

ŞAİR NÂBÎ

Sempozyumu

13 - 15 Kasım 2009
ŞANLIURFA

Editör
Prof. Dr. Ali BAKKAL

ŞAİR NÂBÎ

Sempozyumu

13 - 15 Kasım 2009
ŞANLIURFA

Editör
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Editör: Prof. Dr. Ali BAKKAL

Redaksiyon: Yrd. Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ

Yayın Kordinatörü : Necmi KARADAĞ

Tasarım : Ahmet DÖĞMECİ

NOT : Yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Takdim.....	2
Ön Söz	4

AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ali BAKKAL.....	6
Fevzi YÜCETEPE.....	12
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	14

I. BÖLÜM

HİKEMÎ ŞİİR OKULU VE NÂBÎ'NİN ŞİİRİ

HİKEMÎ ŞİİR VE NÂBÎ	
Prof. Dr. Mine MENGİ	20
NÂBÎ DİVÂNİ'NDA LAFİZ-MANA MÜNASEBETLERİ	
Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN.....	28
NÂBÎ'DE BELGE/SEL REDİFLER	
Prof. Dr. Cemâl KURNAZ	64
NÂBÎ MUAKKİBİ ŞAİRLER VE BİR NÂBÎ TAKİPÇİSİ: EDİRNELİ ÖRFÎ	
Yrd. Doç. Dr. Lokman TURAN, Yrd. Doç. Dr. Rifat KÜTÜK	70
NÂBÎ'NİN İDEAL GAZELİ	
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR.....	78
NÂBÎ'NİN TUHFETÜ'L-HAREMEYN'İNİN METİNLER ARASILIK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	
Prof. Dr. Menderes COŞKUN	92
NÂBÎ'NİN BİR MÜTEKERRİR MUHAMMESİ ÜZERİNE	
Prof. Dr. Turgut KARABEY	100
ŞAİR NÂBÎ'NİN TARİH DÜŞÜRME SANATINDAKİ YERİ	
Prof. Dr. İsmail YAKIT.....	108
ŞAİRİN ŞAİRE ÖVGÜSÜ VEYA BİRRÎ'NİN NÂBÎ METHİYESİ	
Yrd. Doç. Dr. Halil ÇELTİK	126

II. BÖLÜM NÂBÎ'DE DİN VE TASAVVUF

ŞAİR NÂBÎ DİVÂNİ'NDA HZ. PEYGAMBER	
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE	140
KIRK HADİS GELENEĞİ VE ŞAİR NÂBÎ'NİN KIRK HADİS'LE İLGİLİ ESERİNİN TAHLİLİ	
Yrd. Doç. Dr. Aynur URALER	150
ŞAİR NÂBÎ'NİN HAC MENASİKİYLE İLGİLİ DUYGULARI	
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ	172
NÂBÎ'NİN TASAVVUFİ DÜŞÜNCESİ	
Arş. Gör. Dr. Ali TENİK	190
NÂBÎ DİVANI'NDA NEFS KAVRAMI	
Prof. Dr. Ali YILMAZ	220
NÂBÎ'DE VARLIK DÜŞÜNCESİ	
Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT	232
NÂBÎ 'NİN TASAVVUF BÜYÜKLERİNE MEDHİYELERİ	
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATCI	248

III. BÖLÜM NÂBÎ'DE SOSYAL HAYAT

NÂBÎ'NİN XVII. YÜZYILDAKİ KÜLTÜREL SOĞUMAYI TASVİRİ	
Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN	280
HAYRİYE-İ NÂBÎ'NİN YANKILARI VE HAYRİYYE AYNASINDA OSMANLI DEVLETİ	
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN	286
NÂBÎ'NİN ÇAĞININ PROBLEMLERİNE SUNDUĞU MODELİN AHLÂKÇI BOYUTU	
Prof. Dr. İlhan GENÇ	302
ŞAİR NÂBÎ'NİN ŞİİRLERİNDE DÖNEMİNİN TOPLUMSAL VE DİNİ HAYATINA DAİR İPUÇLARI	
Arş. Gör. Dr. Ümit AKTI	328
NÂBÎ'NİN TIPLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	
Prof. Dr. Ali BAKKAL	342

IV. BÖLÜM
NÂBÎ'DE EĞİTİM VE PSİKOLOJİ

NÂBÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KIRGINLIK PSİKOLOJİSİ	
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ	366
TUHFETÜ'L-HAREMEYN'DE MEKÂN VE ŞAHSİYET İLİŞKİSİ	
Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM	376
OĞULLARA ÖĞÜTLER NÂBÎ'NİN HAYRİYESİ VE SÜMBÜLZÂDE VEHBÎ'NİN LÜTFİYESİ	
Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ	396
NÂBÎ'NİN HAYRİYE'SİNDE İSLAM ESASLARI	
Yrd. Doç. Dr. Hikmet ATİK	424
NÂBÎ'NİN HAYRİYE'SİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ	
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN	432

V. BÖLÜM
NÂBÎ'DE EĞİTİM VE PSİKOLOJİ

ŞAİR NÂBÎ'NİN ŞANLIURFA'DAKİ İZLERİ	
Yrd. Doç. Dr. Celil ABUZAR	446
URFALI BİR MÜSİKİŞİNÂS: NÂBÎ	
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKPINAR	456
BİR MÜZİK BİÇİMİ OLAN GAZELDE URFALI NÂBÎ'NİN YERİ	
Dr. Mehmet ÖZBEK	476
NÂBÎ'NİN ŞANLIURFA'DAKİ MİMARİ YAPILARA DÜŞÜRDÜĞÜ TARİHLER	
Yrd. Doç. Dr. Kaplan ÜSTÜNER	480
BİLİNEN URFA ŞAİRLERİ	
Adil SARAÇ	488
NÂBÎ HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ	
Yrd. Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ	518

GENEL DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Mine MENGİ	538
Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN	540
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN	542

ÖN SÖZ

Her şehrin kendine mahsus bir ruhu, manevî bir iklimi ve bir kimliği vardır. O şehrin şairleri, o ruhu ve o manevî iklimi musikî havasında dışa vuran aktörlerdir. Şair Nâbî, Urfa'nın manevî iklimini en iyi yansıtan şairimiz olduğu gibi, o dönemde yaşanan İslâm medeniyetinin güzelliklerini ve o günkü Osmanlı toplumunun problemlerini de en açık bir şekilde dile getiren bir âlimimizdir.

Klasik edebiyatımızın en büyük şair ve ediplerinden olan Nâbî, geçmişin bilgi ve kültürünü bize aktaran büyük bir hazinedir. Onu tanımak, onun yaşadığı dönemi tanımak anlamına gelir. Urfa'nın bağrından çıkan bu yüksek ruhlu edibin, ona layık bir şekilde anılması ve anlaşılması, temel görevlerimiz arasında yer almaktadır. Onu anmak için birkaç yıldan beri gerçekleştirmeyi düşündüğümüz *Şair Nâbî Sempozyumu*'nun icrası, ancak bu yıl (13-15 Kasım 2009) Şanlıurfa Belediyesi'nin katkılarıyla mümkün olmuştur.

Şimdiye kadar memleketimizde şair Nâbî üzerine ciddi bir sempozyum yapılmamıştır. Bu sempozyumda iki amacımız vardı: Birincisi, Nâbî'nin, Nâbî uzmanları tarafından tanıtılmasını gerçekleştirmekti. Bu sebeple ilk aşamada Nâbî üzerine araştırma yapan akademisyenler tespit edildi ve kendilerine özellikle araştırma yaptıkları alanla ilgili bir bildiri sunmaları teklif edildi. Bu konuda büyük ölçüde başarı sağladığımızı söyleyebilirim. Nâbî üzerine araştırması olup da burada adına rastlayamadığınız akademisyenler genel olarak meşguliyetleri sebebiyle bu sempozyuma katılamayacaklarını bildirmişlerdir.

İkincisi, Nâbî'nin genel olarak bütün yönleriyle tanınması ve tanıtılmasını sağlamaktır. Bu hususu gerçekleştirebilmek için de Nâbî üzerine çalışması olan akademisyenlerin bildirimlerinde yer almayan konuları ise sahanın uzmanları olan eski edebiyat ve ilâhiyatçı bilim adamlarına havale edilmiştir. Nâbî üzerine bundan sonra yapılacak olan sempozyumlarda daha özel konuların tartışılması uygun olacaktır. Nâbî bir okuldur. Onun daha iyi

tanınması ve tanıtılması için birçok sempozyum ve araştırmalara ihtiyaç vardır.

Bize göre bu sempozyum son derece başarılı geçmiştir. Bu başarıda, organizasyonda emeği geçen herkesin önemli bir payı vardır.

Bu sempozyumu yapmaya karar vermesi ve her türlü maddî masraflarını karşılaması dolayısıyla şanlıurfa Belediye Başkanı Dr. Ahmet FAKIBABA'ya, sempozyuma destek veren Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Halil MUTLU'ya, onca meşguliyetine rağmen sempozyum açış konferansını veren Nevşehir Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Filiz KILIÇ Hanımefendiye, Belediye Kültür ve Sosyal İşler Müdürü değerli dostum Nemci KARADAğ ve diğer belediye çalışanlarına, organizasyonun bilimsel ayağında her zaman yanımda olan ve sempozyumun redaktörlüğünü yapan Yrd. Doç. Dr. Ekrem BEKTAş kardeşime, sempozyumun icrası ve bildiri kitabının basılmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi arz ederim.

Prof. Dr. Ali BAKKAL
Editör

Sayın Belediye Başkan Vekili,
Sayın Nevşehir Üniversitesi Rektörü,
Sayın Harran Üniversitesi Rektör Vekili,
Değerli Akademisyenler,
Kıymetli Misafirler,
Muhterem Hanımefendiler, Beyefendiler,
Sevgili Öğrenciler,
Ve basınımızın güzide temsilcileri,

Hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyor, Şanlıurfa Belediyesi'nin düzenlemiş olduğu *Şair Nâbi Sempozyumu*'na hoş geldiniz diyorum.

Değerli misafirler,

Şanlıurfamız bir tarih şehridir, hatta “Tarih Şanlıurfa’yla başlar” desek yanlış bir şey söylemiş sayılmayız. Çünkü dünyada insan eliyle yapılmış en eski eser Şanlıurfa’da bulunuyor. Şanlıurfa’ya 18 km. uzaklıktaki Göbeklitepe’de bulunan ve mabed olduğu tahmin edilen yapıt, henüz insanlar tarafından taşın dışında başka bir âlet kullanılmazken 11.500 yıl önce yapılmış bir eserdir. Bildiğimiz kadarıyla şu anda dünyanın insan eliyle yapılmış en eski yapıtı budur.

Urfa’nın içi, dışı, etrafı, dağlarının üstü, toprağının altı tarih kokar ve geçmişin anılarını yaşatır. Nereye baksanız, nereye kazma vursanız, binlerce yıl öncesine giden tarihle karşılaşsınız. Urfa tarihtir; Urfa dünyanın en eski ve en kadîm şehirlerinden birisidir. Tabî ki böylesi bir şehirde çok önemli olaylar yaşanmış, çok değerli kişiler yetişmiştir. Bu anlamda Urfa bir peygamberler şehridir, bir krallar şehridir. Dünyada Hz. İbrahim’in ismi geçince ilk hatıra gelen şehir Urfa’dır. Eğer siz Hz. İsa’nın nefesini hissetmek ve soluğunu duymak istiyorsanız Urfa’nın sokaklarında dolaşmalısınız. Her ne kadar kendisi buralara gelmemiş ise de onu ilk olarak tanıyan, ona iman eden ve hayatta iken onunla mektuplaşan kişilerden birisi Urfa Kralı Abgar’dır. Eğer siz buralarda Hz. Peygamberin mesajını yaymak için canını ve malını feda etmeye her an hazır olan sahâbe-i kirâmî görmek istiyorsanız, onlardan birçoklarının isimlerine ve mezarlarına buralarda rastlayabilirsiniz. Eğer siz bilim tarihine damgasını vurmuş büyük bilim adamlarının peşindeyseniz, doğru yerdesiniz; onların birçoğu Urfalıdır. Meselâ dünyanın yirmi büyük astronomi bilgininden birisi olan ve şu anda adı ayda bir kritere ismi verilmiş olan Battânî (ö.317h./929m.), modern kimyanın kurucusu ve babası sayılan Cabir bin Hayyân (ö.200h./815m.)¹, dünyanın önde gelen

¹ Kaynaklarda Câbir b. Hayyân’ın genellikle Kûfe doğumlu olduğu ifade edilmekle birlikte, bazı kaynaklar onun Harran doğumlu olduğunu yazmaktadır.

tabip ve matematikçilerinden biri olan Sâbit b. Kurre (ö.288h./921m.) ve yine birçok ilimde otorite olan oğlu Sinan bin Sâbit (ö.331h./ 943m.) ve torunu Sâbit bin Sinan (ö.363h./973m.) Urfalıdır. Eğer siz İslâm tarihinde Sicilya fatihi kimdir? diye merak ediyorsanız, karşınıza Harranlı büyük Mâlikî fakîhi Esed bin Furât (ö.213h./828m.) çıkacaktır. Eğer siz İslâm büyüklerinden kimlerin buralarda yetişmiş olduğunu öğrenmek istiyorsanız, onların isimlerinden yüzlercesini saymak mümkündür; ama örnek olarak size Teymiyye ailesini gösterebiliriz. Birkaç asır boyunca bu aileden büyük âlimler eksik olmamıştır. Eğer siz, bu şehrin bir şairi var mıdır, dersiniz, onların sayısına bereket! Ama en ünlüsü ve en büyüğü hangisidir, dersiniz, biz de size şair Nâbî'yi gösteririz.

Asıl adı Yusuf olan şairimiz, 1642'de Urfa'da doğdu ve 24 yaşına kadar burada yaşadı; temel ve yüksek öğrenimini burada gördü. 1666 yılında İstanbul'a gitti. 1678-79 yılında hac farızasını ifa etti. 1687 yılında Halep'e gidip buraya yerleşti, 1710 yılında İstanbul'a geri döndü ve iki yıl sonra 1712 yılında İstanbul'da vefat etti.

Nâbî, Divan edebiyatının ilk beşi arasına girmekte zorlansa bile, ilk sekize gireceğinde şüphe yoktur. Ama onun bundan daha önemli bir özelliği "*hikemî şîir okulu*"nun öncüsü ve kurucusu olmasıdır.

Nâbî hayatının 24 yaşından sonraki hayatını Urfa dışında geçirmiş olmakla birlikte o hep bir Urfa sevdalısı olarak kaldı. Urfalılar da onu unutmayı çok sevdi ve onu her zaman gönüllerinde ve dillerinde yaşattılar. Hala düğünlerinde onun gazellerini terennüm eder, sohbetlerinde onun kasideleriyle cûş u hurûşa gelir, hac yolculuğunda Peygamber sevgisini onun na'atlarıyla dile getirip coşarlar.

Nâbî, bizim kasidemizdir, gazelimizdir, na'tımızdır. Biz onunla sevinir, onunla hüznlenir, onunla Hz. Peygamber'i yâdederiz. O bizim bülbül-i nalânımız, andelîb-i zîşânımızdır.

Nâbî sadece bir şair değil, o aynı zamanda bir âlim, bir mürşit, bir islahatçı, bir toplum eleştirmeni ve kendisini topluma adanmış, ama toplum karşısında hiçbir iddiası olmayan mütevâzî bir şahsiyetti. Asıl adı Yusuf olmakla birlikte Nâbî mahlasını kullanmayı tercih etmiştir. Bir muammâ'da mahlasını şöyle anlamlandırıyor:

Bende yok sabru sükûn, sende vefâdan zerre
İki yoktan ne çıkar; fikr edelim bir kerre.

Nâ-mert ve bî-çâre kelimelerinde olduğu gibi, *nâ* ve *bî* Farsça'da olumsuzluk edatı olarak kullanılmaktadır. Nâbî bir nevi "iki kere yok" "iki kere hiç" anlamına gelmektedir. Nâbî toplum için "*çok şey*" olduğu halde o

kendisini “hiç” sayacak kadar tevâzû ve mahfiyet sahibi bir insandır. O, yaşadığı dönemde toplumun dertleriyle dertlenmiş; o dönemde yaşanan sosyal problemleri bütün açıklığıyla ortaya koymuş ve çözüm yollarını da göstermiştir. Onun dertlendiği konulara kulak kabarttığımız zaman sanki onu günümüz toplumundan ve problemlerinden bahsediyormuş gibi görürüz. Bu yönüyle Nâbî çok fazla dün değildir. O, dün de yaşamakla birlikte, âdeta bize bugünü anlatıyor gibidir. Bu yüzden o, bu gün de ikaz ve yönlendirmeleri dikkate alınması gereken bir sosyal bilimcidir.

Nâbî'nin öne çıkan en önemli özelliği, onun bir hikmet şairi olmasıdır. O, Hakk'a inanan, hakkı söyleyen, hakkı tutup kaldırmaya çalışan hikmet sahibi bir gönül eriydi. Onun, Yüce Allah'ın Hakk isminin mazharı olmuş bir hakikat ve hakkaniyet adamı olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki bazan aleyhine olacağını bildiği halde yeri ve zamanı geldiğinde hakkı söylemekten çekinmemiştir. Hak üzeri olmayı ve hakikati söylemeyi kendine şiar ve görev edinmişti. Dolayısıyla Nâbî'yi, sadece hissiyatı okşamak ve coşturmak için şiir yazan bir şair olarak değerlendirmek doğru değildir. O, toplumun vicdanında yer eden manevî bir öğretmen ve bir mürşittir. Herkesin işini en iyi şekilde yapması gerektiğini söyler, dünyaya da fazla kapılmamamız gerektiği ikazında bulunur.

Şimdi size, onun hikmetli şiirlerinden bir demet sunmak istiyorum:

Vücûd rû be-seferdir karâr olursa bile

Sebât sanma sebât ihtiyâr olursa bile

(Bir müddet bir yerde durur gözükse de varlığın gözü yoldadır. Kararlı olma azminde bulursa bile o kararlılık da aslında kararlılık değil.)

Nefes nefes güzer itmekte kârvân-ı hayât

İkâmet-i ameli itibâr olursa bile

(Bu hayat kervanı her nefeste geçip gitmede. Her ne kadar yapılan işin geride kılacağı varsayılsa da.)

Sebât olur mu esâs-ı inâyet olmayıcak

Binâ-yı tûl-i emel üstüvâr olursa bile

(Uzun emeller binası sağlam bile olsa, ilâhî yardım temeline dayanmıyorsa, hiç dayanıklılık arama.)

Tamâm-ı sâha-i âlem diyâr-ı vâhiddir

Lisân-ı örfde terk-i diyâr olursa bile

(Günlük dilde “vatandan ayrılma” dense de, aslında varlık âleminin tamamı bir tek vatan, bir tek diyârdır.)

Yine o bildiğin işler kalır sana aczin
Kaderle her ne kadar kârzâr olunsa bile
(Kaderle istediğin kadar cedelleş dur. Sonunda, yine onun dediği olur ve sana da güçsüzlüğün kalır.)

Arada zâyi olan nakd-i ömrü n'ışleyelim
Metâ'ib-i seferi ihtisâr olunsa bile
(Hadi yol yorgunluğundan vazgeçtik, ona ehemmiyet vermedik; arada telef olan ömür hazinesi ne olacak peki?)

Ne vech ile yanaşır rûy-ı zerde hâhiş-i câh
Hazânda hâhiş-i köhne-bahâr olunsa bile
(Sonbaharda yalancı bir bahar aransa bile, bu sararmış yüze, makam mevkî isteği yanaşır mı?)

Bu rîhte kafes-i köhneye nice yakışır
Hümâ-yı evc-i saâdet şikâr olunsa bile
(Saadet göğünün hümâsı ele geçirilse bile –o hümâ- bu dökülmüş eski kafese–benzeyen bedene– nasıl yakışır ki?)

Hurûş-ı âbile-i pâya değmez ey Nâbî
Ayağın altında dürler nisâr olunsa bile
(Ey Nâbî, ayağının altına inciler dizilse bile, -bunlar- ayak sivilcesinden çıkan şeye-irine- değmez.)¹

Başka bir şiirinde de bize âdetâ mutluluğun kaidesini vermeye çalışır:

Bu saray-ı dü-rengi-i hikmette
Kimi mahzûn kimi mün'amdır.
Sana cennet bana cehennem olan
Bana cennet sana cehennemdir.

(Allah'ın hikmeti, bu iki renkli dünya sarayında kimi mahzûn kimisi de nimet içinde -her şey izâfî- bana cennet olan sana cehennem; sana cehennem olan da bana cennettir.)²

Eğer insanlar mutlu olmak, güzel yaşamak istiyorlarsa, güzel görmesini ve güzel düşünmesini başarmak mecburiyetindedirler. Mutluluk kalbe, inanca taalluk eden bir durumdur.

¹ Cihan Okuyucu, *Nâbî*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 213-14.

² Cihan Okuyucu, *Nâbî*, s. 216-17.

Değerli Misafirler!

O, çok sevdiğimiz Nâbî'yi, başka sevdiğimiz gibi, şimdiye kadar layıkı vechiyle anamadık. Fakat bu Sempozyum onu ciddi anlamda anmak için önemli bir adım olacak ve bundan sonra Nâbî Türkiye'de ve hatta yurt dışında çeşitli vesilelerle anılmaya devam edecektir. Tabii olarak bu gayretin içerisinde değerli misafirlerimizin ve akademisyenlerimizin katkıları büyük önem taşımaktadır.

Ben Nâbî adına fazla bir şey söylemek istemiyorum. Çünkü burada gerçekten Nâbî uzmanı birçok hocamız ve akademisyen arkadaşımız bulunuyorlar. İki gün boyunca sözü onlara bırakacağız. Onlar bize anlatacaklar, biz de onların dilinden Nâbî'yi anlamaya çalışacağız.

Sevgili dinleyiciler! Bu arada iki şeyi ifade ederek sözlerimi bitireceğim:

Birinci olarak, Türkiye şartlarında ulusal ve uluslararası bir toplantı yapmanın her zaman bazı zorlukları ve riskleri vardır. Öngörülemeyen bazı sebeplerden dolayı birtakım aksaklıklar olabilir. Şimdiye kadar önemli bir aksaklığın olduğunu hatırlamıyorum, Sempozyumun sonuna kadar da inşallah herhangi bir aksaklığın olmaması için gayret sarfedeceğiz. Bu sempozyumun hazırlanmasında ev sahibi olmaları hasebiyle ile önce sayın Belediye Başkanımız Dr. Ahmet Fakıbaba'ya, daha sonra da başta açış konferansını vermekle bizi onurlandıran Nevşehir Üniversitesi Rektörü Sayın Filiz Kılıç Hanımefendiye ve tebliğleriyle bize Nâbî'yi anlama imkanı sağlayan akademisyen arkadaşlarımıza ve dostlarımıza şükranlarımı arz eder, bu sempozyumun icrası esnasında bizlere yardımcı olan ve emeği geçen bütün arkadaşlarıma teker teker teşekkür ederim.

İkinci olarak, bu sempozyumda bizi onurlandıracak hocalarımızdan birisi de Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eski dekanı Prof. Dr. İbrahim CANAN olacaktı. Taslak programda onun da adı geçiyordu. Hatta İstanbul'dan bir arkadaşımız onun emaneti olarak aramızda hazır bulunuyorlar. Kendisine teşekkür etmek istiyorum. Ancak bu arada değerli hocamız elim bir trafik kazasında Hakk'ın rahmetine kavuşmuş bulunuyorlar. "Allah rahmet eylesin, mekanı cennet olsun" diyor ve geride kalan eşi, çocukları ve dostlarına baş sağlığı diyorum.

Beni dinleme lütfunda bulunduğunuz için hepinize ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum, sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum.

Prof. Dr. Ali BAKKAL

Sayın Nevşehir Üniversitesi Rektörü,
Çok değerli akademisyen hocalarımız,

Değerli katılımcılar, basınımızın değerli mensupları hepinize saygılar sunuyorum. Divan edebiyatının değerli şahsiyetlerinden biri olan Nâbî bir fikir ve tefekkür şairidir. Aynı zamanda toplumcu, ahlakçı ve dolayısı ile mütefekkindir. Gerek tarihi gerekse konumu itibari ile çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Urfa bu kültürel zenginliğinden dolayı çok değerli şahsiyetler yetiştirmiştir. Şair Nâbî'de bu şahsiyetlerden birisidir. Bu bizler için bir gurur vesilesidir. Aynı zamanda Şanlıurfa Belediyesi olarak bu değerleri yaşatmayı, gelecek nesillere aktarmayı kendimize önemli bir görev olarak kabul ediyoruz. Bu bağlamda düzenlenmiş olan bu Sempozyumun edebiyat ve fikir dünyasına çok değerli katkılar sağlayacağına inanıyor bu sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen başta düzenleme komitesine ve tebliğleri ile katkı sunacak olan çok değerli hocalarımıza ve siz değerli katılımcılara teşekkür ediyor hepinize saygılar sunuyorum.

* Şanlıurfa Belediye Başkan Yardımcısı.

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARININ DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

Filiz KILIÇ *

GİRİŞ

Eski Türk edebiyatı, Klâsik Türk edebiyatı, Divan edebiyatı v.b. isimlerle tanımladığımız Türk edebiyatının en uzun soluklu macerası, Osmanlı sahasında gerçekleşmiştir. Altı asırdan fazla bir zaman dilimini içine alan bu edebiyat dairesi çerçevesinde ortaya konan ürünler Türk estetik zevkinin önemli ürünlerini bünyesinde barındırmaktadır.

Eski Türk edebiyatı bağlamında değerlendirilen eserler, sınırları belli bir alanda üretilmiş ürünlerdir. Sınırları belli bir alanda aynı kurallar dahilinde farklı şeyler söyleyebilmek oldukça zor bir uğraştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde divan edebiyatında yeni anlamlar üretmenin zorluğu konuyla ilgilenen herkesin malumudur.

Kelime ve mazmun kadrosu belli olan bu edebiyat çerçevesinde ürünler vermek ne kadar zorsa bu eserleri çözümlmek ve günümüz insanının önüne geçmişten gelen “yeni” malzemeler koymak da o denli zor bir uğraştır.

PROBLEMİN TESPİTİ

Cumhuriyetten bu yana divan edebiyatı üzerine çalışmalar ortaya koyan bilim adamları bu çalışmalarını şu noktalarda yoğunlaştırmıştır: Metin neşri, metin şerhi, metin tahlili (bu üç aşamanın bir sonucu olarak ortaya konan edebiyat tarihi).

Eski Türk edebiyatıyla ilgili bilimsel çalışmalar başladığında yapılan en önemli faaliyetler metin neşri bağlamında gerçekleşmiştir. Çünkü 1928 yılında Türk toplumu uzun asırlar boyu kullandığı alfabeyi bırakarak Latin harflerine geçmiş, bunun sonucunda da eski harfli tüm eserlerin yeni harflere aktarımı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu alanda çalışmalar ortaya koyan tüm araştırmacılar da bu ihtiyacı karşılamak için var güçleriyle çalışmışlardır. Divan edebiyatı çerçevesinde üretilen eserlerin çokluğu bu faaliyetin günümüze kadar devam etmesini sağlamıştır. Ancak günümüzde neşri veya tespiti yapılacak -edebiyat tarihimize etki edebilecek düzeyde- eser pek kalmamıştır. Bir çok çalışma üçüncü, dördüncü sınıf şairlerin divanları üzerinde yapılan “yasak savma” tavrı ötesine geçememektedir.

* Prof. Dr., Nevşehir Üniversitesi Rektörü.

Eski Türk edebiyatı çalışmalarının yoğunlaştığı bir diğer nokta metin şerhidir. Günümüzde metin şerhi çalışmalarının hangi doğrultuda yapılacağı/yapılması gerektiği konusu tartışmalıdır. Geçmişte Mesnevi, Gülistan gibi bazı eserlerin şerhleri çeşitli şârihler tarafından yapılmış, hatta bazı müellifler kendi eserlerine bile şerh yazma ihtiyacı hissetmişlerdir. Kelime anlamı itibariyle “açma, ayırma, açıklama, açık anlatma” gibi anlamlara gelen şerh alanında yapılan çalışmalar günümüzde herkesin bir beyitle ilgili “kendine göre anlamlandırma”sı şeklinde karşılık bulmaktadır. Hâlbuki kuralları ve hareket alanı oldukça belirli olan böyle bir edebiyat dairesi içerisinde üretilen eserlerin “kendine göre”lik ilkesiyle incelemeye tabi tutulması ne kadar doğrudur?

Alanımızla ilgili çalışmaların toplandığı bir diğer nokta ise metin tahlilidir. Metin tahlili çalışmaları, divan şiirini anlama yolunda bize rehberlik edecek kilometre taşlarıdır. Bu çalışmalarda, bir anlamda, metni oluşturan parçaların dökümü yapılarak malzeme ayrıştırılmaktadır. Bu faaliyet bütünü oluşturan parçaları tek tek anlamlandırmamızı olanaklı kılmaktadır. Ancak parçaların bütün içerisinde, yan yana geldiği kelimelerle kazandığı anlamı/anlamı tespit edebilmek zorlaşmaktadır. Bu bağlamda ortaya koyduğumuz metin tahlili çalışmaları “içerik tahlili” olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Cumhuriyetten bu yana giriştiğimiz metin neşri faaliyetleri sonucunda eski edebiyatımızla ilgili, bir kişinin tek başına gerçekleştirebileceği hacimde pek bir eser kalmadığı malumdur. Neşredilmeyi bekleyen ve ancak birden fazla insanın bir ekip çalışması bilincinde ortaya konabilecek eserler de bulunmaktadır. Mensur ve manzum olan bu eserlerin metinlerinin bilim dünyasına kazandırılması eski Türk edebiyatı çalışmaları için elzemdir. Bize göre bu büyük hacimli eserlerin toplumumuza kazandırılması üçüncü, dördüncü sınıf şairleri divanları üzerinde çalışmalar yapmaktan daha önceliklidir.

Günümüzde metin şerhi ve metin tahlili çalışmalarını birbirinden çok fazla ayırmadan ve bu metotlara yeni yaklaşımlar ekleyerek gerçekleştirmemiz gerekmektedir. Bilindiği gibi eskiler metin şerhi yaparken kelime kelime metni izah etmeye çalışmışlar, metni kendi sınırları içerisinde değerlendirmişlerdir. Ancak, eski Türk edebiyatı üzerinde 21. Yüzyılda çalışmalar yapan bizlerin bu metinlerin “günümüze aktarılabilirliği, günümüzde nasıl anlamlandırılabilceği” sorularına cevap arayabilecek çözümler yapmamız gerekmektedir. Bu anlamlandırma sürecini eskiden günümüze gelmiş klasik yöntemlerle yapabilmemiz elbette ki

mümkün değildir. Batıda özellikle 20. Yüzyılın son çeyreğinde hız kazanan göstergebilim, anlambilim, hermenötik, dilbilim v.b. bilim dallarının eski metinlere uygulanabilirliğini tartışmamız gerekmektedir. Bahsi geçen bu bilim dallarının, farklı şartlar altında batı metinlerini anlamlandırabilmek için geliştirildiğinin farkındayız. Ancak bizlerin divan edebiyatı ürünlerini değerlendirebilmek için eski yöntemleri yeni yöntemlerle konsantre ederek kendi edebiyatımıza uygun anlamlandırma yöntemleri geliştirebileceğimize inanıyorum. Günümüzde zaman zaman eski şiirimizi batıda gelişen bazı bilim dallarının verilerinden yararlanarak anlamlandırma yaklaşımlarıyla karşılaşmaktayız. Bu durum takdir edilebilecek bir yaklaşım olmasına karşın, başka toplumların başka şartlar altında ürettikleri şiirleri anlamlandırmak için keşfettikleri yöntemleri bizim şiirimize uygulamaya çalıştıkları için de abes bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için bizim batıda gelişen bu yöntemleri kendi şiirimizin şartlarına uygun hale getirdikten sonra şiirimize uygulamamız gerekmektedir.

Eski Türk edebiyatı bilimi çerçevesinde çok fazla üzerinde durmadığımız bir diğer konu da üslup çalışmalarıdır. Bilindiği gibi edebiyatımızda pek çok konu ve anlam başka başka pek çok şair tarafından ele alınmış, bu konu ve anlamlar sadece bir kaç şairin elinden çıktığında büyük etki uyandırmıştır. Bu duruma özellikle mesnevilerde oldukça sık karşılaşmaktayız. Bir konuyu aynı vak'a örgüsü, aynı şahıs kadrosu ve aynı zaman kavramı içerisinde pek çok şair ele almakta, fakat bu şairlerden sadece bir veya iki tanesinin yazdığı mesnevi toplum tarafından beğenilmektedir. Dolayısıyla bir edebi eseri ilginç ve beğenilir kılan tek unsur vak'a örgüsü veya şahıslar kadrosu değildir. Bir şairin eserinin diğer şairlerden ayrılmasını sağlayan en önemli unsur şüphe yok ki o şairin ortaya koyduğu üslubudur. Bir edebi eserin beğenilip sevilmesi için bu derece büyük öneme sahip olan üslup konusunun biz bilim adamları için de daha detaylı ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Bizim için bir şair veya nasirin üslubu çalışmalarımızda sadece ana hatlarıyla ele alınmakta, bu konuyu da maalesef bir "yasak savma" yaklaşımıyla değerlendirmekteyiz. Halbuki üslup konusu başlı başına bir tez veya bir çalışma konusu olabilmelidir.

Alanda Farsça, Arapça ya da batı dillerinden birini iyi bilen akademisyenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu akademisyenler mutlaka mukayeseli edebiyat çalışmalarına ağırlık vermeliler. Mukayeseli edebiyat çalışmaları sonucunda gerek teorik, gerekse üslup çalışmalarına yeni bir boyut kazandırılacak, edebiyatta farklı bakış açıları oluşacaktır.

I. BÖLÜM

HİKEMÎ ŞİİR OKULU VE NÂBÎ'NİN ŞİİRİ

HİKEMİ ŞİİR VE NÂBÎ

Mine MENGI*

On yedinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Divan şairlerinden biri, Bosnalı Sâbit, çağdaşı Yusuf Nâbî'nin ömrünün son yıllarında Halep'ten İstanbul'a gelişini, gelişinden duyduğu sevinci bir kasidesinde şu beyitlerle anlatır:

Yükledüp tâze kumâş-ı Haleb-i ma'nâyı
Geldi İstanbul'a şeh-bender-i taht-ı 'irfân

Mûcid-i vâdî-i nev' muhteri'-i tarz-ı cedîd
Mû-şikâf-ı kalem-i nâdire üstâd-ı cihân¹

Sâbit'in yukarıdaki beyitlerinde söylediğine göre Halep'ten İstanbul'a yeni kumaş gelmiştir. Ama Halep'te dokunup gelen bu kumaş mana kumaşdır. Kumaşı dokuyup İstanbul'a getiren de irfan tahtında oturan bir tüccar başıdır. O yeni bir üslubun, tarz-ı cedidin yaratıcısıdır. Sâbit bu beyitlerinde eski kaynakların kendisinden Nâbî-yi Ruhavî diye bahsettikleri şair Yusuf Nâbî'den söz etmektedir. Onun, manayı, şiirin esası, temeli kabul eden yeni bir üslûbun, yeni bir şiir tarzının yaratıcısı olduğunu söyler. Sâbit buna ilaveten bize Nâbî'nin İstanbul'a, İstanbul'daki şairlere bu tarzın tanıtıcısı olarak geldiği bilgisini de vermektedir. Peki, nedir bu **tarz-ı cedid** ya da **vâdî-i nev** ? Bu tarz şiir, hikemi şiir, hakimane şiir, hikmet-âmez şiir diye bildiğimiz; düşündürme, yol gösterme amaçlı şiirdir...Nasihat şiiridir...

Zaman on yedinci yüzyılın ikinci yarısıdır. Osmanlı, güç, sıkıntılı günlerini yaşamaktadır. Zevale yüz tutmuştur. Yukarıda adını andığımız Urfalı Nâbî ise; akliselim sahibi, düşünen, gördüklerine; çevresinde olup bitenlere ibret gözüyle bakabilen, zamanında yaşananları eleştiren ve bunları söze döküp etrafındakilere akıl veren bir mizacın sahibi bir Osmanlı Efendisi, bir Divan şairidir. Ve o zamanda, hâlâ şairlerin dillerinde, âşikane-rindane şiir dolaşmaktadır. Onun da değişmeye, yenilenmeye ihtiyacı vardır. Kısacası, yaşanan tarihi dönem. Akliselim, basiret, zeka sahibi oluş, gördüğü her şeyden, yaşadıklarından hisse kapıp şiire aktaran bir kişilik ve şiirde yenilik arayışı; Yusuf Nâbî'yi on yedinci yüzyılın ikinci yarısında hikemi şiire

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Bosnalı A. Sabit, *Divan*, haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniv. Yay. Sivas, 1991, s. 306.

Şair Nâbî Sempozyumu

yönelten üç önemli neden olarak karşımıza çıkar. Bu nedenlerin hepsinin yolu ise hikmette buluşur. Peki nedir hikmet? Hikmetten ne anlayalım? Sorunun cevabı için önce, kelimenin sözlüklerde geçen anlamlarına bakmamız gerekiyor.

Hikmet değişik anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Kaynaklara göre İbranice hokhma ve Süryanice hekhmethâ kelimeleriyle ilişkilidir. Felsefe, fizik, ilim, ilahi ilim, âriflik, hakimlik, bilinmeyen neden, varlıkların ve olayların oluşunda Allah'ın insanlar tarafından bilinemeyen, anlaşılamayan gizli amacı, atasözü, özdeyiş vb. Sözlükler hikmeti tanıtıcı bu anlamlara yer veriyorlar.¹

Hikmete konumuz açısından, daha doğrusu Nâbî'nin şiirlerine yansıyan görünümüyle baktığımızda ona; ortak dehanın yarattığı düşünce sistemidir, diyebiliriz. Bu bağlamda hikmet bir bakıma ait olduğu toplumun - ilgilendiğimiz dönemle bağlantılı olarak on yedinci yüzyıl Osmanlı toplumunun- dünya görüşü, hayat felsefesidir. Dünya görüşü olduğu için de, aynı zamanda felsefenin ilgi alanına giren, kainatın yaratılışı, varlık, varlığın öncesi ve sonrası vb. metafiziği ilgilendiren konular hikmetle ilgilidir. Ayrıca bir toplumun hayata bakışını, yaşama biçimini belirleyen davranışlarla ilgili olduğu için; özellikle ve öncelikle ahlâk anlayışı hikmetin ilgilendiği ana konulardandır. Ayrıca aklın ve düşüncenin dayandığı ilkeler, bilginin kaynağını, sınırını ve değerini araştırmak da yine hikmetin konusuna girer. Böylece hikmet, felsefeyle bağlantılı olarak, felsefenin üç ana inceleme konusunu; yani metafizik, ahlâk ve bilgi teorisini içine alır. Kısacası hikmetin geniş kapsamlı bir düşünce sistemi olduğu söylenebilir.

Ancak hikmeti yalnızca felsefe ile bağlantılı görmek de doğru değildir. Çünkü hikmet, Müslüman toplumlarda dünya görüşünün temel dayanağı olan din ile yakından ilgilidir. Osmanlı'da ilim anlayışı İslami kriterler içinde oluşmuş olup ilmin öncelikle Rahmani olması beklenir. Kur'an'da ise yer yer ilimle birlikte hikmet ya da ilim yerine hikmet kelimesi kullanılmaktadır.² Bu bağlamda hikmet felsefenin de ötesinde, sebeplerin, nedenlerin bilgisi olarak düşünüldüğünde bunun ilahi bilgi ya da nedenlerin gerçek bileninin Allah olduğu ortaya çıkmaktadır.³ Nitekim yukarıda

¹ Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ank., 1987.

² Örneğin Bakara Suresinde Hz. İbrahim kendi kavmi için, " Ey Rabbimiz onlara bir peygamber gönder ki ayetlerini okusun; ilim ve'l hikmet öğretsin " diye niyaz eder. Bakara, ayet 129 " Nitekim size Kitabı, hikmeti ve bilmediklerinizi öğretecek bir peygamber gönderdik" deniliyor. Ayrıca yine Bakara Suresinin 269. ayetinde "Biz hikmeti dilediğimize veririz. Onda çok yararlar vardır." denilmektedir.

³ Erol Özbilgen, *Bütün yönleriyle Osmanlı, Adâb-ı Osmaniye*, İstanbul, 2003, s.585 vd.

hikmetin anlamlarını sıralarken verilmiş olan; varlıkların ve olayların meydana gelişindeki, insanlar tarafından bilinemeyen, anlaşılmayan gizli amaç, sır anlamıyla da bu kastedilmektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz anlamlar arasında Nâbî'nin şiirine en çok yakışanı herhalde ariflik ya da hakimlik, bilgelik yani basiretle, akliselikle düşünme, düşündürme ve görüneni, olup biteni değerlendirme olmalıdır. Bu bağlamda atasözü ve özdeyiş anlamları da yine Nâbî'nin düşündürme, nasihat etme amaçlı şiiriyle bağlantılıdır. Nâbî'nin, sağduyuya, basiret sahibi olmaya, düşünceye ağırlık veren şiir anlayışıyla divan şiirine yenilik getirmiş olduğunu; edebiyatımızda hakimane ya da hikemi şiir denilen şiir anlayışının kurucusu ve önde gelen temsilcisi olarak tanındığını söylemiştik. Kendisi; ister nazım olsun, ister nesir, söylenenin irşad etme amaçlı olması gerektiğini şu beyitlerde dile getirmektedir.

Hikmet-âmîz gerekdür eş'âr
Ki me'âli ola irşâda medâr

Âb-ı hikmetle bulur neşv ü nemâ
Gülşen-i şi'r ü riyâz-ı inşâ¹

Bu beyitler Nâbî'nin oğlu için yazdığı Hayriyye ya da Hayri-nâme adlı ünlü nasihat-namesinden alınmıştır. Beyitlerden anlaşılacağı üzere Nâbî'ye göre şiirin özünde; okuyanı uyarma, okuyana yol gösterme olmalıdır. Neden şiir okuyanı uyarma amaçlı olmalıdır sorusuna gelince: Yine başta söylediklerimize dönelim: 17. yy.ın ikinci yarısı Osmanlı için tarihinde o zamana kadar görmediği güç günlerin, ezici sorunların yaşandığı dönemdir. Öyleyse, Nâbî'nin şiirde yeni bir alanda yürümek istemesi de belli ki onun çağının sakat, düzensiz ve bozuk yanlarından etkilenişiyle; onları eleştirip sorunların giderilmesi hususunda çözümler arayışıyla bağlantılıdır. Bu etkilenişe, Nâbî'nin akılcılığı, zekâsı, etrafındakileri müşahede gücü, gördüklerine ibret gözüyle bakarak şiirine malzeme yapması ve kendisine gelinceye kadar söylenmiş ve yazılmış olanlardan başka yeni bir tarzda şiir söyleme isteği de katılır. Böylece onun klasik Türk şiirinde neden hikemi şiir yoluna yöneldiği anlaşılmaktadır.

Nâbî 17. yy.da bireylerde ve dolayısıyla toplumda ortaya çıkan ahlâkî sarsıntıyı, kültürel soğumayı, devlet kurumlarının çöküşe yüz tutmasını eleştirir ve onların düzeltilmesi için çözüm yolları önerir. Nâbî'nin dönemiyle ilgili bu eleştirici ve kendince çözümler önerici yanını daha çok *Hayriyye*'sinde görüyoruz. Aslında Nâbî'nin hikemi yanını iki önemli

¹ Mahmut Kaplan, *Hayriye-i Nâbî* (İnceleme-Metin), Ankara, 1995.

Şair Nâbî Sempozyumu

eserinde *Divân'ı* ile *Hayriyye'sinde* buluruz. O hikmetle ilgili düşüncelerinin bir kısmını döneminin ideal insan tipini bu eserlerinde çizerek ortaya koyar. Nâbî'nin savunduğu ve değer verdiği insan tipi, hakim yani bilge insan tipidir. Bu tipin belirgin özellikleri ise İlahi düzeni anlama, bunun için gereken basiret, sağduyu, karar ve ölçü, dengeye sahip olmaktır. Hikmetin yukarıda değindiğimiz değişik bazı anlamlarına da sözünü ettiğimiz bu iki eserinde özellikle *Hayriyye'nin* değişik beyitlerinde rastlamak mümkündür. Şimdi bunlardan bazılarına bakalım:

Hayriyye'nin, “Mebhas-ı Lâzime-i Hikmet ü Tıb” başlıklı bölümünde tıp ve hikmetin birlikte kullanılmasına rastlarız. Şair, söz konusu bölüm içinde hikmetin hakim, hikem gibi müştaklarını kullanarak; hekim olanın aynı zamanda hakim olması gerektiğine değinir. Bu aslında Doğu'nun hekime bakışıdır.

Dinür amma o **tabîbe** hâzık
Ki ola ismi **hakîme** lâyık

Çok fûnûn görmege muhtâc tabîb
Her fûnûndan ola bir nebze nasîb

Evvelâ **hikmet ü hey'et** lâzım
Nahv ü sarf u 'Arabîyyet lâzım

.....

Derdi ya akçe ya hod şöhretdür
Fenn-i hikmet arada âletdür

.....

Rence kâfî sana tıbb-ı Nebevî
Tıbb-ı sâfî **hikem-i Mustafavî**¹

Önceki beyitlerde hekimlik için hakimliğe ve farklı bilimlere ihtiyaç olduğunu söyleyen Nâbî, son beyitteki hikem-i Mustafavi ile de Hz. Muhammed'in sağlıkla ilgili hadislerine işaret ediyor olmalıdır. Bunlar; daha çok hastalanmamak hastalıktan korunmakla ilgili tavsiyelerdir. Nâbî'nin, ilimlere bakışıyla ilgili başka beyitlerde de hikmete rastlarız. Örneğin:

Öyle bir ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Hak

diyen şair daha sonra, tartışma konusu olan;

¹ *Hayriyye-i Nâbî*, 304 vd.

Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliya nüshasına eyle nazar¹

beytine yer verir.

Görüldüğü gibi yukarıdaki beyitlerde de hikmet, felsefe ile birlikte kullanılmıştır. Ancak bu sefer hikmetten, felsefe gibi şüpheciğe, sorgulamaya ve tartışmaya dayalı bilim kastedilmiş olmalıdır! Bir önceki tıp öğrenimiyle ilgili beyitte hikmete ihtiyaç duyan, onun gerekliliğini savunan şair, bu kez hikmetin karşısındadır. Şair felsefe ile hikmeti bir tutup bu ilimlerin öğrenilmemesini, onlara çalışılmamasını ister. Bu durum şüphesiz, Nâbî'nin yaşadığı yüzyılda Osmanlı'nın felsefeye bakışıyla yakından ilgilidir. Nitekim on yedinci yüzyılda medrese eğitiminden felsefe kaldırılmıştır. Nâbî de döneminin felsefeye olan bu olumsuz bakışından etkilenmiş olmalıdır. Nâbî, *Hayriyye*'nin başka bir bölümünde ise;

Evvel ü âhir-i **âsâr-ı hikem**
Bestedir birbirine müstahkem

.....

Dest-i hikmetle tolu gevher-i ter
Dâmen-i şâm u giribân-ı seher

.....

İmdi seyr it **hikem-i Mevlâyı**
Mezra'a âhirete dünyâyı ²

beyitleri içinde hikmeti kullanır. Bu beyitlerdeki hikmetin kullanımında ise, ilk beyitler için marifet ehli olma yani hakimliği, son beyte ise ilahi sır, varlıkların oluşumundaki insanlar tarafından bilinmeyen neden anlamlarını düşünebiliriz. *Divan*'dan aldığımız aşağıdaki beyitte de hikmetin söz konusu bu anlamı daha açık bir şekilde verilmiş; bunları anlamak için bilgeliğe ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

Kitâb-ı kâinat **esrâr-ı hikmetle** lebâ-lebdir
Şikâyet cehlden feryâd bî-idrâklıklarından ³

Nâbî'nin hikemi şiirlerine baktığımız zaman edep, terbiye, saygı, sıra, erkân, intizam, itaat vb. geniş bir anlam kapsamı olan Osmanlı kültüründeki ferdin kendi hayatını ve ferd- toplum ilişkilerini düzenleyen ve adına âdâb denilen toplumun kurallarını buluruz. Bunların önemli bir kısmı ilahi nizamla

¹ age. 204

² age..266

³ *Nâbî Divanı* I,II, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul, 1997

Şair Nâbî Sempozyumu

İlgilidir. Böylece Nâbî, Osmanlı kimliğinin ve kendi akılcı, gözlemci kişiliğinin niteliklerini şiirlerine yansıtarak; hakimane şiir dediğimiz akımın öncüsü ve en güçlü temsilcisi olmuştur. Nâbî muakkibi ve hikemi şiir okuluna mensup şairler kimlerdir dendiğinde ise; 17. ve 18. yüzyıl şairlerinden Sâbit, Sami, Râşid, Tâlib, Râmî, Nâzim, Seyyid Vehbi, Koca Ragıp Paşa, Sünbülzade Vehbi aklımıza gelen isimlerdir.

Nâbî'nin hikemi şiir üslûbundaki dikkat çekici özelliklere gelince: Nâbî çok özel bir gözlemcidir. Bu özelliğini, örnelemeye olan düşkünlüğüyle birlikte düşünmemiz, değerlendirmemiz gerekir. Örnekleme gözlem gücüyle zenginleşir; şiire özellik katar. Bu bağlamda beyitlerinin çoğunda söylemek istediklerini örnek vererek söylediğini görürüz. Başta da söylediğimiz gibi çok özel bir gözlemci olan Nâbî; gördüğü, kullandığı eşyayı şiirde örnekleme amacıyla kullanır. Örneğin şiir için hiç de aklımıza gelmeyen iğne, ayakkabı, kova, sarık vb. nesnelere; Nâbî'nin şiirlerinde örnekleme malzemesi olarak karşımıza çıkar. Şiirlerinde tezatlı ifade kullanımına, tezat sanatına oldukça sık yer verir. Bu söylediklerimizi aşağıdaki şu örneklerle pekiştirelim:

Dürr ü zer ü güherle iken fahrı mahzenün
Muhtâcdur himâyesine kulf-ı âhenün

.....

Tûl-ı emel 'alâkasının muktezasıdır
Gıtdükçe çeşmi kaldığı ardınca sûzenin¹

Zillet erbâbı olur nezd-i ilâhîde kabul
Halk câmi'de el üzre götürür pâbûşun²

Âlemde o kim şeref bulur devletle
Halk eyler anı sadr-nişîn izzetle

Delv olsa tehi çâha ederler ilkâ
Bâlâya çekerler dolıcak rağbetle³

'Ayb-ı fukara eder ale'l-fevr zuhûr
Mestûr kalır hayli zaman 'ayb-ı kibâr

¹ Divan II, , Hazine inci, altın mücevherle övünür ama demir kilidin korumasına muhtacdır.

İğnenin dikiş dikerken gözünün arkada olması tamahkarlığı yüzündendir. s. 795.

² age.

³ age . Rub'âyât, 1226.

Pinhan olamaz az ise de bahye-i keş
Pûşîde kalır hezâr çâk-i destâr ¹

Leb zikrde ammâ ki gönül fikr-i cihânda
Kaldı arada sübha-i mercân mütereddîd ²

Sonuç olarak Nâbî, şairlikle basireti, akliselimi kısacası düşünen adam olma özelliklerini birleştirerek ilgi çekici bir kişilik örneği vermiş; skilerin hikmet-âmez dedikleri düşünceye ağırlık veren, amacın okuyucuyu uyarmak olduğu şiir yolunu açmıştır. Onun için Nâbî, şiirlerinde çoğunlukla yol gösterici, düzeltici, eğitici, ahlâkçı, bilge insan kimliğiyle görünür. Şiirleri, insanların, olayların, dünyanın değerlendirildiği çeşitli konulara yer verir.

¹ age . Rub'âiyât, 1291.

² age. Gazeliyât, 49.

NÂBÎ DİVÂNÎ'NDA LAFIZ-MANA MÜNASEBETLERİ

Muhammet Nur DOĞAN*

Klâsik edebiyatımızın meseleleri ve sahip olduğu değerler önemli oranda abartılı klişe ifadelerin ve derin tefekkürden yoksun sathî değerlendirmelerin gölgesinde kalmış ve bu yüzden divan edebiyatı büyük haksızlığa uğramıştır.

Büyük bir dünya imparatorluğu dili ve edebiyatı niteliğini uzun asırlar hakkı ile temsil etmiş bulunan klâsik edebiyatımızın metinleri, milletimizin başına gelmiş bulunan iki yüz yıllık bir tefekkür zemininden savrulma ve estetik sisteminden kopuş trajedisi nedeni ile günümüz nesillerince anlaşılama/anaşılama talihsizliğine uğramış ve daha kötüsü modern dünyada yer edinebilmek için ondan kopulması gerektiği anlayışı sarî bir illet hâlinde intelijansiyamızı pençesine almıştır.

Netice olarak bizi acınası bir köksüzlüğe mahkûm etmiş bulunan bu hastalıklı ruh hâlinin kaybettirdiklerini sayıp dökmeye kalksak ciltler dolusu kabarık bir liste ile karşı karşıya kalacağımız aşikârdır.

Bu cümleden olmak üzere, klâsik edebiyatımızın çok renkli ve inanılmaz zenginlikteki kültür, düşünce ve estetik dünyasına yabancılaşmamızın bize kaybettirdikleri değerler listesinin belki de en başında, bu büyük kültürler, medeniyetler, diller ve estetik değerler mahşerinin içinde kendisine kudretle yer edinmiş bulunan şiir felsefesi ve sanat ontolojisi hususu bulunmaktadır.

Denilebilir ki; nesillerimiz, özünden koptuğu ve gerçeğine yabancılaştığı için klâsik edebiyatın sadece kültür, söz ve anlam dünyasına ait zenginliklerden mahrum olmakla kalmamış; dünyada belki hiçbir şiir ve edebiyat geleneğinde olmadığı kadar zengin bir şiir ve sanat felsefesi (poetika) varlığından bîhaber kalış talihsizliğine de uğramıştır.

Güçlü bir ontolojik ve epistemolojik değerler sisteminin oluşturduğu çok gelişmiş ve taazzuv etmiş bir dünya görüşünün estetik düzlemdeki parlantılı yansımaları olarak divan şiiri metinlerinde yer alan bu poetika ve sanat ontolojisi hususu belki de bu edebiyat geleneğinin en kudretli yanı ve kendisini dünya edebiyat gelenekleri içerisinde birinci sıraya oturtacak ayırıcı bir vasfıdır.

Klâsik edebiyatımızın poetikası ve sanat ontolojisi sahasında yoğun bir çaba içine girmiş ve bu çerçevede bütün divanlar ve mesnevîler çapında çok kapsamlı bir malzeme birikimi elde etmiş, bunları ciddî bir tasnife tabi

* Prof. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.

Şair Nâbî Sempozyumu

tutup, akademik hayatımızda önemli sonuçlar doğuracağına inandığım bir çalışmayı başlatmış bir akademisyen olarak şu hususu belirtmek isterim: Malzemesini büyük oranda topladığımız ve tasnifini ikmal ettiğimiz ve *Klasik Edebiyatımızın Poetikası ve Sanat Ontolojisi* adını verdiğimiz bu çalışmada divan şiirinin felsefî görüşü ve sanat telakkîsi, tespit edilmiş bulunan yüze yakın kavram ve konu başlığının çerçevesinde incelenecektir.

Benzetmenin (teşbihin) iki temel unsuru (müşebbeh ve müşebbehün bih) olarak metinler içerisinde yer alan şiir ve şiir ile ilgili bu (mücerret ve müşahhas) kavramların benzetme yönü (vech-i şebeh) açısından sorgulanması yapılarak yürütülen çalışma bizi şiirin anlamı, hedefi, yapısı, kaynağı ve felsefî açıdan değerlendirilmesi gibi önemli bir sonuca götüreceği kadar, sanatın (dolayısıyla edebiyatın), millî dünya görüşümüzün temel değerleri muvacehesinde ontolojik temellendirilmesi meselesini de mümkün kılacaktır. Bu da, takdir edileceği gibi, millî ve özgün bir estetiğin inşası açısından kaçınılmaz bir değeri işaret etmektedir.

Klâsik edebiyatımızın poetikası ve sanat ontolojisi çalışmasına esas olmak üzere tespit edilen kavramlar ve konu başlıkları listesinin en başında şüphesiz lâfız-mana münasebetleri hususu gelmektedir. Bunun poetika konusunda en başta gelişinin nedeni, lafız (söz) ve mananın başta şiir olmak üzere edebî her faaliyetin vazgeçilmez temel iki unsuru oluşundan kaynaklanmaktadır. Zaten edebî faaliyet bu iki temel unsurun en güzel ve en estetik bir biçimde yekdiğeri ile ilişkilendirilmesinden başka bir şey değildir. Bu ilişki hem dil biliminin, hem de belâgatın ortak konusunu teşkil eder. Klâsik belagat yaklaşımında lafzın mana ile ilişkisi hakikat (kelimenin sözlük anlamı), mecaz (mecaz-ı mürsel, istiare) ve kinaye başlığı altında incelenir.

Divan şiiri metinlerinde şiirin doğrudan doğruya konusu olarak ele alınan lafız-mana ilişkisi teşbih, istiare, mecaz-ı mürsel, kinaye, tevriye, hüsnütalil ve leffüneşir çerçevesi içerisinde çok zengin ve çok renkli hayallere konu edinilmiştir. Esas itibarıyla benzetmeye dayalı bir sistem dahilinde oluşturulmuş bulunan bu ilişkilerde çok mantıklı ve hikmetli bir vech-i şebeh (benzetme yönü) bağlantısı bulunmaktadır. Bizi edebî tefekkürün arka planında bulunan zengin kültür, felsefe, din, tasavvuf ve gündelik hayat dokusunun gerçeğine ulaştıran bu vech-i şebeh unsuru işte klâsik edebiyatın bir kültür ve dil arkeolojisi sahası olduğu hususunu da ön plana çıkartır.

Divan şiiri metinlerinde lafız-mana ilişkisi ile ilgili yapılan poetik benzetmeler o kadar renkli ve o kadar sürprizlidir ki, insan kendine edebî birikimimizin ve kültür varlığımızın belki de en orijinal ve güçlü yanının nasıl olup da bugüne kadar dikkatlerden kaçmış olduğu sorusunu sormadan

edemez. Değerlerimiz ve eşsiz zenginliğimize böylesi bir kayıtsızlık da maalesef bize ait bir garabet olarak tarihin kayıtlarına girmiş bulunmaktadır.

İşte biz bu çalışmada divan şiirinin önemli ismi Urfalı Nabî'nin divanındaki şiir ve sanat felsefesi (poetika) konulu beyitlerden lafız (söz) ile mana (anlam) unsurları arasındaki ilişkiye ait olanlarını şerh etmeye çalıştık.

Büyük şair Nabî'nin lafız-mana ilişkisi ile ilgili olarak yaptığı poetik benzetmelere geçmeden önce divan şiirinin büyük ustalarınca yapılmış teşbihlerden birkaç örnek verecek, arkasından 15. yüzyılın ekol sahibi şairi Necatî ile 16. yüzyılın orijinal hayallerle tanınan şairi Emrî'nin divanlarının dibacelerinde bu husus ile ilgili olarak şiir diliyle yaptıkları değerlendirmeleri aktaracağız.

DİĞER ŞAİRLERDEN ÖRNEKLER

Yaraşur dinse Necatî tab'ına meşşâta kim

Bir gelincikdür hayâl elfâz anun tezyînidür¹

Ey Necatî! (Şiirin) hayâl (unsuru) bir gelincik; lafız ise onun süsü, bezeğidir. (Bu durumda) senin şairlik tabiatına meşşâta (gelin süsleyen kadın) dense yeridir.

Dâmdur lafz u dânedür ma'nâ

Ki düzübdür tabîat-ı hâme²

(Şiirin) lafzı (kuş) tuzağ(ı); mana(sı) ise (tuzaktaki) danedir. (Bu tuzağı ise) kalemin tabiatı kurmaktadır.

İtmede ehl-i maârif perî-i ma'nâyı

Şîşe-i lafzda te'sîr nefesden nefese³

Hüner sahibi (şairler) mana perisini nefesden nefese lafız şişesinde esir etmekte.

Teşnedür ervâh-ı ma'nî hep zülâl-i nazmuma

Şî'r-i Cevrî gibi gûyâ âb-ı Kevserdür sözüm⁴

Benim sözüm Cevrî'nin şiiri gibi sanki Kevser ırmağıdır. (Bu yüzden) mana ruhları hep nazmımın suyuna can atıyorlar.

¹ Tarlan, g. 167/10.

² Erünsal, kıt. 9/5.

³ Kalkışım, g. 277/5.

⁴ Ayan, g. 170/5.

Şair Nâbî Sempozyumu

Tarh-ı nev-kârî-i ma'nâ ile kim dest-i hayâl
Târ u pûd-ı hat-ı şî'rümde olur nakş-nümûn¹

Hayâlin eli şiiirimin yazısının atkı ve çözüğü üzerinde yepyeni mana desenleriyle nakışlar gösteriyor.

Verir hurûf ile terkîb olan ma'nîsi
Dimâğ-ı dânişe bûy-ı şarâb-ı reyhanî²

(Şiiirimin, fesleğene benzeyen) harflerle karışmış olan manası bilgi sahiplerinin dimağına reyhanî şarabın kokusunu verir.

Elfâzdur semâr-ı dirahî-ı tabîatum
Mazmûn çâşnisi vü ma'nâ çekirdeği³

(Şairlik) tabiatımın ağacının meyvesi lafızlar; mazmun (o meyvenin) tadı ve lezzeti; mana ise çekirdeğidir.

Olanlar âşinâ-yı bahr-i eş'âr
Çıkarur gevher-i ma'nîyi her bâr⁴

Şiir denizinin dalgıçları her dalışta (oradan yepyeni) bir mana incisi çıkartırlar.

Hatt-ı şî'rün kebk-i ma'nî saydına çün dâmdur
Söz fezâsında Revânî sen bu gün bir dânesün⁵

Ey Revanî! Madem ki (senin) şiiirinin yazısı (lafızları) mana güvercinini avlamak için (kurulmuş) bir tuzaktır. (Sana da) söz (şiiir) fezasının bir danesi demek, yerinde olur.

Meryem-i nutkum edüp yine Mesîhâ-zâyî
Rûh-zâr eyledi beytü's-sanem-i ma'nâyî⁶

Nutkumun (şairlik tabiatımın) Meryem'i yine (anlam) İsa'sını doğurdu da; mana puthanesini ruhlarla dolu hâle getirdi.

Nûr-ı mevâc-ı maânî mi sözümde berk uran
Ya libâsı nazmumun bir âteşî hâra mıdur⁷

¹ İpekten, k. 17/61.

² Akkuş, k. 31/9.

³ Eliaçık, g. 224/3.

⁴ Taşlıcalı Yahya, *Yusuf ü Zelfha*, by. 5137.

⁵ Avşar, g. 244/5.

⁶ İpekten, k. 5/1.

⁷ Akkuş, k. 7/35.

Sözümde şimşek gibi parıldayan, mana dalgalarının nuru mudur; yoksa şiiirim ateşten menevişlerle dokunmuş kumaştan bir elbise mi giymiştir?

Bana hâs oldu hallâk-ı maânî rütbesi zîrâ

Berâyâ-yı beyânun kabza-i hükmümdedür cânı¹

“Hallâk-ı maânî” (mana yaratıcısı) bana has bir rütbe olmuştur. Çünkü beyan yaratıklarının canı benim hükmümün kabzasındadır.

NECATÎ DİVANI DİBACESİNDEN

Sevâd-ı hatt u ma'nâ-yı mükerrem

Kucaklamış yatar İsâyı Meryem

(Şiirin) siyah renkli yazısı ile yüksek manaların (iç içe) durumu; Hz. İsa'yı kucağına almış Meryem'in durumu gibidir.

Demiş derd ile bir yâr-ı sühân-dân

Müşerrefdür bu Yusuf la bu zindân

Bir söz ustası dost, dert ile dedi ki: Bu (söz) zindan(ı), bu (mana) Yusuf(u) ile şeref lenmiştir.

.....

Sevâdından gelür bûy-ı mahabbet

Nite kim Ka'beden âsâr-ı rahmet

(Şiirin) siyah (yazısı)ndan muhabbet kokuları gelir; tıpkı Kâbe'den rahmet eseri hissedildiği gibi...

Zihî nazm u zihî ma'nâ-yı rengîn

Ne hoşdur bahr içinde âb-ı şîrîn

Ne güzel sözler ve ne güzel renkli anlamlar... Denizin içerisinde tatlı akan su ne hoştur.

Açılmış goncalar gülzâr içinde

Gazâl-i nâfe sünbülzâr içinde

(Lafız) gül bahçesinin içerisinde (mana) goncalar(ı) açılmış; (mananın) misk ceylanları (lafzın) sümbül bahçesi içerisinde dolaşiyor.

....

¹ Turan, k. 23/57.

Şair Nâbî Sempozyumu

İki mısra'da arz eyle maânî
İki zincire çek bebr-i yabani¹

Vahşi bir kaplanı iki zincirle bağlar gibi, iki mısra içerisine manayı yerleştir!

EMRÎ DİVANI DİBACESİNDEN

“Şevk mey-hânesinün bâde-nûşları ve zevk hum-hânesinün mey-fürûşları sebû-yı eş'âr ve kırâbe-i güftârdan müdâm şarâb-ı hayâl içüp ve def'-i melâl iderlerdi.”

Arzu meyhanesinin bade içicileri ve zevk küp hanesinin şarap satıcıları şiir testisinden ve lafız kırbasından sürekli bir şekilde hayal şarabı içip gam ve kederlerini giderirlerdi.

Hat u ma'nîden istersen işâret
Bu ebyâtum yeter sana beşâret

(Şiirin) yazısı ve manasından işaret istersen, bu beyitlerim sana gerçeği göstermek üzere yeter:

Hayâl-ı nazm-ı garrâ hatt-ı dil-keş
Görinür gözlere beyt-i münakkaş

Parlak şiirlerin içindeki hayal (unsuru) ve gönül çeken yazı, gözlere tıpkı nakışlarla süslü bir ev gibi görünür.

Hatı beytün ten-i insâna benzer
Hayâl anun içinde câna benzer

(Bu senin) beytinin yazısı insan bedenine benzer; onun içinde bulunan hayal (mana) ise cana (ruha) benzer.

Maânidür hat-ı eş'âr içinde
Açılmış tâze güller hâr içinde

Şiirin yazısı içinde bulunan manalar, dikenler içerisinde açılmış bulunan taze güller gibidir.

Sevâd-ı nazmdur san sahn-ı cennet
Terâzû vezndür ma'nâ kıyâmet

Şiirin yazısı sanki cennetin meydanıdır. Şiirin vezni mizan; mana ise kıyamettir.

¹ Tarlan, dibace.

Hayâl-i beyt kasr-ı kâmrânî
İki mısra'dur iki nerdübânı

Beytin içindeki hayal (mana) unsuru bir mutluluk köşküdür. Beytin iki mısraı ise onun iki merdivenidir.

Hat ü ma'nî ki etmiş âşnâlık
Gice şem' ile bulmuş rûşenâlık

(Şiirin) yazısı ile manası birbirine uygun düşmesi, tıpkı gecenin mum ile aydınlığa kavuşmasına benzemektedir.

Anun-çün dir görüp yâr-i sühân-dân
Bulut içindedür san mâh-ı tâbân

Onun için, (şiirin yazısı ile manasını birbirine uygun düşmüş olduğunu) gören söz ustası dostlar derler ki: Sanki parlak ay, bulut içine girmiş.

Hümâ olmak gerek ma'nînün adı
Ki beyt olmuşdürür iki kanadı

(Şiirin) mana(sı)na hüma kuşu demek gerekir. Çünkü beyitlerin her iki mısraı, onun kanatları olmuştur.

Yahod nazmum arûsı hat yerine
Dakınmış zînet için anberîne

Yahut da, nazmımın gelini süslenmek maksadı ile hat yerine anberîne takınmıştır.

Ne zîbâdur gör ol sâhib-cemâli
Ki hatt ü nokta olmuş zülf ü hâli

(Şiirim) o güzel yüzlü (gelini)ne bir bak, ne hoş görünüyor. Öyle ki, yazının harfleri ve noktaları onun saçları ve benleri olmuş.

Bu nice ma'nî nice hatta benzer
Hemân bir kaşı gözü kara dilber

Bu nasıl bir mana ve nasıl bir yazıdır. Sanki kara kaşlı, kara gözlü bir dilberdir.

Ya âşıkdur yine bir meh-likâya
Ki gönleğin boyamışdur karaya

Yahut da, yine (kendisi gibi) bir ay yüzlüye âşık olmuştur da, gömleğini karaya boyamıştır.

Şair Nâbî Sempozyumu

Güzel ma'nî ile hatt-i dil-âvîz
Durur Gülgûn ile bir yerde Şebdîz

(Şiirin) güzel manası ile (onun) gönül çekici yazı(sı)nın birlikte bulunuşu, tıpkı (Hüsrev-i Perviz'in doru atı) Gülgûn ile (karayağız atı) Şebdîz'in bir yerde yan yana duruşu gibidir.

Zihî hatt u zihî ma'nâ-yı rûşen
Sanasın pehlevândur geydi cevşen

Bu ne güzel yazı ve ne hoş parlak manadır. Sanki bir pehlivan, zırhını giymiştir.

Hayâlün gûşe-i hatdur durağı
Olurmuş mîşeler arslan yatağı

Hayalin durağı yazının bir köşesidir. Çünkü, meşelikler aslan yatağı olurmuş.

Bu nice sayd ola bu ki ne tedbîr
Bu arslana gerekdür iki zencîr ¹

(Bu aslan nasıl avlanır, buna ne tedbir gerekir. Bu aslana iki zincir gerekir.

NABÎ DİVANI'NDAN

Lafz: cism; mana: ruh

Ta'âlallah zihî dîvân-tırâz-ı sûret ü ma'nâ
Ki cism-i lafz ile rûh-ı meâli eylemiş peydâ²

Allah ne yücedir ki, lafzın bedeni ile mealin ruhundan en muhteşem bir şekilde suret ve mana divanını tanzim etmiştir.

Şair Nabî, divanındaki birinci kasidenin bu ilk beytinde Cenab-ı Hakk'ın yaratıcılıktaki eşsiz kudretini anlatmaktadır. Yüce Allah, suretler ve manalar âlemini en güzel şekilde yaratmış, erişilmez kudreti ile cisimler ve ruhlar düzenini kurmuştur.

Nabî, yüce Rabbimizin kudretinden, yaratıcı gücünden söz ederken sanat (edebiyat/şiiir) çerçevesi içerisinde bir benzetmeden yararlanmış ve âlemdeki suret ve mana ilişkisini şiiirdeki lafız ve mana ilişkisi ile izah etmiştir.

Nabî'ye göre; bir şair, yazdığı şiiirin söz (lafız) unsurunu düzenleyerek, onda nasıl mana unsuru ortaya çıkartıyorsa; yüce Allah da

¹ Avşar, dibace.

² Bilkan, k. 1/1.

kainat divanında suret ve mana unsurunu düzenleyerek muhteşem hilkat (sanat) güzellikleri vücuda getirmiştir.

Buradan çıkartılacak sonuç şudur: Nabî, şairliği çok yüksek bir iş olarak görmekte ve onu yüce Allah'ın hâlik (yaratıcı) ve sâni (sanatkâr, hikmetli yaratıcı) sıfatlarının insandaki bir tecellîsi, O'ndan insana üflenmiş bir ruh olarak değerlendirmektedir.

Şiir: tasvir kuşu; mana: ruh

Saded ma'nâda yoksa sâde nazma kim nigâh eyler
Nedür bî-rûh nef'i murg-ı tasvîre per ü bâlün¹

Saded manadır, yoksa sade nazma kim bakar; ruhsuz bir kuş resmine kol ve kanadın ne faydası var!

Nabî bu beyitte de şiirin asıl unsurunu izah etmektedir. Ona göre, şiirde asıl konu manadır. Manadan yoksun bir nazım parçası basit bir söz olmaktan öteye gidemez. Sözü şiir hâline getiren şey, onun içinde vücuda getirilen iç içe geçmiş mana unsurudur. Güçlü manalardan yoksun bir nazma hiç kimse itibar etmez.

Nabî bu görüşünü ispat etmek için bir kuş resmi örneğini vermektedir. Ona göre, kuş resmi yaparken ne kadar özenilirse özenilsin; kolu, kanadı ne kadar güzel boyanırsa boyansın, bunun ona hiçbir faydası yoktur. Ne uçar, ne öter. Çünkü ruhu yoktur. Beyitte Hz. İsa'nın çamurdan bir kuş yaparak ona ruhundan üfleyip canlandırması mucizesine de telmih yapılmıştır. Şiirin içinde görünmez olarak bulunan mana, kuşun ruhuna benzetilmiştir.

Lafz: kol, kanat; mana: kuş

Lafzsız eyleyemez murg-ı maânî pervâz
İki mısra' tarafeynindeki bâl ü peridür²

Mana kuşu lafzsız uçamaz. (Beytin) iki mısraı (mana kuşunun) iki tarafında bulunan kanatlarıdır.

Nabî'ye, göre şiir bir kuş gibidir. Nasıl, kuşlar atmosfer boşluğunda kanat çırparsa, şiir -daha doğrusu şiirin manası- da hayal fezasında uçar ve yükseklerle doğru süzülür. Ancak bu, söz (mana) kuşunun hayal fezasında uçuşunu mümkün kılan şey ise kuşun iki kanadına benzeyen mısralardır. "Mısra" sözcüğü de zaten kapının her iki kanadından biri demektir.

¹ Bilkan, g. 414/3.

² Bilkan, g. 92/3.

Şair Nâbî Sempozyumu

Bu beyitte şiirin mana unsuru ile söz (lafız) unsurunun iç içe oluşu durumu; gövdesi, kanatları tarafından sarılan kuşun hâline benzetilmiştir. Uzun ve sıra sıra dizilmiş tüylerden oluşmuş kanatlar nasıl kuşun narin ve mevzun bedenini sarıp sarmalayarak onu adeta gizliyorsa; mısralar (yani, yazılı olan lafız unsuru) da şiirin anlam (mana) unsurunu içinde barındırıyor, onu örtüyor ve adeta görünmez bir hâle sokuyor. Şiirin mısralarının, anlam kuşunu sarıp sarmalamak, onu gizleyip saklamaktan başka bir görevi daha bulunuyor: O da bu narin kuşun, hayal fezasında kanat çırpmasını, uçmasını, gözler önüne çıkmasını sağlamak...

Gerçekten de kanatsız bir kuşun havalanmasının mümkün olmadığı gibi, lafız unsurundan yoksun bir anlamın da hayalin uçsuz bucaksız atmosferinde görünmesi, kanat çırpması ve evc-i alaya yükselmesi imkânsızdır. Ruhun varlık sahnesinde kendisini hissettirmesi beden sayesinde mümkün olduğu gibi; şiirin anlamı da varlığını şiirin lafız (söz, mısraları ve beyitleri) yardımı ile gerçekleştirebilir.

Terkib: came; mana: kad (boy, beden)

Zihî hayyât-ı hil'ât-dûz-ı bâzâr-ı hakâyık kim

Kad-i ma'nâyı itmiş câme-i terkîb ile ber-pâ¹

Hakikat pazarının muhteşem kaftanlar diken eşsiz terzisi, mananın bedenini, terkip elbisesi ile insanların içine çıkar hale getirmiştir.

Şairimiz divanındaki ilk kasidenin bu ikinci beytinde de yine yüce Allah'ın yaratma kudretinden bahsetmektedir. Allah, bu beyitte de hakikat pazarının muhteşem kaftanlar diken terzisine benzetilmiştir. Yüce Allah hakikat sahnesine çıkartmayı dilediği her şeye bir varlık elbisesi dikmiş ve ona giydirmiştir. Nabî beyitte teşbih içinde teşbih yapmaktadır. Allah, önce yaratma kudreti ve sıfatı açısından görülmemiş güzellikte kaftanlar diken bir terziye benzetilmiş; daha sonra kaftan ile bu kaftanı giyen insan ilişkisi, şiirin mana ve terkip (lafız) unsurları arasındaki ilişki ile örneklendirilmiştir. İnsan, giydiği elbise ile insan içine çıkar hâle geldiği gibi; manâ da ona uygun şekilde seçilmiş ve ustalıkla hazırlanmış lafız (terkip) elbisesi ile varlığını saygın bir şekilde gerçekleştirebilir. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki; şiirde asıl olan anlamsa da, bu anlamı daha fazla şereflendiren, onun saygınlığını arttıran şey çok ustalıkla bir şekilde tanzim edilmiş, mananın boyuna posuna elbise gibi uygun bir şekilde biçilip hazırlanmış söz (lafız, terkip) unsurudur. Söz (lafız, terkip) unsuru başarılı ve ustalıkla bir şekilde düzenlenmemiş bir

¹ Bilkan, k. 1/2.

şiiirde mana ne kadar yüksek olursa olsun gölgede kalacak ve hüner sahiplerinin takdir nazarlarından uzak olacaktır.

Şiir: elbise; mana: padişah

İder erbâb-ı nazar gördüğü sâat teşhîs
Şâh-ı ma'nî ne kadar itse libâsın tağyîr¹

Mana padişahı ne kadar tebdil-i kıyafet etse de, kuvvetli nazar sahipleri, gördüğü saat onu hemencecik teşhis ederler.

Bu beyitte şiirin mana unsuru padişaha; lafız unsuru ise padişahın giydiği elbiseye benzetilmiştir. Mananın padişaha benzetilmesi, şiirde asıl belirleyici unsur olduğundan. Elbisenin değişmesi nasıl ki içindeki kişinin değer ve kıymetini düşürmez, onu padişahlık makamından düşürmezse; bir şiirin lafız (söz) unsurunun niteliğindeki değişiklik de mananın gücünden, güzelliğinden fazla bir şey kaybetmesine neden olmaz.

Nabî burada şiirdeki kudreti ortaya koyan asıl unsurun mana olduğu, şairin esas gücünün yepyeni manalar icat ve ihtira etmek sureti ile ortaya çıktığı gerçeğini vurguluyor.

Tabir: elbise; mana: boy

Şeh-nişîn-i reh-güzâr-ı gûşî tezyîndür garaz
Câme-i ta'bîri kadd-i ma'nîye ilbâsdan²

Tabir elbisesini mananın vücuduna giydirmekten maksat, işitme yolunun cumbalı odasını süslemektir.

Büyük şair Nabî bu beytinde çok ilginç hayaller kurmuş ve bu hayal örgüsü içerisinde şiir ile ilgili oldukça önemli kanaatler geliştirmiştir.

İnsan duyuları içerisinde belki de en önemlisi işitmedir. İşitme, bedenün hükümdarı olan beyne (dimağa) giden en önemli yoldur. İşitme duygusu, sanıldığı aksine görme duygusundan da önemlidir. Öğrenmede ve bilgi edinmede işitme duygusunun eksikliği diğer hiçbir duyu organımız tarafından telafi edilemez. İşitme, görmeyi bir ölçüde telafi edebilir; ama görme, işitme duygusunun eksikliğini asla telafi edemez. Bu sebeple, duyma ve işitme duygumuz, vücudumuzun kral dairesi olan dimağa giden en doğru ve sağlıklı yoldur. Bu yol bir nevi padişah güzergahıdır.

Padişahların güzergahları süslü olmalıdır. Padişahların geçtikleri yollar çeşitli mücevherler saçılmak (saçı) ve pahalı kumaşlar serilmek

¹ Bilkan, g. 73/6.

² Bilkan, g. 549/5.

Şair Nâbî Sempozyumu

(pâyendâz) sureti ile tezyin edilmeli; odaları da en nadide süs eşyaları ile tezyin edilip, en eşsiz güzellerin varlığı ile şereflendirilmelidir.

Nabî, işte bu gerçeğin bilincinde olarak ve belki de bu bilginin önemine vurgu yapmak sureti ile kulağı bedenimizin kral dairesine giden yolun cumbalı odasına benzetmektedir.

Bilgi ülkesinin padişahı olan akla (dimağa) giden güzergahtaki en önemli şahnişin (padişahın geçici konağı) kulaktır. Kulak, şekil olarak da bir nevi balkonu (şehnişini) andırmaktadır.

İşte şairlerin mana güzeline lafız (söz, tabir) elbisesini giydirmelerindeki maksat, onu bu haliyle bedeninin padişahı olan aklın mekanı dimağa göndermek ve böylelikle onun odasını süslemek ve dünyasını aydınlatmaktır.

Nabî'ye göre çok güzel lafız elbiseleri giydirilerek bir gelin gibi süslenen mana güzeli (yani güzel bir şiir) aklın (düşüncenin) makamını ve mekânını süsler, dünyasını parlatır, varlığına anlam katar.

Tabir: elbise; mana: şuh güzel

Şûh-ı gül-çihre-i pejmürde-kabâdır ma'nî

Eger olmazsa karîn nâzükî-i ta'bîre¹

Mana, eğer nazik tabirlere yakınlaştırılmış (bir araya getirilmiş) olmazsa, gül çehrelî ama pejmürde elbiseler giymiş bir güzele döner.

Mana, bir önceki beyitte olduğu gibi bu beyitte de gül çehrelî şuh bir güzele benzetilmiştir. Bu güzel aslen nazik yaratılışlı, endamlı ve gül çehrelidir. Mananın bu nazik, şuh ve gül yüzlü sevgilisine yakışan, güzel, ince, nazik tabirlerden elbise giymesidir. Bu, onun güzelliğini kat kat artıracak bir durumdur. Eğer mana nazik ve ince ibarelere, hoş tabirlere yakınlaştırılmaz, güzel sözlerle bir araya getirilemezse, yırtık pırtık elbiseler giymiş bir güzele döner.

Satır: merdiven; mana: yedi tabakalı gök

Urûca seb'-tıbâk-ı sipihr-i ma'nâyâ

Sutûr-ı safhasıdur nerdübân-ı Mevlânâ²

Mevlânâ'nın mananın yedi tabakalı göğüne yükselmek için kullandığı merdiven (Fîh-i mâfîh kitabının) sayfalarının satırlarıdır.

¹ Bilkan, g. 751/4.

² Bilkan, k. 6/16.

Nabî Divanı'ndaki 6. kaside Mevlâna Celâleddîn-i Rumî övgüsünde kaleme alınmıştır. Kasidenin 15-16. beyitleri onun *Fih-i mâfih* adlı kitabından bahsetmekte ve bu kitabı yüksek vasıflarla vasıflandırmaktadır.

İşte yukarıda kaydedilen beyit, *Fih-i mâfih* bağlamında Mevlâna'nın yüksek hasletlerinden bahsetmekte ve onu adeta Hz. Peygamber gibi miraca çıkmış bir kişi gibi göstermektedir. Mevlâna, mananın yedi tabakalı göğüne yükselmiş ve güzellikler arşına ulaşmıştır. Mevlâna'nın bu, miraca benzeyen yolculuğunda kullandığı merdiven ise yazdığı eşsiz kitabın sayfalarındaki satırlardır.

Beyitte mana, yüksekliği, değerliliği ve gözle görünmez oluşu nedeni ile yedi kat göğşe; kitabın satırları ise sıra sıra görünümü dolayısıyla merdivene benzetilmiştir.

Lafız: perde; mana: görüntü

Alsa hurşîd cebîninden eger kim vâye

Perde-i lafzda ma'nâyı görür çeşm-i darîr¹

(Ey padişah!) Güneş eğer senin alnından payını alsa, körün gözü lafız perdesinin arkasındaki manayı bile görür.

Sultan III. Ahmed için kaleme alınan bu kasidenin 28. beytinde Nabî, Padişah'ın yüzünün ne kadar parlak olduğunu anlatmak için mübalağa yapmaktadır: "Güneş, o padişahın parlak alnından payını (ışığını) alsa, körlerin gözü lafız perdesinin arkasında kalmış olan manayı bile görür hâle gelecektir."

Beyitte şiirin lafzı (sözlü kısmı) perdeye; mana unsuru ise lafzın arkasında gizlenmiş, çıplak gözle görülemeyecek hâldeki bir şeye benzetilmiştir.

Gerçekten de bir şiirde lafız unsuru ön planda bulunmakta ve çıplak gözle rahatlıkla müşahede edilmektedir. Mana ise, maddî varlığı bulunmadığı için beş duyu yardımı ile nesnel olarak algılanamamaktadır. Bu sebeple mana, kalın ve simsiyah bir perdenin arkasında gizlenmiş latif, şeffaf ve ince bir varlık gibi düşünülmüştür.

¹ Bilkan, k. 28/8.

Nazm: şahedin bedeni; mana: şahedin aşkı

Umaram olmagıla medhüni şâmil sözümi
Halk ârâyîş-i mecmûa-i cân eyleyeler

Şâhid-i nazmumun andan bilürem hüsnüni kim
Kendüsi sînede ma'nâsı gönüllerde gezer¹

Umarım ki, halk benim şiirimi, senin övgünü taşıdığı için, ruh mecmualarının süsü yapacaklardır. Nazmımın dilberinin ne kadar güzel olduğunu, kendisinin sinede olup, manasının ise gönüllerde gezdiğinden bilirim.

Şair Nabî, Musahip Mustafa Paşa övgüsünde yazdığı 9. kasidenin 68. ve 69. beyitlerinde şiirini bir dilbere benzetmektedir. Ona göre insanlar, Musahip Mustafa Paşa'nın övgüsüne yer verdiği için bu şiiri güzel bir sevgiliyi bağrılarına basar gibi, can mecmualarının süsü yapacaklardır. Ancak bu güzelin bedeni ona âşık olanların sinelerinde (kucaklarında) bulunsa da, aşkı gönüllerde dolaşır ve oradan hiç çıkmaz.

Görüldüğü gibi, ikinci beyitte şiirin kendisi (lafzı yani sözlü kısmı) sevgilinin bedenine; manası ise sevgilinin aşkına benzetilmiştir. Şiir, okunarak veya yazılı bir şekilde göğüste taşınarak sinelerde bulundurulmakta; manası ise (anlaşılma sureti ile) gönüllerde gezip dolaşmış olmaktadır.

Lafz: harîm; mana: misafir

Meş'al-fürûz hâmesi rehberlik itmese
Olmaz harîm-i ma'nîye lafzun delâleti²

Onun meşale gibi ışıklar saçan kalemi rehberlik etmese, lafzın mana haremine yönlendirilmesi mümkün olmaz.

Mekke Kadısı Seyyid Mustafa Efendi için yazılmış bulunan 20. kasidenin bu 40. beytinde Nabî çok başarılı bir teşbih-i temsilî (yaygın benzetme) yapıyor. Oldukça gelişmiş bir vech-i şebih sistemi içerisinde kaleme, şiirin lafız ve mana unsurlarına ayrı ayrı rollerini dağıtıyor.

Bu beyitte kalem, elinde bir meşale tutan rehber (evin hizmetçisine) benzetilmiş; şiirin içinde bulunan mana unsuru (padişahın) harem dairesine; şiirin lafız (söz) kısmı ise bu harem dairesine doğru yol alan ev sahibine (padişaha) teşbih edilmiştir.

¹ Bilkan, k. 9/68-69.

² Bilkan, k. 20/40.

Şiirde yapılan toplu benzetmenin vech-i şebeleri (benzetme yönleri), yukarıda da ifade edildiği gibi, oldukça gelişmiş bir sistem içerisinde oluşturulmuştur. Kalem, siyah rengi ve ucundan siyah bir yol gibi yazıların çıkışı nedeni ile, elinde meşale tutan siyahî bir harem ağası gibi düşünülmüştür. Kalemın açık ucu da şekil olarak mumun veya kandilin alevine benzemektedir. Şiirin lafzı (sözlü kısmı) padişaktır. Lafız padişahı, içinde erişilmez güzellikteki bir dilberin bulunduğu mana haremına doğru yol almakta; bu yolculuğunda ise harem ağası konumunda bulunan kalem, elinde ışıklar saçan ve geceyi aydınlatan meşalesi ile kendisine rehberlik etmektedir.

Şair Nabî bu toplu benzetme ile bize şiirde lafzın hedefinin güçlü ve güzel manalara ulaşmak olduğunu; derin, güçlü ve güzel manalardan yoksun bir manzumenin, maşukuna kavuşamayan veya maşuku bulunmayan bir âşik gibi gönlü boş hâlde kalacağını anlatmaktadır.

Beyt: halvethane; mana: halvethanede oturan kişi

Beytten maksûd halvet-hâne-i ma'nâ iken

Bâtını inkârla sûret-perest olmak galat¹

Beyitten maksat mananın, içinde oturduğu halvet odası iken; bâtını inkâr etmek suretiyle sadece dış görünüşe bakmak yanlıştır.

Nabî bu ilginç beytinde şiirin iki mısradan ibaret olan birimini yani beyti yüksek bir şahsiyetin (mesalâ padişahın), içinde oturduğu güzel bir eve (köşke veya saraya) benzetiyor. Evin bir dış görünüşü ve bir de dışarıdan ilk bakışta görünmeyen iç âlemi bulunmaktadır. Bu evin içinde bulunan en önemli unsur ev sahibinin tek başına oturduğu, istirahat ettiği, kendini dinlediği, belki içinde yakın bir can dostuyla özel sohbetler ettiği halvethanedir. Bu oda dışarıdan bakanlarca görülmez. Evin iç kısmında (derununda, bâtınında) bulunan halvethane, dışarıdan gözükmemekle birlikte, evin asıl unsurudur. Ev demek, aslında bu oda demektir. Geri kalan kısımlar bunun yardımcıları veya tali unsurları durumundadır.

Şiirin beyitlerinde de evin duvar, çatı, pencere, kapı gibi dış elemanlarına benzer, lafız unsurundan ibaret bir dış görünüş bulunmakta; buna mukabil dışarıdan görünmeyen âleminde (bâtınında) ise, içinde mana unsurunun yalnız başına oturduğu bir halvet odası yer almaktadır.

Beyit, edebiyat vakıası açısından son derecede önemli bir hususun açıklanmasına tahsis edilmiştir: Şiirde asıl maksat güçlü manalar üretmektir. Lafız (sözlü kısım) ise yalnızca manayı güzelleştiren, süsleyen bir unsurdur.

¹ Bilkan, g. 368/4.

Şair Nâbî Sempozyumu

Bunu 15. yüzyılın önemli şairi Necatî de şöyle örneklendiriyor:

Yaraşur dinse Necâtî tab'ına meşşâta kim

Bir gelincikdür hayâl elfâz anun tezyînidür¹

Ey Necatî! Senin o güçlü şair tabiatına meşşata (gelin süsleyen kadın) dense uygundur. Çünkü şiirin hayal (mana) unsuru taze bir gelindir; lafızlar (sözler) ise onu süsleyen unsurdur.

Necatî'ye göre şairin tab'ı yani şairlik tabiatı bir meşşata gibidir. O (tabiat), şiirin mana gelininin yüzünü gözünü süslemekte, saçını başını tarayıp, ona düzgünler, boyalar sürmekte, onu güzel kokularla kokulandırmaktadır. Bu meşşatanın mana (hayal) gelinini süslerken kullandığı malzeme ise sözden (lafız) başka bir şey değildir. Güzel olmayan bir gelinin süslenmesi ne kadar faydasız ise; kudretli mana unsurundan yoksun bir şiirin sözlü kısmının güzelliğinden bahsedilmesi de o kadar abestir.

Necatî ve Nabî'nin güçlü teşbihlerle ifade ettikleri bu düşünce bugün de edebiyatın gündeminde bulunmaktadır. Acaba şiirde mana mı esastır, yoksa lafız mı? Daha doğrusu, şiirde önceden tespit edilmiş, şair tarafından vaz edilmiş bir mananın bulunması gerekli midir, değil midir?

Abesle iştigalden başka bir mana taşımadığına inandığımız bu tartışmada bazı anlayış sahipleri şiirde, şair tarafından unsurları önceden belirlenmiş yani vaz edilmiş bir anlamın bulunması fikrini reddederler. Bunlara göre şiir sözden ibaret olmalı; mana ise okuyucunun kendi takdirine, tasvirine veya hayal gücüne bırakılmalıdır. Ruhu inkâr eden pozitivist ve materyalist yaklaşımın estetikte yansıması olan bu anlayış manayı reddetmekle kalmamakta, -mana, şiirin ruhu olduğu için- aslında şiirin kendisini yok farz etmektedir. Çünkü insan dediğimiz mükerrem varlık ruh ve cesedin en ideal anlamda bir terkibi olduğu gibi, edebiyat evreninin en sofistike canlı varlığı olan şiir de mana ve lafız unsurunun üstün bir sentezidir.

İşte şair Nabî sanki asırlar öncesinden günümüzün bu tartışmalarına şahit olmuş gibi bize bu husustaki fikrini açıklamaktadır. Ona göre, şiirin mana unsurunu reddetmek; batını (ruhu, gaybı, görünmeyi) reddetmektir ki, bu da kişiyi suret perest (sadece dış görünüşe ve şekle önem verip ruhu inkar eden, pozitivist) yapmaya yeterlidir.

Nabî'nin şu beyti de yine manasız şiirin hiçbir anlam ifade etmediği yolundaki düşüncesinin bir başka kanıtıdır:

¹ Necatî, g. 167/10.

Bî-yek-diger meâl ü makâl eylemez zuhûr
Mümkin midür ki olmaya ma'nâsı sûretün¹

Meal ve makal, yekdiğeri olmaksızın zuhur eyleyemez. Suretin (şeklin) manası olmaması mümkün müdür?

Lafz: mülk; mana: melekût - lafz: nafe; manâ: bûy (güzel koku)

Mülk içinde melekûtı göreyüm dersen eger
Lafzda ma'nîye bak nâfede bûyı seyr it²

Mülk içinde melekûtü göreyim dersen eğer, misk içindeki kokuyu seyreder gibi, lafzın içindeki manayı ara.

“Mülk” kavramı ülke, saltanat, bir padişahın yönetimi altında bulunan bölge anlamlarının yanında dünyayı da anlatmaktadır. “Melekût” ise görünen âlemin dışında, gözle görülmeyen ancak hissedilen, ruhlara mahsus gayb âlemi manasına gelir. Bu iki kavram bazen de yeryüzü ile gökyüzü anlamlarını da karşılamaktadır. “Mülk” yani yeryüzü, insana yakın olan ve insanın da içinde bulunduğu yakın âlem; “melekût” ise insana uzak, dünyaya nazaran yüksek ve ilahî kudret ve saltanatı daha ihtişamlı bir şekilde gösteren yedi kat semayı ve ötesini anlatan uzak âlemi anlatır.

Nabî'nin bu beytinde oluşturduğu sisteme göre, şiirin lafzı mülk âlemini; manası ise melekût âlemini temsil etmektedir.

Lafzın mülk âlemine teşbih edilmesindeki vech-i şebih (benzetme yönü), lafzın şiirde gözle görülen, nesnel unsuru teşkil etmesidir. Mananın melekûta benzetilmesindeki benzetme yönü de, anlaşılabilirliği gibi, mananın şiirde gözle görülmeyen, ruhî ve manevî unsuru oluşturmuş olmasıdır.

Beyitte teşbih içinde teşbih yapılmıştır. Lafzın içindeki mana önce mülk içindeki melekûta, daha sonra bunun da bir örneklendirilmesi olmak üzere, nâfe (Hoten ceylanının göbeğinin içinden çıkartılan misk) içindeki kokuya benzetilmiştir.

“Nafe” Türkistan'ın Hoten (Hitay) bölgesinde dağlarda yaşayan bir cins keçi veya ceylanın göbeğinden düşen siyah renkli ve çok güzel kokulu bir maddedir.

Şiirin siyah renkli yazısı (lafzı) nafeye; şiirin içinde, görülmeyen, ancak dimağda güzellik duygusu uyandıran mana unsuru ise nafeden etrafa yayılan güzel kokuya teşbih edilmiştir.

¹ Bilkan, g. 433/8.

² Bilkan, g. 28/2.

Mısra: sünbül; mana: rayiha

Olmasa râyiha-i ma'nî-i tâze diyemem
Her tehî mısra' için sünbül-i destâr-ı sūhan¹

İçinde taze mana kokusu bulunmayan hiçbir boş mısra için, söz sarığının sünbülü diyemem.

Nabî'ye göre, şiirin mısraları taze manalardan yoksun olduğu taktirde, kokusu gitmiş, kurumuş sünbül gibi keyif vermez. Böyle bir sünbülü de söz (şiir) sarığının kıvrımları arasına süs niyetine koymanın anlamı olmaz.

İçinde taze mana kokusu bulunmaması, bir mısraın kuru ve boş olduğunu gösterir. Kurumuş bir çiçeğin koku yayması mümkün değildir. Böyle bir çiçeği de insanlar kendileri için bir süs unsuru olarak kullanmazlar.

Eskiden insanlar süslenmek amacı ile sarıklarının kıvrımları arasına dalından yeni kopartılmış gül, menekşe ve sünbül gibi çiçekler koyarlardı.

Nabî şiirin yazısını (lafz), uzun çizgiler hâlinde yazıldığı için, sarığa benzetmiş; şiirin içerisinde olup insanda güzel koku gibi güzellik duygusu uyandıran anlamı da sarığın kıvrımları arasına sıkıştırılan güzel kokulu sünbüle teşbih etmiştir.

Savt-ı huruf (harflerin sesi): asker; mana: av

Bâd-pâ-yı nefes üzre sipeh-i savt-ı hurûf
Sayd-ı ma'nâ için eyler tek u pûyî seyr it²

Harflerin sesi askeri rüzgar ayaklı nefes (atının) üzerinde nasıl da mana avını yakalamak için koşuşturup duruyor bir gör!

Nabî şiirin lafız ve mana unsurları arasındaki ilişkiyi anlatabilmek için bu sefer gözlerimizin önüne bambaşka bir sahne koymuştur:

“Rüzgâr kadar çevik ayaklı nefes atlarının üzerine binmiş savt-ı huruf (harflerin sesi) askeri söz meydanında mana avını yakalamak için koşuşturup durmaktadır.”

Bilindiği gibi, ses sözün bir kalıba bürünmüş hâlidir. Bu da ağızdan bir nefes hareketi olarak çıkar. Ağızdan nefes hâlinde çıkan sözün özelliği çeviklik ve kıvraklıktır. Nefes bu özellikleri sebebi ile beyitte rüzgar gibi çok hızlı koşan bir ata (bâd-pâ) benzetilmiştir. Rüzgâr gibi çevik ayaklı bu nefes atının üzerindeki süvari ise savt-ı huruf yani ses şeklinde ortada gözüken harflerdir. Bu, (ses şeklinde gözüken) harfler, rüzgâr ayaklı nefes atının

¹ Bilkan, g. 553/4.

² Bilkan, g. 28/6.

üzerinde şiir meydanında avını yakalamak için koşturup durmaktadırlar. Yakalanacak av ise insanlardan kaçan, herkese görünmeyen nazlı mana ceylanıdır.

Bu beyitte de verilmek istenen esas mesaj, şiirde asıl unsurun mana güzelliği yahut güzel manalar olduğu hususudur. Şiirde, söylenen sözlerin, kullanılan lafızların tek bir gayesi vardır; o da güzel, renkli ve safalı manalar elde etmek...

Hurûf u nukat: perde (çerçöp); mana: yüz (denizin dalgası)

Hicâb-ı ârız-ı ma'nî olan hurûf u nukat

O lüccenün has u hâşâkidür kenâre gelür¹

Mana yanağına perde olan harfler ve noktalar o denizin kıyıya vuran çeri çöpüdür.

Burada da iç içe benzetmeler yapılmıştır. Şiir önce güzel bir yüze, şiirin manası yanağa; şiirin lafız kısmını meydana getiren harfler ve noktalar da o güzel yüzü (yanağı) örten peçeye benzetilmiş; daha sonra da yanak, ondaki güzellik ışığının perde perde dağılması yönü ile, dalgalanan bir denize; harfler ve noktalar ise dalgaların kıyıya attığı çere çöpe teşbih edilmiştir.

İnsanda yüz güzelliğinin tecellî ettiği asıl unsur yanaktır. O hattâ ilahî güzellik sıfatlarının tecelligâhidir. Yanak, varlığın ortaya çıkışına neden olan ilahî aşk cevherinin dalgalanıp köpürmesi gibi, güzellik nurunun denizi olarak coşup taşmaktadır.

Şiir bir yüzdür. Şiirin mana unsuru ise bu yüzde güzellik ışıklarının dalga dalga tecellî ettiği yanak gibidir. Harfler ve noktalardan oluşan söz (lafız) da güzellik nurlarının güneş gibi parlak hâle getirdiği yanağı örten peçe olmalıdır.

O mana yanağı bir de, üzerindeki dalga dalga güzellik nurları ile coşkun ve taşkın bir denize dönmüştür. Şiirdeki harfler ve noktalar ise coşkun mana dalgalarının kıyıya sürüklediği çer çöptür.

Görüldüğü gibi, beytin manası yüzün en önemli güzellik unsuru olan yanağa benzetilmek suretiyle, şiirde asıl amacın anlam olduğu vurgusu yapılmaktadır. Şiirin noktalar, harfler ve kelimelerden oluşan sözlü kısmı (lafız) da, manayı içinde gizlediği için, yanağı örten peçe gibi düşünülmüştür.

¹ Bilkan, g. 62/5.

Lafz: âşık, mahabbet; mana: mâşuk, meveddet

Bu ma'nâ ittihâd-ı âşık u ma'sûka şâhiddür
Mahabbetle meveddet lafz u ma'nâ ayn-ı vâhiddür¹

Âşık ve maşukun tek vücut olduğunun göstergesi; muhabbetle meveddetin, lafız ve mananın birbirlerinin aynı olmalarıdır.

Beyitte üzerinde durulan asıl mana, âşık ve maşukun birbirinden ayrılamaz birliği, daha düz bir ifade ile, seven ile sevilenin tek vücut olduğu düşüncesidir. Bu husus divan şiirinde çok merkezî bir yer işgal eden aşk meselesinin doğru anlaşılmasında da anahtar bir önem taşımaktadır. Hattâ, varlık kategorilerinin ortaya çıkışının tasavvufî izahında başvurulan spekülâtif açıklamaya bakılırsa; bu ikiliye bir unsur daha ilave edilir ve âşık, mâşuk ve aşkın birbirinden ayrılmaz bütünlüğünden ibaret bir birlik (ittihad) manzarası ortaya çıkar. Yine tasavvufa göre; bir dönemin âşıkları ve maşukları zerrelere güneşe doğru hareket ederek onda bütünlüşmeleri gibi, ilahî aşk güneşine doğru hareket eden zerreler hâlinde birlik ve bütünlük manzarası gösterirler ve birbirlerinden asla ayrı mütalaa edilemezler.

Şair Nabî, beytinde âşık ile maşukun aslında tek bir vücudun unsurları olduğu tezini ispat etmek üzere, bunların birbirleri ile olan ilişkisine benzer iki örnek veriyor: Muhabbetle meveddet ve lafız ile mana.

Nabî'nin birliğe dair verdiği örnekler, birbiri ile ikişerli olarak yakınlığı bulunan dört kelimenin manaları ile ilgilidir. Âşık ile maşukun ayrılmaz birlikteliğinin örnekleri; "muhabbet" ile "meveddet" ve "lafız" ile "mana" sözcüklerinin farklılıkta aynılığı, ikilikte birliği (kesrette vahdeti) işaret eden anlamlarıdır.

Nabî bu beytin ilk mısraında "âşık" ve "mâşuk"u, ikinci mısraında "mahabbet" ve "meveddet"i ve yine ikinci mısraında "lafz" ve "mana"yı birlikte kullanmak sureti ile iki katlı mürettep leff ü neşr yapmıştır.

İki katlı -dolayısıyla üç halkalı- bu leff ü neşr uygulamasındaki asıl amaç âşık ve maşukun birliği meselesini vuzuha kavuşturmaktır. Şair bunu gerçekleştirmek üzere leff ü neşrin ilk halkası olan "âşık ve maşukun ittihadı" meselesine ikinci ve üçüncü halkalarda kuvvetlendirici, pekiştirici misaller sunmaktadır: "Mahabbetle meveddet" ile "lafz u mana"nın "ayn-ı vahid" oluşları...

Aslında âşık ile maşuk elbette ki realitede birbirlerinin aynı şeyler değildir. Hattâ bunların nesnel gerçeğin iki ayrı ucunu temsil ettiğini ve birbirleri ile tezat teşkil eden varlıklar olduğunu söylemek hakikatin ifadesi olmalıdır. Ancak, hakikatte birbirleri ile karşı kutuplarda bulunduğu

¹ Bilkan, g. 74/1.

düşünülen bu iki unsurun mana ve mecaz âleminde, madalyonun iki yüzü gibi, bir gerçeğin iki ayrı vechesi manasını taşıdıkları ve aslında birbirlerinin ta kendisi oldukları kabul edilmelidir.

Tasavvuf özellikle bu iki unsurun (âşık ile maşuk) birliğini ve hattâ buna “aşk”ın da ilavesi ile, âşık, maşuk ve aşkın esasta tek bir gerçeğin üç değişik yüzü olduğunun kabulünü ve ilanını gündeme getirmektedir.¹

Nabî beyitte işte tasavvufun bu en önemli kuralını dile getirmekte ve konu ile ilgili olmak üzere bu ilişkiye dair aynı karakterde iki örnek vermektedir. Muhabbetle meveddet ve lafız ile mana...

Muhabbet ile meveddet de yine realitede birbirinden ayrı imiş gibi gözüken, ancak manada ve mecazda birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki kavramdır. “Muhabbet” âşıkın maşuk ile ilgili bir hâli iken; “meveddet” ise maşukdan âşıka yönelen ilgiyi ifade eden bir durumdur. Bu iki duygu birbirinin zıddı gibi görünmekle birlikte, aslında yekdiğerinin varlığını anlamlı kılan unsurlar olduklarından, birbirlerinden ayrı düşünölmeleri mümkün değildir. İşte bu sebeple muhabbet ve meveddet -âşık ve maşuk gibi-birbirinin aynı olan iki husustur.

“Lafız” ve “mana” da görünüşte birbirinin zıddı ama manevî ve mecazî hakikat noktasında tıpkı “âşık” ile “maşuk” ve “muhabbet” ile “meveddet” gibi, birbirinin varlığını gerçekleştiren, dolayısıyla bir hakikatin iki ayrı yüzü gibi “ayn-ı vâhid” (birbirinin aynı) manzarası gösteren iki önemli kavramdır.

Gerçekten de, tıpkı beden ile canın, âşık ile maşukun varlık sahnesine çıkmak hususunda birbirlerine mutlak manada muhtaç oluşları gibi, bir şiirin lafzı ve manası da aynı derecede birbirlerinin varlığına ihtiyaç duyarlar. Lafızsız mananın oluşması mümkün olamayacağı gibi; manasız bir lafzın da hiçbir kıymet-i harbiyesi bulunmayacaktır.

“Âşık” ile “maşuk” ikilisinin karşısına “lafız” ve “mana” unsurlarının yerleştirilmesi ilginçtir. Sıralama, göröldüğü gibi, önemsizden önemliye doğrudur. Bu bize klâsik edebiyatın, şiirin iki temel unsuru ile ilgili temel kabulüne götürmektedir. Bu kabule göre; şiirde asıl olan manadır. Lafız, manaya vücut vermedeki görevi oranında kıymetlidir. Lafzın unsurları olan noktalar, harfler, kelimeler ve terkipler, tıpkı sevdaya tutulmuş âşıkların,

¹ Hristiyanlıktaki teslis (trinite) inancının İslâm kültürü üzerindeki etkisinin ilginç bir örneği gibi duran, âşık, maşuk ve aşk’ın birliği konusu ile ilgili olarak şu alıntı oldukça açıklayıcıdır: “Ey birader-i âşık, çünkü Hak Teâlâ’nın kendü cemal ü kemali kendüye ma’lûm idi. Amma diledi kim kesret âyinesinden tecellî ide; ta cemâl ü kemâl ü kemâl ile aşkbazlık ide. Ve ol yüzden dileği var, âyineden kendi hüsnün göre. O vecihden Allah’a “âşık” dirler. Yani kendi cemâline ve hüsnine “ma’şuk” dirler. Ve Hakk’ın iradetine “aşk” dirler. Pes âşık u maşuk u aşk, aslında üçü birdir.”, Şeyh Mehmed.

Şair Nâbî Sempozyumu

sevgilinin kûyunu (mahallesini) hiç durmadan tavaf edişleri gibi, mananın etrafında dönüp dolaşır ve o ışıklı varlığın pervanesi olurlar.

Bir hususu tekraren hatırlatalım: Nabî'nin, beyitte gerçekleştirdiği iki katlı mürettep leff ü neşrin üç halkasında da unsurlar arasında anlamlı bir sıra gözetilmiştir. Bu sıra küçükten büyüğe, önemliden önemsizce doğrudur: Âşık - maşuk; mahabbet - meveddet ve lafız - mana.

Leff ü neşrin unsurları arasında gözetilen önemsizden önemsizce doğru bu sıralandırma bize dilimiz ve edebiyatımız açısından ilginç bir gerçeği de tespit imkânını veriyor.

Çok ustalıklı bir şekilde ve önemsizden önemliye doğru bir sıralandırma göz önünde bulundurularak kurgulanan mürettep leff ü neşirde ilk halkayı oluşturan “âşık ve maşuk”un karşısında “mahabbet ve meveddet” ve “lafz u mana” halkaları bulunmaktadır. Yani toplu olarak değerlendirecek olursak görürüz ki; “âşık”ın karşısında “mahabbet” ile “lafz”; “maşuk”un karşısında da “meveddet” ile “mana” unsurları sıralanmış vaziyettir.

İşte çok bilinçli bir şekilde sıralandığı anlaşılan unsurların dikkatli bir gözle tetkiki bizi “muhabbet” ve “meveddet” kavramlarının gerçek anlamlarına götürmektedir. Bugün lügatlerimizde ve ansiklopedilerimizde rastlayamadığımız, ancak bu beyitte açıkça dile getirilmiş bu önemli teferruat bilgisine göre “muhabbet”, küçüğün büyüğe, önemsizin önemliye karşı beslediği sevgi anlamını taşıırken; “meveddet” ise büyükten küçüğe, önemliden önemsizce (Meselâ; sevgiliden âşiğa, padişahdan reayaya veya Allah'tan insana) doğru yönelen sevgi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu örnek bize divan şiiri metinlerinin, kelimelerin bugün hafızalarımızdan silinmiş nüanslarını tespit etme hususunda nasıl vazgeçilmez bir kaynak olduğunu da göstermektedir.

Lafız: güher (inci); mana: rişte (iplik)

Eş'âr içinde ma'nî-i bârîk Nâbiyâ

Bir riştedür ki zîr-i güherden zuhûr ider¹

Ey Nabî! Şiirin içindeki ince manalar incinin altından (ortasındaki delikten) ucunu gösteren ipliğe benzer.

Lafız - mana ilişkisi ile ilgili en estetik değerlendirmelerden birisi de mananın ipliğe, sözün (kelimeler ve terkiplerin) ise inci tanelerine benzetilmesidir. Tabi bu durumda şiirin kendisi ise inci tanelerinden oluşmuş çok kıymetli bir inci gerdanlık olmaktadır.

¹ Bilkan, g. 89/7.

Şiir gerdanlığının ortaya çıkışı öncelikli olarak söz incilerinin sanatkârın portföyünden özenle seçilişi ile başlar. Daha sonra işlem bu kıymetli varlıkların çok özel bir düzenle ve tabi mana ipliğinin üzerinde sıraya dizilmesi ile neticelenir.

Bir inci gerdanlığın değeri, onun üzerindeki incilerin ve diğer süs elemanlarının toplam değeri ile ölçülemez. Bu gerdanlığa asıl değerini kazandıran şey, sanatkârın gerdanlığın maddî unsurlarına yönelik estetik müdahalesidir. Artık zarif boyunları ve endamlı vücutları süslemeye hazır hale gelmiş bulunan gerdanlık, kuyumcu ustasının tasarım gücü ile birkaç kat daha değerlenmiştir.

Şiirin değerini de sağlayan, söz sanatkârının müdahalesidir. Bu müdahale anlam, ses ve renk açısından belli bir değeri olan kelimelere birkaç kat değer katmış, onları ince anlam ipliklerinin üzerinde en estetik bir biçimde sıralayan şairin ruh üfleme ile adeta canlanmıştır.

Beyitte şiirin gözle görünen lafız (söz) kısmı gerdanlığın, güzelliği ve parlaklığı ile gözleri kamaştıran inci tanelerine benzetilmiş; görünmeyen mana kısmı da bu muhteşem inci tanelerinin ortasındaki delikten kendisini belli belirsiz gösteren ince ipliği gibi düşünülmüştür.

Gerdanlığın ipliği, görünmediği halde nasıl inci tanelerinin dizi hâlinde bulunmalarını sağlıyor ve ona sanatkârın hayalinde verdiği düzeni gerçekleştiriyorsa; şiirin manası da, metnin içinde görünmediği halde kelimelerin arasındaki irtibatı sağlıyor, onlara adeta hayat veriyor.

Nabî şairin kelimelere ruh verme meselesini başka bir beytinde de şöyle dile getirmektedir:

Hayâl-i şî're aceb rûh virdün ey Nâbî

Meâl nutka gelür harfler tecessüm ider¹

Ey Nabî! Şiirin hayaline acaba ruh mu verdin de manalar böyle nutka geliyor, harfler cisimlere bürünüyor?

Şiirin satırları: denizdeki dalgalar; mana: inci

Satr emvâcında muzmer ma'nî-i hubbu'l-vatan

Ol sebebden makdem-i seyl-âba deryâ gûş açar² (g. 249/3)

Satırların dalgaları içinde vatan sevgisi manası (inci tanesi gibi) gizlenmiş durumdadır. Bu sebepten dolayı da derya selin (yağmurun) gelişine kulak açıyor.

¹ Bilkan, g. 170/5.

² Bilkan, g. 249/3.

Şair Nâbî Sempozyumu

Şiir engin ve coşkun bir deniz gibidir. Bu denizin kelimeler, terkipler ve mısralardan meydana gelen dalgaları vardır. Yine, bu dalgaların içerisinde, vatanlarından (şairin kalbinden) koparak gurbete yuvarlanmış mana incileri gizlenmiş durumdadır.

Hint üslûbunun etkisi ile kaleme alınmış olan bu beyitte Şeyh Galip'in büyük bir ustalıkla içerisine birkaç anlamı teksif ettiği, meşhur

Teblerze-zâd gevher-i galtân-ı gurbetem

Mihr-i sadef sabâh-ı Nişâburdur bana

“Humma titremelerinden doğup gurbete yuvarlanmış bir inci tanesiyim; istiridyenin iç aydınlığı/şefkati benim için Nişabur sabahı gibidir”. beytinde olduğu gibi, mecazî ve hakikî anlamlar bir çağrışım zenginliği hâlinde tablolaştırılmıştır.

Bir defa, ilk beyitteki “emvâc” (dalgalar) ve “hubbu’l-vatan” (vatan sevgisi) ibareleri doğrudan doğruya tasavvuftaki, varlığın birliği (vahdet-i vücüt) inanişini telmih etmektedir.

Cemal-i mutlak ve kemal-i mutlak sıfatlarını haiz olan Cenab-ı Hak, suretler âlemi aynasında bu sıfatlarla tecellî etmiştir. Denizin dalgalanması gibi ortaya çıkan bu tecellîler sonucu olarak, içinde insanın da bulunduğu varlıklar, ana vatanından kopmuş bir inci gibi kesret âlemi denizine yuvarlanmıştır.

Şair Nabî, varlığın ortaya çıkışı ile ilgili bu spekülatif izahı şiir varlığının vücuda gelişine ve şiirin anlamının ortaya çıkışına da yansıtma sureti ile şiirin satırlarını denizin dalgalarına, şairin kalbini ve gönlünü mana incisinin, içinde olgunlaştığı istiridyeye; manayı ise şairin gönlünden çıkararak şiir denizinin satırlardan oluşmuş dalgaları arasına karışan inciye benzetmiştir.

Nabî'nin beytinde, ayrıca incinin istiridyeye içinde oluşu ile ilgili meşhur efsaneye de telmih yapılmıştır. Bu efsaneye göre, denizin dibinde bulunan istiridyeler nisan ayı geldiğinde kıyıya çıkar ve kapakçıklarını açarlar. Nisan yağmuru damlaları bu açık kapakçıkların içerisine girdiğinde istiridyeler kapakçıklarını kapatıp denizin içerisine dalarlar ve bu yağmur damlacığını inciye dönüştürürler.

İşte, beyitteki “denizlerin yağmurun gelişine kulak açışı” meselesinin aslı budur.

Ayrıca şair “kulak” anlamına gelen “gûş” sözcüğünü deniz ile birlikte kullanma sureti ile iham-ı tenasüp yolu ile “balık kulağı” da denilen istiridyeyi hatırlatmaktadır.

Beyit bütün bu mecazî ve hakikî anlamları yansıtmının yanında, dil ve anlam varlığımız açısından önemli bir bilginin de kapısını açıyor. Beytin anlam örgüsüne göre, metinler içerisinde ve lügatlerde genellikle akarsuyun

taşması sonucu meydana gelen su baskını (sel) anlamında kullanılan “seyl” sözcüğünün bir anlamının da gökten yoğun bir şekilde boşanan yağmur olduğu anlaşılmaktadır.

Lafz: nutuk ve rakam; mana: el değmemiş güzel (peri)

Nâbî gelür vücûda ya nutk u ya rakamla

Dûşîze-i maânî pek âşikâre gelmez¹

Ey Nabî! Mananın el değmemiş güzeli pek öyle uluorta (çağrılara icabet edip) gelmez. Onun gelmesi ancak nutuk veya rakam (büyüsü) ile mümkündür.

Nabî'ye göre, mana perisi kendiliğinden ortaya çıkıp görünmez; onun ortaya çıkartılması için nutuk veya rakam büyüğü yani üstün bir şairlik gücü gereklidir.

Beyitte şair büyücüye benzetilmiştir. Bu büyücü, mananın el değmemiş perilerini çağırılmaktadır. Şair bunu yaparken de ya söz (yüksek sesle konuşma) veya kalemle yazma usulünü kullanır. Burada şiirin yazımı esnasında şairlerin kullandığı iki yöntem akla geliyor. Bunlardan birisi; şairlerin ezberlerinden ve yüksek sesle şiir yazmalarıdır. Bu, gerçekten de sanki görünmeyen âlem varlıkları ile bir konuşma ve bir irtibatı akla getirir. Şair, gözlerini kapatmış; adeta ilham perisi ile konuşmakta, onu hatta jest ve mimikleri ile davet etmektedir. İkincisi de, şairin veya yazarın, eline kalem alarak ilham perisini beklemesidir.

Şair bunlardan hangisini kullanırsa kullansın, sonucunda, büyücünün birtakım kelimeleri tekrar ederek yahut kalemle kağıt üzerinde bazı işaretler karalayarak cin çağırması gibi, anlam (mana) perilerini getirmeye muvaffak olur. Bu anlam perileri şiirin satırları içerisinde bütün cazibeleri ile kendilerini gösterir ve güzellik arayışı içerisindeki insanları kendilerine meftun ederler.

Tabir (lafız): karanlıklar ülkesi; mana: abihayat

Zîr-i ta'bîrdedür âb-ı hayât-ı ma'nâ

Nâbiyâ yok yire evrâkı siyâh eylemedük²

Ey Nabi! Mana abihayâtı tabirin altında bulunuyor. Yok yere kağıtları (mürekkebin) siyahına boyamadık ya.

¹ Bilkan, g. 295/7.

² Bilkan, g. 408/5.

Şair Nâbî Sempozyumu

Beyit meşhur abıhayat (ölümsüzlük suyu) efsanesine telmih yapılarak kurgulanmıştır.

Bu efsaneye göre, abıhayat; bir damlası bile insanı ölümsüzlüğe eriştiren sudur. İskender-i Zülkarneyn, abıhayatı bulmak için, yanına Hızır'ı da alarak zulümat (karanlıklar) ülkesinde günlerce askeri ile birlikte yürümüştür. Bir müddet devam eden bu yürüyüş sonucunda Hızır abıhayatı bularak içmiş; ancak İskender-i Zülkarneyn yolunu şaşırarak geri dönmek zorunda kalmıştır.

Nabî, şiirin yazısını, mürekkebin siyah rengi sebebi ile karanlıklar ülkesine benzetmiş; şiirin mana unsurunu da zulümat ülkesi durumundaki yazının içerisinde gizlenmiş bulunan ölümsüzlük suyuna (mana abıhayatı) teşbih etmiştir.

Beyitten anlaşılacağı gibi, şair bir şiirde esas olanın mana olduğu kanaatindedir. Şiirin sözlü kısmı (lafzı), içinde, insana ebedî hayat neşesi veren mana abıhayatı bulunduğu için değerlidir. Eğer içinde bu mana ölümsüzlük suyu bulunmasaydı, şiirin lafız unsuru, insanın yolunu kaybedeceği karanlıklar ülkesi olmaktan öteye bir anlam ifade edemezdi.

(Şiir): hüma kuşu; mana: kanat

Zihî hümâ-yı bülend-âşiyân ki devr eyler
Cenâh-ı ma'nî ile mâverâsın ilhâmun¹

Yücelerde yuva tutmuş ne güzel (şiir/lafız) hümasıdır ki, ilhamın ötelere mananın kanatları ile devr eder durur.

Lafız ve mana bütünlüğü içerisinde varlık sahnesine çıkmış bulunan şiir, ilham göğünün en üst katmanlarında kanat çırpıp duran bir hüma kuşudur. Bu şiir hümasını hayal fezasının yücelere çıkartan kanat ise manadır.

Klâsik şiirimizde refah, saadet ve baht açıklılığının sembolü olmak üzere kendisinden çokça bahsedilen ve her vesile ile yücelikler ve manevî üstünlükler hususunda bir teşbih ve telmih unsuru olarak kullanılan hümanın diğer adı da “devlet kuşu”dur. Efsaneye göre, yuvası gökyüzünün derinliklerinde olan hüma kuşu çok yükseklerde uçar, asla yere inmez; uçtuğu esnada kanadının gölgesi kimin başına düşerse, o kişi padişah olur.

Görüldüğü gibi, beyitte şiir, insan ruhuna güzellikler, saadet duyguları ve yüksek manevî lezzetler bahşettiği için, hüma kuşuna benzetilmiştir.

¹ Bilkan, g. 421/11.

Bu şiir hüması ilham göğünün en üst katmanlarında uçmaktadır. Bu hümanın kanatları da şiirin içerisinde kat kat yer almış bulunan mana unsurudur. Bu mana kanatları şiiri alelade ve aşağılık düşüncelerin zemininden çok yüksek tefekkürün, eşsiz duygu ve düşüncelerin ulvî semasına yükseltir.

Burada mananın -iki taraflı- kanada, daha doğrusu kanatlara benzetilmesi ilginçtir. Kuşun kanadı manasına da gelen arapça “cenah” sözcüğü aynı zamanda taraf, boyut, katman anlamlarına da gelmektedir. Bu ise, klasik şiirde tek boyutlu değil; çok boyutlu mana unsurunun tercih edildiğini göstermektedir.

Burada, 19. yüzyılın önemli şairi Yenişehirli Avnî'nin şu beyti hatırlanmalıdır:

Şâir o hümâdır kim iki âleme pinhân

Bir cevvi-i mukaddeste hafiyü't-tayerândır¹

Bu beyitte şairi tanımlayan Yenişehirli Avnî, onu *iki aleme (dünya ve ahiret) bile gizli mukaddes bir hava boşluğunda gözlerden tamamen uzak hâlde kanat çırpan hüma kuşuna* benzetmektedir.

Şiir: elmas; mana: elmasın parıltısı

Var ise zımında bir nâ-gûş-zed ma'nî-i ter

Kit'a-i eş'âr hoşdur kit'a-i elmâsdan (g. 549/2)

Eğer içlerinde hiç duyulmamış taze manalar var ise, bir kıta şiir, elmas parçasından daha değerlidir.

Nabî bu beyitte bir parça (kıta) şiir ile bir elmas parçası arasında benzerlik ilişkisi kuruyor. Ona göre, içerisinde güzel, orijinal ve hiç duyulmamış taze manalar taşıyan bir şiir parçası, elmas mücevherinden daha kıymetlidir. Bu nitelikteki bir şiir insan ruhunda elmas mücevherinden daha çok hoş duygular uyandırır.

Elmas, zümrüt, yakut gibi toprak altında bulunan değerli taşlar, güneş ışığını kırarak rengarenk ışıklar yaydıkları için insan ruhunda güzellik duyguları, estetik heyecan uyandırır. İşte şiirler de tıpkı elmas kristalleri gibi, bilgi, aşk, hikmet ışıkları yayar ve insan ruhu üzerinde eşsiz mücevherlerin uyandırdığı etkiyi bırakırlar.

Bir elmas parçasının kıymeti, içinde taşıdığı kristalizasyon gücüdür. Ayrıca topraktan tabii hâliyle çıkartılan elmas parçaları ustaların eli ile

¹ Turan, k. 14/12.

Şair Nâbî Sempozyumu

tıraşlanır ve böylelikle ışığı kırma güçleri artırılır. Üzerinde sayısız yüzeyler oluşturulan böyle bir elmas parçası artık etrafına göz alıcı ışık tayfları yansıtmaya başlar.

Şiir de işte böyledir. O, şairin tabiatının (ruhunun) madeninde olgunlaşmış; ayrıca keskin zekâsının kalemi ile de tıraşlanarak bir söz mücevherine dönüşmüştür. Böyle bir şiir insanların ruhları üzerinde hoş etkiler bırakan, güzellik duygularını harekete geçiren ışıklar, sesler neşretmeye hazırdır.

Şiirdeki bu, elmas mücevheri etkisi uyandıran şey, ondaki mana unsurudur. Mana, tıpkı bir elmas parçasının içerisinde kristalizasyonu sağlayan yoğunluk gibi, şiirin (sözün) can alıcı -daha doğrusu hayat verici- unsurudur.

İçinde güzellik duygusunu harekete geçiren taze ve orijinal manalar bulunmayan bir şiirin, etrafına renkli ışıklar saçma gücü bulunmayan değersiz bir elmas parçasından farkı yoktur.

Tabiat: Hz. Meryem; mana: ruh (Hz. İsa)

Her tabiatdan ümîd eyleme ma'nâ-yı latîf

Rûh kâbil mi tevellüd ide her Meryemden¹

Her (şairin) tabiatından latif manalar çıkacağını sanma! Her (ismi) Meryem (olan)dan Ruhullah (Hz. İsa)nın doğması mümkün müdür?

Şiirdeki lafız - mana ilişkileri ile ilgili olarak divan şiirinde yapılan en güzel benzetme çocuğun ana rahminde teşekkül edip buradan bin bir güçlülük ve yoğun sancılar sonucu dünyaya gelişidir. Tabi, anne - çocuk ilişkisinden bahsedildiğinde ilk akla gelen şey, Hz. Meryem'in olağan üstü bir şekilde (babasız olarak) Hz. İsa'yı dünyaya getirişidir.

Şiirde de zaman zaman şairin kendisi, şairlik tabiatı (tab'ı), zaman zaman da şiirin lafız (söz) kısmı Hz. Meryem'e; buna mukabil, şiirin manası ise Hz. İsa'ya teşbih edilmiştir.

Şairlik tabiatının (tab') Hz. Meryem'e teşbihinde benzetme yönü, mucizevî doğurganlık özelliği ile Meryem'in el değmemişlik, saflık, temizlik (bakirelik) vasfıdır. Şairler böylesi benzetmelerle, tabiatlarının rahminde olağan üstü bir şekilde ve hiç kimsenin şahit olmayacağı bir şekilde şiir çocukları (İsa'ları) dünyaya geldiğini anlatmak isterler.

Mananın Hz. İsa'ya teşbihinde göz önünde bulundurulan benzetme yönü ise, şiirde çoğunlukla "ruh" sözcüğünün de zikredilmesi yolu ile hatırlatılan, Hz. İsa'nın "ruhullah" (Allah'ın ruhu) sıfatıdır. Burada

¹ Bilkan, g. 559/5.

hatırlanması beklenen bir husus da lafzın içerisindeki mana unsurunun, beden içindeki ruha benzediğidir. Şairler manadaki ruh benzerliğinden hareket ederek ve “ruh” kavramındaki Allah’ın ruhu (ruhullah) çağrışımından yararlanmak sureti ile, şiirin mana unsuru ve Hz. İsa bağlantısını kurarlar.

İşte şair Nabî bütün bu bilgilere ve kelimelerin ihtiva ettiği mana ve çağrışımlara dayanarak diyor ki: “Kendine şairim diyen her kişinin tabiatından (gönlünden) latif manalar taşıyan şiirler çıkacağını umma! İsmi Meryem olan her kişiden (yani kendini şair diye tanıtan her insandan) ruhullah (yani olağan üstü manalar) doğmasını beklemek mümkün değildir.”

Nabî’nin bu beytinde mananın Hz. İsa’ya benzetilmesindeki vech-i sebeplerden birisi de; mana unsurunun Hz. Meryem’in kucağındaki İsa tablolarındaki gibi, şiirin lafız unsuru tarafından kuşatılması ve sözün içerisinde, İsa’nın, annesi Meryem’in karnında (batnında) bulunuşu gibi, görünmeden mevcut oluşudur.

15. yüzyılın önemli şairlerinden Mesihî’nin şu beyti de şiire ait bu benzetmenin başka bir örneğini sergilemektedir:

Ma’nâ-yı cân-feşân ile şi’ri Mesihî’nün
Meryem-dürür ki İshâyı almış kucağına¹

Mesihî’nin cana can katan anlamlarla dolu şiiri, tıpkı Hz. İsa’yı kucağına almış Meryem’e benzemektedir.

Söz: tuzak; mana:ahu-yı gayb

Bî-tâze istiâre olmaz lügatde lezzet
Âhû-yı gayb-ı ma’nî düşmek gerek şikâre²

Taze olmayan bir istiare, lügatde lezzet vermez. Sözün tuzağına mananın gaybî (vahşi, her yerde görünmeyen) ahusu düşmelidir.

Nabî’ye göre, şiirin içerisinde kullanılan harciâlem benzetmeler, herkesin tanıdığı ve bildiği teşbihler, yenilikten ve orijinallikten uzak mazmun ve istiareler şiir okuyucusunun dimağında estetik heyecan uyandırmaz. Bunların tadı tuzu yoktur.

Sanat ve edebiyatta mana açısından yenilik, tazelik ve orijinallik gerekir.

Nabî bu fikrini beyitte ifade ederken bir av ve avcı istiaresinden yararlanmaktadır. Beyitte şair, avcıya; şiir, avcının kurduğu tuzağa;

¹ Mengi, g. 217/5.

² Bilkan, g. 802/3.

Şair Nâbî Sempozyumu

görülmemiş ve duyulmamış güzellikteki manalar da tuzağa düşmesi umulan ceylana benzetilmiştir.

Beyitte, mananın sıfatı olarak belirtilen “ahû-yı gayb” terkihi aslında “gayb ahusu” gibi bir anlam taşımaktadır. Ancak buradaki “gayb” sözcüğü, bilinen manevî alem, gözle görülmeyen âlem anlamından çok “gözlerden uzak, insana görünmeyen, çok ender bir şekilde görülen, vahşî” anlamında kullanılmış; dolayısıyla, eşine ve benzerine kolay kolay rastlanılamayacak derecede yeni, orijinal ve taze mana ve mazmunlar için bir benzetme unsuru olmuştur.

(Söz, suret): fener; mana: mum

Feneri rûşen iden şem'-i ziyâ-güsteridür

Nûr-ı bâtınla virür sûrete saykal ma'nâ¹

Hayâl fenerini aydınlık eyleyen, içindeki ışık yayan mum olduğu gibi; mana da batın (iç âlem) nuru ile, surete parlaklık verir.

Bu beyitte de şiirdeki lafız ve mana ilişkisi, eskiden halkın “hayal feneri” dediği fanus-ı hayal ile tablolaştırılmıştır. Eskiden bir aydınlanma aracı olarak kullanılan hayal feneri veya fanus-ı hayal etrafa çeşitli şekillerde ışıklı görüntüler yayan, bir nevi gece lambasıdır. Bu hayal feneri bürümcekten yapılmış, mil yardımı ile dönen ve ortasında mum bulunan bir silindirdir. Ortasında yanan mumun yaydığı ısı ile milin etrafında dönen silindir fanusun üzerindeki renkli şekiller, ışığın yardımı ile dışarıya yansır ve eğlenceli bir görüntü ortaya çıkar.

Nabî işte bu fanus-ı hayal denen oyuncağın görüntüsünden yararlanarak şiirdeki lafız ve mana ilişkisini tanımlamaya çalışıyor.

Nabî'ye göre, bu hayal fenerinin etrafına ışıklı şekiller yayması, ortasında yanan mum sebebiyledir. Mum hem bir mil etrafında hareketli olarak yerleştirilen fanusun dönmesine neden olur hem de yaydığı ışık ile, bürümçükten yapılmış silindir fanusun üzerindeki şekillerin dönerek görünmesini sağlar.

İşte böylesine büyülü görüntülerin kaynağı olan şiir fenerinin, etrafına rengârenk ışıklar yaymasına neden olan şey de mana unsurudur. Nasıl mum fenerin içerisinde görünmediği halde ışık yayar ve görüntülere sebep olursa; mana unsuru da şiirin içerisinde gözle görünmediği halde, “batın nuru ile” şiirin suretine canlılık ve parlaklık verir.

¹ Bilkan, g. 861/9.

Lafız: gözün (görme duygusu) gıdası; manâ: kulağın (işitme duygusu) gıdası

Sem'ün gıdâsı ma'nî-i pâkîze-nutkdur

Çeşmün gıdâsı hüsnüdü anla hikâyeti¹

(Ey dost!) Olaya doğru bir şekilde bakarsan, anlarsın ki; işitme duygusunun gıdası parlak ve güzel sözlerle dile getirilmiş mana; görme duygusunun gıdası ise güzel ve düzgün yazıdır.

Sanat ve edebiyatın insan ruhunu beslemek, ona canlılık katmak ve duygularımızın gıdası olmak gibi bir görevi bulunmaktadır. Bu yüzden söz ve edebiyatın ruh ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Mesalâ şair Fuzulî'ye göre söz (söyleme kabiliyeti ve natıka) candan (ruhtan) başka bir şey değildir:

Cân sözdür eger bilirse insan

Sözdür ki diyerler özgedir cân²

Eğer insan iyi düşünürse, canın (ruhun) sözden (söz söyleme kabiliyetinden) başka bir şey olmadığını anlar. Canın (ruhun) bundan başka bir şey olduğunu ileri sürenler, boş bir söz söylemiş olurlar.

Nabî de işte bu bakış açısı ile şiiri değerlendirmektedir. Ona göre, bir edebî eserin kelimelerinin inci gerdanlığı andıran dizisi ve estetik ölçülerle terkip edilmiş hattı (yazısı) gözün (görme duygumuzun) gıdasıdır. Bunun yanında, güzel yazı ve ahenkli kelimelerle ifade edilen latif anlamlar ise kulağımızın yani işitme duygumuzun gıdası olmaktadır.

Sanıldığına aksine, öğrenmede ve bilmede kulak (işitme duygusu), gözden (görme duygusundan) daha fonksiyondur. Bu husus Kur'anikerim'de de işitme duygusunu ifade eden "sem' " sözcüğü, görme duygusunu ifade eden "basar" sözcüğünden daima önde zikredilmek sureti ile ("Ve hüve's-semî'ü'l-basîr" gibi) teyid edilmektedir.

Şiirin sözlü kısmının düzenliliği ve güzelliği görme duygumuzu besler ve onun gıdası olurken; edebî metnin ruhu durumundaki -güzel söz, güzel yazı ve güzel sesle ifade edilmiş- anlam ise, ruhun ve kalbin en kestirme yolu olan kulağın (işitme duygusunun) gıdasını oluşturur.

Lafız: sürme; manâ: göz

Ben ol meşşâta-i dûşîze-i hüsn-i beyânam ki
Sevâd-ı dîde-i âhû-yı ma'nâ sürmedânumdur³

¹ Bilkan, k. 16/41.

² Fuzulî, b, 3075.

³ Bilkan, g. 64/2.

Şair Nâbî Sempozyumu

Ben el değmemiş söz gelinini süsleyen meşşatayım. Mana ceylanının gözlerinin karası benim sürmedanımdır.

Nabî, şairi bir kere daha meşşâtaya (gelini süsleyen kadına) benzetiyor. Ona göre şair, güzel söz ve estetik ifade (hüsn-i beyan)ın el değmemiş gelininin yüzünü süslemekte ve gerdeğe hazırlamaktadır.

Bu şair meşşatanın güzel söz gelininin gözüne çektiği sürmenin sürmedanı ise mana ahusunun gözlerinin karasıdır.

Bu demektir ki; güzel sözü süsleyen ve onun güzelliğini ortaya çıkartan şey, şiirin mana unsurudur.

Lafız : kadeh; mana: şarap

Dil neş'e-yâb-ı zevk olamaz bî-mey-i sühan

Ma'nî-i tâze bâdesidür hûşumun benüm¹ (g. 521-4)

Gönül söz (şiir) kadehi olmaksızın zevk neşesini elde edemez. Taze manalar benim ruhumda şarap etkisi uyandırır.

Beyitte şiirin söz ve anlam unsurlarının ilişkisi kadeh ve şarap ilişkisi ile örneklendirilmiştir.

Nabî'ye göre, insanın akıllı şiir kadehi olmaksızın gam ve kederden kurtulup zevk ve neşeye dalamaz.

Akıl insanî hayatın kesin çizgilerle çizilmiş nesnel yanını oluşturur. O, zevk, neşe, keyif gibi şeylerden çok; yasaklar, ölçüler ve acımasız hükümler ile ilgili bir kuvvedir. İnsan bu kuru akıl ile neşe, zevk ve keyiften hep uzak kalır.

İnsanın akıllı ancak şiir kadehinin içindeki mana şarabı ile kendinden geçer; gam, keder ve tasalardan kurtulur, sarhoşluğun tadını alır; neşe ve zevk âlemine dalar. Bu ise aşk hâlidir. Çünkü aşk gelince zaten akıl gerilemekte ve çekip gitmektedir.

Beyitte şiirin sözlü kısmının kadehe; mananın ise şaraba benzetilmesinin nedeni, kadehin şarabın; sözün ise mananın kabı oluşundandır.

Lafız: Hz. Yusuf; (mana): gömleğin kokusu

Çeh-i dilden tulû' itdükçe Nabî Yûsuf-ı nazmum

Açıldı çeşm-i âlem dehri bûy-ı pîrehen tutdî²

¹ Bilkan, g. 521/4.

² Bilkan, g. 875/7.

Ey Nabî! Şiirimin Yusuf'u gönül kuyusundan her çıktığında, âlem (Yakub'u)nun gözleri açıldı ve gömleğin kokusu bütün yeryüzünü tuttu.

İhtiva ettiği güçlü telmihlerle bütün bir Yusuf kıssasını sinema perdesi gibi gözlerimizin önünde canlandıran beyitte şiirin lafzı Yusuf Peygamber'e; şairin gönlü (tab'ı), Yusuf'un atıldığı kuyuya; bütün insanların dikkatleri Hz. Yakub'un âma iken açılan gözlerine ve şiirin anlamı da, Hz. Yakub'un gözlerinin açılmasına vesile olan, Yusuf'un gömleğinin kokusuna teşbih edilmiştir.

Nabî bu beyitte şairliğini övmekte ve kendine şöyle seslenmektedir: "Ey Nabî! Senin şiirlerin, Hz. Yusuf'un, atıldığı kuyudan çıkar gibi, gönlünün derinliklerinden kendini her gösterdiğinde, o şiirlerin insanı kendinden geçiren manaları, tıpkı Hz. Yusuf'un gömleğinden gelen kokunun Yakub'un gözlerini açtığı gibi, insanların gönüllerini açmaktadır.

Şiir, şekli güzellik açısından, mucizevî güzelliğin sembolü olan Yusuf Peygamber'e benzetilmiş; ancak şiirin içinde saklı bulunan mana unsuru da, Yusuf'un gömleğinden çıkan güzel koku olarak düşünülmüştür. Görüldüğü gibi Nabî bu beytinde; daha önce izahını yaptığımız

Sem'un gıdâsı ma'nî-i pâkîze-nutkdur

Çeşmün gıdâsı hüsndür anla hikâyeti

beyti ile uyumlu bir estetik tutarlılık sergilemektedir. Hatırlanacağı üzere Nabî bu beyitte şiirin lafzını göz (görme duygusu) ve manasını ise kulak (işitme duygusu, dimağ) ile ilişkilendirmiş; şiirin şekil güzelliğini gözün gıdası; mana güzelliğini ise kulağın (dimağın) gıdası olarak nitelendirmişti.

Nabî şiirin dış görünüşünü, sözsel güzelliğini Hz. Yusuf'a; manasını ise Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusuna benzettiği beytinde de şekil güzelliğinin göz (görme duygusu) ve mana güzelliğini dimağ ile ilişkilendirerek büyük bir estetik tutarlılık sergilemiş ve bununla da klasik edebiyatımızın asırlar içerisinde gelişerek kusursuz bir iç sisteme ve hendesî bir mükemmeliyete ulaştığının en güzel örneğini göstermiştir.

Sonuç:

Klâsik Türk edebiyatının zengin ve renkli kültür kaynaklarına dayanarak oldukça başarılı şiirlere imza atan Urfalı Nabî'nin divanında şiirin lafız ve mana unsurları arasındaki ilişkiyi ele alan bu çalışmada edebiyatın iki temel unsurunun hangi teşbihlere konu teşkil ettiğini ve bu teşbihlerdeki benzetme yönlerinin bizi ne tür tespitlere sevk ettiğini irdelemeye çalıştık.

Çalışmadaki ana gaye elbette ki yalnızca lafız ve mana unsurlarından ve bunların birbirleri ile ilişkilerinden hareketle Nabî'nin hangi benzetmeler yaptığını ortaya koymak değildi. Asıl olan; bu benzetmeleri yaparken şairin

Şair Nâbî Sempozyumu

zihnî olarak hangi benzetme yönlerinden hareket ettiği, buna bağlı olmak üzere, bir büyük sanatkârın ruhî, akfî ve estetik fonksiyonlarının edebî üretim esnasında nasıl bir yaratıcı sistemle çalıştığını anlamaya çalışmaktı.

Nabî'nin divanındaki beyitler dışında, Nabî'den önce ve sonra yaşamış önemli şairlerden de örnekler olarak gerçekleştirilen bu çalışmada vardığımız sonuçları birkaç madde halinde sıralayalım:

1. Divan şairlerinin şiirlerinde çok zengin kültür, tarih, din, tasavvuf, mitoloji unsurlarının yanında son derecede gelişmiş bir poetik dikkat kendini hissettirmektedir.

2. Bu poetik dikkat divan şiirinin ilk örneklerinin görüldüğü tarihten 19. yüzyıla kadarki uzun zaman diliminde kendi içerisinde olgunlaşarak gelişmiş ve hendesî bir mükemmeliyete ulaşmış son derecede güçlü ve önemli bir doku durumundadır.

3. Şiirin şiir içerisinde dile getirilen felsefesi olarak tanımlayacağımız divan şiiri poetikası hususu göz önünde bulundurulmadan ve bu meselenin sistematığı tam anlamıyla çözülmeden klasik şiirimizin duygu ve düşünce dünyasına sağlıklı bir şekilde nüfuz imkanı yoktur.

4. Bu konu klâsik şiirimiz bakımından dünya çapında büyük bir imtiyaz ve milletimizin kültürel zenginliği açısından da bizim için bir iftihar vesilesidir.

5. Divan şiirindeki bu poetik güç, klasik edebiyatımızın gerçekten köklü ve kudretli bir edebiyat geleneği olduğunun da en büyük kanıtı durumundadır.

6. Klasik edebiyatımızın şiir felsefesini oluşturan kavramlar listesinin içinde hiç şüphesiz lafız (şiirin sözlü kısmı) ve mana (şiirdeki anlam) unsurları en başta gelmektedir.

7. Divan şiirindeki lafız-mana ilişkisinden hareket edilerek yapılan benzetmeler, teşbihler ve istiareler bir taraftan klasik şiirimizin estetiği binasının temel yapı taşlarını tanıma fırsatı oluştururken; diğer taraftan ruh-madde, Tanrı-âlem, hayat-ölüm, dünya-ahiret ilişkileri ile alakalı olarak millî hafızamıza nakşedilmiş bulunan felsefî değerler sistemimizin de tespiti imkânını tanımaktadır.

8. Divan şiirini vücuda getiren kültürel zeminde kendini çok güçlü bir şekilde hissettiren poetika konusunun bize hatırlattığı en önemli gerçeklerden birisi de sistemli düşüncesinin ne kadar önemli olduğu hususunun Osmanlı aydınları tarafından net bir şekilde anlaşılması bulunduğuudur.

9. Divan şiirine karşı yöneltilmiş bulunan, "sınırlı mazmunlarla ve klişeleşmiş benzetme unsurları ile gerçekleştirilen bir edebiyat olduğu" yolundaki suçlama bütünü ile yanlıştır ve metinlerine tam anlamı ile nüfuz

edilememiş büyük ve kudretli bir edebiyat geleneğine karşı yapılmış cahilane bir ithamdır. Aslında ideolojik ve siyasî ön yargılardan hareket edilerek ve divan şiirinin metinleri, kavramları ve poetik sistemi ile ilgili yaygın bilgisizlikten kaynaklandığı anlaşılan bu kanaat klasik şiirimizin sınırsız zenginliği içerisinde bulunan göz kamaştırıcı sistemi algılayamamanın sonucudur.

Vahdette kesreti, kesrette vahdeti görebilmek, gerçeğin göz bebeğini teşhis edebilmek için hadiseye hoşça bir nazarla bakmak gerekmektedir.

Şeyh Galib'in dediği gibi:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

(Ey dost!) Kendi gerçeğine hoşça bir nazarla bak da, âlemin özü ve kâinatın göz bebeği olduğunu anla.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- Avşar, Ziya, *Revanî Divanı*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2007.
- Ayan, Hüseyin, *Cevrî Divanı*, A.Ü. Yayınları, Erzurum, 1981.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nabî Divanı*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Taşlıcalı Yahya Divanı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Eliaçık Muhittin, *Tokatlı Kânî Divanı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ç.Ü. Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Erünsal, İsmail, *Tacizade Cafer Çelebi Divanı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.
- Fuzulî, *Leylâ ve Mecnun*, haz. Muhammet Nur Doğan, Yelkenli Yayınevi, İstanbul, 2008.
- İpekten, Haluk, *Nailî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Galip Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.
- Mengi, Mine, *Mesihî Divanı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.
- Şeyh Mehmet, *Risale-i Noktatü'l-beyân*, Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, s. 16, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Tarlan, Ali Nihat, *Necatî Beg Divanı*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1997.
- Taşlıcalı Yahya, *Yûsuf ve Zelîhâ*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Turan, Lokman, *Yenişehirli Avnî Divanı*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1998.

NÂBÎ'DE BELGE/SEL REDİFLER

Cemâl KURNAZ*

Divan şiirinde asıl tema, kafiye ve redif etrafında oluşur. Şairin ilhamını hemen tek başına bunlar idare eder. Düşünce ve hayal, kafiye ve redifin mihrini etrafında kurular; şair, duygu ve duyularının dünyasına bu iki unsurun imkânlarıyla girer (Tanpınar 1976: 20). Redifli şiirlerin, şairin muhayyilesinin bütün genişliğiyle aksettiği şiirler olduğu bilinen bir husustur (Çavuşoğlu 1971: 286). Redifin önemini çok iyi anlamış olan divan şairleri çoğunlukla redifli şiirler yazmışlardır. Divan şiirinde her şairin kendi bulduğu ve şiirine kattığı yeni kafiyeler ve redifler vardır. Her yeni kafiye ve redif, yeni bir anlam dünyasına açılmış yol gibidir (Tanpınar 1976: 20). Tezkireciler bu sebeple, özgün rediflerle ilgili değerlendirmelere önem verirler.¹ Divan şairlerinin kullandığı bazı yeni redifler, aynı zamanda birer "belge" niteliğindedirler (Kurnaz 1997: 265-276). Redif olarak seçilen bu kelimeler, şairlerin ve aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumun psikolojisini de yansıtırlar.

Bağdatlı Rûhî (ö. 1605-6)'nin "eksilmede" redifiyle yazdığı şiiri, Osmanlı'nın altın çağının bitmekte olduğunu haber veren bir belge özelliği taşır. Fuzûlî'den hemen sonra aynı yörede yaşayan ve meşhur Terkib-Bend'inden başlayarak birçok şiirinde devrindeki olumsuzlukları cesaretle eleştiren Rûhî, onun "Şikâyetnâme"sinde dile getirdiği aksaklıkları acı bir dille teyit eder (Kurnaz 1997: 99-125). O, "Kaside der Hasb-i Hâl-i Zamâne Gofte Şod" başlığını taşıyan "eksilmede" redifli şiirinde, bir zamanlar var olan birçok değerın gözü önünde eksilip gittiğini çığlık çığlığa rapor ediyor gibidir (Ak 2001: 150-152):

Halkın çoğunluğu cefa üstündedir. Bu vefasız dünyadan vefa ehli eksilmededir. Dervişten mihr ü muhabbet kesilmede, yüce mertebeli padişahdan lütf u atâ eksilmededir. İnsanların yüzüne hayrât kapısı gitgide kapanmada, hâl ehlinin kalbinden Allah sevgisi eksilmededir. Halk durmadan "ehl-i fenâ" kisvesine bürünse de, gerçek ârif olan fenâ ehli

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı- ANKARA.

¹ Meselâ Latîfî'nin, "Şi'ri mesele müteallik kafiyelerde ve dinilmedük rediflerde dimişdür." (1314: 231) veya "Cânânlarla kafiyenin evvel ol bulmuşdur ve bâkî nazîre-gûylar ana peyrev olmuşdur." sözleri buna örnek verilebilir (1314: 363).

Şair Nâbî Sempozyumu

eksilmededir. Hayret edilecek şey şudur ki, cahilin kadri sürekli artmada; kâmilin huzuru sabah akşam eksilmededir. Bu öyle tuhaf bir dünyadır ki, yalancılar yüce makamlardadır; sözü davranışına uygun sadıklar ise eksilmededir. Gökten rahmet yağmuru inmemekte, gökyüzü gülmemekte; sanki yerin ve göğün halka şefkati eksilmededir. Zenginler, dünyada zamanın Karun'u olsalar yine de yetinmemekte; onların kara kalbinden zenginlik eksilmededir. Kadıların çoğunluğu rüşvet yolunu tutmuştur; Peygamber'in şeriatine hürmet eksilmededir. Kazâya rızâ eksilmededir. Câhilliler artmada, kâmilliler azalmadadır. Dert ehlinin problemlerini çözecek kişiler eksilmededir. Şiirinde hâlet bulunan şairler azaldığı gibi, şairin değerini bilen kişiler de eksilmededir. Ârife kanaat azığı bitip tükenmez bir rızıktır; halkın ekmeği, suyu ise sürekli eksilmededir.

XVII. yy.a gelindiğinde, Rûhî'nin eksilmede diye feryat ettiği birçok şeyin artık kalmadığını görürüz. Osmanlı devletinde artık duraklama bitmiş, gerileme iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır. Devlet otoritesinin zayıflaması sonucu siyasî ve ekonomik sıkıntılar artmıştır. Kösem Sultan ve Turhan Sultan'ın devlet yönetimindeki entrikalarla dolu müdahaleleri, liyakat yerine sadakatin öne çıkması, kaht-ı rical denilen yetişmiş adam kıtlığı, peş peşe gelen Yeniçeri ve Celali isyanları, uzayıp giden ve zaferle sonuçlanmayan savaşlar, bunların hazineye getirdiği ekonomik yük ve halkın hayatına pahalılık olarak yansması, tahtın zorbalar eliyle kısa sürede el değiştirmesi, vezirlerin ve üst düzey yöneticilerin sürgünü, idamı ve mallarının müsaderesi, çöküşün en keskin dönemeçlerinden sayılan Viyana bozgunu (1683) ve toprak kayıplarıyla sonuçlanan Karlofça Antlaşması (1699) Nâbî çağının genel manzarasını oluşturmaktadır (Karahan 1987: 49-78; Mengi 1987; Kortantamer 1993: 151-192; Mengi 2000: 174-197).

I. İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1691), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730) dönemlerini görmüş bir şair olan Nâbî (1642-1712), yetmiş yıllık hayatında çağının bütün sıkıntılarına tanıklık etmiştir. Onun gazellerinde kullandığı rediflerin bir kısmı, zengin çağrışımlara sahip olup çağındaki sosyal, siyasal ve kültürel değişimi yansıtan birer "belge" niteliği taşırlar: Görmüşüz, unutulmuş, kalmamış, gitmiş, usandık, olmasa, kalmadı vb. gibi (Bilkan 2006: 55).

Biz, burada *kalmamış* ve *unutulmuş* redifli iki gazeli örnek vermeye yetineceğiz.

"Bozulmuş ve çöküşü bütün acılığıyla yaşayan ve duyan" yüzyılın büyük şairi Nâbî (1642-1712), "*kalmamış*" redifli şiirinde tükenip giden değerlere iç çeker gibidir:

Dünya bahçesinin rengi yok olmuş, kokusu kalmamıştır. Bu bahçede kerem gölgesi salan gönül çekici tek bir fidan bulunmamaktadır. Zamanın doktoru dükkânını kapamış; feleğin firuze renkli şişesinde ilaç tükenmiştir. Susamışların su isteyen dudakları çatlamış, merhamet pınarında bir içim su kalmamıştır. Değerli incilerin kıymetini anlayan, bilen yoktur; kabiliyet çarşısında ölçü tartı/terazi kalmamıştır. Niyaz ehlinin gam askerinden sığınacağı bir yer yoktur, çünkü himmet kalesinin ne burcu ne de hisarı kalmamıştır.¹

Gülsitân-ı dehre geldik renk yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış

Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rûzgâr
Hokka-i pîrûze-i gerdûnda dârû kalmamış

Teşnegânın çâk çâk olmuş leb-i hâhişgeri
Çeşmesâr-ı merhametde bir içim su kalmamış

Kadrin anlar yok bilir yok her dür-i sencîdenin
Çârsû-yı kâbiliyyetde terâzû kalmamış

Ceyş-i gamdan kanda etsin ilticâ ehl-i niyâz
Kal'a-i himmetde Nâbî burc u bârû kalmamış (Bilkan 1997: 720)

Nâbî, yaşadığı devirle ilgili kötümserliğini başka şiirlerinde de açıkça ortaya koyar. "*Unutulmuş*" redifli gazelinde "unutmak fiilini, kültür değişiminin geride bıraktığı değerler ve yozlaşan yeni insan tipinin tanımı için" kullanılmıştır (Bilkan 1999: 100):

Öyle bir zamanda geldik ki değerli kişiler unutulmuş, onların yerini değersiz kişiler almış. Vefa sofrasının tadı tuzu kalmamış, âlemde ekmek-tuz hakkı unutulmuş. Kerem eli ve iffet eteği kirlenmiş. Üstü çerçöple kaplandığı için Âb-ı Hayat çeşmesi unutulmuş. Mertlerin yerini nâmertler almış, muhabbet meydanı ıpsız kalmış. Zamâne cahillere değer vermektedir; yazısı bozulduğu için irfan kitabı unutulmuştur. Halk, Karun gibi mal mülke önem vermektedir; Lokman'ın az yeme konusundaki öğütleri unutulmuştur. İnsanlar hilede öylesine ustalaşmışlardır ki, şeytanın bu husustaki şöhreti

¹ Nâbî, "kalmıştır" redifli gazelinde de elde kalan şeylerin değersizliğini söyleyerek, yukarıdaki gazelindeki söyleyişini sürdürür: "Rûsûm-ı lûtf u kerem halk içinde mensîdir/ Fakat alıp verilir bir selâm kalmıştır" (Bilkan 1999: 72).

Şair Nâbî Sempozyumu

unutulmuştur. Halk birbirine saldırıp yaralamaktadır; Allah'ın hükümleri, Kuran'ın ruhu unutulmuştur. Nâbî her kimi görse nefsinin isteklerine göre hareket etmektedir; Allah'ın insanlara gönderdiği kitap unutulmuştur (Bilkan 1999: 110-1113).

Bir devrde geldik ki azîzân unutulmuş
Tutmuş yerini hurd u büzürgân unutulmuş

Gitmiş nemeki mâide-i hân-ı vefânın
Âlemde hukûk-ı nemek ü nân unutulmuş

Nâ-pâk yatur dest-i kerem dâmen-i ismet
Has-pûş olup çeşme-i hayvân unutulmuş

Kalmış ser-i meydân-ı muhabbet tek ü tenhâ
Zen-tab'lar almış yeri merdân unutulmuş

Nâdânlık olup mu'teber ebnâ-yı zamânda
Hattı bozulup nüsha-i irfân unutulmuş

Hikmet taleb-i mâlda Kârûn gibi şimdi
Hâhişger-i lokmada Lokmân unutulmuş

Olmuş o kadar halk-ı cihân mekrde üstâd
Kim sâbıka-i şöhret-i şeytân unutulmuş

Halk açmadadur birbirine pençe-i târâc
Ahkâm-ı Hudâ ma'nâ-yı Kur'ân unutulmuş

Nâbî kimi görsen yürütür hükmünü nefsün
Hakkun bize gönderdiği fermân unutulmuş (Bilkan 1997: 714)

Sonuç

Nâbî'nin, özellikle Hayriye'sinde etliye sütlüye karışmayan, kişisel rahatına düşkün "*orta insan tipi*"ni idealize ettiği; toplumsal olaylar karşısında pasif, kötümser ve ilgisiz kaldığı iddia edilmişse de (Kaplan 1976: 214), son yıllarda yapılan araştırmalar, onun devrindeki bozuklukları görüp eleştirdiği, bunların sebepleri ve çözüm yolları üzerinde hassasiyetle durduğu örnekleriyle ortaya konmuştur (Mengi 1987: 1-24; Ülgener 1981; Kortantamer 1993: 151-192; Bilkan 1998: 110-131; Mengi 2000:174-197).

Tanzimat sonrasında gelişecek olan "aydın" tipinin özelliklerini divan şairlerden beklemek haksızlık olur. Devlet adamlarının himayesine muhtaç olan bu şairler, kendi çağlarının şartları içinde yapabileceklerini fazlasıyla yapmışlardır. Rûhî ve Nâbî gibi şairleri, Tanzimat'tan itibaren, millete hizmet heyecanıyla ortaya çıkacak olan yeni aydın tipinin prototipi olarak değerlendirmelidir.

Nâbî'nin şiirlerinde kullandığı bu redifler, onun kişisel psikolojiyle de uygunluk göstermekle birlikte, yaşadığı dönemin atmosferini de yansıtan birer tarih belgesi niteliğindedir. Bu gibi redifler, içinde yaşadığı toplumun bir parçası olan divan şairlerinin, onun sosyal psikolojisinden uzak kalamayacaklarının da birer delilidir. Şairlerle ilgili değerlendirmelerde bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekir.

KAYNAKÇA

- Ak, Coşkun (2001): *Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin*, C. 1, Bursa: Uludağ Ün. Yayını.
- Bilkan, Ali Fuat (1997): *Nâbî Divanı*, C. I-II, İstanbul: MEB. Yayını.
- Bilkan, Ali Fuat (1998): *Nâbî Hikmet Şair Tarih*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilkan, Ali Fuat (1999): *Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilkan, Ali Fuat (2006): *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, İstanbul: L&M Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1971): *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: MEB. Yayını.
- Kaplan, Mehmet (1976): *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karahan, Abdülkadir (1987): *Nâbî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Kortantamer, Tunca (1993): *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayını.
- Kurnaz, Cemal (1997): *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayını.
- Küçük, Sabahattin (1994): *Bâkî Divanı*, Ankara: TDK. Yayını.
- Latifi (1314): *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul.
- Mengi, Mine (1987): *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilçisi Nâbî*, Ankara: AKM. Yayını.

Şair Nâbî Sempozyumu

- Mengi, Mine (2000): *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayını.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976): *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. bsk. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Ülgener, Sabri F. (1981), *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, 2. bsk., İstanbul: Dergâh Yayınları.

NÂBÎ MUAKKİBİ ŞAİRLER VE BİR NÂBÎ TAKİPÇİSİ: EDİRNELİ ÖRFİ

Lokman TURAN*
Rıfat KÜTÜK**

Özet

İran edebiyatında Şevket-i Buhârî ve Sâ'ib-i Tebrîzî ile başlayan hikemî tarzın Türk edebiyatındaki en önemli temsilcisi Nâbî'dir. Nâbî'nin Türk edebiyatında başlattığı hikemî tarzın daha sonra Sâbit, Seyyid Vehbî, Râşid, Arpaemini-zâde Sâmî, Âsım, Münîf, Hâmî, Koca Râgıb Paşa, Haşmet, Fıtnat Hanım, Sümbül-zâde Vehbî, Sürûrî, Keçeci-zâde İzzet Mollâ gibi şairlerce de benimsendiği bilinmektedir.

Bir 18. yüzyıl şairi olan Örfî, tarihe dair eserlerinin yanı sıra divan ve mesnevi sahibi bir şairdir. Örfî, hacimli divanında Nâbî'ye nazireler söylemiş, kısa Pend-nâme'sinde Nâbî'nin Hayriyye'sinde yer alan kimi başlıklara yer vermiştir.

Bu bildiride Nâbî'yi takip eden şairler hakkında kısa bilgi verilecek ve Örfî'nin kimi manzumeleri hikemî yönden analiz edilecektir.

Giriş

"Hikmet", İslamî düşünce sisteminde 'felsefe' karşılığında kullanılan, varlıkların ve olayların oluşunda Allah'ın insanlarca anlaşılamayan gizli amacı, bilgelik, sağduyu, atasözü, özdeyiş vb. anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. "Hikemî Şiir" ya da Hakîmâne Şiir" ise düşünceye ağırlık veren, amacın okuyucuyu uyarmak, düşündürmek ve aydınlatmak olduğu, daha doğru bir ifadeyle insana doğruyu, iyiyi göstermeye yönelik didaktik içerikli şiidir.

İran Edebiyatında Şevket-i Buhârî ve Sâ'ib-i Tebrîzî ile başlayan hikemî tarzın Türk edebiyatındaki en önemli temsilcisi Nâbî'dir.

Her bakımdan önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olan Urfa'da âlimler yetiştiren bir aileye mensup olarak dünyaya gelen Nâbî, âlim, fâzıl ve dindar bir şairdir.

17. yüzyılın idarî, ekonomik, sosyal problemleri içinde Nâbî, fertleri bir arada tutan ahlak kurallarının yeniden ve sağlam bir şekilde ikame edilmesinde şiirin esaslı bir vasıta olabileceğini fark etmiş; ortaya koyduğu

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı.

Şair Nâbî Sempozyumu

eserlerle bu yolda önemli adımlar atmıştır. Onun şiirlerinde rindane, âşıkane duygular değil, düşünce esastır. Böyle bir tercihin, sanat eserlerini estetik bakımdan zaafa uğratma ihtimali her zaman vardır. Bununla birlikte şairin lirizmi ve söyleyiş güzelliğini ihmal etmediğini, hafızalarda ve dillerde uzun süre yaşayan çok güzel söyleyişlere sahip olduğunu özellikle hatırlamak gerekir.

Nâbî, genel olarak şiirlerinde devrin hâkim modasının hilafına külfetsiz ve anlaşılır bir dil kullanmış, kusursuz bir teknikle ortaya koyduğu manzumelerindeki fikirlerin bu şekilde okuyucuya daha rahat ulaşacağını düşünmüştür.

“Dîvân-ı gazel nüsha-i kâmûs değildir.”

diyerek ağdalı ve anlaşılması zor bir dil kullanan şairleri de tenkit etmiştir.

Nâbî, klasik Türk şiirinde etkileri geniş ve sürekli olan şairlerden biridir. Onun Türk edebiyatında başlattığı hikemî tarzın daha sonra Sâbit, Seyyid Vehbî, Râşid, Sâmî (Arpaemini-zâde), Âsım, Münîf, Hâmî, Koca Râgıb Paşa, Haşmet, Fitnat Hanım, Sümbül-zâde Vehbi, Sürûrî, Keçeci-zâde İzzet Mollâ gibi şairlerce de benimsendiği tespit edilebilmektedir. Kendisinden sonra bu tarz, birçok Türk şairi tarafından benimsenmiş, devam ettirilmiş, nihayet edebiyatımızda *Nabî ekolü* olarak adlandırılan bir üslup meydana gelmiştir. Nâbî'nin ortaya koyduğu bu tarzın kendisinden sonra da kesintiye uğramadan devam etmesinde imparatorluğun gittikçe zayıflayan gücünün, sarsılan sosyal hayatın rolü olduğu muhakkaktır.

Onu üstat kabul eden şairler de Nâbî mektebinin bir mümessili olarak verdikleri eserleri didaktik bir çehreye büründürmüş; şiirlerinde atasözleri ve deyimleri, ahlakî terimleri sıklıkla kullanmışlardır. Bu şairlerden biri olan Örfî, 1705'te Edirne'de dünyaya gelmiştir. Tarihe dair eserlerinin yanı sıra divan ve mesnevi sahibi olan Örfî, Nâbî'ye hususi bir sevgiyle bağlıdır. Genel olarak şiirlerinde atasözlerine, deyimlere ve hikmetli söyleyişlere yer veren şairin, Nâbî'nin kimi şiirlerine nazireler de söylediği tespit edilmektedir.

Bu bildiride, bir Nâbî takipçisi olan Örfî'nin manzumeleri hikemî yönden analiz edilecektir.

Örfî'nin Manzumelerinde Hikemî Üslup

İrdi Nâbî-i yegâne nice kıymet-dâne
Rûzgâr öyle degildür ki demek mümkün ola

beytinde Nâbî'yi, Nâbî-i yegâne şeklinde nitelendiren Örfî, Nâbî'nin "dimek mümkün ola" redifli gazeline bir nazire söyler. Bu gazelin makta beytinde:

Şimdi Nâbî gibi ey 'Örfî ne mümkün eş'âr
İ'tibâr öyle degildür ki dimek mümkün ola

demek suretiyle, Nâbî tarzında şiir söylemenin mümkün olmadığını, kendi çağında ne yazık ki onun gibi hikemî bahisleri güzel bir üslupla söyleyen şairlerin bulunmadığını, üstelik bu tarz şiire itibar edilmediğini dile getirir.

1. Zemaneden Şikayet

Öyle bir zamandır ki kardeşte bile vefa yoktur:

Bir vakte erişdik ki gelür âdeme hayret
Bî-gâne degil belki *birâderde vefâ yok* (G.378/6)

Kardeşin kardeşle münasebetini menfaatler belirlemektedir:

Mücerreb hâl-i ihvân-ı zamâne
Berây-ı maslahatdur cümle ülfet (G.79/2)

Vefanın sadece adı kalmıştır ve mürüvvet hüma yüzlü bir efsaneden ibarettir:

Vefânun adı kaldı şekl-i kimyâ
Görünmez çün hümâ-rû-yı mürüvvet (G.79/3)

Şair, devrinin akıllı geçinen insanları yanında divane olmayı kabul ettiğini ve bu divanelik hâletiyle hikmetli sözler söylediğini ifade eder:

Hey'etüm dîvâne 'akliyâna uymaz cünbüşüm
Buna hikmetdür ki hâlet bana hikmet söyledür (G. 279/2)

Örfî, gönlü çocuğa benzetir ve bir baba edasıyla konuşur:

Ey gönül ferzendi dünyâ turfe bir dâder sana
Bir hekîmâne sözüm var pend-i bâbâdur sana (G. 34/1)

2. Bürokratik işleyişteki olumsuzluklardan şikâyet

Nâbî'nin kendi devri için şikâyet ettiği ve yakındığı çeşitli olumsuzlukları bizzat yaşamış bir bürokrat olarak Örfî, bunları şiirlerine de konu eder.

Türk Mustafâ Ağa dimekle ma'rûf matrûd-ı devletden merdûd ki kulağı sağır olup Edirne'de Bûstâncıbaşı oldukda 'Örfî-i zârî kethûdalıktan bî-sebeb 'azl itmegin vezîr-i a'zam-ı sâbika devletlü 'Alî Pâşâ hazretlerine

Şair Nâbî Sempozyumu

sadra'zam iken rû-yı nigâr üzümü hediye götürüp bu gazeli dahı virüp yevmiyyenün tekmîline emr virmişdür. (Açıklama gazelin baş tarafında yer almaktadır. Gazel, Divan'da kasideler bölümünde bulunmaktadır.)

Vâkıf ol hâlüme bu 'arsa-ı 'âlemde benüm
Bir asamm-gâv-ı dü-pâ itdi elif-kaddümi dâl (G. 443/4)

Devlet ricalinin ve kibarın irtikaplarını gördükten sonra, el etek öpmeyi sebeplere müracaat etmek şeklinde yorumlamanın doğru sayılamayacağını belirtir:

Ricâl-i devletün ba'z kibârun hâlini gördün
Teşebbüs-kerde-i dâmân olup esbâb zann itme (G. 604/4)

Tarihten ibret alan çok az kimse vardır. Haketmediği hâlde yüksek görevlere gelen nice gafil kimseler vardır ki, devletlerinden, mutluluklarından dem vurarak kibirlenirler:

Tevârîh-i selefden hisse-mend olmuş katı azdur
Nice nev-devleti gör der ki gâfil devletin söyler (G.263/8)

Devlet ricali, dünya ile evlenmeye çalışır, fakat bu hileci kadın ona yâr olmaz:

Ricâl-i devleti seyr it zen-i dehri 'arûs eyler
O mekkâre nice mekr eyler âhir ana yâr olmaz (G. 312/3)

Ne yazık ki, fakir fukara hep ehil olmayan ellere düşer. Bu sebeple zulüm, rüşvet ve irtikap kapısı daima açıktır:

Dest-i nâ-ehle düşer ba'z-ı umûr-ı fukarâ
Bu sebepten ki güşâde der-i zulm ü rişvet G. 84/2)

Mazlumun ahının yakıcı ateşinden sakınmak gerekir:

Eylemez itfâ' anı eşk-i nedâmet bilmiş ol
Âteş-i dil-sûz-ı âhun kim şerârından sakın (G. 516/2)

Mahzun kalplerin kırılmasından kaçınmak gerekir:

Söyledi 'Örfî bu pendi çün lisân-ı hâlile
Kalb-i mahzûnun hemîşe inkisârından sakın (G. 516/5)

Kâmil insanlar mesleklerinde tenzil, cahiller ise terfi ettirilmektedir:

Erbâb-ı kemâlâta bu kec-vaz'-ı dehr ne
Nâ-dânı yâ bu mertebe terfî ü kadr ne (Divan, G.624)

Bu sebeple şair, emir ya da vezir olmadığı için pişman değildir:

Cenâb-ı Hakka hamd olsun ne mîr ü ne vezîr itdi
Beni feyzile iklim-i suhanda bir 'emîr itdi (G. 677)

Çünkü, akıllı insan hileci bir kadına benzeyen dünyaya bel bağlayamaz:
Eylemez 'âkıl olan bu zen-i dehre rağbet
Bak ricâlile o mekkâre ider mi ülfet (G. 84)

Felek değirmen gibidir. Her kemâlin bir zevali:
İrgürür her gün zevâle bir münevver-mihrini
Devlet-i hüsnün kemâl-i tâb-dârından sakın (G. 516/3)

Her zevalin bir kemâli vardır. Bu kötü düzen sürüp gitmez. Örfî, bu düzenin bir yerde patlak vereceğini ve kötü düzenin değişeceğini düşünür:
Döner bu âşyâb elbet buna devr ü zamân dirler
Virür elbette bir batlak buna kevn ü cihân dirler (G. 275/1)

3. Toplumsal Olumsuzluklar Karşısında Şairin Tavrı

Örfî Divanı'nın müellif hattı nüshasında kimi gazellerin kenarında bu gazellerin yazılma sebepleriyle ilgili notlar bulunmaktadır. Bu notların Örfî ya da Örfî'yi çok yakından tanıyan bir kimse tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu gazellerden birinin kenarında yer alan notta özetle Örfî'nin, bir bahar mevsiminde kırlarda dolaşırken gençlerin birbirleriyle kavga ettiklerini gördüğü, onları yatıştırarak mahiyette meseleye dahil olduğu, sonra da konuyla ilgili bir gazel nazm ettiği yazılıdır.

"Örfî, bir hengâm-ı bahâr-ı sahn-ı çemen-zârda ya'nî bir bezm-i bî-karâr u kenâr-ı yarda seyr-i cûy-bâr idüp ammâ dildâr-ı sitem-kârün elinde câm ve ziyâde mest olmağın câmı elinden düşürüp sad-pâre eylediginden hışm-nâk olmağın 'uşşâka 'itâb [iderek] 'şimdi birünizi öldürürüm' didükde kurbânun oluruz diyerek pend-âmiz bu gazeli nazm eylemişdür."

Gazelden ve gazelin kenarında yer alan açıklayıcı nottan şairin toplumu bir divana benzettiği ve şiirinin toplumu hizaya getiren bir mıstar olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır:

'Örfiyâ san kapu kulları olupdur şi'rün
Sağ u sol mıstar-ı nazmun dizilür dîvâna (G. 634/5)

4. Ahlakî Çağrışımlar

Şairin “Pend-i ‘abd-i bî-kusûr-ı ‘Örfiyâ” başlığında nazm ettiği manzumesinde özetle şu konular işlenmiştir:

Kemâle ermek için noksanları görmemek gerekir:
Sakin noksân-bîn olma ‘ayıbdur
Kemâle irmek istersen be-gâyet (K. 24/3)

Gıybet kötü bir haslettir:
İder mahrûm-ı hâl insânı gıybet
Ki olmaz kîl ü kâl ehlinde hâlet (K. 24/5)

Şikâyet bulaşıcı bir hastalıktır:
Karîn olma şakîlerden hazer kıl
Ki sârî bir marazdur bu şekâvet (K. 24/7)
İhanetten sakınmak:
Emîn olsun Hudâ mahlûkı senden
Sakin bir kimseye itme ihânet (K. 24/9)

İtidal üzere olmak ve her işte adaletli davranmak gerekir:
Gerekdür mu’tedil ahlâk-ı insân
Ki lâzım her umûrında ‘adâlet (K. 24/13)

Barış zamanında bahadırılık izhar etmek doğru değildir. Savaşçı ruh, gazada ortaya çıkmalıdır:

Bahâdırılıkla incitme ‘ibâdı
Gazâda lâzım insâna şecâ’at (K. 24/16)

Keder gelmeden kederlenmeye, gamdan önce üzüntüye ihtiyaç yoktur:
Kederlenme keder gelmezden evvel
Zuhûrından mukaddem gam ne hâcet (K. 24/23)

5. Hikmetli Söyleyişlerden Bazı Örnekler

İnsan mücelled bir nüsha-i kübradır ve onun şirazesi muhabbettir:
Bir mücelled nüsha-i kübrâdur âdem ‘Örfiyâ
Kim anun şîrâzesi rabt-ı muhabbetdür hemân (G. 501/1)

Tanburî çalgıcının söylettiği sanılmasın, onu her dem söyleten muhabbet mızrabıdır:

Sanma mutrib söyledür tanbûrî bezm-i yârda
Her makâmda anı mızrâb-ı muhabbet söyledür (G. 279/6)

Okuyup yazmakla kişi âlim olmaz:

Okuyup yazmağile her kişi a'lem olmaz
Kendü terkîbini tâ bilmeye âdem olmaz G.307/1

Âleme sığmayan gönül bir zerrede gizlenir:

Sığışmaz 'âleme dil 'Örfî ammâ
Gehî bir zerreye pinhân olur dil (G.432/5)

İrfan cevheri bir gün revaç bulacaktır:

'Örfiyâ yokdur harîdârî diyü çekme elem
Gevher-i 'irfân bulur bir gün ola elbet revâc (G.106/5)

Hüner sahibi olanlar dünyanın en gamlılarıdır:

Makbûl-ı Hudâdur çeken âlâm-ı cihânı
Magmûm-ı dehr ekserî ehl-i hünerîdür (G148/4)

Sonuç olarak Örfî, şiirlerinde hikmetli söyleyişlere sıkça yer vermiş, devrinde yaşanan kimi olumsuzlukları dile getirmiş, hikemi tarzın büyük ustası Nâbî'nin etkisiyle hikemî üslupla manzumeler kaleme almıştır. Nâbî'nin devrinde şikâyet ettiği olumsuzlukları bizzat yaşayan ve çeşitli haksızlıklara maruz kalan Örfî, yaşadığı çağda emaneti ehline vermeyen devlet erkânını eleştirmiş, sadece şikâyetçi olmakla kalmamış, onlara çeşitli nasihatlerde de bulunmuştur. Şair, şiiri bir vasıta telakkî etmiş bu sayede insanlara öğütler vermiş, bir divana benzettiği toplumun olumsuzluklarının şiir mistarıyla bertaraf edilebileceğini ileri sürmüştür.

NÂBÎ'NİN İDEAL GAZELİ

Yaşar AYDEMİR*

Özet

Klasik şairlerimiz daha çok divanlarının dîbâcelerinde, kasidelerinin fahriye bölümlerinde ve gazellerinin mahlas beyitlerinde, zaman zaman da müstakil şiirlerinde şiir ve şair hakkındaki düşüncelerini dile getirirler. Bu bir anlamda onların ideal şiir ve şairliklerinin ilkeleridir. Nabî'nin de birçok manzumesinde şiir ve şair hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Bizim konumuz onun ideal gazeli hakkındaki değerlendirmeleri olacaktır. Nabî'nin "olsa gazel" redifli şiiri, büyük oranda onun ideal bir gazelde bulunmasını arzu ettiği özellikleri içermektedir. Şairin divanında, bu gazelde ifade edilen düşüncelere paralel başka örnekler de bulunmaktadır. Tebliğimiz "olsa gazel" redifli şiiri merkeze almakla birlikte, divanda bulunan konuyla ilgili başka örnekleri de bir araya getirerek Nabî'nin ideal gazelini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Giriş

Edebiyat eleştirisi edebiyatla birlikte var olmuş, bu faaliyetler edebiyatın içinden ve dışından kişilerce yürütülmüştür. Divan edebiyatında eleştiri büyük oranda tezkireciler tarafından yapılmakla birlikte bizzat eser sahibi şair veya yazar tarafından da yapılmıştır. Bu eleştiriler eserin muhtevasından şekil ve üslubuna kadar geniş bir yelpazeyi içine alır.

Divan şairleri şiir ve şaire dönük toplu eleştirilerini çoğunlukla divanların dibacelerinde, bu iş için özel yer ayrılmış kimi mesnevilerinde, kasidelerinin fahriye bölümlerinde veya müstakil şiirlerinde dile getirmişlerdir. Ancak eleştiriler bununla sınırlı kalmayıp dağınık olarak gazel, mesnevi, kıta, müfred vs. gibi şekillerde hemen her fırsatta söz konusu edilir. En yaygın olarak da gazellerin mahlas beyitlerinde veya ona yakın beyitlerde karşımıza çıkar.

Şairlerin dağınık olarak bulunan bu eleştirileri esas itibarıyla kendi şiir ve şairliklerinin tanıtım ve değerlendirmeleridir. Bu değerlendirmeler bir taraftan şairin kendi şiir anlayışını verirken diğer taraftan da çağının şiir, şair ve sanat anlayışını yansıtır (Tolasa 1982:16-17).

Çalışmamızda Nabî'nin "olsa gazel" redifli 7 beyitlik manzumesi merkeze alınarak bu meyanda gazelin nasıl olması gerektiği ile ilgili divandaki ifadeler bir araya getirilip değerlendirilmeye alınacaktır. Bu yapılırken konuyla ilgili olarak devrin ortak değerlendirme ölçütleri için

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi.

Şair Nâbî Sempozyumu

başka şairlerin ilgili beyitlerinden de istifade edilecektir. Ayrıca Nabî'nin bu gazeli dışında, gazelde olmasını arzu ettiği hususlara da işaret edilecektir.

Nabî'nin İdeal Gazeli

Zâhir ü bâtını ma'mûr u metîn olsa gazel
Sûrete yâver ü ma'nâya mu'în olsa gazel

İtse te'sîr dil-i sâmi'a hâh u nâ-hâh
Dil-nişîn sîne-nişîn sadr-nişîn olsa gazel

Yalunuz safha-i mecmûalara olmasa kayd
Levha-i mihr ü mehe nakş-ı cebîn olsa gazel

Gûş iden seng-dil olursa bile itse eser
Mâil-i mertebe-i nakş-ı nigîn olsa gazel

Tohmdan hâsıl olan tâze şükûfe mânend
Nâzenîn şekl ü hoş-âyende zemîn olsa gazel

Girmese mahzen-i elfâzına düzdîde-metâ'
Bender-i nâtıkada beyt-i emîn olsa gazel

Meh-ruhân-ı mütenâsib-bedenâsâ Nâbî
Olsa hemvâre ne gass ü ne semîn olsa gazel
(G.487)

Zâhir ü bâtını ma'mûr u metîn olsa gazel
Sûrete yâver ü ma'nâya mu'în olsa gazel

(Gazel içi dışı mamur ve metîn; surete yardımcı, manaya yardımcı olsa!)

Bu beyitte şiir değerlendirme terimi olarak 16. yy.da aynı zamanda şair için de kullanılan bir terimle karşılaşıyoruz; "metîn" terimi. Kelime anlamı olarak "*metanetli, sağlam, dayanıklı*" anlamlarına gelen kelimenin şiir ve şair için bir eleştiri terimi olarak kullanıldığında kelime anlamlarını da çağrıştıracak özel bir anlam kazandığı muhakkaktır. Metîn teriminin 16. yüzyıl tezkirecilerinden Âşık Çelebi'nin Zâtî maddesinde, "*külliyet sâhibi şâ'ir olup kelimâtı rasîh ü rasîn ve zihni şî'rde muhkem ü metîndür*" (Kılıç 1994: 889); Ahdî'nin Âgehî hakkında "*Kuzâtdan şûh-tab' u hoş-sohbet ve şâ'ir-i*

metîn ..."(Solmaz 1996: 321); Zâtî'de "*Şâ'ir-i metîn ü şîrîn-makâl...*" (Solmaz 1996: 397) gibi kullanımları dikkati çeker.

Eser değerlendirmelerinde de Âşık Çelebi'nin farklı şairlerin şiirleri için bu terimi kullandığı görülür: Ahmed Paşa için "*Fi'l-hakîka eş'ârı metîn ve kâ'ide-i nazmı muhkem ü rasîn ...*" (Kılıç 1994: 110); Celilî için "*Eş'ârı râsih ü rasîn ve nazmı kavî vü metîndür.*" (Kılıç 1994: 234.); Helakî için "*Eş'ârı metîn ü güftârı rengîndür.*" (Kılıç 1994: 267); Muhyî için "*Eş'ârı râsih ü rasîn ü muhkem ü metîndür.*" (Kılıç 1994: 412); Makalî için "*Hüsn-i hatta dahı mâlikdür ve şî'ri muhkem ü metîn demek meslegine sâlikdür.*"(Kılıç 1994: 434) gibi.

Âşık Çelebi'nin "*Fi'l-hakîka eş'ârı metîn ve kâ'ide-i nazmı muhkem ü rasîn ...*" (Kılıç 1994: 110) örneğinde metîn kelimesi belli ki nazm kaidesi anlamında kullanılmamıştır. "*Eş'ârı râsih ü rasîn ve nazmı kavî vü metîndür.*" (Kılıç 1994: 234) cümlesinde kelime sağlam anlamında kullanılmış olmalıdır. "*Eş'ârı metîn ü güftârı rengîndür.*" (Kılıç 1994: 267.) örneği şekil ve kurgu açısından güçlü anlamını düşündürmektedir. Makalî için yapılan değerlendirmesinde de şiirin genel başarısı anlatılmaya çalışılmıştır.

16. yüzyıl tezkirelerinde eleştiri terimi olarak kullanılan bu kelimenin aynı amaçla şairler tarafından kullanımı ise 17. yüzyıla rastlar. Nâbî'nin dışında Nefî, Fehîm, Sâbit ve Tiflî'de rastladığımız bu terim şu örneklerde geçmiştir:

Dil-i âşık gibi işretgede-i rûhânî

Beyt-i şâ'ir gibi rindâne vü mevzûn ü metîn (K. 49/17)

Nefî

Nefî'nin bu beytinde terime bakınca; beytin kurgusundaki paralellikten hareketle metîn'in ruhanîye karşılık olarak mevzun ile birlikte kullanıldığı görülür. Bu da özü, beytin ana çatısını karşılar.

Yâ sevâd-ı tahtgâh-ı kişver-i endîşedür

Bir sarây-ı dilgüşâdur anda her beyt-i metîn (K. 56/39)

Nefî

Yukarıdaki beyitte "*Beyt-i metîn*" terkibi ile şiirin hem dış hem de iç yapısı sözkonusu edilmiştir. Saray oluşu dış yapıyı; dilgüşa oluşu da hem dış hem iç yapıyı karşılar. Yani "metîn" kelimesi burada bir taraftan beytin şeklen mükemmeliyetini diğer taraftan da mananın kusursuzluğunu ifade eder görünmektedir:

Olursa tab'um eğer bin kasîdeye medyûn

Nice kasîde ki her beyti bir kitâb-ı metîn (K. 58/41)

Nefî

Bu beyitte "Kitab-ı metîn", her bir beyit eksiksiz, okunurluğu ve çekiciliği olan, anlam ve ahenkte dördörtlülük anlamına gelmektedir.

Şair Nâbî Sempozyumu

Aşağıdaki beyitte ise “metîn” şaşmaz ölçü anlamındadır:

*Hâmemin râh-ı sülûk-ı fitne hatt-ı sâyesi
Şî'rimin habl-i metîn-i feyz târ-ı mîstârı (K. 14/52)*

Nefî

(Hâmemin hatt-ı sâyesi râh-ı sülûk-ı fitne; şî'rimin târ-ı mîstârı habl-i metîn-i feyzdir.)

Fehîm'e ait beyitte ise “metîn” gevşek ve manasızın zıddı olan muhkem, anlamlı, her şeyi düşünülerek kurgulanmış anlamındadır:

*Hasm nazîr idemez tabî'at-ı süstin
Tab'-ı Fehîmün şî'ârı şî'r-i metîndür (G. 105/7)*

Fehim

Takip eden beyitte ise “metîn” kelimesine yüklenen anlam, hakikati yansıtmaya, onun sözcüsü olma durumudur:

*Oldı tab'um nüsha-i âyîne-i feyz-i ezel
Ol sebebden sûret-i şî'r-i metînum tâzedür (G. 94/5)*

Fehîm

Sabit'in beytinde ise “metîn” sağlamlık anlamındadır:

*Gazelde kâfiye gerek Sâbit metîn gerek zîrâ
Binâ-yı hâne-yi endîşeme temeldür bu (G. 277/5)*

Sabit

Tiflî'nin beytinde de şiirin beğenilen ve gönülde yer edenine metîn sıfatının kullanıldığını görüyoruz:

*Edâsı dil-pesîn olsa yir itse kalsa hâtırda
Bize güftâr-ı Tiflî gibi bir nazm-ı metîn olsa (G.165/5)*

Tiflî

Nabî, Hayriye isimli eserinde “metîn” terimini Bakî ve Nefî'nin şiiri için kullanır. Burada terimin şiirin hem dış hem iç yapısını kastettiğini, ağırlıklı olarak da manayı öne çıkardığını iddia edebiliriz:

*Anlaruñ şî'ri metîndür ammâ
Gayrisinde dahı var çok ma'nâ (Hayriye, 979)*

Kaplan 1995: 258-59

Bu örneklerdeki anlamlar göz önünde bulundurularak Nabî'nin gazelinin beytine tekrar baktığımızda terimin daha çok öze ve manaya, hatta hakikate işaret ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle mısradaki paralellik bizi bu anlama yönlendirmektedir. Gazelin zahiri ma'mûr, bâtını ise metîn

olarak tanımlanmıştır. Hatta beyitteki paralellikte zâhir kelimesine karşılık sûret, batın kelimesine karşılık da ma'nâ gelmiştir.

Beyitte dikkatimizi çeken ikinci terim ise ma'mûr terimidir. Terim, Âşık Çelebi Tezkiresi Rızâyî-i Sâni maddesinde "Ma'mûr ve âşıkâne..." (Kılıç 1994: 767); Âlî'nin Kühü'l-Ahbâr'ının Necatî maddesinde "Kırkdan ziyâde ma'mûr gazellerini buldum." (İsen 1994: 167); Sürurî maddesinde "Bir ma'mûr gazel-i penç beytini göremedüm." (İsen 1994: 229) şeklinde eser üzerine değerlendirmelerde karşımıza çıkmaktadır. Hemen hepsinde gerek mana ve gerekse şekil ve kurgu açısından kusursuz şiir kastedilmiştir. Bu terim de şairler tarafından edebiyat eleştirisinde görebildiğimiz kadarıyla ilk olarak 17. yüzyılda kullanılmıştır. Kullanım, Nefî ve Sabit'e ait iki beyitte geçer:

*Bahâne eyleyüp ma'mûri-i ebyât ü eş'ârı
Dil-i vîrânum itdün lutf ile âbâd sultânum*

Sabit

Ma'mûr kelimesi yukarıdaki beyitte, beytin içeriği ile birlikte dış görünüşünün mükemmeliyetini ifade etmektedir.

*Nutka gelsem Nefî-i mu'ciz-demim İsâ gibi
Beyt-i ma'mûr-ı ma'ânî hânümânumdur benim (K.17/35)*

Nefî

Hz. İsa'nın mucizesi ölüyü diriltmektir. Beyt-i ma'mûr-ı ma'nâ terkibi manayı içinde bulduran beyt anlamına gelir ki terim Nabî'nin zahir kelimesine yüklediği anlamla paralellik gösterir.

Öyleyse Nabînin istediği gazel şeklen kusursuz, içerdiği anlam ve kurgu açısından da hakikati ifade eden, şaşmaz ölçüsü olan bir gazel olmalı; içi ve dışı kâmil olmalıdır.

Nabî, gazelinin ikinci beytinde ilk beyitte arzuladığı ölçülerdeki gazelin bir taraftan etki alanını gösterirken diğer taraftan da üstünlüğünün altını çizmektedir. Buna göre Nabî, gazelinin kulağına çalınan herkesin gönlüne tesir etmesini gönle oturan, sineye yerleşen, yüreğe tesir eden cümlecikleriyle ifade eder:

*İtse te'sîr dil-i sâmi'a hâh u nâ-hâh
Dil-nişîn sîne-nişîn sadr-nişîn olsa gazel*

Nabî, bir başka beytinde gazelin/sözün darb-ı mesel etkisi doğuracak şekilde söylenmesini ister:

*Sözde darbü'l-mesel îrâdına söz yok ammâ
Söz odur âleme senden kala bir darb-ı mesel (Mf 35)*

Şair Nâbî Sempozyumu

Nabî'nin hoşâ gider tarzda söylediği gazelleri ister istemez dostlarının kulağına küpe olur:

*Hâh u nâ-hâh olur âvîze-i gûş-ı ahbâb
Nâbiyâ her gazelün böyle hoş-âyende midür (G.213/7)*

Her şeye ve herkese canlılık ve ferahlık veren meltem rüzgârının Nabî'nin gazeli gibi hoşâ giden bir tarafı vardır. Acaba o da Nabî'nin memleketi olan Urfa'dan mı esmektedir?

*Nâbî gazeli gibi hoş-âyendeliğün var
Ey bâd-ı revân-bahş Ruhâ'dan mı gelürsin (G.654/10)*

Nabî'nin güzel ve etkileyici gazelleri sevgilinin iltifatına da mazhar olur. Yazdığı zarifane gazellerle maksadı sevgilinin dudağını aynı zarâfetle öpmektir:

*Zarîfâne gazeller söyleyüp yâre okutmaktan
Lebin bûs eylemekdür kasdı Nâbî'nüñ zarâfetle (G.769/5)*

Onun şiir çocuğu beş aylık/ beş beyitli bir çocuktur; devrin dadısının onu sırtına almasına şaşmamak gerekir:

*Tıfl-ı şî'rüm kûdek-i şeş mâhedür ey Nâbiyâ
Dâye-i devrân nola izzetle ber-dûş eylese (G.813/4)*

Nabî'nin arzuladığı şiir nadir bulunur. Nadir bulunan şiiri de insanın ağzına cennetteki tatlı suyun lezzetinde gelir:

*Bu şî'r-i nâdireden toğru söyle ey Nâbî
Dehâna lezzet-i âb-ı zülâl gelmez mi (G.876/6)*

Nabî, gazelinin üçüncü beytinde de şiirinin etki alanından söz eder. Onun gazeli yalnız mecmua sayfalarına kaydedilmese; ay ve güneş sayfalarına da alın yazısı olsa:

*Yalunuz safha-i mecmûalara olmasa kayd
Levha-i mihr ü mehe nakş-ı cebîn olsa gazel*

Felek divanının kâtibi, Nabî'nin yazdığı güzel gazeli güneşin altın varağına yazsa uygundur:

*Nâbiyâ yazsa sezâ zer varak-ı hurşîde
Kâtib-i bârgeh-i çerh bu zîbâ gazelüm (G.509/7)*

Nabî, taze mallarla âlemi doldurmuştur; sanki düşünce âleminde zînet vardır:

*Nâbiyâ taze metâ^c ile pür itdün^c âlemi
Çârsû-yı âlem-i endîşede zînet mi var (G.216/6)*

Nabî'nin arzuladığı şiir, gönlü taş gibi katı olanları bile etkileyecek ölçüde olmalı, tıpkı yüzük üzerindeki cevher gibi herkesin dikkatini çekmelidir:

*Gûş iden seng-dil olursa bile itse eser
Mâil-i mertebe-i nakş-ı nigîn olsa gazel*

Nabî'nin istediği şiir öyle dikkat çekici olmalı ki güneş onu feleğin takına altın kalemle yazsın:

*Zerrîn kalemler yazsa sezâ mihr Nâbiyâ
Tâk-ı sipihre bu gazel-i âbdârumı (G.878/5)*

Nabî'nin şiiri yeni, gönle hoş gelen bir güzellikte, orijinal, görüntüsü çekici ve yerinde söylenmiş bir gazel olmalıdır:

*Tohmdan hâsıl olan tâze şükûfe mânend
Nâzenîn şekl ü hoş-âyende zemîn olsa gazel*

Nabî'nin bu beytinde gazelin tohumdan çıkan taze çiçeğe benzetilmesi her şeyden önce okuyucuda saflığı ve doğal güzelliği çağrıştırıyor. Buna eklediği nazenin şekil ve hoş giden zemin de kendi doğallığı içerisindeki hoşluğunu ifade ediyor. Benzer bir arzu takip eden beyitte de yer almaktadır. Burada şairden istenen taze ve yeni söyleyişler ışığının arkasından gitmesi, aynı zamanda orijinal ve berrak söylemesidir:

*Lem^ca-yı tâze-gûyâ pey-revlik eyle Nâbî
Eş^câr-ı âbdan hep nâ-şinîde göster (G.186/7)*

Gelenek eski olsa da bu eskilik içerisinde yazdığı şiirler her defasında yeni yeni manalara ve orijinal kurgulara dönük olmalıdır:

*Nev-be-nev mîve zuhuriveş dirah-ı köhneden
Tab^c-ı Nâbî pîrlükde tâze-gûluklardadır (G.191/7)*

Yenilik ve özgün kurguya devam edildiği sürece orijinal söyleyişler arasında bu, her zaman berrak bir söyleyiş olmaya devam edecektir:

*Tetebbu' kim iderse bu zemîn-i tâzeye Nâbî
Miyân-ı tâze-gûyânda odur pâkîze-gûterce (G.767/5)*

Belki biraz da yüzyıl üslubuna egemen olan sebk-i Hindî'nin etkisiyle furyaya dönüşen, yeni kelime ararken anlamın kaybedildiği örnekler tepki

Şair Nâbî Sempozyumu

olarak da söylenmiş görünen aşağıdaki beyitte yine özgün manaya vurgu yapılmıştır:

*Ma'nî-i tâze fikr it itme lûgatle memlû
Kim eyler i'tibârı berg-i ne-dâde bâre (G.802/2)*

Şiirin olmazsa olmazı istiarelerde de özgünlük ve orijinal manalardır:

*Bî-tâze isti'âre olma lûgatde lezzet
Âhû-yı gayb-ı ma'nî düşmek gerek şikâre (G.802/3)*

Divan şairlerinin önemle üzerinde durdukları hususlardan birisi şiir hırsızlığı karşısındaki tavırlarıdır. Sünbülzade Vehbî'nin:

*Sirkat-i şî'r idene kat'-ı zebân lâzımdur
Böyledür şer'-i belâgatde fetevâ-yı suhan (Karataş 2005: 66-68;
Kurnaz 2007: 74)*

beyti divan şairinin hırsızlık karşısındaki töresidir. Nabî de ideal gazelinde “Sözleri mahzeninde çalıntı mal olmasa; gazel, söz ticarethanesinde emin bir beyt olsa!” demektedir:

*Girmese mahzen-i elfâzına düzdîde-metâ'
Bender-i nâtıkada beyt-i emîn olsa gazel*

Mana halvethanesine hırsız görünümlü cühela grubunun girmesi uygun değildir:

*Lillahi'1-hamd ki halvetkede-i ma'nâyâ
Düzd-sûret cühelâ fırkası nâ-mahremdür (G.118/6)*

Nabî, İranlı şairlerin şiirlerini tercüme ederek nazma aktaran, sirkate bulaşan şairleri tenkit eder ve bunu başkasının sofrasına el uzatmak olarak değerlendirir (Bilkan 1998: 64):

*Câme-i gayri bozup entâri yapmak gibidür
Nazm-ı Türkîye çevirmek Acemüñ güftârın (G.550/5)*

*Bir nice zarfdan almak gibidür dürlü ta'âm
Eylemek halt sözinde digerün eş'ârın (G.550/6)*

Nabî, gazelin bir tarafı zayıf bir tarafı güçlü olanını istemez; onun istediği gazel her zaman vücudunun her bir uzvu birbiriyle uyumlu, kusursuz bir güzel gibi olmasıdır:

*Meh-ruhân-ı mütenâsib-bedenâsâ Nâbî
Olsa hemvâre ne gass ü ne semîn olsa gazel*

Nabî, bulduğu yeni manayı yeni bir söyleyişle ortaya koymak ister. Zira taze mana yeni yüzlü bir güzel gibi beslenir:

*Manâ-yı tâze tâze libâs ile Nâbiyâ
Hûbân-ı tâze-rûy gibi böyle beslenür (G.202/7)*

Şair, taze mazmunu olmayan ve hoş giden edadan mahrum bir gazeli, içinde güzeli olmayan bir meclise benzetir:

*O gazel meclis-i bî-dilbere benzer ki ola
mazzûn u hoş-âyende edâdan mahrûm (G.515/10)*

Nabî uzunca bir ömür sürmüştür. Yaşadığı dönemde siyasî ve sosyal çalkantılar yanında sebk-i Hindî akımının şiir üzerindeki etkileri de yoğun olarak hissedilir. Toplumun problemlerine kayıtsız kalamayan Nabî, edebî hareketliliğe de duyarsız değildir. Şairin hem uzunca bir ömür sürmesi, hem sosyal hadiseler karşısındaki münevver tavrı hem de edebî hareketlilikteki duyarlılığı onu şiir anlayışında zaman zaman birbiriyle çelişir görülen noktalara taşımıştır. Özellikle Sebk-i Hindî'nin bu dönemde revaç bulması, belki de olduğundan fazla önemsenip ilgi görmesi, hassaten yeni kelimelerin şiire taşınması, anlamın girift hâle gelmesi şairi rahatsız etmiş görünüyor.

Nabî'nin "olsa gazel" redifli şiirini ne zaman yazdığını, sanat devresinin hangi dönemine rast geldiğini bilemiyoruz. Öyle görünüyor ki Nabî bu gazelini sanat hayatının sonlarına doğru yazmamış. Dolayısıyla bu gazelini yazdıktan sonra şiir anlayışında öne çıkaracağı başka hususlar da olmuştur. Biz "olsa gazel" redifli şiirini merkeze alarak onun ideal bir gazelde aradığı hususları dile getirmekle birlikte diğer vurgularının da altının çizilmesinin gereğine inanıyoruz. Onun arzu ettiği ideal gazelde aradığı diğer özellikleri birkaç madde hâlinde sıralamak ve onları örneklendirmek yerinde olacaktır.

1. Mana

Nabî'nin mana vurgusu başta divandaki gazeller olmak üzere birçok şiirinde kendisine yer bulur. Bizim çalışmamızda söz konusu ettiğimiz husus onun gazelde bulunmasını arzu ettiği vasıflardır. Onun için örneklerimiz mümkün olduğunca gazellerindeki mana vurgularından seçilecektir.

Nabî, gazelde surete takılı kalmayıp manaya bakmalıdır; satır eğri olsa da mana bozuk olmaz:

*Sûrete itme nazar ma'niye bak ey Nâbî
Satr kec düşse de olmaz yine muhtel ma'nâ (G.861/11)*

Şair Nâbî Sempozyumu

Şiir, ince mana dizilen incinin ipi gibidir; o ip inciği bir arada tutar:

Eş'âr içinde ma'ni-i bârîk Nâbiyâ

Bir riştedür ki zîr-i güherden zuhûr ider (G.89/7)

Nabî, içinde söylenmemiş taze bir mana ortaya çıkmazsa kalemine yüzüsu döktürmez:

Tâze bir ma'ni-yi nâ-güfte zuhûr itmeyicek

Kıyamam âb-ı ruhun dökmege Nâbî kalemin (G.402/7)

Şiirin dış yapısını "aziz", iç yapısını ise "eazz" (en aziz) olarak tanımlayan Nabî (Bilkan 1994: 67), manayı suretin önüne alır:

Lüb eazzdur ne kadar olsa bile kışr azîz

Sûretün mertebesinden olur efdal ma'nâ (G.861/6)

Şiir yazmaya başlamadan maksat, vahşi manayı zincire bağlamaktır:

Düşmeden şi'ri garaz dâiye-i tahrîre

Ma'nî-i vahşiyi bend eylemedür zincîre (G.751/1)

Mana hazinesine ulaşan kimsenin şairlik tabiatı iksire rağbet etmez:

Nâbiyâ kim ki bulur genc-i ma'ânîye vusûl

Tab'ı bilmem ki nice rağbet ider iksîre (G.751/9)

2. Nabî'nin Alışılmamış Kelime Tercihleri Karşısındaki Tavrı

Nabî, birçoğunda mana vurgusu da yaptığı kimi beyitlerinde gazelde alışılmadık kelimelerin kullanımına itiraz eder:

Ey şi'r miyânında satan lafz-ı garîbi

Dîvân-ı gazel nüsha-i kâmûs degüldür (G.167/7)

Cins-i lûgatle memlû şehri Sıhâh u Kâmûs

Olmaz metâ'-ı ma'nî üftâde her diyâra (G.802/5)

Saf olmayan kandilin gecenin gözünü aydınlatamadığı gibi, alışık olunmayan kelimelerle hoş giden şiir ve nesir de yazılamaz:

Müşkil lûgatle olmaz hoş reng şi'r ü inşâ

İtmez çerâğ-ı mağşûş çeşm-i şebi inâre (G.802/9)

Nabî, kolay kolay manası çıkarılmayan ve anlaşılması için istişare gerektiren şiirin karşısındadır:

Dinsün mi şi'r ü inşâ öyle muakkadâne

Kim ola hall ü akdi muhtâc-ı istişâre (G.802/6)

Manası az, sözleri işitilmemiş, her satırının anlaşılması için sözlük gerektiren bir gazele taraftar değildir:

Endek ola me'âli nâ-gûş-zed makâli
Her satr ola müeddâ Kâmûsı ihtizâra (G.802/7)

3. Sade Gazel

Nabî, şiirlerinde istediği ölçüde sade söyleyişlere ulaşamamışsa da o sadelikten yanadır (Kaplan 1995: 55; Bilkan 1998: 62). Sade yüzlü sevgililerin gönül papağanına ayna olması gibi gazel de sade olmalıdır:

Çün sâde-rûlar âyinedür tûtfî-i dile
Nâbî gazel de sâde olursa aceb midür (G.172/7)

Şûh-ı gül-çihre-i pejmürde kabâdur ma'nî
Eger olmazsa karîn nâzikî-i takdîre (G.751/4)

Özünü almaya alışmış rinde üzümün neşe vermediği gibi anlaşılması zor sözlerin sefası da olmaz:

Nâbî safâsı yokdur elfâz-ı ukde-dârûñ
Engûr neş'e virmez rind-i usâre-hâre (G.802/11)

Tekellüfsüz, gönül açan şiirler söylemek varken şiiri anlaşılmas hâle getirmenin anlamı yoktur:

Ne lâzumdur düşürmek şî'ri Nâbî kayd-ı iglâka
Bu denlü bî-tekellüf sâde şî'r-i dil-güşâ dirken (G 621/5)

Mana apaçık iken onu içinden çıkılmaz hâle getirerek ihtimaller prangasına esir etmek uygun düşmez:

Tururken şâh-râh-ı arsa-i tasrîh ma'nâyı
Degül lâyık esîr-i kûçe-bend-i ihtimâl itmek (G 469/5)

4. Hikmet

Nâbî, hikemî şiir ekolünün divan şiirindeki en önemli temsilcilerindendir. "Ona göre şiir kişisel ve toplumsal aksaklıkları gösterip okuyucuyu uyaramalı ve doğru yola yöneltebilmelidir." (Mengi 2000: 184). Hayriyesinde hikmete vurgu yapan şair oğluna nasihatında:

Hikmet-âmiz gerekdür eş'âr
Ki me'âli ola irşâda medâr

Âb-ı hikmetle bulur neşv ü nemâ
Gülşen-i şî'r ü riyâz-ı inşâ (Hayriye1000-1001)

Şair Nâbî Sempozyumu

(Kaplan 1995: 259; Mengi 2000: 184)diyerek hikmeti şiirin esasına koyar. Nabî, aynı düşüncelerini divanında da dile getirir. Şiire bu kadar teveccüh etmesinin nedenini şiirin temeline hikmet sırlarının açıklamasını koymasına bağlar:

*Teveccüh eylemezdüm şi're Nâbiyâ bu kadar
Beyân-ı sırr-ı hikem olmayadı mazmûnı (G.858/5)*

Belli bir olgunluk seviyesine ulaşan şair artık mey ü mahbup vasfından vazgeçip kalemini hikmeti anlatmaya yöneltir:

*Şimden girü düşmez sana vasf-ı mey ü mahbûb
Nâbî dehen-i hâmeni kıl hikmete mu^ctâd (G.50/11)*

5. Taze şiir

Nabî'nin gazelde arzu ettiği hususlardan birisi de orijinalliktir. Ona göre gazel daha önce görülmemiş, duyulmamış ve söylenmemiş tarzda olmalıdır:

*Gazel nâ-dîde vü nâ-şinîde vü nâ-güfte lâzımdur
Yazukdur pâyesi pâ-mâl ola Nâbî bu mirkâtün (G 457/5)*

Gazeli herkesin söylediğini tekrarlayarak eski tarzda söylemek taze bir gelini yüz yaşına basmış bir adamla evlendirmek gibidir:

*Arûs-ı tâzeyi tezvîce benzer pîr-i sad-sâle
Köhen mecmû'aya tahrîr-i şi'r-i nev-makâl itmek (G 469/4)*

Gazel yazanın tabiri hoş, nükteleri muhayyel ve beyanı şûh olmalıdır:

*Şâ^cir olursa ola senün gibi Nâbiyâ
Tabîri hoş nikâtı muhayyel beyânı şûh (G.46/5)*

Nabî taze mana, yeni mazmunlar ve orijinal söyleyişlerin gerekliliğine Hayriye'sinde geniş yer ayırır. Şiirde eski geleneği sürdüren, alışılmış mazmunları tekrar eden şairleri eleştirir (Erkal 2009: 258):

*Reh-i nâ-reftede cevân idemez
Sapa vâdileri seyrân idemez*

*İdemez sayd-ı ma'ânî-i bülend
Atamaz gayb şikârına kemend*

*Geçinür ma'nî-i hâyîde ile
Lafz-ı meşhûr-ı cihân-dîde ile (Hayriye 1002-1004)*

Sonuç

Nabî, birçok klasik şairimiz gibi şiir ve şair hakkındaki düşüncelerini fırsat buldukça eserlerinin uygun yerlerinde dile getirmiştir. Hayriyye'si, Farsça divanı ve Türkçe divanında bu tür değerlendirmelerini bulmak mümkündür. Nabî, Türkçe divanında "suhan" (G.532), "ma'nâ" (G.861) ve "olsa gazel" (G.487) gibi rediflerin yönlendirmesiyle şiir hakkında geniş değerlendirmeler yapma fırsatı bulmuştur(Bilkan 1998: 64). Bunun yanında çoğunlukla gazellerinin mahlas veya mahlasa yakın beyitlerinde de şiir ve şaire dair değerlendirmeler yapmıştır.

Biz çalışmamızda şairin "olsa gazel" redifli şiirini merkeze aldık. Burada ifade edilen düşünceleri ve divanın başka yerlerindeki paralel söyleyişleri bir araya getirdik. Şairin uzun bir ömür sürmesini ve devrindeki siyasî ve edebî hareketlilikleri de dikkate alarak bu gazelde yeteri kadar üzerinde durmadığını düşündüğümüz mana, hikmet, orijinallik arzusu ve tumturaklı söyleyişlerden uzak durulması gibi hususların da altını çizerek onun ideal bir gazelde aradığı özellikleri bir araya getirdik.

Buna göre Nabî, gazelinin şeklen kusursuz, anlam açısından hakikati ifade eden, kurgusu güçlü, insanı ister istemez etkileyen; mecmua sayfalarında kalmayıp dikkat çeken; yeni söyleyişleri olan, gönül çeken; özgün, taze manalar içeren; içi dışı muhkem; alışılmadık kelimelerden uzak, kışkırtıcı sade; hikmete yaslanan; herkesin söylediği şeyleri tekrarlamak yerine yeni mana ve mazmunları yeni bir tarzla söyleyen olmasını ister.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin (1993). *Nef'i Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Dîvânı, C.I-II*, MEB. Yay., Ankara.
- Bilkan, Ali Fuat (1998). *Nâbî Hikmet-Şair-Tarih*, Akçağ Yay., Ankara.
- Çınar, Bekir (2000). *Tıflî Ahmet Çelebi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Fırat Üni. SBE. Doktora Tezi, Elazığ.
- Erkal, Abdulkadir (2009). *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik Yay., Ankara.
- İsen, Mustafa (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara.
- Kaplan, Mahmut (1995). *Hayriye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM. Yay., Ankara.
- Karacan, Turgut (1991). *Bosnalı Alaaddin Sâbit Divanı*, Cumhuriyet Üni. Yay. Sivas.
- Karataş, Turan (2005). "İntihal Terimi Etrafında Bazı Tesbitler", *Hece* 107 (Kasım), Ankara.
- Kılıç, Filiz (1994). *Meşâirü's-Şuarâ İnceleme Tenkitli Metin*, Gazi Ün. SBE. Doktora Tezi, Ankara.
- Kurnaz, Cemâl (2007). *Osmanlı Şair Okulu*, Ankara.
- Mengi, Mine (2000). "Çağının İnsanı Olarak Nabî", *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara.
- Solmaz, Süleyman (1996). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Gazi Ün. SBE. Doktora Tezi, Ankara.
- Tolasa, Harun (2002). *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yay., Ankara.
- Tolasa, Harun (1982). "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri" *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İzmir.
- Üzgör, Tahir (1991). *Fehim-i Kadim -Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi-*, AKM Yay., Ankara.

NÂBÎ'NİN TUHFETÜ'L-HAREMEYN'İNİN METİNLER ARASILIK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

Menderes COŞKUN*

Asıl konuma başlamadan önce Nabî'yle ilgili bir düşüncemi sizlerle paylaşmak isterim. Nabî üzerinde oldukça yorucu ve ciddi çalışmalar yapılmış olmasına rağmen hâlâ bir Nabî uzmanımız, diğer bir ifadeyle, bir Nabiyoloğumuz yoktur. Nabî'yle ilgili makale ve kitaplardaki bütün bilgileri bilmek, yazmak veya hafızada tutmak, Nabiyologluk vasfı için yeterli değildir. Nabiyoloğun öncelikle Nabî'nin bizzat kendi kaleminden çıkmış bütün yazı ve eserleri toplaması ve ciddi bir şekilde incelemesi gerekir. Böylece Nabî'nin el yazısının bütün özelliklerini, kullandığı kâğıt ve mürekkeplerin hususiyetlerini, hangi yazım yanlışlarına meyilli olduğunu, Nabî'yi Veysi ve Ali gibi süslü nesir ustalarından ayıran üslup özelliklerini, Nabî'nin yaşadığı dönemi, Nabî'nin tabii olduğu geleneğe yaptığı katkılarının boyutlarını, Nabî'nin fikriyatı, kelime dünyası, kısaca Nabî'yi diğer şairlerden farklı kılan bütün özelliklerini vs. çok iyi bilmelidir. Bu, Nabiyolog olmanın ilk aşamasıdır. Nabiyologlukta ikinci aşama Nabî'ye atfedilen bir bilgi veya metnin niçin Nabî'ye ait olduğunu veya niçin olmadığını fark edebilme ve delilleriyle ispat edebilme aşamasıdır. Diğer bir ifadeyle Nabî'ye atfedilen bir eser, şiir veya bilginin, kaynaklara rağmen, Nabî'ye ait olmadığını ispat edebilen kişi Nabiyologtur. Abdülkadir Karahan gibi bazı araştırmacılar Nabiyologluk sürecinde ilk aşamayı geçmiş olabilirler. Ancak onların ikinci aşamaya çıktıklarını gösteren bir çalışmaları yoktur.

Metinler Arasılık Bağlamında *Tuhfetü'l-haremeyn*

Dünyadaki hemen her oluşum ve gelişim, varlığını, değişen oranlarda kendisinden öncekilere borçludur. Bu tabii durumun edebiyattaki şekline *metinler arasılık* adı verilmiştir. *Metinler arasılık* kavramını ilk olarak Bulgar asıllı Fransız kültür bilimci Julia Kristeva 1967 yılında yayımladığı bir makalede kullanmıştır. Kristeva'nın *metinler arasılığı*, Rus edebiyat kuramcısı Mihail Baktin'in "diyalogsallık" kuramına dayanmaktadır.

* Bu bildiri hazırlanırken şu makalelerden sıkça yararlanılmıştır: Coşkun, Menderes (2001), "Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn Adlı Seyahatnamesinin Edebî Kaynakları", *İlmî Araştırmalar*, 12, 63-72; Coşkun, Menderes (2001), "Nâbî'nin Tuhfetü'l-haremeyn Adlı Seyahatnamesinde Kullandığı Nesir Dili ve Üslûbu", *Türk Yurdu*, 162-163, 88-94.

* Prof. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Şair Nâbî Sempozyumu

Metinler arasılık kuramına göre her metin kendisinden önceki metinlerle ilişkilidir, onların bir sonucu veya bir dönüşümüdür, transformasyona uğramış şeklidir. Kristeva'ya göre "Her metin bir alıntılar mozaïği gibi oluşur. Her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür." (Aktulum 2000: 41). Michel Schneider ise "şu ya da bu biçimde başkasına ait tümceleri, parçaları kendi yapıtına sokmayan" yazarın olmadığına inanır (Aktulum 2000: 104). Malone'a göre Shakespeare'e ait 6043 mısraın 1899'u bizzat Shakespeare'in kendisi tarafından yazılmıştır; diğer 1771 mısra önceki şairlerden alınmış, 2373 mısra da "yeniden düzenlenerek yazılmıştır". Shakespeare, Robert Grene, Marlowe, Lodge ve Pele gibi ediplerden "gizlice aktarım" yapmıştır (Aktulum 1999: 104). Yahya Kemal, Shakespeare'e yönelik intihal suçlanmasını ağır bulmuştur.

Aktulum, metinlerarasılıkla ilgili farklı bakış açılarını şöyle özetler: "Kristeva ve Barthes metinler arasının izlerinin bilinmez, çoğunlukla saptanamaz, kolaylıkla çıkarılamaz olduklarını ileri sürerken, tersine Riffaterre bu izlerin saptanabilir, tanınabilir izler olduğunu ancak algılanabilmeleri için okurun iyi bir ekinel birikime sahip olması gerektiği üzerinde durur. Kristeva, metinlerarasını bir yazı etkisi, yani yazı yoluyla üretilen bir unsur gibi görür. Riffaterre ise metinlerarasının tümüyle bir okuma etkisine bağlı olduğu düşüncesindedir. Ayrıca kimileri metinlerarasının kaynak eleştirisinin öteki adı, kimileri de karşılaştırmalı yazın olduğunu söyler." (Aktulum 1999: 92). Metinlerarası yöntemleri Aktulum'a göre şöyle sıralanabilir: Ortakbirliktelik ilişkileri: a) Alıntı b) Gizli Alıntı c) Anıştırma. Türev ilişkileri: a) Yansılama (parodi) b) Alaycı dönüştürüm, c) Öykünme. Biçimsel Dönüşümler: Çeviri, koşuklaştırma, (versification), düzyazılaştırma (prosefication), vezin dönüşümü, biçem dönüşümü, indirgeme, genişletme, kipsel dönüşüm (tür değişimi, romanın film olması gibi), 2. Anlamsal Dönüşümler: Kilişe-basmakalıp söz; Anlatı içinde anlatı-iç anlatı (Aktulum 1999). Bu kavramların bir kısmı belagat terminolojisi içinde iktibas, telmih, tehzil, tanzir, nazire, nazma çekme gibi adlar altında yer almaktadır.

Metinler arasılık bakış açısını Mihail Baktin ve Kristeva'yla başlatmak doğru değildir. Edebi bir metnin incelenmesi, şerhi veya tahlilinde akıselimin başvurduğu veya başvuracağı bakış açıların başında metinler arasılık gelmektedir. 19. asırda ve öncesinde divan şiiri tahlillerinde hemen herkes metinler arasılığın gerektirdiği bakış açısını kısmen de olsa kullanmıştır. Ali Nihat Tarlan Şeyhi Divanını Tetkik adlı eserinde, Hasibe Mazioglu Fuzuli-Hafız adlı eserinde metinler arasılık kavramını bilmeden, metinler arasılık bakış açısını kullanmışlardır.

Seyahatname türündeki eserlerin metinler arasılık bağlamında incelenmesi çok önemlidir. Çünkü 19. asırdan itibaren özellikle Batıda yapılan bazı kaynak çalışmaları, kimi seyahatname yazarlarının hiç gitmedikleri yerleri ansiklopedilerden, haritalardan ve diğer eserlerden aldıkları bilgilerle yazdıklarını ortaya çıkarmıştır. Mesela, 14. asır yazarlarından Sir John Mandeville'nin seyahatnamesi (*Travels*) on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa'da geniş bir okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle okunmuştur. 19. asırda yapılan kaynak çalışmaları bu seyahatnamenin, diğer kaynaklardan yararlanılarak yazıldığını ortaya koymuştur. 14. yüzyılın Faslı seyyahlarından İbn-i Battuta da *Rihle* adlı seyahatnamesini yazarken on ikinci yüzyıl Endülüslü yazar İbn-i Cübeyyr'in seyahatnamesinden alıntılar yapmıştır (Mattock 1981: 209-218). Ross Dunn, İbn-i Battuta'nın yolculuk hatıralarını edebî bir üslûpla yazmakla görevlendirilen İbn-i Cüzeyy'in, iki yıl süren eseri yazma döneminde, daha önce kaleme alınan birçok seyahatname ve coğrafyayla ilgili kitaptan faydalandığını tahmin eder (Dunn 1986: 310, 313, 314).

Nâbî'nin *Tuhfetü'l-harameyn*'i metinlerarası ilişkiler bakımından önemli bir eserdir. *Tuhfetü'l-harameyn*'nin, kendinden önce ve sonra kaleme alınmış eserlerle ifade, beyit, istiare ve konuya yaklaşım tarzı gibi birçok benzerlikleri vardır.

Alıntılar

Nabî'nin seyahatnamesi bir "alıntılar mozaiği"dir. Yazar eserinde sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlandığını şu ifadelerle açıkça beyan etmiştir: "elsine-i nakala-i ahbâr-ı ezmine-i sâbıkada cârî olduğu üzre" (Coşkun 1999: 287); "zebân-güzâr-ı tevârîh-şinâsân-ı vekâyî-i Mısıryyedür" (Coşkun 1999: 354); "aklâm-ı elsine-i ashâb-ı vukûfdan" (Coşkun 1999: 347); "çekîde-i zebân-ı yarâ'a-i rüvât olduğu üzre" (Coşkun 1999: 296). Şam'la ilgili *Fezâ'il-i Dımışk* ve *Târîh-i Dımışk* gibi eserler Osmanlı hac seyahatnamelerinin bazılarına kaynaklık etmiştir (Coşkun 1999: 198).

Şiirsel Alıntılar

Nabî de *Tuhfetü'l-Harameyn*'i yazarken çok sayıda şiir alıntısı yapmıştır. Şiir alıntılarını birkaç guruba ayırmak mümkündür.

1. Nabî'nin kendisine ait beyitler: *Tuhfetü'l-harameyn*'de bulunan ve Nâbî'nin kendisine ait olan bazı şiir ve beyitleri, Nâbî'nin Türkçe *Dîvân* ve Farsça *Dîvânçe*'sinde de bulmak mümkündür.

2. Diğer Türk şairlerine ait beyitler: Nâbî, *Tuhfetü'l-harameyn*'de seyrek de olsa Fuzûlî (ö. 1556), Bâkî (ö. 1600), Cinânî (ö. 1595), Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1644), Mantıkî (ö. 1635-6), Nefî (ö. 1635) ve Nâ'îlî (ö. 1666), IV.

Şair Nâbî Sempozyumu

Murad (ö. 1640) ve I. Ahmed (ö. 1617) gibi şairlerin şiirlerinden alıntılar yapmıştır. Nâbî, şiirlerinden alıntılar yaptığı bazı şairlerin adlarını açıkça söylemiştir.

3. Farsça şiir ve beyit alıntıları: Eserdeki Farsça beyitlerin çoğu Muhÿ-i Lari (ö. 1526-27)'ye ait olarak gösterilen *Fütûhu'l-Harameyn* adlı eserde bulunmaktadır. Kimi eser ve kütüphane kataloglarında Molla Cami'ye atfedilen bu eserde Mekke ve Medine'deki kutsal yerler ve haccın kuralları manzum olarak anlatılmaktadır. Charles Rieu, E. Berthels, Muhammed Ahmed Simsar ve Ali Muhaddis gibi araştırmacılar, yıllarca Abdurrahman Câmî'ye atfedilen *Fütûhu'l-Harameyn* adlı manzum eserin gerçek müellifinin Muhÿ-i Lari olduğunu iddia etmişlerdir (Rieu 1881: 655; Simsar 1937: 140).

4. Parça Alıntıları

Eserde beyit alıntılarının yanı sıra mısra alıntıları da vardır. Şair, alıntı yaptığı mısraları, çoğunlukla kendi mesaj ve konusunu daha iyi anlatabilmek için kullanmış; onlardan yararlanmış. Nâbî, Âşik Çelebi, Şeyhülislâm Yahya, Mezâkî ve Bosnalı Alâ'eddîn Sâbit'ten bazı mısralar almış ve onlarla yeni beyitler oluşturmuştur.

Gaminla dîde eker dil çeker belâ-yı firâk
Gören cemâlini müştâk görmeyen müştâk
Yahyâ Dîvânı (Ertem 1995: 291)

Misâl-i Ka'be eyâ nûr-ı dîde-i 'uşşâk
Gören cemâlünü müştâk görmeyen müştâk
Tuhfetü'l-harameyn (Coşkun 1999: 275)

Encümle hilâli birbirine çakarlar
Bu halk kimi na'le kimi mîha kakarlar
Meşâ'irü's-Şu'arâ (Filiz 1994: cxxxvii)

Hussâd iken yârı biri birine çakarlar
Bu halk kimi na'le kimi mîha kakarlar
Tuhfetü'l-harameyn (Coşkun 1999: 330)

Ol derzi şûhınun biraz esvâbın elledüm
Bir çırpı çekdi gamze-i mesti tekelledüm
Sâbit Dîvân'ı (Karacan 1991: 557)

Açdum metâ'-ı râzımı bir derzi şûhına
Çok ölçdi biçdi gördi çıkışmaz tekelledi
Tuhfetü'l-harameyn (Coşkun 1999: 328), *Dîvân*, s. 1262

Bezm-i rengîni perî-hâne-i irfân olmuş
Nice meyl itmesün Allâh'ı seversen âdem
Mezâkî Dîvânı (Mermer 1991: 138)

Dâne-i hâline bak cennet-i ruhsârında
Nice sabreylesün Allâh'ı seversen âdem
Tuhfetü'l-harameyn (Coşkun 1999: 325)

Sakin terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dur bu
Nazargâh-ı ilâhî'dür makâm-ı Mustafâ'dur bu
Tuhfetü'l-harameyn (Coşkun 1999: 443); *Dîvân*, s.
952; Farsça *Dîvânçe*, s. 35

İstiare ve Teşbih Alıntıları:

Nâbî'nin seyahatnamesi ile ondan daha önce veya onunla aynı dönemde yazılmış olan Kadri'nin *Menâzilü't-tarîk ilâ beyti'llâhi'l-'atîk'i* ve Bahti'nin *Menasik'i* arasında hem ifade hem de kullanılan istiareler bakımından açık benzerlikler vardır. Aşağıdaki örnekte hem Kadri hem Nâbî, içinden Asi Nehrin geçtiği Hama şehrini tasvir ederlerken nehri 'gümüş kemer'e benzetirler ve şehri bu gümüş kemeri beline kuşanmış bir güzel olarak tarif ederler:

Kadri'nin *Menâzilü't-tarîk ilâ beyti'llâhi'l-'atîk'i*:
Dir gören âb-ı revânı ol çemende der-miyân
San kuşanmış sim kemer giymiş yeşil kemhâ kaba (Kadri, v. 21a)

Tuhfetü'l-harameyn:
'nitâk-ı sîmîn-i miyân-ı sevâd-ı Hamâ olan nehr-i 'Âsî' (Coşkun 1999: 300)

Aşağıdaki beyitlerde Kadri de Nâbî de Şam'ın cennete benzediği düşüncesini *benzer ifadelerle* dile getirirler:

Menâzilü't-tarîk ilâ beyti'llâhi'l-'atîk:
Zîr u bâlâsına bak ol hatt-ı 'anber-fâmun
Cennet üstinde ya altında dimişler Şâm'un (Kadri, v. 23a)

Tuhfetü'l-harameyn:
Ref' idüb şübheyi üstinde 'ıyândur didiler
Cennet altında ya üstinde diyenler Şâm'un (Coşkun 1999: 321)

Bu benzerlikler Nâbî'nin, Kadri'nin eserinden faydalandığı düşüncesine kesinlik kazandırmaz. Çünkü bu beyitlerde dile getirilen düşünceler anonim karakterli olarak gözükmektedir. Dolayısıyla muhtemelen aynı sözlü kaynaklara sahip iki kişinin ifadelerinin de birbirlerine benzemesi tabiidir.

Şair Nâbî Sempozyumu

İntihal

Nâbî'in *Tuhfetü'l-harameyn*'inin hicazla ilgili kısımları Râfi mahlaslı birisi tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Ancak çevirmen eseri sadece çevirmekle kalmamış, eseri kendisine mal etmiştir. Hatta Nâbî'ye ait Türkçe şiirleri Farsçaya çevirirken *Nâbî* mahlâsı yerine *Râfi*' adını yerleştirmiştir.

Söz konusu eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Erzincan, no: 135) bulunmaktadır. Eser, kütüphanenin katalogcusu tarafından açıkça Nâbî'ye ait olarak gösterilmiştir.

KAYNAKLAR

- [Kadrî], *Menâzilü't-tarîk ilâ beyti'llâhi'l-'atîk'i*, Millet Ktp., Trh., no: 892.
Aktulum, Kubilay (1999), *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki.
- Bahtî, *Manzûme fî-menâsiki'l-hacc*, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, no: 123, y. 2.
- Berthels, E. "Muhyî'l-Din Lari", *El²* VII, s. 478.
- Cami [Muhyi], *Fütuhu'l-harameyn*, Millet Ktp., Farsça, no: 478, y. 7.
- Coşkun, Menderes (1999), "*Ottoman Pilgrimage Narratives and Nâbî's Tuhfetü'l-harameyn*", basılmamış doktora tezi, The University of Durham.
- Coşkun, Menderes (2002), *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, XV + 359 s.
- Coşkun, Menderes (2001), "Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn Adlı Seyahatnamesinin Edebî Kaynakları", *İlmî Araştırmalar*, 12, 63-72.
- Coşkun, Menderes (2001), "Nâbî'nin Tuhfetü'l-harameyn Adlı Seyahatnamesinde Kullandığı Nesir Dili ve Üslûbu", *Türk Yurdu*, 162-163, 88-94.
- Coşkun, Menderes (2001), "Râfi'nin Tuhfetü'l-harameyni'l-Fârisî Adlı Farsça Bir Seyahatnamesi: Nâbî'den Çeviri mi İntihal mi?", *Türk Kültürü*, 458, 377-382.
- Ekiz, Tevfik (2007), "Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı?", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47, 2, 119-127
- Ertem, Rekin (1995) *Yahyâ Dîvânı*, Ankara: Akçağ.
- Karacan, Turgut (1991), *Bosnalı Alaeddin Sâbit Dîvân*, Sivas: Cumhuriyet Üniv. Yay.
- Kılıç, Filiz (1994), "Meşâ'irü'ş-şu'arâ: inceleme-tenkitli metin", basılmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mermer, Ahmet (1991), *Mezaki: hayatı edebî kişiliği ve Dîvânı'nın tenkidli*

metni, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Rieu, Charles (1881), *Catalogue of Persian manuscripts in the British Museum II*, London.

Simsar, Muhammed Ahmed (1937), *Oriental Manuscripts of the John Frederick Lewis Collection in the Free Library of Philadelphia*, Philadelphia.

NÂBÎ'NİN BİR MÜTEKERRİR MUHAMMESİ ÜZERİNE

Turgut KARABEY*

Muhammes¹ Be-Zebân-ı Nefy-i Vücûd

Me fâ 'i lün / Fe 'i lâ tün / Me fâ 'i lün / Fe 'i lün

1

Bu gülistânda benümçün ne gül ne şeb-nem var
Bu çârsûda ne dâd ü sited ne dirhem var
Ne kudret ü ne tasarruf ne bîş ü ne kem var
Ne kuvvet ü ne ta'ayyün ne zahm u merhem var
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

2

Vücûd cûd-ı ilâhî hayât bahş-ı Kerîm
Nefes 'atiyye-i rahmet kelâm fazl-ı Kadîm
Beden binâ-yı Hudâ rûh nefha-i tekrîm
Kuvâ ved'â-i kudret havâs vaz'-ı Hakîm
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

3

Bu kâr-hânedede bir başka kâr u bârum yok
Ne varsa cümle anundur bir özge varum yok
Cihâna gelmede gitmekde ihtiyârum yok
Benüm benüm diyecek elde bir medârum yok
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

4

Zemîn bisât-ı kader çarh hayme-i azamet
Nücûm-ı sâbit ü seyyâr meş'al-i kudret
Cihân netîce-i cûd-ı hazâyin-i rahmet
Sahâyif-i suver-i kevn nüsha-i hikmet
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Nâbî Divânı'nın tenkitli neşrinde bu şiir tahmis olarak gösterilmiştir. Neşirdeki dipnotta iki yazmada da aynı ifade yer almaktadır. Bkz. Ali Fuat: Bilkan, *Nâbî Divânı* I, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1997, s. 169. Muhammes nazım şekli ifadesi daha doğrudur. Bu manzume mütekerrir muhammesdir. Bkz. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı, Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul 1999, s. 95-98.

Şair Nâbî Sempozyumu

5

Vücûd 'âriyetîdür hayât emânetdür
'İbâda¹ da'vi-i mülk iddi'â-yı şirketdür
Kulun vazîfesi teslîmdür itâ'atdür
Bana kulum didügi lutfdur 'inâyetdür
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

6

Benüm fakîr-i tehî-dest cûd Hakkundur
'Adem benüm sıfatumdur vücûd Hakkundur
Zuhûr u hestî vü bûd u ne-bûd Hakkundur
Temevvüc-i yem-i gayb u şühûd Hakkundur
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

7

Ta'ayyüşüm kerem-i sufre-i 'atâdandur
Teneffüsüm nefes-i rahmet-i Hudâdandur
Vezâyifüm der-i in'âm-ı Kibriyâdandur
Revâtibüm ni'am-ı matbah-ı kazâdandur
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

8

Nasîbsüz alamam rızkı huşk ile terden
Ne âsumân u zemînden ne bahr ile berden
Gelür mukadder olan denlü nukre vü zerden
Ziyâde kabz idemem rızkumı mukadderden
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

9

Sütûr-ı mevc-i havâdis rüsûm-ı hâme-i Sun'
Cerîde-i dü-cihân nakş-ı kâr-hâne-i Sun'
Libâs-ı arz u semâ târ u pûd-ı câme-i Sun'
Şuhûs-ı nâs temâsîl-i Şâh-nâme-i Sun'
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

¹ 'İbâda: 'Abâ da. Mine Mengi , *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1987, 2 bs., Ankara, 1991, s. 119.

10

Sabâhı şâm u şeb-i tîreyi nehâr idemem
Hevâyı âteş ü âb âbı hâksâr idemem
Sipihri sâkin ü kuhsârı bî-karâr idemem
Hazânı kendi murâdumca nev-bahâr idemem
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

11

‘Ademden itdi beni kudreti ber-âverde
Gıdâmı¹ eyledi âmâde rahm-ı mâderde
Nevâl-i zâhir ü bâtınla itdi perverde
Benümle çekdi zuhûr-ı cemâline perde
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

12

Teceliyât-ı Hudâdur açılsa çeşm-i şu’ûr
Tasavvurât-ı ‘avâlim teceddüdât-ı umûr
Bürûz²-ı genc-i hafîdür bu lücce-i pür-şûr
Bu kâr u bâr-ı İlâhî bu tumturâk-ı zuhûr
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var

13

Gehî tehî vü gehî pür-hazâyin-i imkân
Suver-nümâ-yı nevîn şîşe-hâne-i devrân
Garîb mîve-feşânlıkda **Nâbiyâ** her ân
Bu köhne bâğ-ı perîşân-hevâ-yı rû-be-hazân
Bu kâr-hânedede bilsem neyüm benüm nem var³

XVII. yüzyıl sonlarıyla XVIII. yüzyıl Klasik Osmanlı Edebiyatı’nda konular genişleyerek zenginleşmiş ve mahalli hayattan alınmış mevzulara da daha fazla yer verilmiştir. Bu durum, Klasik Osmanlı Edebiyatı’nın tekamül yolunu düzenli sürdürme gayreti içinde olduğunu göstermektedir.

XVII. yüzyıl sonlarıyla XVIII. yüzyıl başlarında yaşayan Nâbî (1642-1712) ise taşralı, yani Anadolu şairleri arasında çok büyük bir şöhrete sahipti. Onun şöhreti, bizim hudutlarımızı aşarak İran’a kadar gitmişti.

¹ Gıdâmı: gıdâma. Bilkan, age., s. 171.

² Bürûz: berûz. Mengi, age., s.120.

³ Mengi, age., s. 119, 120; Bilkan, age., s. 169-172.

Şair Nâbî Sempozyumu

Osmanlı Devleti dahilinde edebiyatla uğraşan hemen herkes Nâbî'yi tanıyordu. Bugün de onu tanımayan yoktur. Nedim hariç, kendisinden sonra gelen hemen her şair, onu üstad kabul ederek üslubunu taklit etmiş ve ona nazireler yazmıştır.¹

Nâbî'den önce Osmanlı Edebiyatı şiirinde sosyal konularla beraber düşünce ve fikir az görülürdü. Nâbî'nin şiirinde ise sosyal konular ve fikir geniş bir şekilde yer alır. Bunun başlıca sebebi, batıda aydınlanma hareketinin tesirleri ve Osmanlı toplumunda isyanlarla beraber katliamların görülmesi, huzursuz olan şairler devrin bozukluklarını şiire aksettirerek dine ve bundan kaynaklanan tasavvufa sığınmalarıdır.

Osmanlı Edebiyatı'nı başta şiir ve nesir olarak her şeyi ile İslam dairesi içerisinde mütalaa etmek gerekir. Bu edebiyatı incelerken İslam bakış açısı ve genellikle İslam temelli tasavvuf esas olmalı ve bunun dışında görülen hususlar İslam ölçülerinin dışına çıkmadır. Şair ve yazarların bir kısmı bu ölçünün dışına çıkıp yaşadıkları hayat ve karşılaştıkları menfi hareketler onların zaman zaman aslına dönmelerine sebep olmuştur. Bunu kendileri dile getirerek itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Belki bu itirafların birçoğu hayatlarının son yıllarında yazdığı eserlerde görülmektedir. İslam, dünya hayatı ile manevi hayatın dengeli olmasını ister. İnsanın bu fani dünyaya taparcasına bağlanmasını istemez. Ancak onun ihmal edilmesine de razı olmaz.

Nâbî'nin, ileri yaşlarda yazdığı² tahmin edilen

Bu gülistânda benümçün ne gül ne şeb-nem var
mısrayla başlayıp

Bu kâr-hânede bilsem neyim benim nem var

mısraını beşer bentlerin sonlarında tekrarlanan tamamı -yukarıda verilen- 13 bentlik meşhur bir mütekerrir muhammesi vardır.³ Bu büyük felsefi manzume, şairin Allah, insan ve kainat hakkındaki görüşlerini ortaya koyduğu İslam merkezli tasavvufî şaheser bir şiiridir.⁴ Nâbî, burada amelî tasavvufu değil de nazarî tasavvufa ait görüş ve düşüncelerini belirterek psikolojik karakterini ortaya koyar. Bu manzûme devrinde ve devrinden sonra da çok beğenilmiş ve bazı tasavvufî eserlere de bentlerinden örnekler alınmıştır.⁵

¹ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü*, İstanbul, 1935, s. 82-84.

² Mengi, age., s. 118.

³ Bu şiirin güzel bir tahlili için bakınız: Mengi, age., s. 118-122.

⁴ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1970, s. 462.

⁵ Nâbî'nin tamamını yukarıda verdiğimiz bu şiirinin 2. 3. ve 11. bentleri, ufak tefek farklarla Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetnâme'sinde yer almaktadır. Bkz. İbrahim Hakkı, *Ma'rifet-nâme*, İstanbul, 1330, s. 223.

Vahdet-i vücud görüşünü çok açık bir şekilde anlattığı bu şiirde Nâbî, mutlak varlığın Allah olduğu üzerinde durur. Her şeyde onun tasarrufu vardır. Şair, tasavvufi şiirlerde umumi manada varlık hususi olarak ilahi âşik-kul mazmunu olan şebnem kelimesini burada özellikle kullanmıştır. Güneş doğunca nasıl şebnem kaybolursa Allah hakkıyla tanındığında kainat ve içindeki bütün varlıkların ondan dolayı var oldukları idrakine varılır. Onlardaki her şey Allah'ındır. Tasavvuf terimleriyle söylersek, "Heme ez ost: Her şey ondandır.", "Lâ mevcûde illallah: Allah'dan başka vacibül-vücud varlık yoktur.", "Lâ fâile illallah: Allah'dan başka fâil yoktur.", "Lâ râzika illallah: Allah'tan başka rızık veren yoktur." "El-kudretü ve'l-bekâülillah: Mutlak kudret sahibi ve mutlak ebedi olan Allah'tır.", "Tevhîd-i zât: Eşi ve benzeri olmayan tek mutlak varlık odur.", "Tevhîd-i eşyâ: Bütün varlığı yaratan odur.", "Tevhîd-i ef'âl: Bütün fiileri yaratan odur."

İnsandaki vücut, nefes ve diğer bütün özellikler Allah'ın bir lutfudur. İnsana emanet verilmiştir. Bunlara malik olduğu iddiasında bulunursa bu bir şirktir. Dünyaya gelmek ve gitmek de elinde değildir. 'Adem yani yokluk, fanilik insanın, vücut yani ebedi var olma ise Allah'ın sıfatıdır. Görünen görünmeyen her şeyi, gaybı ancak Allah bilir. Kainattaki bütün olaylar onun eseridir. Nâbî, kendisini âciz ve kötümser hisseder. Halbuki Allah, kainatı insan için insanı da kendi için yaratmıştır. Bu sebeple Allah insanı "eşref-i mahlukat" ve "ekmel-i mahlukat" olarak yaratıp kendine halife kılmıştır. Yeryüzünün tasarrufunu ona bırakmış ve varlıkları onun emrine vermiştir. Bu sebeple şairin bedbin olması yersizdir. Bunun sebebi şairin ameli tasavvuftan uzak olmasından kaynaklanıyor.

Bu tür -yukarıda tamamını verdiğimiz Nâbî'nin şiiri gibi- şiirlerin kaynağı Hz. Ali'nin şu beyitlerine dayanmaktadır:

دواؤک فیک وما تشعر
و داؤک منک و ما تبصر

Devâ'üke fîke ve mâ teş'uru
Ve dâ'üke minke ve mâ tebsuru

و تزعم انک جرم صغیر
و فیک انطوی العالم الاکبر

Ve tez'umu inneke cirmün sagîrûn
Ve fike'n-tave'l-âlemü'l-ekberü

Şair Nâbî Sempozyumu

و انت الكتاب المبين الذى
باحرفه يظهر المضمّر

Ve ente'l-kitâbü'l-mübîn'l-lezî
Bi-ehrufihi yazharû'l- muzmer

و انت الوجود و نفس الوجود
و ما فيك الموجود لا يحصر

Ve ente'l-vücûdü ve nefsu'l-vücûdi
Ve mâ fike'l-mevcûdü lâ yuhsaru

فلا حاجة لك فى خارج
فيخرج عنك ما يسطر

Felâ hâcete leke fî hâricin
Fe-yahrucu 'anke mâ yesturu¹

Nitekim Osmanlı şiirinin son temsilcisi kabul edilen Şeyh Gâlib nazm ettiği -üstteki Hz. Ali'nin beyitlerine istinad eden- mütekerrir müsemmen² manzumesinin nakarat beytinde bu konuyu Osmanlı Türkçesiyle en güzel bir şekilde öz olarak şöyle anlatır:

Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen³

Mehmet Âkif Ersoy, yazdığı "İnsan" isimli şiirinde Hz Ali'nin yukarıdaki beyitlerinden ilham alarak şunları söyler. Konunun daha iyi anlaşılması için Âkif'in bu meşhur şiirinden bazı beyitler takdim ediyorum:

Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
"Muhakkar bir vücûdum!" dersin ey insan, fakat bilsen...
Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:

¹ Beyitlerin tercümesi "Senin ilâcın sende olduğu halde bilmiyorsun. Ve iletin senden olduğu halde görmüyorsun. Ve sen bir cirm-i sağır olduğunu zu'm edersin, halbuki âlem-i ekber sende müntavîdir. Ve sen öyle bir kitâb-ı mübinsin ki, muzmer olan şey onun harfleriyle zâhir olur. Ve sen vücûdsun ve nefsi vücûdsun. Ve sende mevcûd olan şey hasr ve ta'dâda gelmez. Senin hârice ihtiyâcın yoktur. Kitâb-ı kâinâtta mastûr olan şeyler hep senden hurûc eder." Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul, 1994, C. I, s. 114.

² İpekten, age., s. 95-98.

³ Şeyh Gâlib *Divânı*, haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara, 1994, s. 110.

Avâlim sende pinhândır, cihânlar sende matvîdir:
Zemînlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,
Olur kalbin tecellî-zâr-ı nûr-â-nûr-ı Yezdânî.
Musaggar cirmin ammâ gâye-i sun'-ı İlâhîsin;
Bu haysiyyetle pâyânın bulunmaz, bî-tenâhîsin!
Edîb-i kudretin beytül'-kasîd-i şî'ri olmuşsun;
Hakîm-i fitratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun.
Esîrindir tabîat, dest-i teshîrindedir eşyâ;
Senin ahkâmının münkâdıdır, mahkûmudur dünyâ.
Bulutlardan sevâik sayd eder irfân-ı çâlâkin;
Yerin altında ma'denler bulur nakkâd-ı idrâkin.
Denizler bisterindir, dalgalar gehvâre-i nâzın;
Nedir dağlar, semâ-peymâ senin şehbâl-i pervâzın!
Havâ, bir refref-i seyyâl-i hükmündür ki bir demde,
Olur dem-sâz-ı âvâzın bütün aktâr-ı âlemde.

.....

Senin bir nüsha-i kübrâ-yı hilkat olduğun elbet,
Tecellî etti artık; dur, düşün öyleyse bir hükmet:
Nasıl olmak gerektir şimdi ef'âlin ki, hem-pâyen
Behâim olmasın, kadrin melâikten muazzezken?¹

Sonuç: Nâbî'in 13 bentlik bu mütekerrir muhammes şiiri, nazarî tasavvufî görüşleri anlatan en önemli manzumelerden biri kabul edilmiş, devrinde ve devrinden sonra da çok okunmuş ve tasavvuftan nazari olarak söz eden kitaplara da girmiştir

¹ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Eski ve Yeni Harflerle Karşılaştırmalı Neşir ve Safahat Dışında Kalmış Şiirler*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yay., İstanbul, 2009, s. 66-68.

KAYNAKÇA

- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997, IL+650 s.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü*, İstanbul, 1935, 254 s.
- Ersoy, Mehmed Âkif, *Safahat, Eski ve Yeni Harflerle Karşılaştırmalı Neşir ve Safahat Dışında Kalmış Şiirler*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Ya., İstanbul, 2009, s
- İbrahim Hakkı, *Ma'rifet-nâme*, İstanbul, 1330, 564+16 s.
- İpekten, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı, Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., 3. baskı, İstanbul, 1999, 346 s.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1970, XVI+904 s.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın, İstanbul, 1994, C. I, 420+74 s.
- Mengi, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1987, 2. baskı. Ankara, 1991, XIV+149 s.
- Şeyh Gâlib Dîvânı*, Haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara, 1994, 461+114+164 s.

ŞAIR NÂBÎ'NİN TARİH DÜŞÜRME SANATINDAKİ YERİ

İsmail YAKIT*

Şair Nabi Hakkında:

Ünlü divan şairlerimizden Nabi'nin asıl adı Yusuf olup doğum yeri Ruha(=Urfa)'dır. Nabi ismi onun şiirlerinde kullandığı mahlasıdır. Doğum tarihi H.1052/M. 1642'dir. Nabi, medrese öğrenimini memleketinde görür, Arapça ve Farsçayı çok iyi düzeyde öğrenir. Yirmi dört yaşında İstanbul'a gelir ve Musahip Mustafa Paşa'nın divan kâtipliğini yapar. IV. Mehmet'in Lehistan seferine katılır ve Kamanıçe Kalesi'nin alınması üzerine "*Fetihnâme*" sini yazar. Edirne'de Şehzadelerin sünnet düğünlerinde bulunarak "*Surnâme*"yi kaleme alır. Musahip Mustafa Paşa'nın 1685 de vefatı üzerine Halep'e yerleşir. Uzun süre orada kalır. Baltacı Mehmet Paşa'nın daveti üzerine 1710'da tekrar İstanbul'a gelir. Ömrünün sonuna doğru "*Şeyhüşşuara*" seçilir. Biri Türkçe, diğeri Farsça iki divanı vardır. Ayrıca "*Hayriye*", "*Tuhfetü'l-Harameyn*" önemli eserleri arasındadır. H. 2 Rebiulevvel 1124 /M. 12 Nisan 1712'de 70 yaşlarında İstanbul'da vefat eder.

Tarih Düşürme Ne Demektir?

Tarih düşürme, ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade ederek her hangi bir hadiseye, hesaplandığında o hadisenin yılını verecek bir kelime, bir terkip, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemeye verilen addır. Böylece hem manasıyla olayı belirten, hem de harfleriyle tarihi veren ifade ortaya çıkmış olur. Bu ifadeleri şairler şiirlerinde kullanarak müstakil tarih manzumeleri oluşturmuşlardır. Dolayısıyla şiirin verdiği ahenk, vezinden doğan musiki, olayı ifade eden sözler ve ebcedden çıkan matematik bir araya gelince, ifade ve anlamın yarattığı ve edebî zevke götüren bir sanat ortaya çıkar. Müverrih şairlerimiz genelde bu edebî zevkî terennüm ettirmişlerdir. Ebced hesabı ve tarih düşürme hususunda tarih boyunca birçok ünlü şairin pek çok örneklerini görmemiz mümkündür. Sayıları on binleri aşan örnekleri içinde en güzide olanları incelemek ve bu konuda geniş bilgi sahibi olmak isteyenler, tarafımızdan kaleme alınan "*Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih*

* Prof. Dr., SDÜ. İlahiyat Fakültesi/İSPARTA.

Şair Nâbî Sempozyumu

Düşürme”(Ötügen, 2. Baskı, İstanbul, 2003) adlı kitabımıza müracaat edebilirler.

Şair Nabi'nin Tarih Düşürmeciliği:

Şair Nabi, ebced hesabı kullanarak bu sanatta da kendini göstermiş ve bu konuda çok başarılı örnekler vermiş bir şairimizdir. Tarih düşürmenin en büyük ustası sayılan Adanalı Seyyid Osman Sururî'nin en güçlü seleflerindedir. Nabi, düşürdüğü tarihleri, gazel, kaside ve rubaî formlarına almış ve onlara Türkçe Divan'ında ayrı bir yer vermiştir. Onun Divan'ında 155 adet tarih manzumesi vardır. *Nabi Divanı*'nın bu çalışmamız boyunca ele alacağımız baskısı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılan tenkitli basımdır. (Dr. Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2946, Türk Edebiyatı Dizisi, İstanbul, 1997). Tarihlerinin her biri, şiir sanatına ayrı bir güzellik ve letâfet katar. O, tarihlerinde cinas, telmih, ima, tenasüp ve tezat gibi edebî sanatların her birini ustalıkla kullanır. Mesela Muhterem Efendi isimli bir zatın vefatına söylediği:

Nâbiyâ ! Rindân didi târîhini:

“*Mahfil-i 'ulyâda olsun muhterem*” (1119) *Div. 284*

Keza, şirpençe hastalığından vefat eden Kaplan Paşa'nın vefatına düşürdüğü:

“*Mâ hasal Kaplan'ı yıkdı pençe-i şîr-i ecel*” (1091) *Div. 219*

Gibi tarihleri, edebî olduğu kadar, tarih düşürme sanatının da şaheserlerindedirler.

Şimdi Nabi'nin tarihlerinden örnekler sunalım ve onun bu sanattaki yerini göstermeye çalışalım. Tarihlerini önce konularına göre, sonra da tarih türlerine göre iki ana başlık altında ele almamız gerekmektedir.

KONULARI AÇISINDAN:

Şair Nabi'nin tarihlerine bir göz attığımız zaman, onun hemen hemen her konuya el attığını, her olayı tarihlemeye çalıştığını görürüz. Özellikle doğumlar, ölümler, bir makama yapılan tayinler ve terfiler, bayram ve yeni yıl kutlamaları, hane ve kasır inşa ettirmeler, fetihler, antlaşmalar, ok atma müsabakaları, kitap telifleri, çeşme, cami, medrese, han, hamam vb. gibi “sadaka-i cariyeye” kabilinden eserler, vakıflar onun en fazla tarih

düşürdüğü alanlara giren olaylardır. O, ayrıca sakal bırakma, oğlunun gramer öğrenmesi gibi basit denebilecek olayları da tarihlemeyi ihmal etmemiştir. Şimdi bunların her birini birer ikişer örnekle göstermeye çalışalım:

Doğumlara:

Sultan III. Ahmet Han'ın oğlu Sultan Muhammet'in doğumuna:

...

Sâl-i târîhini su'âl idene
Nâbiyâ bu cevâb-ı şâfidür

Ana târîh bu kifâyet ider
Cümle târîhe bu telâfidür

Rûh-ı pâk-i resûl-i kevneyne
"Salavât-ı şerîfe" kâfidür (1117) Div. 264

Vefatlara:

Müfti Seyyid Ali Efendi'nini vefatına:

Târîhini zebân-ı zaman didi Nâbiyâ
"Seyyid 'Ali Efendi revân oldı cennete" (1095) Div. 223

Kadirî şeyhi Şeyh Şerif Efendi'nin vefatına:

...

Oldukda sâlik-i reh-i iklim-i uhrevî
Ömr-i 'azîzi defteri buldukda ihtimâm

Târîhin itdi hâtif-i ğaybî du'â ile:
"Ola Şerîf Efendi'ye kûy-i 'adn makâm" (1123) Div. 344

Tayin ve Terfilere:

Kara Mustafa Paşa'nın sadaretine:

...

Dehân-ı hâmeden çıkmazdan evvel itdiler gördüm
Melekler bâm-ı 'arşa birbiriyle imlâ

Beşâretlerle birbirlerine dir kim budur târîh:
"Yed-i yümn ile aldı mühr-i sadrı Mustafa Paşa"(1192) Div. 198

Şair Nâbî Sempozyumu

Kalaylı Ahmet Paşa'nın vezirliğine:

...

Ki yorulma sen itdiler tarih
Ana sükkân-ı 'âlem-i bâlâ

Didiler ittifâk ile târîh:

"Sadr-ı devlet mübârek ola sana" (1120) Div. 280

Teberdar(=Baltacı) Mehmet Paşa'nın ikinci defa sadaretine:

...

Bu beşâretle dolup gûş-ı felek ey Nâbî
İtdiler tehniyesin resm-i du'â ile edâ

Didi târîhini erkân gidip istikbâle

"Çıkdı sadre yine sıdk ile Muhammed Pâşâ" Div. 337

Bayram ve Yeni Hicri Yıl Kutlamalarına:

Hakk Te'âla eyleyüp imdâd-ı bahtunda senün

Oldı bir târîh-i nâ-dîde tabî'atdan bedîd

Bayram kutlamasına verdiğimiz bu örnekten sonra .bir de Hicri yeni yıl kutlamasına bir örnek verelim.

İtdi bu târîh ile Nâbî edâ-yı tehniyet:

"Eyleye 'îd-âferin îdi sa'îd-ender sa'îd" (1118) Div. 271

Nâbiyâ bu senenün 'îdine düşdi târîh:

"Ehl-i İslâm'a mübârek ola eyyâm-ı şerîf" (1120) Div. 284

Hane ve Kasır(=köşk) İnşa Ettirmelere:

İstanbul Beşiktaş semtinde inşa ettirilen "Sultan Kasrı"na dair tanzim ettiği tarih manzumesi 44 beyitten ibarettir. Son iki beyti şöyledir:

...

Eyleyince seyr için âğûş-ı çeşmümde mekîn

Nâbiyâ bu kasr-ı vâlâ-yı hümâyûn-peykerî

Pâ-nihâde oldı hâmem eyledüm târîhini:
“*Mesned-i Sultan Muhammed müttekâ-yı dâveri*” (1088) Div. 217

Urfa’da inşa edilen Süleyman Paşa Kasrı’na:

...
İdicek himmet ile Nâbî bu kasrı ibda’
Çeşmeden dâire-i ayn-ı rehâ buldı Ruhâ

Cereyân-ı leb-i âb ile didim târîhin:
“*Yapdı bu tarh-ı dil-âşûb-ı Süleyman Pâşâ*” (1100) Div. 226

Halep’te Hüseyin Ağa’nın inşa ettirdiği haneye:

...
Çeşm-i işret-perest-i yârânına
Görinür cephesinde nakş-ı murâd

Her gören Nâbiyâ didi târih:
“*Nâzenîn hâne bu mübârek-bâd*” (1102) Div. 230

Yine Halep’te inşa ettirilen Abdurrahman Ağa Kasrı’na Farsça şu tarihi düşürmüştür. Anlamı “Ne güzel cennet köşkü” demektir.

...
Kalb-i Nâbî’ye olup vâsita-i feyz-i neşât:
Didi târîhin anun: “*Kasr-ı bihişt-i zîbâ*” (1117) Div. 259

Fetihlere ve Antlaşmalara:

IV. Mehmet’in Lehistan Seferi’ne katılan Nabi, Kamanıçe Kalesi’nin fethedilmesi üzerine son beytinde bu fethin tarihini gösteren bir kaside inşa etmiştir. Sultan IV. Mehmet’in emriyle bu tarih manzumesi Kamanıçe Kalesi’ne kitabe olarak konmuştur. Adı geçen kasidenin son iki beyti şöyledir:

...
Sındurdı bütlerin o Halîl-i sanem-şiken
Küfr içre koymadı o hisâr-ı mümehhedî

Târîhini felekde melek yazdı Nâbiyâ:
“*Düşdi Kamançe hısnına nûr-ı Muhammedî*” (1083) Div. 202

Şair Nâbî Sempozyumu

Keza Baltacı Mehmet Paşa'nın Ruslarla yaptığı savaşın kazanılması ve ardından yapılan Prut Antlaşması'nı iki beyitte iki tarih düşürerek anlatmaktadır.

...

Buldı 'âlem müjde-i feth ü zaferden tâze cân
Gülistân-ı mülk ü dîne geldi tâze âb u tâb

Didi bî-gâye senâ ile mübeşşir Nâbiyâ
İki târîh iki mısra' her biri dürr-i hoş-âb

"Kıldı Sultan Ahmed'ün Allah du'âsın müstecâb" (1123)

"Düşmenün tâbûrını yıkdı vezîr-i kâm-yâb" (1123) Div. 358

Ok Atma Müsabakalarına:

Vezir Musahip Mustafa Paşa'nın ok atıcılığına şu tarihi düşürmüştür.

...

Eylemiş ana bir kuvvet ata
Kim çeker olsa kemân-ı âhenin

Sâbit'e çokdan durur gelsün disün
Kimde gördi böyle bâzû-yı metîn

Seyr idüp Nâbî didi târîhini:

"Kuvvet-i bâzûsına sad âferîn" (1083) Div. 213

Baltacı Mehmet Paşa'nın Halep'te ok atmasını şöyle tarihlemiştir.

...

Ok atıp seng dikince didi Nâbî târîh:

"Dikdi tâş belde-i Şehbâ'da Muhammed Pâşâ" (1122) Div. 330

Kitap Teliflerine:

Kendi yazdığı *"Tuhfetü'l-Harameyn"* isimli eserinin telifine düşürdüğü tarih:

...

Didim tamâmına Nâbî bu nüshanun târîh:

"Bu Tuhfetü'l-Harameyn'üm kabul ide Mevlâ" (1085) Div. 218

Yine bir başka eserinin sonuna şu tarihi düşürmüştür:

Hâtif didi hiç çekme emek rûz-i ezelden

Târîhi dinilmişdir ânın: *"Tercüme-i 'aşk"* (1119) Yakıt, a.e., s.199

Sadaka-i Cariye'lere veya Vakıf Eserlere:

Çeşme, cami, medrese, hastane, yol, köprü, han, hamam gibi kamunun istifadesi için yapılan vakıf yapılara Nabi pek çok tarih düşürmüştür. İstanbul, Edirne, Konya ve Urfa gibi yerlerdeki vakıf eserlere düşürdüğü tarihlere rastlansa da, özellikle Halep'teki kendi döneminde yapılan vakıf eserlerin pek çoğunun tarihi Nabi tarafından düşürülmüştür. Bunu Divan'ı boyunca görmek mümkündür.

Dimetoka Yusuf Ağa Çeşmesi'ne:

...

Düşme târîh kaydına Nâbî
Ana virmiş Hudâ zebân-ı beyân

Lûlesi dir gelenlere târîh:

"İçünüz âb-ı Kevser oldı revân" (1078) Div. 188

Edirne Musahip Paşa Çeşmesi'ne:

...

Fikr-i târîh iderken ey Nâbî
Bu nümûdâr-ı âb-ı hayvâna

Lule gördüm zebân-ı hâl ile dir:

"Âfiyetler içen müselmâna" (1081) Div. 191

Halep'te İnşa edilen Ali Bey Hamamı'na:

...

Germ ü serd âb gelince didi Nâbî târîh:
"İtdi Şehbâ'yı müzeyyen Ali Beg hamâmı"(1101) Div. 228

Valide Sultan Camii'ne:

...

Tâ be-mahşer şem'a-i hayrâtınun etrâfına
Perde-i dest-i du'â olsun nigebân-ı üfûl

Nâbiyâ târîh odur her okuyan ide du'â:

"Vâlîde Sultan'un itsün câmi'in Allah kabûl"(1081) Div. 190

Urfa Yusuf Paşa Camii'nin inşasına:

...

Şair Nâbî Sempozyumu

Böyle bir hayra muvaffak olup âhir itdi
Nâmını defter-i dîvân-ı bekâda ibkâ

Dahi böyle eser-i hayr Ruhâ'da çokdur
Eyledi cümlesini yirlü yirinde icrâ

Eser-i hayrın ide Hazret-i Allah kabûl
Haşrda mağfiret ü rahmetine ide sezâ

Nâbî-i dâ'î hulûs ile didi târîhin:
"Cennet'e mucîb ola câmi-i Yûsuf Pâşâ" (1120) Div. 296

Tamir ve Tecdidlere:

Konya Hz. Mevlâna Türbesi'nin tamirine:

...

İtdi nüzul mısra'-ı târîhi gaybdan:
"Ta'mîr olundu künbed-i 'ulyâ-yı Mevlevî" (1110) Div. 241

Halep Hz. Zekeriya Türbesi'nin tecdidine:

...

Rîzân iderek âb-ı dü-çeşmim didi târîh:
"Makbûl ola tecdîd-i mezâr-ı Zekeriya" (1127-6=1121) Div. 309

Sünnet Olanlara:

Sultan IV. Mehmet'in oğulları Sultan Ahmet'le Sultan Mustafa'nın
sünnetlerine:

...

Pâdişâhun sâye-i ikbâl ü câhında müdâm
İkisin dahi mu'ammer ide lutfiyle Hudâ

Bende Nâbî didi târîhin bu sûr-ı dil-keşün
"Sünnet-i Ahmed'le oldı zeyn Sultan Mustafa" (1086) Div. 206

Diğer Konulara:

Nabi sadece önemli olayları tarihlememiş aynı zamanda pek de
önemli olmayan konuları da gerek istek üzerine, gerekse ilgi duyduğundan
tarihlemiştir. Bunlardan birkaçını örnekleyelim.

Sakal Bırakanlara: Sakal bırakanlara tarih düşürme eski
müverrihlerin vazgeçemediği bir husustu. Nabi de devrinde sakal bırakan
tanınmış ve tanınmamış bazı kişilere de tarih düşürmüştür. Divan'ında

bununla ilgili 4-5 tarih mevcuttur. Bunlardan biri, çok iyiliğini gördüğü Musahip Mustafa Paşa'nın sakalına düşürdüğü tarihtir.

...

Fikr-i târîhe düşüp ehl-i sühan
Kimi gül didi kimisi lâle

Nâbî-i bende didi târîhin:

“*Hatt-ı nevdür meh-i hüsne hâle*” (1078) *Div. 182*

Cifrlle uğraşan birine: Geleceği sadece Allah'ın bildiğini Kur'an bize haber veriyor. Birilerinin birtakım boş hesaplar yaparak gelecek hakkında bilgi vermeye kalkması Kur'an'ın onaylamadığı bir husustur. Buna rağmen her dönemde bu nevi insanlar var olagelmıştır. Nitekim Nabi döneminde de birisi, Hz. İsa'nın nüzulü ve Mehdî'nin zuhuru diye cifr adını verdiği bir yolla tefe'ül etmiş ve Nabi de onu tarihmeden geçememiştir. “Mesnevi-i şerif” terkibi güya onların zuhurunu veriyormuş. Hesaplandığında H.1197 M. 1783 çıkmaktadır. Nitekim bu tarihte ne biri zuhur etmiş ne de diğeri nüzul etmiştir. Zaten bu nevi inançlar İslam'a sonradan sokulan inançlardır. Nabi'nin bu istihraca tarihi şudur:

Kitâb-ı cifrden itmiş birisi istihrac
Sinîn-i âtiye ahvâline makâl-i lâtif
Huruc-ı Mehdî vü sâl-i nüzul-i 'İsâ
İder nümâyîş-i târîh “*Mesnevi-i şerif*” (1197)

Div. 362

Nabi'ye Atfedilen Bir Tarih: Divanı'nın dışında da Nabi'ye izafe edilen tarihler vardır. Ancak ona ait olduğuna dair her hangi bir belge veya kayıt yoktur. Nitekim şu tarihte olduğu gibi: Rivayete göre, bir kadın kocasından kalan terekeyle umumî bir tuvalet yaptırır. Devrin şairlerinden birine kitabeye yazılmak üzere bir tarih düşürmesi için müracaat eder. Uzun ısrarlar üzerine şair şu tarihi düşürür.

Kadın yapıdı kademgâhı
Tekâzâ def-i var tende
Mücevher düşdi târîhi:
“(...) *hayratına bende*” (1115)

Yakıt, *a.e.*, s. 117

Bu tarihin Nabi'ye ait olduğu hususunu tevsik edemedik.

TARİH TÜRLERİ AÇISINDAN:

Bilindiği üzere tarihler hesaplanırken her zaman bütün harfler hesaba dâhil edilmez. Bazen bir kelime hesaplanırken, bazen de mısraın tamamı veya bir beytin tamamı hesaplanır. Hatta sadece noktalı harflerin veya sadece noktasız harflerin hesaplandığı durumlar da vardır. Bunların her birinin adları vardır. Mesela noktalı harflerin hesaba dâhil edildiği tarihlere, “menkut”, “mücevher”, “gevher” vb; noktasız tarihlerde de “bi-nukat”, “sade” vb. gibi adlar verilir. Hangi tür bir tarih olduğu ve nasıl hesaplanması gerektiğine dair işareti müverrih(=tarih düşüren) tarih ibaresinden önce açıkça veya ima ile belirtir. Buna “tamiyeli” tarih denir. Bazen bu saydığımız özelliklerden biri veya bir kaçını kullanarak tarihler de düşürülür. Mesela hem noktalı hem tamiyeli tarihler gibi. Keza müverrih bunu da açık veya gizli bir üslûpla sanatlı bir şekilde ifade eder. Toplam kırk kadar formül ve türü bulunan tarih düşürme sanatının Nabi ancak 5-6 türünde tarihler vermiştir. Nabi'nin kullandığı tarih türlerinden örnekler verip nasıl hesaplandıklarını görelim.

Kelime Tarihler:

Herhangi bir hadisenin tarihi bir veya birkaç kelimedenden ibaretse buna “kelime” veya “kelimeyle tarih” denir. Kelime bazen özel bir isim olduğu gibi bazen de o hadiseyi veya kişiyi tavsif edebilecek anlamlı bir kelimedir. Terkip halinde olanlar da buraya dâhildir. Terkip halindeki tarihler çoğu kez tarih manzumeleri içinde yer alır. Nabi, Divanında bu nevi tarihlere oldukça yer verir. Mesela: Baltacı Mehmet Paşa'nın Halep Valiliği'ne dair Nabi'nin düşürdüğü şu tarih manzumesinde olduğu gibi:

...

Ey âsaf-ı yegâne kudûm-ı şerîfüne
Mesrûr olunca hitta-i Şehbâ'da cümle nâs

Târîh fikrin eyler iken geldi gaybdan
“Nâbî ne hâcet olduğu besdür “suhân-şinâs” (1121) Div. 312

Burada “söz bilir, sözün kıymetini takdir eder” anlamında olan “suhân-şinâs” terkihi hem Baltacı'nın nasıl bir adam olduğunu beyan ediyor, hem de Haleb'e vali oluşunun tarihini veriyor. Görüldüğü gibi tarih manzumesi içinde sadece bu iki kelime hesaplanıyor.

Nabi, Halep'te geçirdiği son yılını tarihlediği şu ifade de bu kategoridedir.

Şehr-i Haleb'de Nâbî sâl-i pesîn râhat
Târîhini sorarsan “*eyyâm-ı istirâhat*” (1122) Div. 319

Burada sadece “*eyyâm-ı istirâhat*” terkibi hesaplanacaktır. Nabi'nin yeni bir yıl için düşürdüğü şu tarih de aynıdır.

Bu sâl-i sa'âdet-iştimâlün
Kim naks-ı cebînidür selâmet
Târîhini kim sorarsa Nâbî
Eyler “*sene-i ğaza*” kifâyet (1124) Div. 341

Yine burada da “*sene-i ğaza*” terkibi hesaplanırsa tarih çıkar. Sonu sesli harfle biten ve tamlanan durumunda olan kelimenin sonuna imla gereği eğer bir hemze yazılmışsa, bu hemze de hesaba dâhildir.

Tam Tarihler:

Bir tarih mısraının bütün harfleri hesaplandığında istenen olayın yılını tam olarak veriyorsa bu nevi tarihlere tam tarih denir. Tarihin tam olduğu bazen bir önceki mısradaki müverrih tarafından “tarih-i tam” veya “tam tarih” şeklinde bir ifadeyle belirtilir. Bu husus zorunlu değildir. Hatta kural gereği, manzumede her hangi bir tarih türüne atıf yoksa, o zaman tarih, tam tarih kabul edilir ve öylece hesaplanır. Asıl, katmalı ve dolaylı tam tarih olmak üzere üç çeşidi vardır. Nabi her üçünü de kullanmıştır. Nabi'nin tarihlerinin pek çoğu tam tarihtir. Şimdi bunları birer ikişer örnekle gösterelim.

Asıl Tam Tarih: Tarih ibaresinin anlamı ve ifadesi düzgün, olayın veya kişinin adı mevcut, imlası doğru ve tarih de tam çıkıyorsa bunlara asıl tam tarih denir. Mesela Nabi'nin:

“*Yapdı Hakk râhına bu bürkeyi Yusuf Pâşâ*” (1111)

Bu tarihte; “Yusuf Paşa Allah yoluna bu havuzu yaptırdı” anlamında olan bu mısraın anlam, ifade, tarih, isim yönünden herhangi bir fazlası veya eksikliği yoktur. Bu ibareyi gören veya okuyan, Yusuf Paşa adında birinin bu havuzu Hakk yoluna yaptırdığını anlar. Hesaplandığında çıkan tarih de onun kaç yılında yapıldığını verir. Bu bir asıl tam tarihtir. Nabi'de bunun pek fazla örneği yoktur. O, katmalı ve dolaylı tam tarihlerde daha başarılıdır.

Katmalı Tam Tarih: Tarih mısraı istenen tarihi vermiyorsa, müverrih tarihi bulmak için bazı kelimeler ilave eder. Bu nevi tarihlere katmalı tam

Şair Nâbî Sempozyumu

tarihler denir. Nabi’de de örnekleri görülür. Mesela bir vefat tarihinde söylediği tarihte olduğu gibi:

...

Lîk gûş eyledi Nâbî ol dem
Kendüden bir suhan-ı derd-engîz
Dem-i nez’inde te’essüfle didi
“*Hây hayf oldı telef ömr-i azîz*” (1079) Div. 184

Burada “aziz ömrü telef oldu” anlamındaki ifade tarihi vermeyince Nabi “*hayf*” sözcüğünü eklemiş, o da vermeyince “*hây*” sözcüğünü de ilave etmiş ve böylece hem veznini hem de tarihi ayarlamış.

Dolaylı Tam Tarih: Bu nevi tarihlerde müverrih, çeşitli edebî sanatlara başvurarak son derece anlamlı ama dolaylı olarak o yılın tarihini veren bir ifadeyle tarih düşürür. Genelde dua cümleleri bu kategoridendir. Oldukça zor bir yol olsa da, Nabi de bunun örnekleri az değildir. Sakal bırakan biri için düşürdüğü şu tarihte olduğu gibi:

...

Levha-i hüsnine cedvel çekdi ressâm-ı ezel
Hüsn-i hattın eyleyüp ta’lik her bir mûyına
Hat değil evvel nazarda söyledüm târîhini:
“*Kıl kalemlle sûre-i Yûsuf yazıldı rûyına*” (1116) Div. 233

Nabi burada sanatlı bir şekilde, sakal bırakan insana sakalın çok yakıştığını onu âdeta Hz. Yusuf gibi güzelleştirdiğini anlatırken, hat kelimesinin aynı zamanda yazı-çizgi anlamına geldiğinden, yüzüne de bir hüsn-i hatt çekilmiş benzetmesi de yapmaktadır.

Tamiyeli Tarihler:

Bu nevi tarihlerde tarih mısraının tamamı hesaplansa dahi tarih tam olarak çıkmaz. Birkaç sayı bazen daha çok eksik veya fazla çıkar. O zaman müverrih bir önceki mısra da veya manzumenin uygun bir yerinde açık veya kapalı bir ifadeyle kaç ekleneceğini veya kaç çıkarılacağını söyler. Çoğu zaman bunu sanatlı bir şekilde dile getirir. Tamiyeli tarihler, Nabi’nin en başarılı olduğu tarih türlerindedir. O şairliğinin verdiği güçle tamiyeleri çok ustalıklı kullanır. Nabi’nin tarihlerine dikkatle bakılmazsa tamiyelerin varlığı anlaşılmaz.

Eski sadrazamlardan Morali Hasan Paşa’nın Antakya’da yaptırdığı vakıflara dair şair Nabi’nin divanından alınan şu beyit tamiye hakkında ilgi çekici bir örnektir.

...

Vaz' idüp şakk-ı kalem Nâbî didi târîhini:

"Eylesün Allah kabûl evkâf-ı sadr-ı ekremî" (1114+1=1115) Div. 207

"Şakk-ı kalem" ifadesi, kalemin yarılması demektir. Divitin arasında meydana gelen boşluk "elif"e benzemektedir. O da "bir"dir. "Vaz idüp" tabiri de yerleştirmek, koymak demektir. İfadeye göre tarihe "bir" konacaktır. Dolayısıyla 1114 çıkan sonuca "bir" ilave edilince 1115 tarihi çıkar. Adı geçen vakıf eser de 1115 H. de yapılmıştır.

Keza Nabi, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı evkaf için benzer tarih düşürmüştür.(Bkz. Yakıt, a.e, s. 359)

...

Uzakdan gûş idüp evsâf-ı hayrın Nâbî-i dâ'î
Du'â-yı devletinde şevk-i ihlâs itdi bî-pervâ

Elif imdâd idüp li'llah lafzında didi târîh:

"Bu âlî câyı yapdı hasbeten li'llah 'Ali Pâşâ" (1119+1=1120) Div. 303

Elifin imdada yetişmesi neticeye "bir" ilave edileceğini gösterir.

Genç yaşında vefat eden birisine Nabi düşürdüğü bir tarihte tamiyeyi ustalıkla kullanır. Nitekim diyor ki:

...

Mühdâr İsmâ'il ol tâze nihâl
İdicek dâr-ı fenâdan rihlet
Leb-i cennet didi Nâbî târîh:

"Rûh-ı İsmâ'il'e ola rahmet" (1117+3=1120) Div. 241

Burada "Leb-i cennet", cennet dudağı, cennet kenarı anlamına gelse de aynı zamanda cennet'in ilk harfi olan "cim"i sonuca katılacağına işaret olunmaktadır. Yani üç ilave edersen tarih ortaya çıkar.

Tamiyeler her zaman bir mısradan olmaz. Bazen manzumenin içinde bir mısradan alınıp diğer mısraya ilave edilerek iki tarih bile bulunur. Nitekim Nabi'nin, Halep valisi Yusuf Paşa'nın Urfa'ya yaptırdığı bir çeşmeye tarih olarak yazdığı şu manzumede olduğu gibi:

...

Mâye-i cûşîş olup tab'ıma mânende-i âb
Eyledüm şevk ü tarâbdan iki târîh ihdâ

Şair Nâbî Sempozyumu

Nuş iden âb-ı revânın didi, Nâbî târîh:

“Râh-ı ferdâyâ sebil eyledi Yûsuf Pâşâ” (1117+3= 1120)

Katre-i âbın içenler didi Nâbî târîh:

“Rûh-ı ecdâdını şâd eyledi Yûsuf Pâşâ”(1123-3= 1120) Div. 300

Burada her iki tarih mısraının tamiyesi “âb” kelimesidir. Sayı değeri üçtür. Dördüncü mısra da ilave edilecek, altıncı mısra da ise çıkarılacaktır.(Krş. Yakıt, a.e. s. 366-367)

Noktalı Harflerle Tarih:

Sultan Ahmet Han’ın doğumuna düşürdüğü şu tarih noktalı harflerle tarihtir: Nabi bunu “ gevher” kelimesiyle ifade etmektedir.

...

Oldı şerminden ruh-ı tâbânunun

Âftâb-ı ‘alem-ârâ ser be-ceyb

Zât-ı vâlâ-gevherinün Nâbiyâ

“Oldı târihi nümâyân genc-i gayb” (1084)

Div. 204

Hasan Paşazade Mehmet Bey’in doğumuna olan tarih de aynıdır.

...

İtdi iki pak gevherden Muhammed Beg bürûz

“Âleme geldi Muhammed âfitâb-ı dil-fürûz” (1113)

Div. 246

Beyitle Tarihler:

Beytin bazen tamamı bir, bazen de her mısraı ayrı birer tarih olmak üzere iki tarih verebilir. Bu nevi tarihler Nabi’de birkaç adet de olsa vardır.

Nitekim Ruslarla yapılan Prut Savaşı’nın kazanılması üzerine yazdığı beyitte iki tarih vardır:

...

Bî-hâ’il iki târîh-i garîb itdi zuhûr

Ki olur birbirine ancak olursa sâni

“Kıldı İslâm’a meded takviye-i Rabbanî”(1123)

“Din ü devlet yeniden buldı ‘uluvv-ı şânı”(1123)

Div. 342

Beytin tamamının bir tarih vermesi ile ilgili örneğe gelince, Nabi’nin kendi yaptırdığı ve ismine “Nabi Efendi Çeşmesi” adını verdiği çeşmeye

düşürdüğü tarihi gösterebiliriz. Son mısra Enbiya Suresi 30. ayet'ten alınmadır. "Her bir canlı sudandır" anlamındadır. Son beytin tamamı bir tarih vermektedir.

Oldı yek-pâre Nâbiyâ târîh
Bu iki mısra'-ı pey-ender-pey
İçene ruhdur bu âb-ı zülâl
"Ve mine'l-mâ'i kullu şey'in hayy" (1120) Div. 247

Arapça ve Farsça Tarihler:

Nabi bazen Farsça, bazen de Arapça tarihler düşürmüştür. Sayıca az olsa da bunları örnekleyelim. Kendi oğluna Arapça gramer öğretmesi üzerine:

...
Nahv okudıcak Nâbî mahdûmı Ebu'l-Hayr'a
Feyyaz bu ma'nâyı itdi diline ilkâ
Âdâb-ı teşekkürle Bü'l-hayr didi târîh:
"Men 'allemeni harfen kad seyyarani abdâ"(1120) Div. 293

Hz. Ali'ye izafe edilen "Bana bir harf öğretenin kölesi olurum" anlamında Arapça bir ifadeyi Nâbî tarih olarak kullanmıştır.

Halepli Mustafa Ağa isimli bir zatın vefatına söylediği tarih Farsça tarihine bir örnektir.

...
Her ziyâretle gelenler hâkine idüp du'â
Didiler târîh ola "rahmet be-rûh-ı Mustafa" (1084) Div. 220

"Mustafa'nın ruhuna rahmet" anlamındaki Farsça bu söz adı geçenin aynı zamanda vefat tarihidir.

Ayetle Düşürülen Tarihler:

Şairler tarih düşürmedeki yeteneklerini her fırsatta göstermeye çalışırlar. Bazı olayların tarihlerinin bazı ayetlerin sayı değerine denk gelmesinden istifadeyle onları tarih manzumesine almışlardır. Şunu açık olarak beyan etmek gerekir ki, bu ayetler kastedilen bu olaylara asla delâlet etmez. Burada ayetler sadece sayı değeri itibarıyla bu tarihlere denk gelmektedir. Şair Nabi de nadir de olsa, ayetlerle tarih düşürmüştür. Nitekim Sultan Ahmet'in doğumuna düşürdüğü şu tarihte olduğu gibi:

...

Şair Nâbî Sempozyumu

Hakk Te'âla eyleyüp ömrin dırâz
Eylesün cümle hatâlardan emîn

Fikr iderken Nâbiyâ târîhini
Hâtif-i ğaybî didi ey sade-bîn

Yok senün târîhüne hâcet fakîr
Ol bu sevdâdan birâz fâriğ-nişîn

Ana kâfidür işâret Nâbiyâ
Hakk kelâmında “*Huve'l-fazlu'l-mubîn*” (1085) Div, 205

Neml Suresi 16. ayetin son kısmı olan ve “O, apaçık bir lütüftür” anlamındaki ifadenin sayı değeri 1085 etmektedir. Bunu Nabi, Sultan Ahmet'in doğumuna tarih olarak manzumeye almıştır.

Bilmeceli Tarihler:

Nabi'nin usta olduğu yerlerden biri de lügaz, muamma veya bilmece türü tarihlerdir. Bazen de bunu kendisi “tarz-ı cedid”(=yeni usûl) adını verir. Nabi'den önce Edirneli Emrî, Bursalı Haşimî gibi şairler bu sanatta ünlüydü. Nabi de bu kervana katılır. Divanı'ndaki bu tür tarihlerden bir örnek verelim.

Ma'nâ-yı teveccüh çıkar iflâsumuza
Gelsün Ramazan da hâne tolsun dimesen
Olsun “*ramazanunuz*” mübârek dimenün
Yok farkı sene mübârek olsun dimesen (1118) Div. 270

Burada “*ramazanunuz*” kelimesi tarihi vermektedir.

Nabi'nin Vefatına Düşürülen Tarihler

Nabi'nin ölüm döşeginde iken kendi vefat tarihini de düşürdüğü söylenir. Farsça olarak söylediği bu tarih mezar taşına yazılmıştır. Tarih kısmı “*Nâbî be-huzur âmed*”(=Nabi huzura erdi) demek olup H. 1124 /M. 1712 tarihini vermektedir. (Krş. Karahan, IX, 4)

Nabi'nin çağdaşı olan bir diğer divan şairi Sabit de aynı tarihte vefat edince devrin müverrihlerinden Seyyid Vehbî her ikisinin vefatını tek mısradaki tarihlemiştir.

“Kalmadı kevnde Sâbit Nâbî”(1124) *Hâtıra-i Eslâf*, 14

Sonuç:

Görüldüğü gibi, Divan şiirimizin en büyük şairlerinden olan Nabi'nin tarih düşürme sanatında oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Onun, tarih düşürmenin her türünden olmasa da “tam” ve “tamiyeli” tarihler konusunda düşürdüğü tarihler içinde bu sanatın şaheserlerinden olanları da vardır. Bunları örneklerle açıkladık.

Şair Nabi, ünlü müverrih Sururî'den önce yaşamış ve ona öncülük etmiş olanlardan biridir. Sururî Nabi'nin vefatından 41 sene sonra dünyaya gelmiştir. Kendisinden önceki tarih manzumelerini inceleyen ve “*Sururî Mecmuası*” adıyla bir eser telif eden Sururî'nin Nabi'den istifade ettiği açıktır. Zira beğendiği ve seçtiği tarihleri bu eserine alan Sururî, şair Nabi'den tam 13 adet tarih koymuştur.

KAYNAKLAR

- Bilkan, A.Fuat, *Nâbî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2946, Türk Edebiyatı Dizisi, İstanbul, 1997
- Karahan, Abdülkadir, *Nabi*, İslam Ansiklopedisi, C.IX, 2. Baskı, MEB, İstanbul, 1975
- Mehmet Raif, *Hâtıra-i Eslâf*, Dersaadet, 1310
- Yakıt, İsmail, “*Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*”, Ötüken, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

ŞAIRİN ŞAİRE ÖVGÜSÜ VEYA BİRRÎ'NİN NÂBÎ METHİYESİ

Halil ÇELTİK*

Özet

Şairler, divanlarının başında öncelikle tevhit, münacat ve naat gibi dinî içerikli şiirlerden sonra, protokol sırasına göre, padişah, vezir ve bey gibi devlet ileri gelenlerini öven şiirlere yer verirler. Bunlara ilâve olarak genellikle mutasavvıf şairlerin divanlarında şeyhleri için yazılmış methiyelere de rastlanır.

Genellikle kaside biçiminde kaleme alınan methiyelerin öncelikle dini muhtevalı ve sonra da devlet büyüklerine yazılması bir gelenek olmuştur. Bunun yanında şairlerin şair arkadaşları için yazdığı methiye şiirleri de bulunmaktadır. Manisalı Birrî Mehmet'in Nâbî hakkında yazdığı methiyesi de bunlardan biridir.

Burada, Birrî'nin şiirinde Nâbî'yi ve eserlerini nasıl methettiği; bir şairin bir başka şairi hangi yönleriyle ve nasıl tanıttığı üzerinde durulacak ve söz konusu şiirin metni verilecektir.

Birrî Mehmet Dede ve Nâbî ile Dostluğu

Asıl adı Mehmet olan Birrî (d.1669-ö.1715), Manisalıdır. Mevleviliğe intisap etmiştir. Attarlık yaparak geçimini sağladığı için Attar lakabıyla da tanınmıştır. Bir divanı ile başta Nâbî olmak üzere pek çok kişi tarafından takriz yazılan bir Bülbülüye'si vardır (Bilkan 1998: 30, Erkul 2000: 4-13).

Birrî'nin Manisa dışına çıktığı bilinmemektedir. Esrar Dede'nin tezkiresinde belirttiğine göre, meşhur şairlerinden Sâbit (ö. 1712), Manisa'da kadılık yaparken Nâbî de buraya uğrar. Birrî onlara nazireler yazarak şairlerin dikkatini çekip şiir sohbetlerine dâhil olur (Esrar Dede 2000: 60-61). Böylece Birrî ile Sâbit, Sünbülzâde Vehbî (ö. 1736) ve Nâbî arasında bir dostluk kurulur. Daha sonra bu dostluk mektuplaşmalarla devam eder (Ergun 1936: 855-857; Erkal 2000: 6-7).

Birrî'nin Nâbî'ye Methiyesi

Birrî, Nâbî'nin Haleb'de bulunduğu yıllarda yazdığı aşağıdaki terki-bentle Nâbî'yi ve eserlerini övmüş, Nâbî'ye olan hasretini dile getirmiştir. Birrî'nin şiiri, "*Sadef-i cihânın dürr-i nâbı ve kân-ı zamânın gevher-i nâ-yâbı Hazret-i Nâbî Efendi hakkında keşîde-i silk-i nazm-ı ehâlî-pesend olan terkîb-*

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Ü. Gazi Eğitim Fakültesi.

Şair Nâbî Sempozyumu

benddir" (Bilkan 1998: 28-42, Yavuz 2006: 342-345, Erkul 2000: 201-206) başlığını taşır. Şair her biri on altışar mısralık gazel kafiyeli dokuz bentten oluşan terkiib-bendinde, Nâbî'yi ve eserlerini över.

Birrî'nin methiye amaçlı terkiib-bendi, içerik bakımından kasidenin bölümlerini andıran bir kompozisyona sahiptir (Aydemir 2002: 145-157). Şair, Nâbî'yi methetmek için yazdığı şiirin birinci bendini kasidelerin nesib/teşbib bölümü gibi planlar. Burada öncelikle Haleb'i methetmek ister; ancak bu sadece bir Haleb methiyesi olarak kalmaz; aynı zamanda Nâbî'yi de övmeye başlar. Şaire göre Haleb'in önemi, Nâbî'nin burada bulunmasıdır. Nâbî, varlığıyla Haleb'e şan ve şöret vermiştir. Zaten şairin son beyitte belirttiği gibi, asıl amacı Haleb'i övmek değil; Nâbî'nin methine güzel bir başlangıç yapmaktır:

*Maksûd vasf-ı Hazret-i Nâbî Efendidir
Zikr-i Haleb mukaddime-i dil-pesendidir*

İkinci bentten itibaren Nâbî'yi methetmeye başlayan Birrî, bu bentte Nâbî methine genel bir giriş yapar; onu hakkıyla övmenin mümkün olamayacağını ifade eder. Nâbî'nin üstün vasıfları, onu övmek isteyenlerin hayal edemeyeceği derecede yüksektir. Nâbî, söz/şiir ülkesinin sultanıdır; diğer şairler onun kuludur. Bütün şairler bir araya gelip parmaklarını kalem yapsalar, yine de Nâbî'nin vasıflarını yaza yaza bitiremezler. Şairin nâ ve bî şeklindeki iki olumsuzluk ekinden meydana gelen mahlası da onun eşsizliğinin bir ifadesidir.

Birrî, sühan redifli üçüncü bendinde, Nâbî'nin şairliğinden bahseder (Karahana 1987). Şiiri bir savaş meydanına benzeten şair, Nâbî'yi Hz. Ali'ye, kalemini Zülfükâr'a, şairlik kudretini de Döldül'e teşbih eder. Nâbî sözün/şiirin güneşidir; tatlı nağmelerle öten bir bülbüldür; mânâ dilberi ona boyun eğmiştir. Onun şiirdeki bu üstün vasıfları ona Tanrı'nın bir lütfudur.

Birrî, dördüncü bentte Nâbî'nin divanından (Bilkan 1997) bahseder. Nâbî'yi överken onun şiirini anlatmak için kullandığı kelimelerin seçimine özen gösterip kelimeler arasında zengin anlam ilgileri kurar. Her bir beyitteki kelimeler, anlamca birbirleriyle tenasüp oluşturur. Şiiri ülkeye benzeten Birrî, Nâbî'yi de şiir ülkesinin padişahı yapar. Dolayısıyla bentte yer alan divan sözcüğü hem şairin eserini hem de padişahın bakanlar kurulunu ifade eder. Gazelin matlâlarından bahseden Birrî, matlâın doğuş yeri anlamıyla ilgili olarak şevk, maşırık, hor ve rahşan sözcüklerini bir araya getirir. Rubânin kelime anlamıyla birlikte dört köşe ve yedi iklim tabirlerine yer verir. Kıta kelimesinin parça, kesilmiş anlamından dolayı, kıtayı, kesilerek biçimlendirildiği için elmas parçasına benzeter. Şair, Nâbî'nin beyitlerinin

âlemde ferîd (eşsiz, benzersiz, tek, yegâne) olduğunu söylerken de beyitler anlamındaki müfredât ile ferîd arasındaki anlam ilgisinden faydalanır.

Birrî beşinci bentten itibaren Nâbî'nin eserlerine yer verir. Bu bentte onun *Tuhfetü'l-harameyn* (Coşkun 2002) adındaki hac yolculuğunu anlattığı eserini över. Birrî eserin adından da hareketle Nâbî'nin Hicaz'dan gelirken bu kitabı âşıklara hediye olarak getirdiğini söyler. Ayaz'a bakanların Sultan Mahmud'un ne kadar büyük bir padişah olduğu anladıkları gibi, Tuhfe'ye bakanlar da Nâbî'nin ne derece büyük bir şair olduğunu fark edeceklerdir.

Birrî, altıncı bentte de Nâbî'nin eserlerini anlatmaya devam eder. Bu bendin konusu, Nâbî'nin *Hayriyye* (Pala 1989; Kaplan 1995) adındaki eseridir. Nâbî her ne kadar bu kitabında oğlunu muhatap alıp ona babacan tavırlarla nasihat edip öğütler vermişse de o kitabı her okuyan ondan nasiplenir ve nasiplenenlerin her bir sözü bir kitap olur.

Birrî yedinci bendinde Nâbî'nin *Zeyl-i Siyer-i Veysî* (Nâbî 1867) adındaki eserine yer verir. Nâbî'nin bu eserde taze mazmunlar ortaya koyarak Veysî'nin ruhunu şad ettiğini belirtir. Ayrıca, Nâbî'yi dolunaya benzeten şair, onun yıldızlar kadar çok eserinin olduğunu ve bunların hepsini saymaya imkân bulunmadığını söyler.

Birrî sekizinci bendinde Nâbî'ye hayranlığını ifade eder; sadece kendisinin değil bütün halkın ona hayran olduğunu söyler. Nâbî'nin hasretinden duyduğu üzüntüyü anlatır. Zayıf bedeniyle Haleb'e gitmeye gücü yetmeyen Birrî, burada da duramamaktadır.

Birrî, şiirinin son bendini kasidelerde olduğu gibi hasbihal ve duaya ayırır. Birrî'nin değersiz sözleri Nâbî'yi methettiği için inciye dönmüştür. Onu övmek haddi değilken küstahlığından dolayı ileri geri konuştuğunu söyleyen Birrî, Mevlevî olması sebebiyle, Mevlânâ'nın hürmetine kusurunun bağışlanmasını diler. Tanrı'nın Nâbî'yi koruması için dua ederek şiirini tamamlar.

Nâbî, bu methiyeye karşısında Birrî'ye bir mektup yazarak teşekkür eder. Ayrıca divanındaki "*Kaside der-Medh-i Birrî Çelebi-i Mağnisavî*" başlıklı 18 beyitlik bir kasideyle de şairi ve şiirini över (Bilkan 1997: 149/23; Bilkan 1998: 39-42). Kasidenin ilk beyti şudur:

Âferîn Birrî-i hoş-tab'-ı suhan-pîrâyâ
Ki verir nutku cemâl-i suhana pîrâyê

Birrî'nin Terkib-bendi

1. Bent

Birrî'nin Haleb'i aşk ile övmesine şaşırılmamak gerekir; çünkü Haleb'deki server onu kendisine düşkün bir hâle getirmiş, âdeta onu

Şair Nâbî Sempozyumu

kendine âşık etmiştir. Kendisi gönülsüz bir âşıkken Nâbî onun gönlünü cezbetmiştir. Nâbî'nin varlığı Haleb'e şan ve şeref vermiştir veya Haleb şan ve şöhreti Nâbî'nin burada bulunmasına borçludur. Onun eserleri sürekli olarak etrafa birer nazik hediye olarak yayılmaktadır. Haleb'in o söz ustası bütün halkı nazımının nizamına hayran etmiştir. Çok seri hareket eden sabah rüzgârının, Haleb'in haberlerini can kulağına getirmesine şaşılmaz. Eğer Haleb'in kırmızı gülleri konuşabilselerdi, hemen onun özelliklerini birer bülbül gibi anlatmaya başlardı. Birrî'nin Haleb'den söz etmekteki asıl amacı, Haleb'i methetmek değil; yakın dostu Nâbî'yi övmek üzere güzel bir giriş yapmaktır:

Olsam aceb mi aşk ile midhatger-i Haleb
Âşüfte eyledi beni bir server-i Haleb
Şimdi benim o âşık-i bî-dil ki gönlümü
Cezb etdi çihil merhaleden dâver-i Haleb
Şehbâ'ya verdi şân u şeref hâliyâ anun
Zât-ı şerîfi gevheridir zîver-i Haleb
Âsârı münteşir olup etrâfa nev-be-nev
Eyler vürûd tuhfe-i nazikter-i Haleb
Hüsn-i nizâm-ı nazmına âşüfte eyledi
Halk-ı cihânı hep o sühan-perver-i Haleb
Bâd-ı sabâ ki peyk-i sebük seyrdir aceb
Olmaz mı gûş-ı cân-ı peyâm-âver-i Haleb
Kâdir olaydı nutka hemân vasfa başlayıp
Bülbüllere dönerdi gül-i ahmer-i Haleb
Maksûd vasf-ı Hazret-i Nâbî Efendidir
Zikr-i Haleb mukaddime-i dil-pesendidir

II. Bent

O söz ustası Nâbî'yi hakkıyla övmek mümkün değildir; çünkü onun vasfı, onu övecek olanın hayâl edemeyeceği kadar yüksektir. O tertemiz cevheri vasfetme imkânı yoktur; şairin amacı, onun adını anarak onun adıyla şiirine şan ve şeref vermekten ibarettir. Nâbî, söz ülkesinin sultanıdır; şiirle uğraşan diğer şairler bu sultanın birer sadık kuludur. İnsanların kalplerinin müteessir olmasına şaşılmaz; onun eserleri cihan mülkünü kaplamıştır. Onun güzel şiirlerini kaydetmek için herkes kaleminin mürekkebine Hoten miski eklemiştir. Onun tertemiz cevher olan şiirleri, şimdi felek gelinlerinin kulağını süslemektedir. Şöhretli mahlasındaki iki olumsuzluk edatı (nâ ve bî), Nâbî'nin eşi benzeri olmadığını isbat etmektedir. Nazım ve nesirde şöhreti o kadar yayılmıştır ki karada ve denizde hep onun yüceliği anlatılmaktadır:

Tavsîf nîce kâbil o merd-i sühanveri
Vasfı tasavvur-ı dil-i vassâfdan berî
Nâmıyla nazma şân u şeref vermedir garaz
Mümkün mü vasf o server-i pâkîze-gevheri
O şâh-ı tahtgâh-ı sühandır ki ser-be-ser
Erbâb-ı nazm bende-i ihlâs-perveri
Olsa aceb mi hep müteessir kulûb-ı nâs
Tutdu tamâm-ı mülk-i cihânı eserleri
Tahrîre nazm-ı pâkini herkes midâd ider
Müşg-i Hutun'le eyleyip âğuşte anberi
Güftâr-ı pâki gevheridir şimdi her nefes
Gûş-ı arâis-i feleğın zîb ü zîveri
İki edât-ı nefy ile isbat eder anın
Misl ü nazîri olmadığın nâm-ı eşheri
Nazm u nesirde şol kadar olmuş ki şöhreti
Hep bahr u berde söylenen iclâl-i şevketi

III. Bent

Söz askerleri Nâbî'nin karşısında divan dursa yaraşır veya buna şaşılmaz; çünkü söz ülkesinin sultanı hâlâ Nâbî'dir. O karanın ve denizin kudretli sultanıdır; nazım ve nesirde onun hükmü yürümektedir. Onun kalemi Hz. Ali'nin Zülfükâr'ı, şairliği ise Düldül'üdür. Söz meydanının Haydar'ı şimdi odur. Temiz kalbi marifet ve ilim incisinin denizi; latif tabiatı veya şiir yazma yeteneği ise söz cevherinin hazinesidir. Onun parlak tabiatı söz güneşidir; her an hakikat güneşi doğar. O nağmeli sözlerle beslenen şuh bülbül, yuvasını marifet bağında kurmuştur. Nazik söz dilberi onun buyruğuna boyun eğmiştir; o nasıl isterse öyle hareket eder. Şimdi söz ülkesinin padişahı odur. Doğrusu bu yüce makam ve izzet ona Tanrı'nın bir lütfudur:

Dîvân dursa n'ola ana leşker-i sühan
Hâlâ değil mi pâdişâh-ı kişver-i sühan
Nazm ile nesre olmada hükmi revân anun
Bahr ile berre tab'ı olup dâver-i sühan
Destinde Zülfikâr kalem tab'ı Düldül'ü
Bu arsagehde şimdi odur Hayder-i sühan
Kalb-i nazîfi bahr-ı dür-i ilm ü ma'rifet
Tab'-ı latîfi mahzen-i pür-gevher-i sühan
Her lahza âfitâb-ı hakâyık tulû' eder

Şair Nâbî Sempozyumu

Tahkîk-i tab'-ı enveridir hâver-i sühan
Olmuş harîm-i bâğ-ı maârifde lâne-sâz
Ol andelîb-i şûh-ı nagam-perver-i sühan
Nice dilerse öyle tasarruf eder anın
Emrine râm dilber-i nâzikter-i sühan
Oldur memâlik-i sühana şimdi pâdîşâh
El-hak bu izz ü câh ana bahşâyış-i ilâh

IV. Bent

Nâbî, şiir ülkesinin mânevî sultanıdır; baksanıza mânevî bir divan tertip etmiştir. Onun çeşit çeşit güzelliklerle dolu divanı, şiir ustaları için hazır bir mânevî sofradır. İçindeki bunca parlak incileri gör; sanki onların her biri mânâ denizinin birer parlak incisidir. Gazellerinin matlâ beyitleri şevk/ışık saçmaktadır; doğrusu onlar mânevî aydınlığın doğuş yeridir. Onun renkli rubâileri mânânın gülen gülleridir; onların kokusuyla dört köşe ve yedi iklim dolmuştur. Onun kıtalarına bakın, her biri mânâ dükkânlarının halkı için sermaye olan birer elmas parçasıdır. Beyitlerinin (müfredât) hepsi zamanede biriciktir, eşi benzeri yoktur (ferîd); her birinde çok geniş mânâ hazineleri vardır. Münşiler her zaman arz-ı hâllerini ona yazmaktadır; çünkü zamanede hâlâ şairlerin sultanı Nâbî'dir:

İklîm-i nazma olmuş o sultân-ı ma'nevî
Tertîb eylemiş gör e *dîvân-ı ma'nevi*
Dîvânı gûne gûne nefâyis ile dolu
Hâzır tabîat ehli için hân-ı ma'nevî
Gör bunca dürr-i nâbı derûnunda gûyiyâ
Her bir kasîde-i teri ummân-ı ma'nevî
Olmakda *matla'-ı gazaliyyâtı şevk-bahş*
Hakkâ ki *maşrık-ı hor-ı rahşân-ı ma'nevî*
Bûyıyla dört kûşe vü *iklîm-i heft pür*
Rengîn *rubâiler gül-i handân-ı ma'nevi*
Elmâs-pâreveş gör e olmuş o *kıt'alar*
Sermâye-i ahâlî-i dükkân-ı ma'nevi
Hep *müfredâtı* ise *ferîd-i zamânedir*
Var her birinde genc-i firâvân-ı ma'nevî
Hâlâ odur zamânedede sultân-ı şâirân
Yazmakda arz-ı hâl ana her lahza münşiyân

V. Bent

Nâbî'nin kaleminin dili hep sırları anlatır; o sazdan sır nağmesinin sesini dinle. O, Haremeyn'i ziyaretinin menakıbını yazarak âşıklara Hicaz'dan bir tuhfe/hediye (Tuhfetü'l-haremeyn) getirdi. Tavaf esnasında Hak katına yaptığı niyazdan eser gördü. Mahmud'un derecesi Ayâz'dan belli olduğu gibi, var sen de onun derecesini Tuhfe'sinden anla. O eserin ince ve gevherden değerli olmasına şaşırma; hakikatin değeri mecazdan üstün olur. Halk o yakıcı nağmeleri işittiğinden gönülleri sürekli yanıp yakılmaktadır. O eseri okuyanların gönülleri şevke gelir; alçalıp yükselen âh seslerini duyup dinler. Nâbî'nin Tuhfe'sine bakanlar onun söz/şiir sahasındaki yüceliğine hayran olurlar:

Söyler zebân-ı hâmesi hep keşf-i râzdan
Gûş et nevâ-yı nağme-i râzı o sâzdan
Yazıp ziyâret-i Haremeyn'in menâkıbın
Uşşâk-ı zâra tuhfe getirdi Hicâz'dan
Kıldı eser müşâhede esnâ-yı tavafda
Dergâh-ı Rabb-ı izzete arz-ı niyâzdan
Var Tuhfe'sinden anla ulüvv-i cenâbını
Ma'lûm olur merâtib-i Mahmûd, Ayâz'dan
Ol nüsha n'ola dürr ü güherden azîz ise
Kadri hakîkatin olur a'lâ mecâzdan
Gûş etmeğile halk o muhrik edâları
Hâlî değil gönülleri sûz u güdâzdan
Her kim okursa dilleri teşvîk edip o dem
Dinler sadâ-yı hûyı nişîb ü firâzdan
Eden anun nazâre o Tuhfe kitâbına
Hayrân olur sühande ulüvv-i cenâbına

VI. Bent

Nâbî, Hayriyye'sinde öğüt verip nasihatlerde bulunmuştur; halk bu öğüt ve nasihatlerden nasiplenmektedir. O, her söz başında babacan bir hitapla sevgili oğluna yüce himmetlerde bulunmuştur. O hitapların muhatabı gerçi kendi oğlu ise de bütün cihan halkı onlardan nasiplenmiştir. Allan onun temiz çocuğuna uzum ömürler versin; onun geleceğine karanlık tozu hiç bulaşmasın. O nüshanın içindeki güzel söyleyişler kalpleri birer şiraze gibi bağlamıştır. O eseri bir kere okuyan bin kere metheder; çünkü ondaki şiir nizamı gönüllere son derece hoş gelir. Kalem papağanı ona şeker katmıştır, tatlı sözü dimağdaki susuzluk çatlağını giderir. Kısacası o kitabı her gören nasiplenir; onu görenin her sözü bir kitap olur:

Şair Nâbî Sempozyumu

Hayriyye'sinde hod idüp âğâz-ı nush u pend
Ol nush u pendin olmada hep halk hisse-mend
Her ser-sühanda bir pederâne hitâb ile
Mahdûm-ı ekremine eder himmet-i bülend
Hep hisse-yâb halk-ı cihân ol hitâbdan
Gerçi muhâtab olmuş o mahdûm-ı ercümend
Allah muammer eyleye mahdûm-ı pâkini
Âlemde hiç ermeye ikbâline gezend
Ol nüshânın içindeki hüsn-i edâları
Kılmış kulûbu rişte-i şîrâzesine bend
Her kim görse bir okuyup bin pesend ider
Zîrâ nizâm-ı nazmı kemâl üzre dil-pesend
Çâk-i dimâğını giderir lezzetli sühan
Tûtî-i hâme dökmüş ana rîze rîze kand
Pes ol kitâb her göreni hisse-yâb eder
La-büdd anun da her sözünü bir kitâb eder

VII. Bent

Nâbî, Zeyl-i Siyer-i Veysî'de taze mazmunlar ortaya koyup bu tertemiz esere yeniden izzet ve şan vermiştir. Nâbî, dileyenler onunla istedikleri gibi övgüde bulunsun diye bu hoş edâlî siyere zeyl yapmıştır. O gönül açıcı ifadeler okundukça Veysî'nin ruhu her zaman şad olacaktır. Hak, Veysî yerde yattıkça onun geçen ömrünü Nâbî'nin ömrüne eklesin. O yiğidin eserleri anlatmakla bitmez; onların hepsini zikretmeye lisanda kudret yoktur. O dolunayın eserlerini saymak mümkün değildir; onun eserleri yıldızlarla kıyas etmeli; onun eserleri yıldızlar kadar çoktur. O sultan binlerce gizli hazineyi ortaya çıkarmıştır; söz kilidini açan onun kalemidir. O, benzersiz olma iddiasında bulunsa şaşırma; çünkü Nâbî, ilmi ve faziletiyle zamanede bir tanedir:

Zeyl-i Siyer'de tâze mezâmin edip beyân
Verdi yeniden ol siyer-i pâke izz ü şân
Tezyîl kıldı ol siyer-i hoş-edâyı kim
Tekmîl-i medh eyleye anunla tâlibân
Ol dil-güşâ edâlar okundukça dâimâ
Olmakda rûh-ı Veysî-i merhûm şâdmân
Yatdıkça Veysî hâkde ömr-i güzeştesin
Anun sinîn-i sinnine zamm ede müsteân

Ol serverin demekle tükenmez eserleri
Mecmû'unu tezekküre kâdir değil lisân
Kâbil değil şümâr var ol mâh-ı enverin
Eyle kıyâs encüme âsârını hemân
Mevkûf feth-i kufl-i sühan kilkine n'ola
Ol şeh hezâr genc-i nihân eylese iyân
İlm ü fazılda şimdi ferîd-i zamânedir
N'ola teferrüd etse hünerde yegânedir

VIII. Bent

Birrî'nin sabırsız ve kararsız gönlü Nâbî'nin hayranıdır; ancak aylar ve yıllar ondan uzak kalmanın kederiyle geçmektedir. Bu zayıf bedeniyle ona kavuşabileceğine ümidi azalmaktadır; buradan (Manisa) Haleb'e gitme imkânı da yoktur. Ona kavuşmak imkânsız gibidir; Birrî'nin gönlü ona uzaktan dua etmektedir; başka yapabileceği bir şey de yoktur. O melek yaratılışlı Nâbî'ye sadece Birrî değil; cümle âlem hayrandır. Dünya halkı ona nasıl gönül bağlamasın ki, onun hüsn-i hâli şerefli zâtında kemâl noktaya ulaşmıştır. Onun vasıflarını anlatmaya kalkanların parmakları kalem olsa, yine de onu özelliklerini yazıp bitiremezler. Tanrı ezelde onun zâtını güzel ahlâklar mecmuası yapmıştır. Kudretli yaratıcı Nâbî'yi yaratırken hamurunun mayasına güzel ahlâk katmıştır:

Âşüftesi olup dil-i bî-sabr u bî-mecâl
Hayfâ ki geçmede gam-ı hicr ile mâh u sâl
Za'f-ı cismile nice ümmîd-i visâl edem
Bundan Haleb diyârına azm eylemek muhâl
Kâbil değil visâl hemân gâibânece
Dil hizmet-i duâsına etmekte iştigâl
Bir ben miyim hemân heme ebnâ-yı âdemi
Âşüfte kıldı kendisine ol melek-hısâl
Nice cihâniyân ana dildâde olmasın
Bulmuş kemâl-i zât-ı şerîfnde hüsn-i hâl
Olsa zebân ehl-i beyânın benânı hep
Gelmek muhâl ukde-i ta'bîre ihlâl
Mecmû'a-i mehâsin-i ahlâk eylemiş
Zâtın ezelde sun'-ı Hudâvend-i bî-zevâl
Bu hüsn-i hulk anda ki var Hâlık u Kadîr
Fitrat deminde kılmış ana mâye-i hamîr

Şair Nâbî Sempozyumu

IX. Bent

Ey Manisa'nın hüznünlü Birrî'sinin gönlüne mutluluk veren, bil ki bu değersiz kul sana muhtaç oldu. Sürekli senin meth ü senânla her bir sözü kıymetli bir inciye döndü. Senin övgünün eserleri, onun eski tarzdaki beyitlerini, kalbindeki sevgi binası gibi sağlam yaptı. Küstahlığından dolayı senin hakkında ileri geri sözler söyledi; yoksa bu iş onun haddi değildi. Mevlânâ'nın aşkına sen onu affet; suçunu bağışlayıp o dervişi muradına ulaştır. Ey dil yüce bir sadakatle dua eyle de arz edilen niyâz hüsn-i kabûle ulaşsın. Tanrı, cihan mülkünde her an, her zaman o hoş sıfatlı zâtı hatadan korusun. Onu güzelce anmak aşk hastasının ilâcıdır; bir ben değil bütün âlem ona duacıdır:

Ey kâm-kâr-ı *Birrî-i Mağnisî*-i hazîn
Bil ıztırâr oldı sana abd-i kemterin
Olmakda feyz-i medh ü senân ile dem-be-dem
Her bir kelâm-ı muntazamı bir dür-i semîn
Her beyt-i köhne-tarzını âsâr-ı medhinin
Eyler binâ-yı hubb-ı fuâdî gibi metin
Küstahlığından eyledi hakkında güft ü gû
Haddi değil bu kâr anun ey server-i güzîn
Afv et cenâb-ı Mevlevî-i Rûm aşkına
Cürmün bağışla eyle o dervîşi kâm-bîn
Ey dil kemâl-i sıdk ile eyle duâ ki tâ
Arz-ı niyâz-ı hüsn-i kabûle ola karîn
Mülk-i cihânda her dem ü her lahza müsteân
Ol zât-ı hoş-sıfâtı hatâdan ede emîn
Zikr-i cemîli haste-i aşkın ilâcıdır
Bir ben değil hemân ana âlem duâcıdır

Sonuç

Birrî, Nâbî'nin Haleb'de bulunduğu sırada, onu öven terkib-bent biçiminde dokuz bentlik bir şiir yazmıştır. Her bir bent gazel kafiyesinde sekiz beyitten oluşmuştur.

Şair, ilk bentte Nâbî'yi methetmek için güzel bir giriş yapma düşüncesiyle Haleb'i methetmeye başlamıştır. İkinci bentte Nâbî methine genel bir giriş yapıp onu gereği gibi övmenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Üçüncü bentte Nâbî'nin şairliğini, dördüncü bentte divanı ile şiirlerini değerlendirmiştir. Birrî beş, altı ve yedinci bentlerde Nâbî'nin eserlerinden sırasıyla *Tuhfetü'l-harameyn*, *Hayriyye* ve *Zeyl-i Siyer-i Veysî*'yi

methetmiş; onun birçok eseri varsa da hepsini saymanın mümkün olmayacağını belirtmiştir. Birrî sekizinci bentte Nâbî'ye hayranlığını ifade edip onun hasretinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiş; son bendi ise duaya ayırmıştır.

Daha çok padişah, vezir ve bey gibi devlet ileri gelenleri övülürken, Birrî'nin Nâbî'yi övmesi son derece anlamlıdır. Birrî'nin bu methiyesi, Nâbî'nin yaşadığı dönemde diğer şairler tarafından ne kadar sevilip takdir topladığının bir göstergesidir.

Sanatçılar arasındaki bu tür ilişkilerin araştırılması, onların yakın çevresi, etkilediği ve etkilendiği kişiler ile sanatkârlıklarının oluşumu hakkındaki araştırmalara katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Yaşar (2002): "*Türk Edebiyatında Kaside*", Bilig, Sayı 2.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997): *Nâbî Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul.
- BİLKAN, Ali Fuat (1998): "Nâbî'nin Sanat Çevresi ve Sanatçı Dostları", *Nâbî Hikmet Şair Tarih*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BİLKAN, Ali Fuat (1999): *Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- COŞKUN, Menderes (2002): *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DİRİÖZ, Meserret (1994): *Nâbî Divanı Eserlerine Göre Nâbî*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1936?): *Türk Şairleri*, Cilt 2, İstanbul.
- ERKUL, Rasih (2000): *Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı Eserleri Edebî Şahsiyeti ve Divanı*, Manisa Valiliği Yayını, Manisa.
- Esrar Dede (2000): *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Haz. İlhan Genç, AKM Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, Mahmut (1995): *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM Yayını, Ankara.
- KARAHAN, Abdülkadir (1987): *Nâbî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MENGİ, Mine (1991): *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yayını, Ankara.
- NÂBÎ (1264/1867): *Zeyl-i Siyer-i Veysî*, İstanbul.
- PALA, İskender (1989): *Hayriyye*, Bedir Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, İbrahim (2006): *Terkîb-i Bend ve Tercî-i Bendler (XVII-XIX.yy.)*, Muğla Ü. SBE, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

II. BÖLÜM

NÂBÎ'DE DİN VE TASAVVUF

ŞAİR NÂBÎ DİVÂNI'NDA HZ. PEYGAMBER *

Cüneyt GÖKÇE**

Giriş:

Hz. Peygamber (s.a) efendimizin yaşadığı dönemden günümüze çok farklı milletlere ait değişik şairler tarafından methedilen bir kişilik olduğu bilinen bir husustur. Mesela, Hassan b. Sâbit, Kâ'b b. Züheyr, Ka'b b. Melik, Abdullah b. Revâha gibi şairler Hz. Peygamber'i Arabî lisan ile öven şairler alanında güzel örneklerdir.

Kuşkusuz, tüm milletlerde olduğu gibi İslamî Türk edebiyatı sahasında da işlenen konuların başında Hz. Peygamber'in hayatı ve sevgisi gelir. İslâm dininin Peygamberi ve peygamberlik zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed'in hayatı, siyer-i Nebî, hilye-i şerîf, mevlid-i şerîf, mi'raciyye, kırk hadis, hicret-nâme, şefaath-nâme, gaza-nâme, esma-i Nebi gibi bağımsız eserlerde ele alındığı gibi, şairlerin Divânlarında yer alan kaside, na't konulu gazel, mesnevî, rübâ'î ve kıta gibi nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerde de işlenmiştir.¹

"Hz. Muhammed'in hadislerini konu alan ve ayrı bir tür olarak değerlendirilen kırk hadis yazama geleneği de Türk edebiyatında oldukça yaygındır. Bu geleneğe şair Nâbî de uyararak, İranlı büyük şair ve mutasavvıf Molla Câmî'nin (ö.1492) Farsça yazdığı Hadis-i Erba'în adlı eserini, *Terceme-i Hadîs-i Erba'în* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Eserde önce hadisler Arapça metinleriyle yazılmış; sonra da manzum Farsça ve Türkçe tercümeleri verilmiştir. Şairleri, Hz. Muhammed'in farklı konularda söylediği hadisleri genellikle manzum ya da mensur olarak yazma veya şerh etmeye sevk eden en önemli sebep, Hz. Peygamberin "Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis hıfzedeni Allâh Te'âlâ, fakihler ve âlimler zümresi arasında ba's eder." hadis-i şerifi olmuştur. Nâbî de her Müslüman gibi

* Bu bildiri, Dr. Ali Fuat Bilkan tarafından neşredilen *Nâbî Divânı* (MEB Yay., İstanbul, 1997, 2 C, s.) yer alan "Feryad-ı Andelib-i Hame-i Rengin-Nağam Der-Gülşenistan-i Sena-yı Habibi Ekrem Sallahu Aleyhi ve Selem" başlıklı kasideyle sınırlandırılmıştır. Bundan sonraki dipnotlarda sadece "Divân" olarak zikredilecektir.

** Yrd. Doç. Dr., HRÜ. İlahiyat Fakültesi Kalam AB Dalı.

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. "Mahmut Kaplan, Divân Şiirinde Hazret-i Muhammed", Köprü Dergisi, Bahar/2001, Sayı: 74, s. 106–117.

Şair Nâbî Sempozyumu

H.z.Peygamberin yukarıda anılan hadisine mazhar olmak istemiş olmalı ki Molla Câmî'nin manzum Farsça eserini Türkçeye tercüme etmiştir"¹.

Sınırlandırma:

"Şairin **Divanı**'nda H.z. Muhammed'i övmek üzere yazılmış na't türü şiirlerin sayısı yedidir."²

Kuşkusuz, bu kısa ve sınırlı olması gereken çalışmada; kimisi yüzlerce beyitten ibaret bu şiirlerin tamamına –derinlemesine- yer vermek mümkün değildir. Örneğin "**Mâlîden-i çeşm-i siyeh-sirişk-i kalem be-âstâne-i Na't-ı şerîf-i seyyîd-i 'âlem salla'llâhu 'aleyhi ve selem** (Âlemin efendisi ((*salat ve selam onun üzerine olsun*))'nin şerefli na'tinin eşğine kalemin siyah gözyaşlarını sürmesi)"³ başlığını taşıyan kaside tam 163 beyitten meydana gelmiştir.

Bu yüzden *Divân*'da yer alan ve "**Feryad-ı Andelib-i Hame-i Rengin-Nağam Der Gülşenistan-ı Sena-yı Habib-i Ekrem Sallahu Aleyhi ve Sellem**"⁴ başlığını taşıyan 34 beyitlik bir kaside ile yetinmeyi uygun gördük. Takibini kolaylaştırmak maksadıyla da beyitleri numaralandırdık.

Kasidenin Tahlili:

Kelam disiplininde her hangi bir eser ya da müellif incelendiğinde özellikle Usul-i Selase göz önünde bulundurulur. "Üç temel esas" olarak ifade edebileceğimiz bu esaslardan maksat "*ilahiyat*", "*nübuvvat*" ve "*semiyat*" bahisleridir. Yani müellifin bakışı ya da eserin muhtevası bu esaslar doğrultusunda incelenir. Başka bir deyimle; yüce Yaratıcı'nın varlığı, birliği ve sıfatlarını konu edinen *ilahiyat*; peygamberlik kurumunu bütün ilgili bahisleriyle irdeleyen *nübuvvat* ve ahiret ahvalini açıklayan *semiyat* penceresinden bakıldığında eser ve müellif ne durumdadır; bunun tespitine çalışılır.

İşte çalışmamızın ana konusu olarak seçtiğimiz bu kasideye bakıldığında –aşağıda da görüleceği üzere- yukarıda değinilen esasların hepsini görüyoruz. Hatta ilk beyitte bile bu unsurların tamamını görmek mümkündür. Çünkü hem yüce Allah'tan, hem sevgili resulünden hem de ahiret günü ve oradaki şefahtan meselesinden söz etmektedir.

Kasideye konulan başlık bile; başlı başına bir sevgi ve aşk pınarı gibi mesajlar haykırmaktadır: "**Feryad-ı Andelib-i Hame-i Rengin-Nağam, Der**

¹ Ekrem Bektaş, "Nabi'nin Şiirlerinde H.z. Muhammed Sevgisi", Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri: *H.z. Peygamber ve İnsan Sevgisi*, Şanlıurfa, 2008, s. 386.

² Ekrem Bektaş, a.g.e., s. 387.

³ Divan, I, 11–26.

⁴ Divan, I, 27–30.

Gülşenistan-ı Sena-yı Habib-i Ekrem, Sallahu Aleyhi ve Sellem” çeşitli şekillerde feryadını dile getiren dertli bülbül misali, kalem de çeşitli hünerlere sahiptir. Bütün maharetini de en güzel besteler dillendirmek için Resulullah’ı övme alanında ortaya koymaktadır. Evet kaside, çeşitli nağmelere sahip bülbülün sevgi bahçesindeki haykırışlarıdır.

Şair, samimi bir sesleniş ile başlamayı uygun görmenin yanı sıra; Hz. Peygamber’in “Habibullah” özelliğine de dikkat çekiyor. Diğer taraftan kıyamet gününde O’na (s.a) bahşedilecek olan şefaathetkinisine de vurguda bulunuyor:

*Eya Habib-i Huda ya Muhammed-i Arabî
Şefî-i ruzi Ceza ya Muhammed-i Arabî¹*

Allah’ın en çok sevdiği ve şefaathetkinisini ihsan ettiği Muhammed-i Arabî’ye içtenlikle yöneltilen bu sesleniş ve niyaz şairin kulluktaki samimiyet derecesini de ortaya koymaktadır. Ayrıca, şairin ahirete iman ve şefaathetkinisini ortaya koyması bakımından da önemli bir tespittir.

Bütün beyitlerde tekrarlanan “Muhammed-i Arabî” terkibi Allah Resulü’nün mensubu bulunduğu toplumu işaret etmekle birlikte “nisbet” kalıbının kullanılması da manidardır. Başka bir tabirle bir ırk vurgusunu simgeleyen “Arap Muhammed” yerine sadece mensubiyeti ifade eden ve ırkçılığı reddeden “Muhammed-i Arabî” tabirinin tercih edilmesi çok anlamlıdır.

Ardından, semadaki düzen ve perdelerin, kainattaki işleyişin Hz. Peygamber vesilesiyle rayında yürüdüğüne dikkat çeken şair sesleniş ve niyazını şöyle sürdürüyor:

*Heva-yi gerdiş-i mührünle çerhe girmişdür
Süradikat-i sema ya Muhammed-i Arabî²*

Evet, “Levlake...” ile başlayan rivayetlerde de dikkat çekilen bu inanç, şairimizin ifadelerine de böylece yansımış bulunmaktadır.

Bir sonraki beyitte de buna benzer düşüncelerin yer aldığı ifadeler ise şöyledir:

*O şeh-süvar-i hünerin ki cilvegahundur
Feza-yi Nur u ziya ya Muhammed-i Arabî³*

Hız. Peygamber’in nuru bütün kainatı ve kainatın her zerresini kaplamış bulunmaktadır. Kuşkusuz, hiçbir mü’min bilerek ve isteyerek

¹ Divan, I, 27

² Divan, I, 27

³ Divan, I, 27

Şair Nâbî Sempozyumu

günah işlememelidir. Ancak, beşer olması hasebiyle her insanoğlu hata yapma ve yanlış işleme istidadında yaratılmıştır. Önemli olan ciddi bir pişmanlık göstererek bu hatalara geri dönmemeye gayret etmektir. İnanan müminler, Hz. Peygamber'in şefaati ve duasından yararlanacağını bilir ve bu konuda iman ve inanç sahibidir.

*Sen ol tabib-i şifa-bahsun ki her nefesün
Verir usata şifa ya Muhammed-i Arabî¹*

Amenna ey Allah'ın Resulü, sen öyle bir ilaç ve tedavi sunuyorsun ki senin her nefesin günahkâr müminler için bir sığınak ve imdat kaynağıdır. Sen öylesine şifa bahşediyorsun ki, yüce yaratıcı senin yapına ve tabiatına suçluların dermanını yerleştirmiş:

*Hakim-i sun komiş hokka-i dehanunda
Mariz-i cürme deva ya Muhammed-i Arabî²*

Sen bütün dertlere ve dertlilere deva; bütün hastalıklara ve hastalara şifası Ey Allah'ın Habibi! Bu dünyadaki maddi-manevi hastalıkları için sende çare ve tedavi bulan inananlar ahiret yurdunda da senin şefaatinde istifade edeceklerdir. Çünkü yüce Allah bu şekilde onlara ikram ve ihsanda bulunacaktır. Yüce Mevla sana şefaati imkanı tanıyacak ve sen de bunu ümmetinin muhtaçları için en güzel şekilde kullanacaksın, ey Allah'ın Peygamberi!

*Esir-i La'l-ı şefaati-nisarun olmuşdur
Kemal-i hüsn-i eda ya Muhammed-i Arabî³*

Senin şefaatinde hak etmek için bir samimiyet ve ihlas içine girmemiz gerektiğini biliyoruz. Bunu elde ettikten sonra en sıkıntılı mekanlar bile gül-gülistan olur. Senin şefaatinle suçlar ve suçlular bağışlanır ve rahmet-i ilahiye sonsuza dek tecelli eder:

*Şefaatinle olur zib-i kamet-i rahmet
Pelâs-i cürm ü hata ya Muhammed-i Arabî⁴*

Sana kavuşmak ve seninle beraber olmak için sadece inananlar müminler değil semadaki melekler bile can atar. Sana hizmet etmek, senin teneffüs ettiğin havayı teneffüs etmek herkesin biricik arzu ve emelidir.

¹ Divan, I, 27

² Divan, I, 27

³ Divan, I, 27

⁴ Divan, I, 27

Hatta Hz. Cebrail bile bu beraberliği bir iftar ve fırsat tablosu olarak değerlendirir:

*Tefahur itmededür hidmet-i rikabun ile
Emin-i vahy-i Huda ya Muhammed-i Arabî¹*

Vahy-i ilahinin güvenilir görevlisi ve genel sekreteri Hz. Cebrail bile bu hizmetinde bulunmayı bir “onurlanma” olarak değerlendirir.

Şairimiz bu kasidesinde Allah Resulü’nün sevgisini işlerken O’nun (s.a) çok değişik hususiyetlerini de gündeme getirmekte ve üzerinde durulması gayesiyle dikkatlerimize sunmaktadır.

Kasidenin bu noktasında âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber’in rahmet hazinelerinin keşşafı olma özelliğine de dikkat çekilip rahmet hazinelerinin anahtarının O’nun (s.a) yanında bulunduğuna işaret edilmektedir:

*Kilid-i kufl-güşay-ı hazain-i rahmet
Elinde cilve nûma ya Muhammed-i Arabî²*

O, âlemlere rahmettir ve rahmet hazinelerinin keşşafıdır. Yüce Mevla tarafından çok sevilmiş ve Habibullah unvanını hak etmiştir.

Müteakip beyitte şairimiz, Hz. Peygamber’in bütün matluplarının yerine getirildiğine, dünyadan göçünün dahi onun gönlünce gerçekleştiğine ve mukadderatın da onun hoşnutluğunu temine yönelik olduğuna dikkat çekmektedir:

*Kılındı ruz-i ecel cilve-i cemalüne has
Kalem-rev-i dü sera ya Muhammed-i Arabî³*

Kainattaki tüm güzelliklerin de, iki cihan saadetinin de Hz. Peygamber’in bir tecellisi ve yansıması olduğuna da şöyle işaret edilmektedir:

*Güşad-yafte-i tiğ-i berk-i hüsnündür
Der-i saray-ı düca ya Muhammed-i Arabî⁴*

¹ Divan, I, 28

² Divan, I, 28

³ Divan, I, 28

⁴ Divan, I, 28

Şair Nâbî Sempozyumu

Bu güzellikleri bu şekilde dile getirdikten sonra da şairimiz, Hz. Resul'ün biricik gayesinin rıza-yı Bari'yi tahsil etmek olduğunu ve bir bakıma "fena fillah" olduğuna, yani Allah'da fani olduğuna işaret etmektedir:

*Libas-i sayeden oldun bürehne-cism itdün
O denlü terk-i siva ya Muhammed-i Arabî¹*

Evet, Hz. Peygamber masivadan vazgeçmiş ve Allah'ta fani olmuştur.

Ayrıca, şaire göre cennet bahçelerinin yeşilliği ve yeşermesi Hz. Peygamber'in feyizli bulutunun sayesinde olduğuna işaret etmekte ve bu feyzin cennette tezahür ettiğine dikkat çekmektedir:

*Çemenistan-i bihişte sehab-i feyzündür
Medar-i neşv ü nema ya Muhammed-i Arabî²*

Cennet bahçeleri senin sahip olduğun bulutun feyiz ve bereketi olduğu gibi, âlimlerin sahip oldukları ilimler de senin ilim okyanusunun bir dalgasının ürünüdür:

*Kemine, mevce-i bahr-i muhit-i fazlundur
Bidaa-yi ulema ya Muhammed-i Arabî³*

Ey Allah'ın Resulü! Şefaathetki verilecek kimseler dahi bu imkanı senin şefaatin sayesinde elde ediyorlar. O yüce kapından herkes ümit beslemekte; ulular ve yüceler de senin yüceliğinden imdat beklemektedirler:

*Niyaz-ı ruhsatı bab-ı siyadetünden ider
Şefaathetki şüfea ya Muhammed-i Arabî⁴*

Senin yüce dergahından medet beklenir ve sana sığınılır.

Hız. Peygamber'in sünnetinin dinde önemli bir yer tuttuğunu vurgulayan şair, onun ilkelerinin dışındaki tüm teşebbüslerin akim kalacağına şöyle işaret etmektedir:

*Nüfuzı olmaz o emrün ki olmaya senden
Rakam-pezir-i rıza ya Muhammed-i Arabî⁵*

¹ Divan, I, 28

² Divan, I, 28

³ Divan, I, 28

⁴ Divan, I, 28

⁵ Divan, I, 28

*Olur o tir ki çıkmaz keman-ı reyünden
Nişane-gir-i heba ya Muhammed-i Arabî¹*

Evet, ey Allah'ın Resulü! Senin onayını almayan ok boşa gitmeye mahkumdur. Senin uygun görmediğin her görüş ve düşünce yok olmaya namzettir.

Şairimiz, kasidenin bu beytinde Hz. Peygamber'i tam anlamıyla vasıflandırmanın imkansızlığına işaretle şöyle demektedir:

*Bu kargede degül senden özgeye mahsus
Senaver-i sena ya Muhammed-i Arabî²*

Gerçekten de O'nu (s.a) beşerin aciz ve sınırlı ifadeleriyle tavsif edebilmek hiçbir faniye tam anlamıyla nasip olmaz...

Ey şanlı Peygamber, kıyamet gününde senin şefaath ve lütfundan nice muhtaçlar nasiplenecektir:

*Nigah-ı lütfuna mevkufdur kıyametde
Terazi-i husema ya Muhammed-i Arabî³*

*Himayetünle çıkar ruz-i mahşerde galip
Sipah-i havfe reca ya Muhammed-i Arabî⁴*

O dehşetli günde korku ve heyecana kapılan senin destek ve ihsanıyla o acıklı durumlarından kurtulacaklar ve rahat bir nefes alacaklardır.

Çözüm bulanların ortaya koydukları çarelerin tümü senin merhamet nazarının sayesinde:

*İşaret-i nazar-i merhamet-nisarundur
Deva-i ukela ya Muhammed-i Arabî⁵*

Kıyamet gününde emniyet içerisinde olanlar senin sayende bu mutlu durumlarına kavuşmuşlar ve o nazenin iltifatıyla söz konusu makamlara ulaşmışlardır:

¹ Divan, I, 28

² Divan, I, 28

³ Divan, I, 29

⁴ Divan, I, 29

⁵ Divan, I, 29

Şair Nâbî Sempozyumu

*Hisabgah-ı kıyametde iltifatundur
Temessük-i ümena ya Muhammed-i Arabî¹*

Onların bağlandıkları istinat noktası sensin ya Resulallah! Hesap anında ve mekanında sana bağlananlar rahat edeceklerdir.

Namaz, niyaz ve ibadetlerimizde de seni anmak durumundayız. Nitekim minbere çıkan hatiplerimizin senin ismini anması önemli görevlerdendir; sen olmasan ibadetlerimiz de eksik kalır ey Allah'ın resulü:

*Firaz-ı minber-i izzetde namundur
Vazife-i huteba ya Muhammed-i Arabî²*

Yücelen haykırışlar senin sayende gerçekleşmektedir. O kutsî görevi yüklenenler senin sayende şan ve şeref kazanmaktadırlar.

Ümitlerin tükendiği en dar anlarda bile sen bir ümit kapısısın; günah deryasına dalanlar bile kendilerine geldiklerinde sana sığınmaktan başka çareleri kalmamaktadır. Günahkârların ümidi de sensin:

*Temevvüc-i yem-i lütf-i günah-şüyundur
Metami-i gufela ya Muhammed-i Arabî³*

Garibanların sahibi, kimsesizlerin dayanağısın ey Hz. Peygamber!

*Zuhur-i afv-i atabahş-i cürm-puşundur
Metalib-i fukara ya Muhammed-i Arabî⁴*

Herkes gibi ediplerin imdadına da sen yetişiyorsun; onların ümidi ve sığınağı da yine sensin:

*Künase çini-i dergah-i feyz-paşundur
Eman-i üdabe ya Muhammed-i Arabî⁵*

Dinlerin tümü tevhid akidesini yaydığına işaret eden şairimiz, geçmiş peygamberlerin getirdikleri esasların Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiği esasların öncü müjdecileri olduğunu; onların tamamının da aynı kaynaktan beslendiğini ve hepsinin Hz. Peygamber'in geleceğini haber ve beşaret verdiklerini şu ifadelerle dile getiriyor:

¹ Divan, I, 29

² Divan, I, 29

³ Divan, I, 29

⁴ Divan, I, 29

⁵ Divan, I, 29

*Dıraht-i şer'ünün esmar-i piş-reftesidür
Şerai-i kudema ya Muhammed-i Arabî¹*

Sen ilim şehrisin ey Hz. Peygamber! İlimlerin hazinesi senin elinde ve senin yanında. Çok bilgin geçinen ya da öyle bilinen âlimlerin tamamı, filozofların bütün ancak sana ait olan ilim sofrasının artıkları olabilir. Onlar, sana bahşedilen ilim nimetinin sofrasına düşmüş fazlalıklar ya da atıklar olabilir:

*Sukata-i niam-i sufre-i ulumundur
Meraki-i hükema ya Muhammed-i Arabî²*

Sen o denli yücesin ki, fesahet ve belagat sahiplerinin hiç biri seni tam anlamıyla tavsif edemez:

*Degül reside pesin-paye-i ibaretüne
Medaric-i fuseha ya Muhammed-i Arabî³*

*Kenar-i damen-i dürcame-i belagatunun
Meratib-i bulega ya Muhammed-i Arabî⁴*

Tavsif etmek şöyle dursun; o edip ve beligler en yüksek performanslarıyla senin vasfının eteğine bile dokunamazlar. Asgari düzeyde bile seni tarif edemezler.

Sen vasıf dünyasında en parlak bir biçimde nur saçan yüce bir yıldızsın:

*Nühüfte kevkebidür tare-i melahatünün
Aziz-i Mısır-ı beha ya Muhammed-i Arabî⁵*

Arif ve fazıl zatlar senin göz yaşlarının zekatı olabilir. Her şey senin duan sayesinde gerçekleştiğine göre hahikat-bin ehl-i hak arifler senin duanın bereketiyle olgunlaşmaktadırlar:

*Zekat-i çeşm-i Hüdabinün tıraşesidür
Müşahid-i ürefa ya Muhammed-i Arabî⁶*

¹ Divan, I, 29

² Divan, I, 29

³ Divan, I, 29

⁴ Divan, I, 30

⁵ Divan, I, 30

⁶ Divan, I, 30

Şair Nâbî Sempozyumu

Senin dergahında herkes eşit muamele görür. Kimseye ayrıcalık tanınmaz. Herkesin kıymeti ve kameti ameline ve Allah'a olan yakınlığına göre değerlendirilir. Bir zengin senin kapında fakire üstünlük taslayamaz. Herkese hak ettiği ilgi ve alakayı gösterirsin. Şair bu duygularını şu özlü ifadelerle dile getirmektedir:

Tefevvuk eyleyemez intisab-ı babunla

Sıfat-ı fakra gına ya Muhammed-i Arabî¹

Herkesin ameline göre muamele edileceğine dikkat çeken şair, kasidesinin sonunda tevazu ve mahviyet içerisinde kendisi için dua ve niyazda bulunmaktadır:

Siyah-ru güneş-kar Nabi-i bed-kar

İder ümid-i ata ya Muhammed-i Arabî²

Tevazu içerisinde kara yüzlü olduğunu itiraf ederek amelinin yetersizliğine dikkat çeken Şair, rahmet-i ilahiyeden ümitvar olduğunu ifade ederek dualarına ayrı bir boyut kazandırmaktadır.

Sonuç:

Sevgi ve muhabbetin en güzel örneğini sergileyen şair, Hz. Peygamberin *sürâdikât-ı semâ* (semanın büyük perdeleri), *şeh-süvâr-ı hüner*, *fezâ-yı nûr u ziyâ*, *tabîb-i şifâ-bahş*, *marîz-i cürme devâ*, *kemâl-i hüsn-i edâ*, *emîn-i vahy-i Hudâ*, *kilîd-i kufl-güşây-ı hazâ'in-i rahmet* (rahmet hazinelerinin kilidini açan anahtar), *kalem-rev-i dü serâ*, *medâr-ı neşv ü nemâ*, *bizâ'a-i ulemâ* (âlimlerin sermayesi), *şefâ'at-i şüfe'â* (şefaah edenlerin şefatçisi), *rakam-pezîr-i rızâ*, *terâzi-i husemâ* (düşmanları barıştıran), *sipâh-ı havfe recâ*, *devâ'î-i ukalâ* (akıllıları teşvik eden haller), *temessük-i ümenâ*, *matma'-i gufelâ* (gafillerin göz diktiği şeyler), *emâni-i üdebâ* (ediplerin maksadı) *şerâyi'-i kudemâ* (eskilerin ahkamları), *meraki-i hükemâ* (bilginlerin basamakları), *medâric-i füsehâ*, *merâtib-i bülegâ*, *Azîz-i Mısır-ı behâ*, *müşâhid-i urefâ*, *sıfat-ı fakra gınâ*, *ümîd-i atâ* ve *temevvüc-i yem-i lutf-ı güneş-şûy* (günahları yıkayan lutuf denizinin dalgaları) vs.³ sıfat ve özelliklerine dikkat çekerek bu konudaki inancını da sergilemiş olmaktadır.

Ayrıca şairimize göre; Hz. Peygamber'in sünneti vazgeçilmez temel bir kaynaktır. Allah Resulünü tam anlamıyla tavsif etmek hiçbir faniye nasip olmaz ve O (s.a); ümitvar/ümitsiz, zengin/fakir, şah/geda, avam/havas vs. herkesin ve her kesimin teselli kaynağıdır.

¹ Divan, I, 30

² Divan, I, 30

³ Ekrem Bektaş, a.g.e., s. 391.

KIRK HADİS GELENEĞİ VE ŞAİR NÂBİ'NİN KIRK HADİS'LE İLGİLİ ESERİNİN TAHLİLİ

Aynur URALER*

Bu tebliğde, hadîs edebiyatı içinde kırk hadîs türü ve Abdurrahman Câmî'nin Kırk Hadîsi ile Şâir Nâbî'nin bu hadîsleri Türkçe'ye manzum tercümesi, kendi isimlendirmesi ile şerhi incelenecektir. Nâbî'nin eserinin yazma ve eski harflerle yapılmış baskıları tetkik edildikten sonra eserin tamamı tarafımızdan bugünkü harflere aktarılmış ve tebliğimizin son kısmına eklenmiştir. Ayrıca hadîslerin tahrîci yapılmış, yani kaynakları tespit edilmiştir.

Hadîs Kitapları İçinde Kırk Hadîs

Hadîs kitapları içinde Kırk Hadîs türü hicrî II. asırda ortaya çıkmıştır. Bu faaliyet, "Ümmetimin dînî işlerine dair kırk hadîs ezberleyen kimseyi Allah Teâlâ, fakîhler ve âlimler topluluğu arasında diriltir" hadîsine dayanmaktadır. Hadîs; Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Ömer başta olmak üzere 10'dan fazla meşhur sahâbî tarafından rivâyet edilmiştir.¹ Ancak hadîs âlimleri, hadîsin zayıf olduğunu tesbit etmişlerdir.² Bununla beraber hadîsin, uydurma olmadığına dikkat çekmekte fayda vardır. Hadîs, zayıf olsa da Peygamber Efendimizin kendi sözlerini nakletmeyi teşvik eden diğer rivâyetler, muhaddislerin kırk hadîs derlemelerinde etkili olmuştur. Meselâ, İslâm dünyasında en fazla rağbet gören kırk hadîs musannifi Nevevî başta olmak üzere bir kısım muhaddisler bahsi geçen hadîse değil de hadîsleri nakletmeyi teşvik eden diğer hadîslere dayandıklarını söylemişlerdir.³

Kırk hadîs ezberlemeyi tavsiye eden hadîsin çeşitli rivâyetlerinde; kırk hadîs ezberleyen kimseler için Hz. Peygamber'in şefaatine ulaşma, cennete girme ve âlimler arasında dirilme gibi müjdelerin yer alması, hadîslerin ezberlenmesinde etkili olmuştur. Diğer yandan Peygamber'in

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadîs Anabilim Dalı.

¹ İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyânî'l-ilm I*, 43-44 (Yusuf b. Abdilber, *Câmiu Beyânî'l-ilm ve Fadlihi*, I-II, Beyrut, ts.); Beyhakî, *Şuabu'l-imân II*, 270; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl V*, 158, 224, 225. Hadîsin metni ile ilgili diğer rivâyetler için bk. Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadîs*, s. 34-35, (İstanbul, 2000).

² Ahmed b. Hanbel ve İbn Hacer hadîsin sıhhatini zedeleyen kusurlar olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr II*, 207-208. Ayrıca bk. İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyânî'l-ilm I*, 43; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mütenâhiye I*, 119-129; Nevevî, *Kırk Hadîs* (trc. Ahmed Naîm) s. 6, (Ankara, 1967).

³ Bk. Nevevî, *Kırk Hadîs* (trc. Ahmed Naîm) s. 6.

Şair Nâbî Sempozyumu

ruhaniyetine tevessül, rahmetle yâd edilmeye sebep olmak, hayır dua almak, halka hizmet, evvelkilerin yolunu takip, dost veya talebelerin ricasını yerine getirmek, ders takrirlerinde istifade, şifa bulmaya vesile, yöneticilere ithaf etmek¹ gibi sebepler de kırk hadîs derleme faaliyetlerinde etkili olmuştur. Kırk hadîs çalışmalarının Müslümanlar arasında önemsenmesinin bir başka sebebi, kırk rakamının dînî metinlerde² ve gelenekte yer almasıdır. Kültürümüzde kırk rakamının sembolik bir mânâsı vardır.³ Ayrıca çok sayıda hadîs ezberleyemeyenler için kırk rakamı uygun olmuştur. Bilindiği gibi muhaddisler meslekleri icabı rivâyet ettikleri hadîsleri, hem yazıyor hem de ezberliyorlardı. Ancak ilimle meşgul olmayan kimseler de Peygamber Efendimizin hadîslerinin hafızalarında yer almasını istiyorlardı. İşte bu kesim, kırk hadîsi rahatlıkla ezberlemiştir. Nitekim kırk hadîslerin yazılmasında takip edilen usûl de bu te'lif nev'inin, daha çok halka yönelik olduğunu göstermektedir. Neticede kırk hadîs derlemek, gelenek haline gelmiş ve meşhur birçok muhaddis kırk hadîs mecmuaları meydana getirmişlerdir. İlk kırk hadîsi bir Türk âlim, Abdullah b. Mübârek yazmıştır. Hicrî ikinci asır muhaddislerinden olan Abdullah b. Mübarek'in eseri günümüze ulaşmamıştır.⁴ En meşhur kırk hadîs ise Nevevî'nin Kırk Hadîs'idir. Pek çok şerhi vardır. Eser, Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Kırk hadîs ezberlemeyi tavsiye eden hadîsteki "dînî işler" kaydı, muhaddisleri bu konulardan hadîs seçmeye yönlendirmiştir. Kırk hadîs, genel olarak kudî hadîsler, Hz. Peygamber'in hutbeleri, Kur'ân'ın faziletleri, İslam'ın şartları, Hz. Peygamber ve ashâbı, iman, ilim, ahlâk, zühd, zikir gibi dînî her konudan seçilmiştir. Hadîslerin râvilerine veya senedlerine göre yapılan seçimler de olmuştur. Meselâ sahîh senedli hadîslerden, kırk hocadan, kırk ayrı şehirdeki hocalardan rivâyet edilenler, aynı isimdeki kırk hocadan, kırk sahabîden seçilen veya bir sahabîden⁵ seçilen hadîsler derlenmiştir. Bu tercihler yapılırken ezberlenmesi kolay kısa hadîsler, vecîz ve engin anlamlı sözler hatta noktasız harflerden oluşan metinlere öncelik

¹ Bk. Abdülkâdir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs*, s. 12-18 (Ankara, 1991); Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadîs*, s. 19-31.

² Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde geçen 40 adedi için bk. Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 7-8.

³ Bk. İskender Pala, "Kırk" DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), XXV, 466-467.

⁴ Bk. Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek" DİA, I, 122-124; M. Yaşar Kandemir "Kırk Hadîs" DİA, XXV, 467.

⁵ Örnek olarak yurdumuzda misafir olan meşhur sahabî Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd yani halkın deyişle Eyüp Sultan'ın rivâyet ettiği hadîslerden kırk tanesinin seçimi suretiyle oluşturulmuş kırk hadîsten de burada bahsedilebilir. Eser, Prof. Dr. İsmail L. Çakan tarafından hazırlanmış ve "Eyüp Sultan Hazretleri'nden Kırk Hadîs" adıyla yayınlanmıştır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2009.

verildiği görülmektedir.¹ Seçilen hadîsler, sadece metinlerin sıralanması şeklinde tasnif edildiği gibi metinlerin yanında kısa izahlar getirilmesi veya âyet ve hadisleri, mev'izalarla, nasihatlerle şerh etmek suretiyle de yazılmıştır.²

Âlimlerin ve halkın teveccühü sebebiyle yaygın bir eser nevi haline gelen kırk hadîsler edebiyata da yansımıştır. İran ve Türk Edebiyatında manzum ve mensur kırk hadîsler yazılmıştır. Türkçe kırk hadîsler genellikle hadîsin metni, tercümesi ve bazan da kısa izahı şeklinde düzenlenmiş, bazılarında hadîsler senedli verilmiştir. Tercüme ve izah bölümleri tamamen mensur olan az sayıdaki kırk hadîs dışında, bu alandaki çalışmalar daha çok manzum olarak kaleme alınmıştır. Manzum eserlerde hadîsin metni Arapça olarak kıtanın önünde veya sonunda yer almaktadır. Müslüman milletler içinde en fazla manzum kırk hadis yazarlar Türkler'dir. Gelişme gösterdiği devirler ise; XVI, XVII ve XVIII. asırlardır.³

Bu asırlarda Osmanlı toplumunda rağbet gören kırk hadîsler içinde Molla Câmî'nin Farsça yazdığı manzum kırk hadîs ve Türkçe tercümeleri ilk sıralarda yer almaktadır. Fuzûlî ve Nâbi gibi büyük edipler, Molla Câmî'nin seçtiği hadîsleri kıtalar halinde tercüme etmişlerdir.⁴

Molla Câmî, Kırk Hadîsi ve Tercümeleri

Büyük bir âlim ve şâir olan Mevlânâ Abdurrahman b. Nizamiddin el-Câmî (817-898/1414-1492), Afganistan'ın Herât vilayetinde Câm şehrinin Kharcerd kasabasında doğmuştur. Bu şehir o zamanki taksime göre Horasan'a bağlıydı.⁵ Pekçok eser sahibi olan Molla Câmî'nin en çok bilinen eserlerinden biri manzum kırk hadîsidir. O, meşhur ve kısa metinli kırk hadîs seçmiş bunları Farsça'ya kıtalar halinde tercüme etmiştir. Seçtiği hadîsler konu itibarıyla imana ve ahlâka dair bir Müslümanın bilmesi gereken hadîslerdir. İslâm dünyasında kabul gören eserin özel bir adı yoktur. Câmî'nin Kırk Hadîsi, Kırk Hadis Tercümesi, Kırk Hadîs gibi isimlerle anılır. Molla Câmî, eserine mensur kısa bir mukaddime yazmıştır.⁶ Bu mukaddimede özetle şunları söylemiştir: Rabbânî ilimler alan Hz. Peygamber'in söylediği sözlerin benzerini söylemek mümkün değildir. Allah Teâlâ, Peygamberi'nin dilinden insanlara câmî/özlü sözler bildirmiştir.

¹ Bk. Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 25-39; Selahattin Yıldırım, a.g.e., s. 30.

² Abdülkâdir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs*, s. 24-25. Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir "Kırk Hadîs" DİA, XXV, 468.

³ Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 206.

⁴ Abdülkâdir Karahan, "Kırk Hadis" DİA, XXV, 470.

⁵ Âsaf Hâlet Çelebi, *Molla Câmî* s. 8, İstanbul, 1944. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Ömer Okumuş, "Câmî Abdurrahman", DİA, VII, 94-99.

⁶ Abdülkâdir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs*, s. 104, 106.

Şair Nâbî Sempozyumu

Muhaddisler de Resûlullah'ın (s.a.) sohbetinde bulunamayanlar istifade etsin diye hadîsleri ezberlemişler, yazmışlar ve nakletmişlerdir. Müellif daha sonra, kırk hadîs ezberlemeyi teşvik eden hadîsi nakletmiş ve kendisinin de Kırk Hadîs'i, hadîs ezberleyenlerin sevabına katılmak, âhirette o mükafata ermek için yazdığını söylemiştir.

Câmî'nin derlediği hadislerin tertip sırası müstensihlerin, hattatların elinde değişmiştir. Hatta Câmî'nin Kırk Hadis'i bazı müstensihler elinde anonim hale konulmuştur. Yazma ve matbu nüshaları mevcuttur.¹

Abdurrahman Câmî'nin seçtiği hadislerin kaynağına baktığımızda, hadislerin çoğunun muteber hadîs kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Kırk Hadîsi tercüme edenlerden biri olan Ali Şîr Nevâî, bunların Buhârî ve Müslim'den seçilmiş olduklarını söylemiştir.² Ancak bizim yaptığımız tetkik, hadislerin tamamının Buhârî ve Müslim'de yer almadığını göstermiştir. Hadîsler, Buhârî ve Müslim'in de içinde yer aldığı kütüb-i sitte dediğimiz makbul ve mütedâvil hadîs kaynaklarının yanı sıra başka hadîs eserlerinden de seçilmiştir.

Diğer yandan yaptığımız araştırmada Câmî'nin Kırk Hadîs'i'nin günümüzdeki bir çevirisine veya üzerinde yapılmış bir araştırmasına ulaşılamamıştır. Anlaşıldığına göre eser, Osmanlı döneminde rağbet görmüş, Ali Şîr Nevâî, Fuzûlî, Rihletî, Münîf Mustafa Efendi ve Nâbî gibi büyük şairler tarafından Türkçe'ye manzum olarak tercüme edilmiştir.³ Fuzûlî tercümesini Kemal Edib Kürkçüoğlu neşretmiştir.⁴

Şair Nâbî

17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın başlarında yaşamış Nâbî mahlasıyla tanınan meşhur şâir Yusuf Nâbî, 1052/1642'de Ruha/Urfa'da doğmuştur. Medrese tahsilini memleketinde yapmış, dîni ilimler yanında iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir.

Nâbî, şiirlerinde düşünceye ve hikmete önem veren işleyiş biçimini tercih etmiştir.⁵ Hikemî şiirin Divan edebiyatındaki en önemli temsilcisi, öğretici şiir çığırının öncülerinden ve toplumcu şair olarak kabul edilir. Şiirde güzeli aramaktan çok iyi ve doğruyu bulmak amacıyla yazan Nâbî'nin sanat anlayışı, önde gelen diğer Divan şâirlerinden farklıdır. Yaşadığı karışık dönem, onun sosyal konulara temas etmesinde etkili olmuştur denebilir. Altı padişah görmüştür.

¹ Abdülkâdir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs*, s. 103, 105, 306.

² Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 107.

³ Bk. Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 156-160; 175-180; 204-206; "Kırk Hadis" DİA, XXV, 471.

⁴ Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Kırk Hadîs Tercemesi*, İstanbul, 1951.

⁵ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-metin)*, s. 26, (Ankara, 1995).

Nâbî, şahsiyet olarak da pasif ve neme lâzımcı değildir. Olgun ve bilge tabiatlı bir kişiliği vardır. Dindar bir hayat sürmüş, iyi bir Müslümandır. Bazı şâirler gibi içki meclislerinde bulunmamıştır.¹ 35 yaşında hacca gitmiştir. Oğluna nasihat maksadıyla yazdığı manzum Hayriyye adlı eserinde, oğlunu tefsîr, hadîs ve fıkha teşvik etmiştir.² Nâbî'nin Kırk Hadîs'i tercüme etmesi ve diğer eserlerinin muhtevası, din ilimlerinde yetişmiş olduğunu göstermektedir. Ancak o, incelediğimiz eserin mukaddimesinde, hadîsleri açıklamanın haddi olmadığını söyleyecek kadar mütevazıdır.

Nâbî, kendi ölümüne tarih düşen bir kıta yazmış ve o yıl vefat etmiştir. Faziletli bir insan oluşu yanında bu gibi örnek kimi olaylar sebebiyle çağdaşları arasında onu ermiş sayanlar olmuştur.³ Medîne yolunda yazdığı

Sakin terk-i edebden kûy-i mahbûb-i Hüdâ'dır bu

Nazârgâh-i ilâhî'dir makâm-ı Mustafa'dır bu

mısralarıyla başlayan na'tı hakkında anlatılan menkıbeyi de onun bu özelliği çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Nâbî, 1124/1712'de Üsküdar'da vefat etmiş, Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.⁴

Nâbî'nin Kırk Hadîs'i'nin Yazma Nüshaları

Nâbî'nin eseri, Süleymaniye Kütüphanesi'nde yaptığımız tesbitte, şu bölüm ve numaralarda yer almaktadır: Esad Efendi (demirbaş numarası 3433-1-00002 ilâ 3433-1-00007), Erzincan (demirbaş numarası 135-00314 ilâ 00317), Lala İsmail (demirbaş numarası 734-00058 ilâ 734-00061), Halet Efendi (demirbaş numarası 355-5501400173, 5501400174, 5501400178).

Nüshalar ta'lik hatla yazılmıştır. İlk sayfaları tezhiblidir, sayfaların tezyîninde altın suyu kullanılmıştır. Bazı nüshalarda hadîs metinleri renkli çerçeve içine alınmıştır. Müstensih veya hattat isimleri bulunmamaktadır. Hâlet Efendi nüshasında hadîsler harekelidir.

Kırk Hadîs'in başka yazma nüshalarının da bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar; İstanbul Âtîf Efendi Kütüphanesi, No, 2282-1b-5a;⁵ Tire Necib Paşa Kütüphanesi, No, 336/8; Millî Kütüphane, Yz.A. 899/1; Kayserî Râşid Efendi Kütüphanesi No, 1273'de yer almaktadırlar.⁶

¹ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, II, 379-380.

² Murat Uraz, *Nâbi* s. 3, 6, (İstanbul, 1944).

³ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, II, 378.

⁴ Hayatı için bk. Abdülkâdir Karahan, *Nâbi*, s. 11, (İstanbul, 1953); a.g.m., "Nâbî", *DİA*, XXXII, 258-260.

⁵ Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadîs*, s. 151.

⁶ Meserret Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 133.

Câmî'nin ve Nâbî'nin Eserlerinin Baskıları

Nâbî'nin Kırk Hadîs'inin bizim ulaşabildiğimiz eski harflerle basılmış iki ayrı nüshası bulunmaktadır. İlki; nâşiri, basım yılı ve yeri belli olmayan baskısıdır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹ Risâle diyebileceğimiz bu kitapta Câmî'nin Kırk Hadîs'i, Münîf'in ve Nâbî'nin tercümeleri yer almaktadır. Hadîs metinleri harekelidir. Bir sayfaya yakın bir mukaddime yazılmıştır. Orada hadîslerin dinin temel kaynaklarından olduğu belirtilmekte, hadîsleri tebliğ, tefhîm, neşr ve ta'lim için kırk hadîsin ezberlendiği vurgulanmaktadır. Abdurrahman Câmî'nin de bu maksatla ezberlenmesi kolay kırk hadîs derlediği, bunları manzum ve muhtasar olarak şerh ettiği anlatılmaktadır. Büyük şâir Nâbî'nin ise bu esere dayanarak hadîsleri Türkçe şerh ve tanzîm ettiği, ayrıca şâir Münîf'in de Câmî'nin eserini tercüme ettiği belirtilmektedir. Bunlardan ayrı olarak Mevlâna Nüzhet'in bir kırk hadîsi bulunduğu belirtilmekte ve bunların baskıları olmadığından nâdir bulduklarından söz edilerek Müslümanlara hizmet amacıyla hepsinin birlikte tab olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu mukaddimededen anlaşıldığına göre bu dört eser ilk defa basılmış olmaktadır.

Basılmış ikinci nüsha ise Necib Âsım tarafından yayınlanmıştır. O, Millî Tettebbular Mecmuası'nda, "Hadis-i Erbaîn Tercümeleri" adıyla 22 sayfalık bir yazı yayınlamıştır.² Orada Câmî'nin Kırk Hadîs'inin metnini ve Nevâî'nin, Nâbî'nin ve Münîf'in Kırk Hadîs'e yazdıkları tercümeleri neşretmiştir. Necib Âsım, yarım sayfalık kısa bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimede Osmanlıların Orta Asya milletleri ile savaş durumuna geldikleri dönemlerden sonra edebî münasebetlerinin de olduğu belirtilmekte Fâtih Sultan Mehmed'in Molla Câmî ile yazıştığı anlatılmaktadır. Bu temasın daha sonra da devam ettiği, Nâbî ve Münîf'in, Molla Câmî'nin Kırk Hadîs'ini Osmanlı Türkçesi'ne Ali Şîr Nevâî de Şark Türkçesi'ne tercüme ettiği belirtilmektedir. Mukaddimenin sonunda Osmanlı dönemi edebiyatı ile Orta Asya edebiyatı birkaç cümle ile kıyaslanmıştır.

Necib Âsım, tercümelerden sonra inşâd tarihlerini yazmıştır. Câmî'nin tercümesi 143-149 sayfalar arasındadır. 886'da tamamlandığı belirtilmiştir. Nevâî'nin tercümesi 149-155 arasındadır, tarih belirtilmemiştir. Nâbî'nin tercümesi 155-160 sayfaları arasındadır. İnşâd tarihini belirten rubâî'den sonra 1124 tarihi yazılmıştır. Münîf'in tercümesi

¹ Kütüphanedeki bölüm ve kayıt numarası: Öğüt, 1146.

² Cilt II, sayı 4, sayfa 143-165, İstanbul, 1331.

ise sayfa 161-165 sayfaları arasında yer almakta olup 1146 tarihini taşımaktadır.

Elimizdeki nâşiri belli olmayan nüsha ile Necib Âsım neşri arasında bazı farklılıklar vardır. Meselâ hadîslerin sıralamasında takdim-te'hîr farklılıkları dikkat çekmektedir. Muhtemelen nâşirler farklı yazmaları kullanmışlardır. Ayrıca ilk baskıda, Nevâî'nin tercümesi yer almamaktadır. Bu kısa karşılaştırmadan iki baskının nâşirlerinin farklı kimseler olduğu ortaya çıkmaktadır. Nâbî ve Kırk hadîse yazılmış eserlerde ise sadece Necib Âsım neşirinden bahsedilmekte diğer neşirden söz edilmemektedir. Hatta Nâbî tercümesinin ilk defa Necib Âsım tarafından yayınlandığı söylenmektedir.¹

Câmî'nin Fuzûlî tercümesini tahkik edip yayınlayan Kemal Edip Kürkçüoğlu, Necib Âsım'ı, makalesini her türlü tetkik fikrinden uzak olarak yayınlamış olmakla tenkit etmiştir.²

Nâbî'nin Kırk Hadîs Tercümesi/Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn

Molla Abdurrahman Câmî, kendi seçtiği kırk hadîsi Farsça tercüme etmiştir. Dînî ilimlerle meşgul olan pekçok kimse gibi Nâbî de bu halkaya katılmıştır. Ancak o, yeni bir kırk hadîs derlemek yerine Abdurrahman Câmî'nin seçtiklerini tercüme etmiştir. Câmî'nin sadece hadîslerini almış onun tercümesini Türkçe'ye çevirmemiştir. Nâbî, her hadîsi birer kıta ile Türkçe'ye tercüme etmiş, kendi ifadesi ile hadîsleri şerhetmiştir. Nitekim tercümelere bakıldığında sanattan ziyade hadîslerin mesajını yansıtmaya gayret ettiği görülmektedir. Nâbî, tercümelere hadîs metnine sadık kalmıştır. Eserde, kırk hadîsin herbiri Arapça yazılmış ve bunların altında tek bir kıta halinde hadîslerin Türkçe tercümelere yer almıştır.

Eserde hadîs ilminin usûlüne dair bir değerlendirme yapılmamıştır. Esasen, kırk hadîslerin hitap ettiği kesim, dînî ilimlerle meşgul olmayan kimselerdir. Kırk hadîslerde maksat, hadîs metinlerini öne çıkarmaktır. Bu sebeple hadîslerin râvileri ve sıhhat durumu hakkında bilgi verilmez.

Nâbî, eserine üç buçuk sayfalık mensûr bir mukaddime yazarak başlamıştır. Bu mukaddime bazı yazmalarda ve neşirlerde yoktur.³ Mukaddimesi'nde Allah Teâlâ'yı övmüş, Hz. Peygamber'in "âlemlere rahmet olduğu" ve "kendi arzusuna göre konuşmadığı"na dair âyetleri zikretmiş, daha sonra Peygamber Efendimiz'in "Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim" hadîsine yer vererek O'nun insanları irşad/doğru yola

¹ Bk. Meserret Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 130.

² Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Kırk Hadîs Tercemesi*, s. 1.

³ Bk. Meserret Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 130, (İstanbul, 1994).

Şair Nâbî Sempozyumu

yönlendirme görevi olduğuna işaret etmiş ve bu sebeple hadîslerin her birinin değerli olduğunu söylemiştir. İslâm âlimlerinin pek çoğunun “kim kırk hadîs ezberlerse” hadîsinin teşvikleri sebebiyle kırk hadîs derlediklerini, onlardan birinin de Abdurrahman Câmî olduğunu söyledikten sonra bu eserin Farsça olduğunu, dolayısıyla bu dili bilmeyenler için kendisinin Orta Türkçe’ye¹ kitalar halinde tercüme ettiğini ifade etmiştir. Dörtlük halinde yazmasını güzel bir köşkü taşıyan dört sütuna benzetmiştir. Son olarak Nâbî, kırk hadîs yazarlar zincirine katılmak ve rahmetle anılmak istediğini belirtmiştir. Mukaddime şu kıt’a ile sona ermektedir:

Gerçi haddim değil benim Nâbî
Şerh-i asâr-i Seyyid-i âlem
Lîk bende mukaddem olmuştur
Niceler dahi cebhesây-i kalem

Eserin sonunda ise bir tarih kıtası vardır. Mukaddime’nin sonundaki kıta ile beraber eserde toplam 42 kıta yer almaktadır. Eser, Osmanlıca’nın oldukça sâde bir örneği telakki olunmaktadır. Nâbî, Mukaddime’de “orta Türkçe’ye tercüme” ettiğini söylemiştir. Ali Şîr Nevâî’nin de “şark Türkçe’si”ne tercüme ettiğini daha önce belirtmiştik. Türk dünyasında kabul gören bu eserin tercümelerini bugün bile anlamak mümkündür. Nâbî’nin Kırk Hadîs’inin Fuzûlî’nin tercümesine yetişemediği, fakat Rihletî’nin tercümesinden daha başarılı olduğu belirtilmektedir.²

Nâbî’nin tercümesi de Neva’î, Fuzûlî ve Rihletî’nin tercümelerinde olduğu gibi Câmî’nin kullandığı Fâ’ilâtün (Fe’ilâtün) / mefâ’ilün / fe’ilün (fa’lün) vezninde yazılmıştır.³

Kırk Hadîs’in çeşitli nüshalarında, hadîslerin tertibi arasında değişiklikler bulunmaktadır. Bu durum muhtemelen müstensihlerden kaynaklanmaktadır. Tabiatıyla matbu nüshalarda da hadîslerin sıralanışı birbirinden farklıdır. Kelime hatta mısra farkları da bulunmaktadır. Bazı nüshalarda hadîs metinleri harekelidir. Birkaç hadîste fiillerin kiplerinde fark vardır.

Eserin yazılış tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ebced hesabına göre yapılan incelemeler sonucunda “Şerh-i çil hadîs-i Nebî” ifadesinden 1085,⁴ 1121⁵ gibi tarihlere ulaşılmıştır. Eseri neşreden Necib Âsım da inşâd tarihini gösteren kıtanın sonuna 1124 rakamını yazmıştır.

¹ Batıda ve doğuda yaşayan Türkler gözönüne alınarak Anadolu’da kullanılan Türkçe’ye, Orta Türkçe denmektedir.

² Abdülkâdir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs*, s. 244.

³ Kemal Edib Kürçüoğlu, *Kırk Hadîs Tercümesi*, s. 4; Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 243.

⁴ Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 242.

⁵ Meserret Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 132.

Ancak o, yazılış tarihini değil de Nâbî'nin vefat tarihini yazmış olmalıdır. Zira bu tarih Nâbî'nin vefat tarihidir. Nâbî, Kırk Hadîsi'ni Şehîd Ali Paşa'ya hediye etmiştir.¹

**Nâbî'nin Tercümesi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası
Esas Alınarak Bugünkü Harflere Çevrilmiş Metni**

Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn-i Nâbî

Bismillahirrahmânirrahîm

Ercâ-yı merâtib-i mehâmidey-i mu'teli, ve esnâf-ı medâric-i hamd u senâyı muhtevî, hamd-i câmi'-i muhît hazret-i müellif nüsha-i tekvîn, ve mübdi'-i eczây-ı terkîb-i mâ u tîn, cellet kudratuhu cânibine ki nûr-i cebîn-i dîn, ve bâis-i âferîneş-i âsumân u zemîn, ekmel-i enbiyâ ve eşref-i mürselîn aleyhi's-salâtu ve's-selâm hazretlerinin ber muktezây-ı nadret-i cebîn "ve mâ erselnâke illâ rahmeten lilâlemîn" güçdegân-ı beyâbân-ı câhiliyyeti vüs'atsarây-ı rahmet âbâd-ı imân ve İslâm'a rehnümây-ı hidâyet, ve makâlât-ı mu'ciz-i tırâz zamîrleri fehvây-ı kerîme-i "ve mâ yentıku anî'l-hevâ" esîrân-i firâş-i illet-i dalâlete terkîb-i bür'us-sâate müdâvây-ı âfiyet ve ifâkat, eyledi dâim salâvât-i zâkiyât ber tıbkı hadîs-i "buistu li utemmime mekârime'l-ahlâk" ol hâce-i der suhâne-i irşâd, ve eşref-i teslimât-i tayyibât ber mueddây-ı sikke-i hadîs-i "ûtîtu cevâmiu'l-kelim" ol şehriyâr-ı serîr-i infirâd, ol kâim-i memâlik-i sıdk u sedâd, cenâbına ki feyyâza-i nâtika-i i'câzlarından tekattur eden reşehât-ı mâu'l-hayât-ı ehâdis-i şerîfe ber tıbkı meâl-i hayri'l-kelâm mâ kalle ve delle, mesbûk-i kavânîn-i i'câz ve ihtisâr iken, yine mânend-i gevher-i âfitâb-ı avâlim-i meânî peymân-ı zer nigîn etmek havass-ı rütbe-i câmia-i hâşimiyetlerindendir ve sâmia pîrây-ı ulî'l-elbâb olan mu'teberât-ı kudsiyye, ve kelimât-ı Nebeviyyelerinin her harfi mânend-i lubûb-u mütebbeyyinu'l-üslûb, sûretde cilve rîz zuhûr iken her biri hezârân-ı evrâk u ağsân mekâsıd-ı mühimme-i şer'iyeyi, ve ezhâr-i esmâr-i ğâmida-i dîniyyeyi, mutazammın bir şecere-i kübrây-ı hikmet hasıl olmak hasîse-i Nübüvvet-i Mekkiyye-i maltafaları ve hâşiyeye-i metn-i risâlete amme-i ihâtiyyeleridir. Sallallâhu alâ zâtihi'l-emîn, ve alâ sâiri'l-enbiyâi ve'l-mürselîn, ve alâ âlihi ve ashâbihi ve veresetihî't-tayyibîne't-tâhirîn.

Ve ba'dehu ahâli-i fitnat-i müstekîme ve ashâb-ı fitrat-ı selîmenin meşmûl-i zâika-i ittıla'larıdır ki maşrık-ı sarfîrûz-ı lisân-ı Nebeviyeden satır olan kevkeb-i hadîs-i şerîf "men hafıza alâ ümmetî erbaîne hadîsen beasehullahu yevme'l-kıyâmeti fakîhen âlimen" müeddâsınca ol 'atiyye-i 'uzmâ ve mevhibe-i kübrâdan nâil-i hissa-i merâm olmak ümidiyle ekâbir-i

¹ Meserret Diriöz, a.g.e., s. 131.

Şair Nâbî Sempozyumu

eimme-i hadîsden rahimehumullâhu niceler cevâhir-i lâmi'a-i ehâdîsden çihl aded güher pâre hurşîd ayâr-ı nihâd ve sandûka-i hâfıza ettiklerine binâen cenâb-ı nâmi-i kirâmı, Mevlânâ Abdurrahman Câmî kudde sırruhu hazretleri dahî anların tarîka-i sâibesine iktidâ, ve halvet-i mukaddime-i erbaîn-i ruhâniden istifâde-i envâra ihtidâ şevkiyle müstehîlen ilihfız çihl aded şevârid-i leâl-i muveccehey-i güzeste-i silk-i ta'yîn, ve teşvîkan li't-tâlibîn mezâyây-ı kevneyn behaların mânend-i tûtîyân-ı şahsâr-ı kuds-kafes-i çârçûpe-i 'acmâna tarh içre temkîn, yani meâl-i hayatbahşâların birer rubâ'î-i fârisî lisanla ta'yîn buyurmuşlardır. Lâkin ezyâl-i melâbis-i fârisiyyeden dest-i idrâki kûtah olanların lubb-u âmâli bûseçîn hirman olmalarıyla bu rîze hivâr-i sofre-i irfân yani Nâbi-i nâtuvân dahî ol mevhibe-i kübra ve 'atiyye-i uzmâdan arzumend-i hisse-i saâdet olduğundan ğayri sâir hasretkeşâna dahî vesîle-i husûl-i bidâ'a-i rahmet olmak niyetiyle destmâye-i 'acz ve kusûr ile efnân ve hîzâne ol kâfile-i sa'îde-i sâbika isrine iktifâda bî karâr oldu. Lâkin ta'mîm-i fevâid ve tevsî'i devâir-i musâid, kasdıyla kubây-ı 'acmâne-i çârhâne rubâiyyatın lisân-ı çesbân vesû'l-mefâd Türkiye tebdîl, ve şevârik-i meânisin metâli-i lügât-i şarkıyyeden ta'bîrât-ı vasatiyye-i Türkiyyeye nakl ve tahvîl, dâ'iyyesi hâtır-ı kesîrden serzede olmakla avâyik-i gülruhsâr mezâyâsının herbirine eczây-ı âbnûvisiyye-i midâdiyyeden bir erîke-i çârpâye-i rubâ'î makar, ve mânend-i 'arâyîs-i nâz perver-i miyâne-i harîm-i çâr dîvâr-ı rubâ'ıyyeden cilveker kılınmak muyesser, olmuştur. Bihamdillâhi zebân-ı bîsutûn-ı tercümaneden her biri çâr sûtûn üzere bir kasr-ı şîrîn, ve mânend-i mihrubân nev hatt-ı çâr ebrû husn-i sıfât-ı letâfette rengin ve nemkîn, vâki' olduğu mutlakân berekât-i meyâmin-i silk-i leâl-i ehâdîs-i şerîf-i hayru'l-beşer olduğu hudûd-ı iştihadan berterdir, hulâsâ-i âmâl nazar guzâr-ı i'tibâr buyuran e'izze-i kirâmdan rûh-ı mütercim-i fakîri bir duay-ı hayr ile yâd buyurmaktır.

Gerçi haddim değil benim Nâbî
Şerh-i âsâr-ı Seyyid-i âlem
Lîk benden mukaddem olmuşlar
Niceler dahi cebhesây-i kalem

1. Hadîs

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِ

Sizden biriniz kendisi için hoş gördüğünü din kardeşi için de hoş görmedikçe gerçek mü'min olamaz.¹

Dedi Fahr-i rusul değil mü'min
O kesân kim zirve-yi sıdk u safa
Kendi nefesine gördüğün lâyıık
Görmeye tâ birâderine revâ

2. Hadîs

مَنْ أَعْطَىٰ لِلَّهِ وَامْتَنَعَ لِلَّهِ وَ أَحَبَّ لِلَّهِ وَ أَبْغَضَ لِلَّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ

Verdiğini Allah için veren vermediğini Allah için vermeyen, sevdiğini Allah için seven sevmediğini Allah için sevmeyen imanı kemale erdirmiştir.²

Olur ol kimse kâmilü'l-imân
Ki ola bî havf u bî ümmid ü recâ³
Ola lillâh cümle halinde
Etdiği hub u buğz u men u atâ

3. Hadîs

الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

Müslüman, elinden ve dilinden müslümanların emniyette olduğu kimsedir.⁴

Müslim ol kimsedir hakikatde
Etmeyüb kesb-i cürm beyhûde
Fi'l u kavî u yed u lisânından
Müslimûn ola cümle âsûde

¹ Buhârî, İmân 7.

² Hâkîm, el-Müstedrek II, 164 (Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek ale's-Sahihayn, I-IV, Beyrut, 1411); Beyhakî, Şuabu'l-İman I, 47 (Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, I-VII, Beyrut, 1410).

³ Es'ad Efendi nüshasında bu mısra silindiğinden, eksik mısra diğer nüshalardan alınarak tamamlanmıştır.

⁴ Buhârî, İman 4.

4. Hadîs

حَصَلْتَانِ لَأِ يَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنِ الْبُخْلِ وَسَوْءِ الْخُلُقِ

Bir mü'minin imanıyla cimrilik ve kötü huy biraraya gelmez.¹

Tab-ı mü'minde ictima etmez
İki haslet ki pest hasletdir
Ehl-i imana nâ-muvafıkdır
Huy-ı bed biri biri hasetdir

5. Hadîs

يَشِيْبُ ابْنُ آدَمَ تَشْبُ فِيْهِ حَصَلْتَانِ الْحِرْصُ وَ طَوْلُ الْمَلَمَلِ

İnsanoğlu yaşlanır ancak hırs ve tûl-i emel (uzak ümitler) kalır.²

Turfedir tıynet-i benî Âdem
Bulduğunca binây-ı ömri halel
Gerd hırsıyla ânda tazelenir
Rişte-i ankebût tûl-i emel

6. Hadîs

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللّٰهَ

İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükretmez.³

Cümle nimet Cenâb-ı Hakkın'dır
Her kimin desti ile bula husûl
Eyleyen şükr-i nâsdan i'râz
Şükr-i Hak'dan irâde etdi udûl

7. Hadîs

مَنْ لَمْ يَرْحَمْ النَّاسَ لَمْ يَرْحَمْهُ اللّٰهُ

İnsanlara acımayana Allah acımaz.⁴

Hükm-i mizân-ı adl-i Rabbânî
Ne revâ zalime ide hürmet
Nâsa rahmetmeyen bed-âyine
Eylemez Hazret-i Hudâ rahmet

¹ Tirmizî, el-Birr ve's-sıla 41.

² Tirmizî, Zühd 28; Beyhakî, Şuabu'l-iman VII, 266.

³ Tirmizî, el-Birr ve's-sıla 35.

⁴ Müslim, Fedâil 65.

8. Hadîs

الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا ذِكْرُ اللَّهِ

Dünya lânetlidir, Allah Teâlâ'nın zikrinden başka onda ne varsa lânetlidir.¹

Serteser oldu lâyık-ı lânet
Cümle eczây-ı âlem-i fânî
Yok bu virane içre müstesna
Meger illa ki zikr-i Yezdânî

9. Hadîs

الغِنَى الْيَأْسُ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ

Zenginlik, insanların ellerindekinden umut kesmektir.²

Bulamazsın ğına-yı tab'a zafer
Kenc-i ye's olmadıkça sana makar
Olamazsın ğani hakikatde
Ğayriden etmedikçe kat'-ı nazar

10. Hadîs

مَنْ حُسِنَ إِسْلَامُ الْمَرْءِ تَرَكَهُ مَا لَا يَعْينُهُ

Kendini ilgilendirmeyeni terketmesi, kişinin müslümanlığının güzelliğindedir.³

Kavl u fi'linde terk-i bî mânâ
Hüs-n-i İslâm'dan olundu şümar
Ana sa'y et ki kavlıle fi'lin
Dinine ola zîynet-i ruhsâr

¹ İbn Mâce, Zühd 3.

² Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* III, 193 (Alauddin Ali b. Husâmuddin, *Kenzu'l-ummâl*, I-XVI, B eyrut, 1399).

³ Tirmizî, Zühd 11.

11. Hadîs

لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِيمًا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ

Yiğit, güreşte yenen değildir. Gerçek yiğit öfke anında kendini tutandır.¹

Pehlivan ol değil ki küştîde
Hasmına ğalib u bahâdır ola
Pehlivanlık odur ki vakt-i gadab
Zabt-ı nefis-i şedîde kâdir ola

12. Hadîs

لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ

Zenginlik mal çokluğunda değildir. Zenginlik, gönül zenginliğidir.²

Malı zan etme mâye-i devlet
Malı bisyar olanı sanma ğani
Ĝani ol kimsedir hakikatde
Zill-i ğişden ki ola müstağni

13. Hadîs

الْحَزْمُ سُوءُ الظَّنِّ

İşi sıkı tutmak, güvenmemektir (Aşırı ihtiyat, güvensizlikten doğar.)³

Ma'na-i u hazm u ihtiyât u hazer
Dikkat olunsa bed-gümânlıktır
İntibâh u basîret üzre sülûk
Harmen-i emne pasbanlıktır

14. Hadîs

الْعِلْمُ لَا يَحِلُّ مَنْعُهُ

Bilginin esirgenmesi helâl olmaz.⁴

Pertev-i ruy-i âfitâb gibi
İlmin olmaz diriğ u men'i helâl
Teşnegâna sehâb-ı dânişini
Etme feyz-i ifade de ihmâl

¹ Muvatta, Husnu'l-hulk 12; Buhârî, Edeb 76; Ebû Dâvûd, Edeb 3.

² Buhârî, Rikâk 15; Tirmizî, Zühd 40.

³ Beyhakî, Şuabu'l-ıman VI, 360; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* III, 818.

⁴ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* X, 217.

15. Hadîs

الكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ

Güzel söz sadakadır.¹

Sâilin sürme-i tasadduk ile
Çeşm-i ümmidin etmedinse münîr
Bâri virâne zâr hâtırını
Eyle tîb-i kelamla ta'mîr

16. Hadîs

كَثْرَةُ الضَّحِكِ تُمَيِّتُ الْقَلْبَ

Çok gülmek kalbi öldürür.²

Gerçi emvâcî cûy-bârın olur
Bâis-i irtiyâh sebze u berk
Lîk mevc-i müselsel-i hande
Kalb-i âbâdî ğark-i lucce-i merk

17. Hadîs

الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ

Cennet, annelerin ayakları altındadır.³

Neyl-i gülgeşt-i gülistan-ı behişt
İrtiyâb-ı rızâ-yı mâderdir
Kerden-i cânda hakkı terbiyyet
Nimet-i cennette beraberdir

18. Hadîs

الْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ

Belâ, söze bağlıdır.⁴

Sûret u ma'nâ-i lisanımıza
Lafz u mânâda bilmutabıktır
Rûy-ı insana der-güşâ-yı belâ
Ma'nâ-i ekser kilid-i nâtıkadır

¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 316; Buhârî, Edeb 34.

² Tirmizi, Zuhd 2; İbn Mace, Zühd 19.

³ Nesâî, Cihad 6; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr II, 289 (Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XXV, baskı yeri yok, 1406); Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* XVI, 461, 462.

⁴ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* III, 550, 553.

19. Hadîs

النَّظْرَةُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِيهَامِ إِبْلِيسَ

Kaçamak bakış, İblis'in zehirli oklarından biridir.¹

Rûy-i hubâna nazre-i nâgah
Nâvek-i zehr-nâk-ı şeytandır
Rah-ı nâmahreme nigâh etmek
Âteş-i hân mân-i sâmandır

20. Hadîs

لَا يَشْبَعُ الْمُؤْمِنُ دُونَ جِرِّهِ

Mümin, komşusu aç iken karın doyurmaz.²

Her kimin ki ola han-ı kalbinde
Nân-ı İslam u nimet-i iman
Nice layık ki kendisi yatıp
Cûa hem-sâyesin göre şâyan

21. Hadîs

لُعِنَ عَبْدُ الدِّيْنَارِ لَعِنَ عَبْدُ الدَّرْهَمِ

Altına kul olan lânetlensin, gümüşe kul olan lânetlensin.³

Hâlık u Râzık-ı zemîn u sema
Rızkın ihsan ederken ey mağbûn
Zer u sîme perestiş eyleyene
Ne revâdır ki denmeye mel'ûn

22. Hadîs

دُمٌّ عَلَى الطَّهْرَةِ يُوسَعُ عَلَيْكَ فِي الرِّزْقِ

Temiz olmaya devam et, rızkın genişletilir.⁴

Mü'minîne devam tuhr iledir
Vus-i erzâka kesb-i istihkak
Çirkdir tuhra oldu vâbeste
Feth-i bâb-ı hazâin-i erzâk

¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir* X, 173; Hâkîm, *el-Müstedrek* IV, 314; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* V, 328, 329, 330.

² Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 54-55; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* V, 769.

³ Tirmizî, *Züh*d 42.

⁴ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* XVI, 129.

23. Hadîs

لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ

Mümin bir delikten iki kere sokulmaz.¹

Dâm-ı mekrine düşme eylese de
Hasm-ı dîrîn temellukât izhâr
Köhne sûrahdan o mâr yine
Mü'min olmaz gezîde diger bâr

24. Hadîs

الْعِدَّةُ دَيْنٌ

Söz vermek, borçtur.²

Etdiğin vâdeye vefa eyle
Ki vefa ahsen-i hasâildir
Zimmet-i sıdka deyndir va'de
Hulf-i va'd akbeh-i rezâildir

25. Hadîs

الْمَجَالِسُ بِالْأَمَانَةِ

Meclislerde konuşulanlar emanettir.³

Ey olan mahrem-i mecâlis-i ins
Etme nakl-i suhan ki âfettir
Hukkadır halka-i mecâlis-i pâk
Andaki dürr-i râz emanettir

26. Hadîs

الْمُسْتَشَارُ مَوْثِقٌ

Kendisine danışılan kimse kendine güvenilen kimsedir.⁴

Müsteşar etdiğin kimse eğer
Senden eyleser râh-i hayr-i nihân
Sana nisbet-i hiyanet etmiş olur
Olsa da hilkatinde ehl-i emân

¹ Buhârî, Edeb 83.

² Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* III, 347.

³ Ebû Dâvûd, Edeb 32.

⁴ Tirmizî, Edeb 57.

27. Hadîs

السَّمَّاحُ رِبَّاحٌ

Cömertlik kazançtır.¹

Hak budur kim sıfât-ı ulyâdır
Cûd u afv u semâh u lutf u kerem
Ne şerefdir olub bugün memdûh
Rûz-i mahşerde olasin hurrem

28. Hadîs

الدَّيْنُ شَيْنٌ الدَّيْنُ

(Gereksiz) borç, dinin yüz karasıdır.²

Etme ârâyış-i mecâzi için
Gerden-i himmetin esir-i duyun
Rûy-i dîni olur hıraşîde
Pençe-i deyne kim olurise zebûn

29. Hadîs

الْقَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْفَدُ

Kanaat, tükenmez bir maldır.³

Dâde-i hak ile olan hursend
Dâver-i mülk-i istirahatır
Bir tükenmez hazine ister isen
Bil ki gencine-i kanaattir

30. Hadîs

الصُّبْحَةُ تَمْنَعُ الرِّزْقَ

Sabah uykusu rızka engel olur.⁴

Kesb-i erzak için seher-hîzî
Başka bir nimet-i ilâhîdir
Mâni-i kesb-i nimet-i dâreyn
Lezzet-i hab-i subhgâhîdir

¹ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* VI, 361.

² Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* VI, 231.

³ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* III, 393.

⁴ Ahmed b: Hanbel, *Müsned* I, 73.

31. Hadîs

آقَّةُ السَّمَاخَةِ الْمَنِّ

Cömertliğin âfeti, başa kakmadır.¹

Merhem-i endude-i simahatini
Zahm-ı minnetle etme âzürde
Bâd-ı bed hîz-i imtinândan olur
Berk-i gülzâr-ı lutf pejmürde

32. Hadîs

السَّعِيدُ مَنْ وَعِظَ بغيره

Saîd/bahtiyar o kimsedir ki başkasından ibret alır. (Kendisi kötü örnek olmaz.)²

Odur ehl-i cerîde-i suadâ
Ki olub kendi haline hursend
Dil-i âgâh-i çeşm-i ibretine
Gayrinin hâli ola nüsha-i pend

33. Hadîs

كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحْتَنَّتْ بِكُلِّ مَا سَمِعَ

Her işittiğini söylemek, insana günah olarak yeter.³

Âdeme ol günah kâfidir
Ki ede her ne gûş ederse beyân
İde mihmân-hane-i gûşen
Râyıd-ı esb-i tund-hîz zebân

34. Hadîs

كَفَى بِالْمَوْتِ وَأَعْظَا

Vâiz olarak ölüm yeter.⁴

Mevti yad eyle vâiz isterisen
Anda kevnin fenâsın istiş'âr
Her biri bir lisân-ı mev'izadır
Hâl-i kevnî beyâna seng-i mezar

¹ Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir III, 68; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* XVI, 112, 117, 216, 267.

² Müslim, Kader 1; İbn Mâce, Mukaddime 7.

³ Ebû Dâvûd, Edeb 80.

⁴ Beyhakî, Şuabu'l-iman VII, 353.

35. Hadîs

خَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ

İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır.¹

Hayr-i nâsa muradın ise vukûf
Hayr-i nâsın hadîsin et iz'ân
Hayr oldur ki cümleden efzûn
Ola halk-ı cihana nef-resân

36. Hadîs

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْيُسْرَةَ

Allah, yumuşak yüzlü güleç kimseleri sever.²

Hak Teâlâ sever o bendeyi kim
Sehl-i tab u küşâde-hâtır ola
Olmayıb tund huy u çîn cebin
Hande-rûlukla halka nâzır ola

37. Hadîs

تَهَادَوْا تَحَابُّوا

Birbirinize hediye verin, birbirinizi seversiniz.³

Eylen âmed şud-i hedâyâyı
Mezra-i hubba mâye bahş-i nemâ
Sen dırahtânına su verdikçe
O da nev-bâveler eder ihdâ

38. Hadîs

أَطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجُوهِ

Hayrı güzel yüzlüler katında arayın.⁴

Hub-rûlardan et tevakki-i hayr
Kimseden olsa hacetin matlûb
Masdar olmağa hayra şâhiddir
Sûret-i hüsündâr u menzar-ı hub

¹ Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir XII, 453; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* I, 142.

² Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* III, 14.

³ Muvatta, Hüsnü'l-Hulk 16.

⁴ Beyhakî, Şuabu'l-iman III, 278; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* VI, 516.

39. Hadîs

زُرْ غَيًّا تَزِدُّ حَيًّا

Sık sık ziyaret etme, sevgin artar.¹

Dostânın miyânesinde olur
Sohbet-i muttasıl kelâl-engîz
Fâsıla taze şevk ider îrâs
Sohbet-i ğıb olur muhabbet-hîz

40. Hadîs

طُوبَى لِمَنْ سَعَلَ عَيْبَهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ

Aybı, başkalarının aybı ile uğraşmaktan kendini alıkoyana ne mutlu.²

Devlet ânın ki bezm-i âlemde
Eyleyüb kendi hâline dikkat
Kendi aybın tecessüs eylemeden
Bulmaya gayre bakmağa fırsat

Tarîh-i itmâm şuden-i Hadîs-i Erbaîn

Sâl-i tarihini rubâinin
Pursiş için kuşâd edince lebi
Biri şart-ı zekât ile Nâbî
Dedi kim “Şerh-i Çil Hadîs-i Nebî”

¹ Beyhakî, Şuabu'l-iman VI, 326, 327, 328; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* IX, 30, 178.

² Beyhakî, Şuabu'l-iman VII, 355; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* XV, 865.

Nâbî'nin Kırk Hadîsî'nin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümündeki Yazma Nüshasından Örnekler

ŞAİR NÂBÎ'NİN HAC MENASİKİYLE İLGİLİ DUYGULARI

Musa Kazım YILMAZ*

Giriş:

Şair Nabi büyük bir divan ve tasavvuf şairidir. Divanında ve diğer eserlerinde çok sayıda gazel mevcuttur. Ancak Nabi'nin en büyük özelliği başta teşbih ve mecaz olmak üzere şiirlerinde çok fazla edebi sanatları kullanmış olmasıdır. Nabi'nin dindar ve takva sahibi mutasavvıf bir şair olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Nabi'nin şiirlerini okuduğumuzda duygu seline kapılırız adeta. Nitekim hac ibadetini eda etmek üzere çıktığı hac seferini detaylı bir şekilde anlatan Tuhfetü'l-Haremeyn adlı eseri aslında bir seyahatnamedir. Nabi bu eserinde üç temel konuya temas ediyor: **Birincisi**, İslam'ın şartlarında biri olan hac ibadetini ifa ederken hac menasikiyle ilgili olarak kutsal topraklarda yaşadığı duygulu anları kaleme almıştır. **İkincisi**, başta Resul-i Ekrem (s.a.v) ve ashab-ı kiram hazretlerinin hatıralarını taze bir şekilde okuyucuya sunmuştur. **Üçüncüsü** de, İslam uygarlığının merkezi olan kentlerin özelliklerine temas ederek 17. yüzyıla ait İslam uygarlığından örnekler vermiştir. Biz burada Nabi'nin hac menasiki hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz.

Nabi'de Menasik Aşkı:

İslam dini, hac dışında içinde simge barındırmayan bir dindir. İsteddiğimiz yerde namaz kılabiliriz, istediğimiz yerde oruç tutabiliriz ve istediğimiz yerde zekâtımızı fakirlere verebiliriz. Fakat hac ibadeti için aynı şeyleri söyleyemeyiz. Çünkü istediğimiz zamanda ve istediğimiz yerde hac ibadetini yerine getiremeyiz. Başta Kâbe olmak üzere, Hacerü'l-Esved, Safa ile Merve, Mina, Müzdelife ve Arafat gibi kutsal mekânlar simgesel olarak hac ibadetinin menasikleridir. Tüm Müslümanlar gibi Şair Nabi de hac menasikine karşı derin bir saygı duymaktadır. Aşk derecesine varan bu sevgisini şu rubaisinden anlamak mümkündür:

Şevk-i Harem der dili men cuş zed,
Hem kevkebe-i aşk-i reh huş zed.
Abile-i pa bih ez-an çeşm u ser
Ku ne guşud-est der- an, ku nazar?¹

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ *Tuhfetü'l-Haremeyn* (Latince), s. 12; sad., Mahmut Karakaş, Şanlıurfa, 1989.

Şair Nâbî Sempozyumu

Yani, “*Harem’in şiddetli arzusu gönlümde kaynadı. Yol sevgisinin tantanası aklıma geldi. Ayaktaki sivilceler, oradan yüze ve göze sıçradı. Ama kim orada el açmaz, kim orada göz atmaz ki?*”

1) Kâbe: Sözlükte dört köşeli veya küp şeklinde olmak anlamındaki “K’ab” kökünden gelen “Kâbe” Kur’an’da iki yerde geçmektedir.¹ Başta Kabe-i muazzama olmak üzere Kabe’nin bir çok ismi vardır. Beyt, Beytüllah, el-Beytül-’Atik, el-Beytül-Haram, el-Beytül-Muharrem, el-Beytül-Mamur, el-Meş’arü’l-Haram ve Kible² gibi isimler bunlardan bazılarıdır. Şair Nabi’nin, Kâbe’ye karşı aşk derecesinde bir muhabbeti olduğu için Tuhfetül-Haremeyn adlı seyahatnamesinin başında Besmeleden sonra bir rubai ile Kâbe’ye şöyle sesleniyor:

Ey Beyt-i Haram-i saff-i ğufrane makam,
Ve ey bab-i Selam-i medhal-i Dar-i Selam.
Ey Mültezim-i şerif-i müstelzim-i afuv,
Ve ey Zemzem-i safha şuyi-i isyan-i enam.³

Yani, “*Ey mağfiret saflarına makam olan Kâbe, Ey Cennetin giriş kapısı olan Babü’s-Selam, Ey affı gerektiren Mültezim-i şerif ve Ey zezem ile günahkârların sahifelerini yıkayan Makam!*”

Şair Nabi’ye göre Allah (c.c) dünya sarayını süsleyen Kâbe’yi isyan çölünde kaybolanlara bir hidayet vesilesi yapmıştır. Allah (c.c) İslam memleketlerinin sakinlerini umumi bir ziyaretgâha davet etmiş ve o af ve güven sofrasını iyilik sinisine koymuştur.

Kâbe ki ez o der heme dilha rehest,
Cüzi ez eczaş, yeminü’ llahest,
Cevher-i ayine-i dilha veyest,
Cevher-i gencine-i dilha veyest.

Yani, “*Bütün gönüller o Kabe yoluna gitmek ister. Ki o Kâbe’nin bir parçası (Hacerü’l-Esved) Allah’ın sağ elidir. Gönüller aynasının cevheri de, gönüller hazinesinin cevheri de Kâbe’dir.*”⁴

Nabi bir südasisinde ise Kâbe’nin, Mekke-i mükerreremin ufuklarının gelini olduğunu, bu görevinin öteden beri devam ede gelen bir

¹ Maide, 5/95, 97.

² T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIV, 14, İst., 2001.

³ *Tuhfetü’l-Haremeyn* (Latince), s. 9; sad., Mahmut Karakaş, Şanlıurfa, 1989.

⁴ *Tuhfetü’l-Haremeyn*, s.9-10; Menderes Coşkun, *Nabi’nin Tuhfetü’l-Haremeyni*, s. 160; Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.

görev olduğunu, dünyanın takvim sayfaları gibi Kâbe'nin nuruyla dolup taşıdığını, Mekke'nin bu denli korunmuş olması diğer şehirlere gölge düşürdüğünü ifade ederek şu temennilerde bulunur: **“Gönül bahçesinin ömrü devamlı, bahar şeklinde devamlı ve sevinçli olsun. Devlet yüzü ve baht bakışı arkasından yetişsin.”**

Nabi Kâbe'yi bir edalı sevgiliye, bir geline benzettiği için hac seferini de “güzel sokağın gizli cilve ve güzellikleriyle dolu ve görülmemiş gönül çekici bir yolculuk” olarak tahayyül etmektedir. **“Misal-i Kâbe aya nur dide-i uşşak, (Âşıkların gözleri acaba Kâbe gibi bir nur görmüş müdür?) Gören cemalini müştak, görmeyen müştak”** diyerek Kâbe'yi bir sevgiliye benzetir. Hatta hac seferi esnasında göreceği yeni yerleri ve meydana gelebilecek yeni hadiseleri yazmak istediğini ifade ederken şu ilginç benzetmeyi yapar: “Yeni yeni meydana gelecek şeyler oldukça, tıpkı gelini süsleyen kadının yaptığı gibi, büklüm büklüm uzun saçlarını örten amber kokulu güzel yüzünü süsleyen izleri, yeni ve taze görüşlerle kaleme almayı düşündüm.”¹

2) Nabi'nin Kâbe Tasvirleri: Şair Nabi, Kâbe'nin manevi güzelliklerini anlatırken teşbihlerle dolu çok güzel bir üslup kullanır. Tuhfetü'l-Haremeyn adlı eserinde “Kâbe-i Muazzamanın vasıflarının Zikri” babında Kâbe'yi önce bir arkadaşa benzetir. Bu benzetme için şu ifadeleri kullanır: “ Öyle güzel yüzlü bir meclistir ki, Sidre'nin boyunun salınmasını süslemek için kıyam etmiş ve mülk ile melekûtu temaşa edenlerin aşk bakışlarını hayrette bırakmıştır.” Ardından Kebeyi bir güneşe benzeterek şöyle der: “Öyle yakıcı bir güneştir ki, metafin daireleri kucağında cilve etmekle, arz ve sema mizanının bakışlarını, âşıkların elbiselerinin yakasına döndürmüştür.”²

Daha sonra Kebeyi bir güvercine benzeten Nabi şöyle der: “Mücevherlerle süslenmiş mukaddes yuvanın üstünde başı etrafında dönen ve boynu kudretten halkalı yabancı bir güvercine benzer.” Şair Nabi, “siyah renkli perdenin arkasında ebedi hayatın çeşme başı vardır” diyerek Kâbe'nin manevi varlığına dikkat çekmektedir. Ayrıca: “başı örtülmüş olan yer, hidayet başışının olduğu yerdir ki, orada tavaf edilecek Kâbe'nin kuzeyindeki bölümde, aç gözlüler günahlarının affı için mağfiret dilemektedirler.”³

Şair Nabi'ye göre “Kâbe, su ve toprak âleminin misk kokulu göbeğidir. Felek çemberlerinin amber kokulu merkezidir. Kâbe, ilahi memleketin kürsüsü, feyiz kuşunun sonsuzluk kafesi, melekût hazinesinin sandukasıdır. Ceberut çarşısının mücevher kılıfı olan siyah örtüsü, rüzgârın

¹ Tuhfetü'l-Haremeyn, s. 13.

² A.g..e., s. 78.

³ A.g.e., a.y.

Şair Nâbî Sempozyumu

hareketiyle hareketlendikçe, kapalı denizin dalgalanması gibi, nurların dalgalandığı görülür. Böylece âşıkların kalpleri, hayret bakışları ile zevk denizinde boğulur gider.”¹

Şair Nabi, bazen Kebeyi, güneşi bile kıskandıracak güzellikte olan bir geline benzeterek şöyle der: “Amberle doldurulmuş örtünün altından yanağının köşesi parladıkça Kâbe, göğü aydınlatan güneşin coşkun ışığından gizlenmektedir.

Şüd müteharrik zi nesimeş nikab,
Geşte münevver zi ruheş aftab.
Burku-i müşgin zi ruheş ber şikest,
Narh-igül u kıymet-i amber şikest.

Yani, “Hafif rüzgârdan Kâbe’nin örtüsü kırırdayınca Kâbe’nin yüzünden güneş nurlandı. Misk kokulu örtüsü yüzünden kalkınca da, gül ve amber kıymetten düştü.” Şair Nabi’ye göre “doğu tahtının hükümdarı olan güneş her sabah firuze renkli gökyüzüne yükseldiği sıralarda, bütün kâinatın mağfiret kapısı olan saadet kapısında alını yere sürmekle ufuklar ülkesini el altına almış oluyor.”²

Nabi Kâbe’yi bazen bir cennet bahçesine benzetir. Şöyle der:

Amede ba hil’at-i anber-sirişt,
Sünbül-imişgin-i iriyaz-i behişt.
Bürde be-rah-i keremeş arş rah,
Meşaledar-i haremeş mihr u mah.

Yani: “O, anber yaratılışlı, hilat ile gelmiş bulunan kokulu cennet bahçesidir. Savulun! O, arşa giden bir kerem yolu, ay ve güneşin meş’aledarı olan Haremdir.”

Nabi, Kâbe’nin kapısı için şöyle diyor: “Atebe-i bab-i ali-cenab-i sütuh-i nevaşi olmağın efvah-u pişani-i züvvar şeref-i maliş ile müşerref-i envar olmadadır.”³ Yani, “Alınların koyulduğu âlicenap kapının eşîği, ziyaretçilerin ağız ve alınlarını şerefle sürdükleri menba-ı envar bir yerdir.”

3) Mikat ve İhram: Şair Nabi, hac menasikine karşı duyduğu yoğun sevgide ve onlarla ilgili olarak yaptığı nefis benzetmelerde Kâbe’yi hep

¹ A.g.e., s. 79.

² A.g.e., a.y.

³ Menderes Coşkun, s. 263.

merkeze almıştır. Nitekim Mısır kafilesiyle hacca gittiği için Mısır kafilesinin ihrama girme yeri (mikati) olan **Rabik** adlı sahraya geldiklerinde ihrama girişi şu şekilde ifade eder: “Beytullah yolunun bütün yolcuları, adi elbiselerinden soyundular.

Penbe-i dağ-i derun içre nihandır bedenim,
Diri oldukça libasım budur ölsem kefenim.

Beyti ile bedenler yıkandıktan sonra mukaddes ilahi divanın elbisesi olan iki parça beyaz renkli ihramı omuz ve bedene bağlayıp baş ve ayaklar çıplak halde göklere yükselen “**Lebbeyk**” seslerini melaike-i kiramin zikirleriyle karıştırdılar.”

Şair Nabi Kâbe’ye yaklaşan hacıların “**Lebbeyk Allahümme Lebbeyk**” nidalarıyla dağları inlettiklerini ve artık hacılara aceleciliğin hâkim olduğunu dile getirirken şöyle der:

Kâbe-ra mestane Lebbeyk arem ez mikat-i aşk,
Ki ez eletsem hem ba-in Lebbeyk guya kerde-end.

Yani “*Aşk mikatında Kâbe’ye varmak üzere mestane bir şekilde Lebbeyk getiririm. Ki, zaten ben yaratılıştan böyle Lebbeyk diyenlerdenim.*”¹ Ona göre Kâbe’nin kokusunu alan hiç kimsenin artık sabretme gibi bir lüksü bulunmamaktadır. Kâbe’ye yaklaşan herkesin büyük bir aşk ile ve cuş-u-huruşla Harem-i Şerife doğru koştuğunu dile getirmektedir. Şair Nabiye göre Kâbe’ye ulaşmak, “*yokluk âleminden varlık âlemine yetişmek*” gibidir. Şu ifadeler onundur: “*Sonra Cenab-ı Hakk’ın mağfiretinin süslü armağanı olan büyüklük ziyafethanesine girip, işitme dükkanı olan kulak, Haremeyn’in söz kumaşı ile doldukça servet mühayyilemin sandığı da arzu ile doluyordu.*”²

Nabi’nin ifade ettiğine göre ilahi fazilet gülistanına doğru hareket edildiği günden beri arzularında sabırsızlık baş göstermiş, bir an önce istenilen menzile ulaşmak ve yakarış gözyaşlarının servetini teslim etmek ümidiyle, ömür yaprağının belalarından bir miktarını başka günlere bırakmak cana minnet sayılmıştır. Hele Beytül-Haram’a yaklaşıldığında akıl ve şuur kervanı sabır ve karar melekesinin yerine yerleşmeye başlamaktadır. Herkes adeta şu mısraları terennüm etmektedir:

Key buved Ya Rab, ki ru der-Yesrib u Betha künem,
Geh be Mekke Menzil u geh der-Medine ca künem.

¹ A.g.e., s. 73

² A.g.e., s. 74.

Yani “*Ya Rab, Yesrib ve Batha’nın (Mekke Vadisinin) ne zaman yüz süreceğim. Bazen Mekke’yi, bazen de Medineyi kendime menzil edineyim?*”¹

4) Harem Bölgesi ve Umre: Şair Nabi’nin ifade ettiğine göre Mekke-i Mükerrerme haremine iki saat mesefede bulunan “**Umre**” isimli yer, harem sınırının başlangıcıdır. Nabi, hacıların haremle ilgili bu ilk buluşmalarını, tıpkı kelebeklerin, geceleyin çölde yanan bir ateşle buluşmalarına benzetir ve şöyle tasvir eder:

Cümle halaik, çı Arap u çı Acem,
Badiye Peyma bı hevay-i harem.
Ez ateş ş’ule be-nümud amedend,
Cümle der-an arsa fûrud-amedend.

Yani, “*Harem’in çöl havasında dolaşan, Arap olsun Acem olsun bütün mahlûkat, ateşin alevinde görünmeye geldiler. Onların hepsi bu arsada kavrulmaya geldiler.*”²

Nabi, harem hava sahasına giren insanın, minnetsiz mağfîret sofrasında bir lokmaya sahip olabilmek için, ilahi sevginin cazibesıyla, mal, aile ve akraba gibi bütün sevdikleriyle ilişkisini kestiğini ifade ettikten sonra şöyle der: “*Ve senay-i bi hadd hazret-i Vahhab-i amimü’r-Rahmete ki kala-i kem-yab-i zindegani, tarac-hurde-i reh-zen-i merg-i negehani olmazdan mukaddem perniyan-i pişani pay endaz-i hak-i harem-i Yezdani kılınmak devletinden mahrum komadı.*”³ Yani “*Kadir-i mutlak olan Allah’a binlerce şükür olsun ki, göğüs mumunun parıltısı hayatın son nefesini görmeden tavaf edilecek yerin takısının kandilini görerek parlayan gözlerin saadetinden bizi nasipsiz bırakmadı. Yine Allah’a sonsuz şükür olsun ki, hayatın nadir kumaşı, ani ölüm eşkiyasının küçük yağması olmadan önce Cenab-ı Hakkı’nın haremünün toprağına yüz sürmekten beni mahrum etmedi.*”

Minnet Huda ki, her ki talep-kerdem ez Huda,
Ber-minnethay-i himmet-i hod Kamuran şudem.

¹ A. g. e., s. A.y.

² A. g..e., s. 75.

³ Menderes Coşkun, a.g.e., s. 256.

Yani, “Allah’a hamdolsun ki, O’ndan ne istedim ise, isteklerimin yerine gelmesinden dolayı O’nun tarafından mutlu oldum.”¹

Şair Nabi Kâbe’nin çevresindeki Harem bölgesini anlatırken 17. Miladi yüzyılda var olan fakat bugün onlardan eser bulunmayan iki önemli şeyden bahseder. Birincisi, Umreden Hareme doğru gidilirken Mekke-i Mükerreremin çevresindeki hurmalıklar. İkincisi de, başta Hz. Hatice’nin olmak üzere Makberü’l-Mu’alla’daki mezar kubbeleri.

Nabi şöyle der: “Ma hasal, haval-i Mekke-i Muazzama’da naghah kıbab-i mezaristan-i Mualla saye-i hurmazardan hüveyda olmağla hade-ka-uyun peyman-e lebriz-i neşat olup mest-i şevk-i serhoşi olmağa başladı. Hususan şem-i şebistan-i ismet, pervane-i çerağ-i nübüvvet Hazret-i Hadice-i Kübra (r.a) hazretleri dahi ol sahada arayış-i zinet-i cavidani olmağla kubbe-i merkadları azam-i kibab-i Mualladır.”² Yani, “Hâsılı Mekke-i Mükkereminin çevresindeki hurmalıkların gölgesinden birden bire Makberü’l-Mu’alladaki kubbeler görününce göz bahçelerinin bardağı sevinçle dolup sarhoş olmaya başladı. Nübüvvet ışığının pervanesi Hadice-i Kübra hazretlerinin ebedi sarayının süsü olan türbesinin kubbesi, o kubbelerin en yücesidir.”³

Nabi, “*Kuyin gibi ehl-i dile bağ-i İrem olamaz, Bağ-i İrem ol Cennet-i feyze harem olamaz*” deyip Mekke sokaklarına daldığını, Rasulü Allah’ın (s.a.v) sık sık yaslanıp dua ettiği “*Müdde’â*” adıyla şöhret bulan bir yerde dua ettikten sonra Babü’s-Selam kapısından Hareme girdiğini dile getirir.

5) Kâbe ile İlk Karşılaşma ve Kudum Tavafı: Hac ibadetini eda etmek üzere Kâbe’ye müteveccih olan birçok insanın, Kâbe’yi ilk gördüklerinde bakmaya dayanamayıp bayıldıkları rivayet edilmiştir. Şair Nabi de tıpkı diğer Kâbe âşıkları gibi onu görür görmez kendisinden geçtiğini şöyle ifade eder:

“Haremü Allah’ın avlusuna bir bakış güvercini uçurduğumda şuurun şirazesi kırıldı ve beş duyunun dağınık parçaları artık oyuncak olmaya başladı. Dehşetli kavuşmanın ağırlığından dolayı kıymetli can iksiri bedenden döküldü. Beytullah’ın azametli istilasından, Ruh aslanı kafes zincirini keserek az kaldı vücudun dar geçidinden kaçacaktı. Daha sonra çeşitli nurlu tebessümler şuur mumunu nurlandırdı. Olgun bir hayâ ile yükselen akli baştan alan güzel Beytullah’a hasret gözünün penceresi açıldı.

Geşt dilem garka-i bahr-i visal,
Gum-şüdem ez hod, be-füruğ-i cemal.

¹ A.g.e, a.y.

² Menderes Coşkun, a.g.e., s. 256.

³ A.g.e., s. 257.

Seyl-i sirişk ez müje-i eşk-bar,
Ser-zed u Ceyhun şüd, u ez-an-em kenar. ”¹

Yani, “Gezgin gönlüm vuslat denizinde battı. O’nun cemalinin nuru ile kendimden geçtim. Kirpikten akan gözyaşı sele dönüp Ceyhun nehrinin kaynağı oldu ve ben onun kenarındayım.” Şair Nabi “Ahır ey Kâbe, kun delili ki, becayi biresem, derdmendem, meded kun bedevayi biresem” (Hâsılı ey Kâbe, bana yol göster ki, yerime yetişeyim. Dertliyim; bana yardım et ki, deva bulayım) diyerek hacerü’l-Esved ile musafaha ettikten sonra Kudum tavafına başladığını ifade ediyor. Ona göre yedi devirden ibaret olan tavafın her bir devri gök kubbenin bir tabakasına benzetilmiştir.²

5) Hacerü’l-Esved, Zemzem ve Mületezem : Şair Nabi “Hacerü’l-Esved-i es’ad-i mübarek” şeklinde ifade ettiği Hacerü’l-Esved çevresinin, gümüşten bir hale gibi Harem’in avlusunu çevirdiğini dile getirerek şöyle der:

Nur-i siyaheş lem’an ez Huda-st,
Hal-i siyahes hacerü’l-Esved-est.

Yani, “Kâbe’nin siyah bir beni hükmündeki Hacerü’l-Esved Allah tarafından parıldayan bir nurdur.” Nabi’ye Hacerü’l-Esved için şöyle der: “Ne Hacerü’l-Esved! Bir şeb-çerağ-i efser-i aferiniş, merdümek dide-i biniş, süveyday-i dil-i kainat, hal-i cemal-i mümkinat, güşvare-i arş-i Rahmani, Bazubend-i hane-i Yezdani, Kuy-i girban-i envar, nokta-i nuh-daire-i esrar, nigin-i hatem-i sun’i- ezel, Yemin-i hudavendi-i azze ve cell, busegah-i enbiya-i kiram, mihakk-i şifah-i evliyay-i izam, levha-i sine-i inayet, ve gevher-i kemer-i hidayet...”³ Yani, bütün mahlukatın tacı üzerinde parlayan bir yakuttur. Gören gözlerin bebeği, kâinat kalbinin siyah lekesi, yaratıkların yüzündeki ben, semanın küpesi, Beytullah’ın bazbendi, Nurkar yakasının köyü, sırlar dairesinin merkezi, ezeli yapının mühürlü yüzüğü, Allah’ın sağ eli, Enbiya-i kiramın busegahı, evliya-i izamın dudaklarının mihenk taşı, inayet semasının levhası ve hidayet kemerinin mücevheridir.”

Şair Nabi Hacerü’l-Esved’ten söz ederken altı minarenin altı selvi ağacı gibi yükseklere başkaldırdığını ifade etmektedir Ona göre eğer Hacerü’l-Esved’in miknatis gibi çekiciliği şuurun yakasını pençelemeseydi,

¹ A.g.e., a.y.

² *Tuhfetü’l-Haremeyn*, s. 84.

³ Menderes Coşkun, s. 264.

dehşetten donmuş bir şekilde adımları hareket ettirmeye hiç kimsenin gücü yetmeyecekti.”¹

Şair Nabî'ye göre, Zemzem can şirasının kaynağı, bedevi hayatı yaşayanlar için temiz ve gıdalı bir şarap, cennet ırmağı Tesnim gibi hayat verici ve gizlilik hazinesinden kaynakayan bir çeşme başıdır.²

Nabî, tavafın bitirilmesinden sonra Hacerü'l-Esved'in karşısında ya Mültezim-i şerif kenarında Allah'tan hacet dilemek için durulması gerektiğini, Mültezim denilen yere göğüs ve yüzlerin sürüldüğünü dile getirir. Şöyle diyor:

Multezim ez şevk der-ağuş gir
Zinde be-canan şev ez-can bi-mir.
Adet-i pervane ne-dani meger,
Çerh zened evvel u suzed diger.

Yani, *“Ölmeden ruhunu yıkamak isteyenler, Mültezimi hasretle kucaklayın. Kelebeklerin âdetini bilmez misin? Onlar ateşin etrafında bir kere dönerler; ikincisinde yanarlar.”*³

6) Safa ile Merve: Hac ibadetini yapanlar tavafın bitiminden sonra Safa ile Merve denilen iki tepelik arasında “S’ay” denilen ibadeti yapmak üzere yedi kez gidip gelirler. Şair Nabî'ye göre Safa ile Merve, ilahi sarayın doğusunda, revakların birbirine diz vurmuş iki büyük takısı olduğunu dile getirerek S’ay yapan hac kafilesini şu şekilde tasvir eder: “Bu iki tepe arasında bulunan s’ay alanı hidayetle donatılmış bir mile yakın bir mesafedir. S’ay yapanlar, şükür memleketinin mağfireti üzerine karınca kafilesi gibi kaynaşmaktadırlar.”⁴

Şair Nabî, Safa ile Merve arasındaki vadideki yürürken çıkan tozun göze sürülecek sürme kadar değerli olduğunu, ayak izlerinin ise, cennete açılan birer pencere olduğunu ifade ederken bir rübaide şöyle der:

Vadi-i mes’a est ki, rig ez-şeref,
Sürme-i çeşm-i uzemay-i selef
Nakş-i kefi pay-i tu, ber-an zemin,
Revzen-i Firdevs şevved der Ruz-i din.⁵

¹ *Tuhfetü'l-Haremeyn*, s. 83.

² A.g.e., a.y.

³ A.g.e., s. 85.

⁴ A.g.e., s. 86.

⁵ A.g.e., s. 86.

7) Arafat ve Cebelü'r-Rahme: Şair Nabi'ye göre Arafat dağına çıkma zamanı geldiğinde artık eğlenerek vakit geçirmenin haram olduğunu, hacıların, tıpkı aşk şehitlerinin "*Müjde şehidan-i aşk! Ruz-i kıyamet resid*" diyerek, kıyamet vaktini birbirilerine müjdeledikleri gibi, büyük bir heyecanla Arafat'a çıkmayı birbirilerine müjdelediklerini dile getiriyor. Özellikle Arafat'a çıkış yolunun zorluğundan söz eden Nabi, dışı develerin bağırtılarından, sürat develerinin gözyaşlarına ve atların kişnemelerine kadar; nara atanların feryadından çingirak seslerine kadar koro halinde birçok sesin birbirine karıştığını ve insanın rahatını kaçırarak bir durum meydana geldiğini ifade eder. Yükselen tozların çokluğundan, güneşin görünmez hale geldiğini, binek hayvanlarının kalabalık oluşlarından yer kürenin ayaklar altında belirsiz hale geldiğini söyler.

Şair Nabi, Arafat'a çıkmakla birlikte Kâbe'nin de neredeyse Arafat'a uçmak üzere olduğunu dile getirirken şu nefis benzetmeyi yapar: "Az kaldı ki, şehbaz-i aşyane-i inayet, yani Beyt-i mükerrrem ihram-i siyeh-famın bal-i müşgin gibi, amade-i pervaz idüp hem-rahi-i süfuf-i ruhani ve sehab-i ah-i uşşak ile feza-i Arafata teyeran eyleye."¹ Yani, "*Az kalsın, inayet yuvasının doğanı olan Beytullah siyah ihramı ve mis kokulu kanatlarıyla hazırlanarak âşıklarıyla birlikte Arafat dağına uçacaktı.*"²

Nabi, Arafat'a çıkışı ve orada yapılacak ibadetleri bir gazelinde şöyle ifade eder:

Pişani-i şevkin kadem-i rah-i necat et,
Müjganını carub-i gubar-i Arafat et.
Tayy eyle cebininle Reh-i kuy-i Hudayi,
Ebruların, amade-i feyz-i hatevat et.
Divan-i İlahide döküp nakd-i sirişkin,
Mamure-i İslamuna tecdid-i berat et.
Versun sana ömr-i ebedi girye-i hasret,
Hun-i dil-i hem hasiyet-i ab-i hayat et.
Nabi! Niye geldin ne durursun bu makamda,
Var barigeh-i Halika, kesb-i derecat et.

Şair Nabi'ye göre Arafat'ta yapılan dualar ve yakarılar, feleğin kulağını sağır edecek kadar iz bırakmaktadır. Arafat Dağı ile ilgili tasvirde şöyle der: "Misk kokan Arafat toprağının her zerresinde cennet hurilerine, yeşil cennet ırmaklarına ve Kevser ırmağına gülümsemeler vardır. Her

¹ Menderes Coşkun, s. 276.

² *Tuhfetü'l-Haremeyn*, s. 89.

hurma ağacı, cennetin Tuba ağacına, her diken ise, hasretle güneşe kucak açmış esneyen hançere benzer. Orası ulvi ve süfli dünyaların fihristesi hükmündedir. Ne gök kubbeye yükselen dua demetleri, ne de orayı baştanbaşa dolduran melekler, insanlar gibi çadırlarını gerseler de, yine de o gün asilerin günah defterlerinden daha çok boş yer kalacağı muhakkaktır. Rahmet dağının ortasında Allah'tan gelen güzel bir koku vardır. Dimağı süsleyen bu koku, sabah uyanışı ile akşam uykusunun kaynağıdır. Âşıkların gözyaşı gibi, Arafat'ın eteğinden akıp geçen bir derenin yanında, Hz. Âdem'in mutfağının dumanı göklere yükselmektedir.”¹

Şair Nabi Arafat vakfesinde yapılan duaları anlattıktan sonra, tövbe etmek isteyenlerin içten yakarışlarını ifade eden şu benzetmelerde bulunur: “İhram kefeninin yakasından baş çıkarmış çıplak tenler ile Arafat meydanı, haşır meydanına bir örnek olup belki de mahşerin gürültüsü buna nazaran bir düğün meclisi gibi daha nazikçe olur. Değirmenin çarkını döndüren pişmanlık gözyaşı seli ve çok şiddetli esen ah rüzgârı, hasret gemisinin yelkenini yıkmaya yanaşmamıştı.

Dil be derun germ çu hurşid şüd,
R'aşa-i tenber nehc bid şüd,
N'ara-i Ya Rab, ez felek bergüzeşt,
Eşk revan amed u ez ser güzeşt.

Yani, “Gönül sıcaktan güneş gibi oldu. Vücudun titremeleri yolda yok oldu. Ya Rab naraları gökyüzünü geçti. Gözyaşları sel gibi akararak baştan aştı.”²

Nabi'ye göre, müezzinlerin işaretiyle yüz binlerin ağzından birden çıkan “**Lebbeyk**” sesleri, meleklerin binasını ve melekût âlemini acı bir zelzele ile titretir. Belki de bu yakarılar, ilahi sakinlerin dudaklarında uçuk ve titreme yapardı. Toprak üzerindeki kalabalık pembe gözyaşı dökerken, yukarı açılan eller dua etmekten, uçmaya fırsat bulamıyorlardı.”

Şair Nabi, hacıların Arafat dağında yaptıkları duanın tesirini hemen gösterdiğini, zira Arafat büyüklüğünde bir bulut parçasının çıplak vücutlu hacılara gölgelik yaptığını ve konukseverliğe yakışır bir surette gülsuyu serpercesine günahkârların yüzlerine yağmur tanelerinin düştüğünü dile getirir. Öyle bir yağmur ki, her damlası gelinlerin göğsüne sarkan gerdanlık misali ilahi lütfedir. Yağmurun her bir damlası, adeta şahlara layık gelinlerin ziynetli muskaları gibi, ilahi kabule yarayan birer parlak mücevher

¹ A.g.e., s. 92.

² A.g.e., s. 95.; Menders Coşkun, s. 286.

gibiymi. Bu çeşit acz ve niyaz zamanında, inayet bulutunun yardımı, ümit tarlasına açıkça kılavuzluk eder. Bu rahmet, mağfîret deryasının coşan öncüleri olduğunu bildirmek ister.”¹

8) Mina ve Müzdelife: Şair Nabi Hacların Arafat’tan Müzdelife’ye intikal ederken yaşadıkları sıkıntılardan söz ettikten sonra, Müzdelife’yi şöyle anlatır: “Müzdelife namıyla meşhur olan makam, feyizli Arafat ile Mina arasında gönüllere ferahlık veren bir sahradır. O günah giderici sahranın ortasında, geniş bir sofa ve yüksek bir kubbe vardır. O mübarek gecede kul hakkı gibi bir bela yükünden kurtulmak için Allah’tan af edilmeyi beklemek için ah u feryatlar yeniden göklere yükseldi. O Korku ve rica gecesinde eller taze dua gibi gökyüzüne açılmış ve yüzler niyaz gözyaşı gibi yere serilmişti.”²

Nabi, şeytanların başının kırılması için atılacak küçük cemre taşlarını o mübarek alandan topladıklarını, adeta birer saadet mücevheri olan o taşları birer birer ve başparmaklarının ucuyla topladıklarını ifade eder. Ertesi gün sabah güneşi ile birlikte Mina’ya hareket ettiklerini, çadırlara yerleştikten sonra Cemretü’l-Akabaya yöneldiklerini ve bayramın 1. gününde Akabe cemresine yedi elmas taş attıklarını kaydeder.³

9) Tavaf Ziyareti: Şair Nabi, cemerata taş atıldıktan sonra, saçlarını tıraş eden haccların böylece ihramdan çıktıklarını, artık ziyaret tavafı için hazır olduklarını ifade ederken şu ilginç benzetmelerde bulunur: “Beytullah’ın yüzünü görmekten ayrı kalan hayal habercisinin Harem-i şerif tarafına gidip gelmesi boşuna değildi. Farz olan tavaf ziyaretini eda etmeden önce, sevgi kemendine bağlanan gönül, bahar ırmağına benzeyen dalga dalga mağfîret enginliğine aktı. Kabe’nin etrafındaki cennet bahçesinde toplanan insanlardaki sevinç açıkça belli oluyordu. Gördüler ki, ululuk ve ağırbaşlılık tahtına bağdaş kurup oturan o güzel (kabe) yine Abbasi hilati ile salınarak görünmeye başlayan mücevher sırmalı kemeri meleklerin gözünün resmi ile süslenmiştir. Amber gibi büklüm büklüm siyah saçarlı hafif rüzgâr ile savruldukça, kudsi ruhlar elenmiş inayet iksiri gibi ayağının toprağına kapanmaktadır.”⁴

Dualarının kabul edildiğine inanan Şair Nabi’ye göre eğer Allah duaları kabul etmeseydi, bu fakir kulun o nur hazinesine ayak basması

¹ *Tuhfetü’l-Haremeyn*, s. 97.

² A.g.e., s. 102.

³ A.g.e., a.y.

⁴ A.g.e., s. 107: Menderes Coşkun, s. 302.

mümkün olmayacaktı. Beytullah cihanı süsleyen bir saray, hakikat mülkünün en küçük tozu, gözün sürmesi ve cennet bahçelerinin hazinesidir. O, vahdet sırlarının sıkı sıkıya saklandığı bir yer, arş döşemesinin ayarı ve meleklerin kirpikleriyle süpürdükları kutsal bir mekândır. Ona ayak basanların şuur sütununun ayakta kalması ve düşünce rükünlerinin yerinde kalmaması gizli değildir.”¹

10) Ayrılış ve Veda Tavafı: Haccın rükün ve vaciplerini yerine getiren hacılar için artık ayrılma zamanı gelmiştir. Son bir tavaf ile Kâbe’ye veda emek sünnettir. Şair Nabi’nin ifadesine göre ayrılığın ilk izleri göğüsleri gam tavafı, gözleri de zemzem çeşmesi gibi sulu yapmıştır. Kâbe’ye ilk kavuşulduğunda akan mutluluk gözyaşları bu defa da ayrılık gözyaşları olarak akmaya başladı. O yürek yakan günde, gönü yaralıların hicran iniltileri ile siyah örtülü Kâbe’nin haremi, yas tutanlarla dolu bir metemhaneye benzemişti.

Firak-i Kâbe’den sen sanma çeşm-i hunfeşan ağlar,
Sırr-i kuy-i hakikattır, bu tenler içre can ağlar.
Değil giryan olan ancak Beni Âdem vedaından,
Feleklerde melek inler, zemin u asuman ağlar.²

Şair Nabi, Kâbe’den ayrılığa dayanamayarak veda için şu manzumeyi kaleme almıştır:

Elveda ey merkum-i çeşm-i basiret elveda,
Elveda ey sümbül-i bağ-i hakikat elveda.
Elveda ey hal-i müşkin-i cihantabın senin,
Maye-i dağ-i dil-i huran-i cennet elveda.
Elveda ey katre-i ab-i zülâl-i Zemzemin,
Selsebile mevc bahşay-i hacalet elveda.
Elveda ey çirk-şuy-i came-i cürm-i usat,
Kuşe-i bamgede-i mizab-i rahmet elveda.
Eyle Nabi’nün eday-i haccına ruz-i ceza,
Pişgah-i hazret-i Hakka şehadet elveda.

Bundan sonra “damen Damen hunabe-i seng-gudaz-i hicran dökerek ve cihan cihan ah-i gerdun-suz-i hasret çekerek kadem kadem ric’at-i

¹ *Tuhfetü’l-Haremeyn*, s. 111.

² A.g.e., s. 118.

Şair Nâbî Sempozyumu

kahkari ile bab-i veda'a azm olundu." Yani, kucak kucak taşları eriten gözyaşları dökerek ve felekleri yakan hasretler çekerek adım adım geri çekildi ve veda kapısına gidildi.¹

11) Medine-i Münevvere: Her ne kadar Medine-i Münevvere'nin ziyareti haccın menasikinden değilse de, kutsal topraklara giden hacıların Rasulü Allah'ın merkad-i şeriflerini ziyaret etmeleri bir vecibe telakki edilmiştir. Şair Nabi de, hac dönüşü Medine-i Münevvere'de Rasulü Allah'ı ziyaret ederken gördüklerini nefis bir üslupla anlatır.

Her şeyden önce Medine'ye yaklaştıklarında "Harda-i Nevbevi" denilen yeşil kubbenin görünmesiyle, heyecandan zihinlerin allak bullak olduğunu, ruhların adeta bir kuş gibi havalarda dolaştığını, cansız kalan beden kafesinin ise renkli gözyaşlarının tokadı ile zorla yürüdüğünü ifade eder. Şair Nabi Rasulü Allah'ın merkadi üzerindeki yeşil kubbeyi anlatırken şöyle der:

Ne kümbed-i harda! Cetr-i zer-felke-i piruze-fam-i arş-i penah ki, saye-i saadet-mayesi asayışgah-i sultan-i sera-perde-i zemin u zaman ve piramen-i küngüre-i la-mekan-güzari pervazgah-i kudsıyan-i heft asumandır."² Yani "Öyle bir kubbe-i hardadır ki, saadet mayasının gölgesi, sultanın huzur sarayı, zaman ve zeminin perdesi, Allah'ın gök kubbesinin çevresi, meleklerin uçtukları semavat-i seb'a, hep Onun firuze renkli çadırına sığınmıştır."

Künbed-i hadra-est çi mi-pürsiş,
Arş bedan, paye şüde kürsiş.
Nur tecelli-est ki, ez o ta sema-st,
Nur küca, ateş-i Musa küca-st.
Ber-ser-i her küngüreş ta felek,
Cay girifte-est, melek-ber-melek.

Yani, "Ne sorarsın? Öyle bir kubbe-i hadra ki, arş ona basamak olmuştur. Oradan ta feleğe kadar nur tecelli etmiştir. Nur nerede, Musa'nın ateşi nerede? Kubbenin tepesinden ta feleğe kadar melekler birbiri üstüne yığılmışlardır."³

Şair Nabi, Medine'ye giren hacılardan söz ederken kiminin salâvat ırmağı içinde balık olduğunu, kiminin de şükristana batmış konuşan bir papağan olduğunu, ihlâs toprağının yeni yetişmiş bir sümbülü olan hakir

¹ A.g.e., s. 119; Menderes Coşkun, s. 319.

² Menderes Coşkun, s. 324.

³ *Tuhfetü'l-Haremeyn*, s. 124.

Nabî'nin ise elini Resul-i Ekrem'in bulunduğu yere astığını ve şöyle dediğini dile getiriyor:

Eya Habib-i Huda Ya Muhammed-i Arabi,
Şefi-i Ruz-i ceza Ya Muhammed-i Arabi,
Hevay-i gerdiş-i mihrinle çarka girmiştir,
Süradikat-i sema Ya Muhammed-i Arabi,
Ol şehsuvar-i hünersin ki, cilvegahındır,
Fezay-i nur u ziya Ya Muhammed-i Arabi,
Sen ol tabib-i şfa-bahşsın ki, her bir nefesin,
Verir ussata şifa Ya Muhammed-i Arabi,
Hakim-i sun' komuş hukka-i dehanında,
Meriz-i cürme deva Ya Muhammed-i Arabi,
Şefaatinle olur zib-i kamet-i rahmet,
Pelas-i cürm u hata Ya Muhammed-i Arabi,
Esir-i l'al-i şfaaat-nisarın olmuştur,
Kemal-i hüsn u eda Ya Muhammed-i Arabi,
Tefahür etmededir hizmet-i rikabınla,
Emin-i vahy-i Huda Ya Muhammed-i Arabi,
Kilid-i kufl-küşay-i hazain-i rahmet,
Elinde cilvenüma Ya Muhammed-i Arabi,
Kılındı ruz-i ezel cilve-i cemaline has,
Kalem-rev-i du sera Ya Muhammed-i Arabi,
Küşad-yafte-i tığ-i berk-i hüsnündür,
Der-i sevad-i rica Ya Muhammed-i Arabi,
Çimenistan-i behiştte sehab-i feyzindir,
Medar-i neşv u nema Ya Muhammed-i Arabi,
Siyah-ruy u günahkar Nabi-i bedkar,
Eder ümid-i ata Ya Muhammed-i Arabi,¹

Şair Nabî'nin, Ravza-i Mutahharyı methederken kullandığı dil olağanüstüdür. Onlardan birkaç benzetmeyi şöyle sıralamak mümkündür: "Bu harem, harem-i Kâbe'nin ikizidir. Sülтанü'l-Mürselin efendimizin, mekânsızlığı süsleyen ayağının izi, arşın suretinin medar-i iftihar ve ehl-i hevesin çınlayan en yüksek kuşe-i hicranıdır. Öyle bir günah hastalığının hastanesidir ki, avlusunun tozundan terkip olunan ferahlık verici macunun cevheri hangi gönül hastasına isabet ederse şifa bulur."²

¹ A.g.e., s. 123-124; Menderes Coşkun, s. 325-326.

² *Tuhfetü'l-Haremeyn*, s. 125.

Şair Nâbî Sempozyumu

Şair Nabi bu nefis medh u senaları sunduktan sonra Ravzanın karşısında durarak aynı medihleri içeren ve bir şaheser olan şu kasideyi yazmıştır:

Sakin terk-i edebten kuy-ı Mahbub-i Huda'dır bu
Naazrgah-i ilahidir, Makam-ı Mustafadır bu
Habib-i Kibriya'nın habgahıdır fazilette
Teveffuk-kerde-i Arş-ı Cenab-ı Kibriyadır bu
Bu hakin pertevinden oldu deycur-i adem zail
'Amadan açdı mevcudat çeşmin tutiyadır bu
Felekde mah-i nev, Babüsselem'in sine-çakıdır
Bunun kandili Cevza, matla-i ziyadır bu
Muraat-ı edep şartıyla gir Nabi bu dergaha
Metaf-ı Kudsiyandır cilvegah-ı enbiyadır bu

Sonuç: Başta divanındaki gazelleri olmak üzere Şair Nabi'nin diğer eserlerine dikkatle bakan herkes anlar ki, Nabi sadece bir divan şairi değil aynı zamanda şair-i İslamiyenin ve Resul-i Ekrem'in muhabbetinde fani olmuş bir tasavvuf şairidir. Özellikle Ondaki Rasulüllah sevgisi, birçok tasavvuf şairinde görülemeyecek kadar üstündür. Ravza-i Mutahharaya bakarak yazdığı "**Sakin terk-i edepten, kuy-i Mahbub-i Hudadır bu**" başlıklı kasidesi, ondaki peygamber sevgisinin aşk derecesine yükseldiğini açıkça göstermektedir.

Şair Nabi hac ibadetini ifa eden nadir şahsiyetlerden biridir. Bu yüzden başta Kâbe ve Mekke-i mükerrereminin aşkı, sonra Medine ve Rasulüllah'ın aşkı Onu çok değiştirmiştir. Kâbe, Mina, Arafat, Müzdelife, Nur dağı, Sevr dağı, Kuba Mescidi, Mescid'ül-Kibleteyn, Baki Mezarlığı ve Uhud Şehitliği gibi kutsal mekânlar Nabi'nin ziyaret edip ibret aldığı yerlerdir. Nabi, Kâbe süpürgeçileri arasında ismini yazdırmış olmaktan dolayı büyük bir sevinç duymaktadır. Şöyle diyor:

"Osmanlı ailesinin övünme mayası olan Kâbe'yi süpürme hizmeti tutanağında, fakirin de adı Tefvik kalemi ile yazılmıştı. Akşam vakti kulluk kuşağı ile süslenip kandilleri parlatarak tutuşturma hizmeti ile yüz ağartan dileğe kavuşmak müyesser oldu. Tebareke ve Te'ala hazretlerine hamd olsun ki, bu hizmeti bana müyesser eyledi."¹

Şair Nabi'nin hac yolculuğu onu büyük bir ruhani hazza mazhar etmişse de, Medine'de on gün kaldıktan sonra Resul-i Ekrem'in Ravza-i

¹ *Tuhfetü'l-Haremeyn*, s. 134.

Mütahharasından ayrılışın ağırlığını uzun zaman üzerinden atamamış ve içinde büyüyen hüznün ve kederi şu mısralara dökmüştür:

Ağla ey dide ki, giryan olacaksın ahir,
İnle ey dil ki, perişan olacaksın ahir.
Destine girmiş iken, kuşe-i damen-i murad,
Aldırup vahil u hayran olacaksın ahir.

Yusuf Nâbî (1642/1712)

Giriş

17. yüzyılda dinî-tasavvufî bir ortamda yetişen, tekke edebiyatı dışında “dinî tasavvufî Türk edebiyatı”, “tasavvuf edebiyatı” ve “tekke edebiyatı”¹ olarak ta tanımlanan birçok şâir mevcuttur. Diğer taraftan tarihî süreçte tasavvuf kültürüyle yetişen fakat tasavvufî yönü öne çıkmayan ya da tekke ortamında şiir terennüm etmeyen birçok şâir dinî edebiyat içerisinde eserler ortaya koymuşlar veya tasavvufî neşveden faydalanmışlardır.² İşte bu minvâl üzere, 17. yüzyıl şâirlerinde, Şeyhülislâm Yahya (ö. 1644), Nâil-i Kadîm (ö. 1666), Neşâtî Ahmed Dede (ö. 1674) ve Hayrâbâd, Hayriye, Tühfetü'l-Haremeyn ve Dîvân sahibi Nâbî (ö.1712) gibi şâirler, dinî tasavvufî edebiyatın temsilcileri olarak kabul görmüşlerdir.³ Aynı zamanda bu yüzyılda, İbnü'l Arabî, Mevlânâ, Geylanî, Attâr gibi büyük mutasavvıflarının eserlerinin halk arasında, bilhassa aydın zümrece çok rağbet görmesi, tasavvuf hâl ve düşüncesinin toplumda yüksek bir seviyede kabul gördüğünün ifadesidir.

Nâbî'de de gördüğümüz gibi, tasavvufî bir anlayışa sahip olan şâirler, gönülden inandıkları Yaratıcıya olan inançlarını gereği gibi ortaya koymak için, kendilerinde sadır olan manzumeleri sanat kaygısından uzak bir tarzda vermişlerdir. Bu nedenle onlar, şiiri özgür bir şekilde söylerler. Çünkü onlar için asıl amaç şiir beyan etmek değil, Yaratıcının dileğini, varlığı, nesneyi anlamak ve anlamlandırmaktır.⁴ Fakat bazı şâirlerin iddiasına göre, Anadolu'da yetişen şâirlerin birçoğunun tasavvufî eğitimi/seyr u sülûku bilmelerine rağmen bir rehber/mürşide bağlanmamışlardır.⁵ Bu nedenle de tasavvufî şâir zümresi içine dahil olmamışlardır. Ayrıca bazı şâirlere göre de, tasavvuf eğitimi almamak büyük bir eksikliklerdir. Zira şiirin temeli ilim ve

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Bk. Amil Çelebioğlu, *Kanunî, Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994; Abdurrahman Güzel, “Tekke Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III*, Ankara 1989; Abdullah Uçman, “Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XIV, İstanbul 1989; Azmi Bilgin, “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”, *İlmî Araştırmalar*, I, İstanbul 1995; Bilal Kemikli, *San'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, İstanbul, 2000.

² Kemikli, age., s. XXVII.

³ Aynı yer.

⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1372.

⁵ Gelibolulu Ali, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, haz. Mehmet Şeker, TTK.Yayınları, Ankara, 1997, s. 319.

Şair Nâbî Sempozyumu

ma'rifettir.¹ Nâbî'nin şiirinde tasavvufî rengin ağırlığı, onun hem tasavvufî bir ilme sahip olması hem de bildiklerine gönülden bağlanarak, bunları şiirle ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü tasavvufî ile ilgilenen Divan Edebiyatı şâirleri Yaraticıdan ötürü varlığa karşı aşklarını itiraf ettiklerinde, aslında o nesnenin ya da varlığın güzelliğinden ziyade güzelliğin hakiki sahibi olan Allah'a yönelirler.² Buna dair emareler Nâbî'nin şiirlerinde çokça bulunmaktadır. Neticede, Divân şiirine bir bütün olarak bakıldığında, bu şiirin herhangi bir tasavvuf ekolunu olduğu gibi aktarmadığını, fakat tasavvufî bir varoluş gerçeğini yansıtmakta olduğu gerçeği mevcuttur.³ Divân şiiri sadece estetiği bakımında değil, poetikası açısından da tasavvuf kültürü üzerinde önemli bir ivme kazanmış ve tasavvuf terminolojisi çağlar boyunca Divân şiirinin biçimlenmesinde büyük etki göstermiştir.⁴

Edebiyat eleştirmenleri ve araştırmacıları tarafından da benimsendiği gibi, Nâbî'ye atfedilen "hikemî tarz" şiirde, âyet ve hadisler ışığında tefekkür ve hikmete yönelik bir şekilde toplumun sosyo-psikolojik moral değerini yükseltmek için verilen nasihat veya öğütler toplamıdır. Bu anlayışta tasavvufî şiir poetikasının güttüğü aynı gayeyi taşımaktadır. Yani şiir tefekküre yönelik olmalı, okuyan kişiyi hayal ikliminde doluşturmuyarak, ona düşündürmeyi, hikmeti ve hakikati öğretmelidir.⁵ Nâbî bu amacını dizelerine şöyle yansıtır:

*Hikmetâmîz gerekir eş'âr
Ki me'âli ola irşâda medâr
Âb-ı hikmetle bulur neşv ü nemâ
Gülşeni şî'r ü riyâz-ı inşâ.⁶*

Nâbî'nin şiir potikası tam bir hâl adamının anlayışını aksetmektedir. Diğer yönden mutasavvif şâirler de, Nâbî'nin didaktik şiir tarzını benimseyerek, okuyucuya âyet ve hadis ışığında mesajlarını ulaştırmaya çalışmışlardır.⁷ Çünkü onların gayesi, Hakk'ın müşahedesidir. Zira Yaraticının nûru kulun gönül dünyasına zuhûr etimi edebî ve estetik kaygı şöyle dursun, kulun, O'nun dışındaki şeylerden/ağyardan alakası tamamen

¹ Aynı eser, s. 320.

² Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi, Akçağ Yayınları*, Ankara, 1998, s. 38.

³ Walter Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, s. 83.

⁴ Ali Fuat Bilkan, "*Tarihî, Sosyo-Kültürel Bağlam (1600-1700)*", KB Türk Edebiyatı Tarihi, II, 241.

⁵ Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolu-Eski Şiirde Hikemiyât*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 12.

⁶ Nâbî, *Hayriyye*, s. 14.

⁷ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 98.

kesilir. Bunun için tasavvufî şiir, salt edebî bir ürün olmayıp, keşf ve vecd hâlinin bir meyvesi, idrâk edilen manevî hakîkatin açıklamasının tâlî bir sonucudur.¹

Fütûhât'ın zahriyesinde yazılı olan notta, Nâbî'nin ismi: "Yûsuf Efendi el-ma'rûf bi Nâbî" olarak yazılıdır. Nâbî, ilk eğitimini Urfa'da yaptı. Nâbî, dönemin sosyal şartlarının zorluklarına rağmen, ailesinin ilmi bir gelenekte gelmesi hasebiyle Urfa'da iyi bir eğitim aldı, öyle ki, Arapça ve Farsça dilini mükemmel bir seviyede, yani okuma ve yazma derecesinde öğrendi. Onun başucu kitapları; İbnü'l-Arabî'nin, *Fütûhât* ve *Fusûs* eserleriyle, Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* idi.² Nâbî'nin, bu önemli mutasavvıfların eserlerinden faydalanarak, onların manevîyatlarında terbiye aldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Nâbî'nin büyüdüğü çağda Urfa, Anadolu'nun bir ilim, irfan, san'at ve edebiyat merkeziydi. Urfa'nın bu yönleriyle önemli bir merkez haline gelmesinin bir sebebi de, Anadolu ile Ortadoğu kültürleri arasında bir "kültür köprüsü" işlevini üstlenmesiydi. Nâbî, daha küçük yaşlarda iken iki defa Urfa'ya uğrayan Evliyâ Çelebi, manevî ve tasavvufî kültürün Urfa üzerindeki etkisini, o gün halk için yaptıkları önemli icraatla ortaya koyan tasavvufî kurumların işlevlerini açık bir şekilde rivayet etmektedir. Evliyâ Çelebi'ye göre, Halilürrahman Tekkesi ve Seyyid Müncî Tekkeleri, yiyecek ve içecek açısından zengin birçok salonları, odaları ve mutfağı bulunan, çok sayıda misafir odası mevcut olan bu tekkelerde; gelip geçenlere, fakir ve kimsesizlere, komşulara yemek verilir ve diğer ihtiyaçları karşılanırdı. Bu tekkelerin, ârif, âmil, âlim, ehl-i takvâ ve irşâd edici şeyhleri, fakr ile fahr eden ehl-i hâl ve ârif erenleri vardı. Bu manevî önderler, san'ata ve edebiyata da, düşünce ve hâlleri icabı büyük değer vermekteydi.³ İşte Yusuf Nâbî, böyle bir sosyal ve kültürel çevrede çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdi.

Bazı rivayetlere göre Nâbî, Urfa'da Kâdirî tarîkatı şeyhlerinde Yakup Halife (kalfa) adındaki zata intisap ederek, onda tasavvuf terbiyesi aldı. Yıllarca bu şeyhe çobanlık yaptı. Bir müddet sonra belli bir kemâl derecesine gelen Nâbî, kazandığı himmetin taşrada silinip kaybolmaması için şeyhinin izniyle İstanbul'a gönderildi.⁴ Diğer bir rivayete göre de, Nâbî'nin iyi bir eğitim alması, yazısının güzelliği, ifadesinin düzgünlüğü ile Urfa

¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı ve Manevîyatı*, İstanbul, 1998, s. 126; Ali Tenik, Ahmed *Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 82.

² Nâbî, *Tuhfetü'l-Harameyn*, s. 11; Dirioz, *Nâbî Dîvânı*, s. 30.

³ Bk. Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, III, 149-160; Nâbî, *Tuhfetü'l-Harameyn*, ss. 16-18.

⁴ Karahan, age., ss. 4-5; Karakaş, *Urfa Evliyâ ve Alimleri*, s. 125.

Şair Nâbî Sempozyumu

mutasarrıfının dikkatini çekmiş bu sebeple, daha iyi yetişmesi için İstanbul'a yollandı.¹

Nâbî'nin Kâdirî tarikatına intisaplı olduğunu kesin olarak tespit etmek mümkün değilse de, Nâbî, Dîvân'ında Abdülkadîr Geylânî (ö.)'in manevi ve tasavvufî kişiliğini büyük bir hayranlıkla şiirine yansıtır. O, Geylânî'nin manevîyatının ehl-i Hüdâ kişiler üzerinde bıraktığı müspet etkisine tam inanmaktadır. Aşağıdaki beyit bu inancı en güzel şekilde ifade etmektedir:

*Dünyevî uhrevî âmelin olur cümle tamam
Nâbî'ya yek nazar eylerse eger Hazret-i Şeyh.²*

Yusuf Nâbî, ilim ve irfan ehli bir aileden geldiğini Hayriye adlı eserinde oğluna hitâben yazdığı beyitlerde açıklamaktadır. Nâbî, bu beyitlerinde, ailesinin her bireyinin ilim ve irfanla ün yapmış asîl kişiler olduğunu, ailenin, manevî yönde önemli bir feyiz aldığı ifade etmektedir.³ Nâbî'nin ma'rifet sahibi bir aileden geldiğine dair birçok kayıt mevcuttur. Oğlu Mehmed Çelebi için yazdığı "Hayriye" adlı mesnevîde insan ve varlık hakkında dillendirdiği dizeler, bir sûfinin gönül dünyasından yansıyan ilâhî aşk yüklü ifadelerdir. Aynı şekilde bu mesnevînin "Ma'rifetü'l-Rabbanî" bölümünde, oğluna âriflik konusunda yaptığı nasihatler tam bir sûfî anlayışı ortaya koymaktadır. Örneğin, verdiği nasihatte, insanın gayesinin, cennete ulaşmak ve cehennemde sakınarak Yaratıcıya ibadet olmamalı, kişinin amacının sadece Rabbi, O'nun dilediği şekilde bilmek olduğunu, insanın öncelikle kendi "benlik" gerçeğini keşfederek amel etme gerekliliğini vurguladıktan sonra da, Allah'a vuslatı gaye edinmeyi söyler.⁴ Nâbî bu anlayışını, hem Hz. Peygamber (s.)'in "Dünya ahiret ehline, ahiret dünya ehline, hem dünya hem ahiret ise Allah ehline haramdır."⁵ buyruğuna, hem de manevî rehber kabul ettiği İbnü'l-Arabî'nin bu konudaki düşüncesini kendine rehber olarak benimsemektedir.⁶ Zira sûfî'nin anlayışında dünya, para, mal, ticaret ve kadın gibi şeylerin ötesinde bir gerçektir.⁷ Bu gerçek, Peygamber (s.)'de ifade ettiği, "Mevlâ'dan alıkoyan her şey dünyadır."⁸

¹ Karahan, age.,4; Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 32.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 12

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 5.

⁴ Aynı eser, s. 222.

⁵ Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehridâr Deylemî, *El-Firdevs bi me'sûri'l-Hitâb*, Nşr. Es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1986, II, 230; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 493.

⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, II, 209.

⁷ Bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 79.

⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 576.

O'nun açık olarak vurguladığı konu, sûfinin, kendini tanıma ve bilme arayışında, taklidi değil, tahkik yolunu seçerek, temel tasavvufî kaynaklara başvurmasıdır.

Ayrıca İbnü'l Arabî (ö. 1240)'nin "*Fütûhât*" adlı eserinin zahriyesine Nâbî'nin düştüğü nota göre, Nâbî'nin babasının adının Seyyid Mustafa, dedesinin adının Seyyid Mahmud, dedesinin babasının adının Seyyid Muhammed Bâkır ve dedesinin dedesinin adının da, Şeyh Ahmedü'n-Nakşbendî olduğu yazılıdır.¹ Nâbî'nin dördüncü göbekten ceddinin Nakşî şeyhi olması, bu ailenin, Urfa'nın asîl ve önemli ailelerinden birisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Nâbî, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ve Abdülkadir Geylânî gibi önemli bir mutasavvıfların eserlerini okuması ve ayrıca kardeşi Seyyid Ahmed ve oğlu Ebu'l-hayr Mehmet Çelebi'ye İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât* ve *Fusûs'ünü*.² okutması tasavvufa olan bağlılığını göstermektedir. Nâbî, ailesinin ilim, irfan ve manevî hâl konusunda nerde olduğunu şu beyitle ifade etmektedir:

*Feyz-i Hakk'tan erişir imdâdın
Kesbe hacet koymaz isti'dâdın.*³

Nâbî'nin, İbnü'l-Arabî'ye bağlılığı gönül dünyasının derinliklerinde varolan ilâhî aşktan kaynaklanır. Zira bu bağlılık, onun herhangi bir tarîkate bağlılığının çok ötesinde bir manevî bağlılık ve cezbedir. Nâbî, başta İbnü'l Arabî olmak üzere diğer önemli mutasavvıflara olan sevgi ve bağlılığını *Dîvânının* birçok şiirinde ifade etmektedir. Onun perspektifinde, İbnü'l-Arabî'nin her bir eseri, Yaraticının bilinmesini, varlığın sırrını, insanın kendini keşfini, kâinatın gizemlerini, kısacası kurunun yaşın manasını kendinde toplamıştır. Bu durum Allah'ın "*Yaştan, kurudan hiçbir şey yoktur ki, bu açık bir şekilde kitapta bulunmasın.*"⁴ âyetine işaret etmektedir. Onun ilâhî aşkla aşkla paklanmış gönül dünyası ezeli ilmin yansıtıcısıdır. Nâbî'ye göre, İbnü'l-Arabî'nin dili gönül dilidir. O dili, ancak tevhîd/birlik denizine gark olmuş olanlar idrak eder. Nâbî, İbnü'l-Arabî'ye olan bağlılığını, onun ma'rifet sahibi yüce kişiliğine bağlayarak şiirinde şöyle ifade eder:

¹ Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 30.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 111, Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 31.

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 5.

⁴ En'âm, 6/59.

Şair Nâbî Sempozyumu

*Sürmedir hâk-i deri Hazret-i Muhyiddîn'in
Kimyâdır nâzârı Hazret-i Muhyiddîn'in
Sırr-ı hestî gibi her bir eseri câm'dir
Manî-i huşg ü teri Hazret-i Muhyiddîn'in
Mazhar-ı kâmil-i 'ilmi ezeli olmuşdur
Kalb-i Pâkize-teri Hazret-i Muhyiddîn'in.¹*

Nâbî'nin perspektifinde, İbnü'l-Arabî, yalnızca tasavvufî kişiliği değil, eserleri de insanlar için birer lütuftur. Çünkü o eserler, hem Kur'ân'ın özü hem de ma'rifet denizinin incileridirler. Zira Yaratıcının ilâhî bağına kavuşmak isteyenler, ancak Fütûhât'ı içselleştirerek okuyup, onun önerdikleriyle amel etmelidirler. Yani bu kitabın verdiği bilgi deryasında, düşünce ve hâllerle bir bütün olarak gark/batmış olmaları gerekir. Diğer taraftan, Nâbî'ye göre yakut değerinde olan İbnü'l-Arabî'nin Fusûs'ünü özümseyerek okuyanlar ise, "Mutlak Güzellik" in sermayesini elde ederler. Bu anlayışını Nâbî şiirinde şöyle dilendirir:

*Her kimse ki şâyeste-i lutfi Hakk olur
Deryâyı Fütûhât'da mustağrak olur
Engüşt-i şu'ûrda yavâkît-i Füsûs
Sermaye fezâyı revnâkı mutlak olur.²*

Nâbî'ye göre, Allah'a gönül vermiş mutasavvıfların tasavvuf üzerine yazmış olduğu eserler, sadece ve sadece insanların, Yaratıcının varlığa olan tecellisine karşın gönül alıcılarının açılmasına ve kalplerinin cilalanmasına yardım eden birer şaheserdir. Onlar, insanların, Yaratıcıyı anlama, kavrama ve O'nu gereği gibi bilip, amel etme anlayışlarına ayna olup, Mutlak hakikati algılamalarını berraklaştırır. Onun için bu eserlerin hepsi, Hakk'ı talep edenlere yol kılavuzluğu yapmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin eserleri yanında Mevlânâ (ö. 1273)'nin Mesnevî'si de onun için önemli bir mihenk taşıdır. Bu tasavvufî eserler, insanların gönül dünyasına dikey inip, insan rûhunun gözüne sürme çekerler. Yani insan rûhunun bütün alıcılarını harekete geçirerek, insanın kendini ve Yaratıcısını bilme farkındalığına rehberlik etmektedirler. Aslında Allah dostlarının ilâhî aşk ışığında hem hâl, hem de düşünce terbiyesinde geçerek kaleme aldıkları eserler, insanları Yaratıcıya yakınlaştırma, O'nunla bütünleştirmek, yani vuslata çağırın uyarıcılardır. Bu eserler, Kur'ân'da bulunan ilâhî sırlardan haber vermektedirler. Onun için,

¹ Nâbî, *Dîvân*, ss. 20-21.

² Aynı eser, s. 13.

dışları şeriâtın hükümleri, içleri ise, tamamıyla hakikat sırlarıdır. Nâbî bu değerlendirmesini beyitlerine şu şekilde yansıtır:

*Cümle-i nusha-i merdân-ı Hudâ
Verir âyine-i idrake cilâ
Tâlib-i Hakk'a olur râhnûmâ
Nusha-ı Mesnevî Mevlânâ
Dide-i rûhâ çeker kuhl husûs
Nûr-i esrâr-ı Fütûhât u Fusûs
Dahi çoktur nusah-ı ehlullâh
'Abdi Allah'tan eyler âgâh
Remzi imâları rûhânîdir
Cümlesi bâtın-ı Kur'ânî'dir
Zâhir ahkâmı şerî'atdır hep
Bâtın esrârı hakîkatidir hep.¹*

Nâbî'nin yukarıdaki beyitlere benzer şiirlerine baktığımızda onun, yalnızca tasavvufun esaslarını değil, aynı zamanda derinliklerini ve inceliklerini de çok iyi bildiği sonucuna varmak mümkündür. O, tasavvufu ve büyük mutasavvıfların hâl, maneviyat ve düşüncelerini kaynak eserinde okumuş, bu ilmi iyi bir derecede içselleştirmiştir.

Nâbî, kalbine doğan himmet ile daha on üç yaşındayken şiire başlar. Kendisinin ifadesine göre, irfan sahibi olduğunda gönül dünyasına doğan ilhamla Urfa'da daha fazla kalamayacağını anlayarak İstanbul'a yerleşmek üzere memleketinden ayrılır. Nâbî, 1665 yılında Urfa'dan ayrılırken 23 veya 24 yaşlarındadır.²

a. Nâbî'de Tasavvufî Düşünce

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Nâbî, ne aileden gelen Nakşîliğe, ne de bazı rivayetlerde geçtiği şekilde Kâdirî veya başka bir tarîkate müntesip olduğunu eserlerinde açık bir şekilde ima etmemiştir. Büyük bir ihtimalle Nâbî'nin Melâmî meşrep olması, böyle bir sırrı saklamasına sebep olmuştur.

Nâbî, Osmanlı şiirini en büyük üstatlarından. O sadece 17.yüzyıla damgasını vuran bir şâir değil, kendisinden sonra gelen birçok divan ve mutasavvif şaire, şiir anlayışıyla da rehber olan bir şahsiyettir.³ Ayrıca Nâbî, edebiyat araştırmacıları ve eleştirmenleri tarafında, "hikemî tarzın öncüsü"

¹ Nâbî, *Dîvân* (Hayrinâme bölümü), s. 15.

² Dirioz, *Nâbî Dîvânı*, s. 31.

³ Yorulmaz, age., ss. 56-62.

Şair Nâbî Sempozyumu

ve “düşünce şiirinin” en önemli şahsiyeti olarak kabul edilmektedir.¹ Nâbî, hikemî şiir tarzını üstâd olarak kabul ettiği ünlü mutasavvıf Feridüddîn Âtâr (ö.1194)’ dan alarak, ilâhî ve özgün bir karakter taşıyan bu tarzı Osmanlı şiirinde devam ettirmiştir.² Aslında Nâbî’nin düşünmeye ve düşündürmeye sevk eden şiir sanatı, insanı, Yaratıcıyı ve O’nun yarattığı varlığı tefekkür etmeye davet etmektedir. Nâbî’nin şiirleri ve eserleri incelendiğinde; ma’rifet, melâmet, varlık, tevhîd ve insan gibi konularda tam bir mutasavvıfın hâl ve düşüncesini ortaya çıkmaktadır.

Bazı araştırmacıların Nâbî’nin tasavvufî yönü hakkında ortaya koydukları farklı değerlendirmeler, alan dışı bir yaklaşım olduğundan dolayı yanlış sonuçlar verebilmektedir. Örneğin, Hasan Ali Yücel, Nâbî için, bir sûfinin ahlâk, evren ve varlık görüşünü eserlerinde tekrar ettiği halde, derviş sayılmayacak bir şâir olduğunu ifade eder.³ Aslında Hasan Ali’nin, Nâbî’nin tasavvuf meşrebini sorgulaması tartışmalı bir konudur. Ayrıca Hasan Ali Yüce’nin, Nâbî’nin şiirlerine yansıyan Melâmet gibi çok belirgin bir tasavvufî anlayışını beyitlerinde fark edememesi ayrı bir paradoksaldır.

Yapılan bazı çalışmalarda vurgulandığı gibi, her ne kadar mutasavvıf olmayan bazı şâirlerin manzûm eserlerinde, şâirlerin, sırf ilim ve ma’rifetlerini göstermek babında tasavvuf kavramlarıyla/ıstılahlarıyla yazılmış mahdut beyitlerine rastlansa da, Nâbî’de tasavvufî beyitler gerek kemiyet ve gerekse keyfiyet bakımında bunlardan çok farklı bir içeriğe sahiptir ve ancak tasavvufî bir meşreple açıklanabilir.⁴ Aynı şekilde Sâlim’de “Tezkire” adlı eserinde Nâbî için, “Pîr-i muhterem” tabirini kullanarak, onun tasavvuf ehli olduğunu vurgular.⁵ Nâbî’nin yaşadığı dönemde, sözde bazı tasavvuf ve tarikat ehlini tenkit etmesi, bunların bir kısmını şarlatanlık ve yalancılıkla suçlaması, diğer taraftan bir Melâmî meşrep olarak kendini izhâr etmemesi, bazı kişilerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Mevlevî olarak kabul edilen Hasan Ali’de olduğu gibi, Nâbî ile çağdaş olan ve Mevlevî meşrep sûfî şâir Şeyh Galib (1799) tarafından da bu konuda büyük tenkit almıştır.⁶

¹ Mine Mengi, *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Öncüsü Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1987, s. 131; Abdulkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası* (17. yüzyıl), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 93, 247-279, 302; Sedit Yüksel, *Şeyh Galip, Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, İş bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980, s. 124.

² Erkal, age., s. 252.

³ Hasan Ali Yücel, *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*, Birinci Kitap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1932, s. 142.

⁴ Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, s. 291.

⁵ Sâlim, *Tezkire*, İstanbul, 1314, s. 650.

⁶ Bk. Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Altın Kitaplar, İstanbul.

Nâbî hakkında yapılan diğer bazı değerlendirmelerde, Nâbî, döneminin bazı şairleri gibi, tasavvufî terimleri şiirlerinde lakayt bir hayat felsefesine sahip olmak, sakin bir yaşam sürmek ve kendini tatmin etmek için kullandığı savı illeri sürülmektedir. Fakat Nâbî, bu şâirlerin aksine, hayatı, ıstırapları, haksızlıkları ve çileciliğiyle bizzat sûfiyâne yaşamıştır.¹ Nâbî'nin şiirdeki amacı ve şiiri hangi gaye ile yazdığı şu dizelerde açıkça anlaşılmaktadır:

*Hikmetâmîz gerekdir eş'âr
Ki me'âli ola irşâda medâr
Âb-ı hikmetle bulur neşv ü nemâ
Gülşen-i şî'r riyâz-ı inşâ
Baksan ekser sühan-ı şâ'ir-i hâm
Zülf ü sünbül gül ü bülbül mey ü câm.²
Nâbî zebân-ı tab'um iden hâme-i mecâz
Meşşâta-i arûs-ı hakikat degil midir.³
Şî'r ü inşâyı hüner yapma dergüldür Nâbî
Hüner âfâkda seyr eylemedir envârın.⁴*

Yukarıdaki beyitlerde de ifade edildiği gibi, Nâbî'ye göre şiir, Yaratıcının hikmetiyle dolu olmalıdır. Zira şiirde verilmek istenen de, Hakk'tan başka bir şey olmamalıdır. Hikmet yüklü satırlar veya cümleler sadece şiir için değil, düz yazı/nesir için de, aynı gaye güdülmeli ve ilâhî rahmet yağmurlarıyla gönülden dışarıya yansımalıdır. Kemâle ulaşamayan şâirlerin şiirlerinde ise, yalnızca zülûf ile sünbül, gül ile bülbül ve şarap ile kadeh vardır. Bu şiirlerde, rûh yok olmuş, sadece kabuk kalmıştır. Nâbî, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî, Ahmed Kuddûsî vb. büyük mutasavvıf şâirlerinin şiirlerinde olduğu gibi, şiiri gönül dünyasına yansıyan mânâ yüklü dizelerle ortaya koymaktadır. Bu tarz şiirin okuyucu veya dinleyici üzerinde tesir bırakması, estetik formdan kaynaklanan bir gerçek değil, yaratıcıdan gelen ilâhî duygunun gönül dünyasını istilâ etmesiyle oluşan ulvî aşkın etkin gücüdür. Zira estetik form, vücûdî/varlıksal bir kaygı değil, kurgusal bir düzenlemeyi ifade eder. Tasavvufî şiirde de tamamıyla vücûdî bir durum söz konusudur. Bu şiirde estetik şekil ise, gönülden gelen kudretli bir şiir metafiziğiyle kendiliğinde oluşmaktadır. Sufînin şiir anlayışında, kendi şiirlerinin vezin/form olmadığı bilakis onların

¹ Karahan, age., s. 15.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 30.

³ Aynı eser, s. 57.

⁴ Aynı eser, s. 58.

Şair Nâbî Sempozyumu

mâna oldukları gerçeği vardır.¹ Zira sûfî, Hakk ile varlık bulup, varoluş hakikatini tamamlayarak, “ *sen sus ki şimdi sana o dili veren konuşsun*”² mâkamına ulaşmıştır. Neticede onlar, tamamen estetik kaygıdan uzak bir şekilde şiiri icra etmelerine rağmen, estetik form gönül dünyasında kendiliğinde oluşmaktadır.³ Nâbî’ye göre de, mânâ, hikmet ve hakikate giydirilmiş bir elbisedir. Her ikisi de, aynı potada yoğrularak insanların faydası için kullanılmalıdır.⁴

Nâbî için şiirini anlamlı kılan, farklı mecazlarla zenginleştiren, onun şiir kabiliyeti değil, Allah’ın kendisine bahşettiği hakikat gelininin süsleyici mısralarıdır.

Nâbî’nin şiirdeki gayesi, şiir ve benzer eserler ortaya koymak değil, Yaraticının afâkta ve enfûsta her zerreye tecellîsini gönül gözüyle idrak edip, baş gözüyle de seyrederek mevcûdatta varolan hikmeti hâlin kazandırdığı cezbe ile kendi iradesinin dışında ilâhî bir iradeyle ortaya koymaktır.

Nâbî’nin mûsikî ile ilgili beyitlerine baktığımızda da, tam olarak bir sûfînin manevî zarâfetinden yansıyan ve bunu derûnî bir san’at inceliğiyle özümseyen, ilâhî sevginin teslimiyeti görülmektedir. Ona göre mûsikî, ulvî âlemden lûtf edilen bir sırdır. Zira hikmete dair öyle bir ilimdir ki; Yaraticıdan insanlara büyük bir bağıştır. Onun için rûhun gıdası olan bu yüce san’atı; suflî arzulara, nefsânî isteklere, insana yüce makâmını unutturan zevk ve eğlenceye âlet edilmemelidir. Bu anlayışının Nâbî şiirinde şöyle ifade eder:

*Nağme bir mantık-ı rûhânîdir
Nağmenin lezzeti vicdanîdir.
Cân fezâdır nefs-i insânî
Dil zedâdır nağam-ı rûhânî
Mûsikî hikmete dair fendir
Bilene bilmeyene rûşendir.*⁵

Türk edebiyatçıları tarafında kendisi, “dindar bir şahsiyet”, Dîvânı da, “dinî” olarak vasıflanana Nâbî’nin beyitlerinde, tevhîd, ma’rifet, insan, varlık, edep ve Melâmet gibi tasavvufî konuları ağırlıklı olarak işlemesi,

¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 2742.

² Aynı eser, VI, 3126.

³ Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, ss. 65-74.

⁴ Hüseyin Yorulmaz, *Nâbî Ekolü*, s. 29.

⁵ Nâbî, *Dîvân*, ss. 36-37.

Nâbî'nin tasavvufla hemhâl olduğunu göstermektedir.¹ Dîvân'ın da sıklıkla tekrarladığı manevîyatla ilgili beyitler, onun hayatında tasavvufun yerine açıkça ortaya koymaktadır. Şu beyitler, Nâbî'nin hayatında tasavvufun nerede olduğuna dair iyi bir örnektir:

*Girer Nâbî murâdın deste pîrân-ı tarîkatdan
Hemân eyle tevessül dâmen-i rindâne rindâne.*²

Nâbî, bazı araştırmacıların yanlış değerlendikleri gibi, teslimiyet ve tevekkül konusunu işleyen ve kendini kaderin avucuna terk etmiş bir sûfiyane anlayışın ötesinde,³ tasavvufi konuları içselleştirerek şiirine döken bir şâirdir. Zira Nâbî, bu anlayışını Kur'ân'ın önderliğinden almaktadır. Ona göre, kör gönüller, ancak Kur'ân'ın gönüllere aydınlık veren mesajlarıyla Yaratıcıya yol bulabilir. Nâbî bu anlayışını şiirle şöyle ifade eder:

*Rah-yâb olmaz kûr-dilân râh-ı Hüdâyâ
Tâ etmeyecek rişte-i Kur'ân'a teşebbüs.*⁴

Nâbî'nin hayatında ve eserlerinde tasavvufun yeri ve önemini daha iyi anlayabilmek için, onun eserlerine, bilhassa Hayriyye ve Dîvân'ında yansıyan, dinî ve sosyal hayata bakışını anlatan şiirleri dikey olarak incelemek ve tasavvufi kavramlara getirdiği açıklamalara bakmak gerekir. Öncelikle diğer mutasavvıf şâirlerde olduğu gibi, Nâbî'de, şiire döktüğü dizelerin kendi iradesiyle değil, bunların ilâhî kaynaklı olduğunu şöyle ifade etmektedir:

*Bu ta'birât vûs'unda değıldir kuvvet-i tab'ı
Bu feyz-i ma'nevî Nâbî'ye mecrâyı diğerdendir.*⁵

*Gûşmâl etmese üstad bed-âheng oluruz
Meclis-i 'âllem-i nâsâzda tanbûruz biz.*⁶

Bu beyitlerde de ifade ettiği gibi, Nâbî, kendi tabiatının kuvvetinin, genişliğinin bu sözleri söyleyecek tarzda olmadığını ifade ederek, bu manevî feyzin ilâhî kanaldan geldiğini vurgular. Yine o, eğer Ezel olan üstâd, kendini

¹ Köprüzâde Mehmed Fuad-Şehabeddin Süleyman, *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul, 1932, ss. 375-376; Âgâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri*, İstanbul, 1930, s. 160.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 208.

³ Karahan, age., s. 62.

⁴ Nâbî, *Dîvân*, s. 34.

⁵ Nâbî, *Dîvân*, s. 33.

⁶ Aynı eser, 93.

dizayn veya akort etmezse, aşk ilhamını şâirin gönül atmosferine yansıtmasa, bu anlam yüklü beyitlerin ortaya çıkması mümkün değildir.

a. 1. Nâbî'nin Varlık Düşüncesi

Nâbî'ye göre, Allah varlığın başlangıcı itibariyle kadîm ve ezelidir. Nitekim Allah âyetinde bu sıfatını şöyle açıklamaktadır: “*O, her şeyden öncedir; Kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmadığı sondur.*” Yani “*O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır...*”¹ Zira bu minvâl üzere O'nun varlığının bir başka varlığa ihtiyacı yoktur. O, vâcibü'l vücûd olduğu için, diğer varlığın “varlık” sahnesine çıkması, ancak O'nun varlığıyla mümkündür. Nâbî bu düşüncesini şiire şu şekilde yansıtır:

*Zihî vâcib ki etmiş mümkünin îcâdını îcâb
Kemâl-i rahmetinden eylemiş ma'dûm iken ihya
İdüp dolâb-ı istignâyı gerdân cûy-ı cûd üzre
Riyâz-ı ihtiyâcı mümkünâtı eylemiş irvâ.²*

Nâbî'nin varlık düşüncesi üzerinde manevî pîri olan İbnü'l-Arabî'nin ve diğer mutasavvıfların önemli tesiri görülmektedir. Nâbî'ye göre varlık, yaratılış ve varoluştan gaye, ne deniz ne karalar ne de diğer mevcûdattır. Dokuz sedefin hikmeti (yedi kat gökte kast edilen), insan-ı kâmil incisine kavuşmaktır:

*Âferinîşden ne deryâdır ne sâhildir garaz
Sadefde lü'lü-i insân-ı kâmildir garaz.³*

Nâbî'nin perspektifinde, Kâinat ve bütün varlık yaratılmadan önce yokluk âleminde bulunuyordu, Yaratıcı, varlıklar alemini, müsveddeden beyaza çekerek yarattı, yani Allah'ın ilâhî rahmetinin eseri olan ve yokluk aynasında form bulan varlık, Yaratıcıdan aşağıya doğru farklı mertebe ve görünümelerde ortaya çıkmıştır. Nâbî, varlığın oluş/kevn sahnesine çıkışını mısralarına şöyle yansıtır:

*İdüp vaz'-ı kâlem evrâk-ı hikmet hâne-i sun'a
Çekip müsvedde-i gaybı beyaza eylemiş imlâ⁴*

¹ Hadîd, 57/3.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 2-3.

³ Aynı eser, s. 102.

⁴ Aynı eser, s. 2.

Nâbî, varlıkların oluş ve gelişimi konusunda, kendinden önceki tasavvufî varlık düşüncesinin iki önemli temsilcisi olan, Mevlânâ¹ ve Aziz Nesefî² gibi mutasavvıflarla benzer şekilde varlığın oluş zincirini, yani cemâdâtan insana doğru vücûda gelme silsilesi düşüncesini paylaşmaktadır. Ona göre oluş/vücûd aynasına bütün varlıkların sonuncusu olarak akseden insan, Yaratıcının da işaret ettiği gibi, evrendeki varlıkların en üstünü, en şerefli ve en mükemmelidir.³ İnsan, varoluş evreninde maddî ve manevî ne varsa hepsini bünyesinde toplamış, bütün varlıkların ve yaratılışın özü olmuştur. Nâbî, varlığın oluş zincirini şiirinde şöyle ifade eder:

*Eyledi mertebe-i insânî
Gâyet-i mertebe-i hayvânî
Oldu bu sûret-i tıynî-i tahûr
Ekmel ü eşref-i envâ'-ı zuhûr
Kuruluş süllem-i tertibi hikem
Çıktı tâ sadr-ı vücûda Âdem.⁴*

İnsan, maddî varlık sahnesine bedensel bir tekâmül silsilesinden geçip, yaratıklar âleminin eşsiz bir incisi olduktan sonra, ona “insan” sıfatını kazandıran asıl unsur verilmiştir. Yani Yaratıcının ifadesiyle, “...o et giydirilmiş kemiklere başka bir varlık verildi.”⁵ Oda rûhtur. Buda Allah’ın kendi rûhudur.⁶ İnsanı gerçek kimliğine kavuşturan bu rûh hakkında Nâbî duygusunu şu şekilde ortaya koyar:

*Edip ‘âlemlere bahş-ı hayât enfâs-ı Rahmânî
Çıkarmış arz-ı meyte mürdegânın eylemiş ihyâ.⁷*

Varlığın temeli, oluş, değişim ve aşktır. Varlıklar farklı formda ve sonsuz bir akış içinde meydana çıkar ve kaybolurlar. Yaratılışındaki ilk durumunu koruyan, yani kendi kendisiyle aynı kalan ve değişmeyen varlık yoktur. Onun için, kâinat sürekli bir oluş ve değişme içindedir. Evrende görünen, bilinen bütün varlıklar gelip geçicidir.⁸ Oluş, yokluktan varlığa ve

¹ Bk. Mevlânâ, *Mesnevî*.

² Bk. Aziz Nesefî.

³ Tîn, 85/4.

⁴ Nâbî, *Hayriyye*, s. 1.

⁵ Mü’minûn, 23/12-14.

⁶ Hicr, 15/29.

⁷ Nâbî, *Dîvân*, s. 3.

⁸ Rahmân, 57/26.

Şair Nâbî Sempozyumu

varlıktan yokluğa devamlı bir geçiş, hayat ise, hareket ve devamlı yenilenmedir. İşte evrenin bu âhenkli işleyişini Nâbî şiirinde şöyle izah eder:

*Serâ pâ-y-i cihân bâzîçe-i dest-i tekâbüdür
Karâr etmek ne mümkün hâl-i 'âlem bir siyâk üzre.¹
Hayât devlet-i pâder havâ degil de nedir
Vücûd meve-i bekâ der fenâ degil de nedir.²*

Nâbî'nin varlık felsefesinde, tasavvufun, kesretten vahdete, vahdetten kesrete uzanma anlayışı hakimdir. Tasavvufun varlık düşüncesinde, evrendeki tüm varlıklarda tecellî eden Allah'ın varlığının ve birliğinin müşâhede edilmesidir. Nâbî'ye göre, varlık âleminde, görünüşleri, formları birbirlerine karşıt olan varlıklar, aslında bir ve aynıdır. Varlıkla yokluk, yaşama ölüm, başlangıçla son birdir, aynıdır. Varlıkların kesreti, çeşitliliği ve paradoksu birer kavram olmaktan başka bir şey değildir. Tek gerçek, tek varlık Yaraticıdır. O gerçekten, o ilk ve tek varlıktan başkası hayaldir, yokluktur.³

Nâbî'nin varlık düşüncesinin özü, İbnü'l-Arabî ve bu çizgiyi izleyen mutasavvıfların varlık anlayışının aynısıdır. Nâbî, varlık konusunda, bu mutasavvıfların düşüncesini takip etmektedir. O, Allah'ın bütün varlığa tecellî ettiği görüşündedir. Her nesne Yaraticının varlığıyla "var"dır. Varlığı ve evreni oluşturan zıt unsurlar, aslında esas birliğin, yani Allah'ın değişik görünümleridir. Bu düşünce şiirine şöyle yansır:

*Ezel ser nokta-i devr-i hayât-ı asldır k'eyler
Ebeden imtinâ'ı infikâkî 'aynına îmâ.⁴
Her bir gül ü berg ki şâhda peydâdır
Fer' aslına tâbi' olduğun îmâdır
Hâsiyyet-i şekl ü reng u bûy u lezzet
Hep tohumda mûnderic olan ma'nâdır.⁵*

Ona göre, varoluş, paradoksların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Başlangıçta her şey gizemli olan âlemde bir ve aynı iken, varoluş sahnesine çıktıkça vahdet kesrete, aynı oluş farklı ve zıt oluşa dönüşmüştür. Evrenin yaratılış ve işleyişindeki paradoksal unsurların ortaya çıkışı, yani varlığın temelindeki dualizm anlayışının izleri açıkça görülmektedir:

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 209.

² Aynı eser, s. 56.

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 21.

⁴ Aynı eser, s. 5.

⁵ Aynı eser, s. 30.

*Virüp tertîb-i eczâyı muhâlif gûne-i kevne
Dü renge târdan dikmiş ana şîrâze-i ibkâ.¹*

Varlıkta ve varoluşta bulunan paradoksların, farklılıkların ve tezat olarak görülen şeylerin yanı sıra, kâinatta bütün varlıkların varoluşunu sağlayan büyük bir âhenk ve ilâhî bir oluş/kevn düzeni mevcuttur. Bu düzen, farklı ve zıt unsurların eseridir. Zira kâinattaki âhengın temelini derecelenmeler, ayrılıklar, çelişkiler yapar. Birbirlerine tezat olan, paradoks düşen nesnelere, aslında ilâhî buyrukla iç içe girip, bütünleşmişlerdir. İlâhî tecellînin nesneye, eşyaya yansımalarıyla, varlıklar arasında tam bir uyum oluşmuştur. Paradokslar, gerçekte bir bütünün farklı yansımaları, değişik yönleridir. Nâbî, bu mükemmel âhengi şiirine şöyle yansıtır:

*Muhîtün vasfıdır 'azb u ucâc-ı lezzet-i enhâr
Müsemmâ vâhid ammâ muhtelif evsâf ile esmâ.²
Lutf ile kahrı birbirinin âyînesidir
'Âlemin nazm-ı kıyâmına sebebdır azdâd
Sâni'-i dâd u sited çârsû-yı imkâna
Eylemiş hikmet ile vaz'-ı terâzıyı tezâd.³*

Nâbî'nin anlayışında, varlıklar karşıtlarıyla bilinir ve anlaşılır. Her varlığın hakîkati zıddıyla bilinir. Örneğin çirkin olmadan güzeli, kötü olmadan iyiyi, alçak olmadan yükseği kavramak mümkün değildir. Zira yaşamının değeri ölümle, varlığın değeri yoklukla ve tevhîdin gerçek değeri de kesret/çoklukla anlaşılır. Varlıktaki vahdeti anlamak, ancak evrenin temelindeki farkları, paradoksu ve kesreti müşâhade etmekle mümkündür. Yani ilk ve son kaynak olan Yaratıcının varlığının bilincine ulaşmak için, oluşunda paradoks bulunan varlık ve diğer güçlerin birleşmesinin sonucu olan yaratılış gereklidir. Nâbî, bu konuyu şöyle ifade eder:

*Hüsnü nâ-peydâ kalır bu kârgâh-ı hikmetin
Her zuhûra zıdd u her âgâza encâm olmasa.⁴*

Nâbî'ye göre, evrenin yüceliklerine urûc etmek için, aşağılıklarına takılıp kalmamak gerekir. Sûfî için evren, "gönül" denilen "arş-ı âzam"dır. Zira bütün güzelliklerin merkezi, ilâhî vericilerin üssü olan gönüldür.

¹ Aynı eser, s. 2.

² Aynı eser, s. 3.

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 6.

⁴ Aynı eser, s. 217.

Şair Nâbî Sempozyumu

Gönülden yanan aydınlık, önce gönül sahibini aydınlatır. Oradan da bütün evreni sevgi ve güzellik ışınları gönderir. Nâbî, bunu şiirinde şöyle dillendirir:

*Kâinâtın bakma ‘ulviyyât u sûfliyyâtına
Câmi’-i mecmu’ ‘Arş-ı A’zam-ı dildir garaz.*¹

İnsanın gönlünün en büyük arş olması, onun âlem-i kübrâ ile beraber âlem-i sugrâ olmasıdır. Zira insanın hikmet terazisine konulduğunda, sahibi olduğu yakînî bilgiyle beraber küçük âlem içinde oluşu/kevnî aslında; onun, hikmet ve ma’rifet konusuyla büyük âlem ile aynı derecede olduğunu gösterir.² Nâbî âlem tasnifini şiirle şöyle tanımlar:

*Âlem-i Sugrâyız ammâ âlem-i Kübrâ ile
Kefer-i mîzân-ı hikmetde berâber gelmişiz.*³

Bundan dolayı, Nâbî için, “insan” denilen en değerli varlıkta gaye sadece şekil, şemâil veya form değildir. Hakikatte amaç, “asl” olarak Yaratıcıya mahsus öz cevher olan “insân-ı kâmil” cevheridir. Bu asil cevher şiirde şöyle dillendirilir:

*Cevher-i zât-i asıldır hakikatde murâd
Sanma insandan fakat şekil u şemâildir garaz.*⁴

Nâbî’ye göre, varlığın en şerefli olan insanın dünyaya gelişinin amacı, “öz” olana, asıl vatana urücdür. Yani insanın kendisinden geldiği Yaratıcısına, “hoşnut edici ve hoşnut edilmiş olarak geri dönmesi”⁵ ve menzilleri, seyr u sülûk yolculuğu neticesinde vuslatı gerçekleştirmektir. Gaye, bu makâm/aşamaları “tayy-i menâzil” vasıtasıyla geçmektir. Bunlar sûflerin ortaya koyduğu seyr-i ânillâh, yani eşyadan yola çıkarak, vahdette kesreti, kesrette vahdeti müşahede edip, Allah’ın tecellîsini kavramaktır. Seyr-i ilâllâh, yani Allah’a doğru yolculuk yapmaktır. Seyr-i fillâh, yani Allah’tan seyr, Yaratıcının Ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Seyr-i maalâh, yani maiyyetullah ve ilâhî uzurla esmâ ve sıfatı müşahededir.⁶ Hadiste geçtiği gibi, “Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmektir.”⁷ İşte kişiye düşen görev,

¹ Aynı yer,

² İbnü’l-Arabî, Fütûhât, II, 382.

³ Nâbî, Dîvân, s. 77.

⁴ Aynı eser, s. 102.

⁵ Fecr, 89/28.

⁶ Bk. Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü*, haz. İhsan Kara, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 644-645; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri-Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, 2. baskı, İstanbul, ss. 564-565.

⁷ Buhâri, İmân, 37.

Allah'a doğru olan bu seferlerini tamamlamak ve Yaratıcıya ma'rifetle ulaşmak serüvenidir. Nâbî'nin dediği gibi,

*Gelmeden Nâbî bu mihmân-hâne-i bî-rahata
Şehr-i asla vasl için tayy-i menâzildir garaz.*¹

Bu sebeple, "insân-ı kâmil" "gâî illet"dir. Nasıl Allah'ın varlığı insan varlığı için zârûri ise, insanın varlığı da, Allah'ın zâtını meydana çıkarmak/keşf için mutlaka gereklidir.

Nâbî için, başta insan olmak üzere bütün varlık Yaratıcının güzelliğini yansıtan birer ayna konumundadır. Zira sevgili bir tanedir, fakat önüne, kendisine bakmak için sayısızca ayna koymuştur. O, aynaların her birinde, aynanın sırrına ve temizliğine göre kendi yüzü görülmektedir. Güzellikten Yaratıcıdan başka eşsiz birisi yoksa da, O'nun güzelliğini insandan daha iyi yansıtacak bir aynada yoktur. Görünen her nesne birer ayna konumundadır. Fakat o aynalarda yansıyan görüntü Hakk'ın kendisidir. O, aynalara sıfatlarının parıltısını vermekte; hiç kimse de, içinde O eşsiz Yaratıcının vechinin tecellîsi olmayan bir ayna görmemiştir. Zira insanın varlık aynası aynaların en parlak olanıdır. Eğer insan, bu bakış şuurunu yakalarsa, varlığın her zerresinde varolan Yaratıcının varlığını idrâk eder. Aynı zamanda Hakk, o aynaya en mükemmel şekilde tecellî etmiştir.² Nâbî, diğer mutasavvıflarda olduğu gibi inansın ayna durumunu beyitlerini şöyle yansıtır:

*Bî-bedel gerçi ki yok hüsn ile Senden gayri
Var mıdır hüsnüne de âyine benden gayri.*³

Nâbî'ye göre, evrende varolan her varlık zıddıyla inkişaf etmiştir. Bu paradoksal, varlığın "varlık/being" durumuna gelmenin ilâhî tezâhürüdür. Zira alışverişi, Yaratıcı tarafından varolan âlemlerin pazarlarına, hikmetinden dolayı zıtlıklar terazisini koymuştur. Varlığın zıddıyla bilinmesi/paradoksal form ve tüm varlığın eril ve dişil olarak çoğalması da Yaratıcının "Bir"liğine işârettir. Nâbî bu paradoksal yaratılışı şiirinde de dile getirir:

*Sânnî'idâd u sited çarsûyi imkâna
Eylemiş hikmet ile vaz'ı terâziyi tezâd.*⁴

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 102.

² İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 433.

³ Aynı eser, s. 241.

⁴ Nâbî, *Dîvân*, s. 6.

Şair Nâbî Sempozyumu

*Hâsılı iki nev' olup eşyâ
Vahdet-i Hâlık'ı eder îmâ.¹*

Nâbî'nin şiirinde de vurguladığı gibi, sûfî perspektifte varlık tektir. Kevn/oluşa gelen her varlık Yaraticıdan tecellî etmiştir. İnsanın varlık konusunda herhangi bir iradesi yoktur. Çünkü insanın varlığı “hiç”tir. Yaraticının büyüklüğü, evrenin genişliği ve Yaraticının değişmez sünneti karşısında insanın acizliği apaçık ortadadır. İnsanın “ben” deme hakkı yoktur. Onun için insan varlık dünyasında, beşerî benlikten ilâhî benlik arayışına girmelidir. Nâbî “belik” arayışını şiirde şöyle dillendirir:

*Benim benim diyecek elde bir medâim yok
Bu kâr-hânedede bilsem neyim benim nem var.²*

Nâbîye göre, “varolan” yalnızca tek bir hakikat vardır. Ve bu hakikatin ya zâtı ya da zâtın tezâhürleri vardır. Nâbî, zâtın gayri bütün varlığı zâtın tezâhürleri olarak gördüğünden dolayı, diğer varlıkları ve kendi varlığını bir “hiç” olarak görür. Onun için zâhiren görünenler aslında varlığa nispet edilen tekliğin aynıdır. Yani İbnü'l-Arabî'nin dediği gibi, Allah'ın “ehadiyyet”i bütün varlığa nüfuz etmiştir.³ Onun için Nâbî, kendi varlığını yok bilerek, kendi varlıkları dahil bütün nesneyi tek bir “vücûd” içinde telâki eder. Zira her varlıkta Allah'ın varlığının ve birliğinin müşahedesi gerçeği vardır. Yani her şey O'nun varlığının tecellîsinden ibarettir. Nâbî'nin şiirinde de vurguladığı gibi her şey/tüm varlık Yaraticıya mündemiçtir:

*Her bir gül ü berg ki şâhda peydâdır
Fer' aslına tâbi' oldugun imâdır
Hâşiyet-i şekl ü reng ü bûy u lezzet
Hep tohumda münderic olan ma'nâdır.⁴*

a. 2. Nâbî'nin Ma'rifet/Bilgi Anlayışı

Nâbî'nin üzerinde durduğu konuların başında insan ve insanın kendini ve Yaraticısını bilme anlayışı olan ma'rifet gelmektedir. Nâbî'ye göre insanı, insan yapan, ona “insan” sıfatını kazandıran en büyük ziyet/süs ma'rifettir. Bu “bilmek” düşüncesi, kişinin önce kendini, sonra da Rabbini gereği gibi tanımasıdır. Nâbî de diğer mutasavvıflar gibi, en önemli kaygısı Hakk'ı bilme ve tanıma gerçeğidir. Bütün sûfîler bu konuda, yaratıcıyı idrâk yetisinin sınırlılık ve yetersizliğinden yakınmışlar ve sonuçta Allah'ı ancak

¹ Aynı eser, s. 4.

² Aynı eser, s. 62.

³ İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-Elif*, Resâil, s. 32.

⁴ Nâbî, *Dîvân*, s.

Allah'la, O'nun aydınlatması ve O'nun dilediği oranda bilinebileceğini söylemişlerdir. Onlar için aklında Allah'ı Allah'la tanımaktan başka yolu yoktur.¹ Nâbî'de diğer sûfilerde olduğu gibi, insanın yaratılış gayesini açıklarken, âyette de vurgulandığı üzere, Allah'ı "*bilmeleri, tanımları içindir.*"² görüşündedir. Zira Yaratıcı gereği gibi bilinmeden, insanın O'na tüm benliğiyle ibâdet edip, O'nu bilmesi mümkün değildir. Nâbî'ye göre insan, Yaratıcıya olan ibadetini cennet arzusu ve cehennem korkusu üzerine kurmamalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.) de insanlara sadece ehl-i Hakk bir çizgide olmayı salık vermektedir. Bu konuda şöyle buyurur: "Dünya âhîret ehline, âhîret dünya ehline, hem dünya hem âhîret ise Allah ehline haramdır."³ Nâbî'ye göre sûfî, cennet sevdasını, talebini kendi benliğinden silip atmalıdır. Zira cennet zevki olan yer kişinin kanaat köşesidir çünkü orada ne alış-veriş mecburiyeti, ne de hesap lafı vardır. Eğer bu anlayışla ibadetlere yaklaşırsa Yaratıcıya pazarlıklı ve çıkar amaçlı bir ibadette bulunur, buda samimi bir ibadet sayılmaz. Ve Yaratıcı da gereği gibi bilinip tanınmaz. Çünkü Allah'ın insanlarda istediği en makbul ibadet, sadece aşka dayalı bir tevhîddir. Nâbî bu anlayışını şiirine şöyle yansıtır:

*Ne kayd-ı dâd u sited var ne kalu kîl-i hisâb
Behist zevki ki var güşe-i kanâ'atdır.*⁴

Allahın "bilinmesi" ilim olarak tanımlanırken, Yaratıcıyı gereği gibi tanıma eylemi ise "ma'rifet" olarak tanınması,⁵ Nâbî'nin ilim anlayışında da gerçek yerini bulmaktadır. Onun nazarında ilim, insanı gerçek hayata bağlayan, insanın hâline dayalı bir bilgi, Yaratıcının varlık âleminde gereği gibi bilinmesi,⁶ Allah'ı tanıma konusunda en doğru hâli yaşamaktır.⁷ İnsanı ölümsüzlüğe kavuşturan, varlıklar âleminin gerçek bir şekilde bilinmesini sağlayan, o âlemin güzelliklerini idrâk etmek için insana Yaratıcı tarafında armağan edilmiş en güzel sıfattır. İlmi, Yaratıcının mevhîbesi olduğunu Nâbî beytinde şöyle izah eder:

¹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 71.

² Hicr, 21/5.

³ Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehridâr Deylemî, *el- Firdevs bi me'sri'l-hitâb*, nşr. Sa'id b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1986, II, 230; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 493.

⁴ Nâbî, *Dîvân*, s. 31.

⁵ Ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, I-X, Daru'l-Fikr, Mısır ts., VI, 192.

⁶ Reynold A. Nicholson, *The The Mysticism of Islam*, New York, 1975, s. 73.

⁷ Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s., 319, 464.

Şair Nâbî Sempozyumu

*‘İlme sa’y eylemektden hazer et
‘İlm u sa’y ikisi birdir nazar et
Sıfat-ı hazret-i Mevlâdır ‘İlm
Cümle evsâfdan a’lâdır ‘İlm.
‘İlimdür mâ’ide-i Rabbânî
‘İlimdir mevhibe-i Yezdân¹*

Kişi, eğer sadece ve sadece aşk ile Yaratıcısıyla hemhâl olamıyorsa, Yaratıcısına karşı gereği gibi “bilme/yakîn” anlayışından ve farkındalıktan uzaktır. Bu sebeple, kişinin Rabbini bilmesi için ilkin kendi “benlik” bilincine varması gerekir. Yani kendi kişilik keşfini tamamlaması lazımdır. Eğer kişi kendini keşfedemezse, Yaratıcısını da bilmesi mümkün değildir. Yaratıcı bilindikçe, iki dünyada, yani dünya ve ahiret aydınlık olur. Bu aydınlama ile o, hem dünyada huzurlu ve mutlu bir hayat yaşayacak, hem de ahitte de aynı mutluluğu yakalayacaktır. İşte Nâbî için Allah’ı bilmenin, tanınmanın en üst derecesi, ma’rifettir. Allah’ı bilmenin anlamı tevhîdin kendisidir. Tevhîd gibi en büyük servete, devlete ulaşmak, insanın kendisini ve Yaratıcısını bilmesi demektir. Nâbî bu anlayışını beyitlerinde şöyle ifade etmektedir:

*Ma’rifet zînetidir insânın
Pest durur mertebesi nâdânın
Hakk getirmiş seni kendin bilesin
Tâ Ana cân ile kulluk kılasın
Dûzah u cennete etme nâzâr
Sâhibin iste bul ey nûr-i bâsâr
O senin olacak ey rûh-ı revân
Hep senin olur imiş iki cihân
Ara bul kim kimsin sen
Tâ sana ola dü ‘âlem rûşen
Pâye-i cân u dil âgâh budur
Gayet-i ma’rifetullah budur
Anla kim ma’ni-i tevhîd budur
Vâsıl ol devlet-i câvîd budur.²*

Nâbî’ye göre, ilim/bilmek, Yaratıcının sıfatıdır. Zira O, vasıflanan her şeyin üstündedir. İlim, kıyası bulunmayan bir denizdir. Bu deniz karşısında âlim geçinenler câhildir. İlim öyle bir cevherdir ki, Allah, cehâleti ölüm, ilmi ise hayatın karşılığı olarak vasıflandırmıştır. Onun için, Nâbî’nin dediği gibi,

¹ Nâbî, *Hayriyye*, s. 12-13.

² Nâbî, *Dîvân* (Hayrinâme bölümü), s. 14-15.

ilmin kıyısında kalmamak gerekir; mananın özüne ulaşmak gerekir. Çünkü denizin kıyısında inci bulunmaz, eğer inci bulmak isteniyorsa, denizin derinliklerine dikeyine inmek gerekiyor. Nâbî, ilmin, ma'rifetin yüce özelliklerini şiirine şöyle yansıtır:

*Sıfati Hazret-i Mevlâ'dır 'ilm
Cüml avsâfdan a'lâdır 'ilm
'ilm bir lücce'i bî-sâhildir
Anda 'âlim geçinen câhildir.
Cehle Hakk mevt dedi 'ilme hayat
Olma hem hâl-ı gürûh-i emvât
Kalma kışırında 'ulûmun ammâ
Olagör vâsıl-i lubb-i ma'nâ
Sâhil-i bahrde olsan mîle'âl
Gevheri ister isen ka'rîne dal.¹*

Ma'rifet bilgisine sahip olmayan, yani Yaratıcıyı "bilmek" bilgisine ulaşamayan kimse karanlıklardadır. Onun için sâlik, Peygamber (s.) gibi, hakikatlerin, hikmetin ve ma'rifetin kendisine açılması için duâ etmelidir. Bu hikmetin anlaşılması içinde, Peygamberi ve sözlerini anlamaya çalışmalıdır. Şiirde bu hâlî Nâbî şöyle ifade eder:

*Olmayan vâsıl-ı nûr-i irfân
Yine zulmetde kalır sergerdân
Hazret-i Fahri rûsûl etdi duâ
Ki hakâyık ola meşkûf ana
Himmet et anlamağa güftârın
Hırz-i cân eyleye gör esrârın.²*

Nâbî, ma'rifet/tasavvuf ilminin özelliklerini ve faydalarını sıraladıktan sonra, insanları diğer ilimlerden sûfî ilmine davet etmektedir. Çünkü bu ilimde insan hem kendini, hem de Yaratıcıyı bilme kabiliyetine kavuşur. İşte bu, bilmenin/ma'rifete sahip olmanın en faydalısı ve en güzelidir. İlimlerin en güzeline Nâbî'nin çağırısı şöyledir:

*Öyle bir 'ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahi Hakk
Hikmet u felsefeden eyle hazer
Evliyâ nushasına eyle nazar.³*

¹ Aynı eser, s. 12-13.

² Nâbî *Dîvân*, s. 15.

³ Aynı eser, s. 14.

Şair Nâbî Sempozyumu

Nâbî, Allah'ta bağlılıkta tam bir ihlâs ister, kişinin sıfatının âbid, zâhid, derviş, mürîd veya mürşid olması önemli değildir. Önemli olan, yaratıcı ile yaratılan arasında kurulacak olan muhabbet bağıdır. Yani bu kişinin Rabbine karşı sevginin ve içten bağlılığının olmasıdır. Nâbî'ye göre, eğer insanda Yaratıcıya ve varlığa karşı sevgi olmazsa, yapılan ibadetinde bir anlamı da yoktur. Rabbine olan sevgisini, benliğinden tüm uzuvlarıyla yaşayarak hâline yansıtmadan yaptığı ibadetlerden ne haz alır ne de "ben" bilincine ulaşır, bireysel bir kemâle ulaşır. Bunun yanında toplumsal sevgi ve barışa da katkısı mümkün değildir. Kısacası farkındalığının bilincine ulaşan insan, Allah'ın sevgiyle yarattığı varlığa, sevgiyle yaklaşır onlarla devamlı olarak muhabbete dayalı bir ortam oluşturması gerekir. Nâbî bu hâlî şiire şöyle yansıtır:

*İhlâsın olmayınca Hudâvendi âleme
Ey zâhid-i gabî ne okursun nemâzda.¹*

Nâbî, bütün samimiyetiyle tasavvufî hâl için ihlâsı ve gönülden Yaratıcıya bağlılık olan tahkîki imanı isterken, diğer tarafta sözde ehl-i tasavvufa, dervişe, şeyh ve zâhid geçinen kişilere de ağır tenkiti vardır. O, taklitçi bir sûfî hâlden ziyade, tahkîke dayalı bir sûfî prototipi ortaya koymaktadır. Bu perspektifte o, kerâmetini satmaya çalışan şeyhi, mürşidi eleştirerek, insanlara tasavvufî kavram ve söylemlerle velîlik taslayan değil, hayatını tasavvufî hâl ve makâmlar aydınlığıyla sürdüren manevî önderlerin eserlerinde, hararetli bir şekilde salık vermektedir. Nâbî'nin tenkidi, derviş, şeyh, zâhid, âbid sıfatını taşıyıp da gönülden teslimiyet göstermeyenlerdir. Bunun yanı sıra Nâbî, Allah dostu mürşidin öğretmenliğinin, sâlikin sülûk sürecinde elzem olduğunu ifade eder. Ona göre, eğer sâlik, mürşidin elinden tarîkat kuşağını alırsa, yani tasavvuf terbiyesini gereği gibi alırsa, taklitten doğan menfilikten sıyrılmış olur. Nâbî taklitçi ve tahkike dayalı sûfînin portesini şiirinde şu şekilde çizer:

*Eyler rûcu nakd-i müzevver gibi sana
Ey şeyh satma çok da metâ u kerâmetin.²
Ey satan harf-ı tasavvufî velâyet halka
Harf-i taklîd ile olmaz ana tahkîk gerek.³
Kemer-bend-i tarîkat olsa sâlik dest-i mürşîdden
Brehmenhâne-i taklîde zünnâra yer kalmaz.⁴*

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 199.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 114.

³ Aynı eser, s. 126.

⁴ Aynı eser, s. 88.

Nâbî, duyular ve akılla elde edilen, içinde yaşadığı bilgiyle yetinmemektedir. O, insan bilgisinin sınırlarını aşan, varlığın hakikatine ve yaratılışının özüne ait ma'rifet bilgisine yönelmektedir. Nâbî'de diğer sûfiler gibi, gerçek bilgiyi ma'rifette görmektedir. Zira onlara göre bu bilgi, hakkın kendini bizzat insanlara bildirmesi bilgisidir. Onun için himmet sahibi insan, gerçek bilgiyi sadece Allah'tan alır. Çünkü insan, muhtaç durumda olan, yaratılmış olan vasıtalara ihtiyaç duyan cüzî idrâk yetileriyle tatmin olmaz. Onun için gerçek ilim, Allah'ın dilediği kullarının gönüllerine attığı ilâhî bir nûrdur.¹ Nâbî'nin de, ilimde varılmasını gerekli gördüğü hakikat, varlığın zâhirine ait olan gerçek değil, varlığın özüne ve varoluşuna ait hakikattir. Nâbî'nin ifade ettiği ehl-i yakîn gerçeği, tasavvuf biliminde, Hakk'ı şeksiz, şüphesiz ve kesin olarak bilmeyi amaçlar.² Bu bilgi insana apaçık bir şekilde anlamayı,³ yani şüphesiz bilmeyi ve doğru ve gerçek bilgiye ulaşmayı gaye edinmektedir.⁴ İşte o zaman bu bilgi tamamen şüpheden arı bir hakîki bilgi olur.⁵ Nâbî bu hakiki ilmi şiirine şöyle yansıtır:

*Etme halka satacak 'ilme heves
Eyleme beyhûde tezyî'-i nefes
Öyle bir 'ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Hakk
Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nüshasına eyle nazar
'Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın
Himmet et tâ olasin ehl-i yakîn
Sa'y kıl 'ârif-i bi'llâh olağör
Nâ'il-i ma'rifetullâh olağör.⁶*

a. 3. Melâmet Düşüncesi

Nâbî'nin Melâmîliği şiirine de yansıttığı gibi çok açık ve nettir. O, melâmî düşüncesiyle hayatını sadece şekilciliğe endeksleyen zâhid ve âbid tipli insanlara seslenerek ortaya koymaktadır. Onun perspektifinde "zâhid" sıfatlı insanlar, kuru zühtleriyle ney'in çıkardığı nağmeleri anlamaktan bâhaberdirler. Yani Mevlânâ'nın da vurguladığı gibi,⁷ Yaratıcının yarattığı her

¹ İbnü'l-Arabî, *Risâletü'nile'l-imâm Râzî*, Resâil, s. 224.

² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, III, 1015; Cürcânî, *Ta'rifat*, s. 175.

³ el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 848.

⁴ el-Müncid, s. 926.

⁵ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 83.

⁶ Nâbî, *Hayriye*, s. 14.

⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1-18.

Şair Nâbî Sempozyumu

varlığın iniltisinde aşkın tesiriyle çıkan Rabbi anış iniltilerini, ancak aşkı tüm benlikleriyle yaşayanlar idrâk edebilir. Yani izan ehli kişilerin Ma'şûk'a duyduğu bu ilâhî aşk şarabının sarhoşluğunu kuru züht sahibi kişiler algılayamazlar. Fakat Nâbî gibi ilâhî aşkın tadına varan insanlar, bu ilâhî sarhoşluğu yaşayarak, Yaraticının rızasına uygun bir hal ortaya koyarlar. Onlar, diğerleri gibi, hâllerini riyâdan/gösterişten uzak bir anlayışla, yani ma'rifete dayalı bir aşk ile ve sadece Yaraticının hoşnutluğunu kazanmak amacını taşıyan bir hâl içindedirler. Bu hâli de izhâr etmeden yaşarlar. Kendi amellerini sergilemeden, bilmez görünerek yaşarlar. İşte bu bir Melâmet vasfıdır. Ne kendilerini açığa çıkarmaya ihtiyaç hissederler, ne de kınayanın kınamasından çekinirler.¹ Nâbî'nin Melâmîliğini şiirine şöyle yansır:

Anlamazsın nağme-i ney zevk-ı mey sen zâhidâ

Mest iken Nâbî anı anlar bilir bilmezlenir.

Bu bilip bilmezlenen kâmil mükemmil 'âşıkân

Her husûsu keşf edip azhar bilir bilmezler.²

Nâbî'nin nazarında Yaraticının hakiki dostlarının vasıfları da çok farklıdır. Allah'ı yâr edinenler, masîvaya esir olmadıkları gibi, insanlardan gelen her sıkıntıya da tahammül ederler. Onlar, ilâhî sevgiden dolayı insanlardan "ben" dikenini saklar, onlara gönül atmosferinde yetişmiş "gül" ikram ederler. Nâbî'ye göre, Allah'ın gerçek dostları, cahil dervişler gibi hâllerinde şuursuz değildir, onlar, her nefes alışlarının bilinciyle hareket ederler. Yaraticının dostları birer simyacıdır. Zira onlar, insanları kendilerinde mevcut ilâhî sevgiyle diriltirler.³ Bu sevgi öyle bir kudrete sahiptir ki; taşı altına çevirir, çer-çöpü ise, inciye dönüştürür. Yani onların hâline hakîm olan ilâhî iksir, insanların gönül dünyasına işleyince, "ben"lik dönüşümü gerçekleşir. Allah'ın dostları, sırların emanetçileridirler. Onların Rahman'dan aldıkları rahmet/sevgi enerjisi tüm varlığı kuşatır ve bir kandil gibi her tarafı aydınlatır. Bu aydınlık, bütün nesneye yol gösterir. Evren, onlarından çıkan ilâhî aşk şimşekleriyle kendi farkındalığına ulaşır. Onların, yeryüzündeki varlığı, Yaraticı için aşktır, huzurdur. Zira onların yaktığı ışıkla varlık aşka ve huzura kavuşur. Varlık huzura kavuştukça, birbirlerine sevgi aşıladıkça, Ma'şûk'ta âşıklarının hâleriyle sevinir. Bu sebeple onlar, âlemin mihenk taşlarıdır. Onların varoluşu, âlemin ruhu gibidir. Kısacası, varlık âleminin güven ve huzuru, Allah dostlarının tesis ettiği sevgi ortamıyla

¹ Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İnkilâp Yayınevi, İstanbul 1931; Ali Bolat, *Melâmetîlik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 65.

³ Bk. Titus Burckhardt, Alcemy, *Science of The Cosmos, Science of The Soul*, London, 1967.

gerçekleşir. Onlar, Yarayıcıyla beraber bulunurlar, ilimde rusûh sahibi olup, Allah'a ibadetten bir ân bile geri durmazlar.¹ İşte bu özelliklere sahip olan kişiler Melâmet düşüncesini kendilerine kılavuz bilerek, yalnızca ve yalnızca Yaraticı için yaşarlar. Çünkü onların bulunduğu makâm, "makâm-ı kub"dur ve bu makâmın üzerinde "nübüvvet" makâmı vardır.²

Melâmet anlayışının ağırlığı ve sorumluluğu Nâbî'yi her taraftan kuşatmıştır. Nâbî'de Melâmet düşüncesi o kadar baskın ve belirgindir ki, şiirinin dizelerinde de ifade ettiği gibi, bedeninin her uzvu bu anlayışı ortaya koymaktadır. Onun için insanlardan gelen kınamlar, zâhirdeki gül bahçeleriyle kıyaslanamaz. Zira ona gelen kınamalar, Rabb'dan gelen güller gibidir. Hiçbir zâhirî güzellik kendisine gelen bu kınamalar kadar zevk vermemektedir. Çünkü Melâmilerin nazarında, Allah'ın dışında, yani ağyardan gelen hangi incitici söz ve davranış olursa olsun kendisini incitmez. Çünkü bu yaralayıcı söz ve davranışlar Melâmî kişiyi Yaraticısına daha da yakınlaştırır.

Nâbî, Melâmî meşrep olarak, insanlar yanında itibar görmeye ihtiyacının olmadığını, fakat içinde yaşadığı toplumda da insanların bu tür şekli şeylere itibar ettiğini ifade etmektedir:

*Yokdur gerçi hırka vu tesbîh u tâcımız
Ammâ ki i'tibâra da yok ihtiyacımız.³*

Bunun yanında Nâbî'de tam bir Melâmet teslimiyetçiliği vardır. Zira o, hiçbir varlıktan şikayetçi değildir. Çünkü resimden şikayet etmek, ressamdan şikayet etmek demektir. Bu, sûfî hâline tezattır.

*Bir âferideden etme leb-i şikâyeti bâz
Ki naksdan gile nakkaşdan şikâyetdir⁴*

Nâbî, hem bir Melâmî olarak, hem bir aydın olarak, hem de içinde yaşadığı toplumun duyarlı bir ferdi olarak, tarikatların yanlış uygulamalarına ve haklı olarak cahil dervişlere diğer mutasavvıf şâirlerin şiirlerinde yaptığı gibi, bu zümreye, eleştiriler getiriyor. Tenkitleri bazen çok ağırdır, onları, hırsız ve çirkin ahlâklı, kötü huylu insan olarak tanımlar. Zira onlar, meşhûr olmak için kerâmetleriyle kendilerini insanlara beğendirmeye çalışan kişiler olarak, her türlü yola başvuran cahillerdir. Öreğin bu insanlar, kendilerini

¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, III, 35.

² İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, II, 16; III, 34.

³ Aynı eser, s. 9.

⁴ Aynı eser, s. 31.

Şair Nâbî Sempozyumu

insanlara kabul ettirmek için, yalan rüyâ anlatarak insanları kendilerine çekmeye çalışırlar. İşte bunun gibi, tasavvufun asıl gayesinde uzaklaşan tarikatların ve dervişlerin yaptığı eylem, sadece şekle önem vermek ve taklitçilik yapmaktır. Nâbî'ye göre, yaşadığı çağda ehil olmayan insanlar tasavvufu her yönüyle kullanarak bir geçinme aracı haline getirdiler. Öyle şeyler yaptılar ki, şal, abâ, tesbih gibi tarikat sembollerini sadece dünyalık aracı haline getirdiler. Tarikat ritüellerinde, müridlerin rûhlarını Yaratıcının isim ve sıfatlarıyla coşturup, onları vecde getiren “ses”, “ilâhî”, “taksim”, “def”, “semâ” gibi enstürmanlarda artık feyiz dökülmüyor. Çünkü onlar, gerçek sûfî yaşam mecrasında kaydılar. Şuan baş ağrısından başka bir şey vermemektedir. Eğer bir insan, samimi olarak herhangi bir tarîkate intisap ediyorsa, taklitçi insanlar gibi, hemen kabullenip, bağlılığını göstermekten ziyade, tahkik yoluyla, araştırarak, dikeyine tasavvufun hakikatlerini idrak edip, hâllerine uygulayarak yaşamışlardır. Kendisi ilim ve tasavvufî terbiye konusunda yeterli olmayan, mukalid şeyhlerin bilgi derecesi eşek'in sahip olduğu bilgiden daha kötüdür. Onun bu bilgisizliğini taklit edenler de ondan daha kötü durumdadırlar. Nâbî'ye göre, kendini sûfî, derviş ve mürşid sanan ve kendilerini halka bu sıfatlarla empoze etmeye çalışan mukallitlerin gayesi, dünyada maddî bir paye, ahret içinde cennet satmaktır. Bu tip insanların her sözü ve her eylemi taklitten ibarettir. Çünkü onların ma'rifeti/bilgisi ve san'atı/yaratıcılıkları yoktur. Bu yüce değerlere sahip olmayan insanların giyimi, konuşmaları, hâlleri tamamen taklittir. Kişilikleri oluşmadığı için de tam bir cehalet içindedirler. Onların ne ilim yönünde ne de insanlık yönünde sermayeleri vardır. Bazı tasavvuf söz ve kavramlarını ezberleyerek kendilerini tarikat pîri ilan etmişlerdir veya ettirilmişlerdir. İyiyi veya kötüyü birbirinden ayırt edemeyen insanlarda onun elini ayağını öperek, onun için kerâmetler uydururlar ve kerâmetleri başkasına ileterek, bu sayede gitgide şöhretinin yayılmasına aracı olurlar. Onların tekkeleri, dostlarının sığınağı olur. O tekkeler, çıkarıcıların, istek ve ihtiyaç sahiplerinin kiblesi olur. Ağızlarına ve hâllerine değişik şekiller vererek, insanları kendilerine çekmeye çalışırlar. Kendi saltanatlarını sürdürmek için her türlü yola başvururlar. Kerâmet izhâr ettiklerini halka göstermek için bütün maharetlerini ortaya koyarlar. Onun için bu şerli insanlardan Allah'a sığınılmalıdır. İşte Nâbî'nin bu konudaki dizeleri:

*Bundan eşna' nice düzd ü bedkâr
Eder etvâr-ı velâyet izhâr
Vermeğe şân u kerâmata fûrûğ
Bast eder nicesirü'yâyı dürûğ
Görmez ol kes iki 'âlemde felâh
Ki sata sâhte takvâ u salâh*

*Oldu âlâtı ma'âşî dünyâ
Asrda hırka u tesbih u ridâ
Feyzi yoktur verir insana sudâ
Savt u taksîm u semâ'yi semâ'
Eğer olduysa şeref ehl-i tarîk
Şimdi taklîd ettiğin bî tahkîk
Yoksa taklîd ile her bir ahmak
Ede da'vî velâyet mutlak
Hardan ol bî hüde gü beterdir
Anı tasdîk eden andan hardır
Bâ husûs ola medâr-ı dâva
Kasdı tahsîl-i ma'âşî dünyâ
Tâcî taklîd ü ridâsı taklîd
Sözü taklîd ü edâsı taklîd
'İlmi yok ma'rifet u san'atı yok
Bir iki harfî tasavvuf kapmış
Kendini pîr-i tarîkat yapmış
Aldanıp ana 'avâmı bî 'akl
İftihâr ele eder gayriye nakl
Süreler pâyine rûyi bidât
Nefesinden ederler istimdâd
Tekyesi kible-i ehl-i hâcât
Yürür efvâc-ı nüzûr u sadakât
Sende uyma sakın ol gümrâha
Sığın ol tâ'ifeden Allah'a.¹*

Nâbî, Melâmî olduğu için, kendi gönül derinliklerinde bulunan ilâhî aşk nefhalarını dışarıya yansıtmanın zorluğundan söz eder. Zira Melâmet anlayışında en zor olan yükümlülük, bâtında mevcut olan bilgi ve hâl anlayışını, riyâdan ötürü zâhire çıkarmaktır. Nâbî beytinde bu durumu şöyle ifade eder:

*Bizi miyane-i havf u recâya atdı mahabbet
Ne sakladık gamı 'ışkı ne âşikâr edebildik.²*

"Havf" zâhire, "reca" bâtına işaret etmektedir. Melâmî, hakikate vasıl olduğu halde, bilerek şeriat ile tarîkat arasında görünür. Bu sepele Nâbî'ye göre, Allah aşkı, sâlikî havf ve recâ arasında bıraktığı için, ilâhî aşk gamı ne saklanır ne de ortaya konulmaktadır.

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 33-35.

² Aynı eser, s. 126.

Şair Nâbî Sempozyumu

Melâmîler, 'ucb ve riyâdan sakındıkları için zâhir hâllerinden, bâtını görünümüne intikal edilemeyecek hâlleri ve sözleri seçerler. Bu nedenle, avâm ile avâm, havâs ile havâs olurlar. Gerçek kimliklerini gizlerler. Onlar hayatta iken kendilerini gizledikleri gibi, öldükten sonra da zâhire çıkmalarını istemezler. Vasiyetleri gereği, genellikle türbelere, tekke hazirelerine değil, halk mezarlıklarını defnedilirler. Nâbî'de aynı şekilde halk mezarlığına defnedilmiştir. Onlar, dış görünüşleriyle tamamıyla halk gibi giyinirler. Bilinmeyi istemediklerinden, hep meçhul kalmayı prensip edinmişlerdir. Nâbî Melâmîlerin bu özelliklerini şiirine şöyle yansıtır:

*Nuhufteyiz yine âyine-i vücûd içre
Misâli 'aks görünsek de âşikâre gibi.¹*

Nâbî'nin perspektifinde, varlık, açık bir şekilde ortada göründe de, aslında varlık aynasının içinde saklı bir formda durmaktadır.

Nâbî, her ne kadar Melâmî meşreb bir şâir olsa da, diğer Melâmî meşrep mutasavvif şâirler gibi, Melâmî düşüncesinin ötesinde kendini tanıtmıştır. Yani varlığın "var görünümü" yokluğu içinde kendisini gizlemeğe gerek duymamıştır. Mutasavvif şâir, gönül dünyasından doğan, söz ve hâllerini ihata eden ilâhî aşk aydınlığı bütün perdeleri aralayıp, her şeyi apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mutasavvif şâir, gayb perdesinin ardında mânâlar gibi rahat ve huzur içinde yaşarken, şiirin şevki bütün perdeleri söküp atar. Nâbî bu gerçeği şöyle ifade eder:

*Bu nîstî-i hestnûmâyi vücûda
Nâbî bizim hofâmıza değmez zuhûrumuz.²
Derde-i gaybdan ma'nî gibi âsûde iken
Nâbîyâ şevk-i suhan perde-birûn etdi beni.³*

Nâbî, diğer Melâmîlerde olduğu gibi, kendisini olduğunun dışında göstermeye ve halkın dedikodusunu üzerine çekmeye çalışır. Zira ona göre halk, kendisini ne kadar çekiştirirse, kendisi o kadar Yaratıcısına yaklaşacaktır. Çünkü çok fazla didinmeden Rabbinin huzurunda temizlenmiş olacaktır.

*Ne denli halk beni gıybet etse memnûnum
Bilâ tekelluflî sâbun u âb pâk olurum.⁴*

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 236.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 73.

³ Aynı eser, s. 229.

⁴ Aynı eser, s. 145.

Nâbî’de olduğu gibi, Melâmîler, tasavvufun hakikatlerini, inceliklerini onu anlayabilecek derecede olan ehlinin dışındakilere açıklamazlar. Bunu Nâbî, şiirde şu şekilde açıklar:

*Malât-ı hikmeti nâ ehle izhâr etme ey Nâbî
‘Aziz olur edenler Yusuf-i esrârı zindan.*¹

Melâmîler, tam bir teslimiyet örneği göstererek yalnız kendi nefisleriyle mücadele ederler. Onlar, başkalarının söz ve hâlleriyle ilgilenmezler, yani onları sorgulamazlar. Aynı zamanda onlar, Yaratıcının sünneti gereği insanların ayıplarını gizleyerek açığa vurmazlar. Nâbî, bu Melâmî vasfı şiirle şu şekilde ifade eder:

*Dahl eylemez hiç kimsenin ahvâline Nâbî
Hallak’ının esrâr-ı kazâsın ne bilirsin.*²

Melâmîler, insanların ayıplarını yüzlerine vurmamak, insanların cehaletlerini asla ortaya çıkarmamak ve Yaratıcının en güzel yarattığı olan insanı utandırmamak için her türlü çabayı göstermek onların vassıdır. Bunun aksine onlar, kim olursa olsun fark gözetmeksizin her insanı dinlemeye ve anlamaya çalışırlar. İşte Nâbî’nin mısralarıyla Melâmîlerin bu özellikleri:

*Kimsenin âyıbını urma yüzüne
Gûsunu bâb-ı kabûl et sözüne
Eyleme kimseyi kat’a techîl
Etme mahlûk-ı Hüdâ’yı techîl.*³

Nâbî’de de, Melâmîlerde olduğu gibi, varlığa karşı derûnî bir sevgi ve hürmet vardır. Nâbî, kendisinde varlığa karşı mevcut olan bu ilâhî ilgiyi “edep” kavramıyla açıklamaktadır. Nâbî bir sûfî hassasiyetiyle edebi şiirin dizelerine nakış gibi işlemektedir. Onun için edep, insan olmanın süsüdür. Hüdâ ehli kişi gayesi edep olmalıdır. Zira edepsizlik, şeytanın vassıdır. Onun içindir ki şeytan edepsizlikten dolayı Hakk’ın rahmetinden kovuldu. Nâbî bu konuyu şöyle izah eder:

*Edeb arâyışidir insanın
Bî edeb tâbî’dir Şeydânın
Bî edeb olmak ile oldu hasûd
Dergâh-ı rahmet-i Hakk’dan merdûd.*⁴

¹ Aynı eser, 238.

² Aynı eser, s. 165.

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 25.

⁴ Aynı eser, s. 23.

Şair Nâbî Sempozyumu

Nâbî'ye göre edep, Allah'ın "ahsen-i takvîm" üzere yaratmış olduğu varlıkların en şerefli olan insanın en güzel emaresidir. Aslında edep, yaratılan her zerreye Yaratıcı tarafından nakş edilmiştir. Bu sebeple evrende varolan her varlık, edep üzerine yaratılmıştır. Yani yaratılışında ilâhî kaynaklı bir edebe sahiptir. Ayrıca her varlıkta fitratı gereği edebe uyma zorunluluğu vardır. Onun için bir sûfî ne kadar da meczûb olsa da (Allah aşkıyla kendinden geçse de) edepli olmayı elden bırakmamalıdır. Çünkü ârifler, Allah muhabbetiyle ilâhî aşk sarhoşluğuyla bazen kendilerinden geçerler. Bu hâl, âşık sâlikin sevgisinden dolayı Ma'suk'tan fâni olup, O'dan başka bir şey görmemek ve hissetmemek hâlidir. Bu hâlde bile sâlik, coş hâline kapılarak taşkınlık yapamaz. Zira Nâbî'ye göre sûfî, herhâlükârda edep yastığı üzerinde uyumaktadır.

Her mes'elenin kim okudum nusha-i hüsnün

Resmi edebe şartı ri'âyet var içinde.¹

Etmeziz terk-i edeb her ne kadar mest olsak

Gerçi terk-i edeb etsek dahi ma'zûruz biz.²

Âsan gelirgüşâyîşi çeşm-i tâleb bize

Bâlin-i zâniyi edep üzre gunûdeyiz.³

Nâbî'ye göre edep, Yaratıcı ile İnsan arasında sevgiye dayalı en kuvvetli bağıdır. Onları birbirine bağlayan her ilişki edep temellidir. Yaratıcı ile insanı birbirinden uzaklaştıran her şey de edepsizliktir. Nâbî'ye göre, insan edepli olmalıdır. Zira insanın bulunduğu mahal Allah'ın sevgilisinin sokağıdır. Bu önemli hâli Nâbî şiiere şöyle döker:

Ne girersin araya Yâr'a niyâz ettikçe

Kani ey girye mürâ'ât-ı edep n'oldu sana.⁴

Sakin terk-i edepten Kûy-ı Mahbûb-ı Hüdâ'dır

Terk-i edeb etme Yâr ile eyleme bahs.⁵

Nâbî'nin de vurguladığı gibi, Melâmîler yalnız hâllerinde doğruluğu, muâmelâtta edebi gözeten ve bu suretle tasavvufu ahlâkın güzelliğinden ibaret bilen fikir erbabı olmakla beraber, tevhîdin bilincinde olan ârif kişilerdir.⁶ Öyle ki onlar, edep ve diğer vasıflarıyla velîliğin/ Allah dostluğunun en yüce derecesindedirler. Zira sûfînin bu derecesi üzerinde, nebîlikten başka bir derecenin olmadığı ifade edilmektedir.⁷

¹ Aynı eser, s. 201.

² Aynı eser, s. 93.

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 94.

⁴ Aynı eser, s. 5.

⁵ Aynı eser, s. 35.

⁶ Sülemî, *Melâmet Risâlesi*.

⁷ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, I, 235.

NÂBÎ DÎVANI'NDA NEFS KAVRAMI

Ali YILMAZ*

Prof. Dr. Meserret Diriöz, Nâbî ile ilgili eserinde onun dînî yönü ve tasavvufa bağlılığı hakkında şöyle demektedir:

“Gerçekten de Nâbî'nin şiirlerini okuyanlar, ilk bakışta, onun, şerîat ahkâmına bağlı, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat yolunda yürüyen zühd ve takvâ sahibi âlim, fâzıl ve aynı zamanda ilmiyle âmil görünen samimi Müslüman sîmâsıyla karşılaşılır. Yine görürler ki, o, aynı zamanda büyük tasavvuf otoritelerine de samimiyetle saygılıdır. *Dîvân*'ının baş taraflarında bulunan ve pâdişah medhiyelerinden önceki sırayı alan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (1165-1240)'yi, Abdulkâdir-i Geylânî (1077-1166)'yi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273)'yi ve Şeyh Ebû Bekr'i öven manzûmeleri, onun bu hürmetini açıkça gösterir...”¹

Bu tesbite rağmen onun belli bir tarikata intisâb ettiğine ve bir şeyhe bağlandığına dâir bilgi bulunmamaktadır.² Ancak onun şiirleri incelendiğinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin umdelerine uygun söylendiği görülür.³

“Nefs”; *rûh, cân, hayât; hayât-ı hayavânî, insândaki hayavâniyyet; şehvete, yiyip içmek gibi ihtiyâcât-ı mâddiyyeye olan meyl-i tabîî; şahıs, zât, kendi; asıl, cevher, ayn, mâye; bir şeyin mülhakâtından sarf-ı nazarla asıl kendisi, merkezi; menî, nutfe, bel suyu.*⁴ *Ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkençe, ukûbet, arzu, murâd*⁵ gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Kur'an'da nefis, “Zâtullâh”, “insan ruhu”, “kalp, sadr”, “insan bedeni”, “bedenle beraber ruh”, “insana kötülüğü emreden kuvvet”, “zât” ve “cins” mânâlarında kullanılmıştır.⁶ Ancak sözlüklerin verdiği bu mânâlardan çok “nefs”, bizim dilimizde, genellikle insanın yanlış şeyleri yapmasına ve yanlış yollara sapmasına sebep olan iç dürtü için kullanılır hale gelmiştir. Bir de bir şeyin bizzat kendisi anlamında kullanılır ki, insan için kullanıldığında, “insanın var

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Meserret Diriöz, *Nâbî Dîvânı*, FEY Yayınları, İstanbul, 1994, s. 288.

² Meserret Diriöz, a.g.e., s. 300.

³ Meserret Diriöz, a.g.e., s. 306.

⁴ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317, s. 1466.

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Anka Yayınları, Ankara, 2004, s. 472.

⁶ Ethem Cebecioğlu, aynı yer.

Şair Nâbî Sempozyumu

olan zâtı” demektir. Türkçemizde genellikle bu anlamlarda kullanılır; ancak birinci anlamda kullanılması daha yoğundur.

“İnsanın yanlış şeyleri yapmasına ve yanlış yollara sapmasına sebep olan iç dürtü” olarak insana telkin ettiği kötü ve yanlış şeylerden uzak durmak ve hassas davranmak genel anlamda İslâm dininin Müslümanlardan istediği hususlardır; her Müslümanın bu hususlarda hassas olması gerekmektedir. Bunun yanında tasavvufta ağırlıklı olarak üzerinde durulan hususlardan biri “nefs”tir; nefsin telkinlerinden ve arzularından uzak durulması ve sonuçta “tezkiye-i nefis”, yani nefsi, kötü ve yerilen ahlaktan uzaklaştırıp, iyi ve öğülen ahlaka yükseltmek¹ tasavvufun ana hedeflerinden biri olarak işlenir. “Tezkiye-i nefis” tabiri “nefs”in dilimizdeki anlamlarının her ikisini de içermektedir. Tasavvufta, (من عرف نفسه فقد عرف ربه)² “Nefsini bilen Rabbini bilir.” sözü de ana hedeflerden birini teşkil eder; buradaki nefis kişinin kendisidir ve “kişinin kendisini bilmesi” demek, nereden geldiğini, nereye gideceğini bilerek sorumluluk sahibi olması ve “tezkiye-i nefis” hedefini gerçekleştirmektir.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Yûsuf Nâbî'nin herhengi bir tarîkate intisâbı tesbit edilememiş ise de, tasavvuftan tamamen uzak birisi de değildir. O yüzden mutasavvıfların üzerinde durdukları konular Nâbî'nin eserlerinde de yer almaktadır. Bunlardan biri de “nefs” kavramıdır. O da “nefs”in insanı nasıl kötülöklere ittiğini, onun kendisine nasıl yanlış telkinlerde bulunduğunu anlatmış; “Kendini bilen Rabbini de bilir.” umdesinden hareketle “tezkiye-i nefis”in gerçekleşmesi ile insanın hangi güzel hasletler elde edeceğini, insanın nefsin isteklerine boyun eğdiği zaman ne gibi noksanlarla ve yanlışlarla yüz yüze geleceğini anlatmıştır. Biz bu konu ile ilgili olarak onun *Dîvân*'ını ve *Hayriye*'sini inceledik ve şu tesbitlerde bulduk:

Nâbî, “nefs” kavramını *Dîvân*'ında epeyce kullanmıştır. Öncelikle “nefs”e hangi vasıfları verdiği belirtmek istiyorum:

O, *Dîvân*'da, nefsi daha çok yalın olarak kullanmış ve çoğunda da insanın kendi benliği ve daha çok kötülük yapmaya iten yönleri olarak vurgulamıştır. Bazı beyitlerde de onu şu şekillerde nitelemiştir: “Nefs-i bed” (kötü nefis), “habîsü'n-nefs” (kötü, alçak, pis nefis), “nefs-i hevâ-perest” (istek ve arzularına taparcasına düşkün nefis), “nefs-i hasîs” (cimri, pinti; alçak, değersiz nefis), “nefs-i büt-perest” (puta tapan nefis), “nefs-i denî” (alçak nefis), “düşmen-i bed-hâh” (her işin fenâ tarafını isteyen düşman).

¹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 661.

² el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 3. baskı, Beyrut 1352H, II, 262.

Nâbî, aslında Allah’a itâat hususunda çok gayretli olduğunu, ancak o kötü nefsinin buna engel olduğunu şöyle ifade eder:

*Niyyet-i tâat idersem de elümden gelmez
Oldı nefs-i bedüm ol denlû günâha mu^ctâd (s. D22)¹*

Nefsi ve hevâsı onun hayat sermayesini berbat etmiştir; bu yüzden o, yol kesicilerle karşı karşıya gelmiş bir yolcu durumundadır:

*Reh-zene rast gelen reh-reve döndüm âhir
Eyledi nefs ü hevâ nakd-i hayâtum ber-bâd (s. D22)*

Cehennem ateşinde yanıp kül olsa da o hevâsının istek ve arzularından vazgeçememektedir; çünkü o artık isyân eteğine yapışmış alçak nefisli birisidir:

*Dâmen-âlûde-i ^cişyân o habîsü'n-nefsem
Ki hevâdan geçmem nârdan olsam da remâd (s. D22)
Çünkü nefsi cürm ile o kadar iç içedir:
Cürm ile nefsumün ol mertebedür ülfeti kim
Ele girmezse hayâlin iderüm istifkâd (s. D23)*

Cennetin gül bahçeleri aslında insanın kendisini şerefliendirmesini arzulamaktadır; ancak alçak nefsin yolsuzluğu önünü kestiğinden kendisi o gül bahçesine ulaşmaktan ümitsizdir:

*Gülistân-ı cinân leb-teşne-i teşrîf-i insândur
Olan reh-zen bana bî-râhi-i nefs-i hasîsümdür (s. D559)*

Bu durumda, “Şeytan beni aldattı.” demek akıllı insan işi değildir; bütün bunların sebebi, insanın kendi nefsinin kendisine telkin ettiği fesat duyguları ve kendi nefis iblîsinin uyguladığı baskıdır:

*Aybdur âkile şeytân beni aldatdı dimek
Kendü nefsümdür iden nefsüme ilkâ-yı fesâd (s. D22)*

*İtdüğüm cürmi havâle idemem iblîs'e
Nefsüm iblîs'i iken müdde^ci-i istibdâd (s. D22)*

İnsan kendi işlediği alçakça işleri İblis’in üzerine yıkarak kurtulamaz; öncelikle kendi nefsinin hedef almalı ve onu sorumlu tutmalıdır:

*İderek cürm-i sefihkârânesine i^ctirâf
Kendü nefsin iderek âmâc-ı ta^czîr ü ^citâb (s. D357)*

¹ Beyitlerin sonunda yer alan ve başında “D” bulunan sayfa numaraları şu kaynağa aittir: Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1997.

Şair Nâbî Sempozyumu

Bütün bunların sebebi kendi ihmalimizdir; nefsimize karşı gafletimizdir; farkında olmadan bizim için hep kötülük isteyen düşmana fırsat vermişizdir:

*İtmişüz gafletle nefs-i büt-peresti terbiye
Düşmen-i bed-hâha bilmezlikle fırsat virmişüz (s. D678)*

İnsan kendi nefsini hatalardan ve kusurlardan arınmış kabul etmemeli ve başkalarını da kusurlarından dolayı ayıplamamalıdır:

*Kimseyi cürm ile tesfih itme
Cürmden nefsünü tenzih itme (s. H144)¹*

O alçak nefis, hakkı olup olmadığına bakmadan, başkasının ne durumda olduğunu düşünmeden her zaman yiyip içeceğin en iyisini ister; işte böyle zamanlarda onu reddedebilmek gerekir:

*Olmak gerek meges zillet-pezîr-i red
Nefs-i denî lezîzin ararsa nevâlenün (s. D794)*

İnsanın nefsi öyle ister ki, kendi şanına ve ihtişamına hiçbir şeyin gölgesi düşmesin; hatta dinen kusur işlemeyi gerektirse bile bu böyledir; o kötü nefsi bile bunun farkındadır:

*Kusûr-ı dînine nefs-i habîsi kâildir
Tek olmasın eser-i nakş ihtişâmında (s. D1008)*

Nâbî bundan rahatsızdır; Allah'ın bir tek rûhânî lokma ile nefsini doyurmasını istemekte; ondan bundan ekmek dilenen bir dilenci durumuna düşmemeyi arzulamaktadır:

*Yek-lokma-i rûlîânî ile nefsümi sîr it
Hasret-keş-i bûs-ı leb-i nân eyleme yâ Rab (s. D463)*

Bütün bu olanları, yani nefsin insanı düşürdüğü halleri bir an önce telâfi etmek ve düzeltmek gerekir; bunun için ilk yapılacak iş, insanın, kendini hevâ ve heveslerinin esiri yapan nefsini aşağılaması, ona karşı çıkmasıdır:

*Fırsat giçer telâfi-i mâ-fât vaktidür
Nefs-i hevâ-peresti melâmet zamânıdur (s. D507)*

¹ Beyitlerin sonunda yer alan ve başında "H" bulunan sayfa numaraları şu kaynağa aittir: Yûsuf Nâbî, *Hayriye*, 3. baskı, Hazırlayan: İskender Pala, Kapı yayınları, İstanbul, 2005.

Asıl sultan, nefsin istekleri ve yönlendirmeleri karşısında zayıf kalmayarak dünyanın insanı aşağılık hale getiren hallerine dalıp gitmeyendir:

*Dâver odur k'olmaya nefse zebûn
Olmaya âlûde-i dünyâ-yı dûn (s. D439)*

Hadis otoriteleri tarafından zayıf kabul edilmekle beraber, Hz. Peygamber'in bir gazâdan dönerken, "Şimdi küçük cihâddan büyük cihada dönüyoruz." dediği; onun ne olduğunun sorulması üzerine, "nefisle mücadele" olduğunu söylediği rivayet edilir.¹ Bir beytinde Nâbî, buna telmihte bulunmuştur. Nefisle yapılan bu "büyük cihad" ancak "tevhîd halkası"na sıkı sıkıya tutunmakla olur, böylece herkes âlemin ateşinden korunmuş olur; bunda şaşılacak bir şey yoktur:

*N'ola mahfuz olursa âteş-i âlemden eşhâbi
Cihâd-ı ekber-i nefse siperdür halka-i tevhîd (s. D491)*

Bir beyitte Nâbî, "nefsi öldürmek"ten bahseder. "Nefsi öldürmek" demek, kişinin nefsinin istek ve arzularına boyun eğmekten kendini kurtarması demektir:

*Hep anda olur nâ'il-i vaşl ehl-i tecerrüd
Halvetleri nefse öldürecek turfe mekândur (s. D616)*

Nefsinin hîlelerini idrak edip ondan kendini kurtarabilenlerin, himmetlere nâil olup o hâliyle meşhur olması kesindir:

*Hîle-i nefsinin idrâk idene ey Nâbî
Kayddur gurfe-i himmetde zebân-gîr olmak (s. D747)*

Nasıl güzellerin güzelliklerini ona ilgi duymayanlardan koruması ve onun değerini bilenleri arzetmesi kural ise, nefsinin esiri olanlar bu dünya sofrasını yağmalamak isterler, ona izin verilmesini beklerler:

*Hüsnini bî-gânedan hıfz âşinâyâ arzdur
Ehl-i nefse h'ân-ı kevnî izn-i yağmâdan murâd (s. D495)*

Kişi, yırtıcı nefis kuşunu kudsiyet âlemindeki avcılığa alıştırana kadar onu açlık eğitme ihtiyacı içindedir. Yani mü'min kendisini kemâle erdirmek için nefsinin iyi eğitmelidir;

*Gürisne kılmağa muhtâc bâz-ı nefsi-i habîs
Şikâr-ı âlem-i kudse yarandırınca dek (s. D767)*

¹ Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, I, 388.

Şair Nâbî Sempozyumu

* * *

Yûsuf Nâbî, “nefs”in vasıflarını ve ondan kurtulmanın yollarını, nefsinin esiri olmuş insanların hangi kötü hallere düşebileceğini ve değerini yitireceğini; kendini nefsinin esâretinden kurtarıp iyi eğitebilirse ne gibi güzelliklere nâil olacağını yukarıda *Dîvân*’dan naklettiklerim dışında da çeşitli beyitleriyle dile getirmiştir. Biz bunları daha çok *Hayriye*’de görebiliyoruz. Konuşmamın bundan sonraki kısmında onlardan bahsetmek istiyorum.

Hayriye’de Nâbî, önce, “Kendini bilen Rabbini de bilir.” ilkesine uygun olarak insanın ne olduğunu ortaya koyar.

İnsan yaratılmışların en mükemmeli ve şerefliisidir:

Oldı bu sûret-i tîn-i tahûr
Ekmele ü eşref-i envâ’ı- zuhûr (s.H12)

İnsan, varlıkların en üst makâmına yükselmiştir:

Kurılıp süllem-i tertîb-i hikem
Çıkdı tâ sadr-ı vücûda âdem (s. H12)

Öyle ki melekler ona secdeye memur edilmişlerdir:

Âb u gilde idicek ilm zuhûr
Secdeye oldı melâik me’mûr (s. H12)

Öyle olunca bütün faziletler onda toplanmıştır:

Oldı insânda merâtib bercâ
Oldı mefzûl-i tefâzul peydâ (s. H14)

Öncelikle insan bu mertebesini bilmeli

Ârif-i mertebe-i âb u gil ol
Var tolan dâiresin dil-be-dil ol (s. H54)

Nâbî’ye göre insan bizâtihi bu özelliklere sahiptir; atalardan ve dedelerden ona bir fayda yoktur, onların şöyle veya böyle olması onu değiştirmez; insan kendi mertebesini kendisi kazanır:

Lîk yokdur eb ü cedden sana sûd
Kendün it mertebe-i fazla suûd (s. H28)

Onun için Allah huzurunda yüzünü yerlere sürmeli, yani secde etmelidir. Eğer insan Allah indinde hakiki bir kul olursa ona ne büyük devletler erişecektir:

*Pîş-i Hak'dan yüzünü yirlere sür
Bende-i dergeh olup devleti gör (s. H38)*

Allah'ın rızasını kazanmaya bakmalı ve bunun için gece gündüz çalışmalıdır:

*Hânenün lâzım olan sâhibidür
Bilmeyen hânesiniün tâlibidür (s. H78)*

Allah her şeyin mutlak sahibidir; esas hedef “asıl ev sahibi olan” O'nun rızasını kazanmak ve bunun için gece gündüz çalışmaktır;

*Tâ senün olmaya sâhib-hâne
Gice gündüz çalış ol pervâne (s. H78)*

Kişinin nefsinin terbiye edip iyi yönde geliştirebilmesi için öncelikle irfan sahibi olma yolunda gayret göstermelidir; o sayede “yakîn” sırrına erer:

*Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın
Himmet it olasin tâ olasin ehl-i yakîn (s. H76)*

İnsan nefsinin terbiye edebilmek için öncelikle noksanlarını bilmeli, onların farkında olmalıdır:

*Meskenet hasletin eyle a'dâd
Ol mülâyim-dil ü dervîş-nihâd (s. H120)*

Nefsinin terbiye edemeyenler böbürlenme ve kibirlilik içindedirler, onların bu halleri medeniyetten yoksun insanların halledir:

*Nahvet ü ucb ile mest olmuşlar
Cümlesi pâye-pereste olmuşlar (s. H92)*

(Taşralılar, böbürlenme ve kibirlilik ile kendilerinden geçmişler ve hepsi rütbe ve mevkie tapar olmuşlar.)

İnsanı olgunluğa kavuşturacak olan, para ve mal değil, ilim marifet, olgunluk ve bilgidir:

*Neye yarar var iken para vü mâl
Dâniş ü ma'rifet ü ilm ü kemâl (s. H92)*

Fazilet ve irfan olmadığı için onlar, ona buna yaltaklık ederek hayatlarını sürdürürler:

*Ne fezâil ne maârif ne ulûm
Oldılar rîşe-zen-i esb-i rusûm (s. H92)*

Şair Nâbî Sempozyumu

Hatta onlar, dünyalıklarına, dünya için elde ettiklerine hâle gelecek diye Allah'a secdeden bile uzak dururlar:

*Niçe secde ider ol Allah'a
Belki noksân gele izz ü câha (s. H92)*

Onların hali olan kibirlilik medeniyetten yoksunluğun bir sonucudur, taşralılıktır; onlar hadlerini bilmezler:

*Taht-ı devletde olur gerçi kibâr
Taşrada halkun işi istikbâr (s. H92)
Yine mi'yârlarını bilmezler
Hadd ü mikdarlarını bilmezler (s. H92)*

Halbuki kibir ve kendini büyük görme insana yakışan bir davranış değildir, büyüklük ve ululuk mutlak anlamda sadece Allah'a mahsustur:

*Kibriyâ vü azamet Hakk'a yarar
Kul olanda bu sıfatlar ne arar (s. H122)*

Ayrıca onlar, her yerde de şahsiyetli ve ilkeli davranmazlar, işlerine geldiği gibi tavır takınırlar:

*Göstere taşrada çîn-i ebrû
Anda der-bânlara eyler tek ü pû (s. H94)*

(Taşrada herkese çatık kaşlı davrananlar, İstanbul'da kapıcılara bile yüzünü döküp sağa sola koşuturlar.)

Eğer insan, nefsinin esiri olmuş kibirli insanlarla karşılaşsa bile kendisi tevâzûyu bırakmamalıdır:

*Hem-nişîn olmak olursa nâ-çâr
Sen ana eyle tevâzu' ızhâr (s. H120)*

Yerine göre öyle kibirli insanlara aynıyla mukabele etmek de gerekebilir:

*Ukalâ gerçi şekerler yidiler
Sana kibr idene kibr it dediler (s. 120)*

Kibir ve gurur insanın yaratılışında vardır aslında, hatta bunlar müzmin birer hastalıktır, tedavîsi gerekir; bunlardan ancak nefsi terbiye ve tezkiye ile kurtulunabilir:

*Tab'-ı âdemde olur kibr ü gurûr
Maraz-ı müzmin ü zahm-ı nâsûr (s. H122)*

Nefsinin esiri olan insanlar makam ve mevki sahibi oldukları zaman ortaya çıkar:

Olma mebtâne-i câh u pâye
Karşu durma gazab-ı Mevlâ'ya (s. H122)

İnsan eğer nefesine hâkim olamazsa, el üstünde muamele görmekten, hoş tutulmaktan ve kendisini büyük gösterecek işler yapılmasından hoşlanır; halbuki bundan uzak durulmalıdır:

Ne kadar câhun olursa âlî
Dâmenün bûseden olsun hâlî (s. H122)

Nefsi terbiye ve tezkiye etmenin yollarından biri de güzel huylara sahip ve alçak gönüllü olmaktır:

Ol ganî-tab' u tevâzu'-pîşe
Sal gül-istân-ı felâha rîşe (s. H120)

İnsan nefesine hakim olur, tevâzu gösterir, yumuşak huylu ve istikamet üzere olursa, herkes ona saygı duyar:

Sana hilm ü edeb ü hüsni sülûk
İder ahrârı zarûrî memlûk (s. H120)

Sana lâzım yire yüzün sürmek
Kula düşmez el etek öptürmek (s. H122)

Halka vir rıfk u tevâzu'la selâm
Zor ile eyleme teklîf-i kıyâm (s. H124)

Bu davranışlar insanın saygınlığını artırır:

Sende âmâde ise şer mü edeb
Olur elbette mürâata sebab (s. H124)

İnsanın nefsi genellikle insana, kendini diğer insanlardan ayırmayı ve farklı olmayı telkin edebilir. Halbuki insan nefsinin bu istek ve arzularına göre hareket etmemeli ve kendini diğer insanlardan ayıracak, kendini onlardan farklı gösterecek şeylerden uzak tutmalıdır:

Ne geyerse onu gey akrânun
Uysun akrânuna tarzun şânun (s. H148)

(Akrânın ne giyerse sen de onu giy; böylece merteben ve şânın akrânına uygun olsun.)

Şair Nâbî Sempozyumu

*Kendü emsâline uysun hâlün
Ne kadar var ise de ikbâlün* (s. H148)

(Ne kadar iyi tâlihli ve yüksekte olursan ol, davranışların kendi gibi olanlarla olsun.)

*Benzesün halka bisâtun atun
İ'tidâl üzere gerek âlâtun* (s. H150)

(Yaygı, giyecek ve bineğin halka benzesin; kullandığın eşyâlarda da orta hallilik gerekir.)

*Olma semmûre bile maktûrun
Yirini nâfe tutar semmûrun* (s. H150)

(Senin için takdîr olunan şey samur kürk bile olsa, tilki derisi samurun yerini elbette tutar. (Samur da sonuçta zaten bir deriden ibarettir).)

*Gördüğün atlas u dîbâ vü harîr
Buyı bed bir kefen-i kirm-i harîr* (s. H150)

(Gördüğün şu atlaslar, işlemeli kumaşlar ve ipekler, gerçekte zavallı bir tırtılın pis kokulu kefeninden öte değildir.)

Nefis şan ve şöhretten hoşlanır; halbuki insan hak etmediği şan ve şöhretten kendini uzak tutmalıdır:

*Olma dil-dâde-i şân u şöhdet
Şöhredür dildedür şöhret âfet* (s. H150)

Böyle nefisine uyararak gurur ve kibir gösteren kendini diğer insanlardan farklı gören birinin Allah'a yakınlık davası gütmesi hiç ona yakışmaz; aksine Allah ve Rasûlünün buğzuna uğrarlar:

*Hele çok cür'et ü çok terk-i edeb
Eylemek da'vî-i nezdîki-i Rab* (s. H184)

*Olur ol tâife-i nâ-makbûl
Hedef-i buğz-ı Hudâvend ü Rasûl* (s. H184)

Bu davranışlar riyâkâr insanların davranışlarıdır:

*Didüğüm tarz-ı riyâ-kârândur
Tavr-ı bâzîçe-i kallâşândur* (s. H184)

Kurtulmak için de dervişlik yolu tutulmalıdır:

Yoksa her sâlik-i dervîş deĝül
Âşık u sâdik u dil-rîş deĝül (s. H184)

Bulmaĝa bâr-geh-i Hazret'e bâr
Kanlar aĝlar çalışur leyl ü nehâr (s. H184)

İşte bu kapıların açılması için insanın içini temizlemesi, yani tezkiye-i nefsi gerçekleştirmesi gerekir:

Bâb-ı Hak taşradan olmaz meftûh
Ana bătından irer feyz-i fütûh (s. H184)

Nefsine hâkim olanlar hep makul ve mutedil işler yaparlar; her şeyi akılları ile ölçüp biçerek hareket ederler:

Mu'tedil olmaĝıçün cümle umûr
Lâzım a'mâl-i terâzû-yı şuur (s. H222)

Ârif kişiler, derecelerini artırmak oyun oynamaya ihtiyaç hissetmezler; onlar erişmek istedikleri sırlara oyunsuz erişirler:

Lu'ba muhtâc deĝüldür ârif
Sırta bâzîçesüz olur vâkıf (s. H258)

Oyunlarda mutlaka inat ve benzeri yanlışlıklar olur; insanların nefisleri de bu oyunlarda ön plana çıkar ve insanı yanlışlara, kötülöklere sevkeder:

Düşer araya taassubla inâd
Hiddet-i nefsi de eyler inâd (s. H258)

Nefis tezkiyesini sağlamış, nefisini terbiye etmiş mü'ninin kalbi Yüce Mevlân'nın arş-ı a'zamı gibidir; böylece irfân sahibi olan mü'min kendini "bâ" harfinin altındaki nokta gibi görür, tevâzu' sahibi olur:

Anınçün kalb-i mü'min oldu arş-ı a'zam-ı Bârî
Didi ârif benem ol nokta-i mevzûa tahte'l-bâ (s. D6)

Nefsine uyan câhiller hak hukuk dinlemez; ondan sonra da hakkı olmadığı halde ahret nimetini umarlar:

Bu nân u bu nemek hakkın ferâmûş eyleyen câhil
Ne sûretle olur ümmîd-vâr-ı ni'met-i ferdâ (s. D8)

Şair Nâbî Sempozyumu

Nâbî, bir gazelinde nefis terbiyesi ve tezkiyesinin gerçekleşmesi için neler yapılması gerektiğini şöyle anlatmaktadır:

1. *Evvel diliñi sîh-i şadâkatde kebâb it*
Bu meykededen sonra temennâ-yı şarâb it
2. *Eyler çü güzer nakş-ı şuver-hâne-i hestî*
Bîdârlığüñ nâmını hâk eyle de h^v âb it
3. *Adâb-ı ubûdiyyeti eşcârdan öğren*
Aksüñ bile tâ^catver-i seccâde-i âb it
4. *Âyîne-i idrâkünü şâf eyle sivâdan*
Mihmân mı gelür hâne-i nâ-pâke hicâb it
5. *Tahtından olur çehre-nümâ ma^cnî-i ihlâş*
A^cmâlünüñ bak hakk-i emânî-i şevâb it
6. *Ref^f eyle du^câ niyyetine destüñi ammâ*
Takşîr-i ibâdetde ruh-ı şerme nikâb it
7. *Nâbî birine biñ getirür tohm-ı ümîdüñ*
Teslîm-i tevekkülkede-i cîb-i türâb it (s. D475)

NÂBÎ'DE VARLIK DÜŞÜNCESİ

Hüseyin KURT*

Giriş

Allah - Âlem ve İnsan İlişkisi

Tasavvuftaki Allah - insan ve âlem ilişkisinin temelinde, İslâm'ın varlık düşüncesi yer almaktadır. Varlığın hakikatini Allah'tan başka kimse bilemediği için, insanın varlığı bilmesi bir yönüyle olup, varlığın özü itibariyle değildir. İslâm düşüncesinde, “varlığı kendi zatından ve kendi zatiyla olan mevcuttur” şeklinde ifade edilen varlık,¹ herhangi bir delile ihtiyaç duymayacak kadar açıktır ve genel olarak üç kısımda incelenmiştir:

a) Vâcibu'l-Vücûd (Mutlak Vücûd): Allah Teâlâ kendi zatiyla kâim, varlığında başkasına muhtaç olmayan, kadîm, vâcib, değişme, parçalanma ve eksilmeden münezze, bâkî ve tektir. Hakk'ın zâtı kendisiyle kâimdir. Allah'ın zâtı idraklerimizin dışında olan ehadiyetin aynıdır. Akıl ve duyular sınırlı olduğu için O'nu kavrayamaz.

b) Mümkünü'l-Vücûd (Umumî Vücûd): Eşyaya nispet edilen bu vücûd, gerçek vücûd olmayıp, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerinin çeşitli şekillerde görüntüsüdür. Eşya, varlığı bir başkasına bağlı, kendi zatiyla ma'dum, hâdis (sonradan olma), mümkün, değişen, parçalanıp eksilebilen, fâni ve çoktur. Mutasavvıflara göre, mevcut varlıklar vücûd itibariyle Hakk'ın aynı, taayyün (meydana çıkma) itibariyle gayrıdır.

c) Mümtenu'l-Vücûd (Adem): Vücudun zıddı olup yokluk demektir. Adem, ezelden ebede kadar kendisinden bir şey çıkmayan ve hareket meydana gelmeyendir. Adem, mutlak ve izâfî olmak üzere ikiye ayrılır. Mutlak ademi tasavvur ve idrak etmek mümkün değildir. İtibarî (izâfî) adem ise, bil-kuvve mevcut olup, bil-fiil yok olan şey mânâsına gelir. Çekirdeğin içindeki sûretler, insanın zâtında gizli olan kabiliyetler açığa çıkmadığı sürece bil-kuvve mevcut, bil-fiil yoktur, ademdir.

Mutlak varlıkta bilkuvve mevcut olan kudret ve çeşitli nispetlerin, sıfat ve isimlerin birer alâmeti ve nişânesi olarak bilfiil tecellî ve tezahürü, âlem ve eşya denilen bu şehâdet âlemini ve aradaki varlıkları meydana getirmiştir. Bu âlemdeki bütün varlıklar, mânâ olarak mutlak vücûd'u temsil

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi. İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı.

¹ Bkz. Ertuğrul, İ. Fennî, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1991, ss. 9-10-78 vd.; Kam, Ferid - Aynî, M. Ali, *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi*, İstanbul, 1992, ss. 87-89; Erdem, Hüsameddin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Ankara, 1990, ss. 34, 38, 79; Kılıç, M. Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 112 vd.

Şair Nâbî Sempozyumu

eden ve varlığı ona bağlı olan; madde olarak ise kendi çokluğunu meydana getiren bir birliğin üyesidir¹.

Allah - âlem ve insan ilişkisi, tasavvuf düşüncesinin en önemli konularından birini teşkil etmektedir. Bu ilişki, *Teizm* (Theisme), *Deizm* (Deisme), *Panteizm* ve *Pan-anteizm* adı verilen birtakım felsefi ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tasavvuf düşüncesinin temellerinden olan vahdet-i vücûd'u iyi anlayabilmek için bu felsefi sistemler hakkında kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

Teizm; Tanrı- âlem ilişkisinde Allah'ın varlığını ve birliğini, aşkınlığını, kâinatı yaratıp yönettiğini, ilâhî kaynaklı bir dini, vahyi, peygamberi, ruhu ve onun ölümsüzlüğünü prensip olarak kabul eden felsefi bir ekoldür. Bu düşüncede, Tanrı âlemlerle iç içe olup, sürekli olarak dünya işlerine müdahale etmektedir.

Deizm; Tanrı-âlem ilişkisinde Tanrı'nın aşkınlığını kabul eden ve Tanrı'yı aklî bir zorunluluk olarak gören, fakat her türlü vahyi ve ilhamı, vahyin bildirdiği Allah'ı, dini ve kader anlayışını inkâr eden felsefi bir sistemdir. Bu sistemde, Tanrı âlemi yaratmış ve bir kenara çekilmiş, dünya işlerine karışmamaktadır.

Panteizm; Tanrı-âlem ilişkisinde, varlığın ve âlemin varlık sebebini, bizzat o şeylerin özünde var sayan; yaratan ile yaratılanı, Tanrı ile âlemi iç içe aynı şeyler kabul eden, içkin Tanrı anlayışını savunan felsefi sistemdir. Bu sistemde, varlığın yaratan ve yaratılan gibi ikiliği kaldırılmakta ve varlığın birliği; Tanrı ile âlemin aynı şey olduğu kabul edilmektedir. Bu düşünceye göre, "Tanrı her şeydir" veya "her şey Tanrı'dır."

Pan-anteizm ise, Tanrı-âlem ilişkisinde, Tanrı'nın vücudunun (cevher) âlemi ihata etmiş ve onda mündemiç olduğu fikrini savunur. Bu görüş, içkin ve aşkın Tanrı anlayışlarını savunan felsefi sistemleri birleştirme yoluna gitmiştir. Bu ekole göre, Tanrı ile âlem aynı şeyler değildir, her şey Tanrı'da mevcuttur, fakat âlemin tamamı ulûhiyeti teşkil edemez. Tanrı bir yönüyle aşkın, âlemin dışında; diğer yandan içkin, âlemin içindedir. Tanrı'nın varlığı, şeyleri ve âlemi kendi varlığı ile ihata etmiş ve onlarda sağlam bir şekilde yerleşmiştir.²

¹ Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Ertuğrul, İ. Fennî, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1991, ss. 9-10-78 vd.; Kam, Ferid - Aynî, M. Ali, *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi*, İstanbul, 1992, ss. 87-89; Erdem, Hüsameddin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mukayesesi*, Ankara, 1990, ss. 34, 38, 79; Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara, 1990, s. 256 vd.

² Kam, Ferid-Aynî, M. Ali, *İbn Arabî'de Varlık*, ss. 9-17; Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara, 1990, ss. 49,200,201,267,293 vd.; Erdem, Hüsamettin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd*, ss. 1-7.

1. Vahdet-i Vücûd

İslâm düşünce tarihinde vahdet-i vücûd, Allah'ı zât itibariyle aşkın, isim ve sıfatlar yönüyle içkin kabul eden; Allah'tan başka hiçbir gerçek vücûd kabul etmeyen; bütün varlıkları Mutlak Vücûd'un isim ve sıfatlarının görüntüsü ve tecellîsi sayarak, hakiki varlığa nazaran, onların ezeli ve ebedî yokluğu ifade ettiğini, keşf ve tecrübe yoluyla ortaya koyan tasavvufî bir görüştür.¹

Vahdet-i vücûd düşüncesinin temelinde, kelâmî münakaşaların esasını teşkil eden ve sûfilerin tasavvuf anlayışlarının merkezinde yer alan tevhid meselesi bulunmaktadır. Tevhid, beşeriyet eserlerinin (izlerinin) yok olup, ulûhiyetin ortaya çıkmasıdır. Cüneyd-i Bağdadî'nin ifadesiyle, "Kadîmi sonradan olandan ayırmaktır."² Tevhidin hakikati, bir şeyin tekliğine, o şeyin tekliği hakkındaki doğru bir bilgi ile hükmetmektir. Bundan dolayı âlemdeki her şey, Allah'ın vahdâniyetini ispat eder³.

Tevhidin en son ve en mükemmel hâli olarak kabûl edilen vahdet-i vücûd düşüncesi, ilk İslâm mutasavvıfları tarafından dile getirilmekle beraber, İbn Arabî tarafından sistemleştirilmiştir. Ancak o, eserlerinde "vahdet-i vücûd" terimini kullanmamıştır. Daha sonra bu kavram, onun genel fikrî muhtevası çerçevesi içinde teşekkül etmiştir.⁴

İbn Arabî'ye göre, varlık bir tek hakikatten ibarettir. Bu, "*Lâ mevcûde illallah*" yani "Allah'tan başka vücûd yoktur" sözüyle ifade edilir. Ancak bu söz "*Her şey Tanrı'dır*" anlamına gelmez. Allah mutlak varlıktır. O'nun varlığının sebebi yoktur, kendi zâtıyla vardır. Mutlak varlık olan Allah, her türlü kayıt ve şarttan uzaktır. O'nun dışındaki her şey izafidir; onların hakikat oluşları, mutlak hakikate bağlıdır.⁵

el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı eserinde şu ifadeler yer verilir: "O, söz ve inanç olarak şahâdet eder ki; Yüce Allah bir tek ilâhtır. Onunla birlikte ilâhlıkta bir ikincisi yoktur. O, eş ve çocuk edinmekten yana çok yüce ve münezzektir. O, ortağı olmayan bir Mâlik, yardımcısı olmayan bir Melik'tir. O'nunla birlikte işleri evirip çeviren başka bir yaratıcı da yoktur. O, varlığı

¹ Değişik vahdet-i vücûd tanımları için bkz. Kam, Ferid, *Vahdet-i Vücûd ve Panteizm*, s. 108; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1968, c.1, s. 576; Ertuğrul, İ.Fenni, *Küçük Kitapta Büyük Meseleler*, İstanbul, 1976, s. 34; Aydın, Hüseyin, *Muhasibi'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, 1976, s. 145; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 506-507; Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 741-742.

² Kuşeyrî, er-Risâle, s. 97; Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 414.

³ Hucvirî, a.g.e., s. 411.

⁴ Konuk, Avni, *Fusûs Şerhi*, I. L; Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfi*, Beyrut 1981, s. 1145; Cebecioglu, Ethem, *İmam-ı Rabbanî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul, 1999, s. 96.

⁵ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 46.

Şair Nâbî Sempozyumu

kendinden olan Yüce bir zâttır. Varlığında bir başkasına muhtaç değildir. Ondan başka her şey varlığında O'na muhtaçtır. Bütün âlem O'nunla vardır. O vâcibu'l-vücûd (varlığı zorunlu) olarak en yüce, başlangıcı ve sonu olmayandır. O, nefsi ve zâtı ile kâim ve hiçbir şeye bağlı olmayan bir Vücûd-ı Mutlak'tır."¹

İbn Arabî, adı geçen kitabının ikinci bâbında şöyle demektedir:

*"En kutsal zât olan Hakk'ın öz varlığı bizzat kendi zâtı ile mevcuttur; ve mutlak (kayıtsız) varlığı kendisi dışında hiçbir şeyle kayıtlı değildir. Varlığına hiçbir nesne sebep ve illet değildir ki, o şeyden illetli (ma'lul) olsun. O'nun varlığı madde gibi bir şeye sebep ve illet değildir. O, sebep ve illetlerin ve bunlara bağlı nesnelere icâd edicisi ve yaratıcısıdır. O, şânına lâıyk olmayan niteliklerden bütünüyle pâk bir Melik'tir ki, ezelen ve ebeden mülkünden uzak olmadı. Gerçekte varlık âlemi Allah'ın varlığı ve var etmesi ile var olup, bizzat zâtları yönünden kayıtsız bir varlığı yoktur. Kayıtsız (mutlak) varlık, zâtı yüce ve her şeyden münezze bir varlıktır ki, O, zâtı ve nitelikleriyle, varlıkları da yoklukları da mümkün olan her nesneye aykırıdır. Çünkü âlem baştanbaşa mutlak olmayan (kayıtlı) bir varlıktır."*²

Allah Teâlâ, kendisinde gizli olan kemâlâtını, şuhûdî bir zevkle bilmeyi arzu etmiş ve halkı da bu zevkle bilinmek üzere yaratmıştır. Buna göre Allah'ın âlemi yaratma sebebi, ilâhî sevgidir. Âlem, Allah'ın sevgisinin ve zâtî aşkın bir sonucu olarak, müşahhas varlıklar halinde tecellîsdir. Kemâlât-ı ilâhiyye en kapsamlı sûrette sadece insanda tezâhür edebilir ve Hak kendisini onda görür. Bunu görmeyi istediğinde, sıfat ve isimlerin en kâmil sûreti olan insanı yaratmıştır. Bu durum sürekli bir oluşu anlatmaktadır. İbn Arabî bunu şöyle ifade eder: *"Yüceler yücesi olan Allah, esmâ-i hüsnâsının âyân-ı sâbitelerini kâmil bir surette görmek istedi. Bir şeyin kendi benliğini kendi nefsiyle görmesi, o şeyin ayna gibi başka bir şeyde kendini seyretmesine benzemez. Çünkü kendisine bakılan yerin verdiği surette, bakanın kendi nefsi görünür. Böyle bir yer olmasaydı ve Allah'ın ona tecellisi bulunmasaydı kendisine bir suret görünmezdi."*³ *"İnsan, âlemde Allah'ın maksûdudur. O, gerçekten halifedir. Esmâ-i ilâhinin zuhûr mahâllidir. Âlemin hakikatlerinin; melek, felek, ruh, cisim, tabiat, cemad, nebat ve hayvanın toplandığı yerdir."*⁴

Hakiki vücûd bir olmakla beraber, âlemdeki ve mahlûkattaki tecellîleri farklıdır. Kâinattaki yaratıklar, hangi kabiliyette takdir edilmişse o

¹ İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, s. 26.

² İbn Arabî, a.g.e., s. 112.

³ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 48-49.

⁴ İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, s. 162.

tarzda vücûd bulur. Bu durum, duvarlarında çeşitli aynalar bulunan bir odaya giren kişinin, kendisinde bir değişme olmadığı halde, her aynada farklı yansıması gibidir.

2. Nâbî’de Varlık Düşüncesi

XVII-XVIII. Asırlarda yaşayan ve hikemî şiirin en önemli temsilcilerinden kabul edilen Yusuf Nâbî (ö.M.1712)¹, edebiyatımızın önde gelen şairlerimizden biridir. On kadar eseri bulunan Nâbî’nin en önemli eseri şüphesiz *Dîvân’ıdır*².

Nâbî hakkında yapılan araştırmalara göre onun dîvân şiirinde kendine özgü bir yerinin olduğu vurgulanmıştır. Onun bu özelliği üslûbundan kaynaklanmıştır. Nâbî’nin şiirinde hikmet (felsefe) vardır ve o, hikmeti şiir diliyle anlatmıştır.

Şair, iyi bir eğitim almış, belki de çağının filozoflarıyla yakından ilgilenmiş ve onları okumuş bir kişidir. Fakat onun beslendiği esas damarlardan birisi de aynı zamanda aşk ve varlık felsefesi alanında derin fikirler ortaya koyan Mevlânâ, İbn Arabî ve Abdülkâdir Geylânî gibi mutasavvıflardır.

Nâbî’ye göre, Allah, varlığın başlangıcı itibariyle kadîm ve ezelidir. Nitekim Allah âyetinde bu sıfatını şöyle açıklamaktadır: **“O, her şeyden öncedir; Kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmadığı sondur.”** Yani **“O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır...”**³ O’nun varlığının bir başka varlığa ihtiyacı yoktur. O, vâcibü’l vücûd olduğu için, diğer varlıkların “varlık” sahnesine çıkması, ancak O’nunla mümkündür. Nâbî bu düşüncesini şu şekilde dile getirir:

*Zihî vâcib ki etmiş mümkinin îcâdını îcâb,
Kemâl-i rahmetinden eylemiş ma’dûm iken ihya.
İdüp dolâb-ı istignâyı gerdân cûy-ı cûd üzre,
Riyâz-ı ihtiyâcı mümkinâtı eylemiş irvâ.*⁴

Nâbî’nin varlık düşüncesi üzerinde, manevî pîri olan İbnü’l-Arabî’nin ve diğer mutasavvıfların önemli tesiri görülmektedir. Nâbî’ye göre varlık, yaratılış ve varoluştan gaye, ne deniz ne karalar ne de diğer mevcûdattır. Dokuz sedefin hikmeti (yedi kat gökte kast edilen), insan-ı kâmil incisine kavuşmaktır.

¹ Sadettin Nüzhet, *İstanbul’da Medfun Meşahire Ait Mezar Kitabeleri*, (İstanbul, 1932, s. 11) adlı eserinde Nâbî’nin Karacaahmet’teki mezar taşının Farsça kitabesini de kaydetmiştir.

² Nâbî, *Dîvân*, (Haz. Ali Fuat Bilkan), İstanbul, 1997; ayrıca bk. *Dîvân-ı Nâbî*, İstanbul, 1292.

³ Hadîd Sûresi, 57/3.

⁴ Nâbî, *Dîvân*, s. 2-3.

Şair Nâbî Sempozyumu

*Âferinîşden ne deryâdır ne sâhildir garaz
Sadefde lü'lü-i insân-ı kâmilidir garaz.¹*

Nâbî'nin düşüncesinde, kâinat ve bütün varlıklar yaratılmadan önce yokluk âleminde bulunuyordu. Allah'ın ilâhî rahmetinin eseri olarak yokluk aynasında suret bulan varlık, Yaratıcı'dan aşağıya doğru farklı mertebe ve görünümelerde ortaya çıkmıştır. Nâbî, varlığın oluş/kevn sahnesine çıkışını şöyle anlatır:

*İdüp vaz'-ı kâlem evrâk-ı hikmet hâne-i sun'a
Çekip müsvedde-i gaybı beyaza eylemiş imlâ.²*

Nâbî, varlıkların oluş ve gelişimi konusunda, kendinden önceki tasavvufî varlık düşüncesinin iki önemli temsilcisi olan, Mevlânâ ve Aziz Nesefî gibi mutasavvıflarla benzer şekilde, varlığın oluş zincirini, yani cemâdâtan insana doğru vücûda gelme silsilesi düşüncesini taşımaktadır. Ona göre oluş/vücûd aynasına bütün varlıkların sonuncusu olarak akseden insan, Yaratıcı'nın da işaret ettiği gibi, evrendeki varlıkların en üstünü, en şerefli ve en mükemmelidir.³ İnsan, varoluş evreninde maddî ve manevî ne varsa hepsini bünyesinde toplamış, bütün varlıkların ve yaratılışın özü olmuştur. Nâbî, varlığın oluş zincirini şiirinde şu şekilde ifade etmiştir:

*Eyledi mertebe-i insânî
Gâyet-i mertebe-i hayvânî
Oldu bu sûret-i tıynî-i tahûr
Ekmel ü eşref-i envâ'-ı zuhûr
Kuruluş süllem-i tertibi hikem
Çıktı tâ sadr-ı vücûda Âdem.⁴*

İnsan, maddî varlık sahnesine, bedensel bir tekâmül silsilesinden geçip, varlıklar âleminin eşsiz bir incisi olduktan sonra, ona "insan" sıfatını kazandıran asıl unsur verilmiştir. Yaratıcı'nın ifadesiyle, **"...O et giydirilmiş kemiklere başka bir varlık verildi."**⁵ Bu da, Allah'ın kendi ruhundan insana verdiği ruhtur.⁶ İnsanı gerçek değerine ve kimliğine kavuşturan bu ruh hakkında Nâbî şöyle der:

*Edip 'âlemlere bahş-ı hayât enfâs-ı Rahmânî
Çıkarmış arz-ı meyte mürdegânın eylemiş ihyâ.⁷*

¹ Aynı eser, s. 102.

² Aynı eser, s. 2.

³ Tîn Sûresi, 85/4.

⁴ Nâbî, *Hayriyye*, s. 1.

⁵ Mü'minûn Sûresi, 23/12-14.

⁶ Hicr Sûresi, 15/29.

⁷ Nâbî, *Dîvân*, s. 3.

Tasavvufi düşüncede varlığın temeli, oluş, değişim ve aşktır. Varlıklar farklı suret ve sonsuz bir akış içinde meydana çıkar ve kaybolurlar. Yaratılışındaki ilk durumunu koruyan, aynı kalan ve değişmeyen varlık yoktur. Bu nedenle kâinat sürekli bir oluş ve değişme içindedir. Kâinatta görünen, bilinen bütün varlıklar gelip geçicidir.¹ Oluş, yokluktan varlığa ve varlıktan yokluğa devamlı bir geçiş halindedir. Hayat ise, hareket ve devamlı yenilenmedir. İşte kâinatın bu ahenkli işleyişini Nâbî şu şekilde dile getirmiştir:

*Serâ pâ-y-i cihân bâzîçe-i dest-i tekâbüldür
Karâr etmek ne mümkün hâl-i 'âlem bir siyâk üzre.²
Hayât devlet-i pâder havâ degil de nedir
Vücûd meve-i bekâ der fenâ degil de nedir.³*

Nâbî'nin varlık düşüncesinde, tasavvufun kesretten vahdete, vahdetten kesrete uzanma anlayışı hâkimdir. Tasavvufun varlık düşüncesinde, kâinattaki tüm varlıklarda tecellî eden Allah'ın varlığının ve birliğinin müşâhede edilmesidir. Nâbî'ye göre, varlık âleminde, görünüşleri, formları birbirlerine karşıt olan varlıklar, aslında bir ve aynıdır. Varlıkla yokluk, yaşamla ölüm, başlangıçla son birdir, aynıdır. Varlıkların kesreti, çeşitliliği ve paradoksu birer kavram olmaktan başka bir şey değildir. Tek gerçek, tek varlık Yaratıcı'dır. O gerçekten, O ilk ve tek varlıktan başkası hayaldir, yokluktur.⁴

Nâbî'nin varlık düşüncesinin özü, İbnü'l-Arabî ve bu çizgiyi izleyen mutasavvıfların varlık anlayışıyla aynıdır. O da, bu mutasavvıflar gibi, Allah'ın bütün varlığa tecellî ettiği görüşündedir. Her şey ancak Yaratıcı'nın varlığıyla "var"dır. Varlığı ve evreni oluşturan zıt unsurlar, aslında esas birliğin değişik görünümleridir. Bu düşünceyi *Divan*'ında şu şekilde ifade etmiştir:

*Ezel ser nokta-i devr-i hayât-ı asldır k'eyler
Ebeden imtinâ'ı infikâkı 'aynına îmâ.⁵
Her bir gül ü berg ki şâhda peydâdır
Fer' aslına tâbi' olduğun îmâdır
Hâsiyyet-i şekl ü reng u bûy u lezzet
Hep tohumda münderic olan ma'nâdır.⁶*

¹ Rahmân Sûresi, 57/26.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 209.

³ Aynı eser, s. 56.

⁴ Nâbî, *Dîvân*, s. 21.

⁵ Aynı eser, s. 5.

⁶ Aynı eser, s. 30.

Şair Nâbî Sempozyumu

*Virüp tertîb-i eczâyı muhâlif gûne-i kevne
Dü renge târdan dikmiş ana şîrâze-i ibkâ.¹*

Varlık âlemindeki paradoksların, farklılıkların ve tezat olarak görülenlerin yanında, kâinatta bütün varlıkların varoluşunu sağlayan büyük bir ahenk ve ilâhî bir oluş/kevn düzeni de mevcuttur. Bu düzen, farklı ve zıt unsurların eseridir. Zira kâinattaki ahengin temelini derecelenmeler, ayrılıklar, çelişkiler oluşturur. Birbirlerine tezat gibi görülen şeyler, aslında ilâhî buyrukla iç içe girip, bütünleşmişlerdir. İlâhî tecellinin eşyaya yansmasıyla, varlıklar arasında tam bir uyum oluşmuştur. Paradokslar, gerçekte bir bütünün farklı yansımaları, değişik yönleridir. Nâbî, bu mükemmel ahengi şöyle anlatmıştır:

*Muhîtün vasfıdır 'azb u ucâc-ı lezzet-i enhâr
Müsemmâ vâhid ammâ muhtelif evsâf ile esmâ.²
Lutf ile kahrı birbirinin âyînesidir
Âlemin nazm-ı kıyâmına sebebdir azdâd
Sânî'-i dâd u sited çârsû-yı imkâna
Eylemiş hikmet ile vaz'-ı terâzıyı tezâd.³*

Nâbî'nin düşüncesinde varlıklar ancak karşıtlarıyla bilinir ve anlaşılır. Her varlığın hakikati zıddıyla bilinir. Örneğin çirkin olmadan güzeli, kötü olmadan iyiyi, kavramak mümkün değildir. Zira hayatın değeri ölümle, varlığın değeri yoklukla ve tevhidin gerçek değeri de kesret/çoklukla anlaşılır. Varlıktaki vahdeti anlamak, ancak evrenin temelindeki farkları, paradoksu ve kesreti müşâhede etmekle mümkündür. Nâbî, bu konuyu şöyle ifade eder:

*Hüsnü nâ-peydâ kalır bu kârgâh-ı hikmetin
Her zuhûra zıdd u her âgâza encâm olmasa.⁴*

Nâbî'nin düşüncesinde, "insan" denilen en değerli varlıkta gaye sadece şekil, şemâil veya form değildir. Hakikatte amaç, asıl olarak Yaratıcı'ya mahsus öz cevher olan "insân-ı kâmil" cevheridir.

*Cevher-i zât-i asîldir hakîkatde murâd
Sanma insandan fakat şekl u şemâildir garaz.⁵*

Nâbî'ye göre, başta insan olmak üzere bütün varlıklar, Yaratıcı'nın güzelliğini yansıtan birer ayna konumundadır. O'nun güzelliğini en iyi şekilde

¹ Aynı eser, s. 2.

² Aynı eser, s. 3.

³ Nâbî, Dîvân, s. 6.

⁴ Aynı eser, s. 217.

⁵ Aynı eser, s. 102.

yansıtan ise insandır. Zira insanın varlık aynası, aynaların en parlak olanıdır.¹

*Bî-bedel gerçi ki yok hüsn ile Senden gayri
Var mıdır hüsnüne de âyine benden gayri.*²

Nâbî'nin de üzerinde durduğu gibi, tasavvufi düşüncede varlık tektir. Kevn/oluşa gelen her varlık Yaraticıdan tecellî etmiştir. İnsanın varlık konusunda herhangi bir iradesi yoktur. Yaraticının büyüklüğü, evrenin genişliği ve Yaraticının değişmez sünneti karşısında insanın acizliği apaçık ortadadır. Bu nedenle insan varlık dünyasında, beşerî benlikten ilâhî benlik arayışına girmelidir.

*Benim benim diyecek elde bir medâim yok
Bu kâr-hânede bilsem neyim benim nem var.*³

Neticede Nâbîye göre, "var olan" yalnızca tek bir hakikat vardır. Ve bu hakikatin ya zâtî ya da zâtın tezahürleri vardır. Nâbî, zâttan gayri bütün varlığı zâtın tezâhürleri olarak gördüğünden dolayı, diğer varlıkları ve kendi varlığını bir "hiç" olarak görür. Zâhiren görünenler aslında varlığa nispet edilen tekliğin aynıdır. İbnü'l-Arabî'nin belirttiği gibi, Allah'ın "ehadiyyet"i bütün varlığa nüfuz etmiştir.⁴ Bundan dolayı Nâbî, kendi varlığını yok bilerek, her şeyi tek bir "vücûd" içinde telakki eder. Zira her varlıkta Allah'ın varlığı ve birliği müşahede edilir. Her şey O'nun varlığının tecellîsinden ibarettir.

*Her bir gül ü berg ki şâhda peydâdır
Fer' aslına tâbi' oldugun imâdır
Hâşiyet-i şekl ü reng ü bûy u lezzet
Hep tohumda münderic olan ma'nâdır.*⁵

Görüldüğü gibi Nâbî'nin varlık ve vahdet-i vücudla ilgili görüşleri, tasavvufun varlık anlayışıyla aynıdır. Bu da onun tasavvufi düşünceyi bir bütün olarak benimsediğini gösterir.

3. Nâbî'nin Tasavvuf ve Bazı Mutasavvıflar Hakkındaki Düşünceleri

Nâbî, tasavvufu, zamana ve mekâna açık, dinamik bir hayat anlayışı olarak vasıflandırır. "Ledün ilmini" de insanlığın ahlâken, fikren ve nefsen üstün bir seviyeye ulaşabilmesi için tavsiye eder. Oğlu Ebu'l-Hayr'a "Fütûhât-ı Mekkiyye"yi hediye edip okumasını ve onun bu eserdeki fikirlerle

¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 433.

² Aynı eser, s. 241.

³ Aynı eser, s. 62.

⁴ İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-Elif*, Resâil, s. 32.

⁵ Nâbî, *Dîvân*, s. 62.

Şair Nâbî Sempozyumu

meşgul olmasını istemesi bu konuda çarpıcı bir örnektir.¹ Bunu yaparken oğlunun şahsında *Fütûhât-ı Mekkiyye*'yi zamanın gençlerine tavsiye etmesi, Nâbî'nin esas dünya görüşünü ortaya koyar. Demek ki Nâbî, toplumun o günkü sıkıntılarını ahlâkî bir problem olarak görmekte ve ahlakî zaafaların giderilmesi için tasavvufî bir hayatı tavsiye etmektedir. Bu dünya görüşü, Nâbî düşüncesinin merkezini oluşturur. Nitekim Nâbî, *Hayrî-nâme*'sinde Hakk'ı isteyen taliplere doğrudan doğruya Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini; Muhyiddîn-i Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Fusûsü'l-Hikem*'ini tavsiye etmektedir.

*Cümle nüsha-i merdân-ı Hudâ
Verir âyine-i idrâke cilâ
Tâlib-i Hakk'a olur reh-nümâ
Nusha-i Mesnevî-i Mevlânâ
Dide-i rûha çeker kuhl-i husûs
Nûr-ı esrâr-ı Fütûhât u Fusûs*

Nâbî, başta *Dîvân*'ı olmak üzere, *Hayriye* ve *Hac Hatıraları*'ndan anlaşılacağı üzere, Abdülkâdir-i Geylânî, İbn Arabî ve Mevlânâ gibi üç büyük pîrin hayranıdır. *Dîvân*'ında Hz. Peygamber ve Dört Sahabe'ye övgüden sonra bu üç pîrin medhiyyesinin gelmesi, Nâbî'nin tasavvufa olan meylini şiirindeki felsefî arka planı da göstermektedir.

a) Nâbî'ye Göre Mevlânâ

Mevlânâ, yaşadığı çağdan itibaren *Mesnevî*'sinde ortaya koyduğu tasavvuf anlayışı ile edebiyatımızın ve estetik değerlerimizin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Mevlevîhâneler ve *Mesnevî*'nin okunduğu Dârü'l-Mesnevîler klâsik edebiyatı besleyen en önemli kaynaklardan birisi olmuştur. Nâbî de Mevlânâ'dan feyz alan şairler arasındadır.

Kendisi bir Mevlevî olmamakla birlikte Mevlânâ'ya olan muhabbetini dile getiren Nâbî, bu manzumelerinde mealen şunları söyler:

*"Mevlânâ'nın cevher saçan toprağı insanın gönlüne huzur verir;
nazarlarda maddî cevherlerin anahtarının hiçbir kıymeti olmadığını gösterir.*

*Mevlânâ'nın gül bahçesi yakîn cennetindedir. Güle ilgisiz olan
bülbülün feryâdına orada ruhsat verilmez*

*Mevlânâ'nın nişanı, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda bizim
tasavvurumuzdan binlerce mertebe daha yücedir.*

¹ Meserret Diriöz, "Nâbî'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler", Türk Kültürü, S. 167. Ankara, 1976, s. 669.

Onun makâmına akıl kuşlarının yetişmesi mümkün değildir. Mevlânâ denilen Hümâ'nın yuvası (Mevlânâ'nın mekânı) Arş'in kenarındadır.

Mevlânâ'nın şanı pek yücedir. O, her an Hakk'ın huzurundadır. Onun büyüklüğü dünyevî insanların büyüklüğüne ve şânına benzemez."

Nâbî, Mevlânâ'nın soyu hakkında şunu söyler: "Mevlânâ'nın tertemiz vücudu, Siddîk-i Ekber Hz. Ebubekir'in şerefli sülâlesindedir. O, baba tarafından Hz. Ebu Bekir'e dayandığı için Halife-zâde, anne tarafından Hz. Ali'den geldiği için nebî-zâde, babaannesi tarafından da Horasan Sultanı Celâleddîn Harzemşâh'ın kızı olması hasebiyle şeh-zâdedir."

Nâbî, Mevlânâ'yı okumuş ve başta oğlu olmak üzere çevresindekilere tavsiye etmiştir.

Ona göre Mevlânâ'nın dili hikmet hazinesinin kilidi, *Mesnevî* de cevherlerle dolu bir hazinedir. Bu hazinenin içinde hükümdarlara lâîk inci vardır. Bunda şaşılacak hiçbir şey yoktur? *Mesnevî*, sonbahar görmemiş bir çimendir. Her an diri ve ebedîdir. İnsanın gönlünde bahar yaşatan bir kitaptır. Gönül hastalarının şifahânesidir. Bu kitabın beyitlerinin her mısraı Hz. Mevlânâ'nın hakikatine açılan kapının iki kanadıdır.

Nâbî'nin *Fîh-i mâ-Fîh* hakkındaki kanaati de farklı değildir. Bu kitabı okuyanlar, Mevlânâ'nın sözünün Hak sözü olduğunu bilirler. Manâ semâsının yedi tabakasına yükselmek için *Fîh-i mâ-Fîh* okumak yeterlidir. Zira bu eser insanı Mevlânâ'ya götüren bir merdivendir. Mevlânâ'nın dili, cânın tâze lisânıdır. Bu dili, ancak halife ve kutuplar anlar.

Nâbî, Mevlânâ'ya ilgisinin küçük yaşlarda başladığını belirtir ve "varlık yoluna adım attığımdan beri ümidim, Mevlânâ'nın eşiğine baş koymaktır" der. Yolunun Konya'ya düştüğünü ve Mevlânâ'yla ilgili kasidesini onun huzurunda yazdığını şu ifadelerinden anlarız:

"Allah'a şükürler olsun ki, bülbüle Mevlânâ'nın bostanındaki gülü seyretmek nasip oldu. Mevlânâ'nın arşa benzeyen makamını ziyaret için tevfik rehberinin getirdiği hediye ne kadar övgüye değer ve hoştur. Günahkâr olan Nâbî'nin şimdi bütün ümidi; Mevlânâ'nın dostlarından olabilmektir. Gönül defterinin kenarında ismini şöyle kaydetsinler: Âciz, Mevlânâ hânedânının kapısının toprağıdır."

Sırr-ı Hudâ mugîs-i verâ kutb-ı evliyâ

Sultân-ı sikkedâr ü küleh-bahş-ı ma'nevî

Bu manzumede Mevlânâ, mealen şöyle vafedilmektedir:

"Mevlânâ, Allah'ın sırrı, velîlerin kutbu, makâm ve sikke sâhibi bir sultandır. Belh'in ve Rum'un hükümdârıdır. Mevlânâ, manâ âleminin kutb-ı medârı, yani merkezidir. Göklerde dönen güneş, Mevlânâ'nın semâının ilhâmıyla döner. Mevlânâ, Doğruluk sığınağı, halife soyunun oğludur. Halîfe soyundan gelenlerin doğruluk hal ve sözleri onda tecellî etmiştir. O bu

Şair Nâbî Sempozyumu

konuda gerçek bir mirâsçıdır. *Mesnevî* ise, insanlara hayat veren bir bulut, inci saçan bir madendir. Her beyti binlerce sır hazinesini içerir. Aşk susuzları her bir mısraının dalgasından hayât suyu içmiş kadar suya kanmış olurlar.”

b) Nâbî'ye Göre Abdülkâdir-i Geylânî

Abdülkâdir-i Geylanî Hazretleri M.1078 yılında Geylan (İran)da doğmuştur. Künyesi, Ebu Muhammed'dir. Muhyiddin, Gavs-ül-a'zam, Kutb-i Rabbanî, Sultanü'l-evliya, Kutb-i a'zam gibi lakaplarla anılmıştır. Babası Hz. Hasan'ın soyundan gelir. Annesinin ismi Fatma, lakabı Ümmü'l-hayr olup seyyidedir. Dolayısıyla Geylânî hem seyyid, hem şeriftir. 1166'da Bağdat'ta vefat eden Hz. Pîr'in türbesi Bağdat'tadır. Onun için şu ibare meşhur olmuştur: "Aşk ile doğdu, kemâl ile ömür sürdü."

Tasavvuf tarihinde ilk tarikat "Kâdiriyye" adıyla onun tarafından kurulmuştur. Maddî ve manevî ilimlerdeki derinliği ve üzerindeki manevi lütuf ve rahmetle dinin esaslarını yeniden dirilttiği için kendine "dinin dirilticisi" anlamında "Muhyiddîn" denmiştir. O da bu ismi, Endülüs'te dünyaya gelen ve "Şeyhü'l-Ekber" namıyla ün salan manevî evlâdı İbn Arabî'ye vermiştir. Nâbî, bir gazel/medhiyesinde Hz. Şeyh ile ilgili düşüncelerini özetle şöyle dile getirir:

Ser-i bâmında sipihrûn çalınur nevbet-i Şeyh

Çerhe güncîde degül dâ'ire-i devlet-i Şeyh

"Şeyhin yüce eşiği, kutbiyyet, gavsıyyet ve ferdiyete makamlarından oluşun üç sütun üzerinde durur.

Beden, onun isminin anılmasıyla yeniden hayat bulur. Şeyhin şevket, şan ve şerefi başkalarına benzemez.

Ey Nâbî! Hazret-i Şeyh eğer sana bir kez nazar eylerse, bir kez yüzünü sana döndürürse hem bu dünyada hem de ahiretteki bütün işlerin tamam olur."

Nâbî'nin Geylanî hakkında **Ender-Medh-i Hazret-i Şeyh Abdu'l-Kâdir-i Gîlânî** adlı gazelin baş kısmı şöyledir:

Ser-i bâmında sipihrûn çalınur nevbet-i Şeyh¹

Çerhe güncîde degül dâ'ire-i devlet-i Şeyh

"Feleğin damının başından (semâların üzerinden) Hz. Pîr'in neveti çalınır. (Artık devran, tasarruf ve hüküm Onundur.) Şeyhin saâdethanesi semâlara sığmaz. (O kadar büyüktür.)"

Fahrdur gerdenine cümle-i ehlu'llâhun

Kadem-i meymenet-endûhte-i 'izzet-i Şeyh

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 159.

"Hz. Pîr Abdülkâdir Geylânî'nin izzetinin kutlu (uğurlu) ayağı, Allah dostlarının cümlesinin boynunda bir övünç kaynağıdır."

Şeyh İbnü'l-Arabî yazdı Fütûhât'ında

Mushaf içre hüve'l-kâdir imiş âyet-i Şeyh

"Muhyiddîn İbnü'l-Arabî "Fütûhât-ı Mekkiyye" adlı eserinde, Mushaf-ı Şerif içindeki "ve hüve'l-kâdir" âyet-i celîlesinin manâsında, Hz. Pîr'e bir işaret bulunduğunu yazdı."

Nâmını eylediler tesmiye Abdülkâdir

Eyledi zîr-i tasarruf feleği hazret-i Şeyh

"Onun adını 'Abdülkâdir' diye isimlendirdiler. Hazret-i Şeyhin himmeti feleği tasarrufu altına aldı."

c) Nâbî'ye Göre İbnü'l-Arabî

Şeyhü'l-Ekber lâkabıyla tanınan Muhyiddin İbnü'l-Arabî, (M.1165) tarihinde İspanya'nın Mürsiye şehrinde doğmuş, henüz genç yaşında Kuzey Afrika üzerinden seyahat ederek, Mısır ve Mekke'ye gelmiştir. Daha sonra Irak yoluyla Anadolu'ya geçmiş, bir müddet Erzurum, Sivas, Malatya ve Konya'da oturmuştur. Ömrünün sonlarına doğru Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. (M. 1240)

Kaynaklarda İbnü'l-Arabî'nin 500 civarında eser yazdığı belirtilmektedir.¹ Bu eserlerden en tanınmış, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ile *Füsûsü'l-Hikem*'dir. Sadece bu iki eser hakkında pek çok eser, makale ve şerh kaleme alınmıştır.²

İbnü'l-Arabî, eserlerini mânevî müşâhade yoluyla kaleme almıştır; fakat veriş tarzı aklîdir. Hattâ şeyh, Fusûs'un takrîzinde, eserinin bizzat Resûlullah tarafından yazdırıldığını, mütehakkim (zorlayarak yazan akıl ehli) değil, mütercim (aktarıcı) olduğunu, ilâhî ilhama dayandığını izah eder.³

İşte, akıl üstü âlemleri müşâhede yoluyla ve keşiflerini girift ve metaforik bir üslûpla dile getiren Şeyh, her devirde pek çok insanın kendi eserlerine yönelmesini sağlamıştır. Onun en ciddî okuyucularından birisi de Nâbî'dir.

Nâbî, *Dîvân*'ında İbnü'l-Arabî'yi "Der-Medh-i Hazret-i Muhyiddîn-i Arabî" ser-levhalı bir kasidesinde medhetmekte ve "Fütûhât u Fusûs" redifli gazeline de bu iki eserin muhtevası üzerinde durmaktadır. Bu medhiyye,

¹ *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de adı geçen eserleri için bkz. Nihat Keklik, *El-Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Esas Motifler*, İstanbul, 1980, s. 306.

² Fusûs şerhlerinin bir listesi için bkz. *Füsûsü'l-Hikem*, (çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 1981, XV-XVI ve yine bk. A. Avnî Konuk, *Füsûsü'l-Hikem*, Terceme ve Şerhi, İstanbul, 1987, s. X-XII.

³ İbn Arabî, *Füsusu'l-Hikem*, (Çev. M. N. Gençosman), s. 1, 2.

Şair Nâbî Sempozyumu

yazma Dîvânlarda "*Efrûten-i Kandîl-i sûz u güdâz-Bi'n nefsi-i âteşîn-niyâz Besitâde-i Sultânü'l-Hakîkîn Hazret-i Şeyh Muhyiddîn-i Arabî k.s.*" başlığıyla kaydedilmiştir. Bu kaside ve gazelden anlaşılacağı gibi, Nâbî'nin asıl üzerinde durduğu ve önemseydiği şey, Hz. Şeyh'in eserleri ve fikirleridir.

Nâbî'nin bu manzumelerine göre Şeyhü'l-Ekber büyük bir velîdir. Onun nazarı, maddenin ter kibini değiştiren bir kimya; nefsi insanı yola getiren bir manevî güçtür. Ayağını bastığı toprak, gönül ehlinin basiretini açan bir ilaç (sürme) gibidir. Yazmış olduğu eserleri, hakikat nurlarını en saf bir biçimde ortaya koymaktadır. *Fütûhât* ve *Fusûs* adlı eserlerinin değeri ölçülemez. Bu eserler, gizli âlemleri açan bir anahtardır. Tanrı âşıklarına zevk veren diliyle, *Fusûs*, İbn Arabî'ye, manâ âleminde bizzat Hz. Peygamber tarafından yazdırılmıştır. Bu eser ilâhî menşe'li olup bütün sırları kendisinde toplamıştır. Ufukları misk kokusu tutsa da herkes *Fütûhât*'ın sırlarını koklayamaz. Muhyiddîn'in kemânını çekmek kolay değildir.

Âfâkı tutarsa bûy-ı müşg-i çînî¹
Şemm eyleyemez râyahasın her bîni
Esrâr-ı Fütûhât'a irişmez her fehm
Herkes çekemez kemân-ı Muhyiddîn'i

Nâbî, hac yolculuğu esnasında uğradığı Konya'da, İbn Arabî'nin Sadreddin-i Konevî Zâviyesi'nde bulunan hırkası ile kendi eliyle yazdığı 34 cildten oluşan *Fütûhât* nüshalarını görmüştür².

Nâbî'ye göre Şeyhü'l-Ekber "Hatemi Velâyet" olup ezeli ilmin tam mazharıdır. Tanrı sâlikleri, adları zikredilen eserlerden faydalanarak asırlarca yol bulmuşlardır. Yine, bu eserler, sadece tevhid ehli tarafından anlaşılacaktır. Nâbî, kendisini Muhyiddîn-i Arabî'nin müridi kabul etmekte ve şöyle demektedir:

Der-Medh-i Hazret-i Muhyiddîn-i Arabî
Sürmedir hâk-i deri Hazret-i Muhyiddîn'in³
Kimyâdır nazarı Hazret-i Muhyiddîn'in

"Hz. Muhyiddîn'in kapısının toprağı gönül gözünü açan bir sürme; bakışı, kimyâdır."

Bin cihân mes'ele-i râza verir reng-i edâ
Ma'ni-i muhtasarı Hazret-i Muhyiddîn'in

"Hz. Muhyiddîn'in hülâsa ettiği mânâlar, bir cihân dolusu sırlı meseleleri farklı bir üslupla ortaya koyar."

¹ Bu rubaî için bkz. *Nâbî Dîvânı*, s. 1229.

² Bkz. Nâbî, *Tuhfetü'l-Haremeyn-Hac Yolculuğu Hatıraları* (Haz. Menderes Coşkun), Ankara, 2002, s. 173.

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 33.

Sâf-ı envâr-ı hakâyıkdır olan âsârı

Zerre yokdur kederi Hazret-i Muhyiddîn'in

"Hz. Muhyiddîn'in yazmış olduğu eserler hakikat nûrlarının en halis ve apaçık anlatıldığı eserlerdir. Onun eserlerinde ve şahsında zerre kadar bulanık ve karışık bir durum yoktur."

Cân u dildir ten-i tahkîka Fütûhât u Fusûs

Eser-i mu'teberi Hazret-i Muhyiddîn'in

"Hz. Muhyiddîn'in herkesin itibâr ettiği eserleri Fütûhât ve Fusûs, hakiki vücudun -yani tevhitten anlayanların- canı ve gönlüdür."

Ne Fütûhât ki feth-i der-i esrâr etmiş

Hâme-i feyz-i eseri Hazret-i Muhyiddîn'in

"Fütûhât öyle bir kitâptir ki, Hz. Muhyiddîn'in bu eserini yazdığı feyizli kalem, sanki bir anahtar gibi sırların kapısını açmıştır."

Görüldüğü gibi Nâbî, hem tasavvufi düşünceyle hem de fikirlerinden etkilendiği bazı mutasavvıflarla ilgili birçok şiir kaleme almıştır. Burada onun tasavvufla ve tasavvufi şahsiyetlerle yakından ilgilendiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim'de "**Biz Lokman'a hikmet verdik**"¹ ayetinde zikredilen hikmet, bazı sûfî müfessirlerce "bâtınî ilim" şeklinde anlaşılmıştır. Yine sûfîler, "Hikmet müslümanın kaybolmuş malıdır, nerede bulursa almalı" veya "Hikmetin başı Allah korkusudur" gibi hadislerde söz konusu edilen hikmeti de, bâtinî ilim anlamında yorumlamışlardır. Hikmet kavramının en bariz özelliği, "Allah tarafından ve yalnız Allah'ın dilediği kullara verilen bilgi" olmasıdır.²

Birçok araştırmacının hemfikir olduğu gibi Nâbî, "hikmet sahibi" bir şairdir. O, sistemli olmasa da bir filozof gibi düşünmüş, varlık, insan, bilgi, din, dil aşk ve ahlâk gibi konularda şiirler yazmış ve bilgi üretmiştir. Bu yönüyle o, hakîm ve ârif bir şair diyebiliriz.

Nâbî'nin şiirleri esas alındığında hikmet kavramının, felsefî ve ilmî düşüncenin yanında³ "varlığın gerçeğini bilmek" anlamına geldiği de gözlerden kaçmayacaktır. Nâbî'ye göre varlık ve insan hikmetler hazinesidir ve bu hazinenin keşfedilmesi gerekir. "Genc-i hikem" ise ehlullahın anahtar konumunda olan dili ile açılır. Şair, Mevlânâ için, "genc-i hikemdir zebân-ı Mevlânâ" der. O hikmet ve hikmetler anlamındaki hikem kelimelerini zâhirî

¹ Lokman sûresi, 12.

² Bakara sûresi, 269.

³ Bkz. Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, I, İstanbul, 1982. s. 1-13.

Şair Nâbî Sempozyumu

gerçekten bâtinî gerçeğe geçerken kazanılması gereken derûnî kabiliyet anlamında da kullanır. Bilindiği gibi bu manâ tasavvufu alakalıdır.

Yazdığı şiirlerden ve medhiyelerden de anlaşıldığına göre Nâbî, tasavvuf düşüncesine âşinâ bir şairdir. O kendisini, Abdülkâdir Geylânî'nin muhibbi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin müridi kabul eder Şiirlerindeki hikemî üslûbun sebeplerinden biri onun entelektüel arayış ve kabulleri, diğeri ise Nâbî'nin tasavvufa olan ilgisidir. O, varlık ve vahdet-i vücud kavramlarıyla ilgili düşüncelerini de yine bu bağlamda serdetmiştir.

NÂBÎ 'NİN TASAVVUF BÜYÜKLERİNE MEDHİYELERİ

Mustafa TATCI*

Edebiyatımızda hikemî şiirin en önemli temsilcilerinden kabul edilen Nâbî, 1642 yılında Urfa'da doğmuş, 1712 yılında İstanbul'da vefat etmiştir¹. XVII-XVIII. Asırlarda yaşayan şairlerimizin önde gelenlerindedir. Yazmış olduğu on kadar eseri vardır. Bunlardan en önemlisi muhakkak ki, *Dîvânıdır*².

Bugüne kadar yapılan araştırmalardaki müşterek kanaate göre Nâbî'nin dîvân şiirinde kendine özgü bir yerinin olduğu vurgulanmıştır. Onun bu özelliği tabî ki üslûbundan gelir. Bunu şöyle de diyebiliriz: Nâbî'nin şiirinde hikmet (felsefe) vardır veya Nâbî, hikmeti şiir diliyle anlatmıştır.

Şairin şiirinde hikmeti esas alan üslubunun oluşumuyla ilgili görüşlerde farklılık vardır. Bazı araştırmacılar bunu, devrindeki siyâsî, sosyal hadiselerin meydana getirdiği bunalımlara bağlamış, şairin şahsiyeti ve yetişmesiyle ilgili diğer psikolojik sebepleri görmezlikten gelmişlerdir. Diğer taraftan Nâbî'nin üslûbunu sadece aldığı medrese eğitimiyle açıklamaya çalışan görüş de tamamen doğru değildir. Unutulmamalıdır ki, hikmet denince ister istemez meselenin içine din, tasavvuf ve felsefe girecektir. Nitekim Nâbî de bu üç kavramın dışında düşünemeyecek kadar İslam'ın ve tasavvuf felsefesinin içindedir. Şair, iyi bir eğitim almış, belki de çağının filozoflarıyla yakından ilgilenmiş ve onları okumuş bir kişidir. Fakat onun beslendiği esas damarlardan birisi de aynı zamanda aşk ve varlık felsefesi alanında derin fikirler ortaya koyan Hz. Mevlânâ, İbn Arabî ve Abdülkâdir Geylânî gibi tarikat pîri mutasavvıflardır. Nâbî, "asâr-ı evliyâ"dan beslendiğini *Dîvânı*'ndaki hemen ikinci gazelde açıkça beyân eder ve şöyle der:

1. Maşrık-fürûz-ı feyzdür envâr-ı evliyâ³
er-mâye-i şuhûddur âsâr-ı evliyâ

"Evliyânın nûrları, feyz kaynağı olan güneşin nuru gibidir. Eserleri, ilâhî görüşlerin sermâyesidir."

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi.

¹ Sadettin Nüzhet, *İstanbul'da Medfun Meşahire Ait Mezar Kitabeleri*, (İstanbul, 1932, s. 11) adlı eserinde Nâbî'nin Karacaahmet'teki mezar taşının Farsça kitabesini de kaydetmiştir.

² Nâbî, *Dîvân*, (Haz. Ali Fuat Bilkan), İstanbul, 1997; ayrıca bk. *Dîvân-ı Nâbî*, İstanbul, 1292.

³ Nâbî, *Dîvân*, s. 454.

Şair Nâbî Sempozyumu

2 Sad-kârvân-ı gürsîne-i 'aşkı sîr ider
Râh-ı Huda'da rîze-i esrâr-ı evliyâ
“Evliyânın sırlarının kırıntıları Allah yolunda, aşka aç olan yüz tane kervânı doyurur.”

3 Dil-hastegân-ı 'aşka virür neş'e-i hayât
Kemter-gıdâ-yı dârû-yı ahbâr-ı evliyâ
“Velîlerin ilaç gibi olan irfan haberleri, aşktan gönlü hasta düşmüşlere hayat neşesi verir.”

4 Çeşm-i amâ-yı cehli ider sürme-rîz-i nûr
Keyfiyyet-i ta'alluk-ı dîdâr-ı evliyâ
“Velîlerin yüzlerindeki sevginin hakikati, cahillikten gözleri kör olmuşlara nûrdan bir sürme çeker.”

5 İdrâk-ı çeşm mertebesinden ziyâdedür
Şân-ı bülend-zirve-i dîvâr-ı evliyâ
“Velîlerin duvarının en yüksek noktasındaki hâl, gözün idrâk ettiği mertebeden fazladır.”

6 Çekmek sa'âdet-i dü-cihânun esâsıdır
Behr-i rızâ-yı Bârî Hudâ bâr-ı evliyâ
“Allah'ın rızasından nasiplenmenin ve dünyada ve ahirette mutlu olmanın esası, velîlerin yükünü çekmekle mümkündür.”

7 Ancak yine mürettib-i bâzâr-ı kevdür
Kıymet-şinâs-ı gevher-i güftâr-ı evliyâ
“Velîlerin sözleri âlemde cevherin kıymetini bilenler nazarında varlık pazarının (âleminin) düzenleyicisidir.”

8 Vech-i kerîm-i hüsn-i îlâhîden özgeye
Olmaz güşâde dîde-i bîdâr-ı evliyâ
“Velîlerin uyanık gözleri, îlâhî güzelliğin cömert yüzünden (yani Hakk'ın yüzünden) başkasına açılmaz.”

9 Ümmîd odur ki koymayalar pâ-y-mâl-i ye's
Nâbî-i zârı feyz-i meded-kâr-ı evliyâ
“Ümit edilir ki; velîlerin yardım edici feyzleri, Allah için inleyen Nâbî'yi üzüntünün, ümitsizliğin ayakları altına koymasın.”

*

Şâir Nâbî'nin tasavvuf yollarından birine mensup olup olmadığına dair kesin bir bilgimiz yoktur. Fakat Nâbî, şifahî rivâyetlere göre XVII. asırda Urfa'da yaşayan Kâdirî (veya Halvetî ?) şeyhlerinden birine bağlanmıştır. Ancak bu konuda elde herhangi bir belge yoktur. Kendisi "halka-i tevhîd" redifli bir gazelinde tevhîd halkası içinde olduğunu, bu halkaya girilmeden ârif olunamayacağını belirtir:

Girilmez girmeyince mesned-i vâlâ-yı irfâna¹
Sarây-ı âlem-i ma'nâyâ derdür halka-i tevhîd

“Bir kâmilin rehberliğinde tevhîd halkasına girmeyince, irfân makamlarının zirvesine ulaşılmaz. Tevhîd halkası, manâ âleminin sarayının giriş kapısıdır.”

İmdi, böyle diyen bir kişinin tasavvuf yollarından birine intisap edip bu tecrübeyi yaşamaması imkansız gibidir. Nâbî, işi teoride bırakacak, işin felsefesiyle uğraşacak ve -daha öteye gidersek- zühde takılıp kalacak mizâçta bir kişi değildir. Nitekim O. Tasavvuf yolunun üç büyük pîrini hem medh etmiş, hem kitaplarını okumuş hem de oğlu Hayri'ye bu zatların kitaplarını okumasını tavsiye etmiş mütefekkir bir şairdir. Buradan hareketle Onun üslûbunun kaynaklarını araştırırken bu üç büyük pîrin erkânlarını ve fikirlerini görmezden gelmek, Nâbî'de tasavvuf mevzuunu basite almak Nâbî'yi anlamamak anlamına gelecektir.

Nâbî bir zâhid midir? Bunun cevabı kesin olarak hayırdır. Zira, kendisi zühdün, hakikat yolunda insana perde ve başına belâ olduğunu bilenlerdendir:

Bu zühd ü riyâ başına halkın ne belâdır
Mahrûm eder erbâbını zevk-i dü-cihândan

Nâbî, tarîkat ehli bir mutasavvıf mıdır? Bunu bilmiyoruz ama, Onun Sadreddin-i Konevî, Fahreddin-i Irakî, Sühreverdi, Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî, Abdülkâdir-i Geylânî ve Muhyiddîn-i Arabî'ye olan ilgisini, bu pîrlerin görüşlerini benimsediğini, onlardan etkilendiğini kesin olarak biliyoruz.

Nâbî'deki bu etkilenme sadece fikir bazında mı kalmıştır? Yoksa tasavvuf düşüncesine içten de dahil olup yaşayarak mı vakıf olmuştur? Buna dair bir bilgimiz yoktur. Fakat şurası muhakkaktır ki, Nâbî'ye atfedilen üslûbun zemininde, şairin bu ledün sahiplerinden aldığı hikmetli düşünceler vardır.

¹ Nâbî, *Dîvân*, (Haz. Ali Fuat Bilkan), s. 492.

Şair Nâbî Sempozyumu

Nâbî'nin tarikat ve tasavvufla ilgili düşünceleri ayrıca incelenmelidir. Fakat bu araştırma belki de konuyla ilgili bazı ipuçlarını yakalamamızda yardımcı olacaktır.

Rahmetli Abdülkadir Karahan, Nâbî'yle ilgili yazdığı eserinde devrin genel durumunu tasvir ettikten sonra, özellikle şâirlerin tasavvufa yapışarak, sakin ve lakayt bir hayat felsefesiyle, kendilerini tatmin etmek istediklerini belirterek Nâbî'yi, bu mutasavvıf şâirlerden ayırır. Karahan'a göre Nâbî, "İztırapları, haksızlıkları ve sakatlıkları ile hayatı terennüm etmiş¹" bir şairdir.

Esasen tasavvuf düşüncesi, istisnaî durumları bir kenara bırakırsak, hayata dönük, dinamik, ahlâkî ve toplumsal bir hayat tarzı olarak tecellî etmiştir. Tasavvufî düşüncenin, topluma (dışa) ve ferde (içe) dönük değerleriyle bir bütün olarak incelenmesi gerekir. Gerçekte tasavvufî hayat, sadece coşkun mistiklerin yaşayacağı bir "hâl" olmadığı gibi, yine sadece toplumdan uzaklaşanların yaşayacağı bir hayat ve düşünce tarzı da değildir. Tasavvufî hayatın kendine özgü ölçütleri mevcuttur. İşte Nâbî, İslâmın derûnî hayatıyla ilgili düşüncelerini kendi iradesi ve temkinli mizacıyla kabullenmiş, tasavvufu en iyi yaşama tarzı olarak benimsemiş bir şair ve mütefekkir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki Hayriyye'sinde oğluna dervişçe bir hayat sürmesini, velîleri örnek almasını öğütler ve şöyle der:

Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Sana mürşid yetişir şimdi kitâb
(Eğer devrinde bağlanacağın bir mürşid-i kâmil bulunmazsa, sana Kur'ân mürşid olarak yeter.)

*

Sa'y kıl ârif-i billah olagör
Nâil-i ma'rifetullah olagör
(Tanrı ârifi -velî-olmak için çalış; Tanrı bilgisine ulaş.)

Nâbî, "ledün ilmini", insanlığın ahlaken, fikren ve nefsen üstün bir seviyeye ulaşabilmesi için tavsiye edip; tasavvufu, zamana ve mekâna açık, dinamik bir hayat anlayışı olarak vasıflandırır. Onun bu özelliği, burada söz konusu edilecek olan pîrlere yazdığı medhiyelerden de anlaşılacaktır. Bu durumda Nâbî, sosyal meselelerin derdini çekerken, bu hastalıkların nasıl tedavî edilebileceğini de göstermiş olmaktadır. Şairin, oğlu Ebu'l-Hayr'a

¹ Abdülkâdir Karahan, *Nâbî*, İstanbul, 1953, s. 15.

"Fütûhât-ı Mekkiyye"yi¹ hediye edip okumasını ve oğlunun bu eserdeki fikirlerle meşgul olmasını istemesi bu konuda çarpıcı bir örnektir². Bunu yaparken oğlunun şahsında Fütûhât-ı Mekkiyye'yi zamanın gençlerine tavsiye etmesi, Nâbî'nin esas dünya görüşünü ortaya koyar. Demek ki Nâbî, toplumun o günkü sıkıntılarını ahlâkî bir problem olarak görmekte ve ahlâkî zaafaların giderilmesi için tasavvufî hayatı tavsiye etmektedir. Bu dünya görüşü, Nâbî düşüncesinin merkezini oluşturur. Dolayısıyla şairle ilgili araştırmalarda bu hususun gözardı edilmemesi gerekmektedir. Nitekim Nâbî, Hayrî-nâme'sinde Hakk'ı isteyen taliplere doğrudan doğruya Mevlânâ'nın Mesnevî'sini; Muhyiddîn-i Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyye ve Fusûsü'l-Hikem'ini tavsiye etmektedir.

Cümle nüsha-i merdân-ı Hudâ
Verir âyine-i idrâke cilâ

Tâlib-i Hakk'a olur reh-nümâ
Nusha-i Mesnevî-i Mevlânâ

Dide-i rûha çeker kuhl-i husûs
Nûr-ı esrâr-ı Fütûhât u Fusûs

Dahi çokdur nüsah-i ehlullah
Abdi Allah'tan eyler agâ³

Fakat Onun bu kabulleri, yaşadığı dönemde şeyh ve velî geçiren riyâkârları, dejenere olmaya yüz tutmuş dergâhları tenkit etmesine engel teşkil etmeyecektir. Kaldı ki bu tenkitler mes'elenin kısrına bakılıp da yapılmış basit tenkitler değil, tarîkatleri içinden tanıyan bir gözlemcinin tenkitleridir. Dolayısıyla Nâbî'nin "Hayriye"deki bozulmuş tasavvuf yollarını eleştirmesi fevkalade önemlidir⁴.

¹ Fütûhât, Osmanlı'yı medenî bir toplum haline getiren temel kitaplardan birisidir. Füsûs ile Fütûhât/İkisi Ab-ı hayât" (Kütahyalı Müfti Dervîş) veya "Deryâ Niyâzî Füsûs, enhâdır Vâridât" (Mısri) diyen nesillerden ne günlere geldik. Bu büyük eserin tamamı kıymetli arkadaşımız Ekrem Demirli tarafından dilimize daha yeni tercüme edilmeye başlanmıştır.

² Meserret Diriöz, "Nâbî'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler", Türk Kültürü, S. 167. Ankara, 1976, s. 669.

³ Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*, İstanbul, 1293, s. 15; İskender Pala, *Hayriyye*, İstanbul, 2005, s. 82.

⁴ Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî-İnceleme-Metin*, (Hz. Mahmut Kaplan), Ankara, 1995, s. 97-99.

Şair Nâbî Sempozyumu

Oldı âlât-ı ma'âş-ı dünyâ
Asrda hırka vü tesbîh ü ridâ

Feyzi yokdur verir insâna sudâ'
Savt u taksîm-i semâi vü semâ

Eğer etdiyse selef ehl-i tarîk
Şimdi taklîd idiğın bil tahkîk¹

Bir iki harf-ı tasavvuf kapmış
Kendiyi pîr-i tarîkat yapmış²

.....

Evliyâ diyü sakın aldanma
Sâhte san'atı gerçek sanma³

Bu tenkitler değişik misâllerle devam eder. Diğer taraftan Nâbî gerçek velîleri üstün sıfatlarla över:

Evliyâ mürdeyi ihyâ eder
Pîr-i sad-saleyi ber-pâ eder⁴

Evliyâdır sebab-i hıfz-ı cihân
Evliyâ ile durur kevn ü mekân⁵

.....

Mehmet Kaplan, "Nâbî ve Orta İnsan Tipi" üzerine yaptığı araştırmada, artık şâirin yaşadığı zamanda "Mevlânâ, Yûnus Emre ve Nesîmî'nin temsil ettiği samimi ve coşkun mistisizmin kaybolduğunu" söyler. Bu görüş tabîî ki umumî bir gerçeğin ifadesidir. Fakat Kaplan, bizzat Nâbî'nin, "İçinde mistik bir vecid duymayan" kişiliği olduğu fikri üzerinde de durur. Fakat Onun bu düşüncesi sadece Hayriyye'ye göre ileri sürülen bir görüş olup tamamen kabul etmek mümkün değildir⁶. Zira Nâbî, tasavvuf pîrlerine atfen yazdığı kasidelerinde hâl ehli bir mutasavvıftan farklı değildir. Onun hem fikirleri hem de çizdiği tip dinamik bir zihniyete sahiptir. Nâbî

¹ Pala, s. 174.

² Pala, s. 178.

³ Pala, s. 180.

⁴ Pala, s. 181.

⁵ Pala, s. 182.

⁶ Bk. Mehmet Kaplan, "Nâbî ve Orta İnsan Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1976, s. 216-217.

oğluna her ne kadar “Orta insan” olmayı tavsiye etse de bu tavsiye düşüncede değil, davranıştır. Böyle olunca, Mehmet Kaplan'ın çizdiği tip ile Nâbî'nin gerçek şahsiyetinin birbiriyle örtüşmediği söylenebilir¹.

Esasen Nâbî'nin eserlerinde, toplumun değer ve kabûlleri tasavvuf düşüncesi ve mutasavvıfların genel karakteri ile birlikte düşünülmektedir. Bundan dolayı Nâbî'nin çizdiği tip, bütün eserlerinden hareket edilerek yeniden değerlendirilmelidir, diye düşünüyoruz.

İmdi, esas konumuza gelelim:

Şair Nâbî, başta Dîvânı olmak üzere, Hayriye ve hac hatıralarından anlaşılacağı üzere, Abdülkâdir-i Geylânî, İbn Arabî ve Mevlânâ gibi üç büyük pîrin hayranıdır. Dîvânında Hz. Peygamber ve Dört Sahabe'ye övgüden sonra bu üç pîrin medhiyyesinin gelmesi, Nâbî'nin tasavvufa olan meylini şiirindeki felsefî arka planı da göstermektedir.

Nâbî'ye Göre Hz. Mevlânâ

Mevlânâ, yaşadığı çağdan itibaren Mesnevî'sinde ortaya koyduğu tasavvuf anlayışı ile edebiyatımızın ve estetik değerlerimizin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Mevlevîhâneler ve Mesnevî'nin okunduğu Dârü'l-Mesnevîler klâsik edebiyatı besleyen en önemli kaynaklardan birisi olmuştur. XVII. Asırda Nâbî de Mevlânâ'dan feyz alan şairler arasındadır. Onun Hz. Pîr'i öven ve muhtemelen Konya'da Hz. Mevlânâ'nın eşliğinde yazdığı anlaşılır;

Virür neşât-ı mü'ebbed mekân-ı Mevlânâ
İder cebîni münîr âstân-ı Mevlânâ

matlı bir medhiyyesinden başka türbenin tamiri için kaleme aldığı bir manzumesi daha vardır. Bu manzumesi şu matla ile başlar:

Sırr-ı Hudâ mugîs-i verâ kutb-ı evliyâ²
Sultân-ı sikkedâr ü küleh-bahş-ı ma'nevî

Kendisi bir Mevlevî olmamakla birlikte Hz. Mevlânâ'ya olan muhabbetini dile getiren Nâbî, bu manzumelerinde mealen şunları söyler:

“Hz. Mevlânâ'nın cevher saçan toprağı insanın gönlüne huzur verir; nazarlarda maddî cevherlerin anahtarının hiçbir kıymeti olmadığını gösterir.

Mevlânâ'nın gül bahçesi yakîn cennetindedir. Güle ilgisiz olan bülbülün feryâdına orada ruhsat verilmez

¹ Nitekim Şakir Diclehan da Mehmet Kaplan Bey'in bu tesbitine “bu tipin yanlış anlaşıldığını beyan ederek” katılmaz. Bk. Şakir Diclehan, “Şair Nâbî ve Hayriyyesi”, Diriliş, S. 41, s.12-13-42, s. 13.

² Nâbî, *Dîvân*, s. 239.

Şair Nâbî Sempozyumu

Mevlânâ'nın nişanı, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda bizim tasavvurumuzdan binlerce mertebe daha yücedir.

Onun makâmına akıl kuşlarının yetişmesi mümkün değildir. Mevlânâ denilen Hümâ'nın yuvası (Mevlânâ'nın mekânı) Arş'ın kenarındadır.

Hz. Mevlânâ'nın şanı pek yücedir. O, her an Hakk'ın huzurundadır. Onun büyüklüğü dünyevî insanların büyüklüğüne ve şânına benzemez.”

* Nâbî, iyi bir gözlemcidir. Konya'da bulunduğu sıralarda Mevlvî âyinlerine de katılmış olduğu için Hz Mevlânâ dönemiyle yaşadığı zamandaki durumu karşılaştırır. Ona göre, “Mevlevî âyinlerinin eski tadı ve manâsı kalmamıştır. Hz. Pîr'in yaşadığı zamandaki âyin vahdet sırlarını anlattığı halde şimdiki âyinlerde o sırdan eser yoktur.

Nâbî, Mevlânâ'nın soyu hakkında şunu söyler: “Mevlânâ'nın tertemiz vücudu, Siddîk-i Ekber Hz. Ebubekir'in şerefli sülâlesindedir. O, baba tarafından Hz. Ebu Bekir'e dayandığı için Halife-zâde, anne tarafından Hz. Ali'den geldiği için nebî-zâde, babaannesi tarafından da Horasan Sultanı Celâleddîn Harzemşâh'ın kızı olması hasebiyle şeh-zâdedir.”

Nâbî, Hz. Mevlânâ'yı okumuş ve başta oğlu olmak üzere çevresindekilere tavsiye etmiştir.

Ona göre Mevlânâ'nın dili hikmet hazinesinin kilidi, “Mesnevî” “cevherlerle dolu bir hazinedir. Bu hazinenin içinde hükümdârlara lâayık inci vardır. Bunda şaşılacak hiçbir şey yoktur? Mesnevî, sonbahar görmemiş bir çimendir. Her an diri ve ebedîdir. İnsanın gönlünde bahar yaşatan bir kitaptır. Gönül hastalarının şifahânesidir. Bu kitabın beyitlerinin her mısraı Hz. Mevlânâ'nın hakikatine açılan kapının iki kanadıdır.

Şair Nâbî'nin Fîh-i mâ-Fîh hakkındaki kanaati de farklı değildir. Bu kitabı okuyanlar, Hz. Mevlânâ'nın sözünün Hak sözü olduğunu bilirler. Manâ semâsının yedi tabakasına yükselmek için Fîh-i mâ-Fîh okumak yeterlidir. Zira, bu eser insanı Mevlânâ'ya götüren bir merdivendir. Mevlânâ'nın dili, cânın tâze lisânıdır. Bu dili, ancak halife ve kutuplar anlar.

Nâbî Hz. Mevlânâ'ya ilgisinin küçük yaşlarda başladığını belirtir ve “varlık yoluna adım attığımdan beri ümidim, Mevlânâ'nın eşiğine baş koymaktır.” der. Ve nihayet yolunun Konya'ya düştüğünü ve Hz. Mevlânâ'yla ilgili kasidesini Hz. Pîr'in huzurunda yazdığını şu ifadelerinden anlarız:

"Allah'a şükürler olsun ki, bülbüle Mevlânâ'nın bostanındaki gülü seyretmek nasip oldu. Mevlânâ'nın arşa benzeyen makamını ziyaret için tevfik rehberinin getirdiği hediye ne kadar övgüye değer ve hoştur. Günahkâr olan Nâbî'nin şimdi bütün ümidi; Mevlânâ'nın dostlarından

olabilmektir. Gönül defterinin kenarında ismini şöyle kaydetsinler: Âciz, Mevlânâ hânedânının kapısının toprağıdır."

Nâbî, Hz. Mevlânâ'yı, daha doğrusu Yeşil Künbed'in tamirinin tarihi için kaleme aldığı ikinci manzumedan öğrendiğimiz kadarıyla Yeşil Künbed (H. 1110/ M. 1698-9) senesinde kendisi de bir Mevlevî olan Amuca Hüseyin Paşa (ö. 1702) yeniden yaptırılmıştır. Nâbî, bu münasebetle bir kıt'a yazmıştır. Söz konusu tarih manzumesi şöyle başlar:

Sırr-ı Hudâ mugîs-i verâ kutb-ı evliyâ
Sultân-ı sikkedâr ü küleh-bahş-ı ma'nevî

Bu manzumeye göre Hz. Mevlânâ, mealen şöyle vasfedilmektedir:

"Hz. Mevlânâ, Allah'ın sırrı, velîlerin kutbu, makâm ve sikke sâhibi bir sultandır. Belh'in ve Rum'un hükümdâridir. Hz. Mevlânâ, manâ âleminin kutb-ı medârı, yani merkezidir. Göklerde dönen güneş, Hz. Mevlânâ'nın semâının ilhâmıyla döner. Hz. Mevlânâ, Doğruluk sığınağı, halife soyunun oğludur. Halîfe soyundan gelenlerin doğruluk hal ve sözleri onda tecellî etmiştir. O bu konuda gerçek bir mirâşçıdır. Mesnevî ise, insanlara hayat veren bir bulut, inci saçan bir madendir. Her beyti binlerce sır hazinesini içerir. Aşk susuzları her bir mısraının dalgasından hayât suyu içmiş kadar suya kanmış olurlar."

Nâbî aynı kasidenin devamında türbenin tamiri hakkında özetle şunları söyler:

Hz. Mevlânâ'nın meşhedinin üzerindeki bu uzun künbed, zamânla tamire muhtaç hale gelmişti. Kudret mimarı bu kubbeyi yenilemek istediğinden Ka'be'nin damı gibi yeni bir hil'at giydirdi. Onu tamir etmek için Musâ'nın beyaz eli gibi bir el lutufta bulunarak bütün malını bağışladı. Künbed, bütün ihtşamı ve güzelliğiyle ortaya çıktı; süslendi ve parladı. Külâhı yedi kat göğü kapladı. Dünyanın kutupları onun kubbesinin altında münzevî oturlar. Bu künbedin dünyada başka bir benzeri yoktur. Ayrıca, Dergâhın kitabesi de yenilenip süslendi. Bu da Konyalı Selahaddin-i Zerkubî'nin azîz ruhunun bir arzusudur. Hz. Mevlânâ Dergâh'ında binâlar yeniden düzen buldu. Oradan yankılanan güzel sesler ufukları dövdü (yani, yeryüzünde dalgalandı.) Kulluk arz-ı hâlini yenilemek için Nâbî tefekkür ülkesinin yolcusu oldu.

* Nâbî'nin Hz. Mevlânâ âstânesinde yazdığı kaside şudur:

Nağme-Tirâzî-i Nây-ı Kalem-i Ruhânî-Edâ Der-Âstâne-i Hazret-i Mevlânâ (k.s.a.)

1 - Virür neşât-ı mü'ebbed mekân-ı Mevlânâ
İder cebîni münîr âstân-ı Mevlânâ

"Hz. Mevlânâ'nın mekânı insana sonsuz neşe verir. Onun eşiği, yüreksizlere nûr verir."

2 - Libâs-ı hatve giyer ebruvânı şevkinden
Olinca nâsiye-sâ âşıkân-ı Mevlânâ

"Mevlânâ'nın âşıkları alınlarını secdeye koyunca kaşlarının şevkinden (libâs-ı hatve giyer) manâ yolculuğuna başlar."

3 - Revâc-ı kühl-i cevâhir mi kor nazarlarda
Safâ-yı hâk-i cevâhir-feşân-ı Mevlânâ

"Mevlânâ'nın cevher saçan toprağının insanın gönlüne verdiği huzur, nazarlarda maddî cevherlerin anahtarının hiçbir kıymeti olmadığını gösterir."

4 - Bulur mı bülbül-i bigâne ruhsat-ı feryâd
Na'îm-i kurbedür gülsitân-ı Mevlânâ

"Mevlânâ'nın gül bahçesi yakınlık cennetindedir. (Güle=aşka) ilgisiz olan bülbül (âşık)ün orada feryâdına –âhına- ruhsat verilir mi?"

5 - Hezâr mertebe berter huzûr-ı izzetde
Bizüm tasavvurumuzdan nişân-ı Mevlânâ

"Mevlânâ'nın izi Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda bizim tasavvurumuzdan binlerce mertebe daha yücedir."

6 - Anun makâmına olmaz resâ tuyûr-ı hîred
Kenâr-ı 'arşdadur âşiyân-ı Mevlânâ

"Onun makamına akıl kuşlarının yetişmesi mümkün değildir. (Mevlânâ denilen Hüma'nın (Mevlânâ'nın mekânı) yuvası Arş'ın kenarındadır."

7 - Degül bu 'izzet ü şân-ı cihâniyâna şebîh
Huzûr-ı Hak'da olan 'izz ü şân-ı Mevlânâ

"Her an Hakk'ın huzurunda bulunan Mevlânâ'nın büyüklüğü ve şânı, dünyevî insanların büyüklüğüne ve şânına benzemez."

- 8 - Bu devre benzemez ayîn devr-i dîgerdür
Semâ'-ı vahdet-i devr-i zamân-ı Mevlânâ
"Mevlânâ'nın yaşadığı zamandaki devir, vahdetin semâidir. Şimdiki "âyin", bu devre benzemez, başka bir "devr"dir."
- 9 - Sülâle-i şeref-i hânvâde-i Sıddîk
Vücûd-ı pâk-i kerâmet-feşân-ı Mevlânâ
"Mevlânâ'nın kerâmet saçan tertemiz vücudu, Sıddîk-i Ekber Hz. Ebubekir'in şerefli sülâlesindedir."
- 10 - Halife-zâde vü şeh-zâde vü Nebî-zâde
Se rütbedür şeref-i dûdmân-ı Mevlânâ
"Hz. Mevlânâ, hem Halife-zâde, hem de nebî-zâde, hem şeh-zâdedir. Onun şerefli soyu bu üç kademededen de önemlidir."
(Hz. Mevlânâ'nın sülâlesi baba tarafından Hz. Ebu Bekir'e, anne tarafından Hz. Ali'ye ve babaannesini tarafından da Horasan Sultanı Celâleddin Harzemşâh'ın kızı olması hasebiyle şâhlara dayanmaktadır.)
- 11 - N'ola cevâhir ile olsa Mesnevî memlû
Kilîd-i genc-i hikemdür zebân-ı Mevlânâ
"Mesnevî cevherler ile doldurulmuş olsa bunda şaşılacak ne var? Mevlânâ'nın dili hikmetler hazinesinin kilididir."
- 12 - Ne Mesnevî durer-i şâhvâr-ı mahzen-i feyz
Ne Mesnevî çemen-i bî-hazân-ı Mevlânâ
"Bu Mesnevî, öyle bir kitaptır ki, feyz mahzeninin hükümdâra lâyık incisidir. Mevlânâ'nın sonbahar görmemiş çimenidir. /Mesnevî her an canlı, diri ve ebedîdir. İnsanın gönlünde her an bahar yaşatan bir kitaptır."
- 13 - Ne Mesnevî ki şifâ-hâne-i hidâyetde
Keşîde ni'met-i bî-imtinân-ı Mevlânâ
"Mesnevî öyle bir kitaptır ki, hidâyet şifahanesinde Mevlânâ, bu kitapta imtihanısız nimetleri insanın önüne getirir."
- 14 - Ne Mesnevî ki olur mısra'eyn-i ebyâtı
Güşâde bâb-ı mu'allâ-nişân-ı Mevlânâ
"Ne Mesnevî ki onun beyitlerinin iki mısraı Mevlânâ'nın yüce nişânının kapısının iki açığıdır."

Şair Nâbî Sempozyumu

15 - Gören kitâb-ı hikem-senc-i Fîh-i mâ-Fîh'in
Bilür ki hakk-ı beyândur beyân-ı Mevlânâ
"Fîh-i mâ-Fîh'in kitâbının içindeki hikmetleri değerlediren bilir ki Mevlânâ'nın sözü Hak sözüdür."

16 - 'Urûca seb'-tıbâk-ı sipîhr-i ma'nâyâ
Sütûr-ı safhasıdur nerdübân-ı Mevlânâ
"Manâ semâsının yedi tabakasına yükselmek için Fîh-i mâ-Fîh'in sayfanın satırları İnsanı Hz. Mevlânâ'nın huzuruna çıkararak merdiven gibidir."

17 - Virince eşheb-i ma'nâyâ cilve-i tahkîk
Hudâ bilür kim olur hem-'inân-ı Mevlânâ
"Manâ atına gerçek tecellî edince, Allah bilir ki, onu Mevlânâ dizginler ve idâre eder. "

18 - Meger halîfe vü aktâb fehm ide ancak
Zebân-ı tâze-i cândur lisân-ı Mevlânâ
"Mevlânâ'nın dili, cânın tâze lisânıdır. Bu dili, ancak halife ve kutuplar anlar."

19 - Reh-i vücûda basaldan kadem bu idi ümmîd
K'olam cebîn-zede-i âsitân-ı Mevlânâ
"Varlık yoluna adım attığımdan beri ümidim, Mevlânâ'nın eşîğine baş koymaktır."

20 - Hudâyâ şükr nasîb oldu bülbül-i nigehe
Gül-i müşâhede-i bûstân-ı Mevlânâ
"Allah'a şükürler olsun ki, bülbüle Mevlânâ'nın bostanındaki gülü seyretmek nasip oldu."

21 - Hoşâ sûtûde reh-âverd-i reh-ber-i tevîk
Ziyâret-i harem-i 'arşân-ı Mevlânâ
"Mevlânâ'nın arşa benzeyen makamını ziyaret için tevîk rehberinin getirdiği hediye ne kadar övgüye değer ve hoştur."

22 - Ümîdi şimdi budur Nâbî-i siyeh-kârun
K'anunçün eyleyeler dûstân-ı Mevlânâ
"Günahkâr Nâbî'nin şimdi bütün ümidi; Mevlânâ'nın dostlarından birisi olabilmektir."

- 23 - Kenâr-ı defter-i dilde bu gûne nâmını kayd
Kemîne hâk-i der-i hânedân-ı Mevlânâ

"Gönül defterinin kenarında ismini şöyle kaydetsinler: Âciz, Mevlânâ hânedânının kapısının toprağıdır."

* Nâbî, kasîdelerinden birinde Hz. Mevlânâ'nın türbe ve künbedinin tamiri için tarih düşmüştür. Bu tarihten öğrendiğimize göre Künbed (H. 1110/ M. 1698-9) senesinde tamir edilmiştir. Söz konusu tarih manzumesi şöyledir:

Târîh Berây-ı Ta'mîr-i Günbed-i Merkad-i Hazret-i Mevlânâ (k.s.a.)

- 1 - Sırr-ı Hudâ mugîs-i verâ kutb-ı evliyâ¹
Sultân-ı sikkedâr ü küleh-bahş-ı ma'nevî

"Hz. Mevlânâ, Allah'ın sırrı, yaratılmışlara yardım eden, velîlerin kutbu; manâ külâhı /makam/ bağışlayan ve sikke sahibi bir sultandır."

- 2 - Sâhib-serîr-i Belh ü hüdâvendgâr-ı Rûm
Mesned-tırâz-ı sûret ü ma'nî-i Husrevî

"Belh tahtının sahibi ve Rum'un hükümdarı, suret makamını süsleyen, gerçek bir hükümdardır."

- 3 - Mihr-i sipîhr-i keşf ü kerâmet veliyy-i Hak
Sâlâr-ı asfiyâ sipeh-engîz-i uhrevî

"Allah dostu, kerâmet ve keşf feleğinin güneşi, takvâ ve kemâlât sahibi kişilerin başkanı, uhrevî askerleri karıştıran."

- 4 - Kutbu'1-medâr-ı ma'nî ki olmuş semâ'inun
Fânûs-ı bî-karâr-ı semâvât peyrevi

"Hz. Mevlânâ, manâ âleminin kutb-ı medârı, yani merkezidir. Göklerde dönen güneş, Hz. Mevlana'nın semanın ilhamıyla döner."

- 5 - Mahdûm-ı hânedân-ı hilâfet-penâh-ı sıdk
Mirâs sıdk-hâl ü makâlinde muntavî

"Hz. Mevlânâ, Doğruluk sığınağı, halife soyunun oğludur. Halife soyundan gelenlerin doğruluk hal ve sözleri onda tecellî etmiştir. O bu konuda gerçek bir mirasçıdır."

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 239.

Şair Nâbî Sempozyumu

- 6 - Ebr-i hayât-güster ü kân-ı güher-fürûz
Bahır-ı telâtum-âver-i emvâc-ı Mesnevî
"Hayat yayan bulut ve inci saçan maden, mesnevî dalgalarının çarpıştığı deniz."
- 7 - Ne Mesnevî mütercem-i nazm-ı kerîm kim
Her beyti bin hazâ'in-i esrârı muhtevî
"Ne güzel Mesnevî! Cömert Mevlânâ bu eseri nazımla anlatmıştır. Onun her beyti binlerce sır hazinesini içerir."
- 8 - Her mevcî mısra'ından olur teşnegân-ı 'aşk
Âb-ı hayât nûş idicek denlû mürtevî
"Aşk susuzları her bir mısraının dalgasından hayat suyu içmiş kadar suya kanmış olurlar."
- 9 - Olmuş güşâde pençe-i deryûzeger gibi
Nisbetle ana hamse-i gencûr-ı Gencevî
"Gencevî'nin korunmuş hamsesi, Hz. Mevlânâ'nın eserine nisbetle avucunu açıp yalvaran bir dilenci gibidir."
- 10 - Eyley benefşe zâr-ı sevâdı hemîşe bahş
Âşıklarun meşâmına enfâs-ı 'İsevî
"Mesnevî, âşıkların burunlarına siyâh menekşe yaprağının kokusu gibi her an İsâ'nın nefesini üfler (Onlara hayât verir)."
- 11 - Bâlâ-yı meşhedinde olan kubbe-i bülend
Olmışdı rûzgâr ile erkânı nâ-kavî
"Meşhedinin üzerindeki uzun kubbe, zamânla (rûzgârla) yıpranmış, güçsüzleşmişti."
- 12 - Mi'mâr-ı kudret eyledi tecdîdini murâd
Giydürdi bâm-ı Ka'be gibi hil'at-ı nevi
"Kudret mimarı yenilenmesini istediğinden Ka'be'nin damı gibi Hz. Mevlânâ'nın türbesine yeni hil'at giydirdi."
- 13 - Nâmı Hüseyin hulkı hasen âsaf-ı kerîm
Sadr-ı vezâretün güher-i mihr-i pertevî
"Adı Hüseyin, yaratılışı güzel, cömert vezir, vezirliğin ışık saçan güneşinin incisi."

(Amuca Hüseyin Paşa (ö. 1702) Mevlevî muhibbanındandır.
Konya'da Hazret-i Mevlânâ'nın Kubbe-i Hadrâ'sını tamir ettirmiştir.)

14 - Ta'mirine teveccüh idüp bezl-i mâl ile
Gösterdi lutfda yed-i beyzâ-yı Musevî
"Hz. Mevlânâ'nın türbesini ve künbedini tamir etmek için Musâ'nın beyaz eli gibi lutf göstererek bütün malını bağışladı."

15 - Buldı kemâl-i hüsn-i metânetle zîb ü fer
Oldı külâhı seb'-i semâvâta müstevî
"Bütün sağlamlık ve güzelliğiyle ortaya çıktı; süslendi ve parlaklık buldu, külâhı yedi kat göğü kapladı."

16 - Gerdûn nazîr olur mı o dergâha kim ola
Aktâb-ı dehr taht-ı kıbâbında münzevî
"Felek Hz. Mevlânâ'nın dergâhına benzeyemez. Dünyanın kutupları Onun kubbesinin altında münzevî otururlar."

17 - Ârâyış-i kitâbesinün hâstgâridur
Rûh-ı 'azîz-i hazret-i Zer-kûb-ı Konevî
"Kitâbesinin süslenmesi Konyalı Selahaddîn-i Zerkûb Hazretleri'nin azîz rûhunun isteğidir."

18 - Buldı nizâm-ı tâze mebânî-i sâhası
Âvâz-ı hüsnî eyledi âfâk-ı sûdevî
"Hz. Mevlânâ dergâhında binâlar yeniden düzen buldu. Oradan yankılanan güzel sesler ufukları dövdü. (yeryüzünde dalgalandı.)"

19 - Tecdîd-i 'arz-hâl-i ubûdiyet itmeğ
Nâbî olunca hitta-i endîşe reh-revi
"Kulluk arz-ı hâlini yenilemek için Nâbî tefekkür ülkesinin yolcusu oldu."

20 - İtdi nüzûl mısra'-ı târîhi gaybdan
Ta'mîr olındı günbed-i 'ulyâ-yı Mevlevî (H. 1110)
"Gayptan tarih mısraı yere indi. Mevlânâ'nın yüce günbedi tamir olundu."

Şair Nâbî Sempozyumu

* Nâbî, Divânında olmayan bir gazelinde de "Mevlevîler"i över. O bu şiirini de, muhtemelen Konya'da bulunduğu sıralarda yazmıştır:

- 1 - Hayrân ider Cemâl-ı Hudâ Mevlevîleri¹
Esrâr-ı Şems ü şevk ü safâ Mevlevîleri
- 2 - Yûsuf gibi ne gam çeh-i dünyâda olsalar
Sultân-ı aşk itdi gedâ Mevlevîleri
- 3 - Şems-i hakîkatin eser-i ikd-ı cevheri
Zer gibi itdi gedâ Mevlevîleri
- 4 - Devrini râst eyleyemez Zühre-i felek
Tâ kılmayınca râh-nümâ Mevlevîleri
- 5 - Müştâk-ı rûy-ı yâr el uzatmış semâlara
Etmiş Hudâ esîr-i du'â Mevlevîleri
- 6 - Mest oldu ise pertev-i aşk ile mümkünât
Mahv itdi sırr-ı aşk-ı Hudâ Mevlevîleri
- 7 - Eyles nikât-ı müşkile-i Mesnevî ile
Şâdâb-ı sâdegi vü safâ Mevlevîleri
- 8 - Ney nidiğin nevâda didi gûş-ı Nâbî'ye
Devvâr-ı çerh-i çerh-nümâ Mevlevîleri

Nâbî, Mevlevîlere olan muhabbetini başka şiirlerinde de alenileştirmektedir. Onun dostlarından birisi de Edirne'de yaşayan "Burunsuz Mevlevî" lakaplı melâmî meşrep bir dervîştir. Burunsuz Mevlevî, ölmeden önce ölüm tarihini Edirnelilere duyuran perdesizlerdendir. (H. 1083/M. 1673) tarihinde vefat eden bu zat için yazılan sekiz beyitlik tarih manzumesi şöyledir:

¹ Ahmet Mermer vd., *Osmanlı Şiirinde Mevlânâ Övgüleri ve Mevlevîlik Unsurları*, Ankara, 2009, s. 524.

Târîh Berây-ı Vefât-ı Veliyy-i Rabbanî Burunsuz Mevlevî Der-Edirne

- 1 - Burunsuz Mevlevî ol merd-i meydân-ı melâmet kim¹
Vücûdından nice erbâb-ı halet intifâ' itdi
"Burunsuz Mevlevî melâmet meydanının bir merdidir. Pek çok hâl erbâbı onun varlığından istifade etti."
- 2 - Melâmet bezmine burnı alınmış şem' idi gûyâ
Dem-i fevti karîb oldukda efzûn iltimâ' itdi
"Sanki melamet meclisinde burnu alınmış (yani fitili kesilmiş) bir mum idi ve ölüm vakti yaklaşınca bu mum daha çok parladı."
- 3 - Vefâtından mukaddem kendü nutk-ı bi-nizâmından
Hadîs-i intikâlin çok kimesne istimâ' itdi
"Ölümünden önce kendinin sözlerinden, öleceğini pek çok insan duyup öğrenmişti."
- 4 - Fakîr âmâde idüm rûzenün rûz-ı nuhustında
Ki bu vaz'ı o meczûb-ı îlâhi ihtirâ' itdi
"Ben orucun ilk gününde onun yanında idim, O Allah'ın meczubu bu sırrı açıkladı."
- 5 - Bezistânın Edirne şehrinün devr idüp üç def'a
Bülend-âvâz ile tasrih idüp mevtin vedâ itdi
"Üç kere Edirne şehrinin bedestenini dolaşıp yüksek bir sesle/bağırarak/ öleceğini söyleyip vedâ etti."
- 6 - Latîfeyle fakîr inkâr idüp aslın su'âl itdüm
Ana perde olur bir söz diyüp kat'-ı nizâ' itdi
"Ben şaka yollu aslımı inkar edip soru sordum, o da 'ona perde olur her söz' deyip kavgayı, çekişmeyi bitirdi."
- 7 - Zihî bî-kayd dervîş-i hîred-sûz-ı mücerred kim
Nidâ-yı "İrci'i" gûş eyleyüp ruhı semâ itdi

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 199. Bu zat hakkında bilgi bulamadık. Edirneli mutasavvıflar hakkında yeni bir çalışma için bk. Selâmî Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul, 2008, Mevlevîlik bahsi.

Şair Nâbî Sempozyumu

"Ne güzel! Mücerred ve akıldan kurtulmuş dervişin kayıtsızlığı (keşke biz de öyle olabilsek!). (Burunsuz,) 'aslına dön!' sesini duyup rûhu semâ etti."

8 - Didi bir mu 'tekid fevtinden agâh olıcak târih
Burunsuz bulmadı bûy-ı vefa bezme vedâ' itdi (1083)

"Dedi, bir dini bütünün ölüm tarihi bilinsin. "Burunsuz bu meclisde/dünyada vefa kokusunu bulamadı ve vedâ etti."

* Nâbî'ye Göre Hz. Abdülkâdir-i Geylânî

Abdülkâdir-i Geylanî Hazretleri 1078 yılında Geylan (İran)da doğmuştur. Künyesi, Ebu Muhammed'dir. Muhyiddin, Gavs-ül-a'zam, Kutb-i Rabbanî, Sultanü'l-evliya, Kutb-i a'zam gibi lakaplarla anılmıştır. Babası Hz. Hasan'ın soyundan gelir. Annesinin ismi Fatma, lakabı Ümmü'l-hayr olup seyyidedir. Dolayısıyla Hz. Geylânî hem seyyid, hem şeriftir. 1166'da Bağdat'ta vefat eden Hz. Pîr'in türbesi Bağdat'tadır. Onun için şu ibare meşhur olmuştur: "aşk ile doğdu, kemâl ile ömür sürdü."

Tasavvuf tarihinde ilk tarikat "Kâdiriyye" adıyla Onun tarafından kurulmuştur. Maddî ve manevî ilimlerdeki derinliği ve üzerindeki manevi lütuf ve rahmetle dinin esaslarını yeniden dirilttiği için kendine "dinin dirilticisi" anlamında "Muhyiddîn" denmiş, O da bu ismi Endülüs'te dünyaya gelen ve "Şeyhü'l-Ekber" namıyla ün salan manevî evlâdı İbn Arabî'ye vermiştir. Nâbî:

Ser-i bâmında sipihrûn çalınur nevbet-i Şeyh
Çerhe güncîde degül dâ'ire-i devlet-i Şeyh

Matlayla başlayan bir gazel/medhiyesinde de Hz. Şeyh ile ilgili düşüncelerini özetle şöyle dile getirir:

"Devran, tasarruf ve hüküm Hz. Abdülkâdir'indir. Sema'da Onun neveti çalınır. Onun saâdethânesi göklere sığmaz.

Hız. Pîr Abdülkadir-i Geylanî'nin Allah dostları için bir övünç kaynağıdır.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî "Fütûhât-ı Mekkiyye" adlı eserinde, Mushaf-ı Şerîf içindeki "ve hüve'l-kâdir" ayet-i celîlesinin manâsında, Hz. Pîr'e bir işaret edildiğini söyler. Onun adını "Abdülkâdir" diye isimlendirdiler. Hazret-i Şeyh'in himmeti feleği tasarrufu altına aldı.

Şeyh hâl-i hayatında olduğu gibi öldükten sonra da tasarrufuna devam etmektedir. Kendisinden himmet dileyene himmeti hemen yetiştir. Kâmillerin arasında şeyhin kuvveti şöhret bulmuştur.

Şeyhin yüce eşiği, kutbiyyet, gavsıyyet ve ferdiyet makamlarından oluşan üç sütun üzerinde durur.

Beden, onun isminin anılmasıyla yeniden hayat bulur. Şeyhin şevket, şan ve şerefi başkalarına benzemez.

Ey Nâbî! Hazret-i Şeyh eğer sana bir kez nazar eylerse, bir kez yüzünü sana döndürürse hem bu dünyada hem de ahiretteki bütün işlerin tamam olur."

*Nâbî'nin Hz. Pîr Geylanî hakkındaki gazeli şöyledir:

Ender-Medh-i Hazret-i Şeyh Abdu'l-Kâdir-i Gîlânî (k.s.a.)

- 1 - Ser-i bâmında sipih-rün çalınur nevbet-i Şeyh¹
Çerhe güncide degül dâ'ire-i devlet-i Şeyh
"Feleğin damının başından (semâların üzerinden) Hz. Pîr'in nevbeti çalınır. (Artık devran, tasarruf ve hüküm Onundur.) Şeyhin saâdethanesi semâlara sığmaz. (O kadar büyüktür.)"
- 2 - Fahr-dur gerdenine cümle-i ehlu'llâhun
Kadem-i meymenet-endûhte-i 'izzet-i Şeyh
"Hz. Pîr Abdülkâdir Geylânî'nin izzetinin kutlu (uğurlu) ayağı, Allah dostlarının cümlesinin boynunda bir övünç kaynağıdır."
- 3 - Şeyh İbnü'l-Arabî yazdı Fütûhât'ında
Mushaf içre hüve'l-kâdir imiş âyet-i Şeyh
"Muhyiddîn İbnü'l-Arabî "Fütûhât-ı Mekkiyye" adlı eserinde, Mushaf-ı Şerif içindeki "ve hüve'l-kâdir" âyet-i celîlesinin manâsında, Hz. Pîr'e bir işaret bulunduğunu yazdı."
- 4 - Nâmını eylediler tesmiye Abdülkâdir
Eyledi zîr-i tasarruf feleği hazret-i Şeyh
"Onun adını 'Abdülkâdir' diye isimlendirdiler. Hazret-i Şeyhin himmeti feleği tasarrufu altına aldı."
- 5 - Hâl-i mevtinde dahı hâl-i hayâtında gibi
Eder imdâd u tasarruf eser-i himmet-i Şeyh
"Ölüm halindeyken de hayatında olduğu gibi şeyhin himmetinin gücü tasarruf ve yardım eder."

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 159.

Şair Nâbî Sempozyumu

- 6 - İstigâse idicek lâ-büd erer imdâda
Kümmelîn içre budur şöhret-i hassiyet-i Şeyh
"Yardım dileyince mutlaka yardıma yetişir. Kâmillerin arasında şeyhin kuvvetinin şöhreti budur."
- 7 - Cem-i kutbiyyet ü ferdiyyet ü gavsıyyet ile
Se-sütûn üzre turur bârgeh-i rif'at-ı Şeyh
"Şeyhin yüce eşiği, kutbiyyet, gavsıyyet ve ferdiyyet makamlarından oluşan üç sütun üzerinde durur."
- 8 - Yâd-ı ismiyle bulur mûy-ı beden tâze hayât
Benzemez âhara şân u şeref u şevket-i Şeyh
"Beden, onun isminin anılmasıyla yeniden hayât bulur. Şeyhin şevketi şânı şerefi başkalarına benzemez."
- 9 - Dünyevî uhrevî âmâlün olur cümle tamâm
Nâbiyâ yek nazar eylerse eğer hazret-i Şeyh
"Ey Nâbî! Hazret-i Şeyh, eğer sana bir kez nazar eylerse, bir kez yüzünü sana döndürürse hem bu dünyadaki hem de âhiretteki bütün işlerin tamam olur."
- * Nâbî, Abdülkâdir-i Geylânî'den başka Onun silsilesinden gelen Şerîf Efendi (H. 1123/ M. 1711) için de bir vefât tarihi düşmüştür.

Târîh-i Vefât-ı Şeyh Şerîf Efendi

- 1 - Zât-ı Şerîf Efendi ki zât-ı şerîf idi¹
Hüsn-i sülûki olmuş idi şöhre-i enâm
- 2 - Sinn-i sıbâdan olmuş idi şeyh-i Kâdirî
Olmışdı hüsn-ı hâl ile ma'rûf-ı hâss u 'âm
- 3 - Oldukda sâlik-i reh-i iklim-i uhrevî
Ömr-i 'azîzi defteri buldukda ihtitâm
- 4 - Târîhin itdi hâtif-i gaybi du'â ile
Ola Şerîf Efendi'ye kûy-ı 'adn makâm (H. 1123)

¹ Nâbî, *Dîvân*, s. 344.

Nâbî'ye Göre Şeyhü'l-Ekber İbn Arabî

Büyük Mutasavvıf İbnü'l-Arabî, (M.1165) tarihinde İspanya'nın Mürsiye şehrinde doğmuş, henüz genç yaşında Kuzey Afrika üzerinden seyahat ederek, Mısır ve Mekke'ye (M. 1199) gelmiştir. Daha sonra Irak yoluyla Anadolu'ya geçmiş (M. 1205), bir müddet Erzurum, Sivas, Malatya ve Konya'da oturmuştur.(M. 1228) Ömrünün sonlarına doğru Şam'a gitmiş ve orada -bir rivayete göre- öldürülmüştür (M. 1240) Fakat bu konuda kesin bir bilgi yoktur¹.

Şeyhü'l-Ekber lâkabıyla tanınan İbnü'l-Arabî'nin türbesi Şam'dadır. Mezarının bulunuşu da enteresan bir rivayetle anlatılmıştır; Şeyh'in vaktiyle "İza dahale's-sîni fi'ş-şin kad zahara kabri Muhyiddîn" (Yani, sin şına girince Muhyiddîn'in kabri bulunur.) dediği söylenir. Nitekim, bir Şeyhü'l-Ekber hayranı olan Yavuz Sultan Selim Han, Mısır seferine giderken Şeyh'in medfun olduğu yeri bulmuş, buraya bir türbe inşa ettirmiştir².

İbn Arabî'nin 500'e yakın eser yazdığı söylenir.³ Bu rakam abartılı olmakla birlikte, İbn Arabî gerçekten çok eser yazmıştır. Bu eserlerden en mühimi ve en tanınmış, *Fütûhâtü'l-Mekkiye* ile *Füsûsü'l-Hikem*'dir. Sadece bu iki eser hakkında kütüphaneler dolusu eser, makale ve şerh kaleme alınmıştır⁴.

İbn Arabî'nin, vahdet-i vücûd düşüncesini sistemleştirdiği söylenir. Bu yönüyle O, tasavvufta bir "okul"dur. Pek çok eserinde İlâhî vücûd birliğini çok çeşitli açılardan izah ederken, insan aklını zorlayan cümleler sarfettiğinden dolayı, bazan anlaşılmamış ve tahkîr de edilmiştir. İbnü'l Arabî'yi tahkîr ve tenkid edenlerin söyledikleri "Şeyhü'l-ekfer" lakabı, "Şeyhü'l-Ekber"den kinâye uydurulmuştur. Şeyh'in gerçek bir velî olup olmadığı hakkındaki tartışmalar yaşadığı asırdan günümüze kadar devam etmiştir. Kâtip Çelebî, bu tartışmalardan hülaseten bahseder. Onun, "Mizânü'l-Hakk" adlı eserinde Şeyh hakkındaki görüşler tasnif edilmiştir. Orada Şeyh'i inkâr eden "Tasfiyeciler" hakkında şöyle denilmektedir:

¹ Geniş bilgi için bk. Nihat Keklik, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî-Hayati*, Çevresi, İstanbul, 1966.

² Mahmud Sadettin Bilginer, *Allah ve İnsan*, İstanbul, 1977, s. 121-122.

³ Fütûhât-ı Mekkiye'de adı geçen eserleri için bk. Nihat Keklik, *El-Füthuat el-Mekkiye*, Esas Motifler, İstanbul, 1980, s. 306.

⁴ Füsûs şerhlerinin bir listesi için bk. *Füsûsü'l-Hikem*, (çev. M. Nuri Gencosman, İstanbul, 1981, XV-XVI ve yine bk. A. Avnî Konuk, *Füsûsü'l-Hikem*, Terceme ve Şerhi, İstanbul, 1987, s. X-XII.

Şair Nâbî Sempozyumu

"Şeyh'in ölümünden sonra tasfiye yolunu tutanlardan kimileri ve nazar yolundan gidenlerin çoğu, Şeyh'in vahdet-i vücûd temeline dayanarak tasfiye yolu istilâhı üzere yazdığı kitaplara nazar yolu gözüyle bakıp inkâr eylediler¹. Kâtip Çelebî, kendi kanaatini, "Şeyh hakkında hüsn-i zan yeğrektir.²" diye açıklar. Bu tartışmalar burada bizim konumuzun dışındadır. Ancak şu gerçeği belirtmekte yarar vardır: Muhyiddîn-i Arabî, sadece İslâm dünyasında değil, Batı dünyasında da pek çok düşünür üzerinde etkili olmuştur³. İmân ve akıl arasında mükemmel bir ahenk kurarak, akıl ve inancı farklı telâkki etmeden hakikate ulaşan mutasavvıf, Allah'ı bilmenin bizzat Zatullah'ın o kula tecellî etmesiyle mümkün olabileceği kanaatindedir. Bu tecellîye mazhar olanlar, muhakkak ki, üstün insanlardır. Bu gibiler gerek müşahhas, gerekse mücerred varlıkları bazan görme kudretiyle idrâk edebilirler. İbnü'l-Arabî'ye göre akıl anlar, keşf ve temâşâ eder⁴.

Muhyiddîn-i Arabî, eserlerini mânevî müşâhade yoluyla kaleme almıştır; fakat, veriş tarzı aklîdir. Hattâ şeyh, Fusûs'un takrîzinde, eserinin bizzat Resûlullah tarafından yazdırıldığını, mütehakkim (zorlayarak yazan akıl ehli) değil, mütercim (aktarıcı) olduğunu, ilâhî ilhama dayandığını izah eder⁵.

İşte, akıl üstü âlemleri müşâhade yoluyla ve keşiflerini girift ve metaforik bir üslûpla dile getiren Şeyh, her devirde pek çok insanın kendi eserlerine yönelmesini sağlamıştır. Onun en ciddî okuyucularından birisi de Nâbî'dir.

Nâbî, Dîvân'ında Hz. Şeyh'i "*Der-Medh-i Hazret-i Muhyiddîn-i Arabî*" ser-levhalı bir kasîdesinde medhette ve "*Fütûhât u Fusûs*" redifli gazelinde de bu iki eserin muhtevası üzerinde durmaktadır. Bu medhiyye, yazma Dîvânlarda "*Efrûten-i Kandîl-i sûz u güdâz-Bî'n nefsi-î âteşîn-niyâz Besitâde-i Sultânü'l-Hakîkîn Hazret-i Şeyh Muhyiddîn-i Arabî k.s.*" başlığıyla kaydedilmiştir. Bu kaside ve gazelden anlaşılacağı gibi, Nâbî'nin asıl üzerinde durduğu ve önemseydiği şey, Hz. Şeyh'in eserleri ve fikirleridir.

¹ Kâtip Çelebî, *Mizanü'l Hakk fî-İhtiyârî'l-Ahakk*, Haz. O. Şaik Gökyay, İstanbul, 1980, s. 65.

² Kâtip Çelebî, a.g.e., s. 67.

³ Bu tesiri, Prof. Nihat Keklik'in "Modern Araştırmalar Bakımından İbnü'l Arabî" başlığıyla verdiği listede, açık bir biçimde görmekteyiz. bk. *El-Fûtuhat*, C. II, Bl/A, Yan Motifler, İstanbul, 1974, s. IV-XI.

⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmed Avni Konuk, *Füsusu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (Çev. Dr. Mustafa Tarhalı-Dr. Selçuk Eraydın, İstanbul, 1987, s. XXIV-XXX.

⁵ M. Arabî, *Füsusu'l-Hikem*, (Çev. M. N. Gençosman), s. 1, 2.

Nâbî'nin bu manzumelerine göre Şeyhü'l-Ekber büyük bir velîdir. Onun nazarı, maddenin terkitabini değiştiren bir kimya; yâni, nefsi insânı yola getiren bir manevî güçtür. Ayağını basdığı toprak, gönül ehlinin basiretini açan bir ilaç (sürme) gibidir. Yazmış olduğu eserleri, hakikat nurlarını en saf bir biçimde ortaya koymaktadır. Fütûhât ve Fusûs adlı eserlerinin değeri ölçülemez. Bu eserler, gizli âlemleri açan bir anahtardır. Tanrı âşiklarına zevk veren diliyle, Fusûs, İbn Arabî'ye, manâ âleminde bizzat Hz. Peygamber tarafından yazdırılmıştır. Bu eser ilâhî menşe'li olup bütün sırları kendisinde toplamıştır. Ufukları misk kokusu tutsa da herkes *Fütûhât*'in sırlarını koklayamaz. Muhyiddîn'in kemânını çekmek kolay değildir:

Âfâkı tutarsa bûy-ı müşg-i çini¹
Şemm eyleyemez râyihâsın her bîni
Esrâr-ı Fütûhât'a irişmez her fehm
Herkes çekemez kemân-ı Muhyiddîn'i

Nâbî ayrıca, Hac yolculuğu esnasında uğradığı Konya'da, İbn Arabî'nin Sadreddin-i Konevî Zâviyesi'nde bulunan hırkası ile kendi eliyle yazdığı 34 cildten oluşan *Fütûhât* nüshalarını görmüştür².

Nâbî'ye göre Şeyhü'l-Ekber "Hatem-i Velâyet" olup ezeli ilmin tam mazharıdır. Tanrı sâlikleri, adları zikredilen eserlerden faydalanarak asırlarca yol bulmuşlardır. Yine, bu eserler, sadece tevhid ehli tarafından anlaşılacaktır. Şeyhü'l-Ekber'in özelliklerini, kısaca, anlattığımız şekilde değerlendiren Nâbî, kendisini Muhyiddîn-i Arabî'nin müridi kabul etmekte ve şöyle demektedir:

Der-Medh-i Hazret-i Muhyiddîn-i Arabî

1 - Sürmedir hâk-i deri Hazret-i Muhyiddîn'in³
Kimyâdır nazarı Hazret-i Muhyiddîn'in

"Hz. Muhyiddîn'in kapısının toprağı gönül gözünü açan bir sürme; bakışı, kimyâdır."

¹ Bu rubâi için bk. *Nâbî Dîvânı*, s. 1229.

² Bk. Nâbî, *Tuhfetü'l-Haremeyn-Hac Yolculuğu Hatıraları* (Haz. Menderes Coşkun), Ankara, 2002, s. 173.

³ *Nâbî Dîvânı*, s. 33.

Şair Nâbî Sempozyumu

2 - Bin cihân mes'ele-i râza verir reng-i edâ
Ma'ni-i muhtasarı Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in hülâsa ettiği mânâlar, bir cihân dolusu sırlı meseleleri farklı bir üslupla ortaya koyar."

3 - Sâf-ı envâr-ı hakâyıkdır olan âsârı
Zerre yokdur kederi Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in yazmış olduğu eserler hakikat nûrlarının en halis ve apaçık anlatıldığı eserlerdir. Onun eserlerinde ve şahsında zerre kadar bulanık ve karışık bir durum yoktur."

4 - Cân u dildir ten-i tahkîka Fütûhât u Fusûs
Eser-i mu'teberi Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in herkesin itibâr ettiği eserleri Fütûhât ve Fusûs, hakiki vücudun -yani tevhitte anlayanların- canı ve gönlüdür."

5 - Ne Fütûhât ki feth-i der-i esrâr etmiş
Hâme-i feyz-i eseri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Fütûhât öyle bir kitâptir ki, Hz. Muhyiddîn'in bu eserini yazdığı feyzli kalem, sanki bir anahtar gibi sırların kapısını açmıştır."

6 - Ne Fütûhât ki efvâhe halâvet vermiş
Teng teng-i şekerî Hazret-i Muhyiddîn'in
"Ne Fütûhât ki, okuyanın ağzına zevk verir. Zira Muhyiddîn'in yükü (eseri) şeker yüküdür."

7 - Ne Fusûs eyledi bizzât Resûl-i Ekrem
Anı hâss-ı güheri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Ne Fusûs! Onu bizzat Hz. Peygamber, Muhyiddîn'in gevherlerinin en seçkini yaptı."

8 - Ne Fusûs eyledi ta'mîm-i salâ-yı rahmet
Ni'met-i mâ-hazarı Hazret-i Muhyiddîn'in
"Ne Fusûs! Hz. Muhyiddîn'in hazırladığı bu nimet, rahmet salasını beyan etti; umumîleştirdi."

- 9 - Âşıkı nuhbe-i esrârdan eyler âgâh
Nass-ı sırrü'l-kaderi Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in kader sırrının nassı -eserleri-, âşıkı, sırların idrâki zor hâllerinden âgâh eyler."
- 10 - Sırr-ı hestî gibi her bir eseri câmi'dir
Ma'ni-i huşk u teri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in her bir eseri, yaş ve kuru (zâhir ve bâtın) varlığın bütün sırlarını kendisinde toplamıştır."
- 11 - Resûlun nükte-i nass-ı hikemin şâmildir
Cevher-i ser-be-seri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in bütün yazdıkları, Resûl'ün hikmetlerinin delâlet ettiği nükteyi ihtivâ eder."
- 12 - Hazret-i Hakk'a ya peygambere ya Hızır'a çıkar
Bî-vesâit haberi Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in vasitasız olarak bildirdikleri, Allah'a, Peygambere veya Hızır'a çıkar."
- 13 - Eyledi mezra'a-i âlemi sır-âb-ı güher
Âsûmân-ı hüneri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in hünerinin yüceliği, âlem tarlasını suya kanmış bir gevher eyledi (yeni bir hayat verdi)."
- 14 - Mazhar-ı kâmil-i ilm-i ezeli olmuşdur
Kalb-i pâkize-teri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in temiz yaratılışlı kalbi, ezeli ilmin (ilm-i ledünnün) kâmil mazharı olmuştur."
- 15 - Hâtem-i hâs-ı velâyetdir olursa n'aceb
Ehl-i irfân neferi Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in Hâtem-i hâs-ı velâyettir, denilirse bu doğrudur. İrfan ehli onun neferidir."
- 16 - Pertev-i şârikâ-i âyet-i Kur'ânîdir
Meş'al-i reh-güzeri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in yaktığı meşale -eserleri-, Kur'an ayetlerinin parlayan bir ışığıdır."

Şair Nâbî Sempozyumu

- 17 - Sad-hezâranın eder vâsıl-ı ser-menzil-i kâm
Sâlik-i bî-siperi Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in eserleri yüz binlerce korunmasız sâliki, sülûkun en ileri noktasına ulaştırır."
- 18 - Öyle 'Ankâ'dır o kim çerhde olmaz sâkin
Cünbiş-i bâl ü peri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn öyle bir Ankadır ki, kanadının cünbüşü, dâimîdir. O, bu cihânda sâkin olmaz."
- 19 - İstese nûr-ı nigâhından olur çâbü-k-ter
Lâ-mekâne seferi Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in lâ-mekâna-lahutî âleme-seferi o kadar çabuktur ki, istese bu seferi bakışının nuruyla gerçekleştirebilir."
- 20 - Ehl-i imânın ider çeşmine âsârı ıyân
Nûr-ı hayrül-beşeri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in, eserleri, iman ehlinin gözüne beşerin hayırlısının nûrunu- Yani Nûr-ı Muhammedî'yi- apaçık gösterir."
- 21 - "Ehl-i derdin dilini maşrık-ı envâr eyler
Dem-i feyz-i seheri Hazret-i Muhyiddîn'in"
"Hz. Muhyiddîn'in seherin feyizli nesîmine benzeyen nefesi, aşk ehlinin gönlünü nurların tulû ettiği bir mahal eyler."
- 22 - Anı müstağrık-ı tevhîd olan idrâk eyler
Var lisân-ı diğeri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in başka bir lisânı var. Bu lisânı, tevhid denizinde gark olan kişiler idrâk eyler."
- 23 - Ka'be-vâr olmada pervâne-i ervâh-ı melek
Tâ'if-i gird-i seri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Hz. Muhyiddîn'in huzuru Ka'be gibi kudsîdir ki, yüce ruhlar Onun merkezinde tavaf etmektedirler."
- 24 - Girse Nâbî ele müjgânımı cârûb ederim
Hidmet-i hâk-i deri Hazret-i Muhyiddîn'in
"Nâbî, ele girse, kirpiklerimi Onun kapısının önünü süpürmek için süpürge ederim, hizmetçisi olurum."

***Gazel**

- 1 - Bâtın-ı âyât-ı Kur'an'dur Fütûhât u Fusûs¹
Cevher-i deryâ-yı irfândur Fütûhât u Fusûs
"Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Fütûhât ve Fusûs adlı eserleri Kur'an ayetlerinin iç yüzünü yansıtır ve irfân deryasının cevheridir."
- 2 - Hâne-i târik-i kalb-i gâfili tenvîr ider
Şu'le-i misbâh-ı îmândud Fütûhât u Fusûs
"Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Fütûhât ve Fusûs adlı eserlerinin iman tüten lambasının kıvılcımı, gaflete düşmüş olanların karanlığa boyanmış kalplerini nurlandırır, ışıklandırır."
- 3 - Sırr-ı vahdetden haberdâr eyler ehl-i hâhişi
Ma'nî-i tevhîd-i Yezdândur Fütûhât u Fusûs
"Bu eserler, Allah yolunda olanları vahdet sırrından haberdar eder, yani Allah'ın birliğinin anlamı bu eserlerdedir."
- 4 - Kem gubârın kuhl idenler kesb ider 'ayn-ı yakîn
Kârbân-ı âlem-i cândur Fütûhât u Fusûs
"Fakirlik tozunu sürme diye gözüne çekenler ayne'l yakîn mertebesini kazanırlar, Fütûhât ve Fusûs varlık âleminin kervanıdır."
- 5 - Sâhib-i hatmü'l-vilâye olduğunda Nâbiyâ
İki şâhid iki bürhândur Fütûhât u Fusûs
"Ey Nâbî! Veliliğin son mertebesine vardığında, bu mertebeye sahip olduğunda bu iki eser, iki şahit ve iki delil olur."

***Sonuç**

Bilindiği gibi mutasavvıflar "hikmet"i ya insandaki "temyiz gücü" veya "ledünnî bilgi" anlamında kullanırlar². Kur'ân-ı Kerim'de "Biz Lokman'a hikmet verdik."³ ayetinde zikredilen hikmet, bazı sûfî müfessirlerce "bâtınî ilim" şeklinde anlaşılmıştır. Yine sûfîler, "Hikmet müslümanın kaybolmuş malıdır, nerede bulursa almalı." veya "Hikmetin başı Allah korkusudur." gibi hadîslerde söz konusu edilen hikmet unsurunu da, bâtınî ilim anlamında yorumlamışlardır. Hikmet kavramının en bariz özelliği, "Allah tarafından ve

¹ *Nâbî Divânı*, s. 725.

² Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 14.

³ Lokman sûresi/âyet 12.

Şair Nâbî Sempozyumu

yalnız Allah'ın dilediği kullara verilen bilgi" olmasındır¹. Fakat bazı meşayih, hikmeti, felsefe anlamında kullanmıştır. Mesela Yunus Emre "İlm-i hikmet okuyanlar aşkdan fakîr durur bunlar" der. Yine Yunus, hikmet bilgisiyle, yani filozoflarla varlık sırrının çözülemeyeceğini belirtir:

İlm ile hikmet ile kimse ermez bu sırra
Bu bir acâyib sırdır ilme kitâba sığmaz

Çoğu araştırmacının hemfikir olduğu gibi Nâbî, "hikmet" sahibi bir şairdir. İncelediğimiz kadarıyla O, sistemli olmasa da bir filozof gibi düşünmüş, varlık, insan, bilgi, din, dil aşk ve ahlâk gibi konularda bilgi üretmiştir. Bu yönüyle Nâbî için bir hakîm ve ârifdir, denilebilir.

Nâbî'nin şiirleri esas alındığında hikmet kavramının, felsefî ve ilmi düşüncenin yanında² "varlığın gerçeğini bilmek" anlamına geldiği de gözlerden kaçmayacaktır. Nâbî'ye göre varlık ve insan hikmetler hazinesidir. Bu hazinenin keşfedilmesi gerekir. "Genc-i hikem" ise ehlullahın anahtar konumunda olan dili ile açılır. Bir yerde şair, "genc-i hikemdir zebân-ı Mevlânâ" der. O hikmet ve hikmetler anlamındaki hikem kelimelerini zâhirî gerçekten bâtinî gerçeğe geçerken kazanılması gereken derûnî kabiliyet anlamında da kullanır. Bu manâ tabîî ki tasavvufu alakalıdır.

Yazdığı medhiyelerden anlaşıldığına göre, şair Nâbî, tasavvuf felsefesine âşinâ bir şairdir. Burada incelenen üç büyük Pîr'e göre Nâbî, kendisini Abdülkâdir Geylânî'nin muhibbi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Muhyiddîn-i Arabî'nin müridi kabûl eder. Şair bu kasideleri sadece gelenekçi bir tavırla ve tesadüfen kaleme almamıştır. O, bu Pîrleri okumuş, hazmetmiş, tavsiye etmiş ve kendisine rehber kabûl etmiştir. Şiirlerindeki hikemî üslûbun sebeplerinden birisi Onun entelektüel arayış ve kabulleri ise de diğer bir sebep Nâbî'nin tasavvuf felsefesine olan ilgisidir.

Kanaatimce Nâbî, tasavvufî hayatı tecrübe eden bir şahsiyettir. Yoksa Fusûs gibi bir eseri hazmederek yorumlamak sıradan bir okuyucunun işi değildir. Bu, tarih boyunca böyle olmuştur. Dolayısıyla Nâbî'nin düşüncelerini tasavvufî düşünceden ayrı bir alana çekerek yorumlamak doğru olmayacaktır. Nihayet Nâbî, büyük pîrleri okuyan, düşünen ve kendi nefsinde derinleşmek isteyen bir hikmet sâlikidir, vesselam.

¹ Bakara sûresi/âyet 269.

² Bkz. Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, I, İstanbul, 1982. s. 1-13.

KAYNAKLAR

- Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara, 1987.
- Aktüccar, Halil, *Nabî, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1984.
- Ali Fuat Bilkan, *Nâbî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara, 1999.
- Ali Fuat Bilkan, *Nâbî, Hikmet-Şâir-Tarih*, Ankara, 1998.
- Diriöz, Meserret, *Eserlerine Göre Nâbî*, İstanbul, 1994.
- Dursun Ali Tökel, "Divan Şâiri Nâbî ve Popülizm Eleştirisi", *Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Kasım 2004.
- EJ.Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, (Ter: Ali Çavuşoğlu), C.III-IV, Ankara, 1999.
- Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyât*, İstanbul, 1996.
- İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, C.I-XI, (Çev. Ekrem Demirli), İstanbul, 2006-2009.
- İbrahim Alaettin, *Nâbî*, İstanbul, 1933.
- Kurtoğlu, Mehmet, *Urfalı Nâbî*, İstanbul, 2008.
- Levend, Agah Sırrı, *Nâbî'nin Sûrnâmesi- Vakâyi'-i Hitan-ı Şehzadegan-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gâzi li Nâbî Efendi*, İstanbul, 1944.
- Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Ankara, 2002.
- Mine Mengi, *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara, 1991.
- Nâbî Dîvânı*, (Haz: Ali Fuat Bilkan), C.II, İstanbul, 1997.
- Nâbî, *Hayriye-i Nâbî*, (Haz: Mahmud Kaplan), İstanbul, 1995.
- Nâbî, *Hayriyye*, (Haz: İskender Pala), İstanbul, 1989.
- Uraz, Murat, *Nâbî-Hayatı Şahsiyeti Gazelleri ve Eserlerinden Seçme Parçalar*, İstanbul, 1944.

III. BÖLÜM

NÂBÎ'DE SOSYAL HAYAT

NÂBÎ'NİN XVII. YÜZYILDAKİ KÜLTÜREL SOĞUMAYI TASVİRİ

Ali Fuat BİLKAN*

XVII. yüzyıl Türk şiirinin en önemli özelliklerinden biri, şairin çevresindeki sosyal, ekonomik ve kültürel olay ve durumlara karşı daha duyarlı davranmasıdır. Bu dönemde sanatçının dış dünyayı “**görme ve algılama**” biçimi, tabiatıyla şiirdeki müşebbehünbih dünyası üzerinde de etkili olmuştur. Esasen sanat eserlerinin, ortaya konuldukları devrin hâkim zihniyetinden bağımsız olarak değerlendirilmeleri pek de mümkün değildir. Sanatçının mesleği, meşrebi, mensubiyeti, mizacı belli bir ölçüde sanat eserine yansıdığı için, her sanat eseri bir ölçüde sanatçının karakteriyle birlikte dönemin ruhunu da ele verir. Bu yaklaşım, şiirin gitgide “ferdîleşmeye” başladığı XVII. yüzyıl için çok daha kolay kabul edilebilir. Gerçekten de bu dönemde, bir önceki yüzyıldan farklı bir “ifade biçimi”, “dil” ve “lûgat” gelişmiştir. Özellikle de eşya ve olayları, “**hikmet**” nazarıyla görme üslûbunun XVII. yüzyıldaki temsilcisi kabul edilen Nâbî'nin şiirlerinde, bu özelliklerin tümünü görmek mümkündür.

Bir önceki yüzyıla ait şiirlerden, ancak îmâ yoluyla ve uzak çağrışımlarla dolaylı olarak çıkarabileceğimiz sosyo-ekonomik konularla ilgili bilgiler, Nâbî'de şiirin teşbih ve mecaz unsurları olarak doğrudan kullanılmıştır. Bilhassa “**kültürel soğuma**” emârelerini tespit edebildiğimiz bu tür şiirler, sosyo-kültürel yapı ve dönemin hâkim iktisadî zihniyetini yansıtabilme kabiliyetine sahip hayal ve mazmunlar etrafında oluşturulmuştur. Sözelimi,

Bin kez tutarsa kâse-i deryûzesini hilâl

Çerh-i denî bir akçe bırakmaz çanağına (Dîvân,1997:II / 1016)¹

beyti, “sadaka” kültürünün ve “merhamet duygusu”nun zayıfladığını da îmâ eder niteliktedir.

Bu tebliğde, Nâbî'nin şiirlerinden hareketle, XVII. yüzyılda toplumda baş gösteren kültürel soğukluğun, güven ve itimât kaybının sosyal yapıda yarattığı etkileri değerlendirmeye çalışacağız. Burada hareket noktamız, şiirlerden çıkardığımız dönemin iktisadî hayatına ait veriler olacaktır. Böylece dönemin sosyo-ekonomik yapısıyla kültürel hayatı arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı “**yeni insan tipi**”ni de tanımaya çalışacağız. Daha

* Prof. Dr., TOBB ETÜ.

¹ Nâbî'ye ait beyitler için bkz.: *Nâbî Dîvânı*, Haz.: Dr.Ali Fuat Bilkan, MEB Yay., İst., 1997, C.I-II

Şair Nâbî Sempozyumu

önce Hayrî-nâme üzerinde benzer bir çalışma gerçekleştirdiğimiz için, burada zikredeceğimiz örnekleri, sadece Nâbî Divânı'ndan seçtik.

XVII. yüzyılda değişen ve farklılaşan ekonomik şartlar, maddiyatı öne çıkararak bir insan tipini doğurmuştur. Referansları ve müracaat kaynakları değişen “**yeni insan**”, hırsla paraya yönelmiş ve adeta Hakk'ı unutmıştır :

Kâfir-dilân-ı hırs ferâmuş idüp Hak'ı

Şimdi sanem-misâl perestîş gurûşadur (Dîvân,1997:I / 545)

Nâbî, dönemindeki “hâkim insan” tipini anlatırken genellikle iktisadî hayata ait kavramları zikreder ve teşbih ve mecaz dünyasını bu kavramlarla oluşturur. Dünyayı bir **çarşıya (çârsûy-ı imkân, Bilkan,1997:I/12)** veya **pazara**, insanın buradaki varlığını da bir **dükkâna (Bilkan,1997:II/770)** benzeten şair, **ücret, harîdâr, dükkân, müşteri, terâzû** gibi kelimelerle oluşturduğu anlam dünyasında, dikkatlere XVII. yüzyılın ticarî hayatıyla ilgili sorunları da sunar. Bu yüzyılda paranın belirleyici unsur olması, hayatın hemen her aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Bir beyitte :

Şöhreti mâl iledür ma'bed-i İslâmun da

Câmi'-i köhne-i bî-vakfa cemâ'at gelmez (Dîvân,1997: II / 666)

diyen Nâbî, halkın ancak gösterişli ve zengin görünümlü camilere rağbet ettiğini söylemektedir. Bu ifade dolaylı olarak, dinî inançlardaki soğukluğu ve şeklin manâdan daha ön plana çıkmasını da ortaya koymaktadır. İbadet, zengin ve gösterişli camilerde yerine getirilirken, buralardaki seccadelerin altın ve gümüş işlemeli olması da kaçınılmazdır :

Dünyâ-perestün anlamışuz secdegâhını

Pür-nakş-ı sîm ü zer nice seccâde görmüşüz (Dîvân,1997: II / 666)

Dünyayı putlaştırılanların secde ettikleri seccadeler bile altın ve gümüş nakışlarla bezenmiştir, diyen şair, XVII. yüzyılın tüketime dayalı zihniyetinin tipik davranış biçimini de örneklemektedir. Nâbî'nin eserlerini iktisat tarihi çalışmalarında değerlendiren Sabri F. Ülgener, bu davranış biçimini şöyle yorumlamaktadır : “Ortaçağ insanının nazarında eşya, taşıdığı emek ve zahmete göre değil, istihlâki (harcayarak tüketme) sırasında tattıracağı hazza göre kıymetlenir; daha kısası: çalışma ve kazanmanın verdiği iş zevkinden ziyade harcama ve tüketmenin getireceği ağız tadı baskın çıkar. Onun içindir ki, el emeği asırlar geçtikçe en düşük değer seviyesine kadar alçalırken, istihlâk hevesi, hem de konak hayatına has

ifratlar ile (bol yaşama ve harcama, bol evlat ve ayal vs.) halk ruhaniyatından hiç bir zaman sökülüp atılamamıştır.”¹

Lüks eşya kullanma alışkanlığının yayılmasıyla birlikte, bir şeyin kıymetinin, pahalı ve gösterişli olmasıyla belirlendiği bu dönemde, hüner ve marifet eseri olan emtiânın yerini göze hitap eden pahalı eşya merakı almıştır:

Kim sorar hâtırı hep câme vü destârın arar
Halk âyînelerün şimdi sadev-kârın arar

Aramaz kimse ma’ânî vü nikâtın ketbün
Nakş-ı ser-levha vü dîbâçe-i halkârın arar

Olsalar reng ile bu kaş-ı havâsa mihmân
Birisi kûşe sorar biri hevâdârın arar

Hüner ol mertebe kâsid ki gezüp kûy-be-kûy
Der-be-der köhne semer gibi harîdârın arar
(Dîvân,1997:I / 579-580)

Nâbî, dönemin para darlığının en önemli sebebini, bu yüzyıldaki ölçüsüz harcamalara bağlar. Devlet, bir önceki asırda bütçe fazlasına sahip olduğu halde, bu dönemde büyük oranda borçlanmıştır. Üstelik vergi gelirlerinin ve merkezî hazine gelirlerinin artışına rağmen, giderlerin neredeyse üç katına çıkması, devleti mâlî açıdan büyük bir bunalımın eşiğine sürüklemiştir.²

¹ Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yay., İstanbul, 1981, s. 188.

² 1527/28 yıllarında toplam vergi geliri 37.929 006 akçe ve 9.780 572 altın sikkedir. Bu dönemde merkezî hazine geliri ise 277. 244 782 akçe ve 5.040 818 altın sikkedir. Giderler ise 203.261 931 akçe ve 3.163 327 altın sikkedir. Böylece 16. yüzyılın ilk çeyreğinde 73. 982 851 akçe ve 3.163 327 altın sikke fazlası mevcuttur. Oysa XVII.yüzyılın son çeyreğinde, 1669/70 tarihlerinde, toplam vergi geliri 2.400 000 000 akçe ve 20.000 000 altın sikkedir. Bu tarihlerdeki merkezî hazine geliri ise 592.528 960 akçe ve 4.937 741 altın sikkedir. Bu dönemde gerçekleşen giderler ise 637.206 348 akçe ve 5.310 053 altın sikkedir. Ne yazık ki bu dönemde, bütçe açığı, 44. 677 388 akçe ve 372.312 altın sikkedir. (Emine Kıray, *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İst. 1993, s.47 ; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çevirenler : Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan; V Yay., Ankara, 1986, C. 1, s.269-275)

Şair Nâbî Sempozyumu

Piyasadaki nakit darlığı, şairin oluşturduğu hayal ve mazmunlara da yansımaktadır :

*Benzer dıraht o tâcîre kim nev-bahârda
Her nev'den metâ'ı var ammâ nükûdu yok
(Dîvân,1997:II / 751)*

Piyasadaki mâlî güvensizlik, halkın, “ne olur ne olmaz” düşüncesiyle para harcamaması ve sermayenin keselerde veya mahzenlerde yatmasına yol açmıştır :

*Kîseden kîseye habs eyleyerek halk zeri
Çok peşîmanlığı var çıkdığına ma'denden
(Dîvân,1997:II / 903)*

Başka bir beyitte de aynı düşünce daha açık bir biçimde şöyle ifade edilmektedir :

*Sîneden elsîneye sıçramayan ma'nî-i sâf
Benzer ol nakde ki bî-sûd yatur mahzende
(Dîvân,1997:II / 1063)*

Şairin oluşturduğu bazı anlamlar, çok iyi ekonomi bilgisi gerektiren niteliktedir. Sözelimi :

*Nakd-i dil havfım odur kim arada ola telef
Zülf ile şâne miyânında tedâhül var iken
(Dîvân,1997:II / 873)*

Beytindeki “**nakd**” ve “**tedâhül**” kelimeleri, beyitte oluşturulan anlamın, dönemin iktisadî hayatıyla ilgisini dolaylı olarak ortaya koymaktadır. “Tedâhül” kelimesinin, karışma, birikme, içiçe geçme anlamlarının yanında, “**bir taksidin ödenmeden ötekinin gelmesi; ödemede gecikme**” anlamını da karşılaması, beyitteki “nakd” kelimesinin özellikle bu anlamıyla kullanıldığını göstermektedir. “Zülf” ile “şâne”, alıcı-satıcı veya metâ-müşteri olarak düşünüldüğünde, tarağın saçı çözmede, almada zorlanması, yani alıcının borçludan parasını alamaması, ödeme güçlüğü çeken bir insan tipini ortaya koymaktadır. Şiirdeki estetik ifade ve saçı-tarak arasında kurulan ince hayal, söz konusu dönemdeki ekonomik krizi ve para darlığını hatırlatacak biçimde oluşturulmuştur. Nâbî'nin :

*Gitdi erbâb-ı neseb itdi fûrû-mâyê zuhûr
Aldı fincân-ı Kûtâhiyye yirin Fâğfûrun
(Dîvân,1997:II / 772)*

beyti de, piyasada kaliteli ve değerli emtiânın, yerini sonradan ortaya çıkan ürünlere terk ettiğini îmâ etmektedir. Soysuzların piyasayı tuttuğu bir ortamda, insan ilişkilerinde de güvensizlik ve sadakatsizlik hâkim olmuştur. Nâbî, sosyal hayattaki bu yozlaşma görüntüsünü, bir soğuk tablo içerisinde yerleştirerek sunmaktadır :

*O denlû saldı berf-i bî-emân kevne bürûdet kim
Miyân-ı âşık u ma'şûka yol bulmaz mahabbetler*

*O gûne eyledi âsâr-ı sermâ 'âleme te'sîr
Ki virmez tondurur şimdi kime virsen emânetler*

*Binâ-yı 'ahd-i hûbân gibi te'sîr-i bürûdetden
Buz üstinde turur hep şimdi bünyân-ı sadâkatler*

*Sular üstinde refât itmeden gayre degül kâdir
Bu demde şeyhlerden olsa da sâdır kerâmetler (Dîvân,1997:I / 503)*

Burada dikkat edilmesi gereken husus, -belki de şitâiyeler dışında-Osmanlı edebiyatının ana teması olan bahar mevsiminin yerini bir kış manzarasının almış olmasıdır. Bu soğuk manzara, "iç" in "dış" a yansıması, kişilerarası ilişkilerdeki soğukluğun sosyal hayata aksetmesi olarak değerlendirilebilir.

Nâbî'nin şiirlerindeki anlam katmanları arasında genellikle bir sosyal, kültürel veya ekonomik olguya rastlanmaktadır. Şair, sanatlı bir söyleyişle dönemin sosyo-ekonomik durumu hakkında özel bilgiler de sunmaktadır. Bu anlamda, masrafla îrâdî (geliri) dengelemeyi tembihlerken verdiği örnek ilgi çekicidir :

*Farkı yok merdâni mağlûp olmadan nisvânına
Her kimün kim masrafı gâlip gelür îrâdına (Dîvân,1997:II / 1021)*

Nâbî, birçok beyitte, "îrâd" ile "masraf" arasındaki dengenin öneminden bahsetmektedir.¹ Bu dönemde, devletin gelir-gider dengesizliğinin en bariz örneklerinden biri, "1648 yılında IV.Mehmed'in

¹ Bilkan 1997, II/1084 ve 746.

Şair Nâbî Sempozyumu

cülus bahşişinin, ancak Kazasker Cinci Hoca'nın azledilip servetinin müsadere edilmesi suretiyle ödenebilmesi"¹ hadisesidir.

Şairin, masrafı askere benzetmesi de aynı düşünce etrafında oluşturulmuştur :

Leşker-i masrafa tâkat getirülmez Nâbî
Kuvvet ihsân ide Allâh meger îrâda (Dîvân,1997:II / 1034)

Bu beyitte, bir yandan askerin masrafının karşılanamaz hale geldiği îmâ edilirken, diğer yandan da masrafın karşılanması için îrâda (gelire) dua edilmiştir.

Nâbî'nin şiirlerinde, yaşadığı dönemde en büyük problemlerden biri olan ekonomiyle ilgili kelime, deyim ve düşüncelere yer vermesinde, şairin yeni kelime arayışının ve şiirde pek kullanılmayan kelime ve deyimler kullanarak bir bakıma farklı bir üslûp geliştirme arzusunun da etkisi aranmalıdır.

Bu yönüyle, Nâbî'nin şiirlerinde geçen ekonomiyle ilgili tabirlerden en ilgi çekici olanı "**poliçe**" kelimesidir.

Şair bir rubâîsinde poliçe kelimesini şöyle kullanır :

Sana budur ey bezrger-i cân reh-i râst
Hirmen olamaz tohm-ı ümîdün bî-hâst
İt şehri-i fenâda nakd-i cânun poliçe
Var şehri-i bekâda al yine bî-kem ü kâst (Dîvân, 1997, II/1177)

XVII. yüzyılda, İstanbul'a mal taşıyan Venedik ve Marsilyalı tüccarların gemilerini korsanlara ve risklere karşı sigortalamaları, Nâbî'nin döneminde "poliçe" kelimesinin ticarî alanda yaygın olarak bilindiğini göstermektedir. Herşeye rağmen, bu kelimenin erken bir dönemde Divan şiirine girmiş olması dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, XVII. yüzyılda yeni bir şiir dili geliştirmiş olan Nâbî'nin şiirlerini, klâsik edebiyatımızın kendine has estetik dokusuyla birlikte, dönemin sosyo-ekonomik yapısını anlama ve değerlendirme çerçevesinde de okuyabileceğimizi söyleyebiliriz. Ancak bu türlü okumalar, genel değerlendirmeler ve üstünkörü tespitler seviyesinde değil, aynı dönemde kaleme alınmış diğer edebî ve tarihî eserlerle arşiv kaynakları da incelenmek suretiyle daha bilimsel bir zeminde gerçekleştirilmelidir.

¹ Mantran 1986: 243.

HAYRİYE-İ NÂBÎ'NİN YANKILARI VE HAYRİYYE AYNASINDA OSMANLI DEVLETİ

Mahmut KAPLAN*

Hikemî şiiir mektebinin kurucusu Nâbî, yedi yaşındaki oğlu Ebulhayr Mehmed için kaleme aldığı Hayriye adlı eseriyle pend-nâme müellifleri arasında özgün bir mevki kazanmıştır. Yazıldığı günden zamanımıza kadar ilgi çekmeğe devam eden bu 1660 beyitli mesnevi, şairler tarafından beğenilerek çeşitli nazireleri yazılmıştır. Şairden bahs eden tezkirelerden sadece Safâyî: “Şair-i mezbûr Ebu’1-Hayr nâm oğluna enva-i nesayih ü pendî muhtevi iki bin beyit mikdârı nazm ile Hayriyye nâmında pend-nâme tahrir eyledüğü kitâb-ı müstetâbuñ cevâhir-i elfâzı mütale’âsı neşât-bahş-ı kulûb-ı ‘ârifân olmağla...” diyerek eser hakkında kısa da olsa bir değerlendirme yapmıştır.¹

Sünbül-zâde Vehbî, Lutfiyye’de Nâbî ve Hayriye hakkında şunları söylemiştir:

Lîk Nâbî-i dakîka-dânun
Ya’ni ol pîr-i suhan-pîrânun
Pend-i Hayriyyesidür pür-ma’nî
Dime yazmış nice mâlâya’nî
Gerçi tafsîl-i kelâm itmişdür
Bâri tahkîk-i makâm itmişdür²

Tanzimat şairi **Ziya Paşa** da Harabat Mukaddimesi’nde Nâbî ve Hayriye hakkında şöyle demektedir:

Nâbî de bu yolda pehlevândır
Hayriyye’si fazlına nişândır
Ol hüsn-i eda o hüsn-i ta’bîr
Eyler işiden kulağı teshîr
Her ünvânı bir güzîde mısra’
Her hutbede bir yegâne matla’²³

İsmail Safa, Hayriyye’nin üç beytinin arka arkaya kafiyeli gelmesini eleştirmiş, başka bir değerlendirme yapmamıştır.⁴

* Prof. Dr., Fatih Üniversitesi.

¹ Safâyî, *Tezkire*, Milli Ktp. MFA. 1350, yk. 363.

² *Sünbülzade Vehbî Lutfiyye*, haz. Süreyya Ali, Beyzadeoğlu, İstanbul, 1996,s.35 (b.32-34)

³ Ziya Paça, *Harabat Mukaddimesi*, "Ahval-i Şu’arâ-yı Rum", s. 18.

⁴ İsmail Safa, *Muhakemat-ı Edebiyye*, İstanbul, 1329, s. 15. (Hayriyye, b. 703-705.beyitleri eleştirilmiştir).

İbrahim Necmi, “Bunda Nâbî evladına vazaif-i diniyeden başlayarak hayatta lazım olabilecek her şey hakkında tecaribinden mütehasıl nakil ve telkîne çalışır. Bazı fikirlerinin garabeti ile beraber, gerek mevzunun nev-zeminliği, gerek efkarının zamanına delaleti ve gerek üslubu itibariyle Nâbî'nin en bergüzide eserlerinden biri addolunabilir.”¹ demiştir.

Gibb, Hayriyye'de, bir babanın oğluna öğütleri bulunduğunu belirterek bu tarz bir eserin Türk edebiyatında yeni olduğunu, ancak Doğuda benzer eserlerin daha eskilere dayandığını söylemektedir. Gibb, Nâbî'nin Hayriyye'yi yazma fikrini *Kabus-nâme*'den almış olabileceğini ileri sürerek, üslubunun sadeliğine dikkat çekmektedir.²

Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair* adlı eserinde, “Bizde irşâd ve nasîhat destanları yazmış olanlardan Nâbî...” diye eserin irşat etme özelliğine işaret etmiştir.³

İbrahim Alaaddin Gövsa'nın düşüncesi genel bir değerlendirme niteliğindedir: “Hayriyye şairin oğlu Ebul-Hayr Mehmed'e hitaben yazdığı manzum bir nasihat-namedir. Devrinin ahlak telakkisini, insanlık kemali hakkındaki inanışlarını, muhtelif ilim şubeleri ve meslek ayrılıkları karşısındaki kanaatlerini kuvvetle ifade eden didaktik bir eserdir.”⁴

Ali Canip Yöntem, eseri Batılı edebiyat ürünleriyle karşılaştırarak, Hayriyye ve Lütfiyye'yi birlikte ele aldığı makalesinde bu iki eserin Batıdaki benzerleriyle kıyaslanamayacağını ifade ile, “Hayriyye, o devir için sahibinin “fazlına” şahadet eder. Fakat edebî, öğülecek bir hususiyeti yoktur. Tarihi aydınlatmak noktasında o ve naziresi Lütfiye asla ihmal edilemez. Her iki manzumede telkin edilen ahlak yüksek, menfaat bilmez bir ahlak değildir. Müstebit bir muhitin icap ettirdiği, “neme-lazımcı” bir ahlaktır.”⁵ demektedir, “ancak; umumi hüküm ve tasvirleri itibariyle Nâbî çok muvaffak olmuştur.” hükmüne varmaktadır.⁶ Ali Canip, Hayriyye'nin, tarihi aydınlatma noktasındaki önemine vurgu yapmıştır.

Prof. Dr. Sabri Ülgener, “Nazımda ... ahlak edebiyatının “durub-ı emsal” nev'inden en mükemmel numunelerini veren Nâbî'nin Hayriyye ve Divanı...” tarzı ifade ile eser hakkında düşüncelerini belirtmiştir.⁷

¹ İbrahim Necinî, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, C.1, s. 167.

² E.J.W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, Vol. III, Londra, 1965, s. 334.

³ Yahya Kemal, *Edebiyata Dâir*, İstanbul, 1984, s.317.

⁴ İ. Alaaddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ans.*, İstanbul, 1933/35, C.3, s. 1133.

⁵ A.Canip Yöntem, “Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserlerden Hayriyye ve Lütfiye”, İstanbul Kültür Dergisi, Mart 1945, s.6

⁶ Ali Canip Yöntem, *Agm.*, s. 7.

⁷ Sahri Ülgener, *İktisadî Çöküntünün Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s. 42.

Prof. Dr. Mehmed Kaplan, Nâbî'nin, Hayriyye'de zamanının yetişme çağındaki gençlerine örnek olarak gösterdiği insan tipi için şu görüşleri ileri sürmüştür: "... kendi içine kapalı, kültürü olmakla beraber sosyal meselelere arşı lakayd, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatından başka bir şey düşünmeyen insan tipine has davranış tarzının makbul bir örnek haline geldiğini görüyoruz."¹ Mehmed Kaplan'a göre bu tipin en belirgin özelliği, "ön planda gelen kıymet, ne kahramanlık duygusu, ne cihangirlik, ne vecd, hatta ne de dindir. Servet, para, mevki ve eğlence şehirlilerin (bu tipin) başlıca ihtiras konusu haline gelmiştir."² Nâbî'nin böyle bir tipi örnek göstermesi, Mehmed Kaplan'a göre şairin içinde bulunduğu sosyal ve idarî şartların bir sonucudur:

"Şehre hakim olan zümre kadırla ayan idi. Nâbî'nin yaşadığı devirde bunlar adamakıllı bozulmuşlardı. Birbirleriyle anlaşarak halka kan kusturuyorlardı. Nâbî onların zulümlerini ve ahlaksızlıklarını görüyor, fakat elinden hiç bir şey gelmiyordu. O zamanın şartları içinde bir şey yapmasına hemen hemen imkan yoktu. Bizzat fena olmamayı, fakat başkalarının fenalıklarına karşı seyirci kalmayı tercih ediyordu."³ Mehmed Kaplan bu örnek insana, "orta insan tipi" adını vermiştir.

Vasfi Mahir Kocatürk ise, "Hayriyye-i Nâbî, divan edebiyatının didaktik epope tarzını temsil eden en meşhur ve en orijinal eserdir. Divan şiirinin hemen her sahasında az çok kendini gösteren didaktik ruh burada büyük ve müstakil bir şekil içinde tam şahsiyetini bulmuş, son tekemmül zirvesine varmıştır." demektedir.⁴

Ahmet Kabaklı'nın görüşleri ise şöyledir: "Gerçekten Hayriyye-i Nâbî, iyice ahlak düşkünlüğüne ve çöküntü buhranlarına uğramış olan klasik, bulanık bir devrin, pek zarif olduğu ölçüde en ağır hicivlerini de taşımaktadır."⁵

Nihat Sami Banarlı da, "Hayriyye-i Nâbî, kendi asrı için kıymetli ve faydalı bir kitab olmakla beraber zaman aşımını mağlup edecek çapta bir te'lif sayılamaz. Nâbî'nin bu öğütler kitabı, için için bozulmakta olan Türk ahlakı ve içtimaî hayatını milletçe ihtiyaç duyulan yeni ve aydınlık bir hedefe götürecek mahiyette bir ileriye gösterme ve bir inkılap şöyle dursun herhangi bir hamle yapmak kudretinde değildir." diyerek "daha çok Nâbî devrinin idarî, içtimaî, ahlakî hususiyetleri karşısında aynı devrin büyük ve

¹ Mehmed Kaplan, "Nâbî ve Orta İnsan Tipi". İstanbul Üniversitesi Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XI, İstanbul, 1961, s. 25.

² Mehmed Kaplan, Agm, s. 29.

³ Mehmed Kaplan, Agm, s. 31.

⁴ V. Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 465.

⁵ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı, İstanbul*, 1973. C. II, s. 384.

Şair Nâbî Sempozyumu

mütefekkir bir edibinin neler duyup neler düşündüğünü göstermesi bakımından dikkate değer” şeklinde Hayriyye hakkındaki görüşlerini ifade etmektedir.¹

Banarlı, Hayriyye'nin, “umumî ve beşerî tarafından ve bugün dahi her milletin gençlerine tavsiye edilebilir değerde ahlakî ve insanî nasihatları vardır” ve “Bu nasihatlerde çok okumuş, çok tecrübe görmüş ve yüksek kültür seviyesine varmış bir insanın olgun söyleyişleri vardır.” şeklinde bir yargıya varmaktadır.²

Prof. Dr. Abdulkadir Karahan, Hayriyye hakkında, “gönüle hitap etmekten çok fazla akla seslenmektedir. Bu özellik daha ilk sayfalardan başlayarak kendini gösterir. Ancak ondaki vuzuh, fesahet ve zerafet: mısralardaki öğretici, ders verici edayı hatta anlamı yumuşatır, esere sıcak bir havanın hakimiyetini sağlar.”; Hayriyye, “Sahibinin uzun yıllar boyunca hayattan edindiği tecrübeleri, kazandığı görüşün güzel bir meyvası, nazım dili ile başarılı anlatış niteliği taşır.” diyerek değerini belirtmektedir.³

Konur Ertop, “Hayriyye, yeni yetişen bir gence kültür, eğitim kazandırma, dünya görüşü verme, yol gösterme amacıyla yazılmıştır. Hayriyye, dinle temellenmiş bir toplumun kalıplaşmış yaşama biçiminin ve kurumlarının övgüsünü yapar.” demektedir.⁴

Prof.Dr. Meserret Diriöz, Hayriyye için şu görüşleri ileri sürer: “Bu eser yalnız Nâbî'nin değil, hemen hemen Divan edebiyatının en çok yazılmış ve okunmuş mesnevilerindedir. Devrinden başlayarak batılılaşma edebiyatımız zamanlarına kadar büyük alaka görmüş ve birçok beyti sayısız hafızaların süsü olmuştur.”⁵ Diriöz, Hayriyye'deki örnek insan tipi hakkında ise şu tespiti yapmıştır: “Nâbî, ferdi alçaltan kötü sıfatları kınarken, beri taraftan ahlakî güzelleştiren, cemiyetin saadet ve selametine yarayan güzel sıfatları övmüş ve tavsiye etmiştir.”⁶

Prof. Dr. Mine Mengi, Nâbî hakkında yazdığı eserinde Hayriyye'yi şu cümlelerle değerlendirmiştir: “Dindar bir müslüman olan Nâbî eserde ağırlık kazanan ahlakî görüşlerini dinî temeller üzerine kurmuştur. Ancak, Hayriyye'deki ahlakî ruhta, imanın yanı sıra akıl ve mantık da yer alır.”, “Hayriyye, Nâbî'nin hayat tecrübesini ve dünya görüşünü belirtmesi bakımından olduğu gibi, şairin çağını ahlakî, sosyal ve ekonomik yönleriyle

¹ Nihat Saini Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.II. s. 676.

² Nihat Sami Banarlı, *Age. C. II*, s. 676.

³ Abdülkadir Karahan, *Nâbî*. s. 34.

⁴ Konur Ertop, “Şiirlerinde içine kapanık, eylemden uzak, duruk bir toplumun görüşlerini dile getiren şair: Nâbî”, *Milliyet Sanat*, 8 Nisan 1977, S. 226, s. 14.

⁵ Meserret Diriöz., *Eserlerine Göre Nâbî, Basılmamış Doçentlik tezi*, s. 114.

⁶ Meserret Diriöz, *agt.* s.225.

ortaya koyması bakımından da önemli bir eserdir. Mesnevîde, devrinin bozuk, çürük yanlarını, kötü ve ahlaksız tiplerini anlatırken, Nâbî yer yer esprili bir ifade kullanır. Zamanının müflis devlet adamlarını, rüşvet yiyen kadılarını, âlim geçinen cahil ulemayı vb. başarılı bir dille kınar. Bu yapısıyla da Hayriyye, kuru bir nasihat-nâme olmaktan çıkarak, o devir Osmanlı toplumunun sosyal hayatının hemen her cephesinden yankılar getiren bir eser hüviyetini kazanır.¹

Nâbî, hakkında görüş belirtenlerden biri de **Prof. Dr. Tunca Kortantamer'dir**. Kortantamer, Nâbî hakkında, "toplumunu etkileyen olaylara ilgisiz bir insan değildir. Aksine o, devrini ve toplumunu birçok eserinde başarı ile yansıtmış ve yaşadığı yıllar hakkında tarih araştırmaları açısından çok değerli gözlemler sunmuştur. Nâbî'nin gözlemleri yüksek bürokrat bir görgü şahidinin, birçok olayları yaşayan, yakından müşahede eden ve ıstıraplarını çeken bir insanın hiç abartmaya kaçmayan gerçekçi ve süssüz anlatımının ürünüdürler.", "imparatorlukta genel çöküntü tablosunu, müesseselerdeki büyük bozukluğu, bireysel ahlaktaki çürümeyi bütün çıplaklığıyla bugün bile eşine az rastlanabilecek bir gerçekçilikle ortaya döken Nâbî, bütün bunların sebepleri üzerindeki düşüncelerini de belirtir ve bunlara bağlı olarak çözümler teklif eder."² gibi görüşler ileri sürerken, aynı zamanda şairin, bütün bu gözlem, tahlil ve çözümlerinin yer aldığı eseri Hayriyye'yi de değerlendirmiş olur.

Prof. Dr. Günay Kut, eser hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "... Nâbî'nin bu eserinin İslam-Türk terbiyesi, Türk gelenek ve göreneklerini belirten bir ahlak ve nasihat kitabı olması dolayısı ile diğer ahlak ve nasihat kitaplarıyla pek çok ortak yanı olduğunu, yani yargılarının çoğunun ortak olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız Nâbî, bütün bu bilgilere özellikle mesleklerle ilgili bölümlerde kendi devrindeki bozuklukları da aksettirmeye çalışmış olması her ne kadar dikkat çekici ise de bu tip bozukluklar Veysî'nin *Hab-nâme'sinde* dile getirdiği gibi her devirde görülür."³

Şakir Diclehan, "Nâbî, oğluna öğüt vermeyi vesile bilerek devrinin birçok özelliklerini dile getirmekte, zaman zaman sert yergilerin de yer aldığı eserde açıklık, zerafet ve fesahet daima ön planda tutulmuş, böylece edebî karakter ve hüviyet kuvvetle korunarak sıkıcılık arka plana itilmiştir.", "Hayriyye'de göze çarpan önemli özelliklerden biri de çağın ahlakî, sosyal, toplumsal ve ekonomik cephesi müspet ve menfi yönlerin, esprili bir ifade

¹ Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, s.41.

² Tunca Kortantamer, "Nâbî'nin Osmanlı imparatorluğunu Eleştirisi", Ege Üniv. Edebiyat Fak. Tarih İncelemeleri Dergisi, 1984, C. 11, s. 84; 107.

³ Günay Kut, "Nâbî'nin Hayri-nâme'si", Türk Edebiyatı, 1987, S. 162, s. 49.

Şair Nâbî Sempozyumu

ile ortaya konulmasıdır.” diyerek eser hakkındaki görüşlerini belirtmektedir.¹

Şakir Diclehan, Mehmed Kaplan'ın, “Orta İnsan Tipi” olarak nitelediği Hayriyye'deki insan tipini tenkit etmesini eleştirir, bu tipin yanlış anlaşıldığını ifade eder: “İnsan tipini sadece Hayriyye'nin bir bölümüne bakarak tesbit etmek bizi yanıltabilir. Eserde bir bütün halinde ve tüm özellikleriyle ele alınan bu tip, övgüye değer nitelikte toplum içinde yerini almıştır. Şehrin ileri gelenlerinin, kadı ve hakimlerin zulüm ve ahlaksızlığından şikâyetçi olduğu için Nâbî bugün, “burjuva” kelimesiyle nitelendirilen bu tip insanlardan olmaması için Ebu'l-Hayr'ın şahsında gençliğe öğüt vererek yüksek zümre hayatını ahlak dışı, tehlikeli ve sakıncalı bulur ve oğluna orta sınıf zümresinden olmayı önerir.”² “Nâbî'nin mütevazı olarak görmek istediği ve kendisine orta yolu tavsiye ettiği “orta insan” bugünkü deyimiyile “orta sınıf veya orta direk”, ekonomik bakımdan veya yaşayış olarak bu tabakayla ilgili bulursa da, ahlak ve karakter bakımından en yüce idealleri şahsında somutlaştıran tiptir.”³

Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan, “Devrin sosyal hayatı hakkında canlı tablolar ve örnekler ihtiva eden eser, Türk edebiyatının bilhassa sosyal tenkid bakımından en önemli eserlerindendir.” diyerek bu mesnevinin önemini ifade etmiştir.⁴

Prof. Dr. Metin Akkuş, “içeriği insanları doğru yola sevk etme, ahlâklı yaşama dair ibretli anlatmalara yer veren manzum” bir eser diyerek Hayriyye'nin muhtevasına işaret eder⁵ ve değerlendirmesini şöyle sürdürür: “Şair, yaşamdan edinilen tecrübe ve yaşamın anlamına dair kanaatleriyle dönemin insan tipini çizmiştir.”⁶

Prof. Dr. Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal'ın Hayriye hakkındaki değerlendirmeleri şöyledir: “Nâbî'nin uzun hayat tecrübesinin bir ürünü olan Hayriye, konusu itibarıyla orijinal bir eserdir. Eserinde XVII. asırda yozlaşan değerlerin bir tahlilini yapan Nâbî, henüz yedi, yaşında olan oğluna evlilik, meslek seçimi ve toplum hayatında sergileyeceği tavır ve davranışlar hakkında yol göstermiş ve onun sağlam bir dinî terbiye ile dinî hayata sahip olmasını tavsiye etmiştir. Kendi döneminde yozlaşan mesleklerden oğlunun uzak durmasını isteyen Nâbî, ona ilim ve irfan sahibi olmasını tavsiye

¹ Şakir Diclehan, “Şair Nâbî ve Hayriyye'si” *Diriliş*, 30.Yıl, 7. Dönem, 1989, S. 41, s.12-13 ; S. 42, s. 13.

² Şakir Diclehan. agm., S.44, s. 12.

³ Şakir Diclehan, agm., S.43, s. 13.

⁴ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Hikmet-Şair-Tarih*, Ankara, 1998, s. 87.

⁵ Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası*, Erzurum, 2007, s. 189.

⁶ Metin Akkuş, age., s. 190

ederken israf, sefahet ve boş uğraşların zararlarını da dile getirmiştir... Osmanlı devleti'nin çözülüş dönemine ait önemli bir belge niteliğine sahip olan eser, bir babanın oğluna verdiği nasihatleri ihtiva etmekle beraber, çağının ideal insanını oluşturmak için gerekli olan ahlâk kurallarını, günlük hayat düzenini ve dünya görüşlerini de içine almaktadır.”¹

Doç. Dr. Muhsin Kalkışım, eseri şu ifadelerle değerlendirmiştir: “Hayriyye isimli eserinde oğlu Ebülhayr Mehmed'e, zâhirî ve bâtinî ilimleri birlikte ve bir denge içinde öğrenmeyi tavsiye eder. Felsefe'yi, “vahy”den bağımsız hareket ettiği için tehlikeli bulur. Gerçekliğin sınırları için veli yazarların eserlerini önerir. Bunların içinde, özellikle Mevlânâ'nın Mesnevî'sini ve Muhyiddîn-i Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Füsûsü'l-Hikem* isimli eserlerini vurgular.”²

HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN OSMANLI DEVLETİ KURUMLARINA BAKIŞI:

Nâbî, Hayriyye'de Osmanlı devleti kurumlarını sistemli bir eleştiriden geçirerek yozlaşmayı, çürümeyi gözler önüne sermiştir. Şair, devlet yönetiminde önemli yeri olan bu kurumlara dair değerlendirmelerini sunmak yararlı olacaktır:

a. **Ayanlık:** Osmanlı Devleti îdarî sisteminde Kanunî döneminden itibaren ortaya çıkan ayan, halkın vekili ve yöneticilerle halk arasında bir çeşit aracı görevini üstlenen kişilere verilen addır. Bunlar genellikle buldukları beldelerin ileri gelen zengin insanlarından seçilirdi. Başlangıçta bir ihtiyaçtan doğan ayanlık sonradan taşradaki devlet işlerini adeta tekeline almış, vali ve idarecilere iş yaptırmaz hale gelmiştir.³ Bu bozulma, Nâbî'nin yaşadığı çağda had safhaya ulaşmıştı. Bu yüzden şair oğluna, ayan olmaya heveslenmemesini öğütlemek zorunda kalmıştır:

¹ Ahmet Atilla Şentürk- Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 2008, s. 454-455.

² M.Muhsin KALKIŞIM, Nâbî'de Zâhid Ve Vâiz Eleştirisi, <http://www.qafqaz.edu.az/journal/MUHSIN%20KALKISHIM.pdf,s.1.,> 11.11.2009.

³ Ayanlık için, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde şu bilgi verilmiştir: Osmanlıların eski idare usulünde memleketin zaptıraptı eyalet valileriyle sancak ümerasına ve subaşılara, hukuk davalarıyla belediye içleri ve erzaka narh koymak da kadı ve naipilere aitti. Bunlardan maada her şehir ve kasabada ahali tarafından müntahap “ayan” namıyla kimseler bulunurdu. Vergilerin ve memleket mesarifinin tevzi ve tahsilinde valilerle kadılar ayanla münasebette bulunurlardı. Ayanlar memleketin zenginlerinden ve nüfuz sahiplerinden olmalarıyla sonra ve alehusus idare makinasının bozulduğu zamanlarda vali ve mutasarrıflara büyük menfaatler temin ederek mütesellimlik ve voyvodalık etmeye başladılar... Ancak giderek ayanlar buldukları yerlerde müstakillen hareket etmeye başladılar... s. 120.

Şair Nâbî Sempozyumu

İtme a'yânlığa zinhâr heves
Evsatu'n-nâs ol o devlet saña bes (b. 745)

Nâbî'nin Osmanlı Devleti'nin çöküşe doğru gitmesinden sorumlu tuttuğu kurumlardan biri ayanlıktır. Şair, yaşadığı çağda ayanın içinde bulunduğu durumu bütün çıplaklığıyla ortaya sermiştir. Ayan olan kişinin şöhret bulmasının sebebi, halkın işlerini yürütmesidir. İş görmekse ancak para ile olur. Bundan dolayı ayanın işi, şehrin idarecilerine kazanç getirecek avlar sağlamaktır. Bunun için de “zulüm davulunu çaldırmak” ve “halkı gammazlamak” tan çekinmez. Böyle yapmazlarsa sözleri dinlenmez, rağbet bulmaz. Bunu sağlamak için halkı korkutma yollarına başvururlar. Kısacası halkı kadı ile paşaya feda ederler:

Sebeb-i şöhreti hod a'yânun
Görmedür maslahatın sükkânun
Maslahat görmeyen a'yân olmaz
Halk aña bende-i fermân olmaz
Akçesüz maslahat ise bitmez
Bitse de sâhibine hayr itmez
Budur a'yân-ı diyârun kârı
Rûz ü şeb müntahab-ı efkârı (b. 756-759)

Yukarıda anlatılan işleri gerçekleştirmenin yolu, kişinin edepsiz ve hayasız olmasından geçer:

Olsa a'yânlığa her kim 'âzîm
Bî-hayâ bî-edeb olmak lâzım (b. 764)

Nâbî'nin yaşadığı çağda ayan olmak için neler yapıldığı ne dolaplar çevrildiği Hayriyye'de alaycı bir dille ifade edilir:

Bazıları da büyükleri, yani devletin ileri gelenlerini taklit ederek etraflarına “uyuz hizmetkarlar” toplar, kaşlarını çatarak gezer; şöhret için borç harç demez her deliğe sokulur, işleri yoluna girince de borçlarını ödemezler. Zaten alacaklı da korkusundan alacağını isteyemez. Eğer şansları yaver gider de taklitleri gerçeğe dönüşürse, ayan olurlar. Fakat iş bununla bitmez. Yükselme hırsı benliklerini sardığından ayanlıkla da yetinmez, daha çok yükselmenin yollarını arar, gerekirse bu yolda önlerinde engel saydıklarını yok ettirmekten çekinmezler. Tek amaçları şehirdeki biricik “müracaat mercii” olmak ve sözlerini kanun gibi yürütmektir. Bu durumları çok sürmez, zira ona da bir rakip bulunur; ikbali döner, işleri ters gitmeye başlar. Hasmıyla boğuşma kaçınılmaz hale gelir. Ama rakibini alt edip de yegane müracaat makamı oldu mu artık onu kimse durduramaz. Kentin

idarecilerine iş yaptırmaz olur. Yapılacak her işin kendisine danışılmasını ister. İdarecileri istediği gibi kullanmaya başlar. Bir yerde iki “hakim” bulunması devlet işlerinin yürümesini aksatmaktan başka bir işe yaramaz.

Ayan olan şahıs rakibini alt edip “tek kişi” olunca da şehri haraca keser:

Tav’an u kerhen ider halkı zebûn
İttiba itmeyenüñ hâli nigûn
Aña bir iş tanışılmazsa eğer
İder ol maslahatı zîr ü zeber
Bâğ u bustân u dükân u hammâm
Hisse virmezse aña karı tamâm
Emr ü fermân u şühûd u hüccet
Andan izn olmasa bulmaz sûret
Birisî öpmese sehven eteğin
Kalmaz ahşama o gün yir köteğin
Zûr ile halkuñ alur emlâkin
Zeyn ider dâire-i nâ-pâkin (b. 803-808)

Şehri haraca kesmek yetmiyormuş gibi, kendi ticarî kazançlarından vergi vermez, mallarına hile katıp istediği fiyattan satar:

Furun u kahve vü dükkânı mı var
İhtisâb uğramağa cânı mı var
Saf satmaz içine hîle katar
Ne bahâ ister ise aña satar
Şehr teklîfine itmez insâf
İder etba’ını elbetde mu’âf (b. 809-811)

Nitelikleri ve yaptıkları anlatılan ayan tipinin dışında, namuslu, dürüst ayanlar da vardır. Bunlar öyle etliye sütlüye pek karışmadıklarından halk tarafından fazla itibar görmezler. Bazıları bunların “himmetsiz” olduklarını da söyler. Nâbî, oğluna bunları örnek gösterir. Bunlar durup dururken başlarını derde sokmaz, vali ve kadı ile düşüp kalkmaz orta halli insanlardır. Bu yüzden Nâbî’nin niteliklerini belirttiği tip, “Orta İnsan Tipi” diye isimlendirilmiştir.¹ Nâbî, aynalıktan uzak durmasını, eğer istiyorsa, bu ikinci tip ayan arasına katılabileceğini söyler:

Sen çalış kim olasın anlardan
Çekme a’yândan olam diyü mihen (b. 831)

¹ Mehmed Kaplan, “Nâbî ve Orta İnsan Tipi”, TDER., C. XI, s. 25, Mine Mengi, “Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri”, Tarih ve Toplum., Aralık 1984, s. 51.

Şair Nâbî Sempozyumu

b) Paşalık: Paşa: Sivillerle askerlerin ileri gelenlerine verilen bir unvandır. Osmanlıların ilk devrelerinde bu unvan hanedan mensuplarıyla yalnız bir kısım idare adamlarına verilirken sonradan askerîden “mir-i liva”, “vezir”, “beylerbeyi”, “emîr-i mîran” ve “emirül-ümerâ” rütbelerine tahsis edilmiştir.¹ 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve idarî yapısıyla ekonomik durumunu en keskin çizgileriyle Hayriyye'nin “Matlab-ı Dağdağa-yı Paşayî” bölümünde görmekteyiz. Bu bölümde paşalığın, “dağdağa” olarak nitelendirilmesi de oldukça ilginçtir. “Dağdağa”, gürültü, patırtı, beyhude telaş ve ıstırap, anlamına geldiğine göre Nâbî, bu rütbeyi ve mensuplarını pek hoş karşılamıyor demektir. Ayrıca “dağdağa” kelimesi bu makam mensuplarının çektikleri sıkıntıyı da çok güzel ifade etmektedir. Nâbî, paşaları yer yer çok sert ve alaycı bir üslupla eleştirir. Oğlunu makam ve mansıp hirsından korumak isteyen şâir:

Mansıb u câha heveskâr olma
Taleb-izzet içün hor olma (b. 1131)

demekten kendini alamaz, oğluna paşalığın sürekli bir “nasb” ve “azl” hali olduğunu hatırlatır:

Zillet-i 'azline değmez nasbı
Sarfına ser-be-ser olmaz gasbı (b. 1133)

Bu beyitte üzerinde açıkça durulan husus, paşalığın çok masraflı olduğu ve bu masrafın ancak “gasp”la karşılanabileceği gerçeğidir. Çünkü paşalık geliri, paşanın masrafını karşılamaktan uzak olduğu gibi istikrarı da bulunmamaktadır. Bu makamın gerçi şerefi, izzeti var, fakat birlikte ömür boyu sürecek bir eziyet getirdiği de unutulmamalıdır:

Paşalık 'ömre sürer mihnetdür
Hâsılı derd ü gam u kasvetdür

Nâbî, Paşaların hepsinin kötü olmadığını, aslında çoğunun iyi niyetli, dürüst, inançlı kimseler olduğunu bilmektedir. Bunlar istemedikleri halde bazı yolsuzlukların, zulümlerin içinde kendilerini bulur, işleyen kötülük çarkının dişlileri arasında öğütülür giderler:

Gâlibâ gördüğümüz paşalar
Bâ-husûs âsaf-ı sâhib-râlar
Kendü nefsinde nikû-kârân hep
Hasenü'1-hulk u kerîmü'ş-şân hep (b. 1145-1146)

¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. 11, İstanbul, 1971, s. 755.

Bunlar isteyerek paşa olanlardır. Bazılarına bu rütbe zorla verilmiş, içinde buldukları sistem onları ister istemez zulme itmiştir (b.1157-1158).

Paşalık, şairin yaşadığı dönemlerde rüşvetle alınıp verilen bir rütbe haline gelmiştir. Paşa olmak için yapılan masraf sadece “has”lardan elde edilebilir. Oysa daha önce gelenler hasları yağmalamış, geriye pek bir şey bırakmamışlardır. Durum böyle olunca at, uşak, hizmetkar ve görkemli paşalık hayatının gereklerini sağlamak normal yollardan mümkün olmaktan çıkmaktadır (b.1160-1166).

Paşaların sıkıntıları bu borçlardan ibaret değildir. Dairelerinde çalışan görevliler de başka sorunlar çıkartır. Her biri kendince söz sahibidir. Her birinin kendine göre masrafı, itibarı vardır. Paşanın, bunlara ayrı ayrı dert anlatması lazımdır. Bunlar verilen ücreti beğenmez, bahşişleri az bulur, fakat sefer zamanlarında her biri kaçacak delik arar. Bütün bu sorunlara, bir de paşanın beslemek zorunda olduğu askerlerin giderleri eklenince nasıl bir zorlukla karşı karşıya oldukları anlaşılır. İşte bu zor şartlar içinde paşa ne kadar iyi niyetli de olsa kendini zulmün içinde bulur. Bunların psikolojik durumlarını aşağıdaki beyitte açıkça görürüz:

Hâtırı nakd-i kederle malî
Kîsesi künc-i ademden hâlî (b. 1187)

Yukarıda anlatılanlar, iyi niyetli oldukları halde kötülüğü işlemek zorunda kalanların durumlarını anlatıyor, fakat iyi görünerek işlerini yürütmek isteyen zalim karakterli olanları da vardır:

Zulme mâ’illeri vardur vâfir
Sûreta mü’min ü ma’nen kâfir
Mü’minüñ teşne-i mâl ü cânı
Mün’adîm merhamet ü îmânı
Katl-ı nefis ile mübâhât eyler
Küfri şemşîr ile isbât eyler
Nâmı fermânda nizâm-ı ‘âlem
Âlemüñ nazmın ider kendü ‘adem
Anlaruñ zulmini var eyle kıyâs
Varduğı milkde korlar mı esâs (b. I 195-1199)

Paşaların maiyetinde çalışan ağalar aç, çıplak ve mal almak için can vermeye hazır akbalar gibidir. Bunların tek düşüncesi paradır. Gittikleri yerleri soyar, ne zaman “buyrultu” ile yola çıksalar gittikleri yerleri perişan ederler. Önlerine çıkana eziyet eder, köylüleri elleri bağlı paşanın huzuruna getirirler (b. 1200-1206):

Şair Nâbî Sempozyumu

Görülüyor ki paşalık, bu yüzyılda tamamen bozulup kokuşmuş, çürümüş durumdadır. Öyle bir çark kurulmuş ki iyiler bile kapılınca zulmetmekten kendilerini kurtaramazlar. Paşalık rüşvetle verilir olmuş, bu da işlerin bozulmasına yol açmıştır. Gelir gider dengesinin bozulma sebeplerinden biri de bu rüşvet çarkı ile dönen atamalardır.

c) Kassamlık ve Kadılık: “Kassam” ölülerin metrukatını taksim içiyle uğraşan şer’î memurlar hakkında kullanılan bir tabidir.¹ Bu işi bazen kadılar da üstlenmiş, ya kendileri yapmış veya bazı memurları bu işle görevlendirmişlerdir. Nâbî, oğlunun bu göreve talip olmamasını ister. Çünkü, işte yetim malının yenmesi gibi ağır bir günah yükü vardır:

İtme zakkûm-ı cahîme ikdâm
El-hazer el-hazer olma kassâm
Olma dendân-zen-i emvâl-i yetîm
İtdi nehy anı Hudâvend-i Hakîm (b. 1238-1239)

Aynı şekilde, Nâbî, kadılığı da oğluna tavsiye etmez:

Olma Allâh’ı seversen kat’a
Tâlib-i râh-ı kazâ vü fetvâ (b. 1240)

Kadılık kurumu bu yüzyılda yozlaşmakta paşalıktan hiç de farklı değildir. Kadılar, Allah’ın emirleriyle hareket etmemekte, rüşvet ve kayırma ile karar vermektedir. Bunların çoğu, şaire göre cahil, dinsiz, mezhepsizdir. Bir davada karar vermeden önce, kararı sanki “mezat” a çıkarmakta, en fazla rüşvet verenin lehine karar verebilmektedirler. Kadılar için şeriat mahkemelerinin dükkandan farkı yoktur. Kadılarda ne Allah, ne de padişah korkusu vardır. Canları nasıl isterse öyle karar verip haklıyı haksız, alacaklıyı borçlu çıkarabilmektedirler. Bu, şeriat namına zulümden çekinmeyen ikiyüzlü, dalkavuk, çıkarıcı bir zümredir. Kadılar şehrin idarecilerine istediklerini zorla yaptırır, şeriatın hizmetinde bulunmaları gerekirken, şeriatı kendilerine hizmet ettirirler. Bunların yaptığı zulmü “haşerat” yapmaz. Yetim malı yemenin bunların yanında “tütün içmek kadar” bile günahı yoktur! Rüşvete “mahsul” demekten çekinmezler:

Siyyemâ ekser-i erbâb-ı kazâ
İtmez ahkâm-ı Hudâ’yı icrâ
Hükmden evvel ider hükmi mezâd
Ol alur kağısı eyleser ziyâd

¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 209, 120.

O tehî-dest ki rişvet virmez
Kâdı da'vâciya fırsat virmez (b. 1246-1248)
İlmi yok ekseri bî-mezheb ü dîn
Çeşmi mahsûlde vü rişvetde hemîn
Elde endâze-i keyl ü mîzân
Eylemiş mahkeme-i şer'i dükân (b. 1250 - 1251)
Pâdişâh korkusu Hak korkusu yok
Rişvete hırsı gibi deyni de çok
İstese dâyini medyûn çıkarur
İstese müflisi Kârûn çıkarur (b. 1253-1254)
Hâdim-i şer' iken ammâ ki kuzât
İtmez itdükleri zulmı haşerât (1267)
Rişvetin adını koymuş mahsûl
Kim ola itmeye mahsûlî kabûl (b. 1276)

d) Kazaskerlik: Kadılığı oğluna tavsiye etmeyen Nâbî tabîdir ki; ilmiye sınıfının en üst basamağı olan kazaskerliği de uygun görmeyecekti. Şeyhülislamlığa giden bu yol, uzun ve meşakkatliydi. Bu uzun yolu aşmak kolay olmadığı gibi, makamın kalıcılığı, devamlılığı da yoktu. Her an azledilme korkusu bu makamdan kâm almaya fırsat vermezdi. Sık sık atanma ve görevden alınma olayları bu çağın ne kadar istikrarsız olduğunun açık delilidir:

O tarîkun hatarı bî-haddür
İntizâr-ı emeli mümteddür
Silsile kaydı uzun sevdâdur
Pâyeler mûsıla-i ğavğâdur
Evvel-i hâli zarûretle geçer
Gerçi kim âhiri 'izzetle geçer
Evvel ü âhirinüñ râhatı yok
Azldan mansıbınıñ mihneti çok (b. 1352-1355)

Kişi, ancak elli yaşlarında bu mansıba ulaşabilir, fakat zevkini süremez. Vücûdun zayıf düştüğü bu yaşlarda Şam demez, Mısır demez yollara düşer. Bu sıkıntı ile birlikte mansıpta rahat yüzü görse iyi, yazık ki bu da mümkün değildir. Çünkü bu kez de gittiği yörenin halkıyla uğraşmak zorunda kalır. Dünyevî borçları ödemek için ahiret borçları zimmetinde kalır, yani yolsuzluklar yapmaya mecbur olur. Yetmiş yaşlarında şeyhülislâm olur fakat bu makamda da istikrar yoktur. Arkasından azil hazırdır, işin içinde Rodos'a sürülmek bile vardır.

Şair Nâbî Sempozyumu

Anda da yok mı meğer bîm ü hatar
İtdürürler Rodos'a gâhi sefer
Bir gün elden çıkarur sadrı fakîr
Olur âhir veca'-ı sadre esîr (b. 1369-1370)

e) Emânet: Emin, "Osmanlı idari sisteminde muhtelif hizmetlerde kullanılmış olan memurlara verilen unvandır."¹ Eminlik sorumluluk, dürüstlük isteyen bir görevdir. Ellere devlet malı teslim edilen "emin"lerin dürüst-namuslu hareket etmeleri, kurulu düzen içinde çok zordur. Bütün kurumları saran sarsıntı, çürümüşlük, kokuşma bu kurumu da kemirmektedir. Devlet malı içinde bulunan yese ahirette hesabını vermesi zor; yemese bu şartlar altında mümkün değil. Dünyada diyelim ki hesaptan kurtulmak mümkün, ya ahiret? Nâbî bu sorunun cevabının zor olduğunu hatırlatır, şu uyarıda bulunur: Hele bir de kâtiplerden bir düşmanı varsa kişinin işi gerçekten zordur. Şu beyitlerde şair düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur:

Bilürem ehli degülsin ammâ
Olma cûyâ-yı tarîk-ı ümenâ
Mâl-ı mîrîye karışma zinhâr
Eyleme 'ayşüñe mîrîyi medâr
Bî-hiyânet idemezsin hareket
Görmez erbâb-ı hıyânet bereket
Kusdururlar anı hengâm-ı hisâb
Bâ-husûs ola husûmuñ küttâb (b. 1373-1377)

f) Tevliyyet: Vakıf işine bakmak görevi yerine kullanılan bir tabirdir. Bu görevi yerine getiren kişi de mütevellidir. Bu görev, çok ağır, uhrevî sorumluluk ister. Zira vâkıfın koyduğu şartlara uymak güçtür. Vakıf şartlarına uymayanlar Allah'ın adavetini çekerler. Nâbî, bu konu üzerinde titizlikle durduğuna göre o dönemde bu kurum da iç açıcı bir durumda değildir:

Tevliyyet canibine meyl itme
Hâneñi pâ-zede-i seyl itme
Eyleme mâlüñi vakfın itlâf
Girmesün ceybüñe mâl-ı evkâf
Şart-ı vâkıfdan olunursa 'udûl
Hasmuñ olur senüñ Allâh Resûl
Şart-ı vâkıfla kañâ'at müşkil
İtmese vakfa hiyânet müşkil
Mütevellîlerüñ ahvâli tebâh
Hak huzûrında olur rûyi siyâh (b. 1379-1383)

¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul, 1971, s. 525.

Sonuç : olarak, Hayriye hakkında olumlu ya da olumsuz değerlendirmeler yapan bütün bilim insanları onun tarihe ayna tuttuğu konusunda birleşmektedirler. Hayriyye'nin içerdiği sosyal ve siyasal eleştiriye bakarak bu eserin, daha çok dönemin “devlet ricali”ni ikaz etmek için yazıldığı söylenebilir. Nâbî, olgunluk döneminde yazdığı bu eserin, zamanının devlet adamlarıyla aydınları tarafından okunacağını hesaba katmış olmalıdır. Eserde, Ebul-Hayr vasıta edilerek, doğrudan doğruya yetkililere ve aydınlara hitap edilmiştir.

Hayriyye hakkında yapılan eleştirilerde Nâbî'nin oğluna gösterdiği örnek tip hakkında isabetsiz ve abartılmış değerlendirmeler bulunmaktadır. Bir babanın oğluna öğüt verirken çizdiği bu tip, elbette çağının şartlarından etkilenmiştir. Hayriyye'de siyasal, yönetsel ve sosyal bozukluklar karşısında insana, huzurlu bir hayat için neler yapması gerektiği anlatılmıştır. Bu arada çeşitli kurumlardaki bozuklukları ve bunlara sebep olan insanları eleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde yetişen bir insandan başka türlü bir davranış beklemek haksızlık olur.

Hayriyye yazıldığı dönemden itibaren beğeniyle karşılanmış, başta Sünbül-zade Vehbî olmak üzere Remzî, Şerifi ve 20. yüzyılda Necmeddin Efendi gibi şairler tarafından nazireleri yazılmıştır. Şairin yaşadığı çağda, merkezî otoritenin zayıflaması, saraydaki huzursuzluğun, çekişmenin taşradaki yankıları hiç de iç açıcı değildir. Merkezî otoritedeki zaaf ve gevşeklik taşrada çok büyük gediklere, tahriplere yol açmıştır. Makamların, ehil olmayan kişilere verilmesi, atamalarda rüşvetin rol oynaması, bu üst dereceli memurların gittikleri yerlerde yolsuzluk yapmalarına sebep olmuştur. Bütün yazdıkları, uzun süren bir gözlemin sonucu olduğuna şüphe olmayan Nâbî, çok açık ve gerçekçi bir üslup ile bu kurumları eleştirmektedir. Nâbî, içerden, devlet bürokrasisine mensup birinin eleştirilerini seslendirmiştir. Kurumları tahlil ederken içi kan ağlayan bir aydın sorumluluğu içindedir. Amacı eleştirerek düzeltmek, bu yolda bir katkı yapmaktır. Aslında oğluna verdiği öğütler, bu eleştirileri yapmak için sadece bir araç gibi görünmektedir. Hayriyye bu özelliğiyle çağına tutulan bir aynadır.

NÂBÎ'NİN ÇAĞININ PROBLEMLERİNE SUNDUĞU MODELİN AHLÂKÇI BOYUTU

İlhan GENÇ*

Giriş:

Bilindiği gibi Nâbî, XVII. asrın ikinci yarısında yetişmiştir. Onun yetiştiği edebiyat dünyasında, asrın ilk yarısına göre nitelik yönünden belirli bir düşünüş görülmüştür. Sebki Hindî bu anlamda bir açılım kazandırmışsa da Divan şiiri, din tasavvuf, fikir, his, hayal unsurlarını yeni söylemlere dönüştüremediği için kendisini tekrar etmeye başlamıştır. Nâbî, Sebki Hindî tarzı şâirlerin hepsini takdir ettiğini, ancak onlardan Sâib-i Tebrizî'yi kendisine model şâir edindiğini ifade etmiştir. Sâib'in, İran edebiyatında Mevlana hayranlığına rağmen, onun Divan'ındaki lirik şiir anlayışı yerine, Mesnevî'sindeki bilgeliğini, hakîm tavrını ve hikmet'e dayanan felsefesini benimsemiş ve hakîmane şiir tarzı yaratmış olduğu bilinmektedir.

Nâbî'nin düşünmeye ve düşündürmeye yönelik hikemî şiir tarzı, özellikle 1683 Viyana Kuşatmasından 1699 Karlofça'sına giden 16 yıllık süreci yaşayan Osmanlı toplumuna uygundu. O, hezimet de olsa barışın gelmiş olmasına yönelik sevinç duygularını Sulhiyye adlı manzumesinde dile getirmiş; *"Allah Allah ne bu şâdî bu meserret bu neşât / Bunı rü'yâda hayâl eyleyemez idi evhâm"* ve ardından 1695'te tahta çıkan II. Mustafa'ya sunduğu cülusiyye kasidesinde de bu defa 16 yıllık dönemdeki yenilgilerin halkta yarattığı yılgınlıkları, devlete olan kin, ihmal ve düşmanlığı ifade etmiştir: *"Bu devletin yoğ idi bir tabîb-i gamhârı / Mizâc-ı memleket olmuşdu âfiyetden dûr"* Ona göre bu devirde kahramanlık, yiğitlik ve cesaret değil, akıllı ve bilgili olmak daha lüzumludur: *"İlm ile akl iledür şart-ı sadâret yohsa / Şer' ü kânûnı ne bilsün bir alay lâ-yefhem"*

Mengi, Nâbî'nin ne bir filozof, ne bir ideolog, ne de bir eylem adamı olduğunu, onun, "nasıl bir dünya, nasıl bir hayat olmalıdır?" sorusuna şiir aracılığıyla cevap arayan bir aydın olduğunu belirtmiştir.¹ Klasik edebiyat içindeki şiir anlayışıyla Hikemî tarzın öncüsü olan şâir çağının problemlerine kayıtsız kalmamış, bilge bir şâir olarak önce problemlerin sebeplerini eleştirel bir şekilde belirlemiş ve daha sonra ahlakçı bir yaklaşımla model ortaya koymuştur:

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi.

¹ Geniş bilgi için bkz: Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Temsilcisi Nâbî*, Ankara, 1991; Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara, 1987; Ali Fuat Bilkan, *Hayrinâmeye Göre XVII. Yüzyıl Düşünce Hayatı*, Ankara, 2002.

1. ÇAĞIN PROBLEMLERİNİN SORUMLULARI: YÖNETİCİLER

Nâbî, Osmanlı münevveri olarak başta İstanbul-Kamaniçe-Lehistan-Mekke-Halep olmak üzere neredeyse bütün Osmanlı coğrafyasını baştan sona gezmiş, bazılarında uzun süre yaşamış, devletin ve halkın nabzını tutmuştur. Hayriyye'sinin "*Der-Beyân-ı Şeref-i İstanbul*" başlığı altında İstanbul'u takdir eder; hüner sahiplerinin, kemal sahibi insanların, nakış, tasvir, hat ve tezhip sanatlarının bu şehirde izzet ve şeref bulduklarını ifade eder: "*Hep Stanbul'da bulur izz ü şeref*" Yine İstanbul halkının "*beğ, paşa, efendi ve çelebi*" diye anılan seçkin insanlardan oluştuğuna dikkat çeker. Bu övgü ve takdirlere rağmen devlet ve halk yorgunluk izleri göstermektedir. Şâir olarak o, bu durumun sebeplerini teşhis etmekte zorlanmamış, ancak asrın başında Nefî tarzı keskin ve öfkeli bir hiciv, Koçî Bey ve Kâtip Çelebi tarzı ıslahat-namelerle düzeltme, Nev'izâde Ataî tarzı eleştirel tahkiye etme üslupları yerine, bilgece bir üslubu benimsemiş, kimseyi tahkir ve mağdur etmeden sosyal eleştiri yaparak düşündürme yolunu benimsemiştir. Siyaset ahlâkı veya siyaset nazariyesi üzerinde hiç durmamış, devlet sistemine ilişkin görüş bildirmemiştir. Genel olarak çağının problemleriyle, bunların sadrazam, âyan, kadı gibi sorumlularını yönetim kademelerinde görmüştür:

1.1. Sadrazam: Nâbî, ilk olarak içinde yaşadığı ve Osmanlıların en yorgun süreci sayılan Karlofça'ya giden yolun sorumluları olarak padişah, sadrazam ve kadıları göstermiştir. Padişahları doğrudan doğruya hedef almamış, padişahı değil çevresindeki yöneticileri açıkça, padişahı dolaylı yoldan ve ima ederek eleştirmiştir: "*Devleti eylediler böyle perîşân cühelâ / Nice teklîf olunur gürge müra'ât-ı ganem*" Tanrı hayır dilerse padişaha akıllı ve âlim vezir ihسان eder: "*Kangı sultâna murâd itse Hudâ hayr virür / Ana bir akl ile mevsûf vezîr-i a'lem*" Sadrazamlar için eleştirisinin dozunu artırsa da, daha çok onlarda bulunması gerekli vasıflara dikkat çeker. Çünkü sultanlar ancak bilgili ve akıllı vezirlerce iyi idarede bulunurlar. Bu nedenle özellikle "*akıllı ve ilim sahibi olma*"yı her şeyin üstünde tutar, aksi takdirde "*mülk bayındır, hilafetin kurumları muhkem (sağlam) olamaz*": "*Vüzerâ olmayacak âlim ü âkil olamaz / Mülk ma'mûr mebânî-i hilâfet muhkem*"

1.2. Âyân: XVII. yüzyılda merkezî idarenin zayıflamasıyla doğan "âyân"lar, bir beldenin ileri gelenleri, nüfuzlu ve şerefli seçilmişleri, eşrafı, resmî bir unvanı olmadığı halde yerleşmiş oldukları çevrede otoritesine dayanarak sırasında devlet işlerine karışabilen güçlü kişileridir. Özellikle 1680 sonrasındaki Karlofça'ya giden kargaşa sürecinde meydana gelen otorite boşluğunda âyânın ağır ağır nüfuzu ve iktidarı artmış, böylece de devlet otoritesine karşı başkaldırır olmuşlardır. Nâbî, âyân denilen halk

yöneticilerinin; mal, mülk sahibi olmak için hâkimlerle birleşerek her türlü ahlâksızlık ve zorbalıkla halkı bezdirmesinden son derece rahatsızlık duymuş ve onların yapmış olduğu haksızlıkları müstakil bir başlık altında eleştirmiştir.

*“Olsa a’yânlığa her kim ‘âzim
Bî-hayâ bî-edeb olmak lâzım
Birisi öpmese sehven eteğin
Kalmaz ahşama o gün yer kötüğün¹*

1.3. Paşa: Nâbî, yüksek rütbeli paşaların tımar sistemini nasıl yozlaştırdıklarını, mansıp ve memuriyet dağıtmanın parayla satın alınır hale geldiğini belirtmiş ve sistemi eleştirmiştir:

*“Mansıbı akçe ile almışdur
Bahr-ı deynün dibine talmışdur
Zulmün adını koyup bâd-ı hevâ
Mansıbı eylemesin mi yağma²*

1.4. Adalet: Liyakat sahibi devlet adamı azlığı, devlet idaresini adaletten uzaklaştırmaya sebep olmuştur. Yöneticilere mal mülk edinme hakkı varsa da bunun kuralları olmalıdır, aksi takdirde halka zulüm olur ve adalet bozulur, adalet olmazsa “devlet denilen çadır” ayakta duramaz:

*Mülk turmaz eger olmazsa ricâl
Lâzım ammâ ki ricâle emvâl
Olmasa adl re’âyâ turmaz
Adlsüz çetr-i ikâmet kurmaz
Addür asl-ı nizâm-ı âlem
Adlsüz saltanat olmaz muhkem
Sâhibi ola idi ger uyanık
Çeşme olmazdı başından bulanık³*

Nâbî, devlet olmanın temeli sayılan adaleti sağlamada tek kurum olan mahkemelerde rüşvetin alıp yürüdüğünü, kadıların hak, hukuk yerine,

¹ Nâbî, *Hayriyye*, Haz: İskender Pala, İstanbul, 1989, b.756, 799.

² Nâbî, *age*, b.1154, 1184.

³ Nâbî, *age*, b.1218, 1220,1221, 1226.

Şair Nâbî Sempozyumu

halka haksızlık ve ahlâksızlık yaparak, menfaat peşinde koştuklarını cesurca ifade eder:

*Akçadur matlabı hep hükkâmun
Neylesün merhametin imânun
Yarayan anlara rüşvetle yarar
İlm ü irfân u salâhı kim arar¹*

Adaleti dağıtma işlevini sağlaması gereken kadılar iyi yetişmemiş cahil kişilerden seçilmekte ve bunun sonucunda hâkimler mahkemeleri dükkâna dönüştürerek alacaklıyı borçlu yapıyorlardı, hatta bunların padişah ve Hak korkuları da yoktur:

*İlmi yok ekseri bî-mezheb ü dîn
Çeşmi mahsûlde vü rüşvetde hemîn
Pâdişâ korkısı Hak korkısı yok
Rüşvete hırsı kadar deyni de çok²*

2.5. Sahte Şeyhler ve Cahil (Akılsız) Dindarlar: Osmanlı devlet hayatında itibarlı bir konumda olan dinî otorite de eleştirilmiştir. Nâbî sahte şeyhlere ve bu sahteliği anlamayan “akılsız” dediği câhil dindarlara da çatmıştır. Tasavvufun en önemli kurumu olan tekkelerle ilgili olarak meydana gelen yozlaşmayı eleştirmekten çekinmemiş, bu muhitlerde halkı kandıran şeyh taslaklarına en ağır ithamlarda bulunmuş, ancak “gerçek dervişleri, velileri” tasvir ederek onlardan ayırmıştır. “*Dünyada maaş kazanmanın yolu asrımızda artık hırka, tesbih ve hırka (rida) oldu.*” dedikten sonra semâî ve semâ törenlerinde feyzin kalmadığını, taklitçi, iki yüzlü, düzenbaz şeyhlerin ermişlik davasında bulduklarını, onların tacının da, hırkasının da, sözünün de, eda ettiklerinin de “taklid” olduğunu vurgulamıştır. Sahte şeyhlerin seyyidliği, ilmi, ma’rifeti, sanatı, sermayesi, ufku da yoktur; o “hırsız suratlı meymenetsizler”, zühd ve takvayı para kazanmasına alet eder; bir iki “tasavvuf harfi” kapıp kendisini tarikat pîri yapar. Onların mesleği hokkabazlık ve el çabukluğu, işi hile ve dubara, cezbesi sahte ve sarhoşluğu da ibadettir. Nice akılsız, temiz, hain onları “gerçek velî” sanıp elini, ayağını öperler:

¹ Nâbî, age, b.742, 743.

² Nâbî, age, b.1240, 1243.

Görmüşiz çok nice bî-mezheb ü dîn
Her sözünde ider üç kere yemîn
Tâcı taklîd ü ridâsı taklîd
Sözi taklîd ü edâsı taklîd
Yok siyâdet ki anı ide penâh
Sarinur başına destâr-ı siyâh
İlmi yok ma'rifet ü san'atı yok
Kesbe sermâyesi yok vüs'atı yok
Bir iki harf-i tasavvuf kapmış

Kendüyi pîr-i tarîkat yapmış
Ne güzel bulmuş o ayyâr-ı atîk
Halkı aldatmağa âsânca tarîk
Nice bî-akl u temiz ü hâ 'in
Sana gerçek öpe dest ü pâyin
Aldanup ana avâm u bî-akl
İftihâr ile ider gayrıya nakl
Evliyâ diyü sakın aldanma
Sâhte san'atı gerçek sanma¹

2.6. Yönetilenler: Taşra Halkı

Nâbî son olarak taşra dediği, İstanbul dışında süren sosyal hayatı da eleştirmiştir. Taşralı olan halk, merkezî idareden uzakta geçimini ziraat, ticaret ve tefecilikten sağlamakta, ancak “fazilet, maarif ve ilimler”den uzak durmaktadır. Taşrada artık marifet ve ilim erbabı zaten görünmez olmuş, kitap ise “unutulmuşluk köşesi”ne düşmüştür. Taşralılar şiir ve nesri sövüp saymadan ibaret sanırlar, onlarca üstün olan “şirin söz” Farsça'dır, Arapça bile kar gibidir. Onlar böbürlenme ve kibirlilik ile kendilerinden geçmişler ve hepsi rütbe ve mevkie tapar olmuşlar, ne fazilet, ne marifet, ne de ilim kalmış, artık onlar “tahsildar atına yaltaklanır” olmuşlardır:

Andadur mâ-hasal-ı kadr-i hüner
Taşralarda kim okur kim dinler
Akçedir taşranın ancak hüneri
Hakk olunmuş hünerin snaki yeri

Taşrada eylemeğe kesb-i gınâ
Yâ ticâret ya zirâ'at ya ribâ
Kalmamış şimdi hele zerre kadar
Taşra yerlerde ma'ârifden eser²

2. NÂBÎ'NİN SUNDUĞU MODELİN AHLÂKÇI BOYUTU:

Nâbî'nin asıl güçlü ve devrinde öne çıkan yönü olan ahlâkçılığını anlamak için onun hayata bakışını, dünya görüşünü tespit etmek gerekir. Onun hayat görüşü klasik Divan şâirleri gibi kötümserdir. Esasen “uhrevîlik” ve “dünyevîlik” her devirde problemleri konular olmuş, ancak her iki anlayış da temelde dünyanın faniliğini yani geçiciliğini benimsemiştir. Kötümserliği, suffiler gibi dünyayı el etek çekerek reddetme; rindler gibi geçici de olsa dünyadan haz alma şeklinde olmamış, bir bakıma her iki görüşü terkip eden dengeci, ölçülü ve kötülöklere bulaşmadan dünyada mutlu olabilme ilkesine dayandırılmıştır. Bundan dolayı o, yaşadığı topluma isyan etmeyen, mücadeleye girmeyen, fakat her zaman tevekkül ve teslimiyet içinde hayata

¹ Nâbî, b.851, 869870, 872, 874, 876, 877, 893.

² Nâbî, age, 407, 408, 409, 410; s.73.

da uymaya çalışan bir tavır içinde olmuştur. Bu dünya görüşünün insan tipi alp, alperen, gazî gibi eski devirlerin insan tipleri değil, Mehmet Kaplan'ın Nâbî'ye dayanarak tanımladığı "evsatü'n-nâs/orta insan" tipi olmuştur. Evsatü'n-nâs, orta tabakaya ait pasif ve edilgen insandır, iddialı ve aktif bir insan olarak büyük idealler yüklenmez. Rahatı ve huzuru önemsedığı için, kişi meslek sahibi olmalıdır ve bu nedenle de geçim derdi olmamalıdır. Tercih edilmesi gereken meslek ise üreten, üretici meslek değil, daha çok memurluk mesleği olup bu da oğluna önerdiği divan katipliğidir. Bu bağlamda onun topluma önerdiği modelin ahlâkî boyutu çok önem kazanmaktadır.

Bilindiği üzere, ahlâk Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğuludur. İslamî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, "fazilet" ve "rezilet"leri ifade etmek için kullanılmış, özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar "hüsnü'l-huluk", kötü huylar "el-ahlâku'z-zemîme" gibi terimlerle karşılanmıştır. Ahlâk yanında yeme içme gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına; terbiyeli, kibar davranış biçimlerine ve bunlara dair öğüt verici hikmetli sözlere edeb veya âdâb denilmiştir.¹

İnsanlıkla birlikte var olan ahlâk, özellikle felsefe ve dinler tarafından hep önemsenmiştir. Felsefenin önemli bir dalı olan ahlâk, onun ana disiplinlerinden biri olması dışında, müstakil olarak bir kurallar sistemidir. Bu sistem, "*insanların davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla oluşturulmuş eylem kuralları, normlar silsilesi ve değer sistemi*"dir. Ahlâk; görgü kuralları, hukuk ve din ile benzerlikler gösterse de bunlardan farklılık göstermiştir. Özellikle hukuk ile çok yakın bir ilişkisi vardır ve hukuk her zaman mevcut ahlâkî kuralları ve değerler sistemini benimsemiştir. Buna karşılık hukuk yazılı olması ve kurallarını ihlal edenlere resmî görevlilerince ceza vermesi bakımından farklıdır.

Ahlâkın iki kaynağı olmuştur: İlki, insana yükümlülüklerini, neden sakınıp neleri yapması gerektiğini bildiren ahlâkî kuralların kaynağı olarak Tanrı'yı gösteren dindir. Din, vahye dayanarak ahlâk kurallarını tayin etmiş ve mensuplarından da bunlara mutlak manada uymalarını emretmiştir. Hatta zühdî tasavvufun çok önem verdiği kişinin iç arınması, ruh yücelmesi de esasen dinî ahlâkı esas almış, fakat çeşitli uygulamalarla aşırılığa yönelmiştir. Diğer, modern zamanlarda bireylerin ve grupların birlikte barış içinde yaşamalarını sağlamaya çalışan toplumsal sözleşmedir.

Ahlâk felsefecileri, "davranış" ile "eylem/fiil"i birbirinden ayırmışlardır. İnsanın olduğu kadar hayvanın davranışından söz

¹ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *İslam Ansiklopedisi*, (TDVY) İstanbul, 1989, C.3, s.1-9.

edilmektedir. Bunun nedeni davranışın temelinde ahlâkî bir bilinç yoktur ve içgüdüsel olarak ve biçimsel yapılıdır. Halbuki eylem/fiil bilinçli, niyet taşıyan bir çabadır ve içeriğe aittir. Kişi yaptığı fiilin temeline ahlâkî bir düşüncesini koymalı, idealini gerçekleştirmek için yapmış olmalıdır. Bu da kişinin ahlâkî bakış açısını ve fiilindeki tutumunu gösterir. Ahlâkî eylemin bağlamında sorulması gereken en temel soru; “a. ahlâkî eylemi sonuçlarıyla mı?, b. gerisindeki niyetle mi? veya eylemin ödevine uygunluğuyla mı yargılamak gerekir?” sorusudur. İlki yararcılıkla ilgilidir ve sonuca göre fiilde bulunur. Sonuncu ise dinî ve Kant’ın ödevcilik ahlâkı dediği yaklaşımdır. Anne ve babaya saygı ve sevgimiz, zor anlarında yanında olmamız Tanrı tarafından emredilen bir eylemdir. Halbuki bunu bir mükafat karşılığı yaparsak bu yararcılığa girer. Çünkü benim ödevim onlara gereken saygıyı ödev olarak yapmamdır. Saygıya ve bütün çabalarımıza rağmen çaresiz kalsak, başarısız olsak da eylemimiz ahlâken doğru bir eylemdir.¹

Nâbî, yaşadığı çağda zahitlerin “cennet için ahlâk”, yani sonuca yönelik içi anlamca boşalmış, şekli ahlâkî eylemlerini sorgulamıştır. Halkı ve yöneticileri, ödevlerini gereğince yapmamakla eleştirerek suçlamıştır. Bu itibarla adaleti, özdenetimi, hukuk’un değil ahlâk’ın tesis ettiğini dile getirmiş ve iki değer için bireysel ahlâktan sosyal ahlâka yönelerek yeni bir kod teşkil etmiştir. Hukukî haklara dayanan bir toplum anlayışından yola çıkarak toplumsal bir organizma teşkili yerine; görev ve işlevleri yerine getirme ahlâkî ödevine dayanan bir etik toplum anlayışından hareket etmiştir. Bu itibarla adaleti, insanların ahlâkî ödevlerini yerine getirme noktasında harekete geçiren ruh olarak anlamış ve oğlu Hayri’ye verdiği öğütlerinde bu hususu temel ilke kabul etmiştir. Bu ilke esasen Platon ve Farabî’nin de ahlâk anlayışlarıyla paraleldir. Hukuk, toplumun fertlerini belli normatif kurullarla yönlendirdiği için yeterli olamıyordu. Halbuki ahlâk, sosyal hayatın arkasındaki ideal ya da fikirlere dayanmakta ve bu nedenle de çok tesirli olmaktadır.

2.1. Ahlâkçılığının Temel İlkeleri:

Nâbî, çağının bozulan, yozlaşan ahlâk anlayışını gözlemleyerek inceleyen, düzeltmek isteyen bir ahlâkçıdır. Onun ahlâk anlayışı temelde İslam ahlâk düşüncesine dayanır. Bu ahlâkın asıl kaynakları Kur’an ve sünnet olup onların belirlediği dinî ve dünyevî hayatın ilkeleri; sonradan fıkıhçılar, kelmacılar, mutasavvıflar, Farabî, İbn Sina gibi filozoflar tarafından geliştirilerek sistemleştirilmiştir. Nâbî bir şâir olarak sistemleştirilen ahlâkın mekteplerinden özellikle Gazalî’nin fıkıh, tasavvuf ve felsefe ilkeleriyle

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe*, İstanbul, 2007, s.305-307.

sistemleştirdiği kelâmî ahlâk'ı takip etmiştir. Gazâlî'ye göre "akıl, basiret, halis niyet" kalpte bulunur. İnsanı bu özelliklerle yücelten, ulvîleştiren kalbin düşmanları da vardır. Bunlar "**kibir, haset, merhametsizlik, cimrilik**" gibi insanî olmayan huylardır.¹ Nâbî de bu temel huyları ahlâkın karşıtlığı olarak olarak görmüş, o da bu huyları olumsuzca nitelemiştir. Bunları nitelemeden önce insan şahsiyetinin zemini olarak zihnî sağlamlığı görmüş ve ilk olarak nesnelere dünyasının izahını yapmıştır:

2.1.1. Âlem Kitabının Yazılışı: Nâbî ilk olarak kâinatın oluşumuna bir şâir olarak yaklaşmıştır: "*İmkan dairesinin Yaratıcısı kalemi eline aldı, "âlem" denilen kitabı yazdı. O cömert kalem yokluk levhasına (yaprağına) varlık nakşını çizdi. Yokluğun anlaşılması zor mezarı açılıp âlemin tılsımı (büyüsü) çözüldü. Yokluğu varlık terazisinin ağırlığı ile tarttı ve varlığın yüzü, yokluk aynasında şekillendi.*"

Olıcak rûy-ı vücûd âyîne tâb

Oldı mir'ât-ı dem sûret-yâb²

Şâir, varlığın yaratılışını vahdet-i vücud nazariyesine göre açıklamış, yukarıdaki girişten sonra dört unsur, sonra "mevâlid-i selâse", yani madenler, bitkiler, hayvanların yaratılması ve ardından "insan"ın meydana gelişine, "meleklerin âdem'e secde edişine, derecelenme ve zıtlıklarla âlemin nesnelere oluşumuna", sonra varlıkların en yüksekinde velilik, nebîlik ve Hz. Peygamber'in olduğuna işaret etmiştir.

Lîk sultân-ı serîr-i âlem

Hazret-i seyid-i ibn-i Âdem³

2.1.2. İbadetlerin Anlamı: Nâbî, zihnî temellendirme yaptıktan sonra ibadet ahlâkî denilebilecek bir yaklaşımla, ibadetin şekli değil, öz'e ait bir kulluk görevi olduğuna dikkat çekmiştir. Muhtemelen bu tespit, şâirin devrinde şekilci bir dindarlık anlayışı olan zahidliğe doğrudan olmasa da bir göndermesi sayılabilir: "*Allah'ın emirlerinden başını çevirir olma. O ne emrettiyse yalnızca onu işle. Vacibler, sünnetler ve menduplar mümin olan kişiye kat kat elbisedir. Sakın ha, nice özelliklere sahip olan emirleri üstün körü yapmak asla olmaz. İhsanı bol ve bağışlayıcı olan yüce Allah onların her birini, insanların büyük lütuflara erişmesi için birer vasıta eylemiş. (...) Ey temiz huylu oğul! Bu beş emre uy ve beş mübarek görev ne imiş öğren.*"

¹ Murtaza Korlaelçi, "Gazâlî'de Sorumluluk", *İslam Felsefesi'nin Sorunları*, Ankara, 2003, s.92. s.92.

² Nâbî, age, b.7, s. 18.

³ Nâbî, age, b.39, s. 22.

*Olma gerden-keş-i fermân-ı Ganî
Her ne emr itdi ise eyle anı
Mü'mine hil'at-i dindür kat kat
Vâcibât u sünen ü mendûbât*

*Sırrı var her birinün hikmeti var
Hasra gelmez nice hâsıyyeti var
Sâhib-i hamse ol pâk-menîş
Bilesin hams-i mübârek ne imiş¹*

Nâbî sözgelimi “namaz kıl” emir cümlesi yerine “secde, kıyam, rükû” gibi namaz kılmanın biçiminden özüne dönük bir yaklaşım tarzını tercih etmiştir: “Secdeye vardığın zaman edebinle eğil. Böylece mihrab dairesinin merkezi olan nokta olasin. İsteksiz kılındığı zaman namazın hiç kıymeti yoktur. Secdeye vardığın zaman hatalarını düşünüp binlerce defa yan yakıl.”

*Secdede hazmede-i âdâb ol
Nokta-i dâ'ire-i mihrâb ol
Pîş-i Hak'dan yüzünü yirlere sür
Bende-i dergeh olup devleti gör
Bî-teveccüh yaramaz kâra nemâz
Eyle her secdede bin süz u güdâz²*

Şâir, zekat ve sadakanın verilmesi için, “Üzerinde zekata ait olan bir tanecik bile bırakma. Zekatını ver ki malın bereketi ve hayrı olsun. (...) Ayrıca sadaka vererek de zekatını tamamla. Bir mal için zekat kök, sadaka ise dal-budaktır.” dedikten sonra bu ibadetlerden hareket ederek sosyal hayatın çok önemli bir boyutu olan yoksulluğa yönelerek bu ibadetin biçimden çok “merhamet” anlamına dikkat çekmiştir: “Fakirler zenginlerin aynasıdır. Nitekim her şey zıddı ile vardır. Eğer Allah'ın takdiri seni onun yerine fakir yaratsaydı, bunu değiştirmeye gücün yeter miydi? (...) Allah'ın verdiği nimete şükretmesini bil ki ekmeğin ve suyun ziyadeleşsin. Fukaraya merhamet nazarıyla bak. Sertlikle konuşma, cömertlikle et. Kapını fakirlerin boş dönmeyecekleri bir hale getir ve mümkün olduğu kadar ihsanda bulun. Acıkmış doymak, her gün bir açın doyması, nice camiye tamir ettirmenden yeğdir. Bir susuzsa su vermen, her yıl Kâbe'yi ziyaret etmeden daha hayırlıdır. (...) Kimsesizlere yardım dağıtmak, zenginlere davet vermekten elbette çok daha üstündür.”

*Ağniyâ âyînesidir fukarâ
Zıdd ile münkeşif olur eşyâ
Def'a kâdir mi olurdu takdîr
Seni anun yerine itse fakîr
Şükr kıl ni'metine Mevlânun
Tâ ziyâde ola âb u nânun*

*Fukarâyâ nazar-ı merhamet it
Unf ile itme sühan mekremet it
Bezl kıl malunı muhtâçlara
Ni'met-i Hakkı yidür açlara
İtmeden Ka'beye her sâl şitâb
Hayrdur virsen eger teşneye âb¹*

¹ Nâbî, age, b.113,114,115,119, s.32,33.

² Nâbî, age, b.138, 139,140; s.36.

2.1.3. Önerilen ilimler: Nâbî, “*gerek yönetilen halk olsun; gerek yöneten padişah, muhakkak âlimlere daima muhtaç olur*” (b.307) diyerek ilmin öneme vurgu yapmıştır. Onun ilim anlayışı Gazalî'nin ilimler tasnifine uygun olup “âlî ilimler”i o da dinî ilimler saymış, sözgelimi felsefe ve pozitif ilimlere yönelik olumsuz tutum içinde olmuştur: “*Hikmet ü felsefeden eyle hazer / Evliyâ nüshasına eyle nazar*² ilimlerin dış (kışr) kabuğunda kalmamayı iç'ine (lüb) yönelmeyi tavsiye etmiş, “sarf, nahiv ve Arabiyyet öğrenmek ile öze ait fıkıh, hadis ve tefsir gibi ilimleri bilmek lâzımdır” diyerek ilimleri sınırlamış, buna karşılık fıkıh içindeki “mahkeme ve dava”, yani hukuk ve ticaret (bey' u şirâ) ilimlerinden uzak durulmasını istemiştir. “Rabbânî” dediği ilahî ilimler için olumlu tavır içinde olmuş, pratik hayattaki tarikat önderlerini eleştirse de tasavvufun önemli ilmi sayılan “irfan ilmi”ne değer vermiş, marifeti (Allah ilmiyle biliş) “ruhanî devlet ve Rabbanî elbise” olarak göstermiş, “devrinde mürşid-i kâmil” yoksa “Kur'an'ın mürşid” olarak yeteceğini belirterek “ârif” ve “zahid-i huşk” (ham sof) tercihinde arifî tercih etmiştir:

*Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Sana mürşid yetişir şimdi kitâb
Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın
Himmet it tâ olasin ehl-i yakîn*³

Onun irfan bilgisine vurgu yapması da Gazalî geleneğinin tesiridir. “*Dilin ve fikrin her an ve daima Allah olsun, uğruna can verdiğin yer onun dergahı olsun. Cennet ve Cehennemine bakma, onun asıl sahibini iste. Kendini ara bul, sen kimsin kim olduğunu idrak et ki iki âlem sana aydınlık olsun.*”

*Ara bul kendini kim kimsin sen
Ta sana ola dü-âlem rûşen*⁴

Mevlana'nın *Mesnevî*'si, İbn Arabî'nin *Füsûs ve Fütuhât* adlı eserlerinin “esrarı, remzleri, imaları” da Kurân'ın “zahir” i ve “batın'ını öğretirler. Bu nedenle Allah yolunun “merdân”ı olan bu zâtlar, “idrâk âyinesini” cilaladıkları için onların sözlerini anlamak için çaba harcanmalıdır.⁵

¹ Nâbî, age, b.222,223,230, 231,232,234, 236; s. 48, 49.

² Nâbî, age, b.b.325; s. 62.

³ Nâbî, age, b.327, 328; s. 62.

⁴ Nâbî, age, b.344; s. 64.

⁵ Nâbî, age, b. 360.

Nâbî, Kimya ve İksir ilimlerini zararlı bulmuş, dolayısıyla bu ilimlerle uğraşmayı zararlı bularak uzak durulmasını tembih etmiştir: “*Kimya ile uğraşmaya aşırı sevgin olmasın da malını boş yere elden çıkarma. Sakın bu sevdaya esir olma. İksir, gerçekleşecek bir durum değildir. Kimya ile uğraşmayı sanat sayma. Ona mübtelâ olmuş kişinin sözüne aldanma*” dedikten sonra, “*Kimya, sanma ki sanat ile olur, ya mucizeyle ya kerâmetle olur*” diyerek bu ilimlere sadece velilerin gücünün yetebileceğine dikkat çekmiştir:

*Kimyâ kârını san'at sanma
Mübtelânın sözüne aldanma
Kimyâ sanma ki san'atla olur
Mu'cizeyle yâ kerâmetle olur¹*

Buna karşılık Hikmet ve Tıp İlmini gerekli bularak “ilm-i ebdân ve ilm-i edyân’ı öğrenmeyi farz kabul etmiş, “fenlerin en mühim dalı olarak” tıbbı görmüştür. Kimya ilmine asla olumlu bakmazken, bir çelişki olarak, Allah’ın ilaç olmak üzere bitki köklerindeki eczayı hastalıklara karşı bir şifa kaynağı olarak yarattığını belirtmiştir. “Hakîm” denilen doktorların gerçek olanlarına “hâzık” denileceğini ve bunların da “*hikmet, hey’et, nahiv, sarf ve Arabiyyet*” ilimlerini tahsil ettikten sonra, tecrübe kazanarak kitaplarla (tıp) ve bitkilerin özelliklerine vâkıf olmalarını şart koşmuştur. Bu vesile ile yine devrindeki sahte hekimlere ayrıntılı bir şekilde çatmış, tıbbı dair geniş malumatı olduğunu kanıtlayan bilgilerle onların sahtekarlığını ortaya çıkarmış, sözelimi “*hummalıya bal, göz hastalıklarına soğan suyu akıttıklarını*” ta’rizlerle hikaye etmiştir. Gerektiğinde ise hâzık bir hekimin söylediklerine teslim olunmasını veya “Tıbb-ı Nebevî” kitaplarındaki Hz.Peygamber’in şifa veren öğütlerine yönelmeyi tavsiye etmiştir:

*Böyledür şimdi tabîbân-ı zamân
Ekser câhil-i hâl-i ebdân
İktizâ itmeyicek yorma tenin
Tahte-i tecrübe itme bedenin
Rence kâfî sana Tıbb-ı Nebevî
Tıbb-ı şâfî hikem-i Mustafavî²*

¹ Nâbî, age, b.1395,1400; s. 206.

² Nâbî, age, b.1574,1575,1578; s. 230.

2.2. Ahlâkının Türleri:

2.2.1. Dinî Ahlâk: Nâbî'nin ahlâk anlayışının temeli elbette dinî ahlâka dayanmaktadır. Bu ahlâk insanın kendisini yaratan Allah'a karşı olan ödev ve yükümlülüklerini gösteren ahlâktır. Tanrının rehberliğini baştan kabul ederek onun emirlerini kendisine yol gösterici kabul eder. Sözelimi İslam ahlâkının iki kaynağı olmuş ve bunlardan birincisi Kur'an'a dayanan kitabî kaynaktır; diğeri ise Hz. Peygamberin, vahye dayanarak Kur'an'ı sözleri ve eylemleriyle açıklayan, açımlayan, normlaştıran sünnet kaynağıdır. Kur'an, Müslümanlara esas işlevi iyiyi emretmek ve kötüyü önlemek (emri bi'l-ma'rûf nehyi an'il-münker) olan yetkin ve olgun bir ümmeti tesis etme görevi yüklemiştir. Hz. Peygamber bu görevi gerçekleştirmek üzere vahyin izdüşümü olarak ideal cemaatini kurmaya başlamıştır.

Bu iki temel kaynak, önce Kelam (Mu'tezile, Eş'arî ve Maturidî düşünce geleneği) ve daha sonra Antik dönem felsefesinden beslenen İslam felsefesi (Farabî, İbn Sinâ ve İbn Rüşd düşünce geleneği) tarafından anlamlandırılmış, İslam ahlâk ve felsefesi (etiği) temellendirilmiştir. Bilindiği üzere İslam etiği; *a. "İyilik, Kötülük, Adalet, Yükümlülük" gibi ahlâkî kavramların içeriğinin doldurulması; b. irade-i külliye ve irâde-i cüz'iyeye arasındaki ilişkilerin yorumlanması; c. insanın nesnel ahlâkî norm ve hakikatlerin bilgisine akıl yoluyla erişip erişemeyeceğinin belirlenmesi* hususlarında çok ihtilaflara da varan fikrî tartışmalar sonucunda tesis olunmuştur. Nâbî, bu hususlarda görüş belirtmemiş, Gazalî'nin terkip ettiği çerçevede kalarak nazarîlikten ziyade ahlâk uygulamacılığına vurgu yapmıştır.

2.2.2. Doğal Ahlâk: Bütün ilkel kültürlerde yaygın bir ahlâk türü olup, insana varlığını bir anlamda kendisine borçlu olduğu doğaya karşı olan yükümlülüklerini gösterir. Nâbî bu konuda görüş belirtmemiştir.

2.2.3. Şahsî/Bireysel Ahlâk: Bireyin kendi hayatını yaşarken kendisine karşı olan yükümlülükleridir. Sigara, kumar, alkol, sefahat alışkanlıkları bu türden olup Tanrı'nın ona bahsettiği vücut emanetine zarar vermiş olur ve bunlar ahlâkî eylemler değildirler. Nâbî, şahsî ahlâka çok vurgu yapmış, oğlunun şahsında bu davranışların ahlâksızlık boyutundaki zararlarına dikkat çekmiştir. Bunlar şu şekilde değerlendirilebilir:

2.2.3.1.Kötü Huylar: İnsan yaşadığı toplumun bir ferdi olarak kendisinde mevcut olan bazı kötü huyları sebebiyle sıkıntı yaşar. Öteden beri gerek zühdî, gerekse tasavvufî ahlâk düşünürleri bu hususa önem vermişler ve sürekli olarak kötü huyların denetim altına alınmasını tembihlemişlerdir. Buna rağmen günlük hayatın içinde insanlar doğruyu bilseler de bunu yapmaktan uzaklaşmışlardır. Nâbî de edebî bir bakışla geleneksel ahlâk kurallarını yeniden çağına hatırlatmıştır. Ancak onun farklı olarak oğlunu hedef alarak bu ahlâkî değerleri söyleme dönüştürmesi ahlâk bahçesini tazelemiştir. Çok yüksek siyaset felsefesi yerine, bireyin pratik hayatına dair önerileri çağın gözlemcisi olan şâiri sade bir ahlâk anlayışına yöneltmiştir. Hatta *“gururlu olana karşı sen de kibirli, gururlu ol demiş olsalar da bunun sonucu kavgaya varacağından dolayı sen yine de onu tevazu ile geçiştir.”* (b.563) diyerek çatışma yerine uzlaşmayı önermiştir. Şâire göre kötü huy, kötü alışkanlık ve kötü meşrep sahibini istemeyen kişi yapar:

1. Gurur ve Kibir: Nâbî, gurur ve kibir konusunda dinî ve zühdî görüşlerin etkisi altındadır. Bu çerçevede gurur ve kibrin kötü huylar arasında olduğunu belirtmiştir: *“Her kimin ki işi büyüklenme olsa, gidişatı ve hareketleri başkaları tarafından hazmedilmez. Gururlu olmak şeytanın sıfatıdır. Gururlu kişi tıpkı şeytan gibi Allah katından kovulur. Büyüklenen kişilerle oturup konuşma. Bu tip kişilerden daima kaçın. Büyüklenme ve gururlu olma insanın tabiatında vardır ve bunlar müzmin hastalıktır. Bu vadiye düşen iflah olmaz.”*

Tab’-ı âdemde olur kibr ü gurûr

Maraz-ı müzmin ü zahm-ı nasûr¹

2. Yalan ve Riyakarlık/Düzenbazlıktan Uzak Durma: Nâbî, ilk olarak *“yalan ve aslı olmayan şeyi sakın söyleme ki kendi söz sabahında parlaklık olsun.”* diyerek bu kötü huyun hem bireysel, hem dinî, hem de sosyal hayatta zararlarına dikkat çekmiştir: *“Yalanın İslam’ın içinde yeri yoktur. Bütün işlerin bozukluğunun aslı yalandır. Akıl sahibi kişiler onu yapmaz.”* Bu çerçevede yalana bir yerde izin verildiğini ve kötülenmediğini de eklemiştir: *“Yalan söylemekten kastı sadece düşmanları ıslah etmek ise bu takdirde yalan kötülenmemiştir.”* Yalan söyleyenlerle dostluk kurulmasını uygun görmemiş ve bunu dinî kaynak olan Hz.Peygamber’in hadisi ile teyit etmiştir. Yine yalan söyleyenlere yemin ettirmemeyi de tembih etmiştir. Şâirin yalan söylemenin ötesinde yalanını yemin de ederek kanıtlamaya çalışanlara yönelik kızgınlığı ve tepkisi de olmuştur: *“Yalanlarını inandırmak için yemin edenler imanlı kişiler değildir. Hatta üst üste ettikleri yeminler de*

¹ Nâbî, age, b.564, s. 96.

yalancılıklarının şahididir.” Böylece şâirin yalan konusunda üç tavrı olmuştur: ilki “*sadece yalan söyleyenler*”, ikincisi “*yemin ederek yalan söyleyenler*”, üçüncüsü ve “*daha şenîsi yani iğrenci*” ise “*kerametlerinin şöhretine canlılık vermek için yalan rüya uyduran*”lardır.

Şâir, yalanın başka bir görüntüsü olan “*sahteliğe ve iki yüzlülüğe*” de yönelerek, aslında öyle olmadıkları halde o görüntüyü veren ve dolayısıyla yalancı olan sahte şeyhleri, acımasızca ve en keskin tavsiflerle eleştirmiştir. Buna karşılık uzun ve çok keskin dille eleştirdiği “*riyakarları*” ve “*kalleşleri*” gerçek olanlardan ayırmış, gerçek dervişleri, velileri överek diğerlerinden üstün tutmuştur:

*Didiğim tarz-ı riyâkârandır
Tavr-ı bâzîçe-i kallâşândır
Yoksa her sâlik-i dervîş değil
Âşık u sâdik u dil-rîş değil¹*

3. Remil ve Münecimlik: Nâbî, her devirde insanların zaafî olan gaybî bilme merakının iyi bir davranış olmadığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle “*remil ve münecimlik*” ile uğraşmayı tasvip etmemiş ve bu işleri yapanları “*kötü ve şom*” sıfatlarıyla nitelemiştir. Çünkü o “*bütün hadiseler takdir olunduğu gibi cereyan eder. Onun için gelecek kaygısını unut da huzurlu ol. Remilde karşına çıkan şeyleri de gerçek sanma, gaybî Allah bilir, aldanma*” diyerek bu husustaki İslamî düşünceye hatırlatmada bulunmuştur:

*Remlün ahkâmını gerçek sanma
Gaybî Allah bilir aldanma²*

4. İçki ve İşrete Bulaşmama: Şâir bireysel ahlâkî ilgilendiren ve toplumdaki ziyade kendilerini ilgilendiren, ancak bedenlerine zararı olan ve dinen de yasaklanan içkiden uzak durulmasını ikaz etmiştir: “*Bütün kötülüklerin anası olan içki ile safa eyleme ki o anadan bin bir çeşit belâ çocukları doğar. Bunun kötülüğü bütün şehir içinde yayılır ve sana ya sarhoş derler ya da içkici. Aman ha, sakın içkiye düşkün olma. İnsanı mest eden, gerçekte içkinin verdiği sıkıntıdır*”:

*El hazer olma sakın bâde-perest
Ki ider renc-i humâr âdemi mest³*

Şâir, içkiyi tuzak olarak görerek bu tuzağa düşülmemesini, düşüldüğünde tövbe edilmesini hatırlatır. İçki içenlere karşı sert tepki verilmesini asla doğru bulmaz ve edebî bir söylemle “*onların sarhoşluklarına*

¹ Nâbî, age, b.916, 917; s. 142.

² Nâbî, age, b.649; s. 106.

³ Nâbî, age, b.660; s. 108.

itiraz edip de deliye taş atmış olma” diyerek sarhoşa karşı davranışı da belirler:

İ'tiraz eyleme mestânelere

*Olma taş atıcı dîvânelere*¹

5. Müskirât: Nâbî, içki dışında müskirat denilen uyuşturuculara da zararından dolayı dikkat çekmiştir: “*Keyif verici “müskirat” kullanmaya sakın kendini kaptırma ve sakın eroin pisliğine bulaşma. Kokain ve esrar da en kötülerdendir ve onları kullanan ise insan değil, eşektir.*”

Ârif-i keyfe sakın olma zebûn

*Olma âlûde-i büş ü afyon*²

6. Tavla ve Satranç Oynamaktan Uzak Durma: Nâbî, oyundan sıkıntı olduğu durumlarda uzak durmasını bu iki oyunun sembolik anlamlarını açıklayarak belirtmiştir. Ona göre, tTavlanın altı kapısı, pulları, düşesi, siyah ve beyaz iki zarı; satrancın, atı, piyadesi, şahı, veziri “sırlarla dopdolu, hazine içinde hazine”dirler. Ancak bu oyunların anlamlarını bilmeyenler, boşu boşuna zaman harcarlar ve evlerinde çocukları aç bile olabilir. “Bir çok ahmak bunu zevk zanneder.” Tavla caiz değildir, satranç ise devamlı oynanmadığı takdirde caizdir.

2.2.3.2. Güzel Huy Edinme: Nâbî, bireyin kendi iradesiyle kendi sorumluluğunu taşıyarak güzel huylara sahip olabileceğini kabul etmiştir. Ona göre ahlâkın gerektirdiği iyilik, her şeyi kendisine çeker, olmazları oldurur; ahlâk güzelliği insan hayatında tazelik sağlar, kalpleri açar, istekleri yeşertir: “*Yoksun olduğun iyi huyları bir say hele. Sonra da mülayim gönüllü ve derviş yaratılışlı ol. Huyca zengin, alışkanlıkça alçak gönüllü ol da böylece kurtuluş gülistanına kök sal. Yumuşaklık, terbiye ve iyi yolda olmak, hür olanları bile zaruri olarak sana köle eder. Çatık kaş ve kırışık alın (suratını buruşturmak) iyi ahlâka hiç de uygun düşmez. Ahlâkça iyi yaratılışlı ve meşrepçe geniş olmak, kalp aynasına parlaklık verir. Güler yüzlülük rahmet alametidir. Yüzü ekşitme ise nefrete sebep olur.*”

Virür âyîne-i kalbe işrâk

Vüs'at-i meşreb ü tîb-i ahlâk

Hande-rûluk eser-i rahmetdir

*Türş-rûluk sebab-i nefretidir*³

¹ Nâbî, age, b.665; s. 109.

² Nâbî, age, b.676; s. 110.

³ Nâbî, b.555, 56; s. 93.

Şair Nâbî Sempozyumu

“Halka yumuşaklık ve alçakgönüllülükle selam ver ve sakın zorla onlara ayağa kalkma külfetini yükleme. Sana hürmet gösterilirse ne güzel; sana hürmet göstermeyen cahil ile de sakın tartışma. Utanma duygusu ve edep sende mevcut iken elbette bunlar senin saygınlığına sebeptir. Edep insanın süsüdür. Davranışlarında ahlâk güzelliği gözet, hayatında tazeliğin nasıl yeşerdiğini gör.”

*Hüsn-i hulk ile gözet âdâbı
Gör hayâtında olan şâdâbı¹*

1. Herkesle İyi Geçinme: Nâbî, toplumsal hayatın en yakın ilişkisi olarak komşuluğu görmüş, komşu ile geçinmenin ahlâkî değerlerine ilişkin, gerek dinî gerekse insanî boyutlarını şerefli kabul etmiştir: *“Komşularına eğri bakışla bakma, mahrum ve düşkünlere iltifatta bulun. Komşu hakkını uyumla gözet; kimse senden azar çekmesin (incinmesin). Yalnız başına lokmaya ağız açma, nimetten onlar da faydalansın. Sana ihtiyaçları oldukça onlara yardım et, gölgeni düşkünlerin sığınak yeri yap. Kimseye kin ve düşmanlık gütme, asayişini terk etmeyi adet haline getirme. Öfke, hiddet ve kin gösterme, çatık kaşını kimseye gösterme. Gönül güzelliği ile herkes ile geçin. Cimri de olsa herkes ile gönlün hoş”* olsun:

*Hüsn-i hâl ile geçin herkes ile
Hoş-dil ol herkes ü her nâ-kes ile²*

“Kimseyi incitmeme, kalp kırmama, iddiacı olmama, inatçılık, kuru kavgaya bulaşıp mahkemelere düşmeme, padişaha şikayet yerine Allah’a havale etme” de onun önerdiği davranış biçimleridir. *“Başkası için vâsî, kefil ve vekil olma da insanı zelil eden davranışlardır, dostlar için yar olunmalı, bâr (yük) olunmamalı”*dır:

*Yâr ol dostlarına bâr olma
Sû-i hulk ile dil-âzâr olma³*

Şâirin başkasına, *“vâsî, kefil ve vekil olma”* davranışlarını uygun görmemesi devri için ileri bir etik değerdir. Çünkü bu davranışlar insan onurunu inciten davranışlardır. Onun ahlâkî değer olarak *“kuru kavga ve çekişme”*den uzak olmasını önermesi ve adaleti sağlayan yer olan mahkemelere düşülmemesini önermesi ilgi çekicidir: *“Mahkemeye uğrama, sakın başını kuru kavgaya bulaştırma. İnsanlarla kavga ve çekişme halinde olanın eline rahatsızlık ve sıkıntıdan başka bir şey girmez. Kimse ile inatlaşma ve kimseye ayak direme ki bunlar, düşmanlık ateşini tutuşturur.”*

¹ Nâbî, b.581; s. 97.

² Nâbî, b.535; s. 91.

³ Nâbî, b.539, s. 91.

Ahlâkî fikirlerini içeren beyitlerinde ahlâkın işlevselliği vurgulanmakta, ahlâkın hukuktan önce geldiğine dikkat çekilmektedir:

Uğrama dâ'ire-i da'vâya
Başını salma kurı gavgayı¹

2.Utanma ve Edeb: Şâir, Dinî ahlâkın önemli ilkelerinden olan utanma veya haya duygusu ile edebi, bireysel ahlakın vazgeçilmez değerleri olarak kabul eder ve bunların “iman nurunun süsü” olarak birey tarafından kazanılmasını ve değer kabul edilmesini önerir: *“Utanma duygusu ve edep sende mevcut iken elbette bunlar senin saygınlığına sebeptir. Utanma duygusu iman nurunun süsüdür. Utanmazlık ise dünya ve âhrette ne yaman şeydir. Edep insanın süsüdür, edepsiz ise şeytanın arkasından gidendir. Ki o şeytan edepsizliği yüzünden hasede düştü ve Allah'ın rahmetinden kovuldu:*

Şermdür gâze-i nûr-ı imân
Bî-hayâlık iki âlemde yamân
Edeb ârâyîşidür insânın
Bî-edeb tâbî'idür şeytânın²

3. Ağır ve Vakarlı Olma: Nâbî, ağırbaşlılığı, vakar sahibi olmayı güzel davranış olarak nitelemiş, hafif meşrep olmayı, başkasının evine davet edilmeden gitmeyi doğru bulmamıştır: *“Rüzgar gibi her yere girip çıkma, güneş gibi de her kapıyı dolaşma Evinden dışarı çıkma ki evinin içindeki halvet köşesi cennettir. Başkalarının evine davetsiz gitme. Her davet edildiğin yere değil, saygı ve itibar göreceğin eve git. Vardığın yer doğru insanların olduğu yer olmalı, fesat ve kötülük yuvası olmamalı”*

Varma gayrun evine bî-da'vet
Ola ammâ o da ehl-i hürmet
Varduğun meclis ola ehl-i reşâd
Olmaya encümen-i fisk u fesâd³

4. Sır Saklama: Sır saklama bireysel ahlâkı ilgilendiren bir davranıştır. Bu çerçevede şâir bu ahlâk değerine vurgu yapmış, şüpheyi benimsemiş, ama şüpheci olmayı doğru bulmamıştır: *“Tanış olmayanlara sırrını açma. Meclise girmelerine yol verme. Herkesi sırrına mahrem etme,*

¹ Nâbî, age, b.543; s. 92.

² Nâbî, b.580, 581, s. 97.

³ Nâbî, age, b.604, 605, b. 100.

Şair Nâbî Sempozyumu

sırrını pazarın satılan süsü yapma. Herkesin sözünü doğru sanma, ama herkesi de münâfık sanma.”

Herkesün kavlini sâdık sanma
Cümleyi lîk münâfık sanma¹

5. Sabır Gösterme: Bireysel ahlâkın en önemli değerlerinden birisi de sabır ve sabırlılık halidir. Nâbî, sabır değerine dinî kaynaktan dayanak olarak Allah'ın ismini göstermiş ve sabrı, hikmetlerden en önemli hikmet olarak göstermiştir: *“İşlerinde acele etme, sabırlı ol. Sabır, kapı üzerinde duran, sıkıntılardan sonra sevinç anahtarıdır. Sabır ile düşmanlar dost; yol kesiciler yol gösterici olur. Her işin düğümünü çözen sabırdır. Karanlık gece bile sabreder de sabaha erişir.”*

Sabr kıl itme umûrunda şitâb
Sabr miftâh-ı ferecdir ber-bâb
Sabr ile dost olur düşmenler
Sabr ile rehber olur reh-zenler²

2.2.4.Sosyal Ahlâk: Esas ahlâk türü olup insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde söz konusu olmaktadır. Birey, sosyal bir hayatın içinde başkalarıyla birlikte yaşarken sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Tıpkı başka insanların özgür olamadığı gibi, kendisi de müeyyidesi olmayan ve sadece vicdanî sorumluluğu olan ahlâk kurallarının içinde özgürdür. Bu bağlamda, bireyin toplumsal ilişkilerini düzenleyen sosyal ahlâk değerleri Nâbî tarafından çok önemsenmiştir.

1.İstiğnâ/Tokgözlülük ve Kanaat: Şâir istiğnayı bireysel ahlâkın temeli kabul etmiş ve bu ahlâkî değere ilk olarak çok büyük önem atfederek ayrı bir başlık altında incelemiştir. Muhtemelen çağının kargaşa ortamında gözlemlediği en derin sorunların başında kendisinin olanla yetinmeyip kanaat etmeyen sadrazamlar, ayanlar, kazaskerler, âlimler, şeyhler, tüccar, esnaf, köylü-şehirli açgözlülüğünü görmüş olmalıdır. Esasen bu sorun sadece Nâbî çağının değil her devrin ve bugünün de sorunudur. Batı edebiyatında Gustave Flaubert'in Madame Bovary'si ve Türk edebiyatında Hâlid Ziya'nın Aşk-ı Memnû kahramanları Bihter'i Behlül'ü sürekli bir açgözlülükle intihara kadar gitmemişler midir? Liberalizm de bu açgözlülüğü tüketim

¹ Nâbî, age, b.599, b. 99.

² Nâbî, age, b.1032,1033; s. 158.

toplumuna sürükleyerek maddî ihtişamın içinde dalavereci, sahtekâr, mutsuz insanlar yaratmamış mıdır? Şâir, zühdî ve dinî tasavvufun çok önem verdiği bu ahlâkî değeri insanın hırslarını ve ihtiraslarını kendi iradesiyle denetim altına alması olarak görmüştür: “Kimseye ihtiyacını arz etme de minnet yükü altında eğrilme. İsteğin için ağzını sakın açma; dilenme sözleriyle dudağını bulaştırma. Hırs ve tama sahibi olan kişi rezildir, şereflik kimyası tokgözlülüktür. Kıymetini yücelt bayağı olma., her gördüğüne istek duyma.”

Eyleme kimseye arz-ı hâcet
Olma ham-geşte-i bâr-ı minnet
Dehenin hâhiş için eyleme bâz
Olma âlûde-leb-i harf-i niyâz
Sâhib-i hırs u tama’ rüsvâdır
Kîmyâ-yı şeref istiğnâdır
Âlî it kıymetüni hâr olma
Gördüğün şeye talebkâr olma¹

Ona göre; “açgözlülük kötüdür, çünkü takdir herkese bir rızık ayırmış ve bu nedenle kul başkasına değil Allah’a yönelmeli onun ihsanına muhtaç olmalıdır. O, herkese minnetsiz verir, kullar ise arada bir alettir, bir vasitadır. Onun için sebepleri terk etmek doğru değildir, sebepler müsebbib olmadan neye yarar? Böylece kulun önce Tanrı’ya, sonra sebeplerine sarılması gerekir.”

Bî-müsebbib sebebi itme taleb
Hayrete cümle budur işte sebab²

“Kul Tanrı’ya o kadar âşık olmalı ki rızık da kula öyle âşık olur ve kul ona yürümeden rızık ona yürür. Tanrı’nın verdiği ile kanaat edip evin köşesinde yaşamak hoştur. Fakirlikten korkarak kullara minnet duymak yanlıştır, nimetin sahibi olan Tanrı kulunu aç bırakmaz, minnetle olan nimet yenilmez, hatta kokusunda minnet olan gül bile koklanmaz, “müstağnî” olunur:

Künc-i kâşânede râhat hoşdur
Dâde-i Hak’la kanâ’at hoşdur
Yime minnetle olursa ni’met
Kokma gül kim ola bûy-ı minnet³

¹ Nâbî, age, b.478, 479, 480, 481, 482, 483, 484; s. 82, 483.

² Nâbî, age, b.490, s. 84.

³ Nâbî, age, b.493, 501; s.8 5, 86.

2.Söz Söyleme Ahlâkı: Nâbî, belagatın “muktezâ-yı hâle” göre konuşmasını, yani iletişimin vazgeçilmez ilkesi sayılan güzel ve yerinde ifade etmesini de sosyal ahlâkın odağına yerleştirmiştir. Antik devirlerden beri Aristo'nun Retorik adlı eserinde olduğu gibi İslam dini de güzel ve etkili söylemeye önem vermiş, tasavvuf ahlâkında da bu “söylem”e ait uyarılar yapılmıştır. Gerek Mevlâna ve gerekse Yunus Emre'nin şiirlerinde yumuşak olmayan, sert, kırıcı söylemeye dair uyarılar, güzel ve kalbi yumuşatan söylemeye yönelik ilkeler dile getirilmiştir. Nâbî de bu bağlamda söz söylemenin ahlâkını ilkeleştirmiş, sosyal hayatın en zor ilişkilerinden olan iletişime, şâir olması nedeniyle doğru ve sağlıklı çerçeve kazandırmıştır:

2.1. Hezl ve Mizahtan Uzak Durma: Nâbî, hezl ve mizahı meslek edinmeyi, muhatabın nefretini kazanma ihtimali nedeniyle toplumsal ahlâk bakımından zararlı bulmuştur. O, keskin başlı kırıcı lâtifeye feda etmenin doğru olmadığını, ne kadar güzel olsa da eğer bir ucu dosta dokunan bir “söz oku” ise bu çeşit latifenin dostlar için nefret sebebi olup sonunda mutlaka kötülüğe yol açacağını düşünmektedir: *“Hezl ve mizahı meslek edinme. Çünkü bunlar dostluklarını endişeye düşürür. Bunlar samimi dostlar için nefret sebebi olur. Sonunda mutlaka bir kötülüğe sebep olur.Parlak latifenin bir tarafı yanan ateştir.”*

*Eyleme hezl ü mizâhı pîşe
Düşürür dostlarını endîşe¹*

2.2. Latifeli Söz Söyleme: Nâbî'ye göre, zariflerin güzel latife dediği “söz”, ahlâkî bir değerdir ve bu değer “yerinde söylenmiş az ve öz, ama manası çok olan bir söz” olmalı, kimsenin gönlünü incitmemelidir. *“Latife olan söz, gönül bahçesinden kopmuş gül olmalı, onu duyan ise bülbül olabilmeli, gülün kokusu gibi sineleri açıp kinleri gidermelidir. Yine kulağa vuslat müjdesi getirerek işiteni coşturmalı, dünya durdukça o söz durmalı, aksi takdirde böyle latifeden uzak durulmalıdır, hayırlı amel de bu”dur:*

*Hiç latîfe dime ol söz okına
Ki ucu hâtır-ı yâre tokına
Garaz-âîlûde nûkât-ı ser-tîz
Didiler ana latîfe zurefâ
Ki mahallinde ola cılve-nümâ
Lafzı endek ola ma'nâsı kesîr
İtmeye kimseyi asla dil-gîr
Bâğ-ı dilden yeni kopmuş gül ola
Gûş iden vasfı ile bülbül ola²*

¹ Nâbî, age, b.510; s. 87.

² Nâbî, age, b.514-519; s. 88.

2.3. Zemm ve Gıybet Söylememe: Güzel söz söyleme bir değerdir, ideal bir eylemdir. Hezl ve mizah (yergi ve güldürü) kötü bir eylem olmamakla birlikte nefret uyandırdığı için bunlardan uzak durulmalıdır. Bunun yanında söz meclisinde “zemm ve gıybet” yani çekiştirme ve dedikodu yapma ise akıllı olana ayıptır; hatta zevki, gereği ve lezzeti olmadığı gibi günahı da diğer suçlardan çoktur:

*Eyleme kimseyi zemm ü gıybet
Aybdur âkil olana bu sıfat
Zevki yok âlemi yok lezzeti yok
Günehi gayrı me'âsîden çok¹*

2.4. Meclis Âdâbı ve Kalp Kırmama: Sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarının başında gelen söz meclisleri, iletişimin olduğu kadar bildirişimin de olduğu mekanlardır. Söz meclisleri bir eğitim yerleri olarak konuşma ve anlama işlevi görmüşlerdir. Konuşmanın yerinde olması, keskin dille kalp kırmanın olmaması, konuşma ahlâkının en önemli değeridir. Öteden beri kalp kırmanın en kolay olduğu anlar, konuşmalarda cereyan etmekte ve konuşmacılar farkında olarak veya olmayarak keskin ve öfkeli dille muhatabını üzmektedir. Bu söz meclislerinde bulunup dinleme adabı yanında konuşmalara da katılım gerekir: “*Mecliste tekdüze susup durma; yeri geldikçe dil ol, yeri geldikçe kulak. Sözü mümkün olduğu kadar kısa tut ki, inci ve mercan gibi değerli olsun. İnsanda bir dil, iki kulak vardır. Öyleyse sen de bir söyle, iki sus. Gerçi çok konuşan hafiflik eder; buna karşılık dinlemeyi tercih eden ağırlık eder. Sözü ne kısa ne de uzun söyle. Sözü ne zaman söylemesi gerektiğini iyi ayarla ve sözünde ne hafif ol, ne ağır*”:

*İt kelâmun ne kasîr ü ne tavîl
Gözle vaktin ne hafif ol ne sakîl²*

“*Riyakarlık meclisine aşâğılık kişiler katılır, ondan elde edilen sonuç da fenalıkların yağmalanması olur. Kimseye sertlikle cevap verme, bilakis lütuf ve yücelikle hitap et. Kimsenin aybını yüzüne vurma; bir kişi ayıplı da olsa onun sözünü sonuna kadar dinle. Asla kimseyi cahillikle suçlayıp da Allah'ın yarattığı bir insanı ayıplama. Aman ha kimseyi ayıbıyla ayıplama. Böyle bir şeyin sonucu ebedî bir tasa*” olur:

*Kimsenin aybına ta'n itme meded
Ki olur hâsılı endûh-ı ebed³*

¹ Nâbî, age, b.523, 524; s. 89.

² Nâbî, age, b.613; s. 101.

³ Nâbî, age, b.623; s. 102.

Şair Nâbî Sempozyumu

“Cancağızım Hele ne yaparsan yap da, tek kalp kırıcı ve keskin dilli olma. Hatır yıkmak günahların en büyüklerindedir, hatta bütün günahların en kötüsü”dür:

*Hele n’eylersen it ey rûh-ı revân
Olma hâtır-şiken ü tîz-zebân
Kesr-i hâtır günehin ekberidir
Cümle-i mâsiyetin bed-teridir¹*

Sonuç olarak güzel söz söyleme ahlâkî davranışın en değerlisidir, bu davranışın sosyal hayata uygulanması ise huzur tesis etmektedir. Sosyal hayattaki bir çok problemin kaynağında konuşma adabına özen gösterilmemesi vardır. Çağlar boyunca sürekli vurgulanan bu konuşma adabı insanların birbirinden emin olmasını sağlamıştır.

2.5. Nifak ve Tezvirde (İki Yüzlülük ve Bozgunculuk) Uzak Durma:

İki yüzlülük ve bozgunculuk anlamlarına gelen “nifak ve tezvir” sosyal hayatı ilgilendiren kötü davranışlardır. Her devirde kullanılan “nifak tohumları veya tezvirât” deyişleri, sosyal hayatı huzursuz eden kargaşanın, sosyal çalkantıların kaynağı olarak kabul edilmiş davranışları tanımlamak için söylenmiştir. Nâbî, özellikle Kadızadelerle başlayan, II.Viyana Kuşatmasından Karlofça’ya kadar süren sosyal çalkantılarda dalgalanan iki yüzlülük ve bozgunculuk davranışlarını gözlemiş ve en zor zamanlarda bu davranışların yol açtığı tehlikeleri görmüştür: “İki yüzlülük ve bozgunculuğu alışkanlık haline getirme, çünkü bunlar barış sarayını berbat eder. Kalbinde hileye yol (sebil) olma Budala ol, sade gönüllü ol, ama cimri olma. Hile düzenbazlık çok kötü iştir, onu yapanlara kazandırdığı ortalığı karıştırmaktır. Haksızlık, nifakçılık, kötü niyetlilik, bozgunculuk, ahlâk kötülüğü cehennem ehlinin sıfatlarıdır ve ehl-i iman için kötü davranışlardır.”

*Gadr ü bed-ahdi vü tezvîr ü nifâk
Habs-i endîşe vü sû’-i ahlâk
Sıfat-ı ehl-i cehennemdir hep
Ehl-i imân olana kemdir hep²*

Şâir, sosyal hayatın en kötü davranışlarını belirttiikten sonra, yine sosyal hayatın en önemli ahlâkî değerlerini dini kaynağa dayandırarak açıklamıştır: “Hz.Peygamber dedi ki, Müslüman, halkın dilinden ve elinden emin olduğu kişidir.” Çünkü “iman ehlinin kanı, malı ırzı” Allah’ın birer

¹ Nâbî, age, b.626, 627; s. 103.

² Nâbî, age, b.640,641; s. 105.

emanetidir. Bu emanet aynı zamanda sosyal hayatın temeli olan bireyin insan olma onurudur:

*Didi Müslim odur ol server-i dîn
Halkola dest ü dehânından emîn¹*

2.6. Fakirlere Kötülük Etme ve Âyânlıktan (Eşraf) Uzak Durma:

Nâbî, “*âyân ve hükkâm*” terimlerini sosyal hayatın önderleri olarak kullanmış, “âyânlık”tan “*toplumun ileri gelenlerini veya önderlerini*”, “hükkâm”dan ise “*yargıçlar ve yüksek idareciler*”i kast etmiş, ancak âyânlıktan uzak durmayı neredeyse ahlâkî bir değer olarak görmüştür. Neredeyse halka zulmetme gibi bir işlevi gerçekleştirme konumuna gelen bu sorumluluk makamlarının içinde olmayı asla benimsememiş ve üst düzey görev almamayı ahlâklılık davranışı olarak görmüştür.

Bilindiği üzere Gazalî de Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer’e yazmış olduğu mektupta Nizamiye Medresesinde görev almasını sorumluluk olarak görmüş, aynı şekilde Sencer’in tekrar göreve gelmesi için yaptığı teklifini “*Bir hükümdar sarayında görev almayacağım, Bağdat’a gelir gelmez öldüğümü farz edin. Nizâmiye Medresesine müderris seçmeyecek misiniz?*” diyerek reddetmiştir.² Bu bakımdan şâir, sosyal hayatın tüm ahlâkî kargaşası içinde, “doğru ve ahlâklî” kişinin, üst düzey makamlarda sorumluluk alamayacağı görüşünde olup bunun yerine birey ahlâkını tercih etmektedir. O kadar ki şâir, devrinde “*âyânlığa niyetlenen kişinin hayasız ve edepsiz olması gerekir*” gibi bir kesin yargıya varmıştır. Sosyal hayatın bu manzarası karşısında onun önerdiği ahlâkî değerler ise, bir sorumsuzluk, himmetsizlik kabul edilse bile, kendi kurduğu çevrede, kitap okuyarak, gerekirse kuru ekmek yiyerek güven içinde yaşamaktır: “*Sakin âyânlığa (resmî ve sivil ileri gelenler) heves etmesin, orta halli bir vatandaş ol ki bu sana yeter. Sakin âyândan olayım diye üzülme. Âyâna bağımlı olmaktan kaçın da hiç mahkeme ve divana uğrama. Gerekirse aylarca evinin kapısından dışarı çıkma. Huzurlu evinden dışarı çıkma. Kitabı eline al ve kapını üstüne ört, kapının dışından haberin olmasın. Tarih, kıssalar ve hikayeler oku, ki bunlar insana hususî meziyetler verir. Eğer meşguliyetin olursa hadis ve tefsir olursa o günün ne güzel gündür ve ne güzel uğraşdır. Meclisinde kadı ve paşadan söz açma, sana bu tür söz söylemek gerekmez, o kişiyi sanatında susturmaya çalış. Bu ömür laklaka ile geçmesin, halktan kendini koru, gizle. Kanaatkar ol da gürültü ve patırtıya yaklaşma, kuru ekmekle geçin de emin ol. İnsana lazım olan rahattır, bırak sana himmetsiz esinler.*”

¹ Nâbî, age, b.642; s. 105.

² Korlaelçi, agm, s. 87.

*Kâni' ol dağdağaya olam karîn
Nân-ı huşk ile geçin tek ol emîn
Âdeme lâzım olan râhatdır
Kod isinler sana bî-himmetdir¹*

2.7. Laf Taşımadan Uzak Durma: Nâbî, sosyal hayatın en problemlî ve kötü davranışlarından birisi olan “laf taşıyıcılığı”nı tasvir etmeye çok önem vermiş ve “nemmâm” da denilen “münafık, arabozucu, koğucu”ların durumlarını son derece edebî tasvirlerle ayrı bir başlık altında işlemiştir. Gerçekten de laf taşıyıcılığı münafıklık kastıyla çok kötü sonuçlara yol açmakta, insanlar birbirlerine düşman olmakta, çekişme, bozgunculuk ve fitne koparmakta; insanlar da bu tür dedikodu haberlerine susamış vaziyettedirler. Hatta o dedikoduya neden olan haberin sıcaklığı kaybolmuş olsa da taşrada bu haber yeni imiş gibi iki üç ay sonra taze imiş gibi nakledilir. Şâir, bu davranıştan uzak durulmasını Allah’ın “fitne çıkarmak adam öldürmekten beterdir” ayeti ve Hz.Peygamber’in “lüzumsuz ve boş söylemeyi terk etmek dinin güzelliğidir” hadisiyle hatırlatarak bu sosyal sorunun dinen de uygun görülmediğini belirtmiştir: “*Sakın ha söz taşıyıcılık yapma ve koğucunun sözlerine postacı olma. Kulak kesesine giren sözleri tellallık yapanlar gibi satma. Şeytanın bayrağını yükseltici olup insanları birbirine düşürme. Dilini sözler için bir cadde yapma, sana da söz nakilcisi demesinler. Bir meclisten bir meclise söz getirme ve ağzını emanet sandığı yap. Ağzını ve kulağını emanete sandık eyle. Eğer sorsalar bile iyilikleri için inkar et*”

*Bezmden bezme götürmesühanı
Eyle sandûk-ı emânet deheni
Dehen ü gûşî emânet-kâr it
Ger sorarlarsa dahî inkâr it²*

2.8. Ziraat Ahlâkı: Nâbî, tarım toplumunun bir ferdidir. Ekip biçme ise Hz.Adem’e kadar giden bir iştir. Çiftçi kendi tarlasını kendi ekerse daha doğru olur, kazancı yüksek olur, halbuki başkasına verirse hayrını başkası görür. İcârcıların yalancılıkları çok olur, türlü bahanelerle seni oyalayarak kederlendirirler. Kendin tarlanı eksen ve ürettiğini bekletsen “*ihtikarcı yani stokçu olarak tanıyıp malını yağmalarlar ki zaten dinen de yasaktır.*” Onun

¹ Nâbî, age, b.832, 833; s. 131.

² Nâbî, age, b.1489, 1490; s. 218.

için “eğer köyünden mahsul rahatça geliyorsa senin ayrıca toprak ektirmene gerek yoktur. Çiftliğin de bir anlamı yok; onunda masrafı faydasından çok olur.”

Sonuç:

Nâbî'ye göre, devrin sosyal hayatının bozulmasında ciddî bir ahlâk sorunu olmuştur. Halbuki İslamiyet güzel ahlâka önem vermiştir. Kişiyi mutlu edecek yaşama tarzı ahlâka uymakla mümkün olacaktır. Bu noktada şâir ahlâkçı bir misyon yüklenmiştir, ancak bu misyon tasavvufun önerdiği ahlâkçı modele de uygun değildir. Ona göre kişi, sufler gibi nefsini dünyevî zevklerden alıyarak ahlâkî değerleri yaşamamalıdır. Dini terbiyeden geçmelidir, ibadetini yapmalıdır, fakat ölçüyü kaçırmamalıdır. Onu bu noktaya getiren geçmişin sosyal sebepleridir ki bunda Kadizadelilerle Tekke mensuplarının ifrat-tefrit gibi iki aşırı uca giderek toplumu gerginleştirmelerinin kötü hatıraları etkili olmuştur.

Nâbî, yaşadığı Osmanlı toplumunun Urfa-İstanbul-Kamaniçe-Mekke-Medine-Halep gibi bütün önemli coğrafyalarında bulunarak gözlemler yapmış, tespit ettiği problemlere bir şâir yaklaşımıyla model önermiştir. Modelinde yönetenlere eleştiri olmasına rağmen, sistemle ilgili öneri getirmemiş, oğlunu temsilî olarak merkez alarak ahlakçılığa vurgu yapmıştır. Köktenci bir anlayışla yeni bir ahlâk felsefesi peşinde olmamış, ancak geleneksel İslam ahlâkî kurallarını yeniden güncel hayatın önüne getirmek şeklinde olmuştur. Bunun için de kişinin erdemlerle donanması gerekir ki bu erdemlerin belli başlıları şunlardır: *Ölçülü olmak, tevekkül sahibi olmak, tokgözlü (istiğna) olmak, kanaat sahibi olmak, hakkını arayarak sıkıntılara sabır göstermek, alçakgönüllü olmak, dili alay, şaka, yalan, dedikodu, gıybet, münakaşa, boş konuşmak gibi zararlı davranışlardan alıkoymak, güler yüzlü ve tatlı dilli olmak, gururlu, kibirli ve bencil olmamak, haya ve edeb sahibi olmak.* Bu ahlakî değerlerin biçimden ziyade içeriğine yönelerek özne olan oğlunda içerik bilinçlenmesini önemli saymıştır. Şâir olarak her ahlâk değerini çok özgün söylemlerle ifade etmiş, öğüt verme yerine bu değerlerin eskimiş anlamına değil, yeniden anlamlandırılmasına özen göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1990.
Bilkan, Ali Fuat, *Hayrinâmeye Göre XVII. Yüzyıl Düşünce Hayatı*, Ankara, 2002.
Cevizci, Ahmet, *Felsefe*, Bursa, 2007.
Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara, 1995.
Karahan, Abdülkadir, *Nâbî*, Ankara, 1987.
Mengi, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Temsilcisi Nâbî*, Ankara, 1991.
Pala, İskender, *Şâir Nâbî Hayriyye*, İstanbul, 1989.
Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Düşüncesine Giriş*, İstanbul, 1954.

ŞAİR NÂBÎ'NİN ŞİİRLERİNDE DÖNEMİNİN TOPLUMSAL VE DİNİ HAYATINA DAİR İPUÇLARI

Ümit AKTI*

Din sosyolojisi sadece günümüz toplumlarının dini yaşayış ve davranışlarıyla ilgilenmez. Tarihe mal olmuş toplumdaki dini tezahürlerin sosyolojik tetkiki de onun çalışma alanı içindedir.¹ Sanat ve özellikle de edebiyat tarihi sosyal bilimciler açısından son derece öneme sahiptir. Edebiyat bir bakıma sosyo-kültürel kişiliğimizin söz ve yazı halinde kendini dışa vurması demektir.² Nâbî'nin eseleri incelendiğinde görülmektedir ki, XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî, toplumsal ve devlet kademesinde yaşanan sosyal problemler ve onlara ışık tutan kendi çözüm önerilerinden meydana gelen ciddi belge niteliği taşıyan malzeme bulunmaktadır. Bu sebeple biz de onun eserlerinden hareketle yaşadığı dönemin dini ve toplumsal hayatına dair özelliklerden bazılarını ortaya koymaya gayret ettik. Konuyu çalışırken Nâbî'nin inanç ve fikirlerinin toplumsal bağlamlarını, sosyolojik olarak değerlendirmeye çalıştık. Ancak bu tür incelemelerde şâir veya yazarın hayatını etkileyen olaylar ve onların psiko-sosyal etkilerinin eserlerine yansımış olabileceğini her zaman göz önünde bulundurmak gerekir.

1. Hayatı

XVII. yüzyıl sonlarıyla XVIII. yüzyıl başlarında yaşamış olan Yusuf Nâbî Efendi kendi beytinde de ifade ettiği gibi,
Hâkimiz, mevlididir Hazreti İbrahim'in
Nâbiya rast makamında Ruhâvîyiz biz

Ruha yani Urfa'da 1642'de doğmuştur. Şâirin Urfa'nın köklü ailelerinden Hacı Gaffarzâde ailesine mensup olduğu ve bu aile içinde öteden beri bir ilim havası estiği ve ilim adamları yetiştiği bilinmektedir.³

Nâbî Arapça ve Farsça'yı çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Urfa'da iyi derecede öğrenmiştir. Dolayısıyla daha Urfa'dan ayrılmadan

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı Dr. Araştırma Görevlisi.

¹ Ünver Günay, *Din sosyolojisi*, İnsan Yayınları, altıncı baskı, İstanbul, 2003, s. 80.

² Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1991, s. 17.

³ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, c. 2, s. 670; İskender Pala, *Şair Nâbî Hayriyye*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 9.

Şair Nâbî Sempozyumu

burada iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Zaten bu dönemde Urfa ilim, kültür, sanat ve edebiyat merkezi durumundadır.¹

Ayrıca kendisi de *Hayrî-nâme*'nin baş tarafındaki beyitlerde şöyle diyerek, oğluna atalarının ilim sayesinde yüksek mertebelere ulaştıklarını ve nesebinin ünlü olduğunu ifade eder.

Hamdü li'llah mesebün âlîdür
İlm ile cedd ü ebün âlîdür

Gerçi bâlâsı bilinmez ammâ
Bilinen mertebdür hep ulemâ²

Urfa'da arzuhalcilikle meşgulken şiirleriyle mutasarrıfın dikkatini çekmiş, onun telkiniyle 1666'da 24 yaşlarında iken IV. Mehmed tahta geçtiği sırada İstanbul'a gitmiştir.³ Ancak o, İstanbul'a geldiği ilk zamanlarda aradığını bulamamaktan dolayı hayal kırıklığına uğramıştır. Bu durumunu bir beytinde şöyle ifade eder:

Aradum çâre ben dil-i nâşâd
Kimi gördümse itdüm istimdâd⁴

Şâirin içine düştüğü karamsarlığı mensup olduğu toplumsal tabakanın alt bir sosyal sınıfından daha üst bir sınıfa geçişinin sıkıntısı olarak değerlendirebiliriz. Zira her ne kadar eğitim düzeyi yüksek ve seçkin bir aileden geliyor olsa da imparatorluğun başkentinde kendini bu yeni toplumsal çevreye kabul ettirmesi kolay olmayacaktır. Günümüzde ulaşım, iletişim gibi imkânları daha geniş olmasına ve neredeyse büyük şehirlerde her Anadolu şehrinin adıyla anılabilecek bir gecekondu mahallesi bulunmasına rağmen, bugün büyük şehre göç eden kişiler bile uyum sorunu yaşamaktadır. Ayrıca Nâbî'yi bu yeni çevreye tanıtip takdim edecek nüfuzlu birinin bulunmayışı da şâirin içine düştüğü karamsarlığın başka bir etkeni olarak söylenebilir.

Şâir, bu karamsarlık döneminde IV. Mehmed'in Musâhibi Damat Mustafa Paşa'ya mesnevisini takdim etme fırsatı bulmuştur. Daha sonra Paşanın teveccühünü kazanmış ve divân kâtipliğine tayin edilmiştir. Şâir kendine sunulan fırsatları iyi değerlendirmiş padişahın hususi av partilerine bile katılmıştır. Nâbî IV. Mehmed'in Lehistan seferine de iştirak etmiş, Kamanıçe

¹ Meserret Diriöz, *Nâbî Divânı*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.23-24.

² Mahmut Kaplan *Hayriyye-i Nâbî* (İnceleme-Metin), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995, s. 184.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, c. IV, s. 587; Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, c. 32, s. 258.

⁴ Kaplan, a.g.e., s. 28.

kalesinin zaptı üzerine yazdığı manzume padişah tarafından beğenilmiş, ihsan ve iltifata nail olmuş ve bu eseri kale kapısına asılmıştır. Artık saltanat çevresinde iyice tanınan Nâbî düğün, doğum, sünnet gibi her vesile ile kasideler söylemiş câize (bahşiş) almıştır. 1678’de hac ibadetini yerine getiren şâir, Mustafa Paşa tarafından kethüdalığa yükseltilmiştir.¹

Paşanın vefatından sonra Halep’te devletin kendine tahsis ettiği bir malikâne ve maaş ile oldukça rahat bir hayat sürmüştür. Burada ikamet ettiği sırada 1701’de onu farklı kılan döneminin sosyo-kültürel tahlilini yaptığı *Hayrî-nâme* adlı eserini yazmıştır.

Halep’te yaşadığı dönemde İstanbul’dan uzak kalmamış II. Mustafa ve III. Ahmed’in tahta çıkmaları üzerine cülûsiye yazarak ihsanlarını almıştır. Yalnız Çorlulu Ali Paşa’nın sadrazamlığı sırasında bir ara malikânesi elinden alınıp maaşı kesilse de eski dostu ve Halep valisi Baltacı Mehmet Paşa ikinci defa sadrazam olarak İstanbul’a giderken kendisini de beraberinde götürmüştür. İkinci kez İstanbul’a gelen Nâbî Darphane eminliği, baş mukâbecilik, mukâbele-i süvâri mansıplığı görevlerinde bulunmuştur. 1712 yılının baharında ağır şekilde hastalanan Nâbî 13 Nisan günü vefat etmiştir. Vefatından birkaç saat önce söylediği Farsça bir kıta ile kendi ölüm tarihini düşürmüştür.²

2. Sanatı

Nâbî, Eski Türk Edebiyatçıları tarafından, yaşadığı çağ ve hayat serüvenini şiirinde ustaca yansımasıyla tasavvuf geleneğinin temsilcileri Mevlana ve Yunus Emre ile lirik şiirin temsilcisi Fuzulî’den ayrılarak “hikemî” ya da “hikemiyat” diye adlandırılan tarzın temsilcisi sayılır. O, bu yönüyle eski edebiyatımızda nadir rastlanan mektep (ekol) sahibi şâirlerden biridir.³ Hikmet, İslâmî düşünce sisteminde daha çok felsefe karşılığı kullanılmaktadır. Edebiyatta ise, genel anlamıyla bir milletin ortak dehasının yarattığı düşünce sistemi olarak görülebilir. Hikmet bir bakıma ait olduğu toplumun dünya görüşü ve hayat anlayışıyla ilgilidir. Bu bakımdan Nâbî’nin hikemî şiire yönelişinde yetiştiği çağın siyasi ve sosyal yapısının büyük etkisi olmuştur. Şâir de hikemî tarzındaki tefekkür ve hikmete yönelik şiirlerinde devrinin sosyal ve siyasal olaylarını ustaca yansıtmıştır.⁴

¹ Karahan, a.g.e., 258.

² Abdülkadir Karahan, Nâbî, *İslam Ansiklopedisi İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, tarihsiz, c. 9, s. 3-4; Kaplan, a.g.e., s.38.

³ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. VII; Hüseyin Yorulmaz, *Urfalı Nâbî*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, s. 43.

⁴ Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, s. VIII-IX.

Şair Nâbî Sempozyumu

Nâbî, XVII. yüzyılda ortaya çıkan “kültürel soğuma ve sosyal değişim”i yorumlayarak sosyal konularla ilgili imajları şiirlerinde kullanmıştır. Böylece şâir, kendisinden önce pek dikkate alınıp değerlendirilmeyen yeni bir malzemeyi de keşfetmiştir. Nâbî'nin “hikemî” şiir tarzı olarak temsil ettiği bu yeni ifade biçimi, “Nâbî ekolü” olarak adlandırılmıştır. “*Hayrî-nâme*” onun uzun hayat tecrübesinin bir ürünüdür. Eseri farklı kaynaklarda “*Hayriye*” olarak geçse de,

Kisve-i nazma koydukda nâme

Eyledüm nâmını Hayrî-nâme

şâirin yukarıdaki beyitte de ifade ettiği gibi gerçek adı “*Hayrî-nâme*” dir.

Nâbî'nin toplumsal olaylara dair bu eseri aynı zamanda şâiri orijinal kılan eseri olarak da kabul edilmektedir. Nâbî bu eserini 1701 yılında oğlu Ebu'l-hayr Mehmet Çelebi için Halep'te kaleme almıştır.¹ Bu eseriyle Nâbî'nin bütün hayat tecrübesini oğluna aktarmayı amaçlasa da aynı zamanda döneminin bütün gençlerine bu sayede sesini duyurmaya çalışmış gibidir.

Nâbî, eserlerinde cemiyette yaşanan sosyal bunalımları dile getirmekle kalmaz, bu bunalımları münekkidâne bir tavırla değerlendirir ve çözüm yolları önerir. Onun yaşadığı çevreyle ilgili gözlemleri, Divan şiiri geleneğinde örneklerine az rastlanan oldukça “reel” gözlemler niteliği taşır.² Buna aynı zamanda katılımcı gözlem de diyebiliriz. Bu teknikle araştırmacı konu edindiği toplum veya dini grubun içine katılarak, doğrudan doğruya olayları yaşamak ve gözlemlemek durumundadır. Bu da araştırmacıya ilgilendiği grup veya toplumla ilgili canlı gözlem imkânı verdiği için çok faydalıdır. Bundan sonraki safha sezgidir, edindiği malzemeyi ustalıkla kullanmasına bağlıdır. Yukarıdan beri ifade etmeye çalıştığımız gibi kendisinin yeni bir tarz ortaya koyması ve bu tarzının yansıması olan “*Hayrî-nâme*” incelendiğinde görülecektir ki, Nâbî, yaşadığı toplumu sosyolog gibi gözlemlemiş ve elde ettiği verileri ustaca edebi metinlerde işlemiştir. Biz de bu çalışmamızda genel itibarıyla *Hayrî-nâme* isimli eserini esas almakla birlikte *Divanı*'ndan da yararlanarak onun içinde yaşadığı toplumu değerlendirmeye çalıştık.

Nâbî'nin diğer eserlerini ise şöyle sıralayabiliriz. Manzum eserleri, *Dîvân*, *Farsça Dîvânçe*, *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*, *Hart-âbâd*, *Sûr-nâme*, mensur eserleri ise, *Fetih-nâme-i Kamenîçe*, *Tuhfetü'l-Harameyn*, *Zeyl-i Siyer-i Veysî*, *Münşeât*'dir.³

¹ Bilkan, a.g.e., s. 22; Kaplan, a.g.e., s. 60-61.

² Diriöz, a.g.e., s. XIII, 133-134.

³ Diriöz, a.g.e., s. 125-160.

3. Yetiştği Sosyal Çevre

Şâir veya feylesof her mütefekkirin düşünce yapısını belirleyen etkenlerin onun şahsiyeti ve içinde bulunduğu toplumsal çevre olduğunu söyleyebiliriz. Şâirin hayatını gözden geçirdikten sonra yaşadığı dönem ve o döneme ait siyasal, ekonomik şartların ve toplumsal yapının bilinmesi faydalı olacaktır. Çok kısa olarak söylemek gerekirse, XVII. yüzyıl, Osmanlı toplum hayatında büyük değişme ve çalkantıların yaşandığı bir devirdir. Komşularla uzun süren savaşlar, iç isyanlar, devlet idaresindeki yetkinsizlik ve medrese-tekke çekişmeleri, ekonomik yetersizlikler dönemin sıkıntıları arasındadır.¹

Şimdi Nâbî'nin şiirlerinde döneminin dini ve toplumsal hayatına dair ipuçlarından bazılarını eserlerinden örneklerle değinmek istiyorum.

4. Nâbî'nin Şiirlerinde Toplumsal Hayat

Nâbî'nin yaşadığı topluma ait düşüncelerini genel toplumsal problemler ve kurumsal problemler olarak iki genel başlık altında değerlendirebiliriz.

a. Toplumsal Problemler:

Nâbî toplumun geneline yayılmış problemleri eserlerinde para ve makam hırsı, rüşvet, insanlar arasındaki güven sorunu, haksız kazanç, lüks hayata düşkünlük, mesleki yetersizlik, eğitimsizlik, zulüm ve zorbalık olarak tespit eder. Yine bu kategoride çağın insanının para ve mal konusundaki yani ekonomiyle ilgili yaklaşımlarını Nâbî'nin eserlerinde bulmak mümkündür. Bunlardan bazılarını örnek verecek olursak: Şâirin dikkat çektiği konulardan biri verilen emanetlerin geri gelmemesidir. Dolayısıyla bu durumda üzerinde durulması gereken konu toplumsal anlamda bir güven bunalımı olacaktır. Nitekim insanlar arası hemen her türlü toplumsal ilişki komşuluk, ticaret vs. güven esasına dayalı olarak meydana gelir.

O gûne eyledi âsâr-ı sermâ âleme te'sir

Ki vermez tondurur şimdi kime versen emânetler

“Kışın etkisi âlemi o kadar etkiledi ki, şimdi kime emanet versen, dondurarak alıkor, sahibine geri vermez.”²

Yine o dönemde karşılaşılan kültürel yozlaşmaya örnek teşkil edebilecek bir konu ise cimriliktir. Zira hem geleneğimizde hem de dini literatürde

¹ Ali Çoşkun, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi Naîmâ Örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 14-15; 15; Banarlı, a.g.e., s. 651.

² Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, c. I, s.503.

cömertlik ve iyilik övülmekte cimrilik ise yerilmektedir. Toplumda cimri kimseler makbul ve muteber kimseler olarak görülmezken, Kur'ân-ı Kerim'de cimrilik Allah'ın sevmediği eylemler arasındadır. Mesela, bir ayette cimrilik hakkında "Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."¹ Başka bir ayette ise "Onlar, mallarında; isteyenler ve mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir."² diye ifade edilmektedir. Öyleyse cimrilik edenler başta eş ve çocukları olmak üzere toplumun diğer ihtiyaç sahiplerinin hak mahrumiyetine sebep olmaktadır. Çünkü ihtiyaç sahiplerinin zenginlerin malları üzerinde hakkı olduğu ayette açıkça ifade edilmektedir. Bu davranış ise ayetin ifadesiyle mal sahiplerinin hayırına olan bir durum değildir. Çünkü toplumda zenginler mallarından bir kısmını ihtiyaç sahipleriyle paylaşmazsa alt gelir gruplarının kıskançlık ve öfkelerine sebep olurlar. Böylece toplumsal düzen bozulur. İnsanlar arasındaki cömertlik iyilik ve yardımlaşma ise onları birbirine yaklaştırır ve toplumsal çatışmanın ortadan kalkmasına yardımcı olur. Dolayısıyla toplumsal bütünleşmenin tesisine de katkı sağlar. Peygamberimiz de aynı toplumsal gerçekliğe bir hadisinde şöyle ifade eder: "*Cömert insan Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. ...*"³ İşte hadisteki "*insanın insana yakınlığı*" ifadesi açık bir şekilde toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla cömertlik Türk-İslam kültüründe toplum tarafından önemsenen kültürel ve dini bir unsurdur. Dini ve kültürel unsurlar bir toplumun çimentosudur. Bunların yozlaşmasıyla sosyal çözülme ortaya çıkar ve toplumda ilişkiler sisteminin bütünlüğü kaybolur. Toplumdaki gruplar arasında çatışmalar oraya çıkar ve toplum dağılma sürecine girer.⁴ Şâir kendi döneminde de toplumsal bütünleşmeyi tesis eden bu unsurun neredeyse toplumsal işlevini yitirdiğini, hatta insanlar arasında alınıp verilen tek şeyin selamdan ibaret olduğunu ifade etmektedir.

Rüsûm-ı lutf u kerem halk içinde mensîdür
Fakat alup virilür bir selam kalmışdur.

¹ Âl-i İmran, 3/180.

² Meâric, 70/24-25.

³ Tirmizi "Birr", 40.

⁴ Zeki Arslantürk, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 355.

“Cömertlik ve iyilik âdeti halk arasında unutulmuştur. İnsanlar arasında alınıp verilen sadece bir selam kalmıştır.”¹

XVII. yüzyılın önemli özelliklerinden biri de “görünüş ve gösteriş merakı”dır. Bu aynı zamanda ortaçağ zihniyetinin bir yansımasıdır.² Bu durum öylesine ileri düzeydedir ki kişilerin toplumsal statüleri onların kılık kıyafetiyle doğru orantılı bir hale gelmiştir. İkinci beyitte görüleceği üzere gösteriş merakı insan ve eşyanın sınırlarını aşmış hatta kitaplarda bile aranan muhtevadan ziyade onun süslemeleri olmuştur.

Kim sorar hâtırı hep câme vü destârın arar

Halk âyînelerün şimdi sadef-kârın arar

Halini soranlar elbise ile sarığına ilgi gösterirler. Bu zamanda halk aynalarında bile sadef kakmalısını aramaktadır.

Aramaz kimse ma’ânî vü nikâtın ketbün

Nakş-ı ser-levha vü dîbâçe-i halkârın arar

Hiç kimse kitaplardaki anlam ve ince nüktelere dikkat etmez. Herkes başlıktaki süsleme ile önsözdeki tezhibe bakar.³

b. Kurumsal Problemler:

Nâbî, ikinci olarak idari yapının en üst kademesinden alt tarafa doğru kurumsal yapıda yaşanan aksaklıkları da eserlerinde ortaya koyar. Bilhassa vergi işleriyle uğraşan *ayanlık*, sivil ve askeri ileri gelenlerden olan paşalık, kadılık, ölülerin miras taksimiyle meşgul olan kassamlık, üst düzey ilmiye sınıfından olan ve kadıların tayininde de yetkili kazaskerlik, devlet mallarının emanet edildiği eminlik ve vakıf işleriyle meşgul olan tevliyet meslekleri şâirin özellikle eleştirdiği devlet kurumları arasındadır.⁴

Nâbî'nin işaret ettiği bu kurumsal yozlaşmayı kadılık makamıyla ilgili bir örnekle yetiniyorum. Şâir Hayrî-nâme’de bu durumu şu beyitlerle ifade eder:

İlmi yok ekseri bî-mezheb ü dîn

Çeşmi mahsûlde vü rişvetde hemîn

Padişah korkusu Hak korkusu yok

Rişvete hırsı gibi deyni de çok

¹ Bilkan, *Nâbî Divânı*, c. I, s. 567.

² Ülgener, a.g.e., s. 182-183.

³ Bilkan, a.g.e., c. I, s. 579.

⁴ Kaplan, a.g.e., s. 109-124.

Şair Nâbî Sempozyumu

Rüşvetin adını koymuş mahsûl
Kim ola itmeye mahsûlî kabûl¹

Dönemin kadıları Nâbî tarafından, Hak'tan ve idari mekanizmanın en üstünde bulunan padişah'tan bile çekinmeyen, dini ve imanı zayıf, mesleki ve ilmi bakımdan yetersiz Allah'ın hükmüyle hükmetmeyen kimseler olarak görülür. Bu beyitlerden, kadıların padişah'tan bile çekinmedikleri yanında aynı zamanda merkezi otoritenin de ne kadar zayıflamış olduğunu anlayabiliyoruz. Şâirin zamanının önemli toplumsal problemlerinden rüşvet, bu mesleğin de zafiyet noktalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle toplumlarda güvenilirlikleri en yüksek kurumlardan biri yargı organlarıdır. Bunların nihai hedefleri insanlar arasındaki anlaşmazlıklarda adaletin tesisi olduğundan, toplumun adalet kurumuna güveninin sarsılması toplumsal barış ve huzuru da etkileyecektir. Hâlbuki şâire göre dönemin adalet mekanizması kadılık kurumu ve bu kurumun icracıları olan kadıların amaçları sadece para kazanma hırsıyla elde edecekleri rüşvettir.

İstese dâyini medyun çıkarur
İstese müflisi Kârun çıkarur²

Öyle ki şâirin yukarıdaki beyitte de ifade ettiği gibi, kadılar rüşvet karşılığında alacaklıyı borçlu, borçluyu da alacaklı bile çıkabilmektedir. Hatta rüşvet onlar için öylesine normal hale gelmiştir ki, yargı mensupları bunun adına "mahsul" demektedir. Rüşvetin bu tür meşrulaştırma nitelermeleri hemen her toplumda rastlanabildiği gibi, kimi zaman "hediye", kimi zaman ise "benim memurum işini bilir" mantığı çerçevesinde günümüz toplumunda da görülmektedir.

5. Nâbî'nin Eserlerinde Dini Hayat:

Din sosyolojisinde dini tecrübeyle ilgili bir konu ele alınırken sosyologların çoğu tarafından kabul edilen tasnife göre dini tecrübenin anlatım biçimi dört başlık altında ele alınır. Birincisi teorik anlatım akide ikincisi pratik anlatım yani ibadet üçüncüsü ise dinin birlik ve cemaat teşkil eden yönünü ifade etmek üzere onun sosyolojik anlatımıdır. Her dinin sahip olduğu ve mensuplarına kazandırdığı belli bir "ruh" ve "zihniyet" ise bu

¹ Kaplan, a.g.e., s.279-281.

² Kaplan, a.g.e., s. 279.

tasnifin dördüncü kısmını meydana getirir.¹ Biz de Nâbî'nin şiirlerini bu çerçevede değerlendirmeye çalışacağız.

Nâbî din anlayışında Allah, âlem, insan düşüncesine divanında genişçe yer vermektedir. Onun bu konulardaki düşünceleri zamanının genel İslami görüşüyle paralellik içindedir ve genel olarak Ehl-i Sünnet çizgisinde ilerler.²

Dinin pratiklerine gelince namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler inanan insanın hayatında asla ihmal edilmemesi gereken dini emirlerdir. Şâirin düşüncesinde dini pratiklerin önemli bir yer tuttuğu her bir ibadet için ayrı bir başlıklar açarak yazdığı şiirlerden anlaşılmaktadır. Onun ibadetler hakkındaki bu düşüncelerini toplu halde *Hayri-nâme*'de görmek mümkündür.³ Özellikle namaz, zekât ve sadaka konusundaki düşünceleri dikkat çekicidir. Nâbî'ye göre namaz cennet ve cehennem korkusuyla kılınmamalıdır. Bilakis namazı şevk ile itaatin zevkine varmak için kılmak gerekir. Namaz kılan kişi pek çok sırları keşfedebilir. Nâbî'nin namaz konusundaki hassasiyetinin başka bir müellif ve kaynakta rastlanamayacak kadar tavizsiz olduğunu söylesek abartmış olmayız. Çünkü Nâbî namazı terk eden kişinin dini bir vecibeyi yerine getirmemesinden dolayı kazanacağı günahı başka onun insan bile olamayacağını söyleyecek kadar ileri giderek namaz kılmayan kimseyi eleştirir ve der ki:

Olma hayret-zede-i cennet ü nâr
Ol anun sahibine âşık-ı zâr

...

İy gözüm nûru ibâdeet ne güzel
Zevk ile şevk ile tâ'at ne güzel

...

Anla çünkü sana keşf ola bu râz
Âdem olur mı iden terk-i namâz⁴

Zekât ve sadaka da Nâbî için son derece önemli bir ibadettir. Çünkü öncelikle Allah'ın rızasını kazandıracak bir ritüel olan bu iki ibadet, toplumsal bütünleşme ve yardımlaşmayı tesis edecek önemli bir fonksiyona da sahiptir. Özellikle yukarıda Nâbî'den örneklerle ifade ettiğimiz gibi o dönemde insanlar arasındaki ilişkilerin sadece maddi çıkarlar üzerine kurulu bir toplumda bu müessesenin önemi bir kat daha artmaktadır. Kısaca

¹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 22-32; Günay, a.g.e., s. 238.

² Mengi, a.g.e., s. 43-72.

³ Kaplan, a.g.e., s. 187-200.

⁴ Kaplan, a.g.e., s. 188-189.

Şair Nâbî Sempozyumu

Nâbî'ye göre zekât hem Hakkın hem de halkın hakkıdır ve ondan kaçınmak kişinin sahip olduğu temiz malını kirletmesinden başka bir şey değildir.

Hakkıdur Hazret-i Hakk'un ol mâl
Sen dahi itme edâda ihmâl

...

Fukara hakkıdur imsâk itme
Pâk iken mâlunu nâ-pâk itme¹

Şiirin devamında ise, zekat verenin malının bire on kat artacağı, eğer bu ibadet yerine getirilmez ise malın bereketinin kalmayacağı ifade edilir. Zekât aynı zamanda dünyada ve ahrette insana kazanç sağlayacak bir tohum hükmündedir. Onu bu dünyada eken kişi kârlı çıkacaktır. Şâire göre sadaka kapısı asla kapanmamalı ve bir ihtiyaç sahibi gelirse geri çevrilmemelidir. Zira ihtiyaç sahibi yerinde kişinin kendisi de olabilir. Yapılacak iyilik şüphesiz riyasız olmalıdır. Allah'tan başka yapılan iyiliği kimse bilmemelidir. Yapılan iyiliğin gizliliği dini literatürde de bulunmakla birlikte, şâirin çağının hastalığı olan gösteriş merakından dolayı Nâbî'nin özellikle bu konuya duyarlılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan, sadakaya muhtaç olan sen de olabildin demek suretiyle varlıklı kimseleri bir çeşit empati yapmaya davet etmektedir. Bu suretle "sizden biriniz, kendisi için arzu ettiği şeyi (mü'min) kardeşi için de istemedikçe (gerçek) mü'min olamaz"² hadisine de işaret ettiğini söyleyebiliriz. Din sosyolojisi açısından önemli olan ibadetin birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonudur. Nâbî'nin de ibadatlere son derece önem verdiği bakılırsa, toplumsal çözümlenmeyle karşı karşıya kalmış içinde yaşadığı toplumu empati yapmaya davet etmektedir. Aynı zamanda onun toplumsal bütünleşme için önerisinin dini ibadetler konusunda titizlik göstermek, özellikle toplumu bütünleştirici fonksiyonu açısından etkin zekât ve sadaka gibi ibadatlere daha fazla önem vermekte olduğunu söyleyebiliriz. Dini tecrübenin teorik ve pratik anlatımları onun üçüncü yönü olan sosyolojik anlatımıyla tamamlanmaktadır. Sosyolojik bakımdan dini cemaatler, gruplar ve topluluklar birer sosyal sistemdirler. Bu sosyal sistemler de içinden çıktıkları sosyal, sosyo-ekonomik ve kültürel çevreler ve şartlar arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır.³

Bu bakış açısıyla Nâbî'nin eserleri değerlendirildiğinde tarikatlar dini bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun bir dini hayat yaşamak isteyen kimselerin meydana getirdiği tarikatlar şâirin yaşadığı yüzyılda

¹ Kaplan, a.g.e., s. 194.

² Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-iman I/10.

³ Ünver Günay, a.g.e., s.250, 252.

dönemin sosyal ekonomik ve kültürel şartlarına bağlı olarak yozlaşmıştır. Bu yozlaşma, şâirin de tespitiyle tasavvuf kurumunun en başında bulunan şeyhten başlamaktadır. Bu sebeple Nâbî kendi devrindeki şeyhlere pek itibar etmez. Nitekim keramet taslayıp kendi oturduğu postu kazanç vesilesi yapan şeyhleri eleştirir.

Eyler rucu' nakd-i müzevver gibi sana

Ey şeyh satma çok da metâ-ı kerâmetün¹

“Ey şeyh kerametinin malını çok da satma. Sahte para gibi (sonra) sana geri döner.”

Hak getürmiş seni kendün bilesin

Tâ ana cân ile kulluk kılasın²

Allah seni (bu dünyaya) kendini bilesin ve ona candan kulluk edesin diye getirmiştir.

Reh-yâb olamaz kûr-dilân Hudâ'ya

Tâ etmeyicek rişte-i Kur'ân'a teşebbüs³

“Gönül gözü kör olanlar, Kur'an ipinin ucuna yapışmadıkça, Allah'ın yoluna yol bulamazlar.”

Nâbî böylece devrinin yozlaşan tasavvufi düşüncesi karşısında ilmi olmayıp din bezirgânlığı yapan, halkı kandıran sahte şeyhlere itibar edilmemesi gerektiğini hatırlatıyor. Bundan başka son beyitte de açık bir şekilde ifade ettiği gibi şâire göre Allah'a ulaşmanın yolu ise doğrudan Kur'an'a sarılmaktır.

Nâbî'nin eserlerinden döneminin dini hayatına dair ipuçlarını aradığımız son konu hayatın diğer alanlarıyla ilgili dini bakış açısıdır. Burada bir hatırlatma yapmak gerekebilir. Her din, mensupları tarafından paylaşılan karakteristik bir “*tutum*”u, bir “*dünya görüşü*”nü ve bir “*hayat anlayışı*”nı da beraberinde getirmektedir. Başka bir deyişle din, mensuplarına, onların dünyayı özel bir gözlükle görmelerini sağlayan bir “*dünya görüşü ve hayat anlayışı*” sunar.⁴ Elbette ki Nâbî'nin tüm hayata dair dünya görüşünü bu hacimde bir çalışmaya sığdırmamız mümkün değildir. Ancak bunlardan bazılarını örnek vermekle yetineceğiz.

Ülgener, ortaçağ ahlakçısına göre ideal hayatı, maddi unsurlara karşı bireyin vicdanında geniş mesafeler koyan, kendi içinde kapalı, sakin ve kanaatkâr, durgun ve atıl bir hayat tarzını olarak ifade eder.⁵ Aynı zamanda

¹ Bilkan, *Nâbî Divânı*, c. II, 788.

² Kaplan, a.g.e., s. 205.

³ Bilkan, a.g.e., c. I, s. 479.

⁴ Günay, a.g.e., s. 253.

⁵ Ülgener, a.g.e., 66.

Şair Nâbî Sempozyumu

bu olgular o çağın insanının da karakteristik özelliği haline gelmiştir. Nâbî'de şiirlerinde sıklıkla bu hayat tarzına vurgu yaptığı görülür.

Kâsid görünür gerçi ki dükkân-ı kanâ'at

Der-kârdur ammâ yine mizân-ı kanâ'at

Kana'at dükkânı sürümsüz olsa da, kana'at terazisi hep işler durumdadır.

Tercîh olunur ni'met-i elvân-ı kibâra

Bir pâre nemeksizce iken hân-ı kanâ'at¹

Büyüklerin (sofrasındaki) çeşit çeşit nimetlere karşı, kana'at sofrasının tuzsuz bir parça (ekmeği) tercih edilir.

Nâbî, bir taraftan kanaati tavsiye ederken aslında o kadar da umutlu değildir. Çünkü kanaat terazisi işliyor olsa da kanaat pek de alınıp satılan bir meta değildir. Diğer taraftan yukarıda beyitte geçen 'büyükler' (kibâr) ifadesinden israfın en çok yapıldığı toplumsal tabakanın yani üst düzey meslek grupları ve devlet yönetimi olduğunu söyleyebiliriz.

Görmedim ben hele bu devlette

Hâcelikler kadarın râhatda

Bu devlette, hocalık kadar rahat bir meslek görmedim.

Cümlenin mu'teber ü âsânı

Mansıb-ı hâcegî-i dîvânî

Her şeyin en muteber ve kolayı divan hocalığı rütbesidir.²

Yukarıdaki beyitlerde şâirin oğluna meslek olarak divan hocalığını önermesi, geliri çok riskleri fazla meslek gruplarından kaçınmasını öğütlemesi gibi tavsiyelerini de dikkate alınırsa tam bir tevekkül ve kanaatkâr bir hayat tarzını savunduğunu görülür. Böylece dönemin ideal insanı ve hayat tarzı hakkında bir tiplendirme denemesi yapacak olursak, o çağın insanın her türlü maddi ve dünyevi ihtiraslardan ve gelecek kaygısından uzak kanaatkâr, kendi halinde zahmetsiz ve yeteri miktarda bir gelire sahip hayat tarzını benimsemiş olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, Nâbî cihan imparatorluğunun zor günlerinde yaşamış, iyi eğitim görmüş, devlet yapısında muhtelif görevler üstlenmiş bir döneme damgasını vurmuş önemli bir şâirimizdir. Nâbî sosyolog olmamakla birlikte, çağının düşünen aydınlarından biri olarak, şiirlerinde sosyologca bir sezgiyle toplumunun sosyal, siyasal, ekonomik ve dini problemlerini konu edinmiş ve onlar hakkında kafa yormuş, çözümler sunmuş bir ediptir. Aynı zamanda o, bu yaklaşımıyla divan edebiyatında yeni bir tarz ortaya koyarak hikemî tarzın öncüsü, ekol sahibi bir şâir olarak tarihte yerini almıştır.

¹ Bilkan, a.g.e., c. I, s. 472.

² Kaplan, a.g.e., s. 290.

KAYNAKLAR

- ARSLANTÜRK, Zeki, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.
- BANARLI, Nihat Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Divânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, c. I-II, Ali Fuat, *Nâbi*, Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- ÇOŞKUN, Ali, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi Naîmâ Örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- DİRİÖZ, Meserret, *Nâbî Divânı*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- GÜNAY, Ünver, *Din sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- KAPLAN, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî* (İnceleme-Metin), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.
- KARAHAN, Abdülkadir, Nâbî, *İslam Ansiklopedisi İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, tarihsiz, c. 9.Abdülkadir, *Nâbî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, c. 32.
- MENGİ, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.
- PALA, İskender, *Şair Nâbî Hayriye*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, c. IV.
- ÜLGENER, F. Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1991.
- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- YORULMAZ, Hüseyin, *Urfalı Nâbi*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

NÂBÎ'NİN TIPLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Ali BAKKAL*

I. TARİHTE TIP

A. Eski Tıp

Nâbî'nin tıpla ilgili görüşlerini anlamak için eski tıp hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Çünkü Nâbî'nin tıpla ilgili görüşleri kendisinin şahsî görüşlerinden ibaret olmayıp eski tıptan alınmadır. Eski tıp, Batı'da dahi 19. asrın başlarına kadar hakimiyetini sürdürmüş bulunuyordu. 1712 yılında vefat etmiş Nâbî'nin tıpla ilgili bilgileri, eski tıp kitaplarından alması ve dolayısıyla bu konudaki görüşlerinin eski tıpla uygunluk arzemesi son derece doğal karşılanmalıdır.

Eski tıbbın kurucuları Yunan tabiplerinden Hipokrat¹ ve Galenus² sayılır. Onlar bu ilmi hiç yoktan ortaya koymuş değillerdir. Onlar kendilerinden önceki dağınık bilgileri felsefî bir usûl çerçevesinde terkip etmiş bulunuyorlardı. Her ne kadar bazılarının ona ait oluşunda şüphe varsa da, elli beş parçadan ibaret bir tıp mecmuası sahibi olan Hipokrat eski tıbbın kurucusu sayılır.

Hipokrat tıbbının felsefî temelini *Ahlât-ı erbaa* nazariyesi teşkil eder. *Ahlât*, Arapça'da *hilt* kelimesinin çoğuludur. *Hilt*, terkibe giren unsurlardan her birine denir. *Erbaa* da dört anlamına gelir. *Ahlât-ı ared* ise, insan mîzacını teşkil eden dört temel unsur demektir. Bunlar kan, safra, balgam ve sevdâ'dır.

Kan: Tabiatı hâr (sıcak) ve râbıttır (yaş). Faydası beneni beslemektir. Et ve yumurta gibi iyi gıdalardan hasıl olur. İyisinin rengi kızıl ve kokusu iyidir. Lezzeti tabîî olan tatlıdır.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Hippokrates (M.Ö. 460?-377?): Tıbbın babası sayılan eski bir Yunan hekimidir. İstanköy'de doğdu. Eski Yunanlılar Tıp Tanrısı Asklepios'un burada yaşadığına inanırlardı. Bu bakımdan onun Tıp Tanrısı'nın torunlarından geldiğine inanırlardı. Hippokrates, tıp alanındaki batıl inançlara karşı gelmiş, her şeyin tabiat kanunlarına uygun olarak cereyan ettiğini ileri sürmüştü. Anatomi deneyleriyle herkesin dikkatini çeken hekim, bir hastalığı tedaviden önce sebeplerini iyice incelemek gerektiğine inanırdı. Tıbbı dair birçok eseri vardır. (*Hayat Küçük Ansiklopedi*, s. 502).

² Galenus (130-200): Eski Yunanlılardan ünlü bir hekimdir. Bergama'da doğdu. On altı yaşında tıp öğrenimini tamamladıktan sonra, Roma'da tanınmış kimselerin tedavisi ile uğraştı. Denemeleri sonunda elde ettiği bilgiler, günümüz tıp bilimine temel olmuştur. 500 kadar eserinden bugün 80 kadarı bilinmektedir (*Küçük Hayat Ansiklopedisi*, s. 411).

Şair Nâbî Sempozyumu

Safra: Tabiatı hâr (sıcak) ve yâbistir (kuru). Yukarısı öd'tür. Kanı yumuşatır ve dar mecralara nüfûz etmesini sağlar. Tatlı yemeklerden hasıl olur.

Balgam: Tabiatı bârid (soğuk) ve yâbistir (kuru). Faydası, beden kuvvet kaybedince kana dönüşmek, hareketin kurutmaması için âzâları rutubetlendirmektir. Balık, yoğurt ve soğuk yemişler gibi maddelerin yenmesinden hâsıl olur.

Sevdâ: Bârid (soğuk) ve yâbistir (kuru). Kanı katılaştırır, dalak ve kemiği besler. Sarımsak gibi kuru gıdalardan hasıl olur.

Ahlât-ı erbaanın sükûnet hali ve muvâzeneti (dengeli durumu) sıhhati teşkil eder. Bunlardan biri galib olursa hastalığa sebep olur.

Kan galib gelirse, çok uyku, gerinmek, esnemek gelir, kan alınması gereken mahaller kaşınır, vücut ağırlaşır, ağızda acılık meydana gelir. Vücutta sivilcelerin ve çıbanların çıkması, burun kanaması, yüz ve dilin kızarması, rüyada kırmızı şeylerin görülmesi, kan galebesi demektir.

Safra galib gelirse, ağızda acı bir lezzet meydana gelir, susama hissi artar, uyku gelmez, iştihâ zâfiyet kesbeder. Yüz sararır, rüyada sarı renkler görülür.

Balgamın galebesi hazmın zâfiyetine, vücudun ağırlaşmasına, çok uykuya, rüyada su, yağmur ve soğuk görmeye sebep olur. Vücut ısınmaz ve soğuk bulunur.

Sevdâ galib geldiği takdirde, şahıs zayıf olup iştahı kuvvetli olur, uyku gelmez, şahsi fena fikirler istilâ eder. Kan siyahlaşır ve koyu olur. Vücutta çok kıllar zuhur eder. Uykuda ölü ve korkulu şeyler, kararlıklar ve uçurumlar görülür. Mecnunlarda sevdâ galib addolunurdu. Kara sevdâ isminin çıkmasına sebep, bu nazariye olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü sevdâ'nın miktarı aklın muvazenesini (dengesini) gösterirdi. Galenus, Hipokrat'ın *ahlât-ı erbaa* nazariyesini, felsefede âlemin oluşması hususundaki nazariyelere istinad ettirerek, daha da genişletmiş ve sistemleştirmiştir.

Ahlât-ı erbaa görüşü Hipokrat'tan önce de vardı. Hattâ bizzat kendisi *Tıbb-ı Atîk* isimli kitabında, önceki tabiplerin *keyfiyyât-ı erbaa*'nın (sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık) nazariyesinde ifrat ettiklerini gösteren deliller serdederek okuyucusunu *ahlât-ı erbaa* nazariyesine çekmeye çalışmıştır. Şu halde bu nazariye Hipokrat'ın kendisine ait olmayıp, o daha önceki filozoflar ve tabipler arasında mevcut olan fikirleri belli bir terkîbe kavuşturmuş olmaktadır.

Hastalıklara hangi *hilt*'in galebesi sebep olmuşsa onunla mücadele etmek gerekirdi. *Hilt*'lerden birisi tabiî haddini aştığı zaman *fâsid*

addolunurdu. *Fâsid hılt*'lardan meydana gelen hastalıkların tedavisi için de hastalığın değişmesi gerekirdi. Hastalığı birden kökünden kesmek uygun görülüyordu. Çünkü hastalık kökleşmiş, pekişmiş olabileceği için muzır addolunurdu. Bütün bu sebeplerden dolayı öncelikle *fâsid olan hıltı* pekiştirmek gerekiyordu.

Eski tıpta muayene basit idi. Hastanın yüzüne bakıp birkaç soru sorduktan sonra nabzın teftişi muayenenin esasını teşkil ediyordu. Nabız bilmek tabipler için en büyük şarttı.¹ Eski tıbbın dayandığı temel ana hatlarıyla bu fikirlerden oluşuyordu.

B. İslâm Tıbbı

İslâm tarihinde tıp, Hz. Peygamber döneminden itibaren rağbet gören ve gelişme kaydeden bir bilim dalı olmuştur. Bunun en önemli sebebi Hz. Peygamber'in hastalandığı zaman tedavi olması, başkalarına tedavi olma tavsiyesinde bulunması ve oruç gibi bazı ibadetlerin sağlık sebebi olduğunu beyan etmesidir. Buna göre İslâm'da sağlık ile ibadetler arasında müsbet bir ilişki bulunmaktadır. Müslümanlar tedavi olmayı sünnet telâkkî ettiklerinden, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sağlıkla ilgili hadisleri toplamayı bir görev addetmişlerdir. Sıhhat derecesi en yüksek olan hadisleri toplayan Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde tıpla ilgili hadisler müstakil bir bölüm (kitap) olarak yer aldığı gibi, daha sonra bu tür rivayetler *Tıbbü'n-Nebevî* adı altında neredeyse müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir.

Ayrıca Kur'an'da Hz. Eyyûb'un üzerine dökündüğü su ile hastalığından kurtulup iyileşmesi (Sa'd, 38/42) insanların tedaviye karşı ilgi duymasını sağlamıştır. Öyle ki İslâmiyet'in doğuşundan itibaren bütün Müslümanlarda ölümden başka her derdin ve hastalığın bir çaresi ve şifası olduğu hususu genel kabul görmüş bir konudur.

Hz. Peygamber'in doktorlarla olan münasebeti her zaman müspet olmuş ve bu durum bazı doktorların Müslüman olmalarına sebebiyet vermiştir. Hâris b. Kelede, oğlu Nadr b. Hâris b. Kelede, Damâd İbn Sa'lebe el-Ezdî, Rufâa b. Ebî Rimse et-Teymî, Şemerdil b. Kubâb el-Kâ'bî ve İbn Huzeym Hz. Peygamber döneminde yaşayan doktorlardan bazılarıdır. Bunların yanında Şifâ binti Abdullah el-Kureyşîye ve Rufeyde el-Ensâriyye tedavi işleriyle uğraşan hanım doktorlardan sayılabilirler.

Emevîler dönemine gelindiğine tıbbın müesseseseleşmesi sürecine girildiği görülmektedir. Tıbbın gelişmesi için yapılması gereken üç şey vardır: Tıp kitaplarının yazılması, tıp eğitiminin yapılması ve hastanelerin açılması. Bunların üçü de Emevîler döneminde yapılmaya başlanmıştır. Dini açıdan

¹ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, X, 523-28.

Şair Nâbî Sempozyumu

Yahudi olan Süryanî asıllı Mâserceveyh (Mâsercûye) adlı kişiye Hintli Ahron b. A'yün'ün 30 makaleden oluşan tıbbî dair *el-Künnaş fi't-tıbb* adlı eseri Arapça'ya tercüme ettirilmiş, Ömer b. Abdülaziz Harran Tıp Okulu'nu açmış ve Halife Velîd b. Abdülmelik cüzzamlılar ve akıl hastalarının tedavisi maksadıyla 88/707 yılında bir hastane tesis etmiştir. Irak valisi Haccâc b. Yûsuf'un doktoru Tezâyuk (ö.90/709) da *Künnaş* adlı bir tıp kitabı yazmıştır.

Dört halife ve Emevîler döneminde İslâm dünyasında Ebû'l-Feth el-Müstefî, İbn Azâl, Ebû'l-Hakem ed-Dımaşkî, Hakem ed-Dımaşkî, İsâ b. Hakem ed-Dımaşkî, Mâserceveyh el-Basrî, Tezâyuk, Abdülmelik b. Ebcer gibi erkek doktorların yanı sıra Zeyneb et-Tabîbe isimli bir hanım doktordan bahsedilir.¹

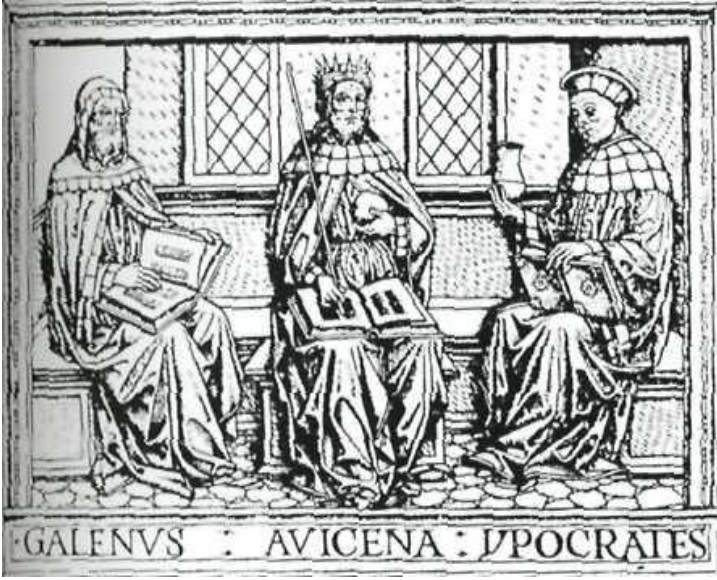
Abbasîler dönemine gelindiğinde doktorlar, hastaneler ve tıp üzerine yazılan eserler bir hayli çoğaldı. Miladî X. asra gelindiğinde birçok şehirde bir veya birkaç tane hastane bulunuyor, köylere ve kırsal alanlara dahi sağlık hizmetleri götürülebiliyordu. Bu asırda İslâm şehirlerinde doktorların sayıları da hızla artmış, özellikle Bağdat ve çevresinde doktorların sayısı binli rakamlarla ifade edilir olmuştur. Sinan b. Sâbit'in başhekim olduğu bir sırada 319/931 yılında bir doktorun yanlış tedavi uygulaması sebebiyle bir hasta ölmüş, bu olay üzerine yetkin doktorlardan bir heyet kurularak bundan sonra doktorluk yapacak olanların sertifika sahibi olmaları şart koşulmuş ve o yıl 860 kişiye tıpta yeterlilik belgesi verilmiştir. Bu sayıya hastanelerde ve sarayda doktorluk yapanlar ile tabip olmadığı halde halk tababeti yapan ve hastaları basit ilaçlarla tedavi eden kimseler dâhil değildir.²

O zamanlar saraylarda ve hastanelerde görev yapan doktorların sayısı da bir hayli kabarıktır. Üçüncü hicrî asrın ortalarında yalnız Hıristiyan doktorlardan olmak üzere Halife Mütevekkil'in hizmetinde 56 doktor çalışıyordu. Hamdânî emirlerinden Seyfûddeve (ö.356/967) yemeğe oturduğu zaman kendisi ile beraber 24 doktor bulunurdu. Büveyhî emîri Bağdat'ta Bîmâristân-ı Adudî'yi kurduğu zaman (368/988) açılışında 24 hekim görevlendirmiş, daha sonra bunların sayısı arttırılmıştı. Adududdeve, Adudî Hastanesi'ni kurmadan önce kurucu hekim olarak Ebû Bekr er-Râzî'yi 100'ü aşkın bir doktorlar grubu içinden seçmişti. 668/1270 yılında vefat eden İbn Ebî Useybia *Uyûnü'l-Enbâ'* adlı eserinde 400'den fazla hekimin biyografisine yer verir. Hayatları kitaplara geçen bu doktorların şöhretli kişilerden ibaret olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir.

¹ Ağırakça, *İslâm Tıp Tarihi*, s. 85-88.

² İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ'*, II, 211; Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 370-371; Will Dudant, *İslâm Medeniyeti*, s. 106; Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, s. 154.

Halife Me'mûn kurduğu Beytülhikme'de Hipokrat, Galen ve diğer Yunan hekimlerinin kitapları tercüme edildi. Tercüme döneminin akabinde Müslüman hekimler bu bilgilerin doğru olup olmadığını yeni deney ve tecrübeleriyle sınıdılar. Bir taraftan bu kitapların anlaşılması için çeşitli şerhler yazarken, diğer taraftan özgün eserler telif ettiler. Bu alanda zirveyi İbn Sînâ'nın (ö. 1037) *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eseri teşkil eder. İbn Sînâ, asırlarca Doğu'da ve Batı'da dünyanın en büyük hekimi olarak görüldü. Aşağıdaki resim Batı'da İbn Sînâ'nın nasıl algılandığı konusunda büyük önem arzeder.

Galen, İbn Sina ve Hipokrat meslektaşlar *el-Kânûn'un* Latince tercümesinin başlık sayfasında, Pavia baskısı 1515.

Selçuklular dönemine gelindiğinde tıp eğitimi standart hale gelmeye ve her yıl belli bir program uygulanmaya başlamıştı. Bu program hemen hemen aynen denilecek şekilde Batı tarafından alınmış ve uygulamaya konulmuştur.

Selçuklular döneminde (XI-XIV. yüzyıllar) tıp öğrencilerine yıllara göre şu program uygulanıyordu:

Birinci yıl:

Huneyn b. İshâk, *el-Mesâil fi't-Tıbb*, *Medhal fi't-Tıbb*.

Şair Nâbî Sempozyumu

Hipokrat, *Aforizmalar (Fusûlü Bukrât), Mâü'ş-şa'îr.*

Nişaburlu Nîlî'nin bu üç esere yazdığı şerhler.

İkinci yıl:

Râzî, *Kitâbü't-Tıbbi'l-Mansûrî.*

Galenos, *Summeria Alexandrinorum* (Galen'in on altı makalesi),

Teşrih-i Büzürk.

Sâbit b. Kurre, *Zahîre.*

Ebû Bekr Evcînî, *Hidâye.*

Ahmed Ferec, *Kifâye* (yahut *Ehliye*).

Seyyid İsmâil b. Hasan el-Cürcânî, *Zahîre-i Harizmşâhî.*

Sehlî Mesîhî, *Sad Bâb.*

Üçüncü yıl:

Râzî, *Kitâbü'l-Hâvî.*

Ali b. Abbas el-Mecûsî, *el-Kitâbü'l-Melikî.*

İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-Tıbb.*

XII-XVI. yüzyıllarda Ortaçağ'da Salerno, Montpelliler ve Paris gibi Avrupa'nın önemli şehirlerindeki tıp fakültelerinde şu kitaplar okutulurdu:

Birinci yıl:

Huneyn b. İshak, (Johannitus), *Isagoge in artem parvam Galeni.*

Hipokrat, *Aphorismen, Prognostikon, De regimine acutorum.*

İkinci yıl:

Râzî (Rhazes), *Liber de medicina admansorem.*

Galenos, *Summeria Alexandrinorum, De malica complexionis, De ingenio complexionis, De ingenio sanitatis, De simplici medicina, De morbo et accidenti, De crisi et critis diebus.*

Üçüncü ve daha sonraki yıllar:

Râzî, *Liber Continens.*

Ali b. Abbas el-Mecûsî (Haly Abbas); *Liber regius.*

İbnü'l-Cezzâr, *Viaticum.*

İbn Sînâ (Avicenne),¹ *Canon medicine.*²

XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devletinde de her yerde hastanelere büyük önem verilirdi. Avusturya İmparatoru II. Rudolf'un elçilik heyetiyle birlikte 1587'de İstanbul'a gelen eczacı Reinhald Lubenau'nun hatıralarında belirttiğine göre, o zamanki İstanbul'da 110 hastane bulunmaktaydı. Bu hastanelerin çoğu 150, büyük olanları ise 300 hasta

¹ XVII. yüzyılda Vallodolid'de Özel Avicenna (İbn Sînâ) Kürsüsü kurulmuştur.

² A. Terzioğlu, "Bîmâristan", DİA, VI, 170.

alabilmekte, bazıları din ayırımı yapmadan her türlü inanıştaki hastaları, bazıları da sadece kadınları kabul etmekteydi.¹

C. Urfa'da Tıp

Şair Nâbî'nin Urfa'lı olması münasebetiyle geçmişte Urfa tarihinde tıbbın durumundan kısaca bahsetmek uygun olacaktır. Dünya tıp tarihinde Urfa'nın önemli bir yeri vardır. Burada biri İslâm'dan önce Edessa'da, diğeri İslâmî dönemde Harran'da olmak üzere iki tıp okulu açılmıştır.

1. Edessa Tıp Okulu

313 yılında Roma İmparatoru Konstantin Hıristiyan mezheplere halk hastaneleri kurma izni verince, St.Ephraim Urfa'da Edessa Cüzam Hastanesi'ni kurdu. Antik hastaneler arasından yer alan bu okulun kökenleri Babilonya, Pagan ve Heretik kültüre dayanmakla birlikte bu okulda görev alan bilginlerin çalışmaları, Yunanlı tabiplerin tıp yazmalarına dayanmaktadır. Edessalı bilginler, özellikle Hipokrat ve Galenus modeli tıp eğitimi yapılanmasını esas almışlardır.

Edessa Okulu Grek tıbbının değişmez ve 4. yüzyıl dünyasında rakipsiz geleneklerinin eğitimini yapmakla ön plana çıkmıştır. Dördüncü yüzyılın ilk dönemlerinde kentte başlayan Hıristiyan teolojisinin eğitimi, tıp eğitimini ikinci plana atmakla birlikte Hipokratik gelenekler ve Galen'in metinleri tıpla ilgili çalışmalara ilgili arttırmış, tıp öğrencilerinin sayısı da artmıştır. Bu dönemde şehirde iki hastane vardır. Bu hastanelerden biri olan St. Ephraem Hastanesi, 375 yılında kurulmuş olup 300 yatak kapasitesine sahipti. 431 yılında Nestûrîler'in Bizans Katolik kilisesinden ayrılması üzerine o tarihlerde Nestûrîler'in elinde bulunun Edessa Tıp Okulu 489 yılında İmparator Zenon'un emriyle kapatılmıştır.² Bu okulda St. Ephraem'in dışında kimlerin hocalık yaptığını bilmiyoruz. Re'sûlayn'lı Sergius (ö.536) da tıp eğitimini burada almış olabilir. Urfalı Gabriel ve Edessalı Tabîb İsâ daha çok hekimlikleriyle öne çıkan şahsiyetlerdir. Urfa'da yetişen en ünlü doktor İslâmî dönemde yetişmiş olan İshak b. Ali er-Ruhavî'dir.

2. Harran Tıp Okulu

Ömer b. Abdülaziz, babasının Mısır valiliği sırasında İskenderiye Okulu mensuplarından bir tabiple tanışıyordu. Ömer b. Abdülaziz halife olunca bu tabibi alıp Harran'a getirtti ve Harran'da bir tıp okulu kurdurdu.³

¹ Terzioğlu, "Bîmârîstan", DİA, VI, 174.

² Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, s. 206-207.

³ F. Fehervari, "Harran", *Encyclopaedia of Islam*, (New Edition), s. 228.

Şair Nâbî Sempozyumu

Bu okul, Harran Okulu'nun çekirdeğini oluşturmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bundan sonra Harran'da tıp eğitimi kesintisiz devam etmiştir. Çünkü İslâm coğrafyasında hastanelerin erken zamanda kurulduğu ve sayılarının arttığı yerlerden biri de Harran'dır. 580/1184 yılında Harran'ı ziyaret eden meşhur seyyah İbn Cübeyr, Şam'da iki, Hama, Halep ve Nusaybin'de birer hastaneye rastladığını söylerken, Harran'da iki hastane olduğunu kaydetmiştir. Bu da, o dönemde tıpta Harran'ın çok iyi bir yerde olduğunu gösterir.

Kısa zamanda Harran Tıp Okulu kendine yetecek doktorları yetiştirdiği gibi, uzak yerlere bir nevi tabip ihracına başlamıştır. Daha 9. yüzyılda el-Harrânî nisbesiyle bilinen bir doktor Endülüs'te hizmet veriyordu. Bu tabibin 268/881'li yıllarda hayatta olduğu bilinen Yunus et-Tabîb el-Harrânî olduğunu tahmin ediyoruz. Yunus'tan sonra oğulları Ahmed ve Ömer (351/962'den sonra) de Endülüs'e gidip orada Endülüs tıbbına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Endülüs'te hizmet veren Harranlı doktorlardan bir de iyi bir göz hekimi olan Ahmed b. Vasîf'tir (365/975).

Ömer b. Abdülaziz'in bilimle ilgili bir diğer önemli faaliyeti de, halifeliği zamanında İskenderiye Okulu'nu Antakya'ya taşımasıdır. Sonraki dönemlerde buradaki bilginler Harran'a gelmişler, Halife Mütevekkil (ö.247/861) devrinde ise Bağdat'a geçmişlerdir.

Yukarıda adı geçen dört doktorun dışında Stefan el-Harrânî, Huneyn b. İshâk (ö.260/873), Sâbit b. Kurre (ö.288/901), Ebû İshâk İbrahim b. Zehrûn (ö.309/921), Sinan b. Sâbit (ö.331/943), Ebû İshâk İbrahim b. Sinan (ö.335/946), Sâbit b. Sinan (363/973), Sâbit b. İbrahim b. Zehrûn (ö.369/980), İbrahim b. Hilâl (ö.384/994), Ebü'l-Ferec b. Ebü'l-Hasan b. Sinan el-Harrânî, İbn Revh, İbnü'n-Neccâr (ö.639/1242 sonrası) ve Ali b. Şebîb (ö.747/1346 sonrası) gibi isimler Harranlı meşhur doktorlar arasında yer almışlardır.

D. Tıbb-ı Nebevî – Eski Tıp İlişkisi

Nâbî, sağlık konusunda insanları *Tıbb-ı Nebevî*'ye yönlendirmekte ve tedavi için *Tıbb-ı Nebevî*'nin kâfi geleceğini söylemektedir. *Tıbb-ı Nebevî* denilince insanların aklına ilk gelen şey, Hz. Peygamber'in tedavi ile ilgili söz, fiil ve tavsiyeleridir. Esasen konu hadis rivayetleri bazında ele alındığı zaman bu doğru bir algılamadır. Ancak müstakil olarak hazırlanan *et-Tıbbü'n-Nebevî* adlı eserlerde durumun tamamen böyle olduğunu söyleyemeyiz. Zira bu ismi taşıyan bazı kitaplarda Hz. Peygamber'den rivayet edilen tedavi usulleriyle eski tıbbın birbirine karıştığını, Eski Yunan Tıbbı'nın, *Tıbb-ı Nebevî* adı altında dini boyaya ile sunulduğunu görmekteyiz. Nitekim Zehabî (673-748 h.) Eski Yunan Tıbbı'nın *Tıbb-ı Nebevî* yazarlarınca aynen benimsendiğini

göstermek maksadıyla *et-Tıbbü'n-Nebevî* adlı kitabının baş kısmında şu planı vermektedir:

Zehebî'nin Tıbb-ı Nebevî için Verdiği Genel Plan:

Zehebî'ye göre eski tıp, dört ana bölümden oluşur. Bu bölümlerden birinci bölüme *Amelî Tıbb*, ikinci bölüme *İlmî Tıbb*, üçüncü ve dördüncü bölümlere *Nazarî Tıbb* adı verilir.

I. Tabîî umûrun ilmi (Amelî Tıp):

Tabîî umûr, erkân, mizâc, ahlât-ı erbaa, aslî azalar, ruhlar, kuvveler ve fiiller olmak üzere yedi kısımdan ibarettir. Bu yedi kısım aynı zamanda *Amelî Tıbb* olarak da adlandırılır.

A. Erkân (rükünler) (4 kısımdır).

1. Nâr (Ateş)
2. Hava
3. Su
4. Toprak

B. Mizâc

1. Müfred olanlar (4 kısımdır)
 - a. Harr (sıcak)
 - b. Bârid (soğuk)
 - c. Ratb (yaş)
 - d. Yabis (kuru)
2. Mürekkeb olanlar (4 kısımdır)
 - a. Harr-yâbis (sıcak-kuru)
 - b. Harr-ratb (sıcak-yaş)
 - c. Bârid-yâbis (soğuk-kuru)
 - d. Bârid-ratb (soğuk-yaş)

C. Ahlât-ı Erbaa (4 hılt)

1. Kan
2. Balgam
3. Safra
4. Sevdâ

D. Aslî azalar

E. Ruhlar

F. Kuvveler (3'tür)

1. Tabîî kuvvet
2. Hayvânî kuvvet
3. Nefsânî kuvvet

Şair Nâbî Sempozyumu

G. Fiiller (2'dir)

1. Cezb (çekme)
2. Def' (itme)

II. İnsan bedeninin ahvalinin ilmi (İlmî Tıb):

- A. Sıhhat
- B. Hastalık
- C. İhtiyarlık ve Nekâhet

III. Sebepler ilmi (Nazarî tıbbin birinci kısmı): (6'dır)

- A. Hava
- B. Yenilen ve içilen şeyler
- C. Bedenin sükûn ve hareketi
- D. Nefsin sükûn ve hareketi
- E. Uyku ve uyanıklık
- F. Boşaltma ve tutma

IV. Alâmetler ilmi (Nazarî tıbbin ikinci kısmı):

Saç ve bedeninin siyahlığı hararete, bunun zıddı bürûdete (soğukluğa) delâlet eder. Bedenin şişmanlık ve zayıflığı da böyledir.

- Fazla et, hararete ve rutûbete delâlet eder.
- Fazla yağ, rutûbet ve bürûdete delâlet eder.
- Fazla uyku rutûbete delâlet eder.
- Az uyku yübûsete (kuruluğa) delâlet eder.

Bunların mütedil olması, sağlığın mütedil olmasına delâlet eder.

- Âzaların genişliği hararete, darlığı bürûdete delâlet eder.
- Rüyada sarı, kırmızı renkler ve ateş görmek hararete delâlet eder.

Aksi durum bürûdete delâlet eder.

- Nabzın yüksekliği hararete, düşüklüğü bürûdete delâlet eder.

-Gayta ve idarın keskinliği, kızılığı, ateşli oluşu hararete, zıddı olan durumlar ise bürûdete delâlet eder. Yine kokulu oluşu hararete, kokusuz oluşu ise bürûdete delâlet eder.¹

Tıbb-ı Nebevî yazarlarının birçoğu Hipokrat tıbbının temel nazariyesi olan ahlât-ı erbaayı esas kabul ederek, bu nazariye ile âyet ve hadislerin arasını bulmaya, hatta ahlât-ı erbaayı âyet ve hadislerle temellendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Tıbb-ı Nebevî kavramı geniş anlamda eski tıbbi ifade eder.

¹ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, X, 532-37.

II. NÂBÎ'DE TIP

A. Tıbbın Önemi

Nâbî, *Hayriyye*'nin 34. bölümünü "Matlab-ı Lâzime-i Hikmet ü Tıb"¹ adıyla tıbbı ayırmıştır. Elli üç beyitten oluşan bu bölümün ilk beş beyti tıbbın önemiyle ilgilidir:

Mü'mine farzdır eyâ rûh-ı revân
İlm-i ebdân ile ilm-i edyân
(Ey canım oğlum! Tıp ilmi ile din ilmi her mümine farzdır.)

Tıbdur akvâ-yı mühimmât-ı fûnûn
Ânı münkir degül illâ mecnûn
(Fenlerin en önemlisi ve en değerlisi tıptır, Bunu ancak deli olan inkâr eder.)

Kangı mahrûse ki yok anda hekîm
Yok cevaz olmaga ol yirde mukîm
(Doktoru olamayan şehirde ikamet etmek caiz değildir.)

Kangı ma'mûrede kim olmaya tıb
Telef-i nefsi olur müstevcib
(Hangi memlekette tıp (ilmi yaygın) değilse, (Bu durum) insanların (boş yere) ölmelerine sebeptir.)

İtmiş eczâ ve akâkîri Hudâ
Maraz u illete esbâb-ı şifâ

(Allah ilaç ve tedavi amacıyla kullanılan maddeleri, hastalık ve hastalığa sebep olan şeyler için şifa sebebi kılmıştır.)

Nâbî'ye göre din ve tıp ilimleri öğrenilmesi farz olan ilimlerdenidir. Esasen tıp ilminin farz oluşu hadislere dayanmaktadır. Hz. Peygamber bir hadislerinde genel anlamda "Her Müslümana ilim talep etmenin farz olduğu"nu² ifade etmişler, bazı kitaplarda da "İlim ikidir: Biri beden ilmi, diğeri din ilmi" buyurduğu rivayet edilmiştir. Zehebî bu sözün İmâm Şâfiî'ye ait olduğunu belirtir. Yine Şâfiî'ye göre "Helal ve haramı bildiren ilimden sonra tıptan daha asaletli bir ilim yoktur." Âlimler Şâfiî'nin fıkhıta

¹ Nâbî'nin tıpla ilgili beyitleri şu eserden alınmıştır: Mahmut Kaplan (Prof. Dr.), *Hayriyye-i Nâbî*, AKM, Ankara, 2008, s.305-309.

² Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, *Râmûzu'l-Ehâdîs*, II, 312, H. No:10 (Hadisi, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Saîd b. Mansûr, İbn Adiy el-Kâmil'inde, *Hatîb-i Bağdâdî Târîh'inde*, Beyhakî *Şuabü'l-İmân'ında*, İbn Asâkir *Târîh'inde*, Taberânî *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ve *el-Mu'cemü's-Sagîr'inde* rivayet etmiştir).

Şair Nâbî Sempozyumu

imamlığıyla beraber, tıbbı da iyi bildiğini belirtirler.¹ “İlim ikidir...” rivayeti, Şâfiî'nin sözü dahi olsa, onun anlayışının böyle olması, bu söz karşısında kimsenin ona itirazda bulunmaması, daha önemlisi bu sözün sonraki dini kitaplarda hadis olarak rivayet edilmesi Müslümanların tıp ilmine büyük ehemmiyet atfettiklerini göstermesi bakımından önem arz eder. Nitekim Nâbî de bu sözü hadis olarak benimseyenlerdendir.

Allah'ın her hastalığa karşı bir ilâç yaratmış olması da hadislerde açıkça zikredilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Allah Teâlâ, hastalığı da ilacı da indirmiştir. Ve her hastalığa bir ilaç vermiştir. Öyleyse tedavi olun. Ancak haram olan şeyle tedavi olmayın.”²

Yaklaşık olarak aynı anlama gelen diğer hadisler de şöyledir:

“Allah, her ne hastalık indirmişse, onun devasını da indirmiştir.” Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin rivayetlerinde şu ilave vardır: “Tek bir hastalığın ilacı yoktur” dedi. Kendisine “O, hangi hastalıktır ?” diye soruldu. O da “İhtiyarlık” cevabını verdi.³

Müslîm'in bir rivayeti şöyledir: “Her hastalığın bir devası vardır. Hastalığın ilacına rastlanırsa Allah Teâlâ'nın izniyle hastalıktan şifa bulur.”⁴

Nâbî, tıp ilminin önemini anlattığı bölümde hadisle başlamış ve hadisle bitirmiştir.

B. Ehliyetli Doktorun Vasıfları

Geçmiş asırların en ünlü tabibi İbn Sina (370-428/980-1037) idi. Müslüman âlimler tarafından o, “eş-Şeyhü'r-Reîs” unvanı ile anılırken Avrupalılar da onu “Filozofların Prensi” diye nitelendirmişlerdir. Büyük bir filozof olduğu kadar ünlü bir hekim olan İbn Sînâ, tıp alanındaki eserleriyle İslâm dünyasıyla birlikte Avrupa tıp geleneğini de derinden etkilemiştir. Onun Batı'daki etkisinin XVII. yüzyıla kadar sürdüğü ve eski Yunan tıp otoriteleri olan Hipakrot ve Galen'in şöhretini geride bıraktığı kabul edilmektedir. Yukarıda *el-Kânûn'un* Latince tercümesinin başlık sayfasındaki resim de bunu göstermektedir. Ayrıca İbn Sina rasathâne kuracak ölçüde yüksek düzeyde astronomi bilgisine sahipti⁵ ve bu alanda da üç eseri bulunuyordu.

¹ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, X, 547-48.

² Ebû Dâvûd, *Tıbb*, 11, H. No: 3874.

³ Buhârî, *Tıbb* 1; Ebû Dâvûd, *Tıbb* 1 (H. No:3855); Tirmizî, *Tıbb* 2 (H. No: 2039); İbn Mâce, *Tıbb* 1 (H.No:3436).

⁴ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, X, 552.

⁵ Selçuklular döneminde İsfahan, Hemedan ve Yezd eyaletinin yerel idarecisi olan Alâüddeve b. Kâkûyâ'nın (398-434/1007-1041) maddî masraflarını karşıladığı Hemedan Rasathânesi'nin (1023 civarı) kurucusu ve idarecisi İbn Sina'dır.

Nâbî, ehliyetli bir doktorun vasıflarını sayarken İbn Sînâ'nın özelliklerini sayar gibidir. Buna göre tabîb denilen şahıs, kendisine hekim denilmeye layık, bütün bilimler hakkında belli düzeyde bilgi sahibi olan, felsefeyi, astronomiyi, Arap dili ve edebiyatını bilen, tıpta teori ve pratikte iyi durumda olan, bedeni bütün aza ve fonksiyonlarıyla çok iyi tanıyan, hastalıkları bedendeki işaret ve âlâmetlerden hemen teşhis edebilen, tedavîde bilimsel usulleri kullanan bilgin bir kişi olmalıdır.

Nâbî'nin sahte hekimler konusundaki şikayetleri şöyledir:

Dinür amma o tabîbe hâzık

Ki ola ismi, hakîme lâyıık

Kendisine hekim denilmesine lâyıık olan doktora hâzık (mütehassıs) denir.)

Çok fûnûn görmege muhtâc tabîb

Her fûnûndan ola bir nebze nasîb

(Bir doktorun çok ilim tahsil etmesi gerekir. Her bilimden bir nebze de olsa nasibi olması gerekir.)

Evvelâ hikmet ü hey'et lâzım

Nahv ü sarf ü Arabiyyet lâzım

(Önce felsefe ve astronomi, Arapça dil ve gramer bilgisi tahsil etmesi lazım.)

Hem mücerrib ola hem ehl-i kitâb

Ola dâna-yı havâss-ı a'sâb

(Mesleğinde hem tecrübeye önem vermesi, hem de teorik bilgileri bilmesi gerekir ki bedendeki sınırların özelliklerini bilsin.)

Nabzdan eyleye, teşhîs-i araz

Ola sebbâbesi, câsûs-ı maraz

(Nabzı dinleyince hastalığı teşhis edebilmeli. Sağ elinin işaret parmağı hastalığın casusu gibi olmalı.)

Tab'-ı eczâ-yı akâkîri bile

Kişver-i cismde, tedbîri bile

(İlaç ve tedavide kullanılan maddelerin özelliklerini bilmeli. Beden ülkesinde iyi düşünerek yol tutmasını ve çare bulmasını bilmeli.)

İde tedbîr ü taharrîyle ilâc

İtmeye cehl ile, ifsâd-ı mîzâc

(İlacı, iyice düşündükten ve araştırma yaptıktan sonra vermeli. Cahillik ederek insanın sağlığını bozmamalı.)

Şair Nâbî Sempozyumu

Ola mardâya, delîl-i sıhhat

Olmaya takviye-dâd-ı illet

(Hastalara sağlık konusunda önder olmalı. Hastalıktan dolayı hastaların feryadını daha çok arttıran kişi olmamalı.)

İde kânûn ile dedbîr-i devâ

İtmeye tecribeye halkı fidâ

(Tıp ilminin gerektirdiği usûl çerçevesinde tedavî yollarını aramalı. Bazı ilaçlar bazı hastalarda ne gibi neticeler doğuruyor diye- halkı tecrübeye fedâ etmemeli.)

İtmeye nişter-i cehli hûn-rîz

Olmaya râh-zen-i ömr-i azîz

(Cehalet neşterini, kan döken bir bıçak yapmasın. Çok değerli ve kıymetli olan hayatın eşkıyası olmasın.)

Şerbeti eylese teskîn-i mevâd

İde ta'dîl-i tıbbâ'-i ezdâd

(Vermiş olduğu şuruplar, vücut azalarını teskin etmeli. Ve zıt tabiatları değiştirmeli.)

C. Sahte Hekimler

Nâbî, ideal bir doktorun özelliklerini saydıktan sonra biraz da bilgiçlik yaparak ortalıkta hekim diye dolaşan pek çok kişinin aslında doktor olmadığını ve yaptıkları pek çok uygulamanın hekimlikle taban tabana zıt şeyler olduğunu ifade eder. Nâbî'nin bazı tabiplerin hata ve yanlışlarıyla ilgili bilgileri daha çok Tıbb-ı Nebevî kitaplarından öğrendiği anlaşılmaktadır.

Nâbî'nin kendi dönemindeki doktorların çoğunun cahil olduklarını söylemesi bir abartı değildir. Son yıllarda yapılan araştırmalar Osmanlı'da bilimin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başladığını ortaya koymuştur. Osmanlı döneminde eser veren doktorların asırlara göre sayıları ve eserlerinin miktarı konusunda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Osmanlı'da Tıp Alanında Asırlara Göre Müellif ve Eserlerin Dağılımı¹

Asır	Müellif sayısı	Eser Sayısı
9./15. asır	41	97
10./16. asır	73	179
11./17. asır	84	140
12./18. asır	117	223

Bu tabloya göre XV. asırda 41 doktor, 97 adet eser yazmıştır. Bu asırda kişi başına düşen eser sayısı 2.36'dır. XVI. asırda eser veren doktorların sayısı 73'e çıkmış olup bu sayı bir önceki asra göre % 78 artış anlamına gelmektedir. 73 adet hekimin yazdığı eser sayısı ise 179'dur. Bu asırdaki doktorların eser oranı da hemen hemen bir önceki asra eşittir (2.45). XVII. asra gelindiğinde doktor sayısında artış olmakla birlikte eser sayısında düşüş olduğu (140 eser) gözlenmektedir. Bu asırdaki doktorların kişi başına düşen eser sayısı 1.66'dır. Eser sayısı dikkate alındığında tıpta ilerleme değil, nisbî olarak gerileme olduğu görülmektedir. Bu gerilemenin sadece nicelik değil, nitelik olarak da ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Buna göre XVII. asırda telif edilen eserlerin kalitesi, XVI. asırda telif edilen eserlerden daha düşük olmalıdır.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı döneminde tıpta gerileme hemen hemen Nâbî'nin yaşadığı dönemi (1642-1712) kapsamaktadır. Adetâ Nâbî, bilimde gerilemeyi gözleriyle görür gibidir ve bu durumdan şiddetle şekvâ etmektedir. Nâbî'nin şikayeti haksız bir abartı değil, tarihsel bir gerçeği ifade etmektedir. XVIII. asra gelindiğinde bir kıpırdanış görülmekle birlikte bu asırda dahi müelliflerin kişi başına düşen eser sayısı (1.9) XV. yüzyılın bir hayli gerisinde kalmaktadır.

Nâbî'nin sahte hekimlerle ilgili değerlendirmeleri şöyledir:

Dinmez ol şahs-ı heveskâra hekîm

K'ola bî-tecrîbe vü bî-ta'lim

(Arzu ve hevesine göre hareket eden, tecrübesi olmayan ve tıp eğitimi görmemiş kişiye hekim denmez.)

Hod-be-hod tıbbâ o kim sâlikdür

Ne tâbîb ol maraz-ı mühlikdür

¹ Bu tablo, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı Tıp Bilimleri Tarihi Literatürü* (I-IV) adlı eserde Osmanlı döneminde tıp alanında eser veren müellifler ve eserleri için verilen iki ayrı tablodan derlenerek hazırlanmıştır.

Şair Nâbî Sempozyumu

(Kim kendi kendine doktorluk yapmaya kalkışır, o doktor değil, helâk edici ve öldürücü bir hastalıktır.)

Mütetabbib katı çok şahs-ı garîb

Geçinür kendi hayâlinde tabîb

(Kendi kendine doktor geçinen çok garip kişiler vardır. Bunlar, kendi hayallerine göre halk arasında doktor geçinirler.)

Bir nice harf-ı tabâbet kapmış

Kendüyi nakd-ı Felâtûn¹ yapmış

(Her nasılsa tıp ilmiyle ilgili bazı terimleri öğrenmiş olan bu kişiler, Kendilerini Eflatun eleştirmeni yapmışlar.)

Almaz asla nazara Sokrat'ı

Kendi şakirdi bilir Bokrat'ı²

(Bu kişiler Sokrat'ı dikkate almadıkları gibi, Hipokrat'ı da kendi talebesi gibi bilirler.)

Geçinür vaz'-ı hakîmâne ile

Istîlâhât-ı tabîbâne ile

(Bazı tıbbî terimleri ağızlarında gevelemekle, doktorluk tavrına bürünüp geçinirler.)

Anlarun da çoğu ammâ ki galat

Girçeğin dirsene eğer zu'mı fakat

(Kullandıkları tıbbî terimlerin çoğu da yanlış. Gerçeği söylemek gerekirse, onlar doğru söylediklerini zannederler.)

¹ Felâtûn (Eflâtun) (Platon) (M. Ö. 427-347): Eski Yunanlı bir filozoftur. Çeşitli felsefeleri, ahlâkî, siyasî ve dinî doktrinleri etkilemiştir. Atina veya EGINE adasında doğduğu tahmin edilir. Soylu bir aileye mensuptur. Solon'un akrabasıdır. Asıl adı Aristokles'ti. İyi bir yetişmeden sonra Sokrates'in öğrencisi oldu. Onun katlinden sonra uzun bir seyahate çıktı. 387'de (M.Ö.) Atina'ya döndü. Akademia adlı ünlü okulunu kurdu. Burada değerli filozoflar yetiştirdi. Eserlerini karşılıklı konuşma halinde yazan Eflâtun'un en önemli eseri Devlet'tir. Bu eserinde en mükemmel devlet şeklini arar. Felsefe sistemi ise mantık, fizik ve ahlak temellerine dayanır. Rasyonalist bir filozoftur. Her şeyi düşünceye bağlamıştır. Fikir ve duyu olmak üzere iki ayrı âlemin varlığını kabul eder. Esas olarak da fikir âlemini üstün tutar. Eflâtun'un düalist (ikili) öğretimi daha sonra bütün Avrupa'yı etkilemiştir. (*Hayat Küçük Ansiklopedi*, s. 935).

² İslâm tıp literatüründe Hipokrat'ın adı Bokrat olarak geçer.

Istîlâhâtı sürer ma'nâsuz
Şerbet ü hukne yapar eczâsuz
(Doğru dürüst mânasını bilmeden bir takım tıbbî terimlerden bahsedip durur. Güya tedavi için şurup hazırlar, ilaç şiringa eder; fakat yaptığı şey ilaç değil.)

Ratb ü yâbis¹ suhanı ser-tâ-pâ
Birinün aslını bilmez ammâ
(Rastgele ratb (yaş) ve yâbis (kuru) terimlerini kullanır. Fakat hiç birinin terim anlamını bilmez.)

Söz arasında satar bârid ü hâr
Sanur ammâ ki esâmî-i diyâr
(Söz arasında bârid (soğuk) ve hâr (sıcak)² her şeyi satar. Fakat ağzından çıkan bu sözlerin bazı memleketlerin adı olduğunu sanır.)

Zann ider müfred işitse kelimât
Dir mürekkeb diseler yok mı devât
(Bazı kelimeleri çoğul olarak duysa, bunların tekil (müfred)³ olduğunu zanneder. Yanında “yok mu devât (hokka)” deseler, o “mürekkeb”in var olduğunu söyler.)

Derdi ya akçe ya hod şöhretdür
Fenn-i hikmet arada âletdür
(Onun derdi, ya paradır ya şöhret. Felsefe bilimi arada sadece âlettir.)

Zu'mı var öğrenemez ehlinden
Öldürür hastaları cehlinden
(Kendi zannına göre bildiği şey doğrudur. Bu yüzden doğrusunu ehlinden öğrenemez; cehaleti sebebiyle hastaları öldürür.)

Kanda kim haste göre bî-pervâ
Yapışur nabzına ammâ bî-câ

¹ Eski tıpta ratb (yaş) ve yâbis (kuru) kavramları mîzâcla ilgili terimlerdir.

² Eski tıpta bârid (soğuk) ve hâr (sıcak) kavramları mîzâcla ilgili terimlerdir.

³ Eski tıpta müfred ve mürekkeb kavramları mîzacın iki kısmını ifade eder. İnsan soğuk, sıcak, yaş ve kuru olmak üzeri dör hılta (mîzac) sahiptir.

Şair Nâbî Sempozyumu

(Nerede bir hasta görse, aldırış etmeden (korkmadan) hemen nabzına yapışır, fakat nabızdan anlamadığı için bu yersiz bir çabadır.)

Kabız fark eyleyemez lînetten
Safreti anlayamaz humretten
(Zira böyle bir kişi, kabızlık haliyle yumuşaklık halini birbirinden ayıramaz. Sarılık hastalığını da kırmızılıktan anlayamaz.)

Eyleyemez fark-ı sufûf ü ma'cûn
Sanur afyûna denir aftimûn¹
(Toz halindeki ilaç ile mâcun halindeki ilacı birbirinden ayıramaz. Hatta afyona, aftimon denildiğini zanneder.)

İder insanı mey-i merg ile mest
Yitürür ömr dırahtına şikest
(Çeşitli yeşilliklerin suyu ile insan sarhoş eder, insanın ömür ağacını kırar.)

Görse kârûre sanur zarf-ı şarâb
Şâh-ı haccâmı sanur kâse-i âb
(Bir cam şişe görse, bunu şarap kadehi zanneder. Hacamatçının hacamat âletini de gördüğünde, bunu su taşı sanır.)

Virür ishâle müleyyinle güşâd
Kabza imsâk ile eyler imdâd
(İshal hastasına yumuşatıcı verir. Kabızlık için de onu daha çok durdurmakla imdâda koşar.)

Renc-i sevdâya virür bâzincân
Kan alur kanda görürse yerekân
(Sevda sıkıntısına patlıcan verir. Nerede bir sarılık hastalığı görse, kan almaya başlar.)

Yidürür hikkeye balıkla leben
Kokıdur derd-i sere müşk-i Hoten
(Kaşıntı hastasına balıkla yoğurt yedirir,² Baş ağrısı için de, Hotan kokusu kokutur.)

¹ Aftimûn eski tıpta sevda hastalığını tedavi etmek için verilen ilaçtır.

² Eski tıbbâ göre bu durum hastalığı daha da arttırır.

Yah virür itse su'âle tedbîr
Yidürür harr-mîzâca incir
(Derde çare olmak istese, hastaya buz verir. Sıcak mîzâca da incir yedirir.)

Yidürür haste-i hummâya 'asel
Derd-i çeşme akıdur âb-ı basal
(Hummâ hastasına bal yedirir. Gözü hasta olanın gözüne ise soğan suyu sıkır.)

Böyle hep şimdi tabîbân-ı zamân
Ekseri câhil ü ahvâl-nedân
(Zamanın doktorları şimdi hep böyledir. Çoğu cahil ve durumdan bir şey anlamayan kişilerdir.)

İktizâ itmeyicek yorma tenün
Tahta-i tecrîbe itme bedenün
(Eğer doktora gitmen gerekmiyorsa, yorulma. Bedenini deney tahtası yaptıрма.)

D. Tedavi için İyi Doktoru ve Tıbbü'n-Nebevî'yi Tavsiye Etmesi

Nâbî tıpla ilgili bölümün on iki beyitlik son kısmında hastalanmaları halinde insanlara çareyi mütehasıs olan doktorların yanında aramaları gerektiği ve *Tıbb-ı Nebevî*'nin tedavî için İktizâ itdüğü dem bî-te'hîr Re'y-i Huzzâk ile eyle tedbîr (Gecikmeden doktora gitmen gerekiyorsa, çareyi, alanında mütehasıs olan doktorların yanında ara.) İt müdâvâ bulıcak üstâdın Vezn kıl rütbe-i isti'dâdın (Hastalığının üstadını bulunca, tedavini ona yaptır. Hangi doktorun iyi olduğunu kabiliyet esasına göre tespit et.)

Rence kâfî sana Tıbb-ı Nebevî
Tıbb-ı şâfî hikem-i Mustafavî
(Ey hasta! Sana Tıbb-ı Nebevî kâfîdir. O şifa veren bir tıp, Mustafa'ya ait bir hikmettir.)

Şair Nâbî Sempozyumu

Mi'deye didi Nebî beytü'd-dâ'
Himye hakkında didi re's-i devâ
(Peygamber mide için, "O, hastalık evidir" dedi. Perhizin de tedavinin başı olduğunu söyledi.)

Eyle bu kâideyi pîş-nihâd
İtme zinhâr bu mikdârı ziyâd
(Bu kaideyi kendine rehber et. Sakın bu miktarı aşma.)

Eyle perhizi muhafız bedene
Girmesün hasm-ı maraz kasr-ı bedene
(Beden için perhizi muhafız ve koruyucu yap. Ta ki beden sarayına hastalık düşmanı girmesin.)

Fasl-ı nisândaki fâsâd ü lînet
Oldı müstevcib-i hıfz-ı sıhhat
(Nisan ayında görülen kuruluk ve yumuşaklık sağlığın korunmasını gerektiren haller olduğunu bil.)

Çâr-şenbede gerek şûrb-i devâ
Ameli mu'tedil olsun ammâ
(İlacı Çarşamba günü içmek lazım. Fakat ilacı alırken ortaya yolu tercih etmek gerek.)

Fasda se-şenbedür iy rûh-ı revân
Elli dirhem kadar itsün cereyân
(Ey canım oğlum! Salı günü, elli dirhem kadar kabızlığa ilacı alman iyi olur.)

Hukne-i leyyinenün nef'i kesîr
İlel-i mi'deyi def'a iksîr
(Yumuşatıcı olan şiringanın faydası çoktur. Mide hastalığını defetmek için iksirdir.)

Bunların itme verâsına güzer
Şerbet-i harreden eyle hazer
(Bu sınırları tecavüz edip geçme. Sıcak şerbetten de uzak dur.)

Hak seni itmeye muhtâc-ı hakîm
Tûl-i ömr ile vire tab'-ı selîm

(Allah seni doktora muhtaç etmesin. Uzun ömür ile sağlıklı bir vücut versin.)

SONUÇ

Nâbî, Osmanlı'nın bilimde gerileme sürecine girdiği bir dönemde yaşamış bir divan şâirdir. Bu dönemde birçok şair, dünyadan kâm alma yolunu seçip his ve hayal dünyasında dolaşırken Nâbî, dünyanın gerçeklerini gören ve sosyal problemleri dile getiren bir şair olmuştur. Medrese menşeli bir âlim olmakla birlikte sadece dini alanla ilgili aksaklıkları görmemiş, dünyevî işler ve aklî bilimler alanlarında da kendisini oldukça iyi yetiştirmiş olduğundan birçok sahada cehalet ve yolsuzluğun hakim olduğunu çeşitli şiirlerinde dile getirmiş, ilgilileri bu konularda ikaz etmiş ve ne yapılması gerektiği konusunda da bazı tekliflerde bulunmuştur. Bu anlamda o, sultanları ve emîrleri eğlendirme ve kendini beğendirme yerine, dine ve millete hizmet etme yolunu tercih etmiştir.

Nâbî, dinî ilimleri gibi tıp ilmini tahsil etmenin de farz olduğunu söylemiş, bu alanda kendisini neredeyse yarım doktor denecek kadar iyi yetiştirmiştir. Nitekim o, bazı hekimleri eleştirirken mücerret olarak sadece tıp ilmini bilmediklerini ileri sürmekle yetinmeyip, yaptıkları yanlışlıkların neler olduğunu ve aslında ne yapmaları gerektiğini de açıkça ifade etmiştir.

Nâbî, doğru tedavi için insanları *Tıbb-ı Nebevî*'ye yönlendirir. Ancak bu yönlendirmeye göre onun, tedavi konusunda ilgili hadis rivayetlerinin kafi geleceği düşüncesinde olduğunu söylemek yanlış olur. Zira müstakil olarak *Tıbb-ı Nebevî* kitabı yazanlar tıp hadisleriyle eski tıbbı birleştirmişler ve bunu *Tıbb-ı Nebevî* olarak takdim etmişlerdir. Dolayısıyla insanların *Tıbb-ı Nebevî*'ye yönlendirilmesi, o dönemde doğru uygulanan tıbbı yönlendirmek anlamına gelmektedir. Esasen böyle davranış genel anlamdaki hadislerle uyum halindedir. *Tıbb-ı Nebevî* hadislerini, belli hastalıklar için belli tedavi usulleri öngören özel nitelikli hadisler ve mutlak olarak tedavi olmayı emreden ve her hastalığın bir çaresi olduğunu ifade eden genel nitelikli hadisler olmak üzere iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. Genel hadisler açısından bakıldığında, bizzat Hz. Peygamber tarafından önerilmiş olmamakla birlikte, sonradan çeşitli hekimler tarafından bulunan diğer tedavi usulleri de, dolaylı olarak *Tıbb-ı Nebevî* hadislerinin kapsamı içinde yer almaktadır. Kur'an'ın nazil olmaya başladığı andan itibaren İslam'ın ve Müslümanların tıpla ilgili herhangi bir problemi olmamıştır. Mezhep veya tarikat kurucusu bilginlerden birçoğu kendilerine hekim denebilecek ölçüde tıp bilgisine sahipti.

Nâbî'ye göre hekimi olmayan beldede ikamet etmek caiz değildir. Hekimin de az da olsa her alanda malumatı olan "bilge kişi" olması gerekir.

KAYNAKLAR

- Ağırakça, Ahmet, *İslâm Tıp Tarihi (Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar)*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2004.
- Bakkal, Ali, *Harran Okulu*, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Şanlıurfa, 2008.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi- Kütüb-i Sitte*, c. X ve XI.ciltler, Akçağ Yayınevi, Almanya Baskısı. trs.
- Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.
- Ekinci, Abdullah, *Ortaçağ'da Urfa*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.
- Gümüshânevî, Ahmed Ziyâüddîn, *Râmûz el-Ehâdîs* I-II, çev. Abdülaziz Bekkine, Milsan Basın Sanayi, İstanbul, 1992.
- Hunke, Sigrid, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, 2. Baskı, çev. Servet Sezgin, İstanbul, 1975.
- İbn Ebî 'Usaybi'a, 'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ', I, 236 (el-Mektebetü'ş-Şâmile, el-İsdâru's-Sânî 2.11).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (Ed.), *Osmanlı Tıp Bilimleri Tarihi Literatürü*, I-IV, IRCICA Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2008.
- Rado, Şevket (Yayımlayan), *Hayat Küçük Ansiklopedi*, Hayat Yayınları, İstanbul, ty.
- Terzioğlu, Arslan "Bîmâristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, c. VI, s. 163-178. "İbn Sînâ – Tıp", DİA, İstanbul, 1999, XX, 331-36.

IV. BÖLÜM

NÂBÎ'DE EĞİTİM VE PSİKOLOJİ

NÂBÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KIRGINLIK PSİKOLOJİSİ

Emine YENİTERZİ *

Türk edebiyatının büyük hikmet şairi Nâbî'nin en çok tanınan şiirlerinden biri;

*Bâğ-ı dehrüñ hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtüñ da gamuñ da rûzgârun görmüşüz* (D. 696/319, 1)¹

matlarıyla başlayan gazelidir. Bu gazelin, Nâbî Halep'te iken Çorlulu Ali Paşa tarafından şaire devletçe tahsis edilen malikanenin elinden alınması ve maaşının da kesilmesi üzerine kaleme alındığı söylenir. Yedi beyitlik bu yek-âheng gazel, Nâbî'nin hikemî tarzını değil, haksızlığa uğrayan, mağdur edilen bir insanın acı çığlığını duyurur mahiyette tam bir kırgınlık manzumesidir. Şairin bir diğer meşhur şiiri de;

*Gülsitân-ı dehre geldük reng yok bû kalmamış
Sây-e-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış* (D. 720/353, 1)

matlı, beş beyitten oluşan gazeldir. Bu gazel de; ümitsizlik, çaresizlik ve tükenmişliğin bir ifadesi durumundadır. Yine meşhur *Azliyye Kasidesi* de her ne kadar alaycı bir dille kaleme alınsa da Nâbî'nin halet-i ruhiyesini yansıtan manzumelerdendir. Bu manzumede ikbalin geçici, insanların da vefasız, çıkarıcı, bencil ve ikiyüzlü olduğu anlatılırken satır aralarında ince bir hüzün kendini hissettirir.

Diğer yandan şairin, Türkçe Divanı'ndaki gazelerde seçtiği redifleri tarayacak olursak yine olumsuzluk veya karamsarlık içeren isim veya fiillerin çokluğu dikkati çeker. Bu redifler şunlardır: abes, el-vedâ', ferâğ, gâh ceng ü gâh sulh, galat, garîb, gayrı, mu'âriz, mütereddid, tahallüf, alınmaz mı, arar, bilmem, bilmez, bilmezler, bilmezüz, bozundısudur, çekilmişdür, çekmez, çıkmaz, degmez, degül de nedür, degül midür, degüldür, dinmez, ditrer, düşmendür, düşmez, el çekdük, eyleme, eylemedük, eyleyemem, geç, gelemez, gelmedi mi, gelmedi, gelmez mi, gelmez, gerekmez, gider, gitmiş, gördün mi, görmedi, iderse de, istemez, itmem, itmez, itmezse de, kalmadı, kalmamış, kalmaz, kalursa, mı düşdün, mı kalmışdur, mı var/mi var, mı virür, mıdur/midür, n'eyler, olamam, olamazsın, olınsa bile, olmasa, olmasa da, olmasam, olmasun, olmayacak, olmaz da n'olur, olmaz idi, olmaz mı, olmaz, sıgmaz, sunmazsın, -suz, teng olur, unudulmuş, usanduk, virmez, virmezler,

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Nâbî Divanı'ndan beyitler için bk. Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, C. I-II, İstanbul, 1997.

yapışmaz, yok, yokdur. Birçoğu defalarca tekrarlanan bu redifler; şairin zamana, devlet yönetimine, insan ve topluma bakışını aksettiren, Osmanlı Devleti'ndeki çözümlenin sosyal hayattaki etkilerini dile getiren türden redifler olarak görülmüştür.¹

Osmanlı Devlet ve Toplumundaki Çözümler

On yedinci yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet ve toplum düzenindeki bozulmaların sebepleri ve çözüm yolları birçok tarihî, siyasî eserde ele alınmıştır. Toplumun davranış, tutum ve değer yargılarının kendini dışa vurduğu alan olan edebiyatta da Osmanlının sosyal, ahlakî ve iktisadî çözümlerinin ipuçlarını bulmak mümkündür.² Divan şiirini bu gözle incelediğimiz zaman, şairlerimizin yaşadıkları dönemlere hâkim olan buhranları açıkça ve çok canlı ifadelerle dile getirdiklerini görürüz.³

Nâbî de Divanı'nda ve Hayriyye'de bu problemleri ayrıntılı olarak tespit eder. Onun şiirde konu edindiği olumsuzluklar kısaca şöyle özetlenebilir: Devlet memurlarının tayinlerinin kânûn-ı kadîme aykırı gerçekleşmesi sonucunda suiistimal kapılarının açılıp görevlerin rüşvetle satılması, tımar ve zeametlerin sarayın harem dairelerinde adeta ihaleye çıkarılması, taşrada âyanların halkın rızasıyla seçilmesine son verilip, âyanlığın rüşvetle gerçekleşmesi, rüşvetin alâdeleşip bütün görevlerin artık liyakate göre değil, rüşvete göre verilmeye başlanması şairin en çok dikkat çektiği bozulmalardır. Devletin üst kademelerinde başlayıp en küçük memuriyetlere kadar inen rüşvet sebebiyle; mansıp kapabilmek için rüşvet verenler bu parayı borçla alıyor, maaşlar borcu ve faizi ödemeye yetmeyince, işlerini rüşvetle sürdürüyor ya da âyan, paşa gibi idarî mevkilerde ise halkın malını gasp ederek borcunu kapatma yoluna gidiyordu (H. 272/1163–64).⁴ Ayrıca devletin olgunluk çağında rahatlık, eğlence ve zenginliğe alışanlar aynı hayatı yaşamak istiyor, buldukları mevkiin gereği saydıkları at, uşak gibi masrafların çokluğu, maaşın ise azlığı karşısında gelir

¹ Bu rediflerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cemal Kurnaz, "Divan Şiirinde Belge Redifler", *Divân Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997, s. 265–276; Ali Fuat Bilkan, "Nâbî'nin Sosyal Muhtevalı Redifleri", *Nâbî Hikmet/Şair/Tarih*, Ankara, 1998, s. 160–166.

² Sabri Ülgener, divan şiirini bu yönüyle; "gerçek ve baha biçilmez bir belge ve hazine kaynağı olarak" görür. bk. Sabri Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1981, s. 17–18.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Emine Yeniterzi, "Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlakî ve İktisadî Çözümlerin Akisleri", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7–9 Nisan 1999 -Bildiriiler*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s. 361–377.

⁴ Hayriyye'den beyitler için bk. Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Ankara, 1995.

temini için gayrimeşru yollara tevessül ediyor; rüşvet ya da zulümle halkın malına el koymak yoluna gidiyorlardı (H. 272/1165–68; 276/1217; D. 538/104–6).

Rüşvet adalete de sirayet etmiş, kadılar mahkemeyi ticarethaneye çevirip, kararı mezada çıkarmışlar, kim fazla verirse onun lehinde hüküm vererek alacaklıyı borçlu hâle getirmişlerdir (H. 279/1247–1254; 239/750–51). Adaleti temin etmekle sorumlu olan kadılar; Allah ve sultan korkusu olmayan, ilim ve dinden nasipsiz, rüşvetle hüküm veren bir güruh olmuş, adalet yerine zulüm kaynağı hâline gelmişlerdir (H. 278–282/1246–86).

Ulema, vüzera gibi geliri yüksek zümreye mensup olanlar ise yalnızca açgözlülükleri sebebiyle rüşvet almaktadır. Devletin üst tabakalarında başlayan rüşvet salgını bir süre sonra bütün memuriyetlere yayılır, bu uygunsuz alışveriş olmaksızın hiç bir iş yapılmaz olur (D. 1028/757, 1), dürüst insanlar da bu çirkin işe bulaşmaya mecbur kalıp, rüşvet bir ahtapot gibi bütün toplumu sarar (H. 289/1375–76).

Osmanlı Devleti'nin toplum ve idarî yapısındaki çözümlerden biri de devlet görevlerinin rüşvetle satılması neticesinde tayinlerde liyakate önem verilmemesidir. Emin ve ehil insanlar devre dışı bırakılmış; cahil, beceriksiz, şahsî menfaatlerini ön planda tutan, sorumsuz insanlar devlet memuriyetlerini işgal etmeye başlamış, tayinlerde ilim ve irfan değil, rüşvet miktarı ölçü hâline gelmiştir. Böylece cahiller büyük bir açgözlülükle mansıpları kaparken, âlimler görevlerinden azledilerek fakr u zarurete duçar olmuş; ilim, irfan, hüner, marifet değerini kaybetmiş, insanlar ilim tahsil etmek yerine her kapıyı açan paranın peşine düşmüş, meydan paralı cahillere kalmıştır (D. 580/158, 4; 600/185, 5; 1029/92, 28; 559/131, 2; 553/125, 1).

Bu gidişin sonunda devlet görevleri; çıkarıcı, tamahkâr, bilgisiz ve hain insanların eline geçmiştir. İdarî teşkilattaki bozulma, devlet idaresinden birinci derecede sorumlu ve sultanın en büyük yardımcısı olan vezirlerden başlar. Nâbî; ilim ve aklın vezirliğin iki temel şartı olduğunu, bilgisiz, akılsız ve anlayışsız vezirlerle ülkenin mamur olamayacağını, toplumdaki huzur ve düzenin yerini zulüm ve anarşinin aldığını belirtir (D. 106/15; 21, 28).

Beyler, ağalar, paşalar ve ayanlar adeta ülkeyi zulümle harabeye çevirmekle görevlidir. Ayanlar para avcısı olan hâkimlere av bulmak için çalışırken, halkı gammazlamaktan sakınmamışlar, her türlü zulmü reva görüp halkı paşa ile kadiya feda etmişler, halktan aldıklarının yarısını ya da dörtte birini hâkime vererek kâr elde etme yollarına gitmişlerdir (H. 239–240/756–69). Ayanların bazıları zulümde o kadar ileri gider ki, şehrin hâkimi bile onlara boyun eğmek zorunda kalır (H. 242/796–99). Ayanlık devletinin gıdası fakirlerin sabah akşam döktükleri gözyaşlarıdır (H. 244/813).

İlim yerini cehalete bırakmış, gerçek âlimlerin yerini yalnızca okuması yazması olan cahiller almıştır. Çözülme döneminde ilimden nasibi olan az sayıdaki âlimlerden bir kısmı da korkunç bir hataya düşmüş; hak ve hakikatin savunucusu olma görevini unutarak şahsî menfaatlerinin peşine düşmüş, dalkavukluk batağına saplanarak topluma zararlı hale gelmişlerdir. Halka Allah korkusunu, İslâm ahlakını, haram ve helali öğretmesi gereken din adamları da bu çöküşe dâhil olmuş; hiç bir tahsili olmayan, yalnızca tasavvufa dair bir iki söz öğrenen kendisini tarikat piri ilan etmiş; hırka, tespih ve sakalı halkı aldatmak için kullanırken, sahte rüyalarla gayba dair imalarda bulunmuşlar, kazara söylediklerinden biri gerçekleşince yalnızca avam değil, devlet görevlileri de onlara inanır olmuş, tekkeleri kible-i ehl-i hâcât kabul edilmiştir (H. 248–251/861–901). Dini istismar eden bu sözde din adamları halkı cehennemle korkuturken, kendileri şirke dalmış; ölü helvasına aşerecek nispette dünyalığa meyleden bu ikiyüzlü guruh, hilelerle halktan para sızdırma yollarına gitmişlerdir (D. 1146/39).

İdarî teşkilatın bozulması, dinin yanlış yorumlanması neticesinde sosyal hayattaki bir diğer çözülme de cemiyette geçerli olan ahlakî normlar üzerinde gerçekleşir. Geçmişte hayır ve güzellikte yarışan yüksek ahlakî bir seciyeye sahip olan toplumda; birliği, sevgiyi ve kardeşliği besleyen en önemli ahlakî değerler olan; dürüstlük, samimiyet, sadakat ve güven kaybedilir (D. 503/61, 4–5). Hayriyye’de Nâbî, oğluna rehin olarak bir şey almaksızın borç vermemeyi öğütler; zira halkta Allah korkusu kalmamıştır, borçlu yeminlerle borcunu inkâr eder, borcu ödemez ama kadiya rüşvet verir, yalancı şahitler ve sahte belgelerle kendini alacaklı çıkarır (H. 237–238/731–43). Geçim veya kazanç anlayışında ifrat ve tefrite doğru bir gidiş başlar. İnsanların bir kısmı kanaat zannıyla tembelliğe meylederken, bir kısmı da büyük bir açgözlülükle mal, mülk ve altın sevdasına düşer; gözlerini hırs bürür (D. 578/ 155, 8; 666/278, 6; 1029/757, 5).

Kadılar, tütün içmenin yetim malı yemekten daha büyük bir günah olduğuna hükmederken (H. 280/1270); insanlarda da yetime şefkat duygusu yok olup, malına el koyma hırsı hâkim olur. Toplumda gerçek dostluk, sevgi, vefa ve diğerkâmlık anlayışlarının yerini bencillik ve çıkarıcılık alır; gerek insanların birbirleriyle, gerekse kulun Allah ile irtibatında menfaat hesapları ön plana çıkar (D. 819/475, 6; D. 1029/757, 4).

Devlet ve Toplumdaki Çözümlerin Nâbî Üzerinde Etkileri

Şairlerin içinde yaşadıkları toplumdan soyutlanamayacağı, şiirlerinin de sosyal hayatın aynası olduğu bir gerçektir. Dahası şairler toplumun haykıran sesi kabul edilir. İşte Nâbî de on yedinci yüzyılda geçmiş asırların ihtişamından hızla uzaklaşan; hemen her alanda bozulmanın, gerilemenin

belirtilerini gösteren devlet ve topluma ait bütün bu olumsuzlukları tespit ederek şiiri hayal ve duygudan ziyade derin bir düşünce kaynağı hâline getiren hikmet şairi olarak tescil edilmiştir.

Diğer yandan Nâbî'nin şiirlerinde dile getirdiği bu çözümlenin akisleri yalnızca dış dünyaya değil, şairin iç dünyasına da çevrilen bir aynanın akisleridir. Nâbî gibi duyarlı ve düşünen bir insan, yaşadığı ortamda bu kadar olumsuzluk devam ederken topluma bîgâne kalarak asude bir hayat sürmekten yana olamaz. Nitekim Nâbî'nin, gerek Divan gerekse Hayriyye'de insan, toplum ve devletteki kötüyü gidişi bütün açıklığıyla tespit, tenkit ve ikazları onun bu olumsuzluklardan ne denli rahatsız olduğunu açıkça göstermektedir.

Nâbî'nin bu duyarlılığına rağmen, sanatında olgunluğa ulaştığı bir dönemde büyük arzularla geldiği İstanbul'u terk ederek doğum yerine yakın ve o tarihlerde canlı, büyük bir yerleşim merkezi olan Halep'e yerleşmesi, ömrünün yaklaşık üçte birini payitahttan uzakta geçirmesi enteresandır. Şairin İstanbul'dan Halep'e hicret kararının sebeplerine dair birkaç görüş belirtilir. Abdülkadir Karahan, şairin İstanbul'da oturmaktan sıkılmış olduğunu, Meserret Diriöz ise IV. Mehmed'in hal edilmesinden sonra padişaha yakın olmanın sebep olacağı tehlikeden endişe duyarak İstanbul'u terk ettiğini belirtir.¹ Edebiyat tarihlerinde de Nâbî'nin hamisi Musahib Mustafa Paşa'nın vefatından sonra İstanbul'da kalmak istemediği dile getirilir. Şairin Halep'e yerleşme kararının sebebi hakkında kesin bir malumat yoktur, yalnızca varsayımlarla izah yoluna gidilmiştir.

Mahmut Kaplan ise konuyla ilgili olabilecek bir başka duruma dikkat çeker.² Nâbî Dîvânı'ndaki IV. Mehmed'e sunulduğu anlaşılan mesnevîde (D. 417–433/VIII) şair, sultandan “dîvân hâceliği”ne tayinini dilemektedir:

*Eyledün ey hidivv-i adl-penâh
Beni bir kez mukîm-i beyt-i îlâh*

*Bir dahı eyle hâce-i dîvân
Hâsıl olsun sa'âdet-i dü cihân*

(D. 432/VIII, 165–66)

Hac dönüşü kaleme alınan bu manzumeden sonra Nâbî'nin ısrarla talep ettiği göreve atandığına dair bilgi yoktur. Hayriyye'de şair oğluna “dîvân hâcesi” olmayı tavsiye ederse de bu göreve atandığına dair malumat vermez (H. 287–91/1348–1400). Dolayısıyla şairin İstanbul'dan ayrılma kararında; hamisi Mustafa Paşa'nın vefatından duyduğu üzüntü, divan

¹ Ali Fuat Bilkan, “Nâbî'nin Halep Yılları”, *Nâbî Hikmet/Şair/Tarih*, s. 70–71.

² Mahmut Kaplan, age., s. 32–34.

Şair Nâbî Sempozyumu

hocalığına tayin edilmemenin hayal kırıklığı ve IV. Mehmed'in hal edilmesiyle içine düştüğü endişe rol oynamış olmalıdır.

Diğer yandan devlet yönetimi ve toplum hayatındaki sarsıntının şairde yarattığı huzursuzluk da üzerinde durulması gereken bir husustur. Nâbî'nin şiirlerinde adeta belgelediği bu sıkıntılar onun "Selâmet derkenârest" düşüncesiyle Halep'e giderek adeta inzivaya çekilmesine sebep olmuştur, denilebilir. Nitekim çözülme döneminde akl-ı selim sahibi birçok insan kırınglık, karamsarlık içinde toplumdan uzaklaşma ihtiyacı duymuştur:

*Gördüm zamâne halkı nifâk üzre Sâbitâ
Nâçâr cümleden çekilüp uzlet eyledüm¹*

*Aceb gizlendi ârifler bulunmaz oldu kâmiller
Görinmez oldılar şimdi sükûta vardı ehlullâh²*

Sâbit'in ve Veysi'nin beyitlerinden de anlaşılacağı üzere devlet ve toplum ahvalindeki bozulma, dirayet sahiplerinin kendilerini toplumdan tecrit etmelerine sebep olmuştur. İyi insanlar kurtuluşu uzlet köşesine çekilmekte bulmuş; tayinlerde liyakatin gözetilmediği, cahillerin mevki sahibi olup âlimlerin azillere maruz kaldığı bu ortamda adeta devlete küserek yalnızlık köşesine sığınmışlardır. Nâbî'nin oğluna verdiği şu öğütler de bu konudaki düşüncelerimizi doğrular mahiyettedir:

*Hânedan çıkma ki oldur cennet
Güşe-i hânedâ künc-i uzlet* (H. 226/604)

*Çıkma aylarca der-i hânenden
Taşra meyl eyleme kâşânenden*

*Al kitâbun ele sedd eyle derün
Olmasun hâric-i derden haberün*

*Okı târîh u hikâyât u kısas
Virür insâna mezâyâsı hisas* (H. 245/833–835)

Nâbî'nin insanlardan uzaklaşma, kendisini tecrit etme anlayışını Divanı'nda da görürüz:

¹ Bosnalı Alaeddin Sabit, *Divan*, haz. Turgut Karacan, Sivas, 1991, s. 476.

² Günay Kut, "Veysi'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1970, Ankara, 1971, s. 174.

*Sanma âsâyîş-i dil zâr u hazîn olmadadır
Âfiyet künc-i tevekkülde mekîn olmadadır*

*Sâha-i câh ferâh olsa gider zevk-i ferâg
Râhatun lezzeti peygûle-güzîn olmadadır* (D. 554/126; 1, 3)

*Kasr-ı sürûr künc-i kanâ'at degül midür
Sahn-ı bihişt kûy-ı ferâgat degül midür* (D. 609/200, 1)

Nâbî'deki bu kırgınlık psikolojisinin izlerini oğluna verdiği diğer öğütlerde de tespit etmek mümkündür. Şair, Ebu'l-hayr'a uzlete çekilme yanında olaylara tepki vermeden rahatına bakmasını tavsiye eder:

*Âdeme lâzım olan râhatdur
Ko disünler sana bî-himmetdür* (H. 246/841)

Bu kırgınlığın bir diğer belirtisi de şairin ümidini kaybedip ye'se kapılması, aslî görevinin topluma yön vermek olmasına rağmen her şeyi oluruna bırakmayı tercih etmesidir:

*Erbâb-ı ye's gerçi tehî-kîsedür velî
Ehl-i ümîdden hele râhat degül midür* (D. 610/ 200, 2)

*Bu bâğun mîvesinden kat'-ı dendân-ı ümîd it kim
Degül mîve nühüfte sengdür cîb-i nihâlinde* (D. 1030/759, 6)

*Ümîdvâr olıcak ebr-i nev-bahârândan
Nüzûl-ı sâ'ikadan ma-'adâ degül de nedür* (D. 544/112, 7)

*Aceb husûle gelür hâli var mıdur Nâbî
Ümîd-i hâtır-ı ümmîdvârdan ne haber* (D. 597/182, 5)

Bedbin bir dünya görüşüyle talihten şikâyet etmek hemen her asır şairlerinde rastlanan bir durumdur. Nâbî de feleğin dönüşünü tersine çevirmenin mümkün olmadığına inanır:

*Tevfîk-i inâyetdür olan kârger ancak
Tahsîl-i gînâ kuvvet-i bâzû ile olmaz*

*Tedbîr ile efzûn idemez kimse nasîbin
Teshîr-i murâdât tek-â-pû ile olmaz* (D. 657/266, 2-3)

Şair Nâbî Sempozyumu

Şairin bütün bu düşüncelerinin temelinde olumsuzlukların neticesi kırınglıklar sebebiyle dünyaya küskünlük görülür. Dünyadan zevk almak, emeklerin karşılığını görmek olmayacak bir hayaldir:

*Bir galat ta'bîrdür kim Nâbiyâ ma'nâsı yok
Kim ki tahsîl-i safâdur dirse dünyâdan murâd* (D. 495/50, 11)

*Zann itmedüğün şahsun olur zîver-i hânı
Ol nâna k'idersin dü kefi hırs ile tahmîr*

*Sen âteşe vaz' eyledüğün anber-i hoş-bû
Gayrinün ider bînî-i ümmîdini ta'tîr*

*Nâ-gâh görürsin ki olur gayre şeref-bahş
Gönlünce iderken görülen düşleri ta'bîr*

*Şahsun birisi revgan-ı cân ile döker şem'
Bir gayrün ider meclis-i ikbâlini tenvîr* (D. 571/147, 6–9)

Nâbî'nin bu tarz söylemlerini Abdülkadir Karahan; *Denebilir ki Nâbî, çağının huzursuzluk ve kararsızlıktan, hükümet yönetiminden başlayarak çeşitli meslek erbabı arasında yaygınlaşan zulüm, hile, yalan, rüşvet, mal ve menala aşırı rağbet, riyakârlık, her işte menfaate bağlılık gibi kötü huyların toplumu kemirmesi karşısında, fikir ve hikmetin gölgesinde –manen olsun- rahat ve dağdağsız yaşamak iç arzusuyla dolu bir şahsiyettir*¹ ifadeleriyle değerlendirir ve adeta şairin rahatına düşkün, duyarsız ve bencil bir yapısı olduğu kanaatini uyandırır.

Mine Mengi ise; *Nâbî, sosyal düzeni sarsılmış bir toplumun ferdidir. Onun yaşadığı toplum, her taraftan tehlikelerle kuşatılmış ve çökmeğe yüz tutmuştur. Nâbî de böyle bir toplumda, Divan şairinin gerçekten kaçarak, gerçeğin üstünde yaşama meyline revaç gösterir. O da gelmiş geçmiş Divan şairleri ya da mistikler gibi inzivaya çekilen insanın vicdan selametini arar. Ancak, Nâbî'nin aradığı, elde etmeğe uğraştığı vicdan selameti; acının, ıstırapın ve insanın her türlü iç bunalımlarının ötesinde, yaşadığı anla ebediyeti birleştiren ve günlük yaşantısının içinde ebedilik huzurunun tecrübesini yapan mistiğin aradığı vicdan selametinden farklıdır.*²

¹ Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara, 1987, s. 56.

² Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara, 1991, s. 121.

... Nâbî, pasif hayatın savunucusu olarak karşımıza çıkar. O, Ebulhayr'a etrafında olup bitenden habersiz, suya sabuna dokunmayan, kimsenin işine karışmayan, kısacası dış dünyaya kapalı bir kişiliğe sahip olmasını öğütler. Nâbî'nin şiirinde varlığını ortaya koyan ideal insan kültürlüdür, aydındır. Ancak bu aydın insan, günümüzün aydınından farklı olarak, ne kendi toplumuna ne de âleme açılmayan yalnız insandır. O, bilgiyi, dünyasını ve ahiretini kazanmak, her iki dünyada da kendi başını kurtarmak amacıyla edinir. Onu kişisel rahatı ve huzuru dışında hemen hiç bir ilgilendirmez. Nâbî'nin makbul insanı, kendi içine ve dört duvar arasına kapanarak rahata, huzura kavuşacağına inanır. Daha doğrusu, içine dönmesinin, evinde kabuğuna çekilmesinin amacı, rahatı, mutluluğu elde etmektir.¹

Bu cümlelerle Mine Mengi; Nâbî'nin gerçeklerden yalnızlığa kaçan, mücadele yerine rahatını tercih eden bir aydın olduğunu belirtir. Şairin ümitsizlik, keyfine bakma, emek harcamama, her şeyi oluruna bırakma, müdahaleden kaçınma gibi olumsuz söylemlerini biz de örneklerle gösterdik. Ancak bir hikmet şairi olan Nâbî'nin Divanı'nda ve Hayriyye'de ümide dört elle sarılma, insanın kazancını çalışarak helal yollardan kazanması, mücadele etmesi ve sıkıntılara göğüs germesi tarzındaki öğütlerine; diğer yandan toplum ahlakındaki bozulmaları acı dille tenkitlerine dair birçok ifade mevcuttur. "Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi" unvanına layık görülen şairin gerçek görüşleri de bunlardır.

Sonuç

Nâbî, Türkçe Divan ve Hayriyye'deki kendi iç dünyasına çekilme, problemleri görmezden gelme, olumsuzluklarla mücadeleden kaçınma tarzındaki söylemleri sebebiyle rahatına düşkün, duyarsız, pasif ve bencil bir aydın gibi tarif edilmektedir. Fakat şairin bütün şiirleri, yaşadığı dönemin talihsiz şartları ve hayatındaki olaylar bir arada tahlil edilince onun bazen karamsarlık ve şikâyet bazen de vurdumduymazlık ve bencillik dolu mısralarını; devlet ve toplumdaki çöküşü gerçek yüzüyle gören bir aydının, hayattan umduklarına ulaşamadığı için kırgın bir insanın feryatları olarak görmek daha doğru olacaktır. Hikmet şairi olan Nâbî de herkes gibi bir insandır. O dönemdeki birçok aklı selim sahibi gibi insan yanıyla; döneme hâkim olan olumsuzluklar karşısında âciz kalmanın acısını duymakta, kırgınlıkla kendini toplumdan tecrit etmekteyken hikemî şair kimliğiyle de

¹ age., s. 125. Ayrıca bk. s. 126-129.

Şair Nâbî Sempozyumu

olayları tespit ve tenkit ederek durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

TUH FETÜ'L-HAREMEYN'DE MEKÂN VE ŞAHSİYET İLİŞKİSİ

M. Muhsin KALKIŞIM*

Yeryüzüne misafir olarak gönderilen insan, bütün varlıkların hizmetine memur edildiği, “halîfe-i arz” sıfatına sahip mükerrem bir varlıktır. O, varlık alanına çıkarken anne karnını, bilâhère şefkat dolu anne kucağını mekân olarak tanır. Şeyh Gâlib'in ifâdesiyle insan, “zübde-i âlem” (âlemin özeti) ve “merdüm-i dîde-i ekvân”(kâinatın gözbebeği)dır. Âlemin, “büyük bir insan”; insanın ise “küçük bir âlem” olarak nitelenmesi, insan ile mekân arasında derin bir bağ olduğunu göstermektedir.

Mekân, 'olmak' fiilinden türemiştir ve varoluşu ifâde etmektedir. “İnsan da ünsiyeti; varoluşun temeliyle yakınlığı, uyumu ya da nisyanı; yani unutabilen ilk varlık olarak varoluşu unutmayı” (GÖKA, a.kapak) temsil etmektedir. AKYÜZ, “Mekân, insan için zaman gibi ebediyet yolculuğunda hem bir basamak, hem de kurtulunması gereken bir zindandır.” der. “Zaman gibi izâfî olan mekân, belki bir yanıyla bir eşyâ yığınıdır ama, bir başka yanıyla bir dalga paketçığının zamansızlık sınırındaki hareketinin görüntüsünden ibarettir. İnsanın bedeni, onun ilk ve en yakın mekânıdır; sonra dalga dalga genişleyen tabakalarıyla çevre, dünya ve kâinat onun mekân üstü mekânlarını teşkil eder. Onun ilk mekânı olan bedeniyle, en geniş sınırları içinde kâinatın maddî buudu arasında temelde bir fark yoktur. Kâinat gibi, insan bedeni de ilâhî isimlerin mazharı, iç içe aynaları, ya da dalga dalga tecellî sahasıdır. Bu mânâda, insan ötelere yolculuğunda bu tecellîlere tutunarak yukarılara tırmanmaya çalışır; bedeni de, dünyâ da, kâinat da Yaradan'a götüren âyetler meşheri, mirâcının basamakları olarak bir kudsiyete sahiptir ama, insan bunlara takılıp da öteye geçemediği takdirde, mekân onun için bir zindan olacaktır. Şu halde, mekân, her hâl ü kârda insanın aşması gereken bir zindandır.” (AKYÜZ, s. 105)

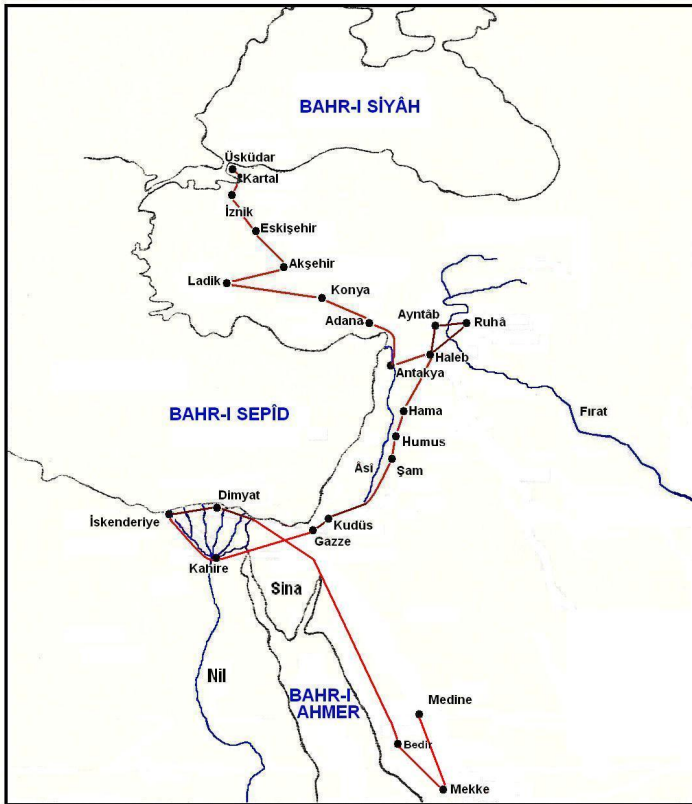
Büyük şahsiyetlerin yaşadığı mekânlar, diğer insanların nezdinde manevî ve maddî bir kıymet kazanmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî, İskilibli Âtîf Hoca gibi pek çok isim mekânıyla birlikte zikredilmektedir. (YAŞAR, s.39) “Şerefü'l-mekân, bi'l-mekîn.” (Mekânın şerefi, orada oturan iledir.) sözü, bu anlam çerçevesinde ele alınabilir. “Canlıya getirdiği duygu ile mekân kimlik kazanmaya başlar. Mekânda esas olan kullanıcının üzerinde

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Şair Nâbî Sempozyumu

bıraktığı duygusal etkidir ve bu duygular ile mekân tanımlanmaya, anlam kazanmaya başlayacaktır.” (MUMCU)

Nâbî, 1089/1678 baharında başlayan ve bir yıldan uzun süren Hac yolculuğunun intibâlarını 1093/1682’de “Tuhfetü’l-Haremeyn” ismi altında kaleme almıştır. Nâbî’nin güzergâhı İstanbul’da başlar ve Medîne’de sona erer: Üsküdar, Kartal, Gekbûze (Gebze), Halic, Hersek, İznik, Eskişehir, Seyyidgâzî, Akşehir, Ilgın, Lâdik, Konya, Ereğli, Adana, Payâs, Bakraz, Antakya, Haleb, Ruhâ, Fırat Nehri, Ayntâb, Haleb, Âsî Nehri, Hamâ, Humus, Kutayfe, Şâm, Sâlihiyye, Ramle, Kudüs, Gazze, Rimâl Denizi, Bahr-ı Sepîd, Bahr-ı Süvîs, Nil, Kâhire, Bûlâk, İskenderiye, Dimyât, Reşîd, Cîze, İnbâbâ, Âdiliyye, Tîh, Tûr-ı Sînâ, Akabe-i Mısır, Medyen, Bedr, Râbık, Bathâ, Umre, Mekke, Safâ, Merve, Arafât, Kûh-ı Rahmet, Minâ, Müzdelife, Cebel-i Ebî Kubeys, Kûh-ı Nûr, Kûh-ı Sevr, Medîne, Cebel-i Uhud, Kubâ.

Nâbî’nin Güzergâhı

Bu güzergâhta Nâbî'nin belirtmekte önelediği husus, “mescid ve türbelerin özellikleri”dir (NÂBÎ, s.27). Diğer ilgilere bakıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

MEKÂN	ŞAHIS	İLGi
İznik	Eşrefoğlu Rûmî	Dergâh
Eskişehir	Seyyid Gâzî	Tekke ve Türbe
Akşehir	Şeyh Mahmûd-ı Hayrân Seyyid Nî'metullâh-ı Nahçevânî Nasreddîn Hoca Sultân IV. Murâd Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Dergâh Türbe Türbe Şiir Şiir
Konya	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Bahâüddin Veled Sultân Veled Salâhaddîn-i Zerkûbî Çelebi Hüsâmeddîn Sadreddîn-i Konevî Muhyiddîn-i Arabî Abdulkâdir-i Geylânî	Dergâh, Türbe Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr, Hırka Kitap, Hırka Hırka
Ereğli	Şeyh Şehâbeddîn-i Maktûl	Mezâr
Adana	Hız. Danyal (AS)	Köprü
Antakya	Habîb-i Neccâr	Türbe
Haleb	Hız. Zekeriyâ (AS) Şeyh Ebûbekir	Mezâr Tekke
Urfa	Hız. İbrâhîm (AS)	Mağara, Mancınık Bahçe
Hama-Humus Yolu	Bâyezîd-i Bistâmî	Mezâr
Humus	Hâlid b. Velîd Sa'd b. Ebî Vakkâs Amr b. Ümeyye Dihye b. Halîfetü'l-	Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr

Şair Nâbî Sempozyumu

	<p>Kelbî Ukkâşe Abdullâh b. Mes'ûd Abdullâh b. Ömer Abdurrahmân b. Avf Ebû Mûsa'l-Eş'ârî Ka'bu'l-Ahbâr Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd Abdullâh b. Ca'fer-i Tayyâr Abdurrahmân b. Ca'fer-i Tayyâr Vahşî Cemâleddîn Kutb Hz. Osmân</p>	<p>Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Kur'ân Mezâr</p>
Şâm	<p>Hz. Yahyâ (AS) Hz. Osmân Hz. Muâviye Hz. Îsâ (AS) Nûreddîn Mahmûd Zengî Bilâl-i Habeşî Ca'fer-i Tayyâr Yavuz Sultân Selîm Muhyiddîn-i Arabî Fahreddîn İbrâhîm-i Irâkî Kara Mustafa Paşa</p>	<p>Mezâr Kur'ân Seccâde Minâre Türbe Türbe Türbe Câmi' Mezâr Mezâr Kale</p>
Ken'ân	<p>Hz. Ya'kûb (AS) Hz. Yûsuf (AS)</p>	<p>Taşlar, Köprü Kuyu</p>
Kudüs	<p>Sultan Kayıtbay Hz. Muhammed (AS) Hz. Ömer Hz. Süleymân (AS) Hz. Meryem Hz. Îsâ (AS) Süleymân b. Abdülmelik</p>	<p>Misâfir-hâne Mescid, Kapı, Kaya Mescid Mescid, Hapis-hâne, Kürsü, Mihrâb Mezar, Oda, Mihrâb, Kapı Ayak İzi, Beşik</p>

	Kanunî Sultân Süleymân Sultân I. Ahmed Hz. İdrîs (AS) Hz. Dâvûd (AS) Hz. İbrâhîm (AS) Hz. Hamza Hz. Ali Hz. Hızır (AS) Hz. Üzeyr (AS) Hz. Mûsâ (AS) Râbia-i Adeviyye Hz. İshak (AS) Hz. Ya'kûb (AS) Hz. Yûsuf (AS)	Mescid, Kaya Mescid, Kaya Kafes Mescid, Kaya Mezar, Mahkeme, Mihrâb, Ağaç Mezâr, Mihrâb Kalkan Makâm Makâm Ayak İzi Mezâr, Mera Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr
Kâhire	Sultan Tulun Sultan Hasan Amr b. As Hz. Osmân Hz. Ali Hz. Muhammed (AS) Sultan Kayıtbay Sultân I. Ahmed Hz. Ukbe Ukbe b. Âmir İmâm Şâfi'î Ömer İbn Fârız İbrâhîm Gülşenî Hz. Hüseyin	Câmi' Câmi' Câmi' Kur'ân Kur'ân Ayak İzi Mezâr Ayak İzi, Şiir Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Türbe Mezâr
Medyen	Hz. Şuayb (AS)	Mescid
Bedir	Hz. Muhammed (AS)	Mescid
Mekke	Hz. Hadîce Hz. Muhammed (AS) Hz. İbrâhîm (AS) Hz. Âdem Hz. İsmâîl (AS) Hz. Fâtîme Hz. Ebû Bekr	Türbe, Ev Dağ, Mağara, Ay, Ev Taş, Dağ, Cemre Mutfak Cemre Değirmen Taşı Dağ, Ev

Şair Nâbî Sempozyumu

	Hz. Ali Hz. Ömer	Ev Ev
Medîne	Hz. Muhammed (AS) Hz. Ebû Bekr Hz. Ömer Hz. Fâtîme İbrâhîm Hz. Abbas Hz. Hasan İmâm Zeyne'l-Âbidîn İmâm Muhammed Bâkır İmâm Ca'fer-i Sâdık Hz. Âkil bin Ebî Tâlib İmâm Mâlik Hz. Nâfi' bin Kesîr Fâtîme binti Esed Hâce Muhammed Pârsâ Hz. Osmân Hz. Hamza	Türbe, Kapı, Dağ, Mescid, Kuyu, Ağaç Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr Mezâr

Tuhfetü'l-Haremeyn'de mekân ve şahsiyet ilişkisi, en belirgin olarak aşağıdaki paragrafta ortaya konmuştur: “Beyne kabrî ve minberî ravzatün min riyâzi'l-cenneh.” (Kabrim ile minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.) hadîs-i şerîfi ile tertip ve tanzim edilen mukaddes gülistanı ziyaret etme ruhsatını bulanlar “Men zâre kabrî vecebet lehû şefâ'atî.” (Kabrimi ziyaret edene şefâ'atim vâcib oldu.) hadîsinin kılavuzluğu ile şefâat fidanından gül toplar ve cehennemden inciten dikeninden istirahat eteğini kurtarırlar. (Türkiye Türkçesine aktarmalar, tarafımızdan yapılmıştır.) (NÂBÎ, s. 3)

Müellif, gerek yol güzergâhında olan, gerekse Hac menâsikinin yerine getirildiği yerlerde mekânı tarihî olaylarla özdeşleştirmiş, mekândan hareketle geçmiş zamana menfezler açmıştır.

Akşehir: Nâbî, Akşehir'de Sultan IV. Murâd'ın Şeyhülislâm Yahyâ ile birlikte 1638'de Bağdat seferine giderken bir süre kaldıkları yeri (Baş Tekke)

ziyaret ederken bu iki şahsiyetin burada yazdıkları şiirlerden bahseder. “IV. Murad burada konakladıkları yerin penceresinin kenarına bir şiir yazar, Şeyhülislâm Yahyâ da kısa bir süre içinde Sultan’ın bu şiirine bir nazire söyler.” (COŞKUN, s.66, 167-168)

Konya: Konya’yı anlatırken Eflâtun’un doğum yeri olduğu hatırlatılır ve şehrin alâmet-i fârikası olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye vurgu yapılır: İlgin ve Ladik menzilleri de (bir sinema şeridi gibi) geçildikten sonra, eski Yunan mülkü ve küpte oturan Eflatun’un doğum yeri olan Konya’ya varıldı. Konya ki her tarafı zerre zerre velilerin kokulu toprağıdır ve feyizli suları damla damla sûfilerin kanlı gözyaşlarıdır. Özellikle irfan deryasına gark olan, âşıklar meclisinin başköşesinde oturan, hakikat bahçesinin güzel nağmeler saçan bülbülü, tarikat neyistanının destan söyleyen tûtîsi, Mesnevî’nin hevâ ve hevesi kıran gülşeninin bahçivani, sûrî ve manevî inceliklerin perdesini aralayan, irşad mülkünün sultânı, rüşd ve doğruluk tahtının hükümdârı, gönlü yananların sinesine merhem, sevdaya düşen gönüllerin teselli sığınağı, sûfilerin önderi, evliyanın efendisi Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (kuddise sırrehu’l-azîz) Hazretlerinin cennet nişanlı dergâhına yüz sürmek iştiyâkiyla gönül bahçesinin yeni yeşeren bu şiiri, içeri giriş iznine vesile kılındı. (NÂBÎ, s. 7-8)

Adana: Misis Köprüsü, Adana’nın Ceyhan ilçesinin Yakapınar beldesinde Ceyhan Nehri üzerinde yer alan tarihi bir köprü olup 4. yüzyılda Roma İmparatoru II. Flavius Julius Costantinus tarafından dokuz gözlü olarak yaptırılmıştır. Anadolu’nun ilk Roma Köprüsü olarak bilinmektedir. Köprü hakkında anlatılan hikâyelerden en kayda değer olan Lokman Hekim’in ölümsüzlük ilacını bulduğu ve bu ilacı yazdığı kağıdın Misis Köprüsü’nde elinden uçtuğudur. (VİKİPEDİ) Tuhfetü’l-Haremeyn’de Hz. Lokman’ın yerini Hz. Danyal almıştır: “Hazret-i Dânyâl aleyhisselâm, çâre-cûyî-i mevt-i bî-dermân ârzûsuyla eczâ-yı nüsha-i hikmeti istishâb ile sahrâya şitâb esnâsında Hazret-i Rûhu’l-Emîn gûşe-i cenâhıyla nüsha-i hikmeti endâhte-i âb itdiği mahal olmak üzere şöhret-yâb olan Cisir-i Misis’den güzer olundu. (NÂBÎ, s.11)

Misis Köprüsü

Ruhâ (Urfa): Yûsuf Nâbî, doğup büyüdüğü Ruhâ (Urfa)ya yaklaşıncâ aşağıdaki beyitleri söyler:

Sîneyi mahzen-i şevk eyledi sevdâ-yı vatan
Çeşmi bîgâne-i hâb itdi temâşâ-yı vatan

Kalmadı kârgah-i dilde metâ'-ı ârâm
Oldu gâret-zede-i pençe-i yağmâ-yı vatan

Dâr-ı gurbetde garîb andığı demde vatânı
Dil çeker cânları cânlar teni ten pîreheni (NÂBÎ, s. 13)

Müellif, yoğun hasret ve gurbet duyguları içindedir. “Ârâmgâh-ı vatandan âstâne-i devlet cânibine kemer-bend-i azîmet olaldan beri nüsha-i dü-reng-i kirtâs-ı sinînden on üç varak” (KALKIŞIM, s.40) çevrilmiştir. 1642-1665 yılları arasında 24 yıl yaşadığı Ruhâ, “perverişgâh-ı cism-i acz-penâh”(NÂBÎ, s.13)ıdır. Hâtıralarla yüzleşen Nâbî, lâle renkli gözyaşı silsilesinin, dîvâne gönlüne “hubbu’l-vatan mine’l-îmân” iniltisiyle cinnet zinciri vurduğunu belirtir. (COŞKUN, s. 178) Bu hususta Hz. Yûsuf’a atıfta bulunur: “Yûsuf ki be-Mısır pâdişâhî mî-kerd/ Mî-güft gedâ-bûden-i Ken’ân hoş-ter” (Yûsuf, Mısır’a sultan olduğu halde Ken’ân ilinde köle olmak Mısır’a pâdişâh olmaktan daha iyidir, dedi. KARAKAŞ, s.23). Dünyaya geldiği eve adımını atan Nâbî, ifâde lirizminin zirvesine çıkar: “Bu hâlet-i girye-hîz-i sürûr-engîz ile sahrâ-yı ademden dârü’l-beriyye-i imkâna kadem-nihâde olduğum hânenün çeşm-i derîçesine gubâr-ı râh ile duhûl müyesser oldukda

nesîm-i şevkle derîçeleri sîne-çâk, revzenleri şevknâk, revâkları bâl-güşâ-yı pervâz-ı safâ, tâkları âgûş-efrâz-ı merhabâ, evrâk u eşcârı birer zebân-ı hoş-âmed-gûyân, sebze-i sâhası tûtî-i şeker-hây-ı şükr-i Yezdân” (COŞKUN, s.179) olmuştur. Ruhâ’da Hz. İbrâhîm’le ilgili hâtıralar sıralanır: Doğduğu mağara, annesinin kendisini Nemrud’un şerrinden korumak için sakladığı ikinci bir mağara, mancınık, gül bahçesine dönüşen ateş, havuz.

Humus: Humus’ta yüksek bir kalenin tepesinde yapılmış olan bir câmi’in mihrâbının sağ tarafında ceylan derisinden sayfalar üzerine Hz. Osmân’ın yazdığı Kur’ân-ı Kerîm vardır. Sayfanın kenarına bulaşmış olan kanı hakkında “Ez-çeşm-i hezâr hûn ber-û rîzân-est/ Berg-i gül-i sürh Mushaf-ı Osmân-est” (O binlerce gözün üzerinde kan ağladığı, Hz. Osmân’ın kırmızı gül yapraklı mushafıdır. KARAKAŞ, s.31) der ve Emîrül-Mü’minîn’in şehîd edilmesi olayına gider: O hayâ gülistânının kırmızı yüzlü gülü Hz. Osmân (radiyallâhu te’âlâ anh) Hazretlerinin gözü ve dili Kur’ân denizinin satır dalgaları arasında yüzerken kazâ deryâsı timsahının dişleri yani düşmanın cefâlî keskin hançeri ile cenneti süsleyen bedeninden fıskıran “izâ câ’e ecelühüm lâ-yeste’hîrûne sâ’aten ve lâ-yestakdimûn” âyet-i kerîmesinin kan denizinin, yazdığı sayfaya gül renkli elbise giydirmesi dahi Kâdir-i Zül-Celâl’in anlaşılması güç bir hikmeti olduğu ibret nazarı ile bakanlara âşikârdır. (NÂBÎ, s.21)

Şam: Şam’da Emeviyye Câmii’nde Hz. Yahyâ medfundur. Nâbî, şehîd edilen bu peygamber için şu edebî ifadeleri serdedir: Özellikle nübüvvet meclisinin fedâkâr mumu, risalet meydanının yağidi Yahyâ Peygamber (salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyh) Hazretlerinin nur saçan şerefli ravzaları, ışıklı bir ay gibi câmi’-i şerîfin kucağı hâlesindedir ve kalpteki süveydâ (kara leke) gibi câmi’in bedeninde yer tutmuştur. Allâh’a hamdolsun ki pâk toprağının cevherini, âlemi gören göz hazinesinin emâneti ve şefâat unvanlı eşîğindeki hasırının nakşı izini alnımıza süs kabul ettik.

Mazhar-ı merhamet-i Hazret-i Mevlâ olduk
Ravza-i Hazret-i Yahyâ’ya cebîn-sâ olduk. (NÂBÎ, s. 28)

Şair Nâbî Sempozyumu

Emeviye Câmii

Emeviye Câmî'inin doğu tarafında bulunan ak minâresi Hz. Îsâ'yı hatırlatmaktadır. Dördüncü kat göğün misâfiri olan Meryem oğlu Îsâ, ruhânîlerin refâkatında bu minâreye inecektir. Nâbî, Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltme mu'cizesine atıfta bulunarak şefâ'at talebinde bulunur:

Dîvân-ı şefâ'atde eyâ Hazret-i Îsâ

Nâbî kulun it bir dem-i cân-bahşla ihyâ (NÂBÎ, s. 29)

Emeviye Câmii

1162 yılında birkaç Avrupalı kâfirin, yer altında tünel kazarak Ravza-i Mutahhara'dan Hz. Peygamber'in cesedini çalıp İspanya'ya getirmek istemesi üzerine Peygamber Efendimiz Selçuklu Devletinin Halep atabeyi Nureddin Mahmud Zengî'nin (v. 1174) üç defa rüyâsına girer ve "Yetiş, şu adamlardan beni kurtar yâ Nureddin?" diye hitap eder. Bu hitabı duyan sultan, hemen sabahleyin bir askerî birlikle Şam'dan hareket eder ve on altı günde Medîne-i Münevvere'ye varır. Tünel bitmek üzereyken yetişir ve hainleri orada idam ettirir. (Bak. EVLİYA ÇELEBİ, s. 132-133) Nâbî, türbenin etrafında derin hendekler kazdırarak içini erimiş kurşunla dolduran ve hücre-i saâdeti korumaya alan Nureddin Zengî'nin de türbesini ziyâret eder. (NÂBÎ, s. 29-30)

Ken'ân: Ken'ân bölgesinde Ya'kûb Köprüsü'nden gözyaşı seli gibi geçen kâfile, ateşli gözyaşı oklarıyla o bölgenin taşlarının delik deşik olduğunu hayretle görür. Kardeşlerinin kıskançlığı ile kuyuya atılan ve gaybî kucağın hâlesinde nazla korunan Hz. Yûsuf'un hâtırası olan kuyu ziyaret edilir. (NÂBÎ, s. 37)

Kudüs: Kudüs'te Mescid-i Ömer'in doğu tarafında on küçük kemerle uzun bir sofa bulunur. Onun altında Hazret-i Süleyman'ın (salevâtu'llâhi alâ nebiyyinâ ve aleyh) ifritler hapishanesi vardır. Burada bin tane dev direk ile korkunç çukurlar, yer altında fânilik takvimi ortasında şeb-i yeldâ gibi karanlık ve uzun, şeytanların kalpleri gibi dâimî bir zulmet meydana getirir. Tahrip edilmesi insan kuvveti ile mümkün olmadığı için Hz. Süleyman'ın binasından arda kalmıştır. O vâhimeli zindanın doğu tarafında Hz. Meryem'in (radiyallâhu anhâ) hayatında ikamet ettikleri aydınlık bir oda vardır. Birkaç basamaklı merdivenle yeraltında gizlilik köşesinde yer almıştır. Bunun kible duvarında hidayet sinisini açan Meryem Mihrabı bulunur. Önünde de cilalı mermerden ruhâni bir tekne mevcuttur. Bu tekne, can bahşeden nefeslerin mayasıyla yoğrulmuş olan Hz. Mesih'in nârin vücuduna kundakta süt içerken beşik olmuştur. (NÂBÎ, s. 39-40)

Yine mübârek Kubbetü's-Sahra'nın doğu tarafında Dâvud aleyhisselâmın mahkemesi olan yerin üzerine "Kubbetü's-Silsile" adında yedi mermer kemerli süslü bir kubbe yapılmıştır. Cennetmekân Sultân Süleymân çini işlemelerle "Yâ Dâvûdu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arz" nazm-ı kerîmini kemerin üstüne süslü bir kitâbe halinde asmışlardır. (NÂBÎ, s. 45)

Nil Nehri: Nâbî'nin Nil nehri hakkındaki tasvirleri canlıdır ve fevkalâde edebî kıymeti hâizdir: Mübârek Nil nehri, lâcivert bir cetvel gibi

Şair Nâbî Sempozyumu

bütün Mısır'ın batı tarafına çekilmiştir. Doğu kıyısında, büyük arşa ayak basan Cenâb-ı Sultân-ı Mürselîn Hazretleri'nin melekût âlemini ölçen iki ayak izi, mübârek bir taş üzerinde iki göz gibi görünür. Çevresine gönül süsleyen birçok köşk ve eşsiz bir cami inşa edilmiş olup "Kadem-i Nebî" adıyla bütün zamanlarda şöhret bulmuştur. Evvelâ Nil'in dudakları, o mübârek makâmın eteğini öper, sonra eski Mısır'ın önünden yüz sürme merasimini icra ederek geçer, oradan "sekiz cennet" nüshasından bir yaprak şeklinde, huri gözlülerin mahfellerine süs veren "Kasr-ı Ayn" isimli gönül açıcı mesirenin gölgesine ellerini/köpüklerini çarparak sığınır. Sonra Bûlâk kasabasında Sebtiye isimli yalancı cennet mesiresini seyredip safâ bularak İskenderiye, Dimyat ve Reşid'e varır. Oradan ikiye ayrılıp kalkan gibi olan Akdeniz'e Zülfikar şeklinde girer. (NÂBÎ, s. 52)

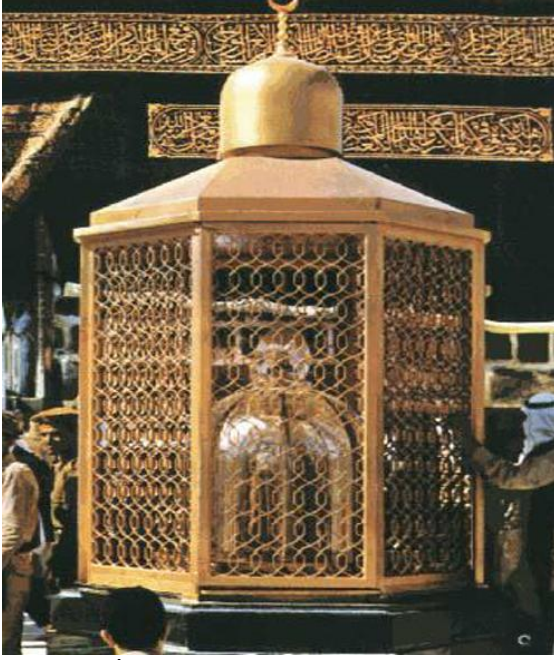
Kâhire: Memluklu sultanı Kaytbay, bir gece rüyâsında Hz. Peygamber'in ayak izini görür. Uyandığında oraya kendisi için mezar yaptırır. Osmanlı sultanı I. Ahmed, Kaytbay'ın mezarı başındaki Kadem-i Şerîf'i gemiyle İstanbul'a getirmek istemiş, gemi büyük bir fırtınaya tutulduğu için İstanbul'a güçlükle ulaşmıştır. "Bülbüllere virdi müjde-i makdem-i gül / Hoş geldi kadem getürdi gülzâra sabâ" terennümüyle Sultan Ahmed, mübârek taşı bağrına basar ve şu dörtlüğü söyler:

N'ola cânım gibi başumda getürsem dâim
Kademi resmidür ol Hazret-i Şâh-ı Rusûlün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ turma yüzün sür kademine o gülün

Gece uyuduğunda mânâ âleminde "Yâ Ahmed, ezelfi kısmet divanhanesinde tayin olunan başkasının hissesine el uzatmak, tevekkül kâidesine aykırı değil midir?" sesini duydu. Bunun üzerine ertesi sabah Kadem-i Şerîf'i bir gemiye yükleterek Mısır'a tekrar geri gönderdi. (COŞKUN, s. 245-246)

Mekke: Makâm-ı İbrâhîm: Melekler karargâhının kapısına bakan, altın tavanlı tunç kafes içinde "Makâm-ı İbrâhîm" diye isimlendirilen mübârek bir taş vardır. Bu, Beyt-i İlahî'nin yapıldığı sırada Hz. İbrâhîm'in (salevâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyh) ayakları altında gereken yere kuş gibi uçan ve hâlâ üzerinde Hz. İbrâhîm'in ayak izleri muhabbet yarası/damgası olan bir taştır. Harem'in bir köşesine yakın durduğu gibi "fihî âyâtün beyyinâtün makâmu İbrâhîm" âyet-i kerîmesi şerefiyle Kelâm-ı Kadîm'e ait gül bahçesi satırlarının hiyâbânı arasında yerini almıştır. O da temiz cismine

münâsip âyetler işlenmiş altın sırmalı bir örtü giydirilerek siyah elbiseli beyt ile aynı değerde tutulmuştur. (NÂBÎ, s.65)

Makâm-ı İbrâhîm

Cemreler: İlk cemre, Mina Vadisi geçidinin Mekke-i Mükerreme tarafındaki girişinin kuzeyinde bir yerdir. Dağın eteğinde eni ve boyu beş zira olan bir duvar yapılmıştır. Hz. İbrâhîm (salevâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyh), Cenâb-ı Hakk'ın emrine uygun olarak ciğer pâresinin boynunu vurmaya teşebbüs ettiği zaman İblîs aleyhilla'ne vefa yolunda canını fedâ eden o zâtı, Allah'ın emrini yerine getirmekten vazgeçirmek/fermansızlık çölünde yolunu kaybettirmek sevdâsıyla önce o yerde babalık sevgisini tahrik edecek şefkatli kelimeler söyleyerek bir tuzak düzenlemiş ve herze çığlıklı bir taş gibi Hz. İbrahim'in (A.S.) elinden recm ve uzaklaştırma taşını yemiştir. İkinci ve üçüncü cemre de tahminen birbirinden yüz adım uzaklıkta Mina Pazarı'nın ortasındadır. O dalâlet zakkumunun dalı yani isyankâr İblîs, o yerlerde de tezvir püskülünü uzattığı için red taşıyla mahrumiyetin hazanına dönmüş, bu yüzden o yerler birer nişan dikilerek belirlenmiştir. Birinci günde bâdem büyüklüğünde elmas renkli yedi taş parmak ucu ile tutularak Akabe'nin ayağına atıldı. (NÂBÎ, s. 82)

Şair Nâbî Sempozyumu

Dâru'l-Erkâm : Safâ Tepesi'ne yakın Dâru'l-Erkâm'da Hz. Ömer ibnü'l-Hattâb (R.A.) o evde inayet bulutunun reşhalarıyla şirk kirinden can gömleğini temizlemek suretiyle ashabın kırkincısı olmak rütbesini kazanmıştır. (COŞKUN, s. 314)

Medîne:

Ravza-i Mutahhara : Ravza-i Nebî'de kimi diliyle salavat ırmağı içinde balık gibi yüzerken, kimi de konuşan papağanını tahiyat şekeristanı içine gark ederken Nâbî de ihlas toprağının yeni yetişen bir sünbülünü yâni 14 beytlik bir şiirini hediye olarak takdim eder. Bu şiir “Eyâ Habîb-i Hudâ yâ Muhammed-i Arabî / Şefî'i Rûz-ı Cezâ yâ Muhammed-i Arabî” beytiyle başlamakta ve “Siyah-rûy u güneş-kâr Nâbî-i bed-kâr / İder ümîd-i atâ yâ Muhammed-i Arabî” beytiyle sona ermektedir. (COŞKUN, s. 325-327)

Ravza-i Nebî

Bir defasında da Nâbî, bir levhaya bir şiir yazarak Ravza-i Nebî'nin önüne asar. Bu, “Bi hamdillâh nasîb oldı saâdet yâ Resûlellâh / Ki itdüm hâk-i dergâhun ziyâret yâ Resûlellâh” beyti ile başlayan ve “Kemînen Yûsuf Nâbî'yi ahabb u ekârible / Şefâat yâ Resûlellâh şefâat yâ Resûlellâh” beyti ile biten 6 beytlik bir şiirdir. (COŞKUN, s. 341-342)

Mekân ve şahsiyet ilişkisi Ravza-i Mutahhara'da en üst düzeye çıkar. Nâbî'ye isnad edilen bir menkıbenin izleri burada görülür: Selâm Kapısı'nın önünde melekût âleminin gözcüleri ve ceberut âleminin perdedârları bu nağmenin kulaklarına vurması ile intibâha gelirler:

Ravza-i Nebî

Sakin terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâdır bu
Nazargâh-ı İlâhîdir makâm-ı Mustafâdır bu

Habîb-i Kibriyânın hâbgâhıdır fazîletde
Tefevvuk-kerde-i arş-ı Cenâb-ı Kibriyâdır bu

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-ı adem zâil
Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tûtiyâdır bu

Felekde mâh-ı nev Bâbü's-Selâm'ın sîne-çâkidir
Bunun kandîlidir hûr matla'-ı nûr-ı ziyâdır bu

Mürâ'ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha
Metâf-ı kudsiyândır, bûsegâh-ı enbiyâdır bu (NÂBÎ, s. 96-97)

Ey ayrılık gözyaşlarını saçan! Bu kafesi süsleyen, “ve mâ-yentiku anî'l-hevâ”nın tatlı şiveli tûtîsidir ki imkân dili yokluk ağzından çıkmadan “ene efsahu”nun ruh bahşeden nâtıkası ile “lî-ma'allâh” en özel halvet sarayında nağmeler şekerini saçıyordu. Ey muradlarını müşâhede etmek isteyen âşıklar! Bu, o “ene emlehu” süsünün parlak cemâlidir ki Cenâb-ı Hak sonsuz melekût âlemini süsleyen güzelliğine birliğin en yakın tecelli yerinde nazar kıldığında henüz Ken'an'ın Mısır'ı karıştıran ayı, kör kuyunun dibinde

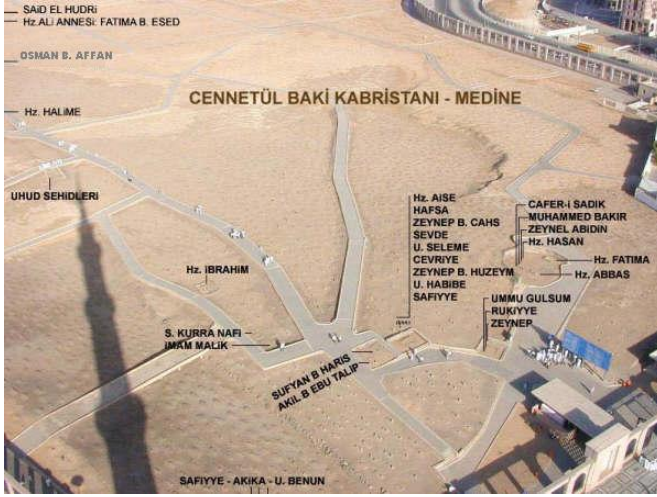
Şair Nâbî Sempozyumu

saklı idi. Ey arzu çölünü kat' edenler! Bu, o "mele-i a'lâ" fezâsının tek süvârisidir ki, cihânı açan ayağının iştîyâkı ile feleklerin süslü giyinmiş dokuz atı onu uzun süre beklemişlerdi. (NÂBÎ, s. 98)

Bâkî Mezarlığı

Bâkî Mezarlığı : Nurlu bir kubbenin içinde hürmet dadısının kucağı ve omuzunda büyüyen, saadet tâcının şahlara lââyık incisi, kabul gözünün nûru Resulullah'ın oğlu İbrahim, yokluk beşiğinde uyumaktadır. (COŞKUN, s. 338) Bâkî Mezarlığı'nın ucunda göklere yükselen ve âlemi aydınlatan bir kubbenin kucağında, Kur'ân âyetlerini bir araya getiren ve semâvî vahyin kâtibi yâni Osmân bin Affân (radiyallâhu anh) Hazretleri ebediyet örtüsüne gizlenmiş ve Bâkî Mezarlığı'nın başını yere koymuş güzel sâkinlerine son serhad bekçisi olmuştur. (COŞKUN, s. 340)

Mescid-i Zül-Kibleteyn: Kuzey ve güney duvarları birbirlerine mihraplarının kaşlarını göstermektedir. Bu mihrapların biri Mescid-i Harâm'a ve diğeri de Mescid-i Aksâ'ya arkasını vererek izzet ve temkin kaidesinin gözleri olmuştur. "Fe-le-nüvelliyenneke kıbleten terdâhâ" (İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz.) âyet-i kerîmesinin cemâlinden müphemiyet peçesini kaldıran tahkîk yüzünün süsleyicilerinin tayini üzere hicretin ilk zamanlarında Resulullah'ın arşı aydınlatan yüzü, on yedi ay Beytül-Makdis tarafına itaat secdesini yapardı. Sözü edilen bu mescidde bir gün, lâ-mekân âlemini aydınlatan cildinin şû'lesi eski mihrabın kıblesinin kandili olduğu halde Nâmûs-ı Ekber Cebraîl, "fe-veli vecheke şatra'l-mescidi'l-harâm" (Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir)in cihanı döndüren fermânını tebliğ etti. Bunun üzerine o nübüvvet feleğinin güneşi hemen yüzünü Beytül-Harâm tarafına çevirmiş ve eski mihrâb Seyyidül-Enbiyâ'nın yüzüne hasret gözünü açmıştır. (NÂBÎ, s.106)

Kuba Kuyusu : Bir gün Server-i Kâ'inât (aleyhissalâtü vesselâm) Hazretlerinin gül yaprağı gibi nazenin olan bedeni, sıcaklığın tesirinden yanarken dört güzîde arkadaşı ile arşa sürünen ayaklarını bu kuyuya sarkıttıklarında ayı ikiye yaran parmağından Yûsuf yüzü yüzüğü kuyunun dibine düşmüştü. (NÂBÎ, s. 107)

Cebel-i Rahme

Mekân-şahsiyet ilişkisinde müellif, yer yer şiirsel bir yaklaşım içindedir. Kudüs yakınlarındaki Tûr-ı Zîtâ'da Hz. Mûsâ'yı koyunlarını otlatırken tahayyül eden, iniltileri duyan bir hassasiyetle karşı karşıyayız. (COŞKUN, s. 232) Yine, Rahmet Dağı'nın eteğinden geçerken bir akarsuyun yanında Hz. Âdem'in mutfağının dumanından bahsetmesi, dikkat çekicidir. (COŞKUN, s. 281) Hz. Hadîce'nin evini tasvir ederken, "Duvardaki mihrabın gözü, Muhammed'in (S.A.V.) tûbadan daha güzel olan boyunun ayrılığıyla hâlâ açık kalmıştır." der. Hz. Fâtîme'nin dünyaya geldiği yer, yeşil bir örtü ile örtülüdür. Hz. Fatime'nin kullandığı değirmen taşının eli, hâlâ onun keremli ellerinin ayrılığı ile hicran dakikalarının serserisi olmuştur. (COŞKUN, s. 313) Nâbî, tarihe atıflarda bulunurken orijinal benzetmeler yapar. Meselâ, şakkı-kamer mucizesini "Cennet mehâbetindeki Ebû Kubeys Dağı'nda Hz. Peygamber (A.S.) ayın sînesini âşıkların yakası gibi yırtmıştı." (COŞKUN, s. 311) sözleriyle anlatır.

SON SÖZ

Yûsuf Nâbî, İstanbul'dan başlayıp Medîne'de sona eren bir Hac seyahatında muhtelif ilgiler üzerinden 93 şahsı mekânla aynileştirmiştir. Bu şahıslar sınıflandırıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 18 peygamber, 33 ashâb-ı güzîn, 29 ârif ve âlim, 10 hükümdâr, 1 sadrazam. Bunların içerisinde 5 kadın dikkati çekmektedir: Hz. Meryem, Râbia-i Adeviyye, Hz. Hadîce, Hz. Fâtîme, Fâtîme binti Esed.

Tuhfetü'l-Haremeyn'de 40 civarında mekân ilgisi tespit edilmiştir:

Mescid / Câmî'	Ay	Bahçe
Dergâh / Tekke	Kale	Mer'a
Türbe / Mezâr	Mancınık	Tepe / Dağ
Mushaf / Kur'ân	Misâfir-hâne	Kaya / Taş / Cemre
Kitap	Hapis-hâne	Değirmen Taşı
Seccâde	Mahkeme	Binâ / Ev
Hırka	Kürsü	Mutfak
Kubbe	Makam	Oda
Minâre	Kafes	Kuyu
Mihrâb	Beşik	Havuz
Kapı	Ayak İzi	Köprü
Kalkan	Ağaç	Mağara

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Ubeydullah. "İnsanın Üç Zindanı", *Sızıntı*, Nisan 1992, S.159, s. 104-106.
- COŞKUN, Menderes, 2002, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, 1996, *Evlîyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi-IX*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- GÖKA, Şenol, 2001, *İnsan ve Mekân*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- KALKIŞIM, M. Muhsin, 1988, *Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn, Dil İncelemesi, Transkripsiyonlu Metin ve İndek*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KARAKAŞ, Mahmut, 1989, *Nabi, Tuhfetü'l-Haremeyn (Hac Hatıraları)*, Özdal Basım Yayım, Şanlıurfa.
- MUMCU, Serhat, "İnsan ve Mekân, 14.10.2009.
- NÂBÎ, 1265(1849), *Tuhfetü'l-Haremeyn*, İstanbul.
- VİKİPEDİ, http://tr.wikipedia.org/wiki/Misis_Köprüsü, 12.10.2009.
- YAŞAR, Sebahaddin, "Şerefü'l-mekân bi'l-mekân", *Akademik Bakış*, Bahar 1997, S.1, s. 39.

OĞULLARA ÖĞÜTLER NABİ'NİN HAYRİYESİ VE SÜMBÜLZADE VEHBI'NİN LÜTFİYESİ

H. Ahmet KIRKKILIÇ*

17. yüzyılın mütefekkir şairi Nabi ile bir asır sonra yaşayan Sümbülzade Vehbi'nin oğulları için yazdığı Hayriye-i Nabi ve Lütfiye-i Vehbi adlı eserlerinde verdikleri öğütler 17 ve 18. yüzyılda önemli iki şahsiyetin görüşlerini ortaya koyması bakımından ciddi bir önem arz etmektedir. Onlar oğullarına öğüt verirken asrın düşünce ve ilim dünyasını ortaya koymakla birlikte o dönemlerde yaşananların renkli fakat çoğu zaman da olumsuz tablolarını gözler önüne sermişlerdir. Her ikisi de dönemlerindeki kısmen kargaşa diyebileceğimiz ortama dayanarak çocuklarına nasıl davranmaları gerektiğini kendi görüş açıları doğrultusunda öğütlemiştir.

Nabi ve Sümbülzade Vehbi'nin öğütleri günümüz insanı için de değerlendirilmesi ve ders alınması gereken unsurlar içermektedir.

Aslında ilk edebî ürünlerimizin ortaya çıkışından beri yazarlarımız, özellikle şairlerimiz zamanın kötüye gittiğinden, bu durumun kıyamet alameti olduğundan bahsetmiş, dünyada iyiliğin kalmadığı, gelen günün geçen günü arattığı üzerinde durmuştur. Edebiyatçılarımızın pek çoğu bu psikolojinin etkisiyle çevrelerinin de bu kötümser hava içinde kalmasına sebep olmuştur. Nabi ve Sümbülzade Vehbi de kendini bundan kurtaramamış çocuklarına genellikle bu tarzda öğüt verme cihetine gitmişlerdir.

Bu konu ilim adamlarımız tarafından dikkatle değerlendirilmişse de genelde bahsi geçen iki eserde yapılan tavsiyelerin neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Benzer bir durumu Akif Paşa'da da gözleyen Tanpınar, Paşa'nın Adem Kasidesi'ni bu çerçevede yorumlar:

“Taliin cilveleri karşısında hayattan şikâyet, ölüme bir kurtuluş gibi bakmak bizde ve az çok edebiyatta, halk dilinde de türlü ifadeleri bulunan tabii bir ruh hâli, hatta boşalma çaresidir.

Filhakika burada, manzumeyi baştan aşağıya idare eden eski sanat oyunlarına rağmen –Paşa, şiirinin örgüsünü, hatta sevgilisini “adem” kelimesinin zihnimizde uyandırdığı sonsuz boşluk vehminden âdeta beyit beyit, yani parça parça çeker çıkarır- insan taline karşı o zamana kadar görülmeyen bir isyan vardır. Şair kendisine kadar, edebiyatımızda ancak

* Prof. Dr. , Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölüm Başkanı.

Şair Nâbî Sempozyumu

vahdetivücut sistemlerinin bir diyalektik unsuru olarak kullanılmış olan bir mefhumu birdenbire varlığın karşısına dikmek, onun üzerine yüklenmekle, farkında olmadan bütün bir sistemin dışına çıkar.

Can verir âdeme endîşe-i sahbâ-yı adem

Cevher-i can mı acep cevher-i mînâ-yı adem

...şairin ruh hâli, hayat bıkkınlığı, eki oyunların, mantık ve kıyas geliştirmelerinin arasından açık şekilde görülür. Bu hâliyle 'Adem kasidesi' şiir için olduğu kadar, cemiyet şartları ve devri için de ehemmiyetli bir psikolojik vesikadır. Klasik devirlerde, ne böyle bir mefhum tek başına şiir mevzuu alınır, ne de ferdi bir ruh darlığı bu kadar kuvvetle ön plana geçirdi." (Tanpınar, 1988, 95-96)

Kabaklı ve Mengi de benzer görüştedirler:

"Küçük olaylara ve günlük dedikodulara karışmayan Nabi, pasif ve neme lazım deycilerden değildir. Tersine, düşündüklerini sakınmadan söyleyen, çağının bozuk ahlak durumunu makul öğütler ve sırasında sert yergilerle düzeltmeye çalışan bir insandı. Ezelî ve beşeri doğrulara dayanarak, kötülükleri, düşkünlükleri, mevki ve iktidar hırslarını, hasisliği, tamahkârlığı, dünya malına kapılmayı... ısrarla kötülemiştir." (Kabaklı, 1973, 379)

"... dış dünyada olup bitenlerden habersiz, içine kapalı, ölçülü olmaya özen gösteren, yapmaktan çok sakınmayı yeğleyen, çevresindekilere zarar vermeksizin kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarından üstün tutan, sağduyu sahibi bu insan tipi, Osmanlı bürokrasinin, Osmanlı kültür ve nezaketinin yaratılmasında etkin olmuştur." (Mengi, 1984, 55)

İslami dönemde yazılı ilk eserimiz kabul edilen Kutadgu Bilig'den beri pek çok eserde dünyanın faniliği, her geçen günün bir öncekini arattığı, kıyametin yaklaştığı üzerinde durulur ve insanlara ahirete yönelmeleri tavsiye edilir:

Divanü Lügati't-Türk'te zamanın kötüye gidişiyile ilgili sözler:

Alp Er Tonga öldi mü

Isız ajun kaldı mu

Ödhlek öçin aldı mu

Emdi yürek yırtılır (Atalay, 1985, 41)

Kutadgu Bilig’de zamanın kötüye gidişiyile ilgili sözler:

Ödlek Artakın Dostlar Cefasın Ayur
Kişi kızıklı boldu kayda tilegü
(İnsan nadir oldu, onu nerede aramalı;)
Tilep bulgu erse tileyü köreyi
aramakla bulunacaksa, bir arayıp bakayım.)
Vefa kahtı boldı cefa toldı dünya
(Veya kıtlaştı, dünya cefa ile doldu;)
Vefa kimde erki men azrak kolayı
(vefa acaba kimde vardır, ben ondan bir az isteyeyim.)
Nelük artada halk negü öngdi kodtı Kayu
(Halk neden bozuldu, için iyi âdetleri bıraktı;)
ödke tuştum yak ayıda turayı
hangi zamana rastladım nereye gideyim.)
Kamug edgü bardı törü öngdü iltti
(Bütün iyiler gitti, kanunu ve iyi ananeleri beraber götürdüler;)
Kişi songı kaldı ne edgü bulayı
(burada insan artığı kaldı, iyileri nasıl bulayım (Arat, 1979, 647-650;
Arat, 1985, 671-673 [mısra: 6566, 6568, 6588, 6595]))

Atebetü'l-Hakayık'ta zamanın kötüye gidişiyile ilgili sözler:

Bu kün bu ajunda kişilik isiz
(Bugün bu dünyada insanlık kötüdür)
Kanı kança bardı kişilik isiz;
(yazık, hani insanlık; nereye gitti?)

Kanı ahd emanet kanı edgülüg
(Hani ahit, emanet; hani iyilik;)
Kidin künde hayr iş me kötrülgülüg
(son gün hayırlı işler de ortadan kalkacaktır.)

Başı bardı hayrning songı bargusu
(İyiliğin başı gitti, sonu da gidecektir;)
Öngi keldi şerrning songı kelgülük
(kötülüğün başı geldi, sonu da gelecektir.)

Ajun toldı udvan cefa cevr bile
(Dünya düşmanlık, cefa ve eziyetle doldu;)

Şair Nâbî Sempozyumu

Kanı bir vefalığ bar erse tile
(*Hani bir vefalı; varsa, ara bakayım.*)

Uvut yitti yindip bulunmaz yıdı
(*Utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz;*)

Halal yigli kanı körünmez bodı
(*Halal yiye hani, vücudu (bile) görünmez.*) (Arat, 1951, 72, 74; 96, 97 [mısra: 385, 386, 389-394, 417-418])

Bir mevsim-i bahârına geldik ki âlemin
Bülbül hâmûş havz tehî gülistân harâp (İzzet Molla)

Kıldılar şeyh-ı riyâyığa zelif
Biriben savma küncide makâm
Müddeti renc ü riyâzet çıktım
Kılıp özümge tenaumnı harâm
Şeyhdin yitmedi nâfi irşât
Halvet içre dağı yüzlenmedi kâm (Levend, 1966, 189 [*Nevai'den*])

Yiter çû rızking eger hâredür vü ger yâkût
Özüngge yükleme endûh tagın istep kût (Levend, 1966, 214)

Kesmiş atmıştır anı itme cedel
Tîg-i (lâyüs'elü li'l'insâni illâ mâsea
(*Allah işlediğinden sorumlu olmaz. Onlar sorumlu olurlar.*) (Levend, 1980, 103 [*Hakani'den*])

Tahmis be-zebân-ı nefy-i vücût

(...) Bu kârhânedede bir başka kâr u bârım yok
Ne varsa cümle anundur bir özge varım yok
Cihâna gelmede gitmekte ihtiyârım yok
Benü benüm diyecek elde bir medârım yok
Bu kârhânedede bilsem neyim benim nem var (...) (Bilkan,1997, 169)

Göğge çıktı yer ehlinin âhı
Dûd-ı âh ile doldu revzen-i mâh
Âhıyla boyandı rûy-ı cihân
Döndü zengî yüzüne oldu siyâh
(İz,1995, 505, st.17, 18 [Kemalpaşazade])

Gör şol önünde senin çukura girenleri hay
Sen de en son gideceksin o yola bak o yana
(İz, 1995, 508, st.18 [Nazmi])

Sonu her nesnenin ölüm olacak âh imdi
N'olur andan turalım kim olasın bir ölü hân

Dünya sevgisine düşen delidir uslu değil
Dünya sevgisi kişinin eder usun yağma
(İz, 1995, 509, st.3, 15 [Nazmi])

Men kimim bir bi-kes ü bi-çâre vü bi-hân-u-mân
Tâli'im âşüfte ikbâlim nigûn bahtım yamân
(İz, 1995, 509, st.19 [Fuzuli])

Ey dil nice bir dehrin cevri çekesin muhkem
Bu bâr-ı girân etti kaydını sipihrin Cem
(İz, 1995, 511, st.15 [Rahmi])

Cellâd-ı felek çalsa her demde dilâ şimşir
Tut gerden-i teslîmin yok gayra dahi tedbîr
(İz, 1995, 512, st.9 [Rahmi])

Sâkî dehr sunduğu câm-ı fenâ imiş
Nûşu zamânının kamu nîş ü belâ imiş
(İz, 1995, 479, st.7 [Kıvami])

Dolâb-ı çerh döktüğü seyl-i fenâ imiş
Bâğ-ı zamâne dopdolu hâr-ı cefâ imiş

Ağlan ki yere girdi meh-i âsumân dahi
Zulmet belâsın eğnine aldı cihân dahi
(İz, 1995, 481, st.4, 16 [Ahmet Paşa])

Ol şeh kanı ki eşiği âlem-penâh idi
Ol şeh kanı ki her kulu bir pâdişâh idi
(İz, 1995, 482, st.9 [Ahmet Paşa])

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm u neng
Tâ key hevâ-yı meşgale-yi dehr-i bi-direng

Şair Nâbî Sempozyumu

An ol günü ki âhır olup nev-bahâr-ı ömr
Berg-i hazâna dönse gerek rûy-ı lâle-reng
(İz, 1995, 489, st.1, 2, 9 [Baki])

Çarhın ki ne sa'dında ne nahsında bekâ var
Dehrin ki ne hâsında ne 'âmında vefâ var

Aldanma anın sa'dına nahsından alınma
Nahsında deme mihnet ü sa'dında safâ var
(İz, 1995, 495, st.22, 23 [Ruhi])

Yuf hârına dehrin gül ü gülzârına hem yuf
Ağyârına yuf yâr-ı cefâkârına hem yuf

Çün ehl-i vücûdun yeri sahrâ-yı ademdir
Yuf kâfile vü kâfile-sâlârına hem yuf

Çerh-i feleğin sa'dına vü nahsına lânet
Kevkeblerinin sâbit ü seyyârına hem yuf
(İz, 1995, 498, st.13, 16, 19 [Ruhi])

Kimseyi etme sakın istihzâ
Görme Hakkın kulunu hezle sezâ
(İz, 1995, 873, st.16 [Sünbülzade Vehbi])

Hâneni etme havâdis-hâne
Sana lâzım değil ol efsâne
Devlete dâ'ir açılma sohbet
Men'ine eyle ol saat gayret
Ehl-i câhı oturup hezl eyler
Kimini nisb ü kimini azl eyler
Onları meclisine uğratma
Sözlerin bir pula alıp satma
(İz, 1995, 874, st.6, 7, 13, 16 [Sünbülzade Vehbi])

Ola başlayıp âh u vâha
Ta'n eder zümre-i ehl-i câha
Cümlesi ehl-i hayâtın diyerek
Kendisin sâhib-i emânet diyerek

Pek yakın oldu kıyâmet diyerek
Görünür nice alâmet diyerek
İhtirâm eyle şerîf'ün-nesebe
Sâhib-i arz u vakâr u edebe
İhtilât etme fûrû-mâye ile
Mübtezel zümresi pes-pâye ile
(İz, 1995, 875, st.1, 2 14, 21, 22 [Sünbülzade Vehbi])

Gâh ahbâbı ziyâret eyle
Lîk etvârına dikkat eyle
Mütevâzî' olanın Rabb refî'
Rûtbe vü kadrini eyler terfî'
(İz, 1995, 876, st.3, 12 [Sünbülzade Vehbi])

Cây-ı âsâyîş olur sanma cihân-ı fânî
Eyleme kasd-ı imâret bu harâp eyvânı

Menzil-i bâr-ı belâ köhne-serâdur dünyâ
Künc-i râhat yeri zann eyleme bu vîrânı

Olmasın devlet-i dünyâya kimesne mağrur
Kâr-bân gibi konup göçmede âlem her ân
(Küçük, 1994, 82; b. I/1, 2, IV/7)

Âlâyîş-i dünyâdan el çekmeğe niyyet var
Yakında adem derler bir şehre azîmet var
(Baki Gazel 171/1)

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fena bulur
Baki kalır sahîfe-i âlemde adımız
(Baki Gazel 192/6)

Fenâsın bildi dünyânın çekildi dâr-ı 'ukbâya
Saâdet mülkine Bâkî muzaffer kıldı Mansûr
(Baki Gazel 505/4)

Gam değil Bâkî bekâ semtine kılsa irtihâl
Nice şehirler bu fenâ mülkünde bâkî kalmadı
(Küçük, 1994, 207, 218, 414, 431; b. 1711/1, 192/6, 505/4,
533/5)

Şair Nâbî Sempozyumu

Îtibâr etme mülk-i dünyâya
Îtibâr -ı ulüvv-i şandan geç
(Akyüz, vd., 1990, 155; b. 50/5 [Fuzuli])

Cihâna kaddin ile kâkülünden fitneler düşmüş
Kıyamet iptidâsı fitne-i âhir zamandır bu
(Akyüz, vd., 1990, 247; b. 236/6 [Fuzuli])
Ey Hayâlî gerçek erler eşiğinde soyunup
Bu yalan dünyâ libâsından ferâgat isteriz
(Tarlan, 1992, 163; b. 214/5 [Hayali])

Âlemde âdem olmadığın bilmedin dahi
Âlem bu âlem olmadığın bilmedin dahi
(İpekten, 1990, 139; b. 3/8 [Naili])

Bu iddiâda ise Nâ'ilî o zâlimler
Kalır kıyâmete şekvâsı dâd-hâhımızın
(İpekten, 1990, 251; b. 221/5 [Naili])

Göz yumup bu cihân-ı fânîden
Dâr-ı ukbâya irtihâl etti
(Sefercioğlu, 2001, 32; M 5/16 [Nevi])

Dünyâ evi meşakkat ü renc ü anâ imiş
Sahn-ı sâfâ dedikleri mâtem-serâ imiş
(Tarlan, 1992, 125; b. 1/1 [Necati])

Dünyâ ribâtında çün yolcu konuksun bugün
Tahta göçüp gidicek kala yerinde rîbât
(Tarlan, 1992, b. 87/6 [Şeyhî])

Adaletsizliğin kol gezdiği, kıyamet alametlerinden olarak Dabbetü'l-arz'ın çıktığı, Sur'a üflendiği, kıyamet, haşir, mizan günü geldiği üzerinde durulur:

Göklere erdi nâle vü feryâd
Dâd ey pâdişâh âdil-i dâd
(İz, 1995, 671, Şeyhi, st. 7 [Nazmi])

Kıyâmet koptu haşr oldu sırât-ı tîğ olup zâhir
Cihânda kalmadı şimdi kılıçtan geçmedik kâfir
(Tulum ve Tanyeri, 1977, 603; b. M/1 [Nevi])

Vâde-i yevmü'l-kıyâmet indi Haktan ârife
Rûz-ı haşr oldu çalındı vahdetin kûyunda sûr
(Cihan Şah Gazel 21/2)

Çalındı kıyametin nefîri
Ey sağır işitmedin safîri

Haşrin günü geldi uykudan dur
İnanmaz isen gözünü aç gör

Uykudan uyan ki mahşer oldu
Gör nice zamâne pür-şer oldu

Sûr ünün işitmedi kulağın
Dayandı bu köprüden ayağın

Koptu kıyâmet kuruldu mîzân
Haşr oldu inan bulundu Yezdân

Yerden çıka geldi Dâbbetü'l-Arz
Uş sırrını eyledim sana arz
(Ayan, 2002, 155; b. 1/28-31, 33, 35 [Nesimi])

Nabi ve Sümbülzade Vehbi hem devletin kötüye gittiği bir dönemin insanı olmaları hem de kıyametin yaklaştığı telakkileri içinde çocuklarına ahirette sorguya muhatap olunabilecek işlerden kaçınmaları, olabildiğince rahat edilebilecek bir meslek seçmeleri fakat pek geride kalmamaları, çok da ileriye çıkmamaları yönünde tavsiyede bulunur. Dolayısıyla Nabi'ye göre insana her şeye rağmen itibar sağlayabilecek en iyi meslek divan kâtipliğidir. Sümbülzade Vehbi bir asır sonra Nabi'yle benzer görüşleri paylaşmaktadır:

İncizâp üzre ise mansıba cân
Hak vere olasın ehl-i dîvân
Görmedim ben hele bu devlette
Hâcelikler kadarın râhatta

Şair Nâbî Sempozyumu

Cümlenin mûteber ü âsânı
Mansıb-ı hâceğî-i dîvânî(...)
Cümlenin mûteber ü muhteremi
Cümlenin müntehap u muğtenemi
Gayrılar denli dahı zahmeti yok
Yin e ol tâifeden râhatı yok
İstikâmetle ola mârifeti
Pâk ü müstahsen ola her ciheti (...)
Îtimât ede mülûk ü vüzerâ
Îtibâr ede sudûr u vükelâ
Bundan âlâ dahı devlet mi olur
Merkez-i emn ü selâmet mi olur
Hak verirse olasin ehl-i kalem
Hâceliklerde diyânetle alem
(Mengi,1991: 128, 129 [*Hayriye'den*])

Nabî ve Sümbûlzade Vehbî'ye göre toplumda rahat yaşayabilmek için aşağıdaki öğütlere riayet edilmesi gerekir:

Dinî görevler yerine getirilmelidir:

Edip encâm-ı umûrun tedbîr
Eyleye hâne-i dînin tâmîr (Kaplan, 1995, b. 108)
Eyleyen fakr u gınâyı temkîn
Etmiş onu fukarâya tâyîn

Fakirliği ve zenginliği temkinle karşılamak gerektiği ve Cenabıhakk (cc.)'in zenginlere fakirleri desteklemesini emrettiğini ifade eder: (Kaplan, 1995, b. 221)

Misafire ikram edilmelidir:

Hânene her kim olursa mihmân
Eyle mümkün olanı zîver-i hân
(Kaplan, 1995, b. 256)

Edegör hânene gelse mihmân
Sofranı hân-ı Halîlü'r-Rahmân
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 600)

İhsan gizli yapılmalıdır: İkrama fakirler davet edilmelidir: İkrama fakirler davet edilmelidir:

Eyle mahfî edicek ihsânı
Hazret-i Hak bile ancak anı
(Kaplan, 1995, b. 238)

Fukarâsın doyurup nîmet ile
Ağniyâsıyla görüş izzet ile
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 1031)

İyi hizmetkârlar seçilmelidir:
Tavr-ı etbâna eyle dikkat
Ki bula komşuların emniyet
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 1032)

Cenabıhakk (cc.)'a yarar ilimler öğrenilmelidir:
Bârî ol ilme çalış merdâne
Yaraya pîşgeh-i Yezdân'a
Öyle bir ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Hak
(Kaplan, 1995, b. 1291, 330)

Ehl-i ilmi bulup eyle tevkîr
Tâ ede ilmîni Allâh tevkîr
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 521)

Mutedil ve mütevazı olunmalıdır:
Meskenet hasletin eyle îdâd
I mülâyim-tab' u dervîş-nihâd
Ol ganî-tab' u tevâzu-îşe
al gülistân-ı felâha rîşe
(Kaplan, 1995, b. 559,560)

Dâ'imâ halka tevâzu' göster
Rûy-ı dil tavrını hekes ister
Kibr ü üvân eden ehl-i telbîs
Lâyık-ı ibret olur çün iblîs
Sıfat-ı hilme çalış olma gazûb
Hak seni kılmaya tâ kim magzûb
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 474, 476, 502)

Şair Nâbî Sempozyumu

Güler yüzlü ve hoşgörülü davranmalıdır:

Verir âyîne-i kalbe işrâk
Vüs'at-ı meşreb u tîb-i ahlâk
Hande-rûluk sebab-i nefrettir
Türş-rûluk sebab-i nefrettir
(Kaplan, 1995, b. 563, 564)

Medih karşısında gururlanmamalıdır:

Kimsenin mehdine mağrur olma
Kesr-i nefis eylemeden dûr olma
(Kaplan, 1995, b. 608)

Edep ve haya sahibi olmalıdır:

Hüs-n-i hulk ile gözet âdâbı
Gör hayâtında olan şâdâbı
(Kaplan, 1995, b. 559)

Âdemi âleme eyler rüsvâ
Bî-hayâlar ile ahz ü i'tâ
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 730)

Kimseye sert cevap verilmemeli ve kimsenin aybını yüzüne vurmamalıdır:

Kimseye verme huşûnetle cevâp
Lutf ile izzet ile eyle hitâp
Kimsenin aybını vurma yüzüne
Gûşum bâb-ı kabûl et sözüne
(Kaplan, 1995, b. 626,627)

Mecliste suskun kalınmamalı ve sözü kısa tutmalıdır:

Olma mecliste ne bir gûne hâmûş
Vakt ile gâh zebân ol geh pûş
Sühanı gayret-i dürr ü güher et
Mümkün olduğu kadar muhtasar et
(Kaplan, 1995, b. 616, 617)

Herkesle iyi geçinmeli, kimseye sıkıntı vermemeli ve insanlara karşı kin tutmamalıdır:

Hüs-n-i hâl ile geçin herkes ile
Hoş-dil ol herkes ü her nâkes ile
Kimsenin cevri ile cânın sıkma

Hâtırın yapmağa sây et yıkma
Kimseye buğz u adâvet etme
Terk-i âsâyîşi âdet etme
(Kaplan, 1995, b. 543, 548, 541)

Kezm-i gayz ile dahi avf-ı cemîl
Oldu memdûh-ı Hudâvend-i celîl
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 507)

Komşu hakkını gözetmek gerekir:
Yalınız lokmaya bâz etme dehen
Hissedâr et yedigün nîmetten
(Kaplan, 1995, b. 539)

Davetsiz olarak kimsenin evine gidilmemeli:
Varma gayrın evine bîdâvet
Ola ammâ o da ehl-i hürmet
(Kaplan, 1995, b. 612)

İçki insanın başına bela getirir:
Eyleme ümm-i habâyisle safâ
Ki tevellüt eder envâ-ı belâ
(Kaplan, 1995, b. 666)

Câm-ı işret ile medhûş olma
Cem' edip aklını bî-hûş olma
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 1090)

Kahveye gidilmemeli, berber dükkânında çok oturmamalı:
Kahvehâne bucağında kokma
Öyle süflî yere başın sokma
Nâ-tırâşa ola şâyetse meğer
Ser-girânî-i dükkân-ı berber
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 1115, 117)

Hediye karşılıksız bırakılmamalıdır:
Sen dahı ana mükâfât eyle
Bir atâ ile mücâzât eyle
(Kaplan, 1995, b. 513)

Şair Nâbî Sempozyumu

Kibirlenenlerle konuşulmamalı, hatta onlara karşı daha da ululuk gösterilmelidir:

Etme ashâb-ı tekebbürle sühan
Ol girîzan mütekebbirlerden
Ukalâ gerçi şekerler yediler
Sana kibr edene kibr et dediler
(Kaplan, 1995, b. 568, 570)

Söz götürüp getirme çirkin huylardandır:

Etme zinhâr sakın nakl-i kelâm
Olma pâ-zeng-i kelâm-ı memmâm
(Kaplan, 1995, b. 1498)

Gönül kırma ilahi arşı harap etmektir. İncitecek söz söylenmemelidir:

Eyle hâtırları tâmîre şitâp
Eyleme arş-ı ilâhîyi harâp
Hîç latîfe deme ol söz okuna
Ki uci hâtır-ı yâre dokuna
(Kaplan, 1995, b. 636, 522)

Kimseyi etme sakın istihzâ
Görme Hakkın kulunu hezle sezâ
Kimseyi fasl ü mezemmet etme
Ehl-i gıybet ile ülfet etme
Kılma noksân-ı vücûda hande
Yoksa ma'yûb olursun sen de
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 411, 417, 497)

Kimseyi cahillikle suçlamamalıdır:

Eyleme kimseyi kat'â techîl
Etme mahlûk-ı Hudâ'yı tahcîl
(Kaplan, 1995, b. 628)

Sırrın yabancılara söylenmemesi gerekir:

Keşf-i râz eyleme bîgânelere
Verme yol meclise dîvânelere
(Kaplan, 1995, b. 605)

Çalışıp sen olagör merd-i ketûm Sakla esrârını halkın mektûm
Aybdır âdeme keşf-i esrâr
İrtikâb etmez anı sâhib-i âr
Seni bir kimse bilip ya'ni emîn
Vererek dikkat ile belki yemîn

Derdine bulmak için bir dermân Râz-ı pinhânın ede sana 'ıyân
Hiç mürüvvet midir etme ifşâ
Irz u insâfa yakışmaz hâşâ
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 930, 931, 932, 933, 934)

Yalan söz söylenmemelidir:
İrtikâp etme sakın kizb ü dürûğ
Kim olur subh-ı makâlinde fûrûğ
(Kaplan, 1995, b. 843)

Harf-gîr olma zarâfet satma
Sözüne kizb ü dürûğı katma
Dehen-i kâzib olur zehr-feşân
Birdir imlâda yalan ile yılan
Âteşe yansa da beyt-i kezzâb
İnanıp kimse götürmez ana âb
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 390, 392, 393)

Yok yere yemin yalancılığın delilidir:
Çok yemîn ehli değil ehl-i yemîn
Kizbinin şâhididir fart-ı yemîn
(Kaplan, 1995, b. 860)

Boş sözlerle ömür geçirilmemelidir:
Etmesin ömr güzer laklak ile
Halktan kendin uğurla sakla
(Kaplan, 1995, b. 839)

Lîk âdâb ile söyle sühanı
Boşboğazlık ile açma deheni
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 384)

Evlilik dışında yanlış işlere girişilmemelidir:
Eyleme tohm-ı hayâtı isrâf
Olma gümgeşte-i vâdf-i hilâf
(Kaplan, 1995, b. 454)

Şair Nâbî Sempozyumu

Evde boş sözler söylenmemeli, evi dedikodu ortamından uzak tutmalıdır:

Dâirende hezeyân söyletme
Olur olmaza yalan söyletme
Hâneni etme havâdis-hâne
Sana lâzım değil ol efsâne
Devlete dâ'ir açılsa sohbet
Men'ine eyle ol saat gayret

(Beyzadeoğlu, 2004; Lutfiyye b.423, 424, 425)

Haksız yere insanın kesesine devlet malı girmemeli.

Girmesin kîsene mâl-i mîri
Olma mes'ûl-i suâl-i mîri

(Beyzadeoğlu, 2004; b. 754)

Tavla vb. oyunların insanı gaflete düşürür ama ilmî çalışmanın yorgunluğunu atmak için satranç oynanabilir:

Etme bâzîçeye kat'â rağbet
Olma bâzîçe-i dest-i gaflet
Bü'l-acep nakştır elhak şatranc
Sırr ile toptolu genc-ender-genc
İlm tahsîline geldikçe kelâl
Zihn teşhîzi için oldu helâl

(Kaplan, 1995, b. 1288, 1315, 1343)

Lu'b ü levh ile çü dünyâ meşhûn
İstemez âkil olan gayrı oyun
Nerde gördüm ise nerd ü şatranc
Mübtelâsında hüveydâ sad-renc

(Beyzadeoğlu, 2004; b. 343, 348)

Uyuşturucu kullanma eşeklikle denktir:

Ârız-ı keyfe sakın olma zebûn
Olma âlûde-i merş ü afyûn
Beng ü esrâr dahı bedterdür
Yiyen insan değil anı hardır

(Kaplan, 1995, b. 684, 685)

Hoşça bir keyf idi enfiye habîs
Etmese rîş ü burunı telvîs

(Beyzadeoğlu, 2004; b. 1121)

Kuşçulukla da uğraşmamalıdır.
Gözü bağlı kuşa benzer ekser
Murğ-i aklın uçurup kuş besler
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 1126)

Gelir ne kadar çok olsa da israftan kaçınılmalıdır:
Masrafın etme gözüm nûru ziyâd
Ne kadar vâsî olursa îrâd
(Kaplan, 1995, b. 1122)

Cenabıhakk (cc.)'ın verdiği rıza göstermek gerekir:
Çekme hiç gürsinelikten haşyet
Kulun aç kor mu veliyyü'n-nîmet
(Kaplan, 1995, b. 508)

Uğrama sâhasına isyânın
Emr ü nehyin tutagör Mevlâ'nın
(Beyzadeoğlu, 2004; Lutfiyye b.369)

İhtişamdan kaçınılmalıdır:
İhtişâm âdemi medyûn eyler
Derdin efzûn ciğerin hûn eyler
(Kaplan, 1995, b. 711)

Rehinsiz borç verilmemeli, kimseye vasi veya kefil olmamalıdır:
Verme bî rehn sakın kimseye mâl
Ki olur sonra müeddî-i cidâl
(Kaplan, 1995, b. 731)

Ol ki sağ etmemiş alışverişin
Çürük eyler bilesin sağlam işin
Demi âleme eyler rüsvâ Bî-hayâlar ile ahz ü îtâ
(Beyzadeoğlu, 2004; Lutfiyye b.748, 730)

Faize girilmemeli. Alınan borç vaktinde verilmelidir.
Yok ribâda hele hayr ü bereket
Öyle murdâr işe olsun lanet
Külfet-i deyne de olsan mecbûr
Kılma vaktiyle edâsında kusûr
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 730, 733, 737, 744)

Şair Nâbî Sempozyumu

Makam, mevki tutkunluğu : Cenabıhakk (cc.)'ın gazabını celp eder:

Olma mestâne-i câh u pâye
Karşı durma gazâb-ı Mevlâ'ya
Kâdî-i cennet olur sâhib-i dâd
Dûzaha doğru gider ehl-i fesâd
(Beyzadeoğlu, 2004; Lutfiyye b.772)

Esnaf çeşitli hileler yapabilir.
Ederek hîleye sarf-ı mechûd
Onların akli olur akl-ı Yehûd
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 869)

Şahitlik yapmak akıl işi değildir.
Hâkime varma şehâdetle sakın
Gezme bî-hûde rezâletle sakın
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 691)

Kalb-i âyân u hakâyık çü muhâl
Kîmyâyı dahı bil mahz-ı hayâl
(Kaplan, 1995, b. 653, 1421)

Hattatlık bir sanattır ama bununla zaman geçirmemelidir.

Sa'yını eyleme ammâ maksûr
Sâde hat eylemez itmâm-ı kusûr
Sarf-ı zihn eyleyegör imlâya
Seni ol vâsıl eder ma'nâya
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 333, 334)

Tavsiye edilebilecek nitelikte bir şeyh kalmamıştır. Var olanların her şeyi taklittir. Mürşit olarak kitap yeter:

Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Sana mürşit yetişir şimdi kitâb
Tâcî taklît ridâsı taklît
Sözü taklît ü edâsı taklît
(Kaplan, 1995, b. 333, 877)

Vehbi tasavvufun kalbi temizleyeceğini, bu cümleden olmak üzere özellikle Nakşibendilik'i tavsiye ederse de sahte dervişlerden, tekkelerin tembel ve ahlaksızların yuvası hâline dönüştüğünden yakınır ve kitap ve sünnet yolundan ayrılmamasını tavsiye eder.

Okusan ilm-i tasavvuf ne zarar
Pâk bil tasfiye-i bâtın eder
Kavm-i sûfiyyedir ehl-i tahkîk
Dil-i sâfîleri deryâ-yı 'amîk
Sanma kim râh-ı şerî'at başka
Meslek-i ehl-i tarîkat başka
Nakşibendiyye ne Pâkîze-nukûş
Anda esrâr-ı hakîkat menkûş
Şimdi gördüklerin ehl-i taklît
Benzemez anlara ger şeyh ü mürît
Ne şerî'at ne tarîkat anlar
Ne mecâz ü ne hakîkat anlar
Ağlayıp halkı inandırmak için
Döneler akçe dolandırmak için
Görseler bir güzel oğlan geliyor
Diyeler tekeye kurbân geliyor
Setr için eylediği hızlânı
Hâcî Bektâş'a eder bühtânı
Tekyeden tekyeye etme devrân
Olma ol dâ'irelerde raksân
Var iken râh-ı kitâp ü sünnet
Eyleme gayrı tarîke bî'at
Yetişir sana tarîk-i Hanefî
Verdi ol mezhebe Allah şerefi

(Beyzadeoğlu, 2004; b. 197, 199, 208, 211, 216, 217, 221, 223, 225, 232, 242, 243)

Pirlere, anne babaya saygı göstermeli.
Göricek pîrleri ikrâm et İhtiyâcı var ise in'âm et
Peder ü mâdere eyle ta'zîm
Ya'ni ifrâtla eyle terkîm
Öf deme başına ursa farazâ
Dâ'imâ eyleyegör celb-i rızâ
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 540, 542, 530)

İnsanın üstü başı temiz olmalıdır.
Ehl-i îmâna nezâfet lâzım
Câmede yâni tahâret lâzım
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 485)

Şair Nâbî Sempozyumu

İnsanın malı da çocuğu da çok olmalıdır:

Mâldan olmaya hâlî bucağın
Nâzdan olmaya hâlî kucağın
Çok ola mâlın ile evlâdın
Arta evlâdın ile îrâdın
(Ülgener, 1961, 188)

Makam, mevki sahibi olmada rahatlık yoktur. Emniyet azilsizliktedir:

Ehl-i mansıpta bulunmaz râhat
Hâl-i bî-azldedür emniyet
(Kaplan, 1995, b. 1132)

Ehl-i câhın hele hîç râhatı yok
Düşünüp azlını emniyeti yok
Belki etbâ'ı eder zevk ü safâ
Kendinin çektiğidir cevr ü cefâ
Tâk-ı ikbâlden olmuş düşkün

Geçinir devlete gûyâ küskün
Öyle idbâr ile etme ülfet
Kurbine varma olursa cennet
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 826, 827, 440, 461)

Bu devirde şer, zulüm, haraplık hâkim olmuştur:

Hep bizim mülktedir zülm ü şürûr
Eylesin def' Hudâvend-i gayûr
Hep imârât-ı cihân oldu harâb
Kondu dihkân yerine bûm u gurâb
(Kaplan, 1995, b. 1211, 213)

Verilen borçlar geri alınamamakta, çiftçilerin ortakları mal sahibine hiçbir şey vermemekte, rüşvet çoğalmaktadır:

Karz nâmıyla da yerler mâlın
Gama hırmengeh ederler bâlın
Ekmeğe verdiğini hep yerler
Gelmedi vermedi Mevlâ derler
Hayf-vâ-hayf ki şer'-i şâdâb
Tîşe-i rişvet ile oldu harâb
(Kaplan, 1995, b. 1101, 1098, 1278)

Gelir azalmış, masraf artmıştır:

Masraf artıp azalınca îrât
Nazm-ı âlem bulur elbette fesât
(Kaplan, 1995, b. 1217)

Ayan olmaya heveslenmemelidir:

Etme âyanlığa zinhâr heves
Evsatü'n-nâs ol devlet sana bes
Olsa âyanlığa her kim azîm
Bî-hayâ bî edep olmak lâzım
(Kaplan, 1995, b. 745, 762)

Paşa olmaya niyetlenmemeli, zaten paşalık rüşvetle alınmaktadır:

Paşalık ömre sürer mihnettir
Hâsılı derd ü gam ü kasvettir
Nâmı pür-kevkebe câhî âlî

Lîk dûzahta geçer ahvâl
Mansıbı akçe ile almıştır
Bahr-i deynin dibine dalmıştır
(Kaplan, 1995, b. 1136, 1137, 1113)i

Kadılık ve kassamlık da talep edilecek görevlerden değildir:

Etme zakkûm-ı cahîme ikdâm
El-hazer el-hazer olma kassâm
Olma Allâh'ı seversen kat'â
Tâlib-i râh-ı kazâ vü fetvâ
(Kaplan, 1995, b. 1238, 1240)

Kazasker de olunmamalıdır:

Evvel ü âhîrinin râhatı yok
Azlden mansıbının mihneti çok
(Kaplan, 1995, b. 1255)

Eminlik görevinde bulunanların da hasmı kâtiplerdir:

Bilirim ehli değilsin ammâ
Olma cûyâ-yı tarîk-ı ümenâ
Kustururlar anı hengâm-ı hesâp
Bâ-husûs ola husûmun küttâp
(Kaplan, 1995, b. 1373, 1377)

Şair Nâbî Sempozyumu

Tevliyet görevinde de bulunulmamalıdır:
Tevliyet cânibine meyl etme
Hâneni pâ-zede-i seyl etme
Mütevellîlerin ahvâli tebâh
Hak huzûrunda olur rûyî siyâh
(Kaplan, 1995, b. 1379, 1383)

Dahı olma mütevellî câbî
Behre-mend olmaz anın erbâbı
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 714)

Felsefe ve hikmetten uzak durulmalıdır:
Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nüshasına eyle nazar
(Kaplan, 1995, b. 331)

Geometriden uzak durulmalıdır:

Gizlidir hikmet-i Rabb-i müte'âl
Hükemâ sözleridir vehm ü hayâl
Görünür gerçi muvâfık akla
Ekseri lîk muhâlif nakla
Îtibâr eyleme pek hendeseye
Düşme ol dâ'ire-i vesveseye
Bakıp eşkâle mukarnes diyerek
Ya murabbâ'ya muhammes diyerek
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 89, 90, 105, 106)

Remil, nücum, kimya ilimlerinden uzak durulmalıdır:
Olma kur'a-fiken-i reml ü nücûm
Ki eder ehlini bi'l-hassâ şûm

Vehbi bunların yanı sıra remil (kum falı), muskacılıktan da uzak durulmasını tavsiye ederken astronomiyi de bu kategoride değerlendirir.

Çıkarırlar senede bir takvîm
Olma sen tâlib-i ilm-i tencîm
Ekseri sözleridir kizb-i sarîh
Ne amel binde biri çıksa sahîh
Eyleme hey'ete sarf-ı makdûr

Göge çıkmak gibidir dûr-â-dûr
Anların kur'asıdır fakr u su'âl
Tahtasın başına çalsın remmâl
Nüşacılık hele pek azmaktır
Ya'ni encâmı göbek yazmaktır
Kîmyâ ilmi kimi etti ganî
Sîmyâ sîme batırmaz bileni

(Beyzadeoğlu, 2004; b. 110, 112, 125, 129, 130, 143, 149)

Nabî'ye göre musiki insana hayat verir: Vehbi de aynı görüşte olmasına rağmen oğlunun şarkı, türkü bilmesini fakat bunları söylemesinin ona yakışmayacağını söyler:

Verir insâna hayât-ı tâze
Nağme-i bülbül ü hoş-âvâze
(Kaplan, 1995, b. 949)

Mûsikî fenni de hikmettedir
İlm-i ashâb-ı tabî'attandır
Bestehânlık sana şâyetse değil
Silsilen anlara peyveste değil
Tab'ın eylerse ana meyl-i nevâ
Bil makâmâtını bî-sît ü sadâ
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 247, 249, 252)

Kitabı ele alıp kapıyı kapatmalı.
Tarih, hikâye, kıssa, hadis, tefsir okumalıdır:
Al kitâbın ele seddeyle derin
Olmasın hâric-i derden haberin
Oku târîh ü hikâyât u kasas
Verir insâna mezâyâsı hisâs
Şuglun olursa hadîs ü tefsîr
Nîme'l-eyyâm u nîme't-tedbîr
(Kaplan, 1995, b. 834-836)

Vehbi bu ilimlere edebiyatı, dolayısıyla şiir ve inşayı da dâhil eder

İlm-i tefsîr ü ehâdîs ü usûl
Âdemi cennete eyler mevsûl
Fıkh ise bahr-i amîk-ı irfân

Şair Nâbî Sempozyumu

Vardır anda güher-i bî-pâyân
Edebiyyât ile târîh ü siyer
Sîret-i ehl-i edeptir yekser
Şî'r ü inşâ hünerin âlâsı
Yani her marifetin ra'nâsı
Şî'r ü inşâ ikisi tev'emdir
Lîk inşâ dahi pek elzemdir
Oku bin cân ile İhyâ-yı Ulûm
Hüsn-i hulk onda serâpâ mâlûm
Eyle Ahlâk-ı Alâî'ye nazar
Bul Nasirî'deki mânâya zafer

(Beyzadeoğlu, 2004; b. 78, 79, 275, 296, 317, 1163, 1164)

Mantık ilmi öğrenmelidir.
Mantıka eyle velîkin ikdâm
Halt eder dinleme kim derse harâm
(Beyzadeoğlu, 2004; b. 99)

Tıp, hikmet, heyet, nahiv, sarf, Arapça öğrenilmesi gereken ilimlerdendir:

Mü'mine farzdır eyâ rûh-ı revân
İlm-i ebdân ile ilm-i edyân
Evvelâ hikmet ü hey'et lâzım
Nahv ü sarf u Arabiyyet lâzım
(Kaplan, 1995, b. 1548, 1555)

Kalmadı şimdi tabîb-i hazîk
Öldürür halkı gîdiler yazık
Etme anınla velî kesb-i ma'âş
Hastalar mâlî için çekme telâş
Fârisî vü 'Arabiyyet lâzım
Ya'ni anlarda mahâret lâzım
Bü'l-acceptir hele ebnâ-yı zamân
Görmüşüz çok muta'assıp nâdan
(Beyzadeoğlu, 2004; Lutfiyye b., 86, 84, 322, 323)

Mesleklerin en iyisi azil korkusu olmayan divan kâtipliğidir:

Cümlenin mûteber ü âsânı
Mansıb-ı hâcegî-i dîvânî
(Kaplan, 1995, b. 1387)

Mûsil-i râhat olur nev-‘ummâ
Kaldı devlette tarîk-i ulemâ
Vardığın yerde gözetme sadrı
Pest olur tâlib-i sadrın kadri
(Beyzadeoğlu, 2004; Lutfiyye b.779, 469)

Yukarıdaki tavsiyelere dikkat eden bazı ilim adamları toplumun lokomotifini olabilecek insanların bu görevi yeterince yerine getirmedeği düşüncesindedir:

“...sosyal meselelere karşı lakayt, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatından başka bir şey düşünmeyen insan tipine has davranış tarzın makbul bir örnek hâline geldiğini görüyoruz.” (Kaplan, 1961, 29)

“Nabî'nin bu öğütler kitabı, için için bozulmakta olan Türk ahlakı ve içtimai hayatını milletçe ihtiyaç duyulan yeni ve aydınlık bir hedefe götürecektir mahiyette bir ileriye gösterme ve bir inkılap şöyle dursun herhangi bir hamle yapmak kudretinde değildir.” (Banarlı, 1976, 676)

“Kendi içine kapalı, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatına düşkün bir insan tipidir.” (Ertop, 1977, S 226, 14)

“Esnaf da medrese de tekke de bozulmuştur. Halk tedirgin olmuş; aydınlar sosyal meselelerden uzak, dış dünya ile ilişkisi kesik, kendi rahatını düşünür olmuşlardır.” (Beyzadeoğlu, 2004; 34)

Görüldüğü üzere devletin, milletin ve çevrenin problemlerine karşı çok fazla ilgi göstermeyen Nabi ve Sümbülzade Vehbi için kendi rahatı ön planda gelmektedir. Özellikle asrın mütefekkeri olarak devrin en önde gelen isminin tarihi hadiseler karşısında düşmüş olduğu karamsarlık, iyi yönetilememesi sonucunda haksızlık ve adaletsizliğin kol gezdiği bir toplumda içine kapanmak en doğru davranış olarak görülmektedir. Bu sıralarda Avrupa’da çok önemli Rönesans hareketleri başlamış, gemilerle çok uzak diyarlara gidilmiş, ilim ve teknolojiye önemli adımlar atılmaya başlamış olmasına rağmen dönemin önde gelen insanların sosyal ve fennî meseleleri görmezlikten gelmesi, topluma neleri düşünmesi ve ne yapması gerektiği konusunda yeterince rehberlik yapamaması veya onları uyaramaması devlet ve millet için kötü olmuştur.

Gelen nesillerin daha bilinçli olarak yetişmesi bizi hem bedbinlikten kurtaracak hem de muasır medeniyet seviyesine ulaştıracaktır.

Nabi ve Sümbülzade Vehbi gibi oğluna hitap eden Tevfik Fikret her ne kadar oğlu üzerinde müessir olamamışsa da ona doğru öğütler vermiştir:

Şair Nâbî Sempozyumu

Haluk'un Defteri'nden

*Sen bu menhelde kalma sıçra atıl,
Bir ziyâ kârbânı bul ve katıl,
Gez dolaş kâinât-ı efkârı,
Dâimâ önde, dâimâ yukarı!..
Pür-tehâlük, hayât ü kuvvetten
Ne bulursan bırakma: sanat, fen
İtimât, îtinâ, cesâret, ümît
Hepsi lâzım bu yurda hepsi müfît
Bize bol bol ziyâ kucakla, getir.
(Banarlı, 1978, 1039)*

Tevfik Fikret **Ferda**'da da bugünün gençlerine hitap eder:
Her uzvu girdibâd-ı havâyîyle sarsılan
Bir neslin oğlusun; bunu yâd et zaman zaman,
Asrın unutmâ bârikalar asr-ı feyzidir,
Her yıldırımında bir gece, bir gölge devrilir;
Bir ufk-ı îtilâ açılır yükselir hayât,
Yükselmeyen düşer: ya terakkî, yâ inhitât.
Yükselmeli, dokunmalı alnın semâlara,
Doymaz beşer dedikleri kuş îtilâlara,
Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş atıl bağır
Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır
(Uzun, 1973, 56 [Tevfik Fikret])

Mehmet Akif de benzer düşüncelerle Avrupa'nın ilmini almayı tavsiye eder:

(...) Hiç yılmasın oğlum gözünüz,
Sâde Garb'ın yalnız ilmüne dönsün yüzünüz,
Gidin üç yüz senelik ilmi tez elden edinin
Fen diyârında sızan nâmütenâhî pınarı
Hem için hem getirin yurda o nâfî suları
Aynı menbâları ihyâ için artık burada
Kafanız işlesin oğlum kanal olsun arada. (Banarlı, 1976, 1160)

"Çalış!" dedikçe şerîat, çalışmadın, durdun
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya! (...)

Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!
Onun hazîne-i in'âmı kendi veznendir!
Havâle et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, hudûdu bekleyen O;
Levâzımın bitivermiş değil mi? Ekleyen O! (...) (Doğrul, 1974, 268)

Nabi ve Sümbülzade Vehbi'nin rahatını düşünen orta insan tipinin yerine günümüzde yüzünü Batı'ya dönmüş, geçmişine sıkı sıkıya bağlı, kültüründen taviz vermeyen bir toplum oluşturma yolunda ciddi adımlar atmak zorundayız.

KAYNAKLAR

- İz, Fahir (1995), *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, 2 C, Akçağ Yay., LXXVIII+892 s.
Atalay, Besim (1985), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK, Ank., 530 s.
Arat, Reşit Rahmeti (1951), Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l-Hakayık*, Çeviri, 3. Bs., TDK Yay., İst., 566 s. CLXXIII+164 s. (1979).
Kutadgu Bilig, Metin, 2. Bs., TDK Yay., Ank., 656 s.
Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig II*, Çeviri, 3. Bs., TTK Basm., Ank., 478 s.
Abdurrahman Behçet (1308), *Asar-ı Behçet*, İstefan Mat., İst., 44 s.
Akyüz, Kenan, Süheyl Beken, vd. (1990), *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ank., 330+114 s.
Ayan, Hüseyin (2002), *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkidli Metni*, TDK Yay., Ank., 2 C, X+934 s.
Banarlı, Nihad Sâmî (1976), *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, 2. C, ME Basm., İst., 1070 s.
Beyzadeoğlu, Süreyya A (2004), *Lutfiyye*, MEB, İst., 176 s.
Bilkan, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divânı*, 1. C, MEB Yay., İst., 650 s.
Doğrul, Ömer Rıza (1974), *Safahat Mehmed Âkif Ersoy*, İnkılâp ve Aka Kit., 64+580.
Ertop, Konur (1977), "Şiirlerinde içine kapanık, eylemden uzak, duruk bir toplumun görüşlerini dile getiren şair Nabi", *Milliyet Sanat*, 8 Nisan 1977.
İpekten, Haluk, (1990), *Nailî Divanı*, Akçağ Yay., Ank., 133+341 s.
Kabaklı, Ahmet (1973), *Türk Edebiyatı*, C II, İst., 8+776 s.
Kaplan, Mahmut (1995), *Hayriye-i Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ank. 314 s.
Kaplan, Mehmet (1995), "Nâbî ve Orta İnsan Tipi", İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, CXI, İst.)

Şair Nâbî Sempozyumu

- Küçük, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı*, TDK, Ank., 476 s.
- Levend, Agâh Sırrı (1966), *Ali Şir Nevaî Divanlar*, 2. C, TTK Basm., Ank.
- Levend, Agâh Sırrı (1980), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 3. Bs., Enderun Kit., İst., 658 s.
- Mengi, Mine (Aralık 1984), “Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri”, *Tarih ve Toplum*.
- Mengi, Mine (1995), *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ank., 150 s.
- Sefercioğlu, M. Nejat (2001), *Nev’î Divanı’nın Tahlîli*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ank., XIV+506 s.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988), *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. bs., Çağlayan Kitabevi, 640 s.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yay., Ank., 323+61 s.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Necâtlî Beg Divanı*, Akçağ Yay., Ank., 440+86 s.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay., Ank.
- Uzun, Fahri (1973), *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, İnkılâp ve Aka Kit., 460s.
- Tulum, Mertol, M. Ali Tanyeri (1977), *Nev’î Divan*, İst Ü Ed. Fak. Yay., Ank., XVI+608 s.
- Ülgener, Sabri F. (1961), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yay., İst., 208 s.

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'SİNDE İSLAM ESASLARI

Hikmet ATİK*

Asıl adı Yusuf olan ve klasik Osmanlı edebiyatının *hikemî* tarzda şiirler yazan önemli şairlerinden Nâbî, 1642 yılında Urfa'da doğmuştur.¹ İlimle tanınmış költürlü bir aileden gelen Nâbî'nin öğrenimini Urfa'da yaptığı bilinmekteyse de hangi medresede okuduğu ve kimlerden ders gördüğü tespit edilebilmiş değildir. Aynı şekilde şairin ilk gençlik yıllarını nasıl geçirdiği hakkında da bir bilgi mevcut değildir. Bu konuda sadece bazı rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre Nâbî, Yakup Halife adında bir Kâdirî Şeyhine bağlanmıştır.²

Nâbî, Urfa'nın ilim, sanat ve edebiyatta istediği başarıyı elde edemeyeceği bir yer olmasından dolayı kendini daha da geliştirmek amacıyla İstanbul'a gider.³ Burada da bir vesileyle Musahip Mustafa Paşa'yla tanışarak onun katibi olur. Şair böylece İstanbul'da kendine bir himayeci bulmuş olur.

Başta *Divan'ı* olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır.⁴ Bu eserlerinden 7 yaşındaki oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi'ye yazmış olduğu ve *Hayriye* adını verdiği, mesnevi tarzındaki nasihat-namesi çocuk eğitimi açısından önemli bir yere sahiptir.

Hayriyye'de, Nâbî'nin oğluna yapmış olduğu öğütleri; iman, ibadet, ahlak ve ilim başlıkları altında görmek mümkündür. Eserde oğlunun şahsında bütün çocuklara önemli nasihatler de bulunmaktadır. Eserinde örnek kişi oluşturma gayesi gütmektedir. Bu kişinin, mutlaka imanlı, ibadetlerinde titiz ve gayretli, sosyal münasebetlerinde dürüst, ahlaklı; hayırsever, mütevazı, komşularıyla iyi geçinen, makam mevki düşkünü olmayan birinin olması gerektiğini vurgular.

Bu kişi ayrıca, ölçsüz şaka ve mizahlardan uzak, insanların dedikodusunu yapmayan, laf götürüp getirmeyen, güzel ve ölçülü

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.

¹ Nâbî'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz, Abdulkadir Karahan, *Nâbî*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987; Meserret Diriöz, *Nâbî Divânı*, Fev Yay., İstanbul 1994; Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı*, MEB Yay., Ankara 1997; Mine Mengi, *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara 1987; Mahmut Kaplan, *Hayriye-i Nâbî (İnceleme-Metin)* AKM Yay., Ankara, 1995, s. 26-30.

² Meserret Diriöz, age.; Bedri Alpay, *Şanlıurfa Şairleri*, Şanlıurfa, 1986, II/146.

³ Abdulkadir Karahan, age, s. 6.

⁴ Nâbî'nin eserleri hakkında bkz., Abdulkadir Karahan, age; Meserret Diriöz, age; Ali Fuat Bilkan, age; Mine Mengi, age; Mahmut Kaplan, age.

Şair Nâbî Sempozyumu

konuşmanın yanında, ilimlerden İslami ilimleri ve tıp ilmini bilen, felsefeden uzak duran, vaktini boşa geçirmeyen, fallı ilgillemeyen ve yıldızlara bakarak gelecekte haber vermeye çalışmayan örnek bir kişi olmalıdır.

Nâbî eserinin başında, “Sen âlim bir babanın oğlusun. Sende kötü huylardan eser yoktur. Bende olan bütün özellikler, güzellikler sende de vardır. Sende utanma ve görgü yaratılıştan vardır. Babanın nefesi evlat üzerinde etkilidir. Sana, kulağına küpe olsun diye gönül madeninden çıkardığım incileri nazım ipliğine dizdim.” (93-98) diyerek eserin kaleme alınış gayesini anlatmaktadır.

Nasihat-name tarzında yazılmasından da anlaşılacağı üzere eser, oğul Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi vesilesiyle bütün çocukların kulağına küpe olacak tavsiye ve ikazlardan oluşmaktadır. Aruzun **Fe'ilâ tün Fe'ilâtün Fe'ilün** kalıbıyla yazılan ve 1660 beyit olan eser toplam 35 bölümden müteşekkildir.¹

Hayriyye'de Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi'ye yapmış olduğu öğütleri; iman, ibadet, ahlak ve ilim başlıkları altında ele almak mümkün olacaktır.

1- İMÂNLA İLGİLİ ÖĞÜTLER

1.1. Kelime-i Şehâdet

Kelime-i şehadet İslam dininin ilk şartıdır. Ey oğul sen hemen kelime-i şehadet getir ki Allah'ı tasdik edip O'nun Rab'liğine şahit olanlardan ol. Böylece şahitlik ettiğin şey var mıydı yok muydu diye bir şüphe kalmasın. Yani sen Allah'ın varlığı ve Hz. Muhammet'in peygamberliğine şahitlik et. Çünkü bu şehadetle dine girilir ve bu şehadet bir şifa terkibi gibidir. Bununla iman konusunda ölü gibi olan cahiller dirilirler.

İt şehâdet olasin ehl-i şühûd
Tâ ki meşhûdun ola bûd u nâ-bûd

¹ Bu bölümler; Matlab-ı Mâ-hasal-i Fasl-ı Salât, Der Beyân-ı Şeref-i Farz-ı Sıyâm, Maksad-ı Hacc u Tavâf-ı Arafât Matlab-ı Fazl-ı Zekât u Sadakât, Matlab-ı Dâniş-i Enva-ı Ulûm, Matlab-ı Ma'rifet-i Rabbânî, Der Beyân-ı İstanbul, Matlab-ı Lâzime-i Hüsn ü Cemâl, Matlab-ı Kaide-i İstiğna, Der Beyan-ı Zarar-ı Hezl ü Mizah, Der Beyan-ı Şeref-i Lütf ü Kerem, Der Beyan-ı Şeref-i Hulk-i Hasen, Nehy-i Etvâr-ı Nifak u Tezvir, Nehy-i Âlûdegi-i Reml ü Nücûm, Nehy-i Âlâyîş-i Câm-ı İşret, Nehy-i Âlâyîş-i Zîb-i Sûret, Nehy-i A'yânî vü Zulm-i Fukarâ, Nehy-i Âlûdegi-i Kizb ü Hilâf, Der Beyân-ı Ferah-ı Fasl-ı Bahâr, Matlab-ı Hüsn-i Kelâm-ı Mevzûn, Der Beyân-ı Şerf-i Sabr u Şekîb, Matlab-ı Mezra'-ı Kışt ü Hirmen, Matlab-ı Dağdağa-i Paşayî,, Matlab-ı Nehy-i Kazâ vü Kismet, Nehy-i Bâziçe-i Nerd ü Satranc, Matlab-ı Hâcegi-i Dîvânî,, Nehy-i Âmiziş-i Kayd-ı İksîr, Der Beyân-ı Zarar-ı Nakl-i Kelâm, Mebhas-ı Lâzime-i Hikmet ü Tıb, Matlab-ı Lâzime-i Hayr Du'â.

Eyle pür şehd-i şehâdet dehenün
Olsun ikrâr-ı me'âlî sühanun (123-124)¹

Bu şehâdetdür o terkîb-i şifâ
Ki ider mürde-i cehl-i ihyâ (132)

1.2. İslam'ın Şartları

Nâbî, kişinin dini görevlerini hakkıyla yapmasının her şeyden önce geldiğini ve İslam'ın şartlarıyla çizilmiş olan yaşam biçiminin bir kaleye benzediği ve bu kale içinde olanların rahat, dışındakilerin ise afetlere maruz kalacağını ifade eder.

'Âlemin meşgalesinden akdem
Budur insana ehemm ü elzem

İdüp encâm-ı umûrın tedbîr
Eyleye hâne-i dînin ta'mîr

İtdi endâze-i hikmetle kıyâm
Penc erkân-ı binâ-yı İslâm

Bu binâ içre olan rahatdur
Taşrası pâ-zede-i âfetdür (108-110)

2- İBADETLER İLİGİLİ ÖĞÜTLER

2.1. Namaz

Nâbî, ibadetler konusunda da oğluna önemli nasihatlerde bulunmaktadır. Vakti gelince hemen namaz için abdest almasını ve ağız ve ellerin masivadan arınması gerektiğini söylüyor. Abdestin adeta nurdan bir gömlek gibi olduğunu böylece kişinin Rabb'in huzuruna çıkmaya daha layık bir hale geldiğini ifade ediyor. Ayrıca namazın, müminlerin bir miracı, dinin direği ve ondaki secdenin bir yeryüzü saltanatı olduğunu söyler.

Vakti geldikde hemân eyle vudû
Mâ-sivâdan dehen ü destini yu
Geydür endâmına pîrahen-i nûr
Olasın lâyıq-ı dîvân-ı huzûr

¹ Bu çalışmamızda *Hayriyye*'nin Prof. Dr. Mahmut Kaplan tarafından yayınlanan baskısını esas aldık. Burada verdiğimiz numaralar bu eserin beyit numaralarıdır.

Şair Nâbî Sempozyumu

Mü'minin oldu çü mi'râcı namaz
Dîdeni eyle bu mi'râc ile bâz

Sen kıyâs itme namazı teklîf
Cânib-i Hak'dan odur bir teşrîf (134-137)

2.2. Oruç

Nâbî, aynı şekilde oğluna oruç konusunda da nasihatlerde bulunuyor. Eğer bir hastalığı yoksa kişinin ramazan orucunu mutlaka tutması gerektiğini; çünkü orucun mükafatını bizzat Allah'ın vereceğini, bir rahmet sofrası ve oruçluya nurdan bir elbise gibi olduğunu ve de oruca asla riya karışamayacağını belirtir.

Bî-maraz tâ ola cismünde tüvân
Eyleme fevt-i sıyâm-ı ramazân

Savmdur kullarına lutf u Hüdâ
Savma bi'z-zat ider Allah cezâ

Savm bir mâide-i rahmetdir
Nurdan sâime bir hil'atdır

Savmdur kâbil-i ketm-i ihfâ
Dahle fırsat bulamaz savma riyâ (160-163)

Ramazanda, bazı afyon çeken kişiler gibi afyonu tablet gibi yaparak sahurda yutmaları gibi sakın yapma. Çünkü bu kişiyi maskara eden bir davranıştır.

Ramazanda afyona sarıp kefen
Mideni mürdeye etme medfen (687)

Oruçlunun nefesinin kokusu Allah katında misk kokusundan daha makbuldür.

Nefes-i sâ'im için didi Resûl
Müşkden pîş-i Hüdâ'da makbûl (165)¹

¹ Buharî, Savm 9; Müslim, Sıyam 163.

2.3. Hacc

Yine şair, hac konusunda da oğluna nasihatler vermeye devam etmektedir. Onun mutlaka hacca gitmesini ister. Çünkü hacca gidenlerin bütün günahları affolacaktır. (H 206) Kâbe'ye hacc ziyareti etmenin dışındaki seyahatlerin boş olduğunu ve onun kadri ve kıymeti çok büyük bir ev olduğunu zikreder. Çünkü Kâbe âlemin merkezidir ve Allah'ın evidir.

Kâbe'den gayri yere itme sefer
Sefer-i bî-hudedir nâr-ı sakar

Kâbe beytü'ş-şeref-i a'zamdır
Nokta-i daire-i 'âlemdir (175-176)

Kâbe meleklerin ve insanların secde ettikleri yerdir.
Kâbe'dir secde-geh-i ins ü melek
Kâbe'dir ham-zede-i tâk-ı felek (181)

2.4. Zekât ve Sadaka

Nâbî'nin oğluna tavsiye ederek üzerinde durduğu diğer bir ibadet de zekat ve sadaka vermenin faziletidir. Zekât ve sadakaya daha fazla yer ayırmasının sebebi bu ibadetin toplumsal boyutudur. Toplumda zenginlerle fakirler arasında dengeyi sağlayan zekattır. Fakirlikle zenginliğin yaratıcısı olan Allah, bu ibadet vasıtasıyla insanlar arasında bir yardımlaşma ve dayanışma dengesi kurmuştur.”¹

Eyleyen fakr u gınâyı temkîn
Anı itmiş fukarâya ta'yîn (221)

Çünkü zekât vermek bir malın temizlenmesi demek² o yüzden Nâbî oğlundan zekatını mutlaka vermesi gerektiğini, verilmemiş bir zekatın üzerinde borç olacağını eğer verirse de bunun hayır ve berekete vesile olacağını vurgular.

Zimmetinde koma bir habbe zekât
Ver k'ola mâye-i hayr ü berekât (212)

Yine Allah mü'minlere sadaka vermeleri için sâ'ili (dilenci) bir hediye olarak vermiştir. Nâbî oğluna fakirlere yardım etmesini istemekte ve fakir fukarayı yedirip içirmenin bir cami yapmak hatta hacca gidip Kâbe'yi tavaf etmekten daha önemli olduğunu vurgulamaktadır.

¹ Mahmut Kaplan, age, s. 68.

² Kur'an-ı Kerim, Tevbe 109.

Şair Nâbî Sempozyumu

Mü'mine oldu hediye sâ'il
Sanadur nef-i tasadduk anı bil (233)

Bezl kıl malını muhtâclara
Ni'met-i Hakk'ı yedür açlara (236)

İtmeden yig nice câmi' ta'mîr
Ki elünden ola gürsine sîr

İtmeden Kâ'be'ye her rûz şitâb
Hayrdur virsen eger teşneye âb (239-240)

Nâbî ayrıca oğlundan misafirlere de bol bol ikramda bulunmasını ama bu hususta asla gösteriş ve israfa kaçınmamasını istemektedir.(256; 267-268)

3- AHLAKLA İLGİLİ ÖĞÜTLER

Nâbî oğluna ahlakî olarak da mükemmel olması için önemli nasihatlerde bulunmaktadır. Bu hususta yapması ve yapmayarak uzak durması gereken şeyleri de başlıklar halinde sıralamaktadır. “*Hayriyye*’de oğluna çeşitli öğütler verirken Nâbî’nin adım adım bir örnek insan portresi çizdiği görülmektedir. Bu portrenin temel çizgileri İslam dininin ilkelerinden alınmakla birlikte, yaşadığı çağdan izler taşıdığı da gözden kaçmamaktadır. Bu insan tipinin özellikleri nelerdir? Bunun sosyal ve psikolojik nitelikleri nasıl yapılanma içindedir? gibi soruların cevabı *Hayriyye*’de zaman zaman açık seçik, bazen de ince imâlarla, zarif nüktelerle ifade edilmiştir.

Bu tipin temel niteliği, inanmış bir müslüman olmasıdır. İslam’ın temel emirlerini yerine getiren, şekilcilikten uzak, ibadetlerin ruhunu kavrayan bu tipin en önemli özelliklerinden biri de ilme büyük bir ilgi duymasıdır. Bilhassa naklî ilimleri, irfânî özleyen, arayan bu tip, aklî ilimlerden de uzak kalmaz. Nâbî sorulduğu zaman “bilmiyorum” demenin hoş bir şey olmadığını bu tipe hatırlatır. Bu yüzden şairin, bu tipten sorulduğu zaman “bilmiyorum” demeyecek kadar her ilimden bir şeyler öğrenmesini istediğini görüyoruz.”¹

¹ Mahmut Kaplan, age, s. 70-71.

4. SONUÇ

Nâbî, *Hayriyye'*sinde oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi'nin şahsında bütün çocuklara önemli nasihatlerde bulunmaktadır. O adeta eserinde örnek kişi oluşturma gayesi gütmektedir. Bu kişi, mutlaka çok imanlı olacak, ibadetlerinde titiz ve gayretli olacak, sosyal münasebetlerinde dürüst, ahlaklı; hayırsever, mütevazı, komşularıyla iyi geçinen, makam mevki düşkünü olmayan biri olacak.

Ayrıca, ölçüsüz şaka ve mizahtan uzak, insanların dedikodusunu yapmayan, laf götürüp getirmeyen biri olmalıdır. Bu kişi güzel ve ölçülü konuşmanın yanında, ilimlerden İslami ilimleri ve tıp ilmini bilen biri olmalıdır. Felsefeden uzak durmalı, vaktini boşa geçirmemeli, fal ve yıldızlara bakarak gelecekte haber vermeye çalışmamalıdır.

Tebliğimizde, Nâbî'nin *Hayriyye'*sinde geçen muhtelif konulardan hareketle, oğlunun şahsında diğer çocuklara iman esaslarını anlatmaya çalıştığını ortaya koyduk.

NÂBÎ'NİN HAYRİYE'SİNDE ÇOCUK EĞİTİMİ

Hüseyin İbrahim YEĞİN *

Osmanlı şâiri ve velî. İsmi Yûsuf' tur. Nâbî, evliyâlar ve enbiyâlar şehri olarak bilinen Urfa'da 1642 (H.1052) senesinde doğdu. 1712 (H.1124) senesi Rebî'ül-evvel ayının üçünde Cumartesi günü vefât etti. Üsküdar'daki Karacaahmet kabristanlığına defnedildi. Kabri, Sultan İkinci Mahmûd ve Sultan İkinci Abdülhamîd Hân devirlerinde tâmir edildi.¹

Bilinen adıyla Hayriyye-i Nâbî, Nâbî'nin çok tanınan eseridir. Şair, bu eserini 1701 yılında, oğlu Ebu'lhayr Mehmet Çelebi için Halep'te kaleme almıştır. 35 bölümden oluşan eser, toplam 1647 beyittir. Mesnevî tarzında kaleme alınan Hayriyye, hikmet dolu öğretici bir öğüt kitabı olup Türk-İslâm Felsefesinin de ana hatlarını vermektedir.²

Nâbî'nin bu eseri, Türk edebiyâtında ahlâkî yönden, çocuğa hitâp eden ilk eser olarak kabul edilebilir. Yedi yaşındaki oğlu Ebü'l-Hayr Mehmed Çelebi'ye hitâb eden bir üslupla yazılmıştır. Oğluna, hayatta gitmesi gerektiği yolu göstermek, başarının sınırlarını ve İslâm ahlâkını öğretmek maksadıyla nasihatler vererek, her devirde hüküm süren hususiyetleri dile getirmiştir. Erdemli ve başarılı insan modelini ortaya koymaya çalışmıştır. Evladına hayatta tutulması gereken ve yararlı olan öğütleri vermek amacını gütmekle beraber, aslında çağının bütün çocuklarına ve gençliğine tutulması gerekli olan yolu anlatmıştır.³ Bir baba olarak oğluna öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca, Hayriye o dönem Osmanlı toplumu için olduğu kadar daha sonraki yıllar ve günümüz için de gerekli öğütleri ihtiva etmektedir.⁴

Bunun yanısıra Nâbî, bu eserinde 17. yüzyılda yaşadığı toplumda yozlaşan değerlerin tahlilini yapmaktadır. Oğluna, evlilik, meslek seçimi, toplumda sergileyeceği tavır ve davranışlar,...gibi konularda yol gösteren şair, öncelikle onun sağlam bir dinî terbiye ve dinî hayata sahip olmasını ister. İlim ve irfanla hareket edilmesini tavsiye eden şair, israf, oyun ve eğlence hayatının ve boş uğraşların zararlarını anlatır. Nâbî, kendi dönemindeki bazı mesleklerin dejenere olduğunu belirterek oğlunu bu

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi DİKAB Öğretmenliği Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

¹ Karahan, Abdülkâdir, *Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi*, (Örnek Fasikül), "Nâbî" mad., s. 122, İstanbul, 1995.; *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. VI, s. 481, Ankara, 2005.; *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, c. 17, s. 137.

² Pala, İskender, *Hayriyye*, s. 5-6, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009 (4.Baskı)

³ Karahan, a.g.e., s. 123.

⁴ Yorulmaz Hüseyin, *Urfalı Nâbî*, s. 37, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

meslek ve mevkilerden uzak durması konusunda ikâz eder. İçinde yaşadığı zamanı tenkit ederek; toplumsal hastalıklardan olan haksızlığın, mal biriktirmenin, yalan söylemenin, riyakârlığın, dedikoduculuğun, adaletsizliğin zararlarından bahsetmektedir.¹

Hayriye'deki bu öğütler, zamanla, toplumda, tüm Osmanlı Müslüman çocukları için uygun görülmüş ve benimsenmiştir. Öyle ki, Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar, Nâbî aydınlarca okunmuş, ezberlenmiş, hatta çocuklar bazen bir beytini yerli yerinde söyleyiverirlerse, "oğlum Nâbî gibi söz söylüyor" denir olmuştur. Şu halde Nâbî'nin eğitimsel görüşleri, çocuklara aşlamak istediği fikirler bizi yakından ilgilendirmektedir.²

ÖĞÜTLERİN YAZILIŞ SEBEBİ

Her baba çocuğunun, hem kendine hem de topluma faydalı bir insan olmasını ister. Bir baba olarak Nâbî de, oğlu Ebulhayr Mehmet Çelebi'nin hayatta karşılaşabileceği meselelerde ona yardımcı olmak ve istikbâlini temin yolunda önemli nasihatlerde bulunmakla iyi bir insan olmasını istemektedir. Yani babalık vazifesini en güzel bir şekilde yerine getirmeyi, vefatından sonrada oğlu tarafından hayırla yâd edilmeyi arzu etmektedir. Bu durumu şu şekilde dile getirmektedir.

*Ey isteklerimin sevinç artıran çerağı! Ey Aziz ve Celil olan Allah'ın bağışi oğul!
(b.81)*

*Bendeki özelliklerin ve şahsî erdemlerin hepsi sende aynıyla mevcut.(b.86)
Sende methedilecek ahlâk çoktur ve çok şükür, ben de o bakımdan zararda değilim.(b.87)*

Bunlardan biri, güzel yaratılışının kokusudur. Edebe dair alâmetler ise sende yaratılıştan mevcut. (b.88)

*Lâkin babanın bu söyledikleri de evladına fazladan bir tesirde bulunsun.
(b.91)*

*Kulaklarına bir küpe olsun diye ve sana akıllıca bir sermaye olması için.(b.92)
Ey babasının canı! İstedğim, bunların her zaman kulağında küpe olmasıdır.
(b.98)*

Dilerim ki bunu, canından da nazik tutasın ve bir an bile yanından ayırmayasın, aklından çıkarmayasın! (b.99)

Bu nimetten sen de yiyip istifade edesin ve "babamın yadigârıdır" diye anasın.(b.102)

¹ Bilkan, Ali Fuat, *Nabi Hayatı Sanatı Eserleri*, s.26, Akçağ yayınları, Ankara, 1999.

² Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim tarihi*, s. 131, Pegem yayınları, Ankara, 2008.

Böylece sen ölünce lütfunla ruhumu şâd edesin ve bir duâ ile beni daima hatırlayasın. (b.103)

ÇOCUK EĞİTİMİ

Çocuklarımız aile fidanlığında yeni fide açmış nadide bir çiçek gibidirler. Nasıl ki, çiçekler, istedikleri ortam olmadığı zaman güzelliklerini ortaya koyamıyorlarsa, çocuklar da istedikleri ortamı bulamadıklarında beden ve ruh sağlığına kavuşamazlar. Çocukların beden sağlığına, giyimlerine verilen önem kadar onların manevî ve ahlâkî eğitimlerine de önem veren duyarlı anne babalar, yavrularını pek çok olumsuz duygu, düşünce ve davranışlardan da korumuş olurlar. Şüphesiz çocukların ahlâk ve karakter gelişimlerine değerler doğrultusunda katkıda bulunmak, onların eğitimine, olgunlaşmasına, sosyalleşmesine ve diğer ruhî ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olacaktır.

Çocukların millî, manevî ve ahlâkî değerlerle eğitilmeleri, sağlıklı düşünen, hisseden ve davranan bireylerin yetiştirilmesi için gerekli ve vazgeçilmez bir eğitimidir. Sağlıklı bir toplumun oluşumu, bireylerin sağlıklı yetiştirilmesine bağlıdır. Geleceklerini garanti altına almak isteyen toplumlar, değerlerine bağlı nesiller yetiştirmek için gayret göstermişler, genç nesillerin değerler eğitimine önem vermişlerdir.

Çocuğa verilen değerler eğitiminin amacı, bireyi ve toplumu, kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır. Bu nedenle çocuklara ahlâkî ve ahlâkî olmayan özellikler hakkında doğru bilgiler verilmeli, sağlam kanaatler oluşturulmalıdır. Bu şekilde onlar, iyi eğilimlerini geliştirmeyi, kötü eğilimlerine teslim olmamayı denerler ve böylece karakterleri olumlu yönde gelişir. Çocuklara yüksek fikirler verilmeli ki, yüksek duygular meydana gelsin. Çünkü doğrunun öğretilmesiyle yüksek fikirler oluşur.¹

Ahlâk eğitiminin esasını ahlâk kurallarını öğretmek oluşturmaktadır. Ahlâk eğitimi kalbe, zekâyâ ve irâdeye hitap etmeli ve amacı, iyiliği sevdirmek, tanıtmak, istetmek olmalıdır. Ahlâk eğitimi önce çocuğun duyarlılığına hitap etmelidir. Çünkü çocukta kalp, akıldan önce gelir. Çocuk heyecanlı olduğu zaman aklını aydınlatmak da kolaylaşır. Ahlâk eğitimi, irade üzerinde de etki yapmalıdır. Çocuklarımızın bilgi ve becerilerine tertemiz bir vicdan eşlik etmeli; onun gelişmiş bir beyni olduğu gibi büyük bir kalbi de olmalıdır. Maddî gücü büyüyen insanın merhameti de

¹ Aydın, Mehmet Zeki, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, s. 6, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2008.

büyümelidir. Burada en büyük sorumluluk çocuğun ilk ve en önemli çevresi olan aileye düşmektedir.¹

HAYRİYEYİ ÇOCUK EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRME:

Çocukların büyüme ve gelişme dönemleri dikkate alınarak eğitim vermek, çocuk eğitiminin ana esaslarındandır. Bu bağlamda Nâbî'nin çocuğuna öğüt verirken bu durumu göz önünde bulundurmuş olduğunu ifade etmek mümkündür.

Eserdeki :

Çâr u pencâhda verdi seni Hak
Heft şalinde yazıldı bu varak (b. 73)

(Allah seni bana ellidört yaşımdayken verdi ve sen yedi yaşındayken bu eser yazıldı.)

beytiyle, Nâbî'nin, bu nasihatleri Ebu'lhayr'ın yedi yaşında olduğu sırada yazdığı anlaşılmaktadır.² Çocuklarda 7-9 yaşlar, duygusal öğrenme çağı ve düşüncenin uyandığı dönemdir. Bu anlamda yedi yaş ayırt etme (temyiz) yaşıdır. Yine bu dönemde çocuk, konuşma, anlatım yeteneği, hüküm verme ve sonuç çıkarmada oldukça ilerlemeler kaydeder. Ayrıca bu dönem çocuğun kendine ideal bir insan tipi seçme ihtiyacını şiddetle hissettiği ve kolay etkilendiği bir çağdır. Bu yüzden anne-babalar, davranışlarına önem vermeli, doğruluk konusunda sözleri ve davranışlarıyla model olmalıdır.³ Bu dönemin olumsuz gelişim özelliği de çocuğun aşırı yetersizlik ve aşağılık duygusuna kapılmasıdır. Buna karşılık, yapabildiği işlerde çocuğun övülmesi ve ödüllendirilmesi, çocuğun beceriklilik ve başarıma duygusunu arttırmaktadır.⁴

Model Olma

Çocuğun 7 yaşından sonra başlayan ayırt etme özelliği, konuşmanın ilerlemesi, hüküm çıkarmaya başlama gibi özelliklerden faydalanarak anne babanın hem olumlu modellik etmeye devam etmeli, hem de doğruluk üzerinde düşünmesi sağlanmalıdır. Çevredeki modeller değerlendirilerek ahlak bilinci, duygusu ve davranışı oluşturulabilir.⁵

Bir baba olarak şair Nâbî çocuklarına karşı olan örnek olma sorumluluğunu en güzel bir şekilde yerine getirmiş ve bunu oğlu Ebu'lhayr Mehmet Çelebi

¹ A.g.e., s. 7.

² Bilkan, Ali Fuat, *Nabi Hayatı Sanatı Eserleri*, s.24, Akçağ yayınları, Ankara, 1999.

³ A.g.e., s. 36-37.

⁴ Hökeleli, Hayati, *Psikolojiye Giriş*, s. 56-57, Düşünce yayınları, Bursa, 2008

⁵ Aydın, a.g.e., s. 36.

için nasihatler manzumesi olarak ortaya koymuştur. Öğütleriyle ideal bir insan modelinin portresini çizerken **“Bendeki özelliklerin ve şahsî erdemlerin hepsi sende aynıyla mevcuttur.”** demek suretiyle oğluna, kendisini model alabileceğini ifade etmiştir.

Bu dönemde çocuk sosyalleşme sürecinde model aldığı kişi ile bir özdeşleşme yaşar. Buna bağlı olarak örnek aldığı kişinin davranışlarını taklit eder. Çünkü özdeşleşme bir tür taklit etme yoluyla öğrenmedir. Genellikle bu yaşlardaki çocukların ilk olarak anne babalarını model aldıkları da unutulmamalıdır.¹ Burada aile çocuğuna iyi ahlâk özellikleri ve olumlu davranışlar sergilemek durumundadır. Zira bu durum, çocuğun vicdan gelişimine irade ve kişiliğinin güçlenmesine önemli katkı sağlayacaktır.

Çocuğa Hitapta (İletişimde) Sevgi Dili

Çocuklara sevgi dolu sözlerle hitap etmek, sevgi ve güvenin aktarılmasının bir yoludur. Sevildiğini beğenildiğini bilmek, çocukların ruh hallerine olumlu katkıda bulunur; onlara mutlu ve iyimser bir ruh hali kazandırır.² Sevgi içerikli kelimeler, güzel sözler, takdir ve iltifat yüklü kelimeler, çocuğun inançla olan bağlarının kuvvetlenmesini sağlarken, çocuğun aileyle olan bağlarını da olumlu olarak etkileyecektir.³ Nâbî'nin çocuğuna vermiş olduğu nasihatlerde öncelikle göze çarpan en önemli hususlardan biri; çocuğuna yapmış olduğu hitap şeklidir. Nâbî vermiş olduğu her öğüdün başında çocuğunu övgü dolu, sevgi dolu ve güven dolu sözlerle taltif etmektedir. Bu taltif dolu sözlerin verdiği nasihatle alakalı olması, çocuğun üzerinde tesir etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Meselâ: Güzel ahlâkın üstünlüğü ile ilgili olarak verdiği nasihatte oğluna hitaba şöyle başlar:

Ey ser-âmed güher-i bahr-i hayât

Nüşa-i müntehab-i hüsn-i sıfât (b. 550)

“Ey hayat denizinin en birinci incisi; ey güzel vasıfların seçkin örneği (oğul)!”

Yine, Bahar mevsiminde tabiatta dolaşıp tefekkür etmesini öğüt verirken;

“Ey Allah'ın yarattıklarını temâşâ eden oğul; ey akıllılık ticarethanesine dünyaya nazar eden oğul!” (b.932)

Ve benzer bir şekilde;

¹ Hökelekli, a.g.e., s.39-40.; Hökelekli Hayati, “Çocukta Ahlâk Gelişimi ve Eğitimi”, s. 187, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998.

² Köse, Salim, *Sevgi Dili ile Çocuk Eğitimi*, s. 211-215, Hepsîçocuk Yayınevi, İstanbul, 2008.

³ Orhan, Hilmi, Zafer Dergisi, S. 357, İstanbul, Ekim/2006;

<http://www.zaferdergisi.com/makale-1900-ideal-din-egitimi-nasil-olmalı.htm>

Şair Nâbî Sempozyumu

“Ey babalık bağının seçkin meyvesi! Ey hayat denizindeki sadefin incisi oğul!”

“Ey can güllüğünün taze yetişmiş gülü! Ey bilgi ve anlayış dimağını kokularla donatan oğul!”

“Ey edeb çimenliğini süsleyen fidan; ey babasının gönlüne ve gözüne nur bağışlayan oğul!” gibi hitap şekilleri bu durumu açıkça ifade etmektedir.

Din Eğitimi

Çocukta dinî kavramların şekillenmesinde öncelikli faktör yaş olsa da, çocuğun, aile fertlerinin veya yakınlarının din ile ilgili tutum ve davranışları da önemli olan diğer bir faktördür.¹

Nabi, oğluna nasihatlarına başlarken besmele hamd ve tevhidle başlamaktadır. Öğüdüne kâinâtın yaratılışı ile başladıktan sonra, dinî görevleri yerine getirmenin önemiyle devam eder. Arkasından imân ve ibadetlerle ilgili nasihatlar geçer.

Âlemün meşgalesinden akdem

Budur insâna ehemm ü elzem

İdüp encâm-ı umûrın tedbîr

Eyleye hâne-i dînin ta'mîr (b. 105-106)

(Dünya meşgalesinden önce insan için önemli ve gerekli olan şey budur.)

(İşlediklerinin daima sonunu düşün ve böylece din evin onarılmış olsun.)

Çocuk eğitiminde, 7-10 yaş dönemi “teşvik,” dönemi olarak kabul edilir. Teşvik döneminde ise din eğitimi açısından, ibadetleri uygulama hususunda, çocuğun namaz kılmaya özendirilmesi, doğru davranışları yapmaya yönlendirilmesi gerekir. İslâm’da din eğitimi hem bilinçli olmayı hem de büyük çaba göstermeyi gerektirir. Burada en büyük sorumluluk herkesten önce anne babaya düşer.

Nâbî İslâmiyetin bütün güzellikleriyle yaşanmasını ister. Bu yüzden oğluna verdiği öğütlerde dinî prensiplere sıkı sıkıya bağlıdır. Şâir oğlunun gerek ferdî, gerekse sosyal hayatında dinî kurallara bağlı kalmasını tavsiye eder. Başta namaz olmak üzere bütün farz ibadetlerini yerine getirmesini oğluna hatırlatırken

¹ Selçuk Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 97, DİB. Yayınları, Ankara, 1990.

İtdi endâze-i hikmetle kıyâm
Penc erkân-ı binâ-yı İslâm
Bu binâ içre olan râhatdûr
Taşrası pâ-zede-i âfetdür (b.107-108)
(İslâm yapısının beş temeli hikmet ölçüsüyle yükseldi.)

(Bu binanın içinde olan kişi rahattır. Dışı ise fenalıkların ayakları altında kalmıştır.)

diyerek, İslâm'ı içine girmekle rahat edilen, beş sütun üstünde yükselen bir binaya benzetir.¹

Nâbînin din imân ve ibadetlerle ilgili yapmış olduğu tavsiyelerinden anlaşılıyor ki, Nâbî, dini sadece insanı olgunlaştıran bir sistem olarak görmemekte aynı zamanda toplumda sosyal düzen ve dengeyi sağlayan bir değerler müessesesi olarak görmektedir. Sosyo-psikolojik bir tahlil ile ibadetlerin kişiye verdiği şahsî erdemler yanında, toplumda bireyler arasındaki huzur ve barışa sağladığı katkıya da vurgu yapmaktadır.²

Ayrıca vermiş olduğu öğütlerde dikkat çeken önemli bir özellik de Nâbî'nin hemen hemen her nasihatini ya bir âyet ile ya da bir hadis ile takviye ederek çocuğun manevî eğitimine katkı bağlamında daha etkili bir hale getirmiş olmasıdır.

Zaman Disiplini Eğitimi

Nâbî oğluna, günlük hayat içerisinde yapacağı zaman tanziminde de öğütte bulunur. O, oğluna zaman disiplini eğitimini verirken, öncelikle vaktini boşa harcamamasını, uyku düzenini ibadetlere göre ayarlamasını, namazı vaktinde kılmasını, özellikle seher vaktini uyanık olarak geçirmesini ister. Bu durumu şöyle anlatır:

İtmesün ömr güzer lak lak ile
Halkdan kendün uğurla sakla.
Seher vaktini uyanık geçirmekle ilgili olarak;

Yatma hengâm-ı seher bîdâr ol
Vakf-ı seccâde-i istiğfâr ol. (b. 143)
(Bilhassa seher vaktinde hiç yatma, uyanık ol.)
(O vakitte kendini tövbe seccadesine vakfet.)

¹ Kaplan, Mahmut, *Hayriye-i Nâbî*, s. 65, Ankara, 1995.

² A.g.e., s. 70.

Şair Nâbî Sempozyumu

Namazı vaktinde kılmakla ilgili olarak da:

Vakti geldikde hemân eyle vudû

Mâ-sivâdan dehen ü destini yu (b.132)

(Vakti geldiğinde hemen abdestini al. Dünya ile ilgili şeylerden elini ve ağzını yıka)

Örneklerle Anlatım

Nâbî, öğüt verirken, çocuğun o nasihatı nasıl uygulaması gerektiği ile ilgili olarak da yol göstermiş ve bunu örnek vererek anlatmıştır. Yani, bir nevi mizansene etmiştir. Ayrıca örneklerinde olumlu ve olumsuz davranış sergileyen insanların psiko-sosyal tahlillerini de yer vermiştir. Eğitimde, bir şeyin tasvir edilerek örneklerle anlatımı, çocuğun o şeyi zihninde, hayal dünyasında daha kolay bir şekilde canlandırmasına yardımcı olan bir unsurdur. Bu durum, çocuğun bunu benimseyip, davranışa dönüştürmesine de katkı sağlar.

Meselâ; “Yaptığı hayrı başa kakmaması” hususunda verdiği öğütte fakir ve zengin insanların psikolojisinden bahisle, zenginin fakiri rencide etmeden ona karşı nasıl davranması gerektiğini şöyle mizansene etmiştir: *Fakirlere lütuf ve ihsanda bulunduğunda riyakâr davranmamak da ayrıca teşekküre değer.*

Eğer fukaraya ihsanda bulunursan bunu gizli yap ve yardım ettiğini yalnızca Allah Teâla bilsin.

Yaptığın hayrı sakın başa kakarak boşa giderme, Karşındakinin utanmasına meydan verme ve ancak kendin utan.

Nice insanlar yardım istemekten utanırlar. Senin vazifen bu durumda olanları arayıp bulmaktır.

Nice ikbali ile aşağılık olmuş kişiler vardır ki, bunlar kendi felaketlerinin ayakları altına düşmüşlerdir.

Öyleleri de vardır ki fakirlik köşesinde ayaklar altında kalmıştır da bir şey isteyip dilenemez.

İşte böyle kişiler için sen bir çare ulaştırıran ol ki bu hareket altın tavan yapmakta daha iyidir.

Bu işlerdeki inceliği anla ki aslında yaptığın hayır senin kendinedir.

Eğer yardımında karşındakini incitirsen yahut riya için yaparsan, bunun hayrı ne sana, ne de ona fayda etmez ve kaybolup gider.

Kimsesizlere yardım dağıtmak; zenginleri davet etmekten elbette çok daha üstündür.

Oysa o zenginler hem yer içerler; hem de seni çekiştirirler ve bir noksanın varsa onu anlatırlar.

Cinsiyet Eğitimi

Çocuğun erkek veya kız olduğunun bilincine varması, onun kimliğinin belirlenmesinde ve kendini kabul etmesinde önemli bir basamaktır.¹ Yedi-onbir yaş dönemi çocuklarda (somut işlemsel dönem) mantıksal düşünme başlar. Çocuk, etkin zihinsel beceriler geliştirir. Değişen duyuşsal verilerin ötesinde "değişmezlik" kavramına ulaşır. Cinsel rollerinin değişmezliğini, kadın-erkek kavramını anlar.²

Nâbî, cinsel konularda her türlü cinsel sapmadan oğlunu sakındırmak ister. Toplum içindeki fuhşiyâta dikkat çekerek, dinin göstermiş olduğu meşru dairedeki zevkleriyle, yetinmesini ister. İleriye dönük olarak eş seçiminde de iyi bir araştırma yaptıktan sonra bir cariye ile evlilik yapmasını oğluna tavsiye eder.³ Bu durumu şöyle dile getirir:

Şart-ı âdâb ile kıl hüsne nigâh
Olma şehvet nazariyle güm-râh
İzdivâcunda taharrî eyle
Sakın evlenme teserrî * eyle

Duygu Eğitimi

(Tefekkür Duygusunu Geliştirme)

Nâbî, çocuğuna tefekkür etme kabiliyetini ve hayret duygusunu geliştirmesi adına bahar mevsiminde doğaya çıkıp dolaşmasını, Allah'ın sanatını temâşâ etmesini tavsiye eder. Tabiatın insanı Allaha götürün O'nu hatırlatan ve O'na şükretmeye vesile olan önemli bir sanat eseri olduğunu vurgular. Zira bu durum, Prof. Dr. Mine Mengi hocamızın ifade ettiği gibi, Nâbî'nin "düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık veren sanat anlayışıyla yakından ilgilidir."

Şâir bunu baharı da tasvir ederek şöyle anlatır:

Ey Allah'ın yarattıklarını temaşa eden oğul; ey akıllılık ticarethanesine dünyaya nazar eden oğul! (b.932)

Gezip dolaşma mevsimi olan bahar ayları gelince gezintiye çık. (b.933)

Bazen yeşillikle dolu yerlerde dolaş ve Allah'ın rahmetle ortaya koyduğu esere bak. (b.934)

Allah'ın yaptıkları hakkında gözünü dört aç ve gör ki O, ölü toprağı, bahar mevsiminde yağmurlar ile tekrar diriltmiş. (b.935)

¹ Bilgin Beyza, *İslâm ve Çocuk*, s. 156, DiB. Yayınları, Ankara, 1991.

² Hökelekli, a.g.e., s. 33.

³ Kaplan, a.g.e., s. 80.

* Teserrî: Cariye olarak elde edilen bir köle kadını eş olarak almaya, onunla birlikte olmaya karar vermek demektir. (Geniş bilgi için bk. el-Bedai', 8/344-45-Şamile)

Şair Nâbî Sempozyumu

Yeşilliklerin, kırların kırmızısı, sarısı ve beyazı hep o yeşillikleri ortaya çıkaran Allah'a işaretlerdir. (b.936)

Kırların taze fidanlarının salınışları, insanın gönlünde keder bırakmaz. (b.937)

Gül bahçesi taraflarından akan o tatlı sular, coşku kuşuna kanat ve telek yetiştirir bitirir. (b.938)

Dere kenarında yeşillikler ne güzeldir, yasemin renkli selvilerin cilveleri ne hoştur. (b.940)

Güzel sesli bülbülün nağmeleri, insana can bağışlar. (b.941)

İnsanlığın, nefsin çektiyse kuşların şakımalarını da dinle... (b.942)

Kötü Alışkanlıklardan Koruma

Nabi çocuğunu dinen haram ve kötü bir alışkanlık olan içkiden sakındırır. İnsanı âleme rezil rüsva eden, kötülüklerin anası olan alkolden uzak durmasını tavsiye eder. Bu beyanda oğluna şöyle nasihatte bulunur:

Olma dil-beste-i câm-ı gül-fâm
Ki ider âdemi rüsvâ-yı enâm (b. 656)

Halk içinde sebep-i nefret olur
Katı bîhürmet ü bî-izzet olur (b.657)

Eyleme ümm-i habâyisle safâ
Ki tevellüd ider envâ-ı belâ (b. 658)

(Gül rengindeki (içi şarap dolu) kadehe sakın gönül bağlama ki o insanı bütün aleme rezil eder.)

(Bu durum halk arasında nefrete sebep olduğu gibi, son derece de şerefsizlik ve saygısızlık uyandırır.)

(Bütün kötülüklerin anası olan içki ile sefa eyleme ki o anadan bin bir çeşit bela çocukları doğar.)

Ayrıca Nabi, esrar, kokain, afyon gibi uyuşturucu maddelerin kötülüğü ve kullananların durumunu ağır bir şekilde eleştirerek oğluna uyarıda bulunmuş bunu şu şekilde ifade etmiştir.

Keyif verici müskirat kullanmaya sakın kendini kaptırma ve sakın eroin ve afyon pisliğine bulaşma. (b.676)

Kokain ve esrar da en kötülerdendir ve onları kullanan ise insan değil, eşektir. (b.677)

Bunları kullanıp da can cevherini karartma ve gaflet gözü kamaşıp kalmasın. (b.678)

SONUÇ OLARAK;

Nâbî'nin oğluna yapmış olduğu bu öğütler, hem bireysel hem de sosyal hayatın her alanının kapsamaktadır. Bu nasihatler hiç şüphesiz eğitim için çok değer taşıyan hususlardır. Bu bağlamda; onun göre örnek insan modelinde ve çocuğun eğitiminde olması gereken hususiyetleri şu şekilde söyleyebiliriz: Kuvvetli bir imâna sahip olan bir Müslüman, ilim irfanla mücehhez, edep ve hayâ sahibi, şırmarmayan, konuşmasını bilen, başkalarıyla iyi geçinen ve merhametli olan, kin beslemeyen, komşuluk haklarına riâyet eden, içki ve uyuşturucu kullanmayan, iyilik sever, insanlara kötülük yapmayan, insanların hakkına tecavüz etmeyen, hediyeleşen, başkalarına büyüklük taslamayan, koğuculuk yapmayan, gıybet etmeyen, başkalarının kusur ve günahlarını araştırmayan, şaka yaparken ölçülü olan, insanlarla alay etmeyen, ihtiyatlı olup sırrını herkese açmayan, yalan söylemeyen ve yalan yere yemin etmeyen, vaktini boşa harcamayan, ailesine bağlı olan, iktisatlı, tevekkül ve kanaat sahibi, makam ve mevki için yalakalık yapmayan olumlu ve uyumlu bir insan.

Millî benliğinin farkında olan, yüreği bu toplumun değerlerini korumak için atan, kimliği ve kişiliği olan, geçmişini ve değerlerini kişisel çıkarları için suiistimal etmeyen, doğruyu her zaman, her şartta dile getiren, önceliği “millî ve manevî değerler” olan çocukların temelini atılacağı bir toplumun oluşmasında, kuşkusuz bilim ve sanat adamlarının önemi büyüktür. İşte bu gerçeğin bilincinde olup böylesi duyarlılığa sahip olan şairlerimizden biri de Nâbî' dir.

Son olarak: Hayriye'den alınan ve belki de insanı insan yapan “Dinî ve Ahlâkî Değerler” genç nesillerimizin eğitiminde, eğitimci perspektifiyle tekrar gözden geçirilerek, gelecek nesillerimize en güzel bir şekilde aktarılmalıdır.

V. BÖLÜM
NÂBÎ VE URFA

ŞAİR NÂBÎ'NİN ŞANLIURFA'DAKİ İZLERİ

Celil ABUZAR*

Toplumların yükseliş ve çöküşünde, genç nesillerin, çocukların eğitim ve sosyalleşmesinde birer model kişilikler olan tarihi şahsiyetlerin, bilim ve sanat adamlarının önemi büyüktür. Ünlü Alman sosyolog Max Weber; bu konuda, ideal ve karizmatik şahsiyetlerden¹ bahsederken, Naima da “büyük adam”² tipolojilerinden bahseder. Temel olarak, bu kişiliklerin, bir toplumun toplumsal değişimindeki rolleri üzerinde dururlar. Toplumun oluşumunda ve gelişmesinde önemli katkıları olan ve kendi toplumları içinde bir anlamı olan kişiliklerdir bunlar... Toplum, bu kişilikleri anarak, varlığını, eserlerini sürdürerek, bu kişilikler üzerinden kendisini var eden toplumsal düzenin temel ilkelerini hatırlar. Bu sayede, bu ilkeler etrafında oluşan ülkü ve fikir birliği, pekiştirilir.

Model kişilikler, bir toplumdaki kurucu simgelerin taşıyıcısı ve yansıtıcısıdır. Bu şahsiyetlerin adlarının caddelere, meydanlara, önemli yapılara ve hatta kentlere verilmesi, o kişi veya kişiliklerin ifade ettikleri simgelerin hatırlanmasını ve toplumsal hafızada canlı tutulmasını sağlar.

Diğer taraftan, bu model kişiliklerin, eğitimdeki, genç nesillerin sosyalleşmesindeki ve toplumsal kimliğin inşasındaki önemi yadsınamaz. Genç nesiller, yaşadığı toplumun değerlerini bu şahsiyetleri model alarak öğrenir. Dolayısıyla, eğitimde, kültür inşasında ve kültürel kimliğin oluşumunda model alma önemli bir araçtır. Bireyin beğendiği şahsiyetlerin ve kişiliklerin özelliklerini kendi benliğine aktarmasıdır model alma... Özdeşim kurma ve taklit ederek öğrenme olarak iki şekilde karşımıza çıkar.

Günümüzde yaşadığımız toplumuza baktığımızda, özellikle genç kuşaklarda, kültürel değerlerimizle bağdaşmayan birçok tutum ve davranış örnekleriyle karşılaşırız. Bunun elbette çok çeşitli nedenleri olabilir ama bu nedenlerden bir tanesinin de insanımıza, gençlerimize kültürümüze örnek olabilecek model karakterlerin yeterince sunulmaması olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda, topluma örnek olabilecek, o toplumdan çıkmış

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üni. Eğitim Fakültesi.

¹ Gerth, H.H., C. Wrights Mills, *Max Weber Sosyoloji Yazıları*, Çev: Taha Parla, s. 326-327, İletişim Yay., İstanbul, 1993

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Coşkun, Ali, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi Naima Örneği*, s. 147-149, İz Yay., İstanbul, 2004.

Şair Nâbî Sempozyumu

bu model kişiliklerin hayatlarında, toplumun ihtiyaç duyduğu tüm model davranış kalıplarını, dünya görüşünü, inanışlarını, tarihini ve kültürel kimliğini bulabiliriz. İşte, Şair Yusuf Nabi (1642-1712) de Ülkemiz için ve özelde de Şanlıurfa için bu özellikte bir şahsiyettir. Örnek model bir kişiliktir. Bu çerçevede, biz de; bu çalışmayla Şair Nabi'nin, mevcut Şanlıurfa'nın toplumsal yapısındaki yansımalarını, izlerini anlamaya çalıştık.

Bugün, Şanlıurfa'da Şair Nabi'nin ismini toplumsal hafızada canlı tutma adına, Şair Nabi ismini taşıyan bir ilköğretim okulu, bu sene açılan bir Anadolu Lisesi, bir kütüphane, bir tane dernek, bir mahalle ve bir de şu an içinde bulunduğumuz konferans ve toplantı salonu bulunmaktadır. Buradan hareketle, bu alanda bir duyarlılığın ve bilincin olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, Şanlıurfa müzik geleneği içerisinde Nabi gazelleri önemli bir yer tutar. Şanlıurfa'nın geçmiş önemli müzik ustaları; Mukim Tahir, Karaköprülü İsmail, Bekçi Bakır, Cin Bekir, Kunduracı Halil İşçi, Tenekeci Mahmud, Halil Uzungöl, Halil Hafız Efendi, Dede Osman ve bu geleneğin bir anlamda son halkası olan bütün Türkiye'nin tanıdığı Kazancı Bedih; sıra gecelerinde, düğün ve toplantılarda, mevlitlerde Nabi gazellerini söylediler. Ayrıca, konunun uzmanı olarak, burada, bir Müzikolok ve halk edebiyatçısı olan Mehmet Özbek'i de zikretmek gerekir. Ancak, bugün bu geleneğin ne kadar sürdürülebildiğini de sorgulamalıyız diye düşünüyorum. Bu anlamda, başta İl Kültür Müdürlüğü olmak üzere Şanlıurfa'daki bütün yetkililere görevler düşmektedir. Değilse; Değerli hocamız Cemal KURNAZ'ın; "Şanlıurfa'nın Öğrettikleri"¹ isimli makalesinde "beni şok eden olay" olarak bahsettikleri 1974 Şanlıurfa'sının Nabi, Fuzuli gazelleri söyleyen dilencileri, tuvalet bekçilerini, boyacıları bulmak zor olacaktır.

Ayrıca, Şair Nabi'nin Şanlıurfa'da hala devam eden bir soyunun, akrabasının olup olmadığını araştırdık. Bu konuda, Şanlıurfa'da bugün, Hacıgaffaroğlu soyadını taşıyan ve Hacıgaffarzadelerin devamı olduğunu söyleyen aile ile yine, Habergetiren soyadını taşıyan ve soyadı kanunundan önce halk arasında Nabizade olarak anılan iki aile karşımıza çıkmaktadır. Kendisi de bir Urfa'lı olan ve Urfa üzerine araştırmaları bulunan Abdulkadir Karahan; "biz yeniye kadar Nabi'nin Hacıgaffarzadelerden olduğunu biliyorduk, yeni bilgilerimizden onun "Seyyid" (Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerden) olduğunu öğrendik" demektedir.² Bunun dışında da, Nabi'nin Hacıgaffarzadelerden olduğunu belirten kaynaklar vardır.³ Ancak,

¹ Kurnaz Cemal, "Urfa'nın Öğrettiği," Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, s. 5, Temmuz-Ağustos 2006, Ankara.

² Karahan, Abdulkadir, *Nabi*, s. 3-4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 820, Ankara, 1987.

³ Yorulmaz, Hüseyin, *Urfa'lı Nabi*, s. 20, Şule Yay., İstanbul, 1998.

bu ailelerin hiç birinde yazılı bir şecere ya da kendilerini Nabi'nin devamı olduklarını ispatlayacak bir belge bulunmamaktadır. Ayrıca bu iki ailenin akraba olma ihtimali de düşünülmelidir.

Bugün, Şanlıurfa'da Hacıgaffarzadelerin devamı olduğunu söyleyen aileden erkek soy olarak Mahmud Hacıgaffaroğlu (1946 - ...)'nun kaldığı ve Nabi'nin doğduğu evin; 12 Eylül caddesinde Ulu Cami avlusunun kuzey tarafına bitişik bir konak olduğu ve hala da kullanıldığı bilgisine ulaştık.¹ Halk arasında soyadı kanunu çıkmazdan önce "Nabizade" olarak anılan aileye gelince; bu ailenin en büyüğü olan 70 yaşlarındaki Mustafa Habergetiren'le görüştük. (Kendisi hala Haşimiyede nacırcı pazarında zanaatkardır). Mustafa amca; her ne kadar bir soy şecereleri olmamakla birlikte, halk arasında babasının, Nabizade Hacı Ömer Nabi diye anıldığını söyledi. Kendilerine, bugün ailesinde Nabi geleneğini devam ettiren kimselerin olup olmadığını sorduğumuzda olumlu cevap alamadık. Daha sonra konuşmamızda, Şair Nabi'ye yeteri kadar sahip çıkılmadığından bahsetti. Biz de kendilerine; çocukları ve torunları içerisinde Nabi ismini taşıyanların olup olmadığını sorduk ama yine, olumlu cevap alamadık.

Değerli Misafirler, diğer taraftan, Şair Nabi'yi genç nesillerin ne kadar tanıdığını ölçmek anlamında Şair Nabi'nin adını taşıyan Şair Nabi İlköğretim okulunda; 6, 7 ve 8'inci sınıflarda 100 öğrenci üzerinde küçük bir anket uygulaması yaptık. Ankete katılan öğrencilerin %97'sinin ailesinin Şanlıurfalı olması (tablo 1) anket sonuçlarını daha da önemli kılmaktadır.

Tablo 1, öğrencilerin Şanlıurfalı olup olmadıkları dağılımı

ÖĞRENCİLERİN İL DAĞILIMI		SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
	Şanlıurfalıyım	97	97.0	97.0
	Şanlıurfalı Değilim	3	3.0	100.0
	Toplam	100	100.0	

Ayrıca, ankete katılan öğrencilerin %37'si kız, %63'ü de erkek öğrenci (tablo 2) olmuştur. Sınıf dağılımları da; %36 altıncı sınıf, %35 yedinci sınıf ve %29 oranında da sekizinci sınıf (tablo 3) şeklinde olmuştur.

¹ Kaynak Kişi: Mustafa Hakkı Kayısı (1935 - ...)

Şair Nâbî Sempozyumu

Tablo 2, öğrencilerin cinsiyet dağılımı

CİNSİYET	SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
Kız	37	37.0	37.0
Erkek	63	63.0	100.0
Toplam	100	100.0	

Tablo 3, öğrencilerin sınıf dağılımı

SINIF DAĞILIMI	SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
Altıncı Sınıf	36	36.0	36.0
Yedinci Sınıf	35	35.0	71.0
Sekizinci Sınıf	29	29.0	100.0
Toplam	100	100.0	

Bu öğrencilere; “Okuluza adını veren Şair Nâbî kimdir?” diye sorduk. Verilen cevaplar (tablo 4); %2 büyük bir komutandır, %10 büyük bir devlet adamıdır, %60 büyük bir edebiyatçıdır ve %28 de bilmiyorum, şeklinde olmuştur. Buna göre; aranan cevap olan “büyük bir edebiyatçıdır” maddesinin ancak %60 oranında olması düşündürücüdür.

Tablo 4, öğrencilerin, “Şair Nâbî kimdir?” sorusuna verdikleri cevaplar

ŞAİR NÂBİ KİMDİR	SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
Büyük Bir Komutandır	2	2.0	2.0
Büyük Bir Devlet Adamıdır	10	10.0	12.0
Büyük Bir Edebiyatçıdır	60	60.0	72.0
Bilmiyorum	28	28.0	100.0
Toplam	100	100.0	

Diğer bir sorumuz olan; “Şair Nabi nerelidir?” sorusuna verilen cevaplar da ilginçtir (tablo 5): % 6 oranında Arabistanlı, %3 oranında İstanbullu, % 5 oranında Konyalı, % 66 oranında Urfalı ve %20 oranında bilmiyorum şeklinde çıkmıştır. Buna göre; yine, aranan cevap olan Urfalı maddesinin %66 oranında bulunması, konumuz açısından üzerinde düşünülmesi, sorgulanması gereken bir sonuçtur.

Tablo 5, öğrencilerin, “Şair Nabi nerelidir?” sorusuna verdikleri cevaplar

ŞAİR NABİ NERELİDİR	SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
Arabistanlıdır	6	6.0	6.0
İstanbulludur	3	3.0	9.0
Konyalıdır	5	5.0	14.0
Urfalıdır	66	66.0	80.0
Bilmiyorum	20	20.0	100.0
Toplam	100	100.0	

Öğrencilere ankette sorduğumuz; “Ailenizde, akrabalarınızda Nabi ismini taşıyan birileri var mı?” şeklindeki soruya verilen cevapların dağılımı da şöyledir (tablo 6): %10 evet, bir kişi var, %1 evet, iki kişi var, %2 evet, üç kişi ve üç kişiden fazla var, % 84 hayır, ailemde, akrabalarımnda Nabi isminde kimse yoktur olmuştur. Bu sonuca göre; ankete katılan öğrencilerin %97’sinin ailesinin Şanlıurfalı olmasından hareketle, Şanlıurfa’da Nabi isminin yaygınlık kazanmadığını söyleyebiliriz.

Tablo 6, öğrencilerin, “Ailenizde Nabi ismini taşıyan birileri var mı?” sorusuna verdikleri cevaplar

AİLEDE NABİ İSMİ	SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
Evet, Bir Kişi Var	10	10.0	10.0
Evet, İki Kişi Var	1	1.0	11.0
Evet, Üç Kişiden Fazla Var	2	2.0	13.0
Hayır, Ailemde, Akrabalarımnda Nabi İsminde Kimse Yoktur	84	84.0	97.0
Bilmiyorum	3	3.0	100.0
Toplam	100	100.0	

Şair Nâbî Sempozyumu

Ayrıca, öğrencilere;“Şair Nabi’ye ait herhangi bir söz, beyit, şiir biliyor musunuz?” diye sorduk. Verilen cevaplar (tablo 7); %5 evet, biliyorum ve %95 oranında da hayır, bilmiyorum olmuştur.

Tablo 7, öğrencilerin, “Şair Nabi’ye ait herhangi bir söz, şiir, beyit biliyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar

ŞAİR NABİ’DEN VECİZE, ŞİİR		SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
	Evete, Biliyorum	5	5.0	5.0
	Hayır, Bilmiyorum	95	95.0	100.0
	Toplam	100	100.0	

Öğrencilere ankette son olarak da; “Şair Nabi hangi yüzyılda yaşamıştır?” diye sorduk. Aranılan cevap olan 17-18. yüzyıl maddesi ancak, %20 oranında olmuştur. (Tablo 8).

Tablo 8, öğrencilerin “Şair Nabi hangi yüzyılda yaşamıştır?” sorusuna verdikleri cevaplar

ŞAİR NABİ’NİN YAŞADIĞI YÜZYIL		SAYI	ORAN (%)	TOPLAM
	15-16. Yüzyıl	14	14.0	14.0
	16-17. Yüzyıl	15	15.0	29.0
	17-18. Yüzyıl	20	20.0	49.0
	19-20. Yüzyıl	51	51.0	100.0
	Toplam	100	100.0	

Sonuç

Son tahlilde; toplumumuza ve gençlerimize kültürel değerlerimiz olan örnek şahsiyetlerimizi, model kişiliklerimizi ne derece tanıttığımızı yeniden sorgulamamız gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü toplumlar, bu kişilikleri anarak, varlığını sürdürerek, genç nesillere örnek model sunarak toplumsal kimliklerini devam ettirirler. Bu anlamda, özelde Şanlıurfa’da önemli bir model şahsiyet olan Şair Yusuf Nabi’yi genç nesillere yeterince tanıtmalı ve örnek model olarak varlığını, etkililiğini sürdürmeliyiz. Burada, Valilikten Belediyeye, Milli Eğitim Müdürlüğüne, Kültür Müdürlüğüne, Harran Üniversitesine önemli görevler düşmektedir. Burada yeri gelmişken

Şanlıurfa Belediyesi'ne ve emeği geçen herkese bu sempozyum dolayısıyla ayrıca teşekkür etmek gerekir.

Gençlerimiz; geleceğimizi, yarınlarımızı emanet edeceğimiz gözbebeğimiz, yarının toplum kurucuları, öğretmenleri, doktorları, siyasetçileri, yöneticileri onlar... Toplumsal benliğimizi, kültürümüzü korumak, geleceğimizi kaybetmemek adına, onlara model alacakları gerçek şahsiyetlerin Ülke gündemimizi oluşturması dileğiyle...

Ek: Anket Soruları

Sevgili Öğrenciler,

Elinizdeki bu anket, bir bilimsel çalışmada kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Bu nedenle, vereceğiniz cevaplar bizim için önemlidir. Sorulardaki seçeneklerden size uygun olan seçeneği işaretlemeniz yeterlidir. Katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ederim.

Yard.Doç.Dr. Celil ABUZAR
Harran Üniv. Eğitim Fakültesi

Şair Nâbî Sempozyumu

SORULAR

- 1- Cinsiyetiniz nedir?
 - a) Kız
 - b) Erkek
- 2- Kaçınıcı sınıfta okuyorsunuz?
 - a) Altınıcı Sınıf.
 - b) Yedinicı Sınıf.
 - c) Sekizinicı Sınıf.
- 3- Nerelisiniz?
 - a) Şanlıurfalıyım
 - b) Şanlıurfalı değilim
- 4- Okulunuza adını veren Şair Nabi'nin kim olduğunu biliyor musunuz?
 - a) Büyük bir komutandır.
 - b) Büyük bir devlet adamıdır.
 - c) Büyük bir edebiyatçıdır.
 - d) Bir Peygamberdir.
 - e) Bilmiyorum.
 - f) Başka
- 5- Şair Nabi nerelidir?
 - a) Arabistanlıdır.
 - b) İstanbulludur.
 - c) Konyalıdır.
 - d) Urfalıdır.
 - e) Bilmiyorum.
 - f) Başka
- 6- Ailenizde, akrabalarınızda Nabi ismini taşıyan birileri var mı?
 - a) Evet, bir kişi var
 - b) Evet, iki kişi var
 - c) Evet, üç kişi var
 - d) Evet, üç kişiden fazla var
 - e) Hayır, ailemde, akrabalarımnda Nabi isminde kimse yoktur.
 - f) Bilmiyorum
- 7- Şair Nabi'ye ait herhangi bir söz, şiir biliyor musunuz?
 - a) Evet, biliyorum.
 - b) Hayır, bilmiyorum.
- 8- Şair Nabi hangi yüzyılda yaşamıştır?
 - a) 15-16.yüzyıl
 - b) 16-17. yüzyıl
 - c) 17-18. yüzyıl
 - d) 19-20. yüzyıl

KAYNAKÇA

- Coşkun, Ali**, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi Naima Örneği*, s. 147-149, İz Yay., İstanbul, 2004.
- Gerth, H.H., C. Wrights Mills**, *Max Weber Sosyoloji Yazıları*, Çev: Taha Parla, s. 326-327, İletişim Yay., İstanbul, 1993
- Karahan, Abdulkadir**, *Nabi*, s. 3-4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 820, Ankara, 1987.
- Kurnaz Cemal**, "Urfa'nın Öğrettiği," Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi, Temmuz-Ağustos 2006, Ankara.
- Yorulmaz, Hüseyin**, *Urfa'lı Nabi*, s. 20, Şule Yay., İstanbul, 1998.
- Kaynak Kişi**: Mustafa Hakkı Kaysı (1935 - ...)

URFALI BİR MÛSİKÎŞİNÂS: NÂBÎ

Hüseyin AKPINAR*

GİRİŞ

Yusuf Nâbî Efendi'nin (ö. 1712) yaşadığı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Türk Mûsikîsi'nde gerek bestekârlık gerekse icrâ alanında büyük bir gelişme görülmektedir. Bu devirde güzel sanatların her alanında olduğu gibi mûsikîde de İstanbul merkezdir. Bunda mûsikîye ve mûsikîşinâslara karşı himaye edici davranışları bulunan Osmanlı padişahlarının büyük bir rolü olmuştur. İstanbul'a ilâveten Bursa, Edirne, Diyarbakır ve Konya gibi şehirlerde de bu hususta geniş bir faaliyet göze çarpmaktadır. Ayrıca Anadolu dışında Bağdat, Kahire, Halep, Şam ve Kırım gibi önemli kültür merkezlerinde de birçok mûsikîşinâs yetişmiştir.¹ Nâbî'nin doğup büyüdüğü, gençlik yıllarının geçtiği Urfa (Rûhâ) da şüphesiz bu mûsikî merkezlerinden biridir.

Osmanlı döneminden günümüze Urfalı birçok mûsikîşinâs yetişmiştir. Osmanlı tarihinde mûsikîşinâs ve bestekâr olarak kayıtlara geçenlerden ilki, Nâbî olmuştur. Nâbî, yirmi dört yaşında 1665-66 yıllarında ilk defa Urfa'dan İstanbul'a gittiğinde mûsikîyi belirli seviyede öğrenmiş olarak gitmiştir. İstanbul'da dönemin mûsikîşinâslarından istifade ederek mûsikî alanında kendisini geliştirmiştir.

Nâbî'nin İstanbul'da yaşadığı dönemde meşhur mûsikîşinâslardan bazıları şunlardır: Derviş Ali Şiruganî (ö. 1714), Çömlekçizâde Recep Çelebi (ö. 1710), Hâfız Post (ö. 1694), Buhurizâde Mustafa Itrî Efendi (ö. 1712), Seyyid Nuh (ö. 1714) ve Yahya Nazîm Çelebi (ö. 1726).²

Yahya Kemal Beyatlı (ö. 1958), "Eski Mûsikîmiz" adlı şiirinde Nâbî'nin yaşadığı dönemi mûsikî açısından "mutlu devre" olarak nitelendirmekte ve vatanı mûsikîyle mezceden yukarıda adı geçen bazı bestekârları zikretmektedir:

*Ve seslenir büyük Itrî, semâyı örten rûh,
Peşinden dalgalanır bestesiyle Seyyid Nûh,
O mutlu devrede Itrî'ye en yakın bir dost
Işıklı danteleler bestekârı Hâfız Post...³*

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Musikisi Anabilim Dalı.

¹ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikî Antolojisi (Dinî Eserler)*, İstanbul, 1942, I, 26; Nuri Özcan, "Osmanlılar'da Mûsikî", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, III, 225.

² Meserret Dirîöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, İstanbul, 1994, s. 15.

³ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul, 1989, s. 34-35.

Yusuf Nâbî Efendi'nin mûsikîyle olan ilişkisini dört boyutta ele alarak inceleyeceğiz.

1- MÛSİKİŞİNÂSLAR TEZKİRESİNDE NÂBÎ

Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin (ö. 1753)¹ *Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr* adlı eseri, Türk Mûsikîsi tarihinde, Osmanlı döneminde yazılan yegâne "Tezkire-i Mûsikîşinâsân" (Mûsikîşinâslar Tezkiresi) olarak kabul edilmektedir. Kendisi de aynı zamanda bir mûsikîşinâs olan Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin mûsikî ile doğrudan alakalı bu eseri, XVI. asırdan XVIII. asrın ilk yarısına kadar yetişen yüz kadar (98 tane) bestekârın hal tercümesini (biyografi) ihtiva etmektedir. Bu esere "Tezkire-i Hânendegân" da denilmektedir.²

Nâbî'nin bir mûsikîşinâs, bestekâr ve hânende (icrâcı, okuyucu) olduğunu öğrendiğimiz yegâne kaynak, Mehmed Es'ad Efendi'nin *Atrâbü'l-Âsâr* adlı eseridir. Eserde Nâbî hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: "Nâbî Yusuf Efendi, doğum yeri belde-i Rûha, ölüm yeri İstanbul'dur. Âvâz-ı tarab-şîâr-ı tersâne-âsâr, gûş-ı hûşında karar olmağın, taallüm-i fenn-i edvâra heveskâr olup mevcut olan esâtîz-i maarif-i disârdan ahz-ı tahsil ve zabt-ı kavâid-i fenn-i merkûmu a'lâ vech'i-l itkan, hıfz u tekml etmekte, hâce-i defterhâne-i fenn-i elhân ve üstâd-ı maarif beyân-ı vâdi-i nağamnişân olmuştur. Sadâ-yı nezâket-nümâsı şîrîn ve lehçe-i belâgat-edâsı nâzenin olup, vukûf-ı mezâyâ-yı merkûmda, kemâ-hüve'l-lâyikahu fâik idi. Mukaddemâ, makâm-ı Ruhâvî'de usûl-i nim-devir'de:

Ruhunda bâdeden yârin ki âb u tâb olur peydâ

Derûnumda benim bir mâden-i sîm-âb olur peydâ

Murabbai, cümle-i âsâr-ı muvâfıku'l-edvârdan olup, bundan mâ'dâ bir miktar zâde-i tab-ı maarif-pirâsı dahi vardır ki, her biri pesendîde-i esâtîz-i dekâik-bahşâdır."³

¹ Osmanlı tarihinde ilmiyeye mensup bir aileden gelen Mehmed Es'ad Efendi, İstanbul'da 1684 tarihinde doğmuş, ilk tahsilini babası Şeyhülislâm İsmail Efendi'den almıştır. Sultan I. Mahmud tarafından 1748'de Şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir. 1753 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Hakkı Tekin, *Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi ve Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993, s. 10-15.

² Nuri Özcan, "Osmanlı Döneminde Yazılmış Yegâne Mûsikîşinâslar Tezkiresi: Atrâbü'lâsâr", İlim ve Sanat, İstanbul, 1992, Sayı: 31, s. 49-50.

³ Mehmed Es'ad Efendi, *Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 6204, vr. 36b; Hakkı Tekin, *Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi ve Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993, s. 141.

“Güzel nağmeler Nâbî'nin kulağından çıkmaz, ayrılmaz bir hale gelince, mûsikî ilmini öğrenmeye heves ederek zamanında olan bilgili üstatlardan tahsilde bulundu. Bahis konusu fennin kaidelerini elde ederek tam manasıyla eksiksiz öğrenmek ve bilgilerini tamamlamak suretiyle nağmeler fenninin (mûsikînin) defterhânesinin reisi ve melodiler gösteren vâdinin maarif beyanlı üstadı oldu. Diğer bilgileri ve kültürü, herkesin mâlumu olduğu için onların anlatılmaya ihtiyacı yoktur. Mûsikî bilgisinin yanında, sesi tatlı, tavır ve tarzı nazik, liyakati üstün idi. Ruhâvî makâmında nim sofyan usûlünde bir murabbasından başka, mûsikî üstatlarının beğendiği bir miktar bestesi vardır.”¹

Abdulkadir Karahan (ö. 2000), “Nâbî'nin mûsikîyi Diyarbakırlı Seyyid Yahya'dan öğrendiği söylenmektedir”² diyerek Nâbî'nin mûsikî ile meşgul olduğunu, bestekârlığının hatırlanması gerektiğini ifade etmektedir.³ *Atrâbü'l-Âsâr*'da Seyyid Yahya isminde bir mûsikîşinâs değil de Seyyid Nûh⁴ ve Yahya Çelebi⁵ isminde Diyarbakırlı iki mûsikîşinâs yer almaktadır. Nâbî, yaşadığı dönemin bu iki büyük üstadından mûsikîyi öğrenmiş olabilir. İtrî'nin bir şâir olarak yetişmesinde Nâbî'nin tesiri olduğu gibi Nâbî'nin bir mûsikîşinâs olarak yetişmesinde de muhakkak İtrî'nin tesiri olmuştur. Zira Mehmed Es'ad Efendi, “mûsikî ilmini yaşadığı dönemin büyük üstatlarından öğrenerek kendisi de bu ilimde bir otorite olmuştur” ifadesini kullanmıştır.

Urfa kültürü ile ilgili hazırlanan bazı kitaplarda ve internet sayfalarında Nâbî hakkında şu bilgi yer almaktadır: “Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi, *Atrâbü'l-Âsâr* isimli eserde Urfalı Şâir Yusuf Nâbî'nin müzik alanında üstad ve güzel sesli olduğunu, “Seyyid Nuh” müstear adıyla şahane eserler bestelediğini belirtmektedir.”⁶ Mehmed Es'ad Efendi'nin *Atrâbü'l-Âsâr* isimli eserinin orijinalinde ve mûsikî ile ilgili diğer kaynaklarda Nâbî'nin

¹ Meserret Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 269-270.

² İbrahim Billurcu, “Nâbî”, 1970 Urfa Almanak, İstanbul, 1971, Yıl: 2, Sayı: 2, s. 22.

³ Abdulkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara, 1987, s. 25.

⁴ Tekin, *Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi ve Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr Adlı Eseri*, s. 90; M. Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, İstanbul, 2000, I, 426-428.

⁵ Tekin, *Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi ve Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr Adlı Eseri*, s. 147.

⁶ Abuzer Akbıyık ve S. Sabri Kürkçüoğlu, “Şanlıurfa Halk Müziği'ne Genel Bir Bakış”, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Ankara, 2002, s. 313; Abuzer Akbıyık, “Müziği, Sıra Geceleri ve Oyunlarıyla Urfa”, *Uygarlıklar Kapısı Urfa*, İstanbul, 2002, s. 229; <http://www.bibilgi.com/N%C3%A2bi>, 12.11.2009; <http://www.kenthaber.com/guneydogu-anadolusanlıurfa/Kimdir/iz-birakan/nabi,12.11.2009>; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFE603BF9486D4371D413EC78939A1A8BB>, 12.11.2007.

Şair Nâbî Sempozyumu

“Seyyid Nuh” müstear adıyla eserler bestelediğine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Nihat Sâmi Banarlı (ö. 1974), Nâbî'nin üslûbundaki sanatkâr îtinâ ve ifadesindeki gizli lirizmin onun kuvvetli bir mûsikî kültürüne sahip olmasından kaynaklandığı görüşünü taşımaktadır. Bu açıdan şâirin hassasiyet çizgilerini mûsikîye hasretmesi ve rivayete göre bir takım üstadâne besteler terennüm etmesinin mühim olduğunu ifade etmektedir.¹

Nâbî'nin mûsikîşinas ve bestekâr olduğu, *Atrâbü'l-Âsâr*'daki bilgiler doğrultusunda genel olarak kabul edilmesine rağmen dönemin Şuara Tezkireleri'nde mûsikî yönüne hiç değinilmemektedir.² Ayrıca XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yazılan ilâhî güfte mecmualarında da bestekâr veya güftekâr olarak yer almamaktadır.³ Ancak Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1788), *Mecmuâ-i İlâhiyyât* adlı güfte mecmuasının sonunda Mehmed Es'ad Efendi'nin *Atrâbü'l-Âsâr*'ında adı geçen bestekârları sıralarken Nâbî'yi de zikretmektedir.⁴

2- NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'SİNDE MÛSİKÎ

Hikemî şiirin temsilcisi Yusuf Nâbî Efendi, oğlu Ebu'l-Hayr Muhammed Çelebî için bir nasihât-nâme (öğüt kitabı) olarak yazdığı *Hayriyye* adlı kitabının “Der Beyân-ı Ferâh-ı Fasl-ı Bahar” (Bahar Mevsiminin İç Açıcılığı Hakkındadır) başlığı altında mûsikî ilmine değinmektedir. Nâbî, mûsikînin hikmete ait bir ilim ve sanat olduğunu yine “hikmetten sayılan şiirle”⁵ ifade etmektedir.⁶

Erzurumlu İbrahim Hakki (ö. 1780) da Nâbî'nin *Hayriyye*'sinden iktibas ettiği;

Mûsikî hikmete dâir fendir

Bilene bilmeyene rûşendir

beytiyle başlayan aşağıda zikredeceğimiz şiiri, *Marifetnâme* adlı ansiklopedik eserinin “Feleklerin sayısı, sesleri, nağmeleri ve hareketleri”

¹ Nihat Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971, II, 671.

² Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 269, 273.

³ Bkz. Şengül Sağman, *Müstakimzâde'nin Mecmuâ-i İlâhiyyât Adlı Güfte Mecmuası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001; Sevgi Hatice Sağman, *Rûşen Efendi'nin XIX. Yüzyılda Yazılmış Mecmuâ-i İlâhiyyât Adlı Güfte Mecmuası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.

⁴ Sağman, *Müstakimzâde'nin Mecmuâ-i İlâhiyyât Adlı Güfte Mecmuası*, s. 656.

⁵ Şiirin hikmetten kabul edilmesi ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.), “Şüphesiz şiirden bir kısmı mahza hikmettir” buyurmuştur. Bkz. Celâleddin Suyûtî, *Katfu'l-Ezhâr el-Mütenâsira fî Ahbârî'l-Mütevâtira*, Beyrut, 1985, s. 189-190.

⁶ Hüseyin Akpınar, “İlimler Tasnifinde Mûsikînin Yeri”, İSTEM İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi, Konya, 2005, Yıl: 3, Sayı: 5, s. 197.

bölümünde,¹ mûsikînin hikmete ait bir fen olduğunu en etkili anlatım biçimi olan “vezinli ve kâfiyeli söz”² ile ifade etmektedir. Nâbî’den ziyade İbrahim Hakkı’ya nispet edilen bu şiirin ilk dörtlüğü bazı mûsikî kitaplarında³ yer almaktadır.⁴

Şiirin mûsikiyle alakalı kısmını *Hayriyye*’de geçtiği şekliyle değil de konu farklılığına göre kendi içinde bir tasnife tabi tutarak inceleyeceğiz.

a) Nâbî’ye Göre Mûsikî ve Özellikleri

Nâbî’ye göre mûsikî, sineleri delen ve anlayacak çok sırları olan, bilene ve bilmeyene parlak gelen hikmetle ilgili bir fendir. Nâbî, mûsikîyi hikmet, felsefe, tıp ve tefekkür ile ilişkilendirmektedir. Bahar mevsimindeki armoninin bir mûsikî olduğuna, insanın da salt mûsikîyle buna iştirak ettiğine dikkat çekmektedir. Nâbî’ye göre mûsikînin gizli ve sırlı olan hikmetlerini avamdan ziyade hikmet, tefekkür ve irfan sahibi insanlar idrak edebilirler.

Mûsikî hikmete dâir fendir

Bilene bilmeyene rûşendir

Mûsikî hikmetle ilgili bir fendir ki bilene de bilmeyene de parlak gelir.

Nice esârî var idrâk edecek

Yer gelir sineleri çâk edecek

Mûsikînin anlayacak nice sırları vardır. Hele sineler delmeye birebir gelir.

î'tibârât-ı tekâsîm ü füsûl

İmtiyâzât-ı makâmât u usûl

Makamların ve usûllerin ayırıcı özellikleri; dizilerin ve ses bölümlerinin (nota) değerlerinden,

Perde vü peşrev ü savt u amel

Kâr u nakş u şuab u kavl u gazel

Perde, peşrev, ses ve icradan; kâr, nakış, şu’be, kavl (söz) ve gazelden,

Her biri hikmet ile memlûdur

Cân riyazın suvarur bir sudur

Her biri birer hikmetle donatılmıştır ki bunlar can bahçesini sulayan birer akarsu gibidir.

¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, İstanbul, 1284, s. 70.

² İskender Pala, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Nâbî Tesiri”, Erdem, Ankara, 1991, c. 7, sy. 19, s. 216-218.

³ Bkz. İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, İstanbul, 1999, s. 26.

⁴ Hüseyin Akpınar, “İbrahim Hakkı’da Mûsikî Düşüncesi”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2008, s. 238-240.

Şair Nâbî Sempozyumu

*Nağme-i yâbis ü hâr u bârid
Çeşme-i mahz-ı hikemden vârid*

Sade, kuru ve yalın nağmeler ise hikmetin özünü akıtan çeşmeden (ses borusundan) çıkar.

*Her biri bir maraza nâfi'dir
Zıddını her birisi dâfi'dir*

Her biri birer hastalığa faydalıdır. Her biri, ilâcı oldukları marazı def eder.

*Hikem-i kevn ü mekân muzmerdir
Anlamaz hikmetin ol kim kerdir*

Yaratılmışların hikmeti onda gizlidir ki onun hikmetini sağırlar (dinlemesini bilmeyenler) anlayamaz.

*Sırta dâir dahi var nice kelâm
Ki değil ona mahal gûş-ı avâm*

Mûsikînin sırlarına dair söylenecek daha birçok söz var ama avamın kulağı bunların söyleneceği yer değil (onlara bunu anlatamazsın).

b) Nâbî'ye Göre Mûsikînin Olumlu Yönleri

Nâbî'ye göre her biri hikmetle dolu olan mûsikî türleri ve makamları, can bahçesini sulayan birer akarsu gibidir. Her makamın farklı hastalıkları tedavi etme özelliği vardır. Güzel sesli bülbülün nağmeleri, insana hayat verir. Çeng, ney, tanbur ve mûsikâr gibi enstrümanların nağmeleri, gönül aynasında toz ve pas bırakmazlar. Zira nağme, rûhanî (ruha hitap eden) bir konuşmadır.

*Verir insana hayât-ı taze
Nağme-i bülbül-i hoş-âvâze*

Güzel sesli bülbülün nağmeleri, insana can bağışlar.

*Gûş kıl nağmesini mürgânun
İktizâ eyler ise insânun*

İnsanlığın (nefsin) çektiyse kuşların şakımalarını da dinle.

*Komaz âyîne-i hatırda gubâr
Nağme-i çeng ü ney ü mûsikâr*

Çeng, ney ve mûsikârın nağmelerini dinle ki bunlar, gönül aynasında toz ve pas bırakmaz.

*Nağme-i şûh-ı hoş-âheng-i beşer
Hâh u nâ-hâh ider insana eser*

İnsanların tatlı ahenkli şuh nağmeleri de insana ister istemez tesir eder.

*Nağme bir mantık-ı rûhânîdir
Nağmenin lezzeti vicdânîdir*

Nağme, rûhanî (ruha hitap eden) bir konuşmadır; nağmenin lezzeti vicdanlara seslenir.

*Cân-fezâdur nefes-i insanî
Dil-zedâdur nağam-i rûhânî*

İnsanın konuşması iç açıcudur, rûhanî nağmeler de gönle akseder.

*Hâne-i cana virür nûr-ı sürür
Neş'e-i nağme-i târ-ı tanbûr*

Tanburun telinden çıkan nağmelerin neşesi, can evine sevinç nuru verir.

*Nûsha-i şevk-i diğër şîrâze
Nâydan sâdır olan âvâze*

Neyden çıkan sesler ise başka bir düzen ile başka bir coşkunluk şeklidir.

c) Nâbî'ye Göre Mûsikînin Mahzurları

Yukarıda faydalarından ve olumlu yönlerinden bahseden Nâbî, güzelliklerine rağmen mûsikînin mahzurlarını da anlatmaktan geri kalmamıştır.¹ Oğluna bazı şartlar dâhilinde mûsikîyi dinlemesini tavsiye ederken bu hususta yapmaması gerekenleri de belirtmektedir. Nâbî, şiirin sonunda bir dua niteliğinde; ölçülü olmak ve onu hakikat, hikmet ve ibretle dinlemek şartıyla kişinin mûsikîden aldığı zevkin ziyade olmasını temenni etmektedir.

*Hazzı var gerçi ki hoş-âvâzın
Dinlenir nağmeleri de sâzın*

Gerçi güzel sesler insana hoş gelir ve sazların da nağmeleri dinlenir.

*Lîk âmîziş-i esbâb-ı safâ
İder insânı leked-hâr-ı hevâ*

Lâkin bu eğlence yollarını öğrenmek de insanı, heveslerinin tekmelerini yer duruma getirir.

*Gerçi kim lezzeti çok neş'esi çok
İltizâm eylemenin lezzeti yok*

Gerçi bunların lezzeti ve neşesi çoktur ama bunu gerekli görmenin de bir lezzeti ve faydası yoktur.

*Zevkin it gayride oldukça düçâr
Hanene lîk getirme zinhar*

Başka yerlerde mûsikî meclislerinde bulunman gerekiyorsa bunun zevkini çıkar, ama sakın evine getirme.

*Anı da ibret ile gûş eyle
Lezzet-i lehvi ferâmuş eyle*

Lâkin oralarda da onu ibretle dinle, oyun lezzetini de aklından çıkar.

*Ger hakîkatle olursan sâmi'
Olmaz evkât-ı hayâtın zâyî'*

¹ Avni Erdemir, *Anadolu Sahası Musikîşinası Divan Şairleri*, Ankara, 1999, s. 300.

Şair Nâbî Sempozyumu

Eğer onu hakîkatle dinlersen, hayatının o vakitleri de boşa gitmiş sayılmaz.

Hikem-i kevn ü mekân muzmerdür

Anlamaz hikmetin ol kim kerdür

Yaratılmışların hikmeti onda gizlidir ki onun hikmetini sağırlar (dinlemesini bilmeyenler) anlayamaz.

Sırra dâir dahi var nice kelâm

Ki değil ana mahal gûş-ı avam

Mûsikînin sırlarına dair söylenecek daha birçok söz var ama avamın kulağı bunların söyleneceği yer değil (onlara bunu anlatamazsın).

Böylece zevkin iden ehl-i reşâd

Eylesün zevkini Allah ziyâd

Allah mûsikîden ilâhî zevk alan hak yolu bulmuş kişilerin zevklerini arttırsın.¹

3- NÂBÎ'NİN ŞİİRLERİNDE MÛSİKÎ TERİMLERİ

Nâbî'nin çeşitli şiirleri arasında, mûsikî terimleri kullanılarak yazılmış olan beyitler, diğer şâirlerin dîvânlarında rastlananlardan daha fazladır. Aşağıdaki beyitler doğrudan doğruya mûsikî, saz, sâzende ve hânendelere dâirdir:

Nâbiyâ inceldi râh-ı mûsikî şol güne kim

Düşmeyem deyu usûl ile yürür hânendeler

“Ey Nâbî! Mûsikî yolu o derece inceldi ki, hânendeler (şarkı okuyucuları) düşmeyeyim diye yavaş yürürler.” (Halk arasında yavaş ve sessiz mânâsına kullanılan “usûl” kelimesi, aynı zamanda, “metot” ve “ritim” anlamlarına da gelmektedir. İkinci mânâyâ göre beyit şöyle anlaşılabilir: “Ey Nâbî, mûsikî yolu (mûsikî ilmi) o derece inceldi, terakki etti ki okuyucular, şöhretten düşmeyeyim diye, metot ve ritimle yürürler (terennüm ederler).”

Nâbiyâ bezmde cân-bâzlık eyler mızrâb

Sıçrar âvâze-i sâz ile resenden resene

“Ey Nâbî! Mızrâb, sazın sesiyle, ipten ipe (telden tele) sıçramak suretiyle, mecliste cambazlık eder.”

Kavm-i Mûsa'ya edüb sâz-nevâzân taklîd

Komuş âdını Kamış Bayramı'nın mûsikâr

“Saz çalanlar, Mûsâ (a.s.) kavmini taklit ederek, Kamış Bayramı'nın adını “Mûsikâr” koymuşlar.” (Kamış Bayramı, Mûsevilerin (İsrail Oğulları'nın) hasat mevsiminde bir hafta müddetle kutladıkları, çölden çıkış bayramına

¹ Nâbî'nin Hayriyye adlı eserinden alınan bu şiir ve açıklamaları için bkz. *Yusuf Nâbî, Hayriyye*, (Haz. İskender Pala), İstanbul, 2009, s. 188-195; Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Ankara, 1995, s. 255-257.

verdikleri isimdir. “Mûsîkâr” ise, adına “Mıskal” da denilen, birkaç ney'in (kamuşın) bir araya getirilmesiyle yapılan eski bir nefesli sazdır.

*Olmak insaf değil târ-ı neğam bîş u ya kem
Ney-zenün elde müheyya iken endâzeleri*

“Neyzenin endazesı (ölçüsü) elinde hazır (durur) iken, nağme çıkaran tellerin fazla veya eksik olması, insafa (uygun) değildir.” Nâbî'nin bu beyti, eskiden, sazların düzenlenmesinde neylerin, diyapazon gibi kullanıldığını göstermektedir. Beyitte geçen ve “tel” anlamında kullanılan “târ” ın diğer mânâsı, umumiyetle Azerbaycan'da kullanılan mızraplı bir çalgıdır. Mikyas (ölçü) mânâsına kullanılmış olan “endâze” ise, aynı zamanda 60 cm.lik bir uzunluk ölçüsüdür ki burada, neyzenin elindeki ney, tahta bir çubuktan ibaret olan “endâze”ye benzetilmiş olabilir. Nasıl endâze, kumaş gibi şeylerin uzunluğunu ölçüyorsa, neyzen de, mecliste bulunan diğer sazların seslerinin düzenli çıkıp çıkmadığını, yani akortlarını, ney üfleyerek ölçmüş oluyor.

*Gûş-i uşşâka verür zevk-i reh-i rast-ı Hicâz
Mutribâ etdiğün âheng Sifâhân yoludur*

“Ey çalgıcı! Çaldığın nağme, âşıkların kulağına, Hicaz'ın doğru yolunun zevkini verir. (O hâlde bu yol) İsfahan yoludur.” Bu beyitte Nâbî, bugün elimizde örneği bulunmayan “Hicâzî İsfahân” makamına işarette bulunmuş olabilir. Burada, Uşşâk, Rast, Hicâz kelimelerinin, İsfahan ve âheng kelimeleri dolayısıyla, birer mûsikî makamı olan ikinci manâları da îhâm-tenâsüb yoluyla ortaya çıkmış bulunmaktadır.¹

*Nağmenün kadrini bilmezleri seyr etdikçe
Kec nigâh etmemeğe çâre mi var neyzenler*

“Nağmenin değerini bilmeyenleri seyrettikçe, ney üfleyenlerin (onlara) yan bakmamaları için bir çâre var mı?” “Neyzenlerin ney üflerken başlarını hafifçe eğmeleri, nağmenin kıymetini bilmeyenleri küçümseyici bir bakışla seyretme sebebiyledir.” Nâbî burada, tabîî olan “neyzen bakışı”na, kendince bir sebep bularak, “Hüsn-i ta'lîl” sanatı yapmaktadır.

*Hânendelik eyler o meh-i gül-peyker
Def olsa seza dâire-i cirm-i Kamer
Uşşâkını defter eylemiş dâireden
Gördüm anı ağlamakdan oldu def ter*

“O gül yüzlü Ay'a benzeyen güzel, şarkıcılık ediyor. Gökteki Ay'ın dâiresi (dolunay), ona, def olsa yaraşır. (O sevgili, etrafını saran) âşıklarının

¹ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 259-261.

Şair Nâbî Sempozyumu

ismini, bir deftere yazmış. (Kendisini o dâirenin ve halkanın içinde göremediğinden olacak), defin ağlamaktan sırlıklam olduğunu gördüm.” (Dâire, aynı zamanda def (tef) mânâsına gelmektedir. Bu sebeple beyitte "ihâm-ı tenâsüb" sanatı vardır.)

Ayrıca, Nâbî'nin manzum eserleri arasında söz, zevk ve işret meclislerine geldiğinde, orada bulunan sazlara işaret ettiğini görüyoruz. Meselâ *Hayr-âbâd'*da, Şâh Hurrem'in, Cürcân şehrinin donanması (donatılması) için verdiği emirden bahseden başlık altında yazdığı mısralar arasında şunlar vardır:

*Nâhîd'e çıkub terâne-i çeng
Râmiş-ger-i şevk tutdu âheng
Çün şehr ü saray buldu zînet
Sur'nâ ile tabî'a geldi nevbet
Avâzed tabl-ı şâd-mânî
Ker eyledi gûş-i ins ü canı*

“Çengin nağmesi, Venüs'e kadar çıktı ve istek çalgıcısı, (ona) ritim tuttu. Şehir ve saray süslenince, davul ve zurnaya sıra geldi. Sevinç davulunun sesi, insanların ve cinlerin kulağını sağır etti.” Burada “çeng” denen telli çalgının teranesinin Nâhîd'e kadar çıkması, Nâhîd'in (Zühre'nin yani Venüs'ün) Felek Çengisi olarak bilinmesi münasebetiyledir. “Nevbet” sözü, aynı zamanda, eskiden, padişahların kapısının önünde, davul, zurna, zil ve nefir gibi mûsikî âletlerinin, günde beş defa çalınması mânâsına da gelmektedir. Nâbî burada, hem buna “telmih”te bulunmaktadır; hem de “sıra” mânâsına kullandığı “nevbet” kelimesi üzerinde “ihâm-ı tenâsüb” sanatı yapmış olmaktadır.¹

Yine aynı eserinde Şâh'ın meclisini anlatırken de şunları yazmaktadır:

*Peş-revde karabatak çalub ney
Kondu leb-i havzda bat'ı mey*

“Peşrev'de Karabatak (kuşu) ney çaldı. Şarap Kaz'ı, havuzun kenarına kondu.” Burada “karabatak”, “kondu” ve “bat” kelimelerinin her biri, iki mânâda kullanılmıştır. Balıkla beslenen, siyah tüylü bir deniz kuşu olan karabatağın ikinci mânâsı, bir mûsikî terimidir ki, saz eserlerinin husûsî bir şeklidir. Karabatak, bir Peşrev veya Saz Semaîsi, bütün sazların bir arada değil, belirli yerlerinin, belirli sazlarla çalındığı saz eserleridir. Birinci mânâsı “kaz” olan “bat”ın, ikinci mânâsı, “sürâhî”dir. “Kondu” fiili, “bat”ın “kaz” mânâsına göre dönüşlüdür. Uçan bir kuşun, bir şeyin üzerine inmesi demek olur. “Sürâhî” mânâsına göre de, mechûl bir fiil olur. Bir eşyanın, birisi

¹ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 261-263.

tarafından bir yere bırakılması demektir. Kelimelerin ikinci manâlarına göre bu beytin ifâdesi şöyle olur: “Peşrev sırasında ney çalındı ve şarap sürahisi, havuzun kenarına bırakıldı.” Nâbî, burada, “Mugâlata-i Na’neviyye” sanatı yapmıştır.

Tanbûr gibi o târ-ı hoş-ter

Pey-der-pey ederdî nağme-i ter

“Târ, tambur gibi, arka arkaya yeni nağmeler vücuda getirirdi.” Târ, telli ve mızrapla çalınan bir enstrümandır. Târ’ın ikinci mânâsı “tel” dir.

Tanbûr u keman gelüb hurûşa

Verdiler ikisi gûş guşa

“Tanbur’la keman coşarak, ikisi kulak kulağa verdiler.”

Peymâne uyup mey-i mugâna

Gelmişdi çağaneler figâna

“Kadehler, Moğların (Mecûsî Papazlarının veya Meyhanecilerin) şarabına uymuşlar (yani şarapla dolmuşlar) ve Çağaneler feryat etmeye başlamışlardı.” Çağane, eskiden kullanılmış bir çeşit nefesli sazdır.

Hanendeler oldu nağme-perdâz

Hep dâire-gîr-i halka-i sâz

“Okuyucular, halka olarak, ellerinde def, hep birden şarkı söylemeye başladılar.”

Eyledi fusûl-i çâr çâre

Rakkasun elinde çâr-pâre

“Rakkas (rakseden, oyun oynayan), elinde Çâr-pâre, dört Fasil üzerine dört “Fasil” (daha icra) ederdî.” Nâbî burada, mûsikîdeki dörtlüleri karşılaştırıyor.¹ “Çâr-pâre”, Türk mûsikîsinde bir vurma âletidir. Dört parça sert tahtadan yapılmıştır. İki parçası bir avucun, iki parçası da, diğer avucun içine geçirilerek çalınır. “Fasil” (fasıl) ise bir bestekârın, aynı makamda bestelediği iki beste ile iki semâiye verilen addır. Birinci bestenin yerine kâr da olabilir. Buradaki beste sözü, herhangi bir mûsikî parçası manâsına değildir, Beste, Türk mûsikîsinin din dışı bölümünün sözlü (güfteli) kısmına ait formlardan bir şekildir. Kâr’a gelince, Türk mûsikîsinin en tantanalı din dışı güfteli formudur. Kâr’ın fasıldaki yeri, peşrevle beste arasındadır. Beyitte geçen “fusûl-i çâr”, ilkbahar, yaz, sonbahar ve kıştan oluşan (dört mevsim) mânâsına da gelmektedir.

Gülşen gibi saldı meclise süz

Âheng-i Sabâ hevâ-yı Nev-rûz

¹ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 263-265.

Şair Nâbî Sempozyumu

“Sabâ makamının âhengi, Nevruz makamının havası, bir gül bahçesine benzeyen meclisi (mecliste bulunanların yüreğini) yaktı, kavurdu.” Buradaki “Gülşen” sözünün bir mânâsı, Gülistan ve Gülzâr gibi mürekkep bir makam ismi olabilir. “Hevâ”nın buradaki mânâsı da, mûsikî ile alâkalıdır. Beyitteki birinci mânâsı, mûsikîde cinsi belirtilmeyen parçadır, âhenktir. Mûsikîdeki asıl mânâsı ise klasik formlara girmeyen ve oyun havası, peşrev ve saz semâîsi gibi serbest ve fantazi saz eserleri demektir. Sözü edilen bu “hevâ” kelimesinin ilk anlaşılın mânâsı ise “hava”, yani dünyamızı kuşatan atmosfer tabakasıdır. Bilindiği gibi hava, “yel” mânâsına da gelir. Burada bir makam adı olarak kullanılan “Nev-rûz”un birinci mânâsı, “Yeni Gün” demektir. Gece ile gündüzün müsâvî olduğu 21 Mart günüdür. İlkbaharın başladığı, rüzgârın tatlı tatlı estiği, güllerin açıldığı, bahçelerin şenlendiği bir i'tidâl zamanıdır. Yine bu beyitte bir makam ismi olarak kullanılan “Sabâ” kelimesinin de asıl mânâsı, ilkbaharda esen tatlı rüzgârdır. O hâlde bu beyitte, “Gülşen”, “Sabâ”, “Hevâ” ve “Nevruz” kelimeleri, mûsikînin dışında, birbiriyle alâkalı ikinci bir halka teşkil ettiği için, burada Nâbî, “îhâm-ı tenâsüb” san'atı yapmış olmaktadır.

Sazendeler etdi saza âheng

Her ne dedilerse baş kodu çeng

“Saz çalanlar, peşrevle, taksimle saz çalmaya başladılar. Her ne dedilerse, Çeng ona baş koydu.” Hangi şarkıyı okudularsa, çeng ona uydu.

Nâm-âver iken girift ile mey

Çaldı galebe girift ile ney

“Şarap, (kafayı) tutmakla (sarhoş etmekle) ün salmış olduğu hâlde, Girift ve Ney, ona galebe çaldılar, onu geçtiler. (Yani, şaraptan daha çok meclistikileri mest ettiler.)” Şarap mânâsına gelen “Mey” aynı zamanda “Tulum” da denen nefesli bir halk sazıdır.¹ Nâbî bu kelime ile “îhâm-ı tenâsüb” sanatı yapmıştır. “Girift”, Türk mûsikisinde, bugün unutulmak üzere olan, Ney’e benzer bir nefesli sazıdır. Bu “girift”, beyitte “tutma” mânâsına gelen Farsça “girift” kelimesiyle “Cinas” sanatını oluşturmuşlardır.

Gûş etmeğe sâz u sûzu güya

Gûşunda komadı penbe mînâ

“(Meclis'teki) çalgıyı, yanıp yakılışı işitmek için, sanki (şarap) şişe(si), kulağındaki pamuğu çıkardı.” Eskiden, şarap şişelerine, mantar yerine pamuk tıklarlanmış. Tabîi meclistikiler, şarap içmek için, şişenin ağzını kapatan pamuğu çıkarmışlardır. Nâbî işte bu hâdiseyi, şişenin, meclisteki sazların yanıp yakılmalarını duyabilmek için, kulağındaki pamuğu çıkarmış olmasına bağlamış ve dolayısıyla burada “Hüsn-i ta'lîl” sanatı yapmıştır.

¹ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 265-267.

“Sanki” mânâsına kullanılan Farsça “gûyâ” kelimesi, aynı zamanda “söyleyici, okuyucu” mânâsına geldiği için, “sâz” ve “gûş etmek-dinlemek” sözleriyle birlikte, bir “îhâm-ı tenâsüb” sanatı vücuda getirmiştir.

Hanende der idi ğûşihî bur

Kanunu tecâvüz etdi tanbûr

“Okuyucu, (tanbur çalana:) (tanbûr, kanunu geçti, (yasayı çiğnedi) (Bu sebeple), onun kulağını bük) derdi.” Kanun, hem bilinen enstrüman, hem de “yasa” mânâlarında kullanıldığı için, “îhâm” sanatı yapılmıştır. Ayrıca, tanbûr gibi telli çalgıların mandalları (burguları), akort için bükülür (burulur.) Nâbî, bu normal işi, başka bir sebebe (tanbûr'a haddini bildirmeğe) bağlamak suretiyle, yine burada da “Hüsn-i ta'lîl” sanatı yapmış oluyor.

Bir sâz ki keşf-i râz ederdi

Tel kırmadan ihtiraz ederdi

“(İçindeki Sır(ları) açıklayan bir sâz, tel kırmaktan çekinirdi.”

Ney saldı büzürg ü kûçeke şûr

Def-i gama oldu Şâh mansûr

“Ney, büyük, küçük, herkesi coşturdu. (Böylece), Şâh, gamı kovmak hususunda muzaffer oldu.” Beyitte “büyük” mânâsına gelen Farsça “Büzürg” kelimesi ile “küçük” mânâsını veren Farsça “Kuçek” kelimelerinin her biri aynı zamanda, Türk mûsikîsinin en eski mürekkep makamlarından birini ifâde eder. Beyitte “Pâdişâh” mânâsına kullanılmış olan “Şâh” da, “muzaffer” mânâsına kullanılan “Mansûr” da, aynı zamanda, üflenerek çalınan Ney’in birer çeşidi mânâsına gelirler. Büzürg, Kûçek, Şâh ve Mansûr kelimeleri, mûsikî terimleri dışındaki mânâlarda kullanıldıkları hâlde,¹ beyitte yer alan “Ney” kelimesinin varlığı dolayısıyla, bir “Mürâ'ât-ı nazîr” halkası teşkil ettiklerinden, Nâbî burada bir “îhâm-ı tenâsüb” sanatı yapmıştır.

Ceyş-i gamına verüp hezimet

Taksimini bildi ney ganimet

“(Şâh), gamının askerini bozguna uğrattınca, (Şâh’ın muzaffer olmasına sebep olan) “ney”, taksîm yapmayı bir fırsat bildi.” Taksîm, saz veya sözle, usûl gözetmeden ve irticalen yapılan solodur. Taksîm’in ikinci bir mânâsı, bölme ve bölüştürmedir. Burada “fırsat” yerine kullanılan ganimetin asıl mânâsı, düşmandan alınan maldır. Beyitte beliren tablo şöyledir: Şâh, (Havuz başında kurduduğu içki ve mûsikî meclisimde, ney taksîmi dolayısıyla, keyiflenmiştir.) Böylece, (kendisiyle savaştan) içindeki (yüreğindeki) gam askerlerini, bozguna uğratmıştır. Kaçan askerler, bütün ağırlıklarını bırakınca, (gam askerlerinin def edilmesine sebep olan) ney, bu

¹ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 267-268.

Şair Nâbî Sempozyumu

ganimeti taksîm etmeyi bir fırsat bilmiştir. Beyitte yer alan “taksîm” ve “ganîmet” sözlünün ikinci mânâları, ancak “ceş=asker ve hezîmet=bozgun” kelimeleri dolayısıyla hatırlanabilmektedir. Bu sebeple Nâbî, burada da “îhâm-ı tenâsüb” sanatı yapmış olmaktadır.¹

Nâbî, İstanbullu hânendelerin şivelerine meftun olmasına rağmen Yahudi ve Çingene hânendelerin bozuk şivelerinden de hoşlanmamaktadır.²

Kâiliz nağme-şinâsâsına İstanbul'un

Çığner ağzında Yahudileri Çinganeleri

“Yahudileri ve Çingeneleri (şiipleri) ağzlarında çığnemelerine rağmen, İstanbul'un mûsikîşinâslarına razıyız.”

Ettirir kişver-i efvâha sefer güfteleri

Giydirir besteler eş'âra libâs-ı seferi

“Besteler, şiiplere yol elbiseleri giydirmek suretiyle, güfteleri ağzlar ülkesine sefer ettirir.”³Şarkı modasının Nâbî döneminden itibaren arttığı ifade edilmektedir.⁴

Nâbî, bir gazelinin sonunda, Urfalı olduğunu yine mûsikî diliyle ifade etmektedir:

Hâkimiz mevlididir Hazret-i İbrahim'in

Nâbiyâ rast makamında Ruhâviyiz biz

“Toprağımız, İbrâhîm (Halilullâh)ın doğduğu yerdir. Ey Nâbî, gerçekten biz Urfalıyız.” Burada, rast (doğru) ve Ruhâvî (Urfalı) kelimelerinin, tenâsüb yoluyla ortaya çıkan ve birer makam adı olan ikinci mânâları, ancak bir mûsikîşinâsın bilebileceği şekilde ustalıkla kullanılmıştır.⁵

4- NÂBÎ'NİN BESTESİ VE ŞİİRLERİNE YAPILAN BESTELER

Mehmed Es'ad Efendi'nin *Atrâbü'l-Âsâr*'da ifade ettiğine göre Nâbî'nin Ruhâvî makâmında, nim sofyan usûlünde bir murabbasından başka, mûsikî üstatlarının beğendiği bir miktar bestesi vardır. Fakat bu bestelerden hiçbirinin zamanımıza gelmediği⁶ ifade edilmektedir. Nâbî'nin yaşadığı dönemde özellikle gazellerinin bestelenmemesi ve yaygınlaşmamasının sebebi olarak kendisinin bunu istememesi gösterilmektedir. Bunun umumî bir hüküm gibi sayılmasının yanlış olacağı belirtilerek Nâbî'nin

¹ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 268.

² Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1999, s. 295-296.

³ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 281.

⁴ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 219.

⁵ Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 268-269.

⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Ankara, 1990, II, 95.

*Gazeli savt u makâmât ile teşhir etmek
Çengîler şekline koymak gibidir tâzeleri*

beytiyle eserlerinin bestelenerek halk arasında okunmasını hoş görmediği¹ ifade edilmektedir.

Güfte ve bestesi Nâbî'ye ait olan Ruhâvî ve Nim sofyan usûlündeki eser,

*Ruhunda bâdeden yârin ki âb u tâb olur peydâ
Derûnumda benim bir mâden-i sîm-âb olur peydâ*

beytiyle başlamaktadır.

Başta Mustafa Itrî Efendi olmak üzere birçok bestekâr bestelediği eserlerine Nâbî'nin şiirlerini seçmişlerdir.² Tespit edebildiğimiz, güfteleri Nâbî'ye ait besteler, şiirin ilk mısrası, bestekâr, makam, tür ve usûl sırasına göre verilmektedir. Örnek olması açısından tarafımızdan bestelenen nota çalışmanın sonunda verildi.

1- Bâğ-ı dehrin hem hazânın, hem baharın görmüşüz
(Suphi Ziya Özbekkan (ö. 1966), Bestenigâr Beste, Ağır Çenber)

2- Bir devlet için çerha temennadan usandık
(Nâfîzâde Alî Dede (ö. 1735), Şehnâz-Bûselik Beste, Remel)
(Hammamizâde İsmail Dede Efendi (ö. 1846), Şehnâz-Bûselik Beste, Remel)³

3- Eğer çi köhne-metâiz revacımız yokdur
(İsmail Baha Sürelsan (ö. 1912), Mâhur Murabba Beste, Devr-i Kebîr)

4- Gel ey nesîm-i sabâ hatt-ı yârdan ne haber
(Buhurizâde Mustafa Itrî Efendi (ö. 1712), Isfahan Beste, Zencîr)⁴

5- Gülsitân-ı dehre geldik reng yok bû kalmamış
(Bolâhenk Nûrî Bey (ö. 1910), Bayatî Beste, Devr-i Kebîr)⁵
(Suphi Ziya Özbekkan, Isfahan Beste, Devr-i Kebîr)⁶

6- Yâre varsın peyk-i nâlem âh u zarım söylesin
(Suphi Ziya Özbekkan, Isfahan Beste, Muhammes)

7- Pây-ı yâre düşmeye ağıyardan nebet mi var
(Mustafa Itrî Efendi, Pençgâh Beste, Ağır Semâî)

8- Bir zaman idi hemaguşu hayal oldu
(Hatibzâde, Nevâ Yürük Semâî, Yürük Semâî)

¹ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 204.

² Ergun, *Türk Müsikî Antolojisi (Dinî Eserler)*, I, 132, II, 818; Özalp, *Türk Müsikîsi Tarihi*, I, 412.

³ Erdemir, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, s. 303.

⁴ Öztuna, *Büyük Türk Müsikîsi Ansiklopedisi*, II, 441; Sadûn Aksüt, *Türk Müsikîsinin 100 Bestekârı*, İstanbul, 1993, s. 42.

⁵ Aksüt, *Türk Müsikîsinin 100 Bestekârı*, s. 228.

⁶ Erdemir, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, s. 302.

Şair Nâbî Sempozyumu

9- Ne bülbülüz ne giriftâr-ı reng-i bû oluruz

(Mustafa İtrî Efendi, Rast Ağır Semâî, Aksak Semâî)¹

XVIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen tarihsiz bir yazma güfte mecmûasında, Nâbî'nin bazı şiirleri mevcuttur.

10- Peyâm-ı lutf kim can a leb-i dil-dârdan geldi

(Mustafa İtrî Efendi, Hüseyinî Beste, Çenber)

11- Gül gül-şeni terk eyledi sohbet sana kaldı

(Mustafa İtrî Efendi, Râhatü'l-Ervâh Beste, Sakîl)

12- Hayâl-i la'-i nâbitn câm-ı çeşm-i terde kalmışdur

(Mustafa İtrî Efendi, Râhatü'l-Ervâh Beste, Çenber)

13- Zevk-ı gam dilde midür dağda mı tende midür

(Mustafa İtrî Efendi, Evc Beste, Semâî)

14- Seninçün hâb-ı rahat çeşm-i giryânumta rûşendür

(Mustafa İtrî Efendi, makamı belli değil)

15- Ne gözde eşk-i dem-â-dem ne dilde zâruni olaydı

(Bestekârı belli değil, Beste, Frenk-çîn)

16- Koma çeşm ü dilin tire dururken bezm-i dünyâda

(Bestekârı belli değil, Beste, Evfer)

17- Müşg-sây etdî dimağı bâd-ı gîsûlar yine

(Bestekârı belli değil, Beste, Semâî)

18- Bülbül âsâ bâğ-ı kûy-i yâri seyrân eyledüm

(Bestekârı belli değil, Beste, Semâî)

19- Hûn-ı dili mey goncayı câm eyledi bülbül

(Bestekârı bellî değil, Beste, Semâî)

20- Ey dil sitem-i dehrden âzâd olamazsın

(Bestekârı belli değil, Beste, Semâî)

21- Nühüfte sûzişüm anlandı piç ü tabumdan

(Bestekârı belli değil, Beste, Zencîr)

22- Bahar geldi yine deste câm alınmaz mı

(Bestekârı belli değil, Beste, Sakîl)

23- Niyetün eylediğün va'deyi incâze midür

(Bestekârı belli değil, Beste, Sakîl)

24- Dem-i visal zuhûr-ı hat-ı nigâre düşer

(Bestekârı belli değil, Beste, Muhammes)

25- Kim düşerdi pâyüme hum gibi pür-cûş olmasam

(Bestekârı belli değil, Beste, Devr-i Kebîr)²

¹ Erdemir, *Anadolu Sahası Musikîşinas Divan Şairleri*, s. 239.

² Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, s. 282-285.

26- *Sakin terk-i edebten kûy-ı mahbûb-i Hüdâ'dır bu*
(Âmir Ateş, Segâh İlâhî, Düyek)

27- *Es-Selâm ey server-i evlâd-ı Âdem es-selâm*
(Hüseyin Akpınar, Rast İlâhî, Sofyan)

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara, 1987.
- Abuzer Akbıyık ve S. Sabri Kürkçüoğlu, “Şanlıurfa Halk Müziği’ne Genel Bir Bakış”, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Ankara, 2002.
- Abuzer Akbıyık, “Müziği, Sıra Geceleri ve Oyunlarıyla Urfa”, *Uygarlıklar Kapısı Urfa*, İstanbul, 2002.
- Avni Erdemir, *Anadolu Sahası Musikîşinası Divan Şairleri*, Ankara, 1999.
- Celâleddin Suyûtî, *Katfu’l-Ezhâr el-Mütenâsira fî Ahbârî’l-Mütevâtira*, Beyrut 1985.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, İstanbul, 1284.
- Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1999.
- Hakkı Tekin, *Şeyhülislam Mehmed Es’ad Efendi ve Atrâbü’l-Âsâr fî Tezkiret-i Urefâi’l-Edvâr Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1993.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFE603BF9486D4371D413EC78939A1A8BB>, 12.11.2007.
- <http://www.bibilgi.com/N%C3%A2bi>, 12.11.2009.
- <http://www.kenthaber.com/guneydogu-anadolu/sanlıurfa/Kimdir/iz-birakan/nabi>, 12.11.2009.
- Hüseyin Akpınar, “İbrahim Hakkı’da Mûsikî Düşüncesi”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2008.
- Hüseyin Akpınar, “İlimler Tasnifinde Mûsikînin Yeri”, *İSTEM İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, Konya, 2005.
- İbrahim Billurcu, “Nâbî”, 1970 *Urfa Almanak*, Yıl: 2, Sayı: 2, İstanbul, 1971.
- İskender Pala, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Nâbî Tesiri”, *Erdem*, c. 7, Sayı: 19, Ankara 1991.
- İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, İstanbul, 1999.
- M. Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, I, İstanbul, 2000.
- Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî* (İnceleme-Metin), Ankara, 1995.
- Mehmed Es’ad Efendi, *Atrâbü’l-Âsâr fî Tezkiret-i Urefâi’l-Edvâr*, İstanbul

Şair Nâbî Sempozyumu

- Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 6204, vr. 36b;
Meserret Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî*, İstanbul, 1994.
Nihat Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, İstanbul, 1971.
Nuri Özcan, "Osmanlı Döneminde Yazılmış Yegâne Mûsikîşinâslâr Tezkiresi:
Atrabülâsâr", *İlim ve Sanat*, Sayı: 31, İstanbul, 1992.
Nuri Özcan, "Osmanlılar'da Mûsikî", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, İstanbul,
1996.
Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikî Antolojisi (Dinî Eserler)*, I-II, İstanbul,
1942.
Sadün Aksüt, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, İstanbul, 1993.
Sevgi Hatice Sağman, *Rûşen Efendi'nin XIX. Yüzyılda Yazılmış Mecmuâ-i
İlâhiyât Adlı Güfte Mecmuası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),
İstanbul, 2001.
Şengül Sağman, *Müstakimzâde'nin Mecmuâ-i İlâhiyât Adlı Güfte Mecmuası*,
(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.
Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul, 1989.
Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, I-II, Ankara, 1990.
Yusuf Nâbî, *Hayriyye*, (Haz. İskender Pala), İstanbul, 2009.

ES-SELÂM

Makam : Rast
Usûl : Sofyan

Gâfite : Yusuf Nâbî Efendi
Beste : Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKPINAR

ES SE LÂM- EY SER VE Rİ- EV LÂ DI Â- DEM
ES SE LÂM ES- - SE LÂM ES SE LÂM- EY
BÂ DI İ- İ CÂ DI Â- LEM ES- - SE LÂM
ES SE LÂM- İŞ TE GEL- Dİ NÂ- - Bİ İ- DİL
HASTE HÂ- Kİ PÂ- - Yİ NE HASTE HÂ- Kİ PÂ- - Yİ NE
EY LE ZAH- MI CÜRMI NE- LUT FUN LA MER- HEM
ES- - SE LÂM ES SE LÂM 14.12.2006

Es-selâm ey server-i evlâd-ı Âdem es-selâm
Es-selâm ey bâdi-i îcâd-ı âlem es-selâm
İşte geldi Nâbî-i dil-haste hâk-i pâyine
Eyle zahm-ı cürmine lütfunla merhem es-selâm

BİR MÜZİK BİÇİMİ OLAN GAZELDE URFALI NÂBÎ'NİN YERİ

Mehmet ÖZBEK*

Bildirim amacı Abdi, Saffet, Fahim, Hikmet gibi Urfalı; Fuzûlî, Rıza Tavfik, Ziya Paşa, Nezihe Yaşar gibi Urfalı olmayan şairlerin gazellerinin yaygın bir biçimde Urfa halk musikisinde yer almasına rağmen, mahalın en ünlü şairi, yaşadığı devirde Türk divan şiirinin enbüyük ustası kabul edilen Nâbî'nin gazellerinin bu musıkide, bu ölçüde yer almamasının sebebi ortaya koymaktır.

Urfa halkının ilim, medeniyet ve güzel sanatlarla olan ilişkisi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Halkın musikiye olan derin muhabbeti ve onun halk hayatında derinlemesine kök salması bunun en canlı örnekleridir. Eskiden beri sözlü-sanat olarak yaşayan Urfa Halk Musikisi, geleneksel öz, tür ve biçim çeşitliliği; orijinal ritmi, parlak ifade tarzı, millî ve yerel özellikleri bünyesinde bulundurmasıyla diğerlerinden ayrılır. Onun halk sanatçıları tarafından korunup saklanan en güzel ürünlerini ise bir müzik biçimi olan gazeller oluşturmaktadır.

Urfa musikisinde *gazel*, bize bir makamın durağını, şubelerini, mertebelerini, seyrini; kıscası makamın oluşumunu gösteren bir büyük müzik eseri demektir. Bundan dolayı *gazel'e* Urfa'da ustalar arasında *makam* denilmektedir. Tıpkı Türk Cumhuriyetlerinde *mugam* denildiği anlamda. Bu özellikleriyle Urfa gazelleri, Hafız Burhanların, Hafız Kemallerin okuduğu, İstanbul musiki çevrelerinde oluşmuş gazellerden ayrılırlar.

Urfadaki tanıma göre gazeller *şube*'lerden meydana gelirler, bunlara *hane* denir. Bu *hane*'lerin her birinin başka başka adı vardır, her *hane* gazelin bir beyti ile söylenir. Gazelin icrasında önce bir taksim yapılarak okuyucu gazele hazırlanır. Gazel *maye* şubesiyle başlar. Her şube bir öncekinden daha yüksek bir perdeye oturur ve yine başında, taksim veya bir özgün ayak (yani kendine özgü kısa bir saz eseri) bulunur. Eğer gazel bir fasıl tertibi içinde okunuyorsa *hane*'ler arasına şarkı, türkü gibi bu *şube*'ye ayak olabilecek müzikler icra edilir. En tiz *şube*'den sonra sesi müsait olan okuyucular bir de *hoyrat* okurlar, buradan tekrar sıra ile pes perdeye inilir ve gazel *maye* şubesiyle sona erer.

Türküleri, mani ve hoyratları, divan ve gazelleriyle çevresindeki illere göre farklı bir durum gösteren Urfa'nın klasik *gazel sanatı*, halkın hafızasında derin iz bırakmış, ve öz güzelliğini asırlar boyu muhafaza etmiştir. Bu işte hafızlar, mevlidhanlar, maharetli hanendeler önemli rol

* Dr., Sanatçı-Müzikolog.

Şair Nâbî Sempozyumu

oynamışlardır. Çalıp söyleme geleneğine sadık kalan, fakat rakabetle onu daima zenginleştirmeye çalışan ve çeşitli devirlerde faaliyet gösteren sanatkarlar içerisinde Topal Abdurrahman, Kirişçi Baba Halil, Dambıraçı Derviş, Mukim Tahir (Tahir Oturan), Hacı Nuri Hafız (Nuri Başaran), Culha hafız (Mahmut Yapar), Şükrü Çadırcı, Cemil Cankat, Tenekeci Mahmut (Mahmut Güzelgöz), Ahmet Hafız (Ahmet Uzungöl), Halil Hafız (Halil Uzungöl), Bekçi Bakır (Bakır Yurtsever), Kazancı Bedi' (Bedi' Yoluk) gibi sanatkârlar okudukları gazellerle zaman içinde Urfa *mahalli makam* ekolünü oluşturmuşlardır.

Makamlarda söz unsuru olarak en çok gazellerden yararlanılır. *Kaside, mesnevî, divan, tahmis* vb. divan şiiri biçimlerinden de yararlanmışsa da bunlar gazellere oranla daha az kullanılmıştır. Böyle olunca da gazellerinde eksiksiz ve kusursuz olanı yaratmak, *mutlak güzel'e* varmayı amaçlayan Urfalı Yusuf Nabi'ye sözü getirmek gerekir.

Urfa gibi kutsal sayılan bir şehirde doğan, İslâm dünyasının yarattığı gerçeklere yürekten bağlı olan Nabinin, türlü düşünce ve duygularını aksettiren İslâm uygarlığıyla ilgili başlıca öğeleri sanatında esas olarak kullandığını görürüz.

Kible-gâh-ı saf-ı maksûd olamazsın ey dil
Sîne-çâk olmayacak sûret-i mihrâb gibi

İsteğine kavuşmak için çektiği sıkıntıları anlatmak isterken, göğsüyle mihrab arasında ilişki kurarak: "Mihrab gibi göğsünü parçalayacak kadar uğraşmalısın" derken Nabi, yaşadığı dini hayatın birer ögesi olan kible ve mihrabı kullanmıştır.

Gazellerini kuyumcu inceliğiyle işleyen Nabi'nin, sayfaların açıklayamayacağı kadar derin bir duyguyu, bir düşünceyi, tek beyitle dile getirdiği görülür:

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir
Müptelâ-yı gam olana sor kim giceler kaç sâ'at

Nabi'ye göre Tanrı fikri, düşünce âleminin hem esası hem merkezidir. Bütün varlıklar Tanrı'nın adem aynasındaki tecellisi, ilahi kudretin bir yansımasıdır:

O şuh âyinede aksiyle eyler güft ü gû Nâbî
Bilen söyler nikât-ı râz-ı hüsnün bilmeyen söyler

Nabi bu düşüncesini bazan çok samimi bir biçimde dile getirir:

Kimdir bizi eyleyecek bâğ-ı cinândan
Mevrûs-ı pederdir gireriz hâne bizimdir

Allahın kelamı, Hazret-i Muhammed'in hayatı, kişiliği, sözleri ve mucizeleri, Nabi için tükenmez bir ilham kaynağıdır:

Sakin terki edepten kûy-ı mahbûb-ı Hudadır bu
Nazrgâh-ı ilâhîdir Makâm-ı Mustafâdır bu

Her mutasavvıfın olduğu gibi Nabi'ye göre de bir *kudret-i külliye* kâinata, hayata ve bütün yaratıklara hakimdir; kulun iradesi bu tek merkeze bağlıdır. İyilik ve kötülük Allaha'tandır; alın yazısını çizen, geleceği önceden *takdir* edip *levh-i mahfuz*'a yazan odur.

Âdem esîr-i dest-i meşîyyet degül midür
Âlem zebûn-ı pençe-i kudret degül midür
Bu perdenüñ derûnuna bak ıstırâbı ko
Her mihnetüñ verâsı meserret degül midür

Nabi de her divan şairi gibi, mubahı haram sayan, her hükmü kara kaplı kitaptan çıkaran, dini kuralları yanlış yorumlayarak ibadet ve düşüncede aşırılığa kaçan ham sofudan hiç hoşlanmaz. Bu nedenle bir ârif olarak şiirlerinde hep ona çatar.

Sûfi senüñ olsun yûri var gerdiş-i tesbîh
Biz rindlerüz gerdiş-i peymâne bizümdür

Hayriye'de kültür çerçevesi içinde eski devrin manevi hayatını aksettiren:

Mûsikî hikmete dâ'ir fendür
Bilene bilmeyene rûşendür

diyen Nabi, kendi musiki ile uğraştığı halde oğluna öğüt verirken “musiki hoştur ama onu dışarıda dinle, sakın evine sokma” tavsiyelerinde bulunmuştur:

Hazzı var gerçi ki hîş âvâzuñ
Dinlenür nağmeleri sâzun

Şair Nâbî Sempozyumu

Zevkin it gayride oldukça düçâr
Hâneñe lik getürme zinhâr

Nabî'nin, oğlunu musikiden uzak tutmaya çalışması, onun zevk ve eğlenceye düşkün, uçarı biri olmasını önlemek için de olsa, söz ile devranışın Nabî' de çoğu zaman birbirini tutmadığını gösteren dikkat çekici bir örnektir.

Nabî'nin şiirlerini özlü bir biçimde değerlendirdirirken şunları tepit etmiş bulunuyoruz:

1. Öncelikle Nabî, his ve hayal şairi olmaktan çok düşünce hikmet şairidir.
2. Toplum hayatının aşk, sevda gibi ilgi çekici konularından çok, sosyal dertlerini işlemiştir.
3. Tabiat güzelliği, ve hayat sevgisini ifadede zayıftır.
4. Belirli kurallara bağlı, inanmadığını savunmak, beğendiğini kötölemek gibi tutarsızlık içindedir. Bu tutumuyla halk ruhuna ters düşmektedir.

Oysa ki besteci veya musiki musannifleri seslendirecekleri gazellerde, düşünceden çok his ve hayalin derin bir biçimde yer aldığı; tabiat güzelliklerinin bir tablo renkliliğiyle sergilendiği; aşk, sevda ve hayat sevgisinin dile getirildiği; halk ruhuna ters düşmeyen, samimi ve tutarlı anlatımın yer aldığı şiirleri tercih etmektedirler.

Nabî ve onun çağdaşları olan Urfalı Şâhidî, Râtib, Kâtibî, Hemdemî, Nurî'nin şiirlerinin, Urfa Halk Musikisinde yaygın olarak yer almamasının sebebi budur.

NÂBÎ'NİN ŞANLIURFA'DAKİ MİMARİ YAPILARA DÜŞÜRDÜĞÜ TARİHLER

Kaplan ÜSTÜNER*

Nabi (1642-1712), doğduğu şehir olan Şanlıurfa (eski adı Ruhâ) hakkında çeşitli eserlerinde söz etmiştir. Divanında, dünyaya Hz. İbrahim'in yaşadığı topraklarda geldiğini, bir müzik makamı olan rehaviye de gönderme yaparak şöyle der:

Hâkümüz mevlididir Hazret-i İbrâhim'ün
Nâbiyâ râst makâmında Ruhâvîyüz biz (Divan, Gazel 271/7)

Hayriyye adlı eserinde de yine doğup büyüdüğü şehri anlatır. O zamanlar Halep'e bağlı olan Şanlıurfa'yı, gönlü süsleyen, cennet bahçesinin bir örneği, Hz. İbrahim'in doğduğu, Şam şehrinin imrendiği ve Kur'an'ın "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol, dedik." (Enbiyâ, 21/69) ayetinde anlatılan mucizeye mazhar olmuş bir şehir olarak niteler:

Vatanum şehri-i dil-ârâ-yı Ruhâ
Vakt-i tahrîr makarrum Şehbâ

Ne Ruhâ nüsha-i gülzâr-ı cinân
Maskat-ı re's-i Halîlü'r-rahmân

Ne Ruhâ gıbtageh-i hitta-i Şâm
Mazhar-ı mu'cize-i "berd ü selâm" (Kaplan, 2008: 179)

Tuhfetü'l-Harameyn adlı mensur eserinde de Nabi, dünyaya geldiği evi, yaşadığı toprakları, balıklı gölü ve Hz. İbrahim makamını uzun uzun anlatmıştır (Coşkun, 2002: 177-186).

Görüldüğü gibi çeşitli eserlerinde Şanlıurfa'ya anlatan Nabi'nin doğduğu bu şehrin mimari yapılarına tarih düşürüp düşürmediği bildirimizin asıl konusunu oluşturacaktır. Bilindiği gibi tarih düşürme, "ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hadiseye, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemek" demektir (Yakıt, 2003: 66).

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniv. Fen Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Şair Nâbî Sempozyumu

Divanını incelediğimizde Nabi'nin, Şanlıurfa'daki mimari yapılar için beş tane tarih düşürdüğünü tespit ettik. Tarih düşülen yapılar şunlardır:

Süleyman Paşa Köşkü
Mustafa Paşa Köşkü
Yusuf Paşa Camisi
Yusuf Paşa Camisi'nin Minaresi
Yusuf Paşa Çeşmesi

Bu beş tarih, aruz vezninin çok kullanılan üç farklı kalıbıyla yazılmıştır:

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün (3 tarih)
Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün (1 tarih)
Me'ûlü/ Fâ'ilâtü/ Mefâ'îlü/ Fâ'ilün (1 tarih)

Bu tarihlerin beyit sayıları, 15, 11, 10, 9 ve 2 beyit olmak üzere toplam 47 beyittir.

Tarih düşürülen şiirlerin kafiye düzeni, xa xa (3 tarih) ve aa ba ..., (2 tarih) şeklindedir. Nabi'nin, tarihleri kıta nazım şekli haricinde de yazdığı görülmektedir.

Ruhâ (Şanlıurfa) adının 8 kez geçtiği bu tarihlerin dikkat çekici beyitlerinden hareketle Nabi'nin hayal dünyasını vermek istiyoruz:

Süleyman Paşa Köşkü tarihinden:

Gökyüzünün cam gibi olan yahut camdan yapılmış köşkü, Süleyman Paşa'nın yaptırdığı köşkün eşi ve benzeri olamaz. Bu köşkün ancak bir benzeri vardır. O da suda yansıyan görüntüsüdür. Yani Süleyman Paşa köşkünün benzeri yoktur:

Buna mânend olamaz kasr-ı zücâcî-i felek
Âbda aksi olur ancak olursa peydâ (Divan, Tarih 39/3)

Bu köşk, gerçekten dünyayı süsleyen, dünyaya güzellik katan temiz ve mükemmel bir eserdir. Böyle bir yapıyı, o zamana kadar kimse kendi şehrinde yapmamıştır:

Hak budur ki eser-i pâk-i cihân-ârâdur
İtmedi kimse dahı böyle mahallinde binâ (Divan, Tarih 39/4)

Mustafa Paşa Köşkü tarihinden:

Mustafa Paşa'nın yaptırdığı köşk, Anadolu, Şam, Mısır ve Bağdat'ı kendisine gıpta ettirmiş, imrendirmiş belki de kıskandırmıştır. Bundan dolayı Şanlıurfa'nın bahtı açık ve yücedir:

Bahtı 'âlîdür Ruhâ'nun kim gelüp böyle vezîr

Gıbtagâh-ı Rûm u Şâm u Mısır u Bağdâd eyledi (Divan, Tarih 55/4)

Mustafa Paşa köşkü, çok nazik ve narin bir yapıdır. Gönülleri kendine çeker. Köşkün cazibe gücü o kadar fazladır ki dünyayı aydınlatan ve süsleyen güneş dahi, her sabah bu köşkü seyretmeyi kendine alışkanlık haline getirmiştir. Beyitte, güzel bir hüsn-i talil sanatının örneğini de görüyoruz:

Öyle nâzîkdür binâ-yı dil-keşi kim her sabâh

Seyrine mihr-i cihân-ârâyı mu tâd eyledi (Divan, Tarih 55/9)

Cennetin kapıcısının Rıdvan adlı bir melek olduğuna inanılır. Rıdvan, Mustafa Paşa köşkü yapılıncaya, cennet köşkünün güzelliği ve parlaklığı kalmadı, gitti diye kıskanmaya başlar. Bu kıskançlığını da cennet kapısında bağırarak herkese duyurmaya çalışır:

Revnakı kasr-ı bihiştün kalmadı gitdi diyü

Reşkden Rıdvan der-i Cennetde feryâd eyledi (Divan, Tarih 55/12)

Yusuf Paşa Camisi tarihinden:

Yusuf Paşa Şanlıurfa'ya feyiz dolu ve nurlu bir cami inşa ettirmiştir. Bu cami çok temiz ve çok güzeldir. Bu camiyi doya doya görmek ve seyretmek için parlak gökyüzü bile göz açmış/yapmıştır; hatta gökyüzünde bulunan melekler ve diğer ruhani varlıklar da yeryüzüne inmiştir:

Urdı bir câmi'-i nûrâni-i pür-feyze esâs

Ki temâşâsına çeşm açdı sipihr-i mînâ

Böyle bir câmi-i pâkîze binâ eyledi kim

İndiler seyrine sükkân-ı semâvât-ı a'lâ (Divan, Tarih 97/4-5)

Yusuf Paşa Camisi'nin Minaresi tarihinden:

Yusuf Paşa Camisi'nin minaresi çok yüksek, çok yücedir. Bundan dolayı bu minarenin tarihini gökyüzünde bulunan melekler yazmıştır:

Târîhini felekde melek yazdı Nâbiyâ

Bâlâ binâ makâm-ı ezân-ı Muhammedî (Divan, Tarih 98/2)

Yusuf Paşa Çeşmesi tarihinden:

Şehrin çevresine surlar yapılabildiği beri Şanlıurfa, Yusuf Paşa Çeşmesi gibi parlak ve gösterişli bir bina görmemişti:

Şehre bünyâd-ı hisâr olunalı gördüğü yok

Çeşm-i ebvâb-ı Ruhâ böyle binâ-yı garrâ (Divan, Tarih 102/5)

Nabi'nin Şanlıurfa'daki mimari yapılara düşürdüğü tarihlerin tam metnini veriyoruz:

1- TÂRÎH BERÂY-I KASR-I SÜLEYMÂN PÂŞÂ DER-RUHÂ
(Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün)

Habbezâ kasr-ı hoş-âyende-i nev tâze edâ
Ki temâşâsı virür rûha gidâ çeşme ziyâ

Kasr-ı Cennet gibi dünyâda nazîri nâ-yâb
Misli maksûre-i Firdevs gibi nâ-bînâ

Buna mânend olamaz kasr-ı zücâcî-i felek
Âbda aksi olur ancak olursa peydâ

Hak budur ki eser-i pâk-i cihân-ârâdur
İtmedi kimse dahı böyle mahallinde binâ

Budur ol cilvegeh-i mu cize-i "berd ü selâm"
Mehbit-i vahy-ı Huda mazhar-ı âyât-ı hüdü

Budur ol mâ-hasal-i nehr-i rahîk ü tesnîm
Budur ol kit'a-i gülzâr-ı na'îm ü me'vâ

Budur ol âb-ı safâ-bahş-ı revân-perver kim
Eyledi feyz-i ezel pây-i Halîl'e icrâ

Hüsninün vafına emvâcî sûtûr-ı tahrîr
Tarhınun medhine mâhîsi zebân-ı gûyâ

Kendü ruhsârını âyîne de seyr itmek içün
Virdi rûşenger-i bâd âyîne-i âba cila

İdicek himmet ile Nâbî bu kasrı ibdâ'
Çeşmeden dâ'ire-i 'ayn-i rehâ buldı Ruhâ

Cereyân-ı leb-i âb ile didüm târihin
Yapdı bu tarh-ı dil-âşûbî Süleyman Pâşâ (H. 1099-1100/ M.1688-

1689)

(Divan, Tarih 39/225-226)

**2- TÂRÎH BERÂY-I KASR-I MUSTAFA PÂŞÂ DER-'AYN-I HALÎLÜ'R-
RAHMAN ALEYHİ'S-SELÂM**

(Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün)

Mustafa Pâşâ-yı 'âlî-şân vezîr-i bî-nazîr
Kim Ruhâ şehrin kudûmı Cennet-âbâd eyledi

Oldugında devletiyle hıtta-pîrây-ı Ruhâ
Merhametle hâtır-ı sükkânını şâd eyledi

Oldı halka sâyesi sermâye-i emn ü emân
Feth-i bâb-ı adl u sarf-i cevher-i dâd eyledi

Bahtı 'âlidür Ruhâ'nun kim gelüp böyle vezîr
Gıbtagâh-ı Rûm u Şâm u Mısr u Bağdâd eyledi

Resm-i ahkâm-ı vezâret tarz-ı âdâb-ı umûr
Zâtına mahsûs gûyâ kendü îcâd eyledi

Âb-ı İbrâhîmveş gark itdi halkı nimete
Nâsı ihsânı ile kul itdi âzâd eyledi

Koydı ceddü'l-enbiyânun âstânında eser
Bu müzeyyen kasr-ı rengin-sakfı âbâd eyledi

Habbezâ kasr-ı cihân-ârâ ki hüsn-i dil-keşi
Köhne çerhün cünbiş-i şevkine imdâd eyledi

Öyle nâzîkdür binâ-yı dil-keşi kim her sabâh
Seyrine mihr-i cihân-ârâyı mu'tâd eyledi

İhtirâ'-ı tab'-ı mî mâriyle îcâd eyleyüp
Yümn-i ta'lîmiyle üstâdını üstâd eyledi

Seyr-i mâhî âbda mâhî ile hem-çeşm idüp
Âlemi bu kasr yirden göğe dek şâd eyledi

Revnakı kasr-ı bihiştün kalmadı gitdi diyü
Reşkden Rıdvân der-i Cennetde feryâd eyledi

Şair Nâbî Sempozyumu

Sâyesinde feyz alup âb-ı revân-bahş-ı Halîl
Çeşme-i mâ'ü'l-hayâtı vardı irşâd eyledi

Köhnesin kim yâd ider kasr-ı Süleymân olsa da
Nâm ü şânın bu binâ-yı tâze ber-bâd eyledi

Âbveş rû-mâl idüp Nâbî didi târihini
Mustafa Pâşâ ne zibâ kasr bünyâd eyledi (H. 1111/M. 1699)
(Divan, Tarih 55/242-243)

3- TÂRÎH BERÂY-I CÂMÎ'-İ YÛSUF PÂŞÂ DER-RUHÂ (Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün)

Sâf-tab -ı vükelâ kadr-şinâs-ı 'ulemâ
Ehl-i hayr-ı vüzerâ hazret-i Yûsuf Pâşâ

Olıcak sâye-i eyyâm-ı safâ-bahşında
Gıpta-fermây-ı cinân şehri dil-ârâ-yı Ruhâ

Eyledi niyyet-i hayrat ü müberrâta şürû
Eyledi âhiretin kendü eliyle ihyâ

Urdı bir câmi'-i nûrâni-i pür-feyze esâs
Ki temâşâsına çeşm açdı sipihr-i mînâ

Böyle bir câmi-i pâkîze binâ eyledi kim
İndiler seyrine sükkân-ı semâvât-ı a'lâ

Görinür sadr-ı sevâdında binâ-yı şehrûn
Satr-ı ferman ü berât üzre misâl-i tuğrâ

Böyle bir hayra muvaffak olup âhir itdi
Nâmını defter-i divân-ı bekâda ibkâ

Dahı böyle eser-i hayrı Ruhâ'da çokdur
Eyledi cümlesini yirlü yirinde icrâ

Eser-i hayrın ide hazret-i Allâh kabul
Haşrda mağfiret ü rahmetine ide sezâ

Nâbi-i dâ'i hulûs ile didi târihin
Cennete mûcib ola câmi-i Yûsuf Pâşâ (H. 1120/ M. 1708-1709)
(Divan, Tarih 97/295-296)

4- TÂRÎH-İ MENÂRE (TÂRÎH-İ CÂMI-İ YÛSUF PÂŞÂ)

(Mef'ûlü/ Fâ'ilâtü/ Mefâ'ilü/ Fâ'ilün)
Yapdukda bu menâreyi destûr-ı hayr-hâh
Ya'nî vezîr-i Yûsuf-ı Mısr-ı ser-âmedî

Târîhini felekde melek yazdı Nâbiyâ
Bâlâ binâ makâm-ı ezân-ı Muhammedî (H. 1120/ M. 1708-1709)
(Divan, Tarih 98/296)

5- TÂRÎH-İ ÇEŞME-İ YÛSUF PÂŞÂ DER-RUHÂ

(Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün)
Âsaf-ı sâf-der'ûn hâfız-ı hayrât-nümûn
Hâkim-i müşfik-i mahrûsa-i cân-bahş-ı Ruhâ

Niyyeti olmağ ile cânib-i hayra cârî
İtdi bu âb-ı revân ile bu râhı ihyâ

Pederi mâderi rûhına idü kasd-ı sevâb
İtdi bu bürke-i pâkîze-i 'ulyâyı binâ

Vârid u sâdır içün âb-ı zülâl itdi sebîl
Getüre teşnegî-i haşrda râhına Hudâ

Şehre bünyâd-ı hisâr olunalı gördüğü yok
Çeşm-i ebvâb-ı Ruhâ böyle binâ-yı garrâ

Nâbiyâ hubb-ı vatan olmağ ile îmândan
Gâ'ibâna 'ataş-ı tab'umuz itdi irvâ

Mâye-i cûşîş olup tab'uma mânende-i âb
Eyledüm şevk ü tarabdan iki târih ihdâ

Nûş idüp âb-ı revanın didi Nâbi târih
Râh-ı ferdaya sebîl eyledi Yûsuf Pâşâ

Şair Nâbî Sempozyumu

Katre-i âbın içenler didi Nâbi târih
Rûh-ı ecdadını şâd eyledi Yûsuf Pâşâ (H. 1120/ M. 1708-1709)
(Divan, Tarih 102/299-300)

Sonuç olarak, doğum yeri olan Şanlıurfa'daki mimari yapılara beş tane tarih düşüren Nabî'nin, bu manzumelerde, mimari yapıları, övgü dolu sözler ve zengin hayallerle resmettiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Bilkan, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divânı I-II*, İstanbul.
- Coşkun, Menderes (2002), *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Ankara.
- Kaplan, Mahmut (1995), *Hayriyye-i Nâbî İnceleme-Metin*, Ankara.
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (Haz. Hayrettin Karaman vd.), (2003), Ankara.
- Unat, Faik Reşat (1994), *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara.
- Yakıt, İsmail (2003), *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ankara.

BİLİNER URFA ŞAİRLERİ

Adil Saraç*

Özel koleksiyonlarda, halk edebiyatının cönkleri sayılabilecek repertuar defterlerinde mezar ve diğer yapı kitabelerinde adına rastladığımız Urfa şairleri arasında bir gezinti yaparsak 130 kadar şaire rastlarız. Ancak bu 130 şairin tamamına Urfalı demek doğru değildir. Çünkü özellikle repertuar defterlerinde özellikle **Fuzulî, Ruhî, Ziya Paşa** gibi adını gayet iyi bildiğimiz şairlerin şiirleri de olduğu gibi, Urfalı olup olmadığını kestiremediğimiz başka şairler de olabilir. Bunların araştırılması ayrı bir çalışma konusudur. Söz gelimi bilindiği gibi Muhibbî Kanuni Sultan Süleyman'ın mahlasıdır. Ünlü şair Rasih'in "üstüne" redifli gazeline nazire yazan Diyarbakırlı bir Muhibbî daha vardır. Repertuar defterlerinde şiirleri olan bir Muhibbî de Urfalıdır. Başlangıçta biz, **Muhibbî**'yi Diyarbakırlı olarak bildik. Ancak sonradan **Bedri Alpay**'ın şahsım tarafından edite edilen **Şanlıurfa Şairleri I** kitap çalışmasında **Molla Ahmet**'in oğlu **Abdurrahman Muhibbî**'nin bir Urfa şairi olduğunun farkına vardık.

Biz burada Urfa'daki Divan şairlerinin sadece adından söz edeceğiz ve hacmi daha fazla kabartmamak için onların şiirlerinden örnekler vererek şiir güçlerinin ve dirençlerinin ne kadar olduğunun tespitine yardımcı olacağız. Böylece Urfa'daki Divan şiirinin hem kısa bir tarihine sahip olacağız hem de deyiş yerindeyse Urfa'ya gelin veya iç güvey gelen Divan şiirinin talihi hakkında fikir sahibi olacağız.

Daha önce de zikrettiğim gibi adı bilinen ilk Urfalı divan şairi **Şânî**'dir. Mezarı Şanlıurfa Belediyesi İtfaiyesi yanındadır ve bir türbe şeklindedir. 1631 ile 1693 yılları arasında yaşayan **Şânî**'nin:

Ravza-i Rıdvâna vermem selsebil-i Cennete
Künc-i aşkı câm-ı şevkı kûşe-i meyhâneyi

biçiminde söylediği "Ben aşk köşesini, istek kadehini, meyhane köşesini ne Rıdvân'ın bahçesine ne de Cennet çeşmesine değişirim." beyti hem hayal hem söyleyiş bakımından güçlüdür.

Yine 17. yüzyılın bir diğer şairi, ünü Urfa sınırlarını aşarak tüm Türk-İslam coğrafyasına yayılmış ve bugünkü buluşmamıza vesile olan **Nâbî**'dir. Burada Nabi'den söz etmeyi haddimizi bilip bu konuda söz sahibi olan

* Emekli Edebiyat öğretmeni ve araştırmacı.

Şair Nâbî Sempozyumu

değerli misafir bilim adamlarımıza bırakarak **Nâbî**'nin gayet hikmetâmez şu beytini vermekle yetinelim:

Nâbîya kailinin zilletine hüccettir

Devlet-i sabıkını fahr ile irad etmek

Ne diyor Nabi? Şunu diyor: “Ey Nabi kim ki görevdeyken yaptıklarıyla, görevden alındıktan sonra övünüyorsa bil ki o adam rezil hale gelmiştir.”

Yine aynı yüzyılın bir başka şairi de **Zâhir**'dir. 1670-1746 yılları arasında yaşamıştır. Elimizde onun daha çok mezarlara yazdığı tarih düşürme şiirleri mevcuttur. Bu kitabeler dışında bir dördlüğü var elimizde. İşte o dördlük:

Müdüâm câm-ı kederle mest ü hayrânım aman var mı

Yeter ey saki rû çekme şerâb-ı erguvân var mı

Beni meyhâneye pir-i muğân teklif eder bilmem

Safâya sıdk urur gönlümce anda bir civân var mı

Söyleyiş bakımından oldukça sağlam görünen bu dördlüğün anlamı şu: “Keder kadehinden içe içe hayranlık ve baygınlıkla kendimden geçişimden kurtuluşum madem yok, ey saki bizden yüz çevirme, erguvan renkli şaraptan ver. Beni meyhaneye baş saki yapmak isterler ama burada acaba gönlüme göre genç güzeller var mı ?” Buram buram tasavvuf kokan bir dördlük.

17. yüzyılın bilinen diğer şairleri **Berai** ve **Reşid**'dir. Bu şairlerin herhangi bir şiirine rastlamıyoruz. Prof. Dr. Mustafa İSEN'in **Şuara Tezkireleri** kitabında adları Urfalı olarak anılmaktadır. Başka şairlerin adlarına belge yokluğu nedeniyle ulaşamıyoruz. Nitekim 18. yüzyıl bize biraz daha yakın olduğundan bu yüzyılda sayıca biraz daha fazla şairin, 19 şairin adını verebiliyoruz.

1760-1825 yılları arasında yaşayan, aynı zamanda hafız olan, hem aruzla hem heceyle yazan, aynı zamanda Şair **Sânî**'nin babası olan ,

Kim nigâh eyler çemenzâre varınca nergise

Meyl-i nergis eylemekdir çeşm-i şehlâdan gazez

“Bizim nergise bakmamızın amacı şehla gözü hatırlamaktır. Yoksa bahçeye gelince nergise kim bakar ki?” diyen Ferdî,

Zülfün altında ruhun bir berk-i rahşândır senin

Geh sipihre arz eder geh ebrde mestûr olur

“Saçlarının altına gizlenen yanakların parlayan bir şimşektir ki, yüzünü bazen dünyaya gösterir, bazen de bulutların arkasına gizlenir.” diyen 1738 doğumlu **Fânî**, akla gelen, göze batan ilk isimlerdir.

18. yüzyılda Birecik'te dünyaya gelen Şeyh **Hâlis**'in

Git haşre değın Hâlis o şûhun hevesiyle

Mademki ham-ı kâkülünü boynuna takdın

“Ey Hâlis, madem ki o sevgilinin saçının bir bükümünü, halkasını boynuna taktın, o sevgili- ye duyduğun arzuyla kıyamete kadar yolun var.” Anlamını taşıyan beyti için Divan şiiri uzmanları herhangi bir kusur bulamaz.

18. yüzyılın sonunda doğup 1836'da vefat eden ve 19. yüzyılın ünlü şairi olan **Ahmet Lâmi**'nin dedesi olan **Kâtib**'in elimizde sadece **Nabî**'nin ünlü “**Sakin terk-i edebden...**” diye başlayan gazelini bir tahmisi kalmıştır. Bu tahmis, **Kâtib**'in **Nâbî** ayarında olmasa bile usta bir şair olduğunun ispatıdır:

Ferah-bahşâ-yı pâkize cihânın pâk-i hâkidir

Zemini nâfe-i Çin ü Hitânın müşk-i pâkidir

Kamu minnet o bâb-ı rahmet uşşâka bakidir

Felekte mâh-ı nev Bab'üs-Selâmın sine-çâkidir

Bunun kandil-i cevza matla'-ı nûr-ı ziyâdır bu

Tahmisin tekniği gereği son iki mısra **Nabî**'nindir ama bu iki mısraya **Kâtib** tarafından ilave edilen üç mısra takdir edileceği üzere yama gibi durmamaktadır.

Tercüme-i hâli pek bilinmeyen diğer bir 18. yüzyıl şairi **Zâkî**'nin elimizde bir gazeli, bir müseddesi ve bir murabbai var. İşte ondan şuhâne bir beyit:

Vaslına erişmek muhâl görülmede günden güne

Eşkiyâ-veş bir sehi hûbâne düşdü gönlümüz

“Eşkiya gibi iri yarı, uzun boylu bir güzele gönlümüz düştüğü günden beri ona kavuşmak giderek imkânsız hâle geliyor.”

Adı **Muhammed Salih**. Mahlası **Sânî**. 1783-1848 yılları arasında yaşamış. Mezarı Bedi'üz-zaman Mezarlığı'nda. Mezar taşındaki kitabe ünlü şair **Admî** tarafından yazılmış. Elimizde bir müseddesi, gazel biçiminde yazılmış peygamberi öven bir şiiri var. Müseddesinden bir bent almakla yetinelim:

Ölürsem zahm-ı tiğ-i hûn-feşân-ı şehsuvârımla

Ten-i mecrûhumu yun âb-ı çeşm-i eşk-bârımla

Ser-i kûyunda defn eylen kim derd-i aşk-ı yârımla

Diyem emvâta ihyâ olucak feryâd ü zârımla

Eğer haşr olmaz isem ol kıyâmet-kad nigârımla

Gezem mahşerde sinem döğerek seng-i mezârımla

Şair Nâbî Sempozyumu

Selim, 1785-1857 yılları arasında yaşamış. Urfa'da **Halidiye** tarikatını kurmuş. Bütün Ortadoğu'yu dolaşmış.

Men humâr-ı çeşm-i mestim kaşların mihrâbına
Baş eğersem secde-gâhimdan gelir bûy-ı şerâb

Beyti sûfiyâne beyitlerinden biri olsa gerektir. Şöyle diyor **Selim**: “Ben senin mihrabında kaşlarını gördükten sonra sarhoşluk, mahmurluk ve ayıklık arasında öyle bir haldeyim ki secdeye gittiğim anda burnuma şarap kokusu gelir ve senin bu kokunla sarhoş olurum.”

Şöhreti Urfa dışına taşan, selefi **Nâbî** gibi İstanbul'a gelen, birçok telif eseri bulunan **Nüzhet Ömer**'i unutmamak gerekir.

Gönülde mebhas-ı aşkında evvel âh olur peydâ
Beli her nüsha ünvânında Bismillâh olur peydâ

“Rabbim, ne zaman gönlüme aşkının bahsi gelse ağzımdan bir ah sesi çıkar. Duymaz mısın ki her Bismillâh dediğimde sözümü âh ile bitiriyorum.” mısralarının sahibi **Ömer Nüzhet**.

18. yüzyılın diğer Urfalı şairleri de şunlardır: **Fâik, Hâlisî, Hasibî, Hattî, Hemdemî, Kâmil, Kudsî, Nasib, Nidâî, Şehdî, Şöhretî...**

19. yüzyıla gelince bu yüzyılda adını ve sahip olduğumuz şiirlerini sayabileceğimiz tam 100 şair var. Oğlunun genç yaşta ölümü üzerine yazdığı

Nideyim kalmadı âh tende mecâlîm eseri
Ne yana azm edeyim ben de şaşkırdım seferi
Şeb-i zulmette söner baht-ı siyâhım feneri
Bu da bir çilledir ey dil kaderim der çekerim

Sözlerini içeren murabbayı tanıdığımız 1848 -1909 yılları arasında yaşayan **Tâkî**, 1863'te hayata gözlerini yuman ve

Özün ehl-i hakikat bil gönül verme bu dünyâyâ
Sebâtı yok vefâsızdır heman dâr-ı cefâdır bu

mısralarını yazan **Vecdî**. Ancak diğer bir şair **Mahvî** ile birlikte münazara tarzında yazdığı ve sadece birinci mısraları kendine ait olan bir gazeline rastladığımız, o gazelde de

Husrevân-ı dehre istiğnâmız olsa yeri var
Bende-i ferman-ber-i Sultan-ı Abdülkaadiriz

diyen **Ziyâî**

Hile-i Cennet olursa çekeyim çâk edeyim
Dem-i vuslatda bana hâil ola pirehenim

“Kavuşma anında, bana engel olur endişesiyle sırtımdaki Cennet elbisesi de olsa onu çekip yırtarım.” Biçimindeki aşıkane beytin sahibi, 19. yüzyıl şairi **Şemî**, 1813-1877 yılları arasında yaşayan, aynı zamanda bestekâr olan

Müdâvâ eylemezsin ger visâlinle tabibim sen
Bulunmaz yâreme tıbhâne-i âlemde bir merhem

“Ey sevgili! Benim doktorum sensin. Dünya denen bu hastanede, beni sen tedavi etmezsen; hiçbir doktor, hiçbir ilaç yarımı iyileştiremez.” diyen **Fâiz**, ölüm tarihi 1870 olarak bilinen, sadece adına mezarındaki kitabesi elde olan

Ben ki ser-mest-i mey-i şarâb-ı vahdetim
Zâhidâ şimden gerü vur başına seccadeyi

“Ey sufi! Ben Allah’ın birlik şarabının sarhoşu olmuşum. (Sarhoş olan namaza yaklaşamayacağına göre) bundan sonra seccade senin olsun.” gibi gayet rindane bir beyitle sayfalar arasına sıkışmış **Nâtık**, 1800-1871 yılları arasında yaşayıp

Ayıklarda kalır çok şâh-ı hüsn-ârâ divânında
Bu yolda ehl-i diller hâke yeksan olmasın n’olsun

“Birçok güzellik kraliçesi senin huzurunda ayakta kalıyor. Bizim gibi sana gönül bağlayanların huzurunda yerle bir olması şaşılacak bir hal değildir.” diyen **Sabrî**, 1819-1873 yılları arasında hayat süren **Sâbir**’in ise

Turrası çekmiş alem tabur-ı müjgân der-akab
Yürüyüşde san kıyametden nişandır didesi

“Kâkülü, bayrağı çekmiş, arkasından kirpik taburları yürüyor. Baktığı her yerde kıyamet kopuyor sanki.” usta tenasüplere sahne olan beytini takdir etmemek mümkün değildir.

Bu yüzyılda adını sadece kitabelerde gördüğümüz **Râtib** vardır. **Râtib** 1812-1866 yılları arasında yaşamıştır. İşte kitabelerinden küçük bir örnek:

Bi-huzûr olduğunu bildi sipihr-i dúnun
Göz yumup oldu o dem azm-i Firdevs-i cinân

“Merhum, dünyanın huzur yeri olmadığını anladığı an, dünyayı terk ederek Firdevs Cennetine gitti.”

Urfa’da Hasanpaşa şiir ekolünün önemli bir ismi olan **Sâmî**’ye gelince, sessiz yaşamamış ama hayat hikâyesi bakımından silik kalmıştır. Çünkü hayatı hakkında bir bilgimiz yoktur. Bir repertuar defterinde bulunan 2 gazeli var sadece elimizde. İşte o gazellerden örnek bir beyit:

Tahammül yok firâka sûziş-i hicrâna tâkat yok
Beni bu nâr-ı hasret hâsılı sûzân eder şimdi

“Beni bu hasret ateşi yakıp durur. Kısacası bu hasretle yanmaya hâlim bile kalmadı.”

Şair Nâbî Sempozyumu

19. yüzyılda yaşadığını tespit ettiğimiz ve bir zamanların ünlü gazelhanı **Vaveyl Mustafa Çavuş**'un repertuar defterinde şiirine rastladığımız gerçekten garip biri olan **Garib**'den söz etmemek olmaz.

Serimde bu hevâ bir şirin-kârdan kalmışdır

Bu zincir-i cünûn boynumda zülf-i yârdan kalmışdır

“Başımda esen bu hoş rüzgâr tatlı edalı bir sevgiliden, boynumdaki bu deli halkası da sevgilinin saçının kıvrımından kalmıştır.”

Bir de **Hâfız** var, **Hâfız**. Mahlası da **Hâfız**, kendisi de hâfız. Cami-i Kebir Mahallesi'nden Kubbe Mescit Sokak'tan. Onu

Hâfız koma elden tutuşup dâmen-i âhı

Ağ eyleye gör ağlayarak çeşm-i siyâhı

Gözyaşın ile yak bütün şirk ü günâhı

Yansın o gönül âteşe kim bu hâle yanmaz

Kör olsun o gözler ki bu dem kaane boyanmaz

diyerek yazdığı mütekerrir muhammes formundaki bir muharremiyesinden tanıyoruz. 1833- 1900 yılları arasında yaşayan **Fehim**'e gelince, orta derecede bir hiciv şairi. Bir gazelinden bir beyit örnek verelim:

Bâğ-ı istiğnâya gel ey kadd-i mümtâzım yine

Serv baş eğsin sanevber havf ü izz eylesin

“Boyu posuyla ey seçkin sevgilim! Kimseye minneti olmayanların bahçesine gel. Hiç kimseyi kâle almayan servi sana baş eğsin, sanevber ağacı senden korkup sana hürmet etsin.”

Bu yüzyılda bir **Fehim** daha var. Hakkında net bilgi yok. Söylentiler var. Melâmî olduğunu söyleyenler var, Hristiyan olduğunu söyleyenler var, İslâm'a yakın olduğunu söyleyenler var, berber olduğunu söyleyenler var. Ama şu da var: Fehim Urfa'da yetişen yedi büyük şair den biridir. Şu mısralara bakar mısınız:

Yanıp bir nâr-ı ruhsâra çerâğın olduğun var mı

Senin pervâne-veş şem'a şebistân olduğun var mı

“Bir sevgilinin yanağının ateşiyle yanıp yakıldığı hiç oldu mu? Pervane kelekleri gibi bir mumun etrafında gecelediğin ve canını verdiğin hiç oldu mu?”

Adı sanı duyulmamış. Kimsenin hafızasında veya defterinde şiirine de rastlanmıyor.

Ama onu bir defterde boynu bükük bulduk. Adı **Ömer**, mahlası da **Ömer**. İyi bir aruz şairi. Dili akıcı ve sade. İşte bir murabbaından alınmış bir dörtlük. Şair olup olmadığına siz karar verin.

Bin bir ismin sahibisin şüphemiz yokdur sana

Gece gündüz ağlayıp niyâzımız budur sana

İns ü cinn kurt ile kuşlar cümlesi kuldur sana
Bu Ömer'e dert verip dermâna muhtâc eyleme

Bu yüzyılın önemli şairlerinden biri de **Admî**'dir. 1818-1900 yılları arasında yaşamış. İyi bir tahsili var. Urfa ve Urfa dışında önemli görevlerde bulunmuş. Emekli olduktan sonra Adana'da vefat etmiş. **Şükûfe-nâme** adlı manzum bir eseri var. İşte **Şükûfe-nâme**'den bir bent:

Bu reng ü letâfet güle gülzâre de kalmaz
Gülezâre güle hem gül-i ruhsâre de kalmaz
Evrâk-ı münakkaş bütün ezhâre de kalmaz
Eyyâm-ı safâ yâre de ağyâre de kalmaz
Kurbîyyet-i gül bülbüle de hâre de kalmaz
Hengâm-ı tarâb meste de hûşyâre de kalmaz

Dünyanın geçiciliği ancak bu kadar anlatılabilir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde doğan **Âlim**'e mezar kitabelerinde rastlıyoruz. Ünlü şair **Sakıb**'ın mezar kitabesini yazmak da ona nasip olmuş. Derler ki **Sakıb**'ın ölümü üzerine onu sevenler mezar kitabesi için bir yarışma açmış ve bu yarışmada **Âlim** birinci olmuştur. İşte o kitabeden bir beyit:

Akar âb-ı dü-çeşmim rûz ü şeb dinmez firâkımdan
Şeh-i hûbân-ı asrım gûş edip bir günce gelmez mi

“İki gözümün yaşı onun ayrılığının acısıyla gece gündüz akar. Bu durumumu duyup acaba asrın güzeller şahı bir günlüğüne de olsa bana gelmez mi?”

Âtrif, 19.yüzyılın başında Birecik'te doğmuş. Ne zaman öldüğünü bilmiyoruz. Elimizde iki gazeli bir rübaisi var.

El amân ey gülezârım sine çâk oldum yeter
Andelib-i mihnetim yandım helâk oldum yeter
Âdem idim sâye-i lutfunda ey âli-cenab
Zir-i pâlarda kalıp da şimdi hâk oldum yeter

“Aman ey gül yüzlü yârim! Göğsü paramparça olan ve sıkıntıyla yanan bir bülbülüm. Yanarak tükendim. Bir zamanlar ben insan oğlu iken senin gibi kadir kıymet bilmeyen biri sayesinde ayaklar altında kalan bir toprak parçası oldum artık.” diyor **Âtrif**. Yine Urfa'nın bu aydınlık muhitinde yetişen şairlerden biri de **Hatâyî**'dir. Doğum tarihi 1823, ölüm tarihi 1895'tir. **Hatâyî**, hafızdır. Mezarı Harrankapı'dadır. Ünlü Türk şairi Safevi hükümdarı **Şah İsmail**'in de bilindiği gibi mahlası **Hatâyî**'dir. Ondan etkilenmiş olsa gerek. Alevimeşrep bir şair. Elimizde gazelleri dışında tamamı okunamamış veya elde edilememiş muharremiyeleri de var.

Şair Nâbî Sempozyumu

Safâ geldin kudûma galiba hayra beşaretdir
Tehi azmeylemezsin lâ-cerem bu bir işâretdir

“Zikir halkımıza, meclisimize hoş geldin, gelişin haya alamettir. Bu bize İlahi bir işaret olsa gerektir. Çünkü sen boşuna gelmezsin.” diyen **Hatâyî**. 25 yaşında dünyaya gözlerini yuman, 1851-1876 yılları arasında yaşayan **Hâkî**, veremden 5-6 yıl yatmıştır. Elimizde bir gazeli ve bir mütekerrir müseddesi vardır. Gazelinden aldığımız

Ölürsem derd-i hicrinle sen anı besle sultânım
Ser-i kûyunda dil nâmında bir ma’sum yetimim var

“Sultanım, ayrılığının derdiyle ölürsem senden ayrılacağımı sanma. Çünkü senin yanı başından ayrılmayacak gönül adında bir yetimim var. Onu yaşatmaya çalış.” beytiyle, müseddesinden aldığımız

Gülşen-i bezm-i hakikatde gül-i handân iken
Mahrem-i halvet-serâ-yı vuslat-ı cânân iken
Saltanat sadrında ben öz başıma sultân iken
Kıldı yüz bin derd ile velhâsılı tev’em beni
Kayd ü bend etdi belâ-yı mihnete muhkem beni

“Hakikat meclisinin bahçesinde gülen bir gül idim. Sevgiliyle aynı havayı soluduğumuz sarayda sevgiliyle beraber idim. Kendi başına kendi ülkesinde bir sultan idim. Ama yüz bin dertle beraber yoğrulup onlarla ikiz hale geldim. Ömrüm, beni sıkıntı belasına sıkı sıkı bağlayıp mahkûm etti.” mısraları 25 yaşında dünyayı terk eden bir genç ustanın şiir vadisindeki başarısının göstergesidir.

Kıl tahammül olma me’yûs Çerhîyâ Allâh kerim
Kalmadı gönlümde ârâm bend-i zindân olmuşam

“Ey Çerhî! Bir zindanda tutuklusun. Gönlünde huzur kalmamıştır. Ama ümidini kesme, dayanıklı ol. Çünkü Allah cömerttir.” diyen **Çerhî** hakkında da hiçbir bilgimiz yoktur. Ne bir mezar taşında adı var; ne başka bir yerde. Repertuar defterlerinde gördüğümüz bir iki gazeli 19. yüzyıldaki bazı Urfa şairlerine nazireyi andırdığı için onu 19. yüzyılda yaşayan bir Urfalı divan şairi olarak değerlendiriyoruz.

Urfa’da bu yüzyılda yaşayan iki şair daha var. Biri **Haydar**, diğeri **Hayderî**. Bu iki şairin aslında tek şair olma ve iki mahlası birden kullanma ihtimali var ama şiirlerindeki söyleyiş ve konu farkı bu ihtimali ortadan kaldırıyor. **Hayderî**’nin içinde

Tâc-ı evreng-i hilâfetdir Şâh-ı Merdân-ı Veli
Yüzseler vücûdum eser kalmazsa tende teri

Mısralarını taşıyan, 9 beyitlik olup son mısraı okunamayan gazel tarzında yazılmış **Hz. Ali** (r.a.)'ye yazılmış bir methiyesi vardır. Büyük bir ihtimalle **Hayderî**, 19. yüzyılda Urfa'da yaygın olan Bektaşiliğe mensuptur. **Haydar** ise

Beni has ümmetinle haşr ü neşr et aman Allah
Hulûs-ı kalb ile tâbî'-i ahkâm-ı Kur'ânım

biçiminde münacatta bulunan başka bir **Haydar**'dır.

Gelelim 19. yüzyıl Urfalı Divan şairlerinden en güçlülerinden biri olan **Hikmet**'e. O, gazelleriyle ve hicivleriyle, özellikle zamana yazdığı hicivleriyle bir şiir ekolüdür. **Sakıbiye** şiir ekolündendir. **Sakıbiye Tekkesi**'nde birçok şairle bir şiir ekolü kurmuş ve bu ekolün liderliğini yapmıştır. Karşısında ise **Hasan Paşa** şiir ekolü vardır. Bu ekolün başında da **Hikmet**'in yine güçlü bir şair olan küçük kardeşi **Şevket** vardır. **Hikmet** tamamen akademik tez konusu olacak çapta bir şairdir. **Hikmet**'in gazelleri, rübaileri ve ünlü Osmanlı şairlerine yaptığı tahmisleri vardır. 1832'de doğar ve 1878'de en olgun çağında vefat eder.

Gerçi ben ülfet deminde herze-güftârımsa da
Şiirde yâd-ı lebin şirin-zebân eyler beni

“Ey sevgili! Ben senin yanında konuşamam, deyiş yerindeyse adeta zırvalarım. Ama şiir yazarken dudaklarını hatırlamak, beni şirin sözler söyleyen değişik bir insan haline getirir.” diyor **Hikmet**.

Hâlid, 1823-1891 arasında yaşamış. Sevilen bir insan, dünyaya boş veren insan. **Mevlana Hâlid** diyorlar ona. Kura hafızlardan. Kıraat-ı seb'a okuyabiliyor. İyi bir ilmi de var. Şiirlerinde zamanına göre sade bir dil kullanmış:

Âh kim bir dem beni mesrûr kılmaz âh ü vâh
Hışmıyla a'dâları makhur kılmaz âh ü vâh
Hüsnünü ağyârdan mestûr kılmaz âh ü vâh
Dostlar gözden gönülden kimseler dûr olmasın
Sevdiğinden hâsılı âlemde mehcûr olmasın

Mütekerrir müseddesinden aldığımız bu bentte “ah ü vah” sözüyle güzel bir tevriye (çift an-lamlılık) örneği veriyor. Burada “ah ü vah” hem ünlem olarak hem de özne olarak kullanılıyor.

Divan şairleri arasında en çok kullanılan mahlaslardan biri de **Avnî**'dir. **Sadettin Nüzhet Ergun**'un **Türk Şairleri** adlı çalışmasında Başta **Fatih Sultan Mehmed** ve **Yenişehirli Avnî** olmak üzere tam 14 **Avnî**'den söz edilmektedir. 15. Avnî Urfalı **Avnî**. Onun bir şiirine repertuar defterlerinden birinde rastladık. Şiirinden alınacak örnekler onun Urfalı olup olmadığına ilişkin bazı ipuçları verebilir. Ayrıca onun mezarı Dergâh'ta bulunan 19. yüzyıl mutasavvıfı **Osman-ı Avnî** olması ihtimali de vardır. **Avnî**, **Sa'dî** adlı bir Divan şairini şöyle tahmis etmiştir:

Şair Nâbî Sempozyumu

Dil-i şûride âşıkdır ne görse yârdan kalmaz
Eğerci âşinâlar levm edip âzârdan kalmaz
Fırâka mübtelâyım hatam efkârdan kalmaz
Nasihât dinlemez uslanmaz âh ü zârdan kalmaz
Nice demdir ki ol zincir-i zülfe bestedir gönlüm

Hz. Hasan (r.a.) için yazdığı mütekerrir müseddes ve Urfalı şair **Hilmî**'nin bir gazeline yaptığı tahmisle tanıdığımız **Zihnî** adlı bir şair var Urfa'da. O da 19. yüzyılda yaşamış. Tahmisinden bir bent alarak ne kadar güçlü bir şair olduğunu anlayalım:

Keyf-i dünya ben gibi mest-i meyin neresine
Varayım yalvarayım bu güzelin kimsesine
Nideyim bilmenem eyvâh varamam gayrisine
Nâil-i maksad olup bir gün olur ki sine
Zer-kordon gibi ol virdi izâre takarız.

Ulûmî de var, **Ulûmî**... Topu topu iki dörtlüğünü bulduk. Ulûmî unutulmasın diye bir dörtlüğünü verelim:

Şer'-i pâk-i etkîyâdan hükmüne ferman-berim
Hem Resûl-i zü'l-Celâlin ahdine bir kemterim
Sine üryân dil perişân her yerde sergerdenim
Bâb-ı afvına gelmişem ben sâil yâ zül-kerim

...

Sen Ulûmîye nazar kıl Mustafanın aşkına

Rıf'at mahlaslı bir şair. İyi bir aruz ustası. Şuhane bir tavrı var. Bir şiirine bakıyorsunuz ağdalı bir dil, bir şiirine bakıyorsunuz konuşur gibi sade. İki **Rıf'at** mı var gibi bir şüpheye düşmedik değil. İki örnekle yetinelim:

Her ne geysen yakışır kaddine ey nâzik-beden
Meclise geldikde ammâ gül gibi gül penbe gay

...

Ölürsem ârız-ı kûyun tavâf eylemek de ahdolsun
Ki her sâatde bin kere şitâban eylesem azdır

Son beytin anlamı şu: "Ey sevgili! Ölsün de yanağının çevresinde dönüp dolaşmak sözüm olsun. Bu tavafın hızı saatte yüz bin kez de olsa bu sayı azdır."

Bektaşî bir şair **Yekta**. Bu akımın Urfa'da nasıl yeşerdiğini, ne zaman yeşerdiğini bilmiyoruz. Hatta Urfa'da bir de tekkeleri var. **Yektâ** bunlardan biri. 1859'da vefat etmiş. **Bağdatlı Rûhî**'nin bir muharremiyesini tahmisinden bir örnek verelim:

Bu günde Kerbelâ deştin garik et eşk ile nemden
Kimesne görmemiştir böyle tufân devr-i Âdemden
Cihâna cümleten âdet zamân-ı fahr-ı Âlemden
Anınçün tutdular yıl başını mâh-ı muharremden
Cedit oldu bu ayda mâtemi Şâh-ı Şehidânın

Günlük konuşma diline çevirirsek: “Bugün Kербela çölünü gözyaşı dökerek sele ver. Öyle bir sel olsun ki **Hz. Âdem** (s.a.s.)’den bu yana kimse böyle bir sel görmemiş olsun. Hz. Peygamber zamanından beri muharrem ayının yıl başı kabul edilmesi boşuna değildir. Şehitler şahi **Hüseyn** (r.a.)’in bu ayda matemi yenileniyor” meali ortaya çıkar.

19. yüzyılın bir başka şairi **Nâfî**’dir. Halfeti’de doğmuş. Orada ve Birecik’te sağlam bir ilim almış. Mutasavvıf bir şair. Kıvrak bir ifade taşıyan bir gazelinden aldığımız şu beyit, şairliği hakkında ipucu vermeye yeterlidir sanırım:

Gâh olur ikbâl ü mes’ûd gehi kem dünya bu ya
Gâhi zilletle geçer geh muhterem dünya bu ya

“Zilletiyle, hürmetiyle, iyiliğiyle, kötülüğüyle, bahtıyla, mutluluğuyla dünyayı olduğu gibi kabullenmek gerektir.”

Urfa tasavvuf ve fikir hayatına yön vermiş önemli bir şairdir **Sakıb**. Birecik’te dünyaya gelmiş, Urfa’ya gelmiş, burada evlenerek buraya yerleşmiştir. Varlıklı bir insandır. Halepli Bahçe’deki Sakıbiye Köşkünü, Akarbaşı semtinde Sakıbiye Tekkesi’ni yaptırmıştır. Başta şairler ve dervişler olmak üzere fakir fukaranın hamisi olmuştur. 1873’te akrabasını ziyaret etmek için gittiği Birecik’te yine bir şair olan oğlu Mustafa Lâmi’nin evinde vefat etmiştir. Halep Valisi Muslihiddin Paşa’nın bir gazeline yaptığı tahmisten bir bent alıyoruz buraya:

Çarh-ı nâ-sâzın cihanda sanma bir memnûnu var
Herkesin kendince bir dâğ-ı dil-i pür-hûnu var
Turrâ-yı Leylâ-yı dehrin sad hezâr meftûnu var
Kays’ı yekta sanma dünyânın nice Mecnûn’u var
Milket-i aşkın kemâl-i vuslat-ı Hâmûn’u var

“Bu geçici dünyanın yaşayanları arasında ondan memnun olan birini göremezsin. Herkesin kendine göre kan dolu bir yarası var. Dünya denen Leyla’nın kâkülüne tutkun yüz binlerce insan var. Kays’ı tek örnek sanma, dünyada çok Mecnun var. Aşk ülkesine Hamun’un kavuşma olguluğuna ulaşanlar da var. Bunları dikkatinden kaçırma.”

Şair Nâbî Sempozyumu

Ne zaman doğduğunu bilmiyoruz. Mahlası **Abdi**, halk arasında bilinen ismiyle **Melek Mahmut**. İyi bir eğitim almış. Bedi'üz-zaman Mezarlığı'ndaki mezarında ölüm yılı 1901 olarak geçiyor. Peygambere, ehlibeyte, Kerbela şehitlerine yazdığı şiirleri var elimizde. Bir de Mevlid yazmış. Mütekerrir müseddesinde:

Lâle-renk oldu seherlerde kenâr-ı âsümân
Mâtemin tutdu Hüseyin hûr ü gilmân ins ü can
Serteser doldu semâ vü arza feryâd ü figan
Gûş-var-ı arz iken gör n'oldu ol sâhib-zemân
Bir bölük gümrâh elinde kaldı şâh-ı Kerbelâ
Server-i şâh-ı şehidân oldu ol şâh-ı ûlâ

“Hz. Hüseyin'in şehit edildiği gün ufuklar kızıla boyandı. Yer, gök, Cennet'teki huri ve gılmanlar mateme büründü. Yer, gök feryat ve iniltilele doldu. Dünyanın ve çağın sahibi, arşın küpesi iken bak ne hale geldi. Bir bölük kötü insanın elinde kaldı ve o büyük padişah bütün şehitlerin başı oldu.”

1857'de doğan bir **Abdi** daha var. 1911'de oğlu askerdeyken bir talim sırasında ölen ve bu yüzden kalan 30 yıllık ömrünü felçli geçiren **Abdi**. Hani

Hüsnün senin ey dilber nâdide kamer mi
Hûrî misin ey âfet-i cân yoksa beşer mi

Matlai ile başlayan ve tüm Urfalının “araban gazel” olarak bildiği gazelin sahibi **Abdi**. **Abdi**'yi daha çok ünlü Divan şairlerine yazdığı nazirelerle tanıyoruz. Bu nazirelerin dışında onun şiirleri Peygambere, ehlibeyte yazdığı övgü ve mersiyelerdir. Bunların hepsi gazel formunda yazılmıştır.

Berkî, 1840-18898 yılları arasında yaşamıştır. Urfa ve Urfa dışında memuriyetler yapmıştır. 1889'da ailesiyle çıktığı İstanbul seyahatinden deniz yoluyla dönerken yolda vefat etmiş ve mezarı Akdeniz olmuştur.

Âleme zulm ü ezâ feyz-i tarikat olmuş
Geceler nûş-ı şerâb zikir ü ibâdet gibidir

diyerek zamaneyi hicveden **Berkî**'ye daha sonra ünlü Urfalı şair **Şevket** ileride zikredeceğimiz bir nazire yazmıştır. **Berkî**, bu beytinde: “Bu devirde insanlara eziyet ve haksızlık yapmak tarikat ehlinin işi olmuş. Geceleri de şarap içmek, onlar için zikir ve ibadet haline gelmiştir.” diyor.

1910'da vefat eden **Bicân** var. Siverek'te doğmuş. Sık sık Urfa'ya gelerek şiir muhitlerine katıldığı biliniyor. **Bedri Alpay, Şanlıurfa Şairleri I**

kitabında ondan “ümmi şair” olarak söz ediyorsa da **Bicân**’ın daha sonra bulduğumuz şiirleri aruzla yazılmış olduğundan onun ümmi olmadığını anlıyoruz. Mesela,

Varınca hâlet-i nez’e şeyâtinden hazer etmem
Hafîzem ismine yâ Rab dilerem sad hezar olsun

“**Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün**” kalıbıyla yazdığı şiir, bunun ispatıdır. Diyor ki: “Ömrümün son demlerine gelince şeytanlardan çekinmem. İsterse bu şeytanlar yüz bin tane olsun. Allah’ım ben senin ismine sığınmışım.”

Akif bir diğer 19. yüzyıl Urfalı divan şairidir. Bir gazeli, var sadece. O gazelden bir beyit seçtik:

Bırakma bâğ-ı hüsnün at beni câh-ı zenehdâna
Ölürsem kabrimi bünyâd edeler gül-fam altında

“Tek dileğim var. Ölürsem mezarımı senin gül dudaklarının altına yapınlar. Sevgilim, beni

başka yere bırakma ve çenenin ortasındaki o güzel kuyuya at.”

Âsım da bu yüzyılda yaşamış. Bir naziresi var elimizde:
Her nâlede bir nahl-i güle konu safâda
Her nağmede tebdil-i makâm eyledi bülbül

“Bülbül, her iniltide kendinden geçerek başka bir gül fidanına konu ve her ezgisinde başka bir makam icra etti.”

Kerbela mersiyeleri yazan ve Urfa’da Bektaşiliğin pirlерinden sayılan **İsmail**’in elimizde olması gereken aruzla ve heceyle yazılmış şiirleri olması gerekirdi. 1859’da doğmuş, 1914’te vefat etmiş. Muhtemelen ehlibeyte, Kerbela şehitlerine ve Bektaşiliğe ilişkin olması gereken bu şiirlerin hiçbiri ortada yok. **Bedri Alpay**’a göre bu şiirler, şairin ölümüne çok üzülen kardeşi tarafından yakılarak imha edilmiştir.

Iydf de aynı yüzyılın şairlerindedir.
Doğdu ol şâh-ı Nebi dikdi zemine alemi
Diledi secde kılıp Hakk’dan o sâat ümeme

...

Şems-i hüsnün bu cihâna doğalı heybet ile
Kaldırıp zulmet-i küfrü yere çaldın sanemi

diyerek Peygamberimizin doğumunu anlatan ve Peygamberimizi öven gazeli var elimizde. Normalde bir naat. Ama gazel tarzında yazılmış. Urfa’da genelde bu böyle.

Es’ad, 19. yüzyılda yaşayan ve şuh gazeller yazan bir şair.

Şair Nâbî Sempozyumu

Beyâz-ı Mushâf-ı ruhsârdan ref' eyleme zülfün

Kıyâmetdir o gün derler olmak kara ak üzre

“Ey sevgili! Siyah saçlarını yanağının beyaz sayfaları üstünden kaldırma. Çünkü böyle bir beyazlığın, böyle bir karalığın altından çıktığını görenler, kıyamet bugün kopar derler veya kıyamet koparırlar.”

Lüzûmî, adına bir repertuar defterinde rastladığımız şairlerdendir. Bu defterde gazeli olan şairler 19. yüzyılda yaşayan şairler olduğu için **Lüzûmî**'yi de 19. yüzyıl şairi sayıyoruz.

Lüzûmî yâre etdin kıssa-yı aşkın beyan amma

Derûn-ı dilde mizmâr âh müşkil bir beyan kaldı

“**Ey Lüzûmî!** Gerçi aşkının hikâyesini sevgiliye anlattın ama gönlünün derinliklerinde çalan o dertli kavalın söyleyemediği zor bir söz veya istek kaldı.”

Menşûrî, rahmetli gazelhanlardan **Cülha Mahmut Hafız**'ın ağzından bizzat yazdığım bir naziresiyle biliniyor. Dili çağdaşlarına göre sade olan **Menşûrî**'nin örnek kabilinden o gazelinden iki beyit verelim:

Gül açsın böyle nâzın nâzıyla hem işve eyler

İki dertli bir olup yatardı hâlâ bu gece

...

Dedi bülbül senin aşkınla olup sergerdân

Bizleri semt-i bâğa sevk eyledi sevdâ bu gece

Fuâd, bu yüzyılın diğer bir nazire şairidir. Elimizdeki nazirenin nazire olduğunu ve bire bir bir kopya olmadığını ispatlamak için gazelin ilk iki beytini vermek gerekiyor:

Sevdiğim uşşâka şöyle bir nigâh etmez misin

Gönlümü hurşid-i zevke cilve-gâh etmez misin

...

Subha dek kanlar döker didem seninçün kan peri

Şöyle bir kere benimçün sen de âh etmez misin

“Sevdiğim, aşklarına şöyle, bir dönüp bakmaz mısın? Gönlümü böylece zevk güneşinin doğduğu yer yapmaz mısın? Ey peri' Gözlerim senin için sabahlara kadar kanlı yaşlar döker. Acaba sen de benim için bir defa olsun ah etmiş misindir?”

Nevres bir diğer Urfalı şair. İşte onun bir gazelinden bir beyit. Yukarıda sözünü ettiğim ünlü gazelhan **Vaveyl Mustafa Çavuş**'un repertuar defterinden:

Gerçi sûretde gedâyız lîk şâh-ı âlemiz

Hâdim-i hâk-i der-i Geylân-ı Abdülkâdiriz

“Gerçi dilenciler gibiyiz ama gerçekte dünya padişahıyız. Çünkü Abdülkadir Geylanî'nin hizmetçisiyiz, hatta kapısının eşığının toprağıyız. Bu bir münazara biçiminde tertip edilmiş bir gazeldir ve ikinci mısra şair **Mahvî**'ye aittir.

Adına mezar kitabelerinde rastladığımız **Latif**. 1820 doğumlu. Ondan da kitabe örneklerinden bir beyit verelim:

Gûş edince âlem-i gaybden nidâ-yı ircî'i

Küllü nefsin zaika cânın verir her bir 'ibâd

“Her bir kul, bilinmeyen bir dünyadan “Dön” nidasını ve “Her nefis ölümü tadacak” sesini duyunca canını verir.”

İki tane Kanî var Urfa'da. Biri **Birecikli Kanî**, diğeri **Baba Kanî**. **Baba Kanî** 1812 Urfa doğumludur. 1877'de vefat etmiştir.

Kurupdur tak-ı ebrû üzre bir tir-i kemân serhoş

Tutupdur râh-ı uşşâk ki bilmez hiç aman serhoş

matlalı “serhoş” redifli gazeli ünlüdür. “Sarhoş, sevgilinin kaşlarının yayına oku koyup yayı gereli aşıkların ne yaptığının farkında olmayan bir halle kimsenin ricasını dinlemez, bildiğini yapar.”

Birecikli Kanî'ye gelince 1845'te doğmuş, iyi bir eğitim almış, çeşitli memuriyetlerde bulunmuş bir iftiraya kurban giderek memuriyetten atılmıştır. Uğradığı haksızlığı Peygamberimize şikâyet eden gazeli bilinmektedir:

Kimesnem yok ezildim pençe-i zulm ile Şehbâda

İşit âh-ı garibânım dahilek yâ Resulullâh

“Halep'te zulmün pençesine düştüm, sahipsiz kaldım. Sesimi sen işit, sana teslim oldum ey Allah'ın Resülü.”

Durak, bu yüzyılın başka bir şairi. Şiirlerinde bazen **Faik**, bazen **Durak** mahlasını kullanıyor. 1860'ta doğmuş, 1916'da ölmüş. **Bedri Alpay I.** Dünya Savaşı sırasında **Kut'ül Amâre**'de şehit olduğunu söylüyor ama 56 yaşında bir adamın askerlik yapması veya cephede bulunması akla pek yatkın değildir.

Sen kitâb-ı kâinâtın zübde-i eczâsısın

Gül yüzün bir sûresi gonca-lebin âyâtıdır

“Sen kâinat kitabını oluşturan formaların özetisin. Gül yüzüne gelince; o bir suredir, gonca dudağın o surenin ayetlerinden, cümlelerinden biridir.” diyen Durak, tasavvuf tarihindeki yerini alan Hurufiliği hatırlatmaktadır.

Âtîf, 19. yüzyılın başında Birecik'te doğmuştur. Ölüm tarihi bilinmiyor ama elimizdeki iki gazeli biliniyor. İşte o gazellerden gayet rindane bir beyit:

Şair Nâbî Sempozyumu

Kûşe-i meyhânedede itmâm verirdim çileme

Zâir-i puthânenin izniyle içdim şerbeti

“Ben meyhane köşesinde çilemi tamamlardım. Ne çare ki puthane ziyaretçilerinin izniyle bu şerbeti içtim.”

Azmî, 1888-1914 arasında yaşamış, 26 yaşında ölmüş veya öldürülmüştür. **Bedri Alpay**'a göre mürettep bir Divanı vardır.

Vaslına can nakdi verdim yine bâzar uymadı

Etdiğim bîcâ imiş Azmî temennâlar benim

“Ona kavuşmanın bedelini canımla ödemeğe hazırdım ama anlaşılamadık. **Azmi**, o kadar yalvarmalar boşunaymış.”

İsmet 1827'de doğmuş, 1875'te Halep'te vefat etmiş. Bu bilgi **Bedri Alpay**'ın **Şanlıurfa Şairleri I** kitabından. Sakıbiye şiir ekolündendir. Naat, mersiye ve rübailer yazmıştır. Mürettep bir Divanı vardır. Ancak bu eser yayımlandıktan sonra elimize yeni bir belge geçti. Kim tarafından yazıldığı bilinmeyen bir tezkire taslağı. Biz bu belgeye Urfa'da neşetkâr denen değişik bir udu ustalıklı icra eden **Udçu Halil (Tuğcu)**'de ulaştık. Bu belgede **İsmet**'in 1848 (1264 H.)'de doğduğunu, tahsilini bitirdikten sonra Halep'e yerleştiğini, 30 yaşında yani 1878'de öldüğünü, birçok şiiri varsa da bir Divan teşkil edecek kadara çok olmadığını kaydetmektedir. Bu çelişkiyi belirttikten sonra onun bir mezar kitabesine yazdığı iki beyti söyleyelim:

Ecel peymânesin nûş etmeyen var mı bu âlemde

Gerek bâý ü gedâ ger merd ü zenden var ise göster

Köroğlu-zâde Ca'ferden kıyâs et dehrin hâli bu

Salâh ü züh'd ile olmuş iken âlemde nik-ahter

“Bu dünyada ölüm kadehinden içmeyen var mı? Zengin olsun dilenci olsun, kadın olsun erkek olsun birini bile gösteremezsin. İşte en tipik örnek: Koroğlu Cafer'dir. O, olgunluk ve dindarlığıyla bu alemin iyi bir yıldızıydı.”

Urfa'ya 19. yüzyılda Elbistan'dan gelmiş üç şair var. Biri **Lâmî**, biri **Fürûğî**, biri de **Tevfik Lâmi**. 1826 Elbistan doğumlu. 1888'de Urfa'da vefat ediyor. Derin bir ilim ve iyi bir ahlak sahibi. Urfa'da vaizlik yapıyor ve herkes onu '**Sarı Vaiz Hoca**' olarak biliyor. Sarı Vaiz Hoca yani **Lâmî**, bu ilmene ve dindarlığına rağmen ünlü şair **Bakî** gibi hiç dinî şiir yazmamış.

Gehi hattın gehi la'lin yazarken nakşın ey dilber

Sulandı hâmenin ağzı şu denlü kara kan geldi

derken oturaklı bir hüsn-i talil örneği veriyor.

Fürûğî ise 1877'de yine Elbistan'da doğmuş, 1880'de Urfa'ya gelmiş ailesi. Hemşehrisi **Lâmî** 1888'de vefat ettiğine göre muhtemelen onunla

karşılaşmış ve muhtemelen ondan ders almıştır. Ölüm tarihi bilinmemekle beraber 1923'te tamamladığı manzum bir hatim duası olduğuna göre ölüm tarihi bu tarihten sonra olmalıdır. Yakın tarihlere kadar Urfa'da özel günlerde minarelerde verilen selalarda okunan mütekerrir muhammes şeklindeki münacatı ünlüdür:

Esirem nefis elinde zevkim olmaz tâate yâ Rab
Yüzüm bir hayra dönsem döndürür ma'siyete yâ Rab
Varılmaz bu hacâletle huzûr-ı izzete yâ Rab
Şefâ'at-kânını gönder bu âsi ümmete yâ Rab
Bize "lâ-taknetu"dan müjde verdin rahmete yâ Rab

"Rabb'im! Nefsime esir olduğumdan huşuyla ibadet edemiyorum. Nefsim beni iyilikten uzak tutup kötülüğe yöneltiyor. Bu rezil nefisle senin huzuruna nasıl ve ne yüzle gelirim? Rabb' im! Sen bize 'Rahmetimden umut kesmeyin.' diyerek müjde verdin. Bu asi ümmete bir iyilik kapısı aç." Bunları söyleyen ve yerinerek, yüz sürerek yalvaran **Fürûğî**, ömrünü ilme, ibadete harcamış biri.

Tevfik de 1860 Elbistan doğumlu. 17 yaşında Urfa'ya ilim tahsiline gelmiş. Medresede okurken hemşehrisi **Lâmî**'den çok istifade etmiş. İlim tahsilinden sonra önce Urfa'da imamlık sonra da Halfeti ve Nizip'te çeşitli memuriyetlerde bulunmuş. 1907'de vefat etmiş. Şiirleri daha çok tevhid, münacat, naat gibi dinî şiirler. Bir de Mevlidi olduğu söyleniyor. Bütün bu ipuçları bir araya geldiğinde şöyle bir sonuca varıyoruz: Bu münacat, bağımsız bir şiir değildir. Yukarıda yazdığı söylenen Mevlidin münacat bölümüdür. Bilindiği gibi Mevlid mesnevi kafiyesiyle yazılır ve Mevlidin geleneksel biçiminde ilk bölüm münacattır. Münacatından nispeten sade olan bir kısmı alıntılıyoruz:

Şeş cihet olmaz sana yâ Rab mekân
Nisbet olmaz zâtına vakt ü zamân
Hem nekâyısdan münezzeh pâdişâh
Olduğun ma'lûmumuz bi-iştibâh
Cân ü dilden işbu resme i'tikât
Kütb olunmuş kalbimizde bi-müdâd

Birkaç satır önce Elbistan doğumlu bir **Lâmî**'den söz ettik. Bir **Lâmî** daha var: O da Birecikli **Lâmî**. Ünlü şair **Sakıb**'ın oğlu. Asıl adı **Mustafa**. Birecik'te doğmuş. Dedesinin adını almış. **Bedri Alpay** onun Birecik'te 1865'te doğduğunu söylüyor. Burada bir yanlışlık olsa gerektir. Çünkü şair **Sakıb**, bu tarihten çok önce Urfa'ya gelmiş ve **Köroğlu** ailesine damat olmuş, tek evlilik yapmış, kayınpederinin ziraî ve ticarî işleriyle uğraşmış ve Birecik'e zaman zaman ziyaret amacıyla uğramıştır. Yani **Birecik**'te bir evinin ve başka

Şair Nâbî Sempozyumu

bir eşinin olma ihtimali yoktur. Bize göre **Mustafa Lâmi** Urfa'da doğmuş ancak babasının tarikat işlerini yürütmek amacıyla bir şube açmak amacıyla Birecik'e yerleşmiştir. Birecik'te öldüğü ise kesindir. Dili oldukça ağırdır. Şiiri adeta bir **mülemmayı** andırır. Biliyoruz ki **mülemma** bir beytin her mısraının iki ayrı dille yazıldığı şiirlerdir. Elimizde bir gazeli var zaten:

Sakiyâ peymâne tut vallâhi zü'l-fadl'il azim

Mutribâ çal nağmeyi yeğfur leküm yevm'el-kıyâm

“Ey saki! Bize şarap ver. Ey çalgıcı sen de çal. Büyük fazilet sahibi Rabb'im, sizi kıyamet günü affedeceğim, müjdesi verdi.”

Şair **Sıdkî**, asıl adı **Müslüm**. Döneminde yaşayan Urfalıların “Müs Ağa”sı. 1850-1914 yılları arasında yaşamış.

Gülşen-i hüsnün içinde andelib-i zâr-veş

Oldu Sıdkî zâr-veş giryân ü nâlânın senin

“Senin güzellik bahçende ağlayan bülbül gibi **Sıdkî** da senin güzelliğinin karşısında ağlayıp inlemektedir.”

Kürküzade Osman. Mahlası **Remzi**. Metni bizde mevcut bir **Mevlidi**, basılmış **Vamık ü Azra** mesnevisi var. 1875'te doğmuş, 1924'te vefat etmiş. Kendi mezar kitabesini kendisi yazmıştır. Ziya Paşa'nın terakibi bendine nazire olarak yazdığı bir gazelde şöyle diyor:

Merdi-i sühandân hazer et nâdire-gû ol

Kesretle yanana berk-i şitâ hissi gerekdir

“Ey şair! Sözlerine dikkat et, ağzına geleni söylemekten çekin, seçkin sözler söyle. Çünkü sözün, her gün yanan insana kış gelmiş hissi vermelidir.”

Râşid, 1841'de doğmuş, 1912'de vefat etmiş. İyi bir âlim. Arapça ve Farsça'ya iyice hâkim. Aşıkane gazeller dışında değişik konuları da ele almış gazellerinde. Söz gelimi,

Deryâları döksem de yine eylemez itfâ

Dilde şerer-i hasret-i ahbâb-ı vatandır

“Gönülde memleket (ve) dostlarımın hasret kıvılcımları varken, bu yangını denizler bile söndüremez.” mısraları vatan ve arkadaş hasretini anlatır.

Urfa Divan şairleri arasında iki **Şükrî** var. Birincisi genç yaşta I. Dünya Savaşı'nda Erzurum cephesinde şehit olan **Şükrî**. Doğumu 1881, şehadeti 1915. Öldüğünde 34 yaşında. Şair **Hikmet**'in akrabası. Bir beytiyle yetinelim:

Hitâb-ı izzet-i bezm-i elesti çün edib ikrar

Hitâm-ı ömr-i rihletde yine meşhûdumuz birdir

“Biz verdiğimiz sözden dönmeyiz. Hz. Âdem (a.s) yaratıldığında kurulan ruhlar meclisinde (bezm-i eleste) mademki söz verdik, aynı sözü son nefesimizde de söyleriz.”

İkinci **Şükrî** 1891-1952 yılları arasında yaşamış. Hikmetli şiirleriyle selefi **Nâbî**'yi çağrıştırıyor. Bir Divanı olduğu söyleniyor ama bütün çabalarımıza rağmen o Divan'a ulaşamadık. Onun Urfa'da divan şiirine yatkın herkes tarafından bilinen mütekerrir müseddesi nasıl bir şair olduğunu gösterir.

En fesâd vaktinde dehrin hedef olduk kahrine
Câm-ı endûh-ı felek sundu boyandık zehrine
Birbirin ta' kib eder yokdur nihâyet cevrine
Köhne dünyânın erişdik biz nihâyet vaktine
Vere kuvvet Hazreti Bâri bu hâlet sabrına
Kaldı himmet merhamet iki cihânın fahrine

“Biz, dünyanın en kötü zamanında en büyük kötülüklerine hedef olduk. Sıkıntı kadehini bize felek içirdi ve o kadehle biz zehirlendik. Sıkıntılar birbirini izliyor ve bize hiç fırsat bırakmıyor. Biz. Yaşlı dünyanın en son zamanına eriştik. Allah bize kuvvet verirse bu duruma sabredebiliriz. Tek ümit iki dünyanın övücü Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bize yardımına ve merhametine kaldı.”

Derviş Fenâyî 1850'de geldiği bu dünyada sessiz sedasız yaşamış. Ölüm tarihi bile belli değil. Elimizde onun sadece **Nâbî**'nin Urfa'yı öven ünlü “**Bilâd-ı hayr-i halkillâh...**” ile başlayan “...bu” redifli gazeline yaptığı tesdis (altılama) var:

Buna her kimse kim baksa ihânetle hıyânetle
Söyünmez âteşi şeb rûz yanar nâr-ı harâretle
Muhâfızdır İmam Bakır amânâtı siyânetle
Hayât-ı Şeyh-i Harrânî yeter himmet kerâmetle
“Bu mevlid-i Halilullâh nazar-gâh-ı Hüdâdır bu
Halile âteşi berden selâm eden Ruhâdır bu”

Dönemine göre o kadar sade ki sadeleştirmeye bile gerek yok. Bilmeyenler için sadece “siyanet” var. O da “koruma” anlamında.

Mahlası **Gani**. Asıl adı **Nüzhet**. 1880'de doğmuş. Hukuk tahsili yapmış. En son Gemlik Kaymakamlığı görevindeyken vefat etmiş. Vefat tarihi bilinmiyor. Kaymakamlık arşivinden veya İçişleri Bakanlığı arşivlerinden öğrenilebilir ölüm tarihi. **Admî**'nin “kalmaz” redifli müseddesine nazire olarak yazdığı gazelin ilk iki beyti şöyle:

Bülbül bu tarab-hânedede vuslat sana kalmaz
Bu bâğ-ı muhabetde şetâret sana kalmaz

Yaprak dökülür fasl-ı bahâran geçer elbet
Güllerle teâtî-i meserret sana kalmaz

Şair Nâbî Sempozyumu

Şair **İsmet**'in amcası oğlu **Fâtih**, 1870 doğumlu. Onun da ölüm yılı belli değil. Tahmisleri daha çok. Elimizde bir gazeli var. O da galiba **Ziya Paşa**'nın terki-i bendine nazire. İşte o nazireden birkaç mısra:

Vatandan bahseder ancak vatan aşkı nedir bilmez
Atar kokmuş lügatlerden ki fikrince ferâsetden

Kafa bir kış kabağından mürekkebdir beyin salça
Kurar söyler hevâiden prensipler garâbetden

Hâlid, 1845-1915 yılları arasında yaşamış. Kadirî tarikatına intisap etmiştir. Gazelleri nispeten sade, akıcı ve çarpıcıdır,
Sabır yok zühd ü takvâ yok tevekkül yok tahammül yok
Temekkün yok tekevün yok temenni yok kanâat yok

Ne malım var ne mülküm var ne cerrârlıkda fikrim var
Haram-horlukda dahi Hamdüillâh kim cesâret yok
Gerek **Fâtih** gerekse **Hâlid**'in aşk ve şarap şiiri olan gazelde bu değişik konuları işlemeleri Tanzimat I. dönem şairlerinden etkilenmiş olmalarına bağlanabilir.

Hıfzî, 1932'de ölmüş. Doğum yılı belli değil. Ölünceye kadar Ulu Cami imamlığı yapmış. Hem hafız hem de hafız hocası. Gözleri ileri derecede bozuk. Bunu şu dörtlülle anlatıyor:

Tıfl iken tir-i kazâya hedef oldu basarım
Sinn-i rüşde ereli türlü nedâmet çekerim
Görmüyor didemiz amma ki biliriz nihânı
Kalbimiz göz gördürür genc-i meâni biliriz

“Çocukken kader elimden gözlerimi aldı. Olgunluk yaşıma geldiğimde zaman zaman pişmanlık duydum. Gerçi gözüm iyi görmüyor ama biz gizliyi biliriz. Kalp gözüyle manâlar hazinesini hissederiz.”

Şevket, 1861'de doğmuş. İyi bir tahsil görmüş. Yazdığı mülemmalardan anladığımız göre Arapça ve Farsçayı iyi biliyor. Gerek Urfalı gerekse diğer Osmanlı şairlerini de iyi biliyor. Bunu da yazdığı nazirelerden ve yaptığı tahmislerden anlıyoruz. Tek başına bir şiir ekolü. Ağabeyi **Hikmet**'in Sakıbiye şiir mahfiline tek başına karşı duruyor. Zaten kardeşiyle arası iyi değil. Miras meselesi yüzünden evini terk etmiş, tek başına yaşamış. Hasan Paşa şiir mahfilini kurmuş. Yanına aldığı **Sâmî** ve **Lutfî** ile karşı mahfille adeta savaşmış. Bana göre ilim bakımından değil ama şiir yeteneği bakımından **Nâbî** ayarında. Abartmadığını göstermek için bir aşıkâne gazelinden, bir de gazel biçiminde yazdığı hicviyesinden ikişer beyit örnek verelim. Bunlarda hem anlam hem de söyleyiş güzelliği var:

Küşâdı bend-i zülfün kuvve-i bâd-ı sabâdandır
Perişân olduğum her dem hayâl-i dil-rübâdandır

Beni dûr etme şâhım bir zaman güzâr-ı hüsnünden
Benim aşka giriftâr olduğum kâl ü belâdandır

“Ey sevgili saçının kıvrımlarının açılması sabah esen rüzgârın marifetidir. Perişanlığımın nedeni de gönül kapan sevgiliyi (seni) sürekli düşünmemdir. Ey pâdişâhım, beni güzelliğinin gül bahçesinden bir an bile uzak tutma. Çünkü benim aşka tutkunluğum (dün, bugün değil) Hz. Âdem (a.s.) yaratıldığında kurulan ruhlar, canlar meclisinden kalmadır.”

Bu zaman terk-i hayâ halka saâdet gibidir
Kesk-i ilm ile edeb aynı hamâkat gibidir

...

Mescid ü zâviyede şeyhler za'mınca kemâl
Mal-i evkâfı yemek kesb-i ticâret gibidir

“Bu zaman hayasızlık halkın mutluluğudur. İlim ve edebiyatla uğraşmak da ahmaklığın ta kendisidir. Mescitlerde ve zaviyelerde şeyhlerin yaptıkları ticaret de vakıf mallarını yemekten ibarettir.”

Melâmimesrep bir şair olan Şevket, 1917 yazında sabah namazına gidenler onu Dergâh Camii'nin bahçesinde ölü bulmuşlar.

Vefik, 1860'ta İstanbul'da doğmuş, 1882'de babasının memur olarak atandığı Halfeti'ye gelmiş. Babası 1886'da emekli olunca ailece Urfa'ya yerleşmişler. Zaten İstanbul'da iyi bir eğitim aldığı belli. Kendisi Urfa'da çeşitli memuriyetlerde bulunmuş. İyi bir usta, hüsn-i hatt ustası. Bu konuda Urfa'da çoğu insana meşk vermiş. Ölüm tarihi belli değil. Mezarı büyük bir ihtimalle istimplâk edilen mezarlar arasında. Yoksa onun gibi bir yazı ustasının mezarı mutlaka olmalıydı. Ancak 1923'te emekli olduğuna göre ölümü bu tarihten sonra olmalıdır. Urfalı gazelhanların çoğunun repertuarında bulunan mütekerrir müseddesinden bir bent:

Sineye tir-i kazâ çekmededir şerhâ-yı gam
Sallanıp mihr-i ecel karşıda durmuş muhkem
Almadan kâkı yazık kim görünce râh-ı adem
Yetiş imdâda gel artık yetiş ey İsî-dem
Ben kusur eylemedim merhem-i dil yâresine
Belki takdir-i Hüdâ böyle imiş çâresi ne

“Vücudumuza kaza okları gam yaraları açıyor. Ölüm kararı karşımızda sapaşağlam duruyor. Bu dünyadan muradını alamayan insan, yokluk yoluna yürüyor. Ey ölüleri dirilten İsa (a.s.) imdadımıza gel. Gönlümüm yarasını

Şair Nâbî Sempozyumu

tedavi ederken herhangi bir hata yapmadım. Gerçi Allah'ın takdiri böyle olduğu için ölüme çare de yoktur.”

1832'de doğup 1878'de bulaşıcı bir hastalıktan ölen **Mihri**. Hem iyi bir hafız hem de iyi bir kâtip.

Andelib-i bâğ-ı hüzn oldunsa Mihri sen hele

Minnet etmem bir gül-i dünyâ için her hâre ben

“Ey **Mihri**! Sen hüzün bağının bülbülü olduysan (herkes bilsin ki) ben bir dünya gülü için her dikene minnet etmem.”

Ma'rûfi, bir başka Bektaşî şair. 1832 doğumlu. Ölüm yılı belli değil, Bektaşî edebiyatının nazım biçimi olan bir **nefes** var, heceyle yazılmış. Ama elimizde olan bir gazeli ve bir tahmisi ehl-i sünnet akidesine bağlı:

Serây-ı sadrımın sultânı envâr-ı Muhammeddir

Dil-i virânemin üstâdı mi'mârı Muhammeddir

...

Meded bu nefsi emmâre beni gark eyledi nâre

Nice varam o cebbâre dahilem yâ Resulullâh

“Sinemin sarayı olan kalbimin nuru peygamberim Muhammed'dir. Harap gönlümü tamir edecek üstat ve mimar da peygamberim Muhammed'dir.”

“Eyvah bu kötü nefsim beni ateşlerde yakıyor. Ya Resulullah! Kendimi sana teslim ediyorum. Yoksa Cebbar olan Allah'ın huzuruna ben nasıl bu kadar günahla varırım?”

Hayatı hakkında hiçbir şey bilmediğimiz ama hiç de küçümsemeyeceğimiz bir şairdir **Kâmil**. Hatta bir iddiaya göre bazı şiirleri bazıları tarafından çalınmış. Sahipsizlik böyle bir şey. Baksanıza şu şarkı formunda yazdığı bu şiirin gücüne:

Kurulsa bem-i mey bir hûb sâki şive-kâr olsa

Bezense meclisimiz bir de mürğ-i zâr olsa

Ruh-ı dilberde manzûm-ı hal-i Hindû âşikâr olsa

Bu girdâb-ı belâdan çıkmağa bir de rûz-gâr olsa

“ İçki meclisi kurulsa, nazı güzel, kendi güzel bir saki bize hizmet etse. Meclisimizin sofrası süslense, ağlayan bir bülbül (çalıcı takımı) olsa. Sevgili yüzünü açtığına yanağına adeta kondurulmuş siyah beni görsek. Ama (her şeyden önce) bu dünya dertlerinin girdabından bizi kurtaracak bir rüzgar esse ve bize biraz istek gelse.”

Hayri, elimizde mütekerrir müseddes biçiminde yazılmış bir muharremiyesi olan bir şair. Urfa'da ud ustası olan **Udçu Halil(Tuğcu)**'in repertuar defterinde yer alan bir şiirinden tanıdığımız **Hayri**.

Öpmeğe kıymaz iken Peygamber-i âhir zamân

Şimdi al kan içredir ol nâzenin cism ü cân

Başî mızraklarda gitmekte Yezid'e armağan

Zülfekar-ı âl-i süvâr-ı Düldül ile el amân
Gel yetiş ey Murtezâ oğlun Hüseyin'in dâdına
Can tahammül mü eder ma'sumların feryâdına

"Bu suçsuzların feryadına kimse dayanamaz. Ahir zaman Peygamberinin öpmeğe kıyamadığı canlar, kızıl kanlara bulanmıştır. Başu mızrağa geçirilmiş ve Yezid'e armağan götürölmektedir. Düldül'ün şanlı binicisi, Zülfikar kılıcının sahibi olan ey Murteza! Oğlun Hüseyin'in yardımına gel."

Kâmî, 1860'ta doğmuş, varlıklı bir ailenin çocuğudur. Ölüm yılı 1932. 1917'de emekli olmuş. Özbay ailesindedir. Bedri Alpay'a göre Fransız işgalinde evi Fransızlar tarafından kullanıldığından mürettep Divanı kaybolmuştur ve elimizdeki birkaç şiiri bu tarihten sonra kaleme aldığı şiirlerdir.

Yazıp bu ser-güzeştin bir kitâb et ehl-i uşşâka
Okunsun mekteb-i aşk içre var mı sun'-ı tahririn

"Yazma yeteneğın varsa bu maceranı kitap haline getir ki aşk mektebinin öğrencileri tarafından bu kitap okunsun."

Saffet, diğeri adıyla **Şeyh Saffet**. Asıl adıyla **Mustafa Kemaleddin**. El-Ezher mezunu. 1866'da doğmuş, 1950'de ölmüş. 1908'den başlayarak birkaç kez Urfa milletvekilliği yapmış. Hilafetin kaldırılması için fetva vermiş. Gazelleri var:

Vücûd-ı mutlakın feyz-i mukaddes sahne-gâhında
Serâpa âdem ü âlem mücesssem bir temessüldür

"Gerçek varlık sahibinin kutsal bereketini taşıyan bu dünya denen sahnede, insan ve varlıklar alemi baştan sona somut örneklerdir."

Rahmî, 1875-1930 yılları arasında yaşamış. Tam bir âlim. Arapçayı, Farsçayı, fıkhi, tefsiri, hadisi, tasavvufu, fesahati, belagati yutmuştur. Hem aruzla hem heceyle şiir yazmıştır.

Ey gül-i bâğ-ı Ruha mahbûb-ı erbâb-ı niyâz
Gamzen adam öldürür kurbânın olam etme nâz
Şive-i reftârına tâkat getirmez gönlümüz

Sen hakikat dilberisin gerçi ben âşık mecaz

"**Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün**" vezniyle yazdığı bir kıtasını örnek vermek yeterlidir. Rahmî'nin şiiri için. "Ey Urfa bağının gülü! Sen sana yakaranların sevgilisisin. Naz etme bize. Senin gamzen canımızı yakar. Gönlümüz o nazlı yürüyüşüne dayanamaz. Sen gerçek bir güzelken ben ise ne yazık ki mecaz aşığım."

Daha önce sözünü ettiğimiz **Muhibbî**'yi unutmayalım. **Abdurrahman Muhibbî**. 1854'te doğmuş, 1906'da Hicaz dönüşü Şam'da vefat etmiş. İlim sahibi bir insan. Elimizde sadece iki tahmisi var. Urfa Mutasarrıfı **Celâl Paşa**'nın bir gazeline yaptığı tahmisten bir bend:

Şair Nâbî Sempozyumu

Girândır bâr-ı minnet ölmeğin yeğdir kabûl etme
Hızır sunsa hayâtı semm-i katildir kabûl etme
Hekim-i hâzıkı bilsen de Lokmandır kabûl etme
Görürsün imtihân bir cân için can ver kabûl etme
Cihânın feyz-i enfâsı Mesih ü Meryeminden geç

“Minnet ağır bir yükür. Ölüm minnetle yaşamaktan iyidir. Kimsenin minnetini kabul etme. Hz. Hızır bile sana bir hayat sunsa onu da kabul etme. Çünkü o hayat da öldürücü bir zehirdir. Eli şifa veren en iyi doktoru da Hz. Lokman olarak kabul etme. Büyük imtihanda başarılı olmak istiyorsan yaşamak için sana can bile verseler onu da kabul etme. Dünya hayatından da Mesih’ten de, Meryem’den de vazgeç.”

Bir başka Birecik doğumlu şair **Nâmık**’tır. Halep’te idadiyi bitirmiş, önce mühen-dishanede okumuş, daha sonra oradan ayrılarak o zaman çok moda olan Dâr’ül Muâllimat’a geçmiş, orayı bitirdikten sonra Maarif Nezareti emrinde çalışmış, yine **Bedri Alpay**’ın ifadesiyle 1915’te Kerkük’te tifüsten vefat etmiştir. Arkasında ilmî, edebî, dinî, ahlâkî 32 eser bırakmıştır. Ancak hemen şunu da teslim etmek gerekir ki onun şiirleri aruzla yazılmakla beraber Divan şiiri değildir. Yazdığı şiirler, biçimiyle, diliyle, konusuyla birer Servet-i Fünûn şiiridir.

Fezâda fevk-i serimde cıvıldaayan kuşlar
Uçar giderler uzaklarda âşiyânlar
Peri-i nâr-ı ziyâ çehre-i zemini öper
Saçar itra-yı nüzhet gülümseyen şu dere

Urfa’daki Divan şiirinin 19. yüzyıl sonu en büyük temsilcilerinden biri de **Lutfî**’dir. İlk ve orta tahsilinden sonra askerlik mesleğini seçmiş, daha sonra sivil memuriyetlerde bulunmuştur. İyi derecede Arapça ve Farsça bilir. Peygamberimize hitaben yazdığı bir müstezatı vardır ki birçok divan şairini kıskançlıktan çatlatır. O güzel müstezatın ilk beyti şöyledir:

Ey zübde-i pâkize-i envâr-ı celâlet
Sultân-ı risâlet
Hâk etdi bizi çille-i tarik-i sefâlet
Envâ’-ı hacâlet

“Ey nebiler sultanı! Ey celâl sahibi Allah’ın nurlarının özeti! Her türlü rezalet ve yoksulluk yolunun çilesi bizi toprak (gibi ayaklar altına) serdi.”

Usta şair **Şevket**’in şiirde izlerini sürdüren bir şairdir **Kıratoğlu Emin**. 1884-1941 yılları arasında yaşamıştır. Kaside, gazel, murabba, muhammes, tahmis muamma, tarih, kıta, müfred, terki-i bend yazmıştır.

Muharremiyeleri de vardır. Dili bazen sade, bazen ağırdır. 1909 (1325 H.) senesi için yazdığı **Kar Destanı** ünlüdür ve bu destan heceyle yazılmıştır. **Bedri Alpay**'a göre 203 beyitlik bir **Mevlidi**, peygamberimizin ölümünü anlatan 613 beyitlik **Firakiye**'si vardır.

Kûy-ı dil-ârâda gel bâd-ı sabâ kıl seferi
Dolanıp Hind ü Yemeni Şam Haleb bahr ü beri
Lutf edip bizlere ver nerdeyse yârin haberi
Âh kim gurbet elinde derd ile devrân ederim
Yine ol şâh-ı cihandan haberim yok haberim

Mısralarını ihtiva eden mütekerrir müseddesi onun şairliğine bir kriter olsa gerektir. “Ey sabah rüzgârı! Sevgilinin semtine uğra. Hindistan’ı, Yemen’i, Şam’ı, Haleb’i, bütün denizleri ve bütün kıtaları dolaş. Sevgili neredeyse bul ve onun haberini bize ulaştır. Çünkü ben gurbet ellerdeyim ve dertli dertli dolaşıyorum, o dünya güzelinden bir türlü haber alamıyorum.”

Daha önce **Kürkçü-zâde Hilmî** diye bir şairden söz etmiştik. Ama bir **Hilmî** daha var. Urfa’da iyi bir tahsil hayatı geçirmiş ve hafız olmuştur. 23 yaşındayken 1904’te İstanbul’a gitmiş, o yıl girdiği Dar’ül-muallimat’ı bitirmiş, önemli devlet görevlerinde bulunmuştur. Bana göre Urfa’nın yedi büyük Divan şairinden biridir. **Ziya Paşa**’ya nazire olsun diye yazdığı terci-i bend onun neden büyük şair olduğunu açıklar:

Ben gerçi hayâtımda henüz taze civânım
Ammâ ki sühan gevherine ma’den-i kânım

Her mürde dili zinde eder feyz-i kelâmım
Fahr ile desem çok mu ki İsâ-yı zamânım

Her muzlem olan kalbi münevver ederim ben
Erbâb-ı dile meş’ale-yi şu’le-feşânım

Sen sanma bakıp hey’etime sûfi ve molla
Hâşa bana bu âlemde ne înim ne de ânım

Ben şâ’ir-i rengin-sühân-ı tâze beyânım
Ben mâil-i dil-dâde-i hurşid-i şânım

“Ben henüz genç bir şairim ama güzel sözün kaynağım, madeniyim. Sözlerim ölüleri bile diriltecek cinsten olduğundan ‘Ben zamanın Hz. İsa (a. S.)’sıyım’ desem haddimi aşmış olur muyum? Her karanlık kalbi aydınlatan

Şair Nâbî Sempozyumu

sözlerimle halden anlayanın kalbine ışık saçan bir meşaleyim. Ey dindar kişiler benim görünüşüme aldanmayın. Ben sizin bildiklerinizden değilim. Ben söylenmemiş renkli sözleri söyleyen bir şairim. Şanlı güneşin ışıklarına yüz dönmüşüm.”

Firakî de 19. yüzyıl şairlerinden. Kullandığı mazmunlardan ve dilden 19. yüzyıl Urfalı divan şairlerine yakınlığı hissedildiğinden onu da bu yüzyıla dahil ediyoruz. Dilinde derin bir lirizm var. Mütekerrir müsebbasından bir bent:

Yeridir serseri gezsem ne yârim ne diyârım var
Ne gönlüm gibi derdim var ne de pür-gam-güsârım var
Ne yerlerde hevâ-yı zülf-i yâr ile karârım var
Şifâ-yı hâtırım yok gâib ile inkisârım var
Ne künc-i gamda hâlim yanmağa bir yâr-ı ârim var
Ne elde tâkatım sabrım ne dilde ihtiyârım var
Garib ellerde kaldım ayrı düşdüm hânümânımdan

“Ne sevdiğim, ne mekânım, ne gönlümün kaldıracağı kertede bir derdim, ne bütün kederlerimi giderecek bir sevgilim, ne de halden anlayacak bir sevgilide kararım var. Gönlümü tamir edebilecek kişiye henüz rastlamış değilim. Barışıklığım yok, kederli köşemde sabırla beklemeye halim yok, yanmaya degecek bir sevgilim de yok. Özgürce hareket edemiyorum. Gücüm de kalmadı. Evimden ayrı düşerek gurbet ellerde kaldım.”

Bikeszâde Şevki Efendi, şiirlerinde hem **Şevkî** hem de **Hulûsî** mahlaslarını kullanmış. 1879 Urfa doğumlu. Şiirleri münacat ve naat gibi dinî şiirler. 19. yüzyılın Urfa evliyasından Kadirî şeyhi **Dede Osman**'a yazdığı gazel formunda bir methiyesinden bir beyit:

Zâhir ü bâtın yanında bir kuneydil içredir
Ana alemdir demâdem Seyyid-i Osman Dede

Sade bir gazel. Sadece yeni kuşaklar için “kuneydil” sözcüğünün anlamını “kandilcik” olarak verelim. Daha önce de sözünü ettiğim gibi kaside olarak yazılması gereken methiye gazel olarak yazılmış. Urfalı şair **Hilmî**'ye daha önce değindik.Yazdığı terci-i bendden örnek verdik. Urfa'da yine 19. yüzyılda yaşamış bir **Hilmî** daha var. **Hilmî** mahlası. Asıl adı **Bakır**. O zamanlar Urfalının dilindeki adı **Gamsız Bakır**. Ne kadar gamsız ve şen olduğu hem adından hem şiirinden belli:

Dûrdan hasret ile rûyına mahzûn bakarız
Âteş-i gamla dilâ lâhza-be-lâhza yakarız

Yeter et cevri ni ey mâh bilirsin billâh
Bir seher bağına Mençester-i âhı çakarız

“Ey sevgili! Uzaktan uzağa hasretle yüzüne üzgün üzgün bakar ve bu ateşle zaman zaman yanıp yakılırız. Ey ay yüzlü güzel! Bize yaptığın eziyete bir son ver. (Sabrımızı taşıрма.) Vallahi bir seher vakti senin bağrına ahımızın tabancasını boşaltırız.”

Asıl adı **Durak**. Şiirinde **Hâdî** mahlasını kullanıyor. 1893'te Urfa'da doğmuş. Varlıklı bir ailenin çocuğu. Tahsilini İstanbul'da sürdürmüş. Askerî Tıbbiye'yi bitirmiş. Cepheye gönderilmiş. 1 Temmuz 1916'da şehit olmuş. Onun hakkındaki bu bilgileri **Bedri Alpay**'dan alıyoruz. **Bedri Alpay**'ın **Şanlıurfa Şairleri I** kitabında yer alan felsefi içerikli bir gazelin den bir beyit alıyoruz:

Ben kahriyle zebûn etdi sipihrin sitemi

O kadar ki bilemem fark-ı vücûd ü ademi

“Dünya bana kötülükleriyle o kadar eziyet etti ki artık ne varlığın ne yokluğun farkını bilmiyorum.”

1884 doğumlu **Hâmî** de genç yaşta ölenlerden. Hukuk tahsili yaptığı İstanbul'dan hastalanarak dönmüş ve 1908 (1324 H.)'de ölmüş. Sözünü sık sık ettiğimiz **Bedri Alpay**'ın akrabası. Halini anlatan bir muhammes de yazmış. Bu muhammese bakarak onun veremden öldüğünü söyleyebiliriz. O muhammesten bir bend:

Kendi hâlimde iken derd ü elemden bi-bâk

Gam-ı eyyâma sürûdu edemezken idrâk

Bülbül-i şûride-veş oldu bu gönlüm gam-nâk

Gül-i pejmürde gibi oldu bu sinem dahi çâk

Muktezâ-yı kaderimdir kime bühtân edeyim

“Dertten, tasadan korkmadan kendi halimde yaşarken, iyi ve kötü günü birbirinden ayıramaz bir çağımdayken gönlüm, deli bir bülbül gibi gamla doldu. Solan bir gül gibi gönlüm parçalandı. Bu konuda kimseyi suçlamaya hakkım yoktur. Kaderim böyle gerektirdi. Ben kaderimi yaşıyorum.”

Urfa'nın yedi büyük divan şairinden biri de **Refet**'tir. Siverek doğumludur. 1880'de doğmuş, 1942'de ölmüştür. Sık sık Urfa'ya gelen ve şiir mahfillerine misafir olan bir kişidir. Bir müddet Urfa'da ikamet ettiği de biliniyor. **Refet**, rindâne gazelleriyle tanınıyor. Aruzun mütekerrir vezinlerini kullandığı için Urfa'da gazelhanlık geleneği içinde çokça gazeli gazelhanlar tarafından okunmuştur, okunmaktadır. Bunda dilinin fazla ağır olmamasının da etkisi vardır. Çoğu Divan şairinin tanzirine uğramış **Şeyh Galip**'in ünlü “ateş” redifli gazelini o da tanzir etmiştir. **Şeyh Galip**'le değil, diğer nazireci şairlerle karşılaştırma imkânı doğsun diyerek o nazireden bir beyit verelim:

Nesim âteş çıkardı gonca-i çeşm-i ümidimden

Bırakdı gülşen-i âmâlîme berk-i bahar âteş

Şair Nâbî Sempozyumu

“Sabah rüzgârı, ümit gözümün goncasından yanmayan ateşi etkileyen körük misali ateş çıkardı. Baharın yeşil yaprakları (bile) emellerimin gül bahçesine ateş bıraktı.”

Şahab, bir başka Siverekli şair. 1889’da Siverek’te doğuyor. Urfa’da bazı memuriyetlerde bulunuyor. Tedavi için gittiği Diyarbakır’da 1932’de vefat ediyor.

İştîyâk ü hasretinle olmuşuz hayrân ü mest

Destimizde var oku kuvvetli hüccet ey peri

“Özleminle, sana duyduğumuz istekle sana hayranız ve kendimizden geçmişiz. Elimizdeki sana ait olan “ok” bunun en güzel delilidir. (Elimizdeki belgeyle bu kesindir. Bunu oku.)” Burada güzel bir tevriye örneğidir “oku”. Hem “ok” anlamında hem de “oku” anlamında.

Nurî, 1875’te doğmuş, 1946’da ölmüş. Uzun süre adliyede çalışmış.

Âyineye bak dikkat ile gör hele kendin

Sakiler içinde acaba var mı menendin

Şâne takarak perçeme gîsû-yı kemendin

Olmuş hep esir-i dâm-ı zülf-i mûyuna bendin

Üftâdelerin katline fermân edeceksin

...

Sen Urfa’yı başdan başa kan edeceksin

“Kendini görmek için aynaya dikkatle bak. Sakiler içinde benzerinin olmadığını göreceksin. Saçının perçeminin kıvrımına tarak takınca herkes bu görüntüye çarpılmış, esir olmuş. Bu gidişle senin hayranlarının ölümüne sen ferman buyurmuş oluyorsun.”

Hamdî, Birecikli bir başka şair. 1878 doğumlu. Gözleri aşırı derecede bozuk olduğundan I. Dünya Savaşı’na gönderilmemiş. Birecik’te uzun yıllar müezzinlik yapmış. Ölüm yılı belli değil. Bir gazelinin matla beytiyle şairliğine ışık tutmuş olalım:

Kef-i digerde şevk-i âşıkın rahmânıdır hüsnün

Hulûs-ı ehl-i aşkın gerdiş-i mizânıdır hüsnün

“Ey sevgili! Güzelliğin bir taraftan aşıkların heveslerine merhamet dağıtırken, diğer taraftan güzelliğin aşıkların içtenliğine (kıyamet günü kuracağın) mizana bir dönüştür.” diyerek Allah’ın kulun içtenliği şartıyla kıyamet günü ‘rahim’ sıfatıyla affediciliğine vurgu yapıyor. Buram buram tasavvuf.

1888'de Birecik'te doğdu. Urfa dahilinde birçok memuriyetlerde bulundu. Bir rivayete göre Bahâî bir aileden geliyor. 1963'te Ankara'da öldü. Asıl adı **Abdülkadir (Diriöz)**, mahlası ise **Lâzib**.

Gerçi Lâzib sözlerin takdime şâyân değil

Yâdigâr eyler bu nazmı âsitân-ı hikmete

"Gerçi Lâzib, bu şiirin okumaya yazmaya değmez ama hikmet sarayına hediye olarak bu şiiri yazıyorum."

Tespit edebildiğimiz 19. yüzyıl Urfalı Divan şairleri bu kadar. Bildiğim kadarıyla Urfa'da bu işin meraklısı çok. Bu meraklılar bencillikten kurtulur de keselerini açarlarsa daha birçok şairin gün yüzüne çıkacağından eminim. Söz gelimi **Bedri Alpay**'ın **Şanlıurfa Şairleri I** kitabını basıma hazırlarken o koleksiyonda 83 şair vardı. O kitapta olmayan 30 kadar şair daha tespit ettim ve **Bedri Alpay**'ın rızasıyla onları da kitaba ekledim. Daha sonra değerli bilim adamı **Prof. Dr. Mustafa İsen**, tezkirelerde adı geçen ama çalışmamızda yer almayan 5 şairden söz etti. O günden sonra benim özel olan bir ifadeyle "repertuar defteri" dediğim kaynaklarda 13 şaire daha rastladım. Bu çalışmaların süreceğine ve bu sayının artacağına inancım tamdır.

20. yüzyıldaki şairlere gelince bu şairlerin Divan şiiri geleneğini sürdürmekten ziyade aruzla şiir yazma heveslerini görüyoruz. **Mahmut Şevket Akkaya, Hulusi Kılıçarslan, Mahmut Yaşar Uğur, Kemal Edip Kürkcüoğlu, Refet Tanışık. Bedri Alpay** bunlardan birkaçıdır.

Bu tespitten sonra 20. yüzyılda Divan şiiri yazmış isimlere gelelim:

Rıfî 1901'de dünyaya gelmiş. Karaçizmeli ailesine mensuptur. Özel öğrenim görmüş, 1953 'te vefat etmiştir.

Dilde hicran münbais şâirlik isti'dâdına

Hep muhabbetdir sebep efgan ile feryâdına

Matlı gazeli 30-40 adet civarındaki şiirinden bir örnektir. Dili nispeten sadedir. Bu beyitte "münbais" kelimesi "engel" anlamındadır.

Edib (Abdullah) 1901'de doğmuş, 1976'da vefat etmiştir. Hem şairdir hem de açtığı kitapçı dükkânıyla Urfa'da kültür hayatını etkilemiş, bazı Urfalı ediplerin kitaplarının basılmasına aracılık etmiştir. Hikmetâميز şiirleri vardır:

Tâkatım var mı benim seyretmeğe çeşmânını

İzz ü nâz ile bana süzdürme Allâh aşkına

"Allah için naz ederek, kıymete bindirerek gözlerini süzme. Çünkü onları seyretmeye benim gücüm yetmez."

Şair Nâbî Sempozyumu

Hulûsî (Kılıçarslan)1907’de doğdu. 1978’de vefat etti. Her türde ve her konuda şiir yazmış. Hem aruzu hem heceyi kullanmış. Şiirlerinin tamamını ele geçiremedik. **Urfa Kurtuluş Marşı**’nın güftesi onundur. Dili sade ve akıcıdır. Kulağa ve akla hoş gelir.

Yazarsan sûret-i hâlim esir-i derd ü sevdâ yaz
Gam-ı eyyâmla ahvâlîm çözülmaz bir muamma yaz

Gönül azgın beyinsiz baş kem olmaz tırnağından taş
Ne bir rehber ne bir yoldaş gezerdi öyle tenhâ yaz

“Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün” vezniyle yazılmış bir gazel, hem de musammat bir gazel.

Buraya kadar 17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar Urfa’daki Divan şairlerine sadece bir resmi geçit yaptırmayı beceremediğimi sanıyorum.

Sonuçta Urfa 20. yüzyıla kadar bir vilayet değildir. Bir ilim merkezi değildir, bir kültür merkezi değildir. Bir ticaret ve zenginlik merkezi hiç değildir. Divan şiirini besleyen “caize” dediğimiz gerçeğin mahrumudur. Başkentten 1300 km uzaktır. İnce bir zevkin, derin bir hayalin, tarihin, dinin, tasavvufun, kültürün hamulesi olan Divan şiirine 130 şairin çıkması, Urfa’da Divan şiirinin yüzyıllarca yaşaması Urfa’nın talihi değil, Divan şiirinin talihidir. Peki Urfa şairleri bu alanda ne kadar yeterlidir, ne kadar başarılıdır. Bunun notunu bilim adamları verecektir. Ama her Urfalı Divan şairi en azından benim gözümde Hicaz’a gitmek isteyen bir karıncadır.

İnce zevk anlayışıyla, duyarlı gönlüyle, aklıyla, emeğiyle bu şiire gönül ve eser veren 130 şairi hürmet ve rahmetle anıyoruz.

Ruhları şad olsun.

NÂBÎ HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

Ekrem BEKTAŞ*

Üç asır önce bu topraklarda doğup büyüyen, yazdıkları eserlerle nâmını Osmanlı coğrafyasıyla birlikte dünyanın birçok bölgesinde de duyuran ve 297 yıl önce bu dünyadan ahiret yurduna göçüp giden Yusuf bin Abdullâh er-Ruhâvî ya da meşhur mahlasıyla Nâbî'yi rahmetle anar, hepimizi en derin saygılarımla selâmlıyorum.

Nâbî'nin klâsik Türk edebiyatının temsilcileri olan şairler arasındaki yerini ve önemini alanın siz değerli bilim adamlarına anlatmak ne haddimdir ne de gücüm yeter. Altı asır boyunca kendi kanunları içinde cereyan eden ve dünya klâsikleri arasında zirve sayılabilecek pek çok eser meydana getirilen klâsik edebiyatımızın kendine mahsus üslup geliştirebilmiş ilk on belki de ilk beş şairi arasındadır Urfalı Nâbî. Yine Nâbî, klâsik Türk edebiyatında tefekkür şiiri olarak bilinen hikemî tarz şiirin de en güçlü temsilcisidir.

Nâbî, klâsik Türk edebiyatının birçok türünde eser vermiş velut bir şairdir. Nâbî'nin gerek manzum gerekse mensur olarak kaleme aldığı eserlerin sayısı 10'dur. Bunlardan altısı manzum dördü de mensurdur. Nâbî'nin manzum eserlerinin başında Türkçe Divânı gelmektedir. Pekçok yazma ve basma nüshası bulunan *Divânı* üzerinde en yetkin ve tek çalışma Ali Fuat Bilkan tarafından hazırlanan ve yayımlanmış olan Doktora tezidir. Bilkan, *Nâbî Divânı'nı* neşrettikten sonra "*Nâbî Divânı'ndaki Küçük Mesneviler, Nâbî Divânı'nda Maddî Kültür Unsurları, Nâbî Divânı'nda Teşbih Unsuru Olarak Çiçekler ve Dinî ve Tasavvufî Yönünden Nâbî Divânı'nın Tahlili (gazeller bölümü)*" gibi konu ağırlıklı yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Meserret Diriöz tarafından hazırlanan *Eserlerine Göre Nâbî* adlı çalışma bir monografi olmasına rağmen kitabın kapağında *Nâbî Divânı* olarak yayımlanmış, ancak müellif kitabın önsözünde monografi olduğunu açıkça belirtmiştir. Şairin yazma ve basma eserlerine dayanılarak hazırlanan

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Şair Nâbî Sempozyumu

söz konusu çalışmanın sonundaki “Nâbî Divânı’ndan Seçmeler” başlığında da sadece 48 manzume yer almaktadır.

Nâbî'nin Fars diline vukufunu gösteren ikinci manzum eseri *Farsça Divânçesi*'dir. Fazla hacimli olmayan bu *Divânçe* üzerine M. Malik Bankır'ın, *Nâbî, Divânçe-i Gazeliyyât-ı Farisî* ve Nedim Şengül'ün *Nâbî'nin Farsça Şiirleri, (tahkikli metin)*” adıyla yayımlanmamış iki yüksek lisans çalışması dışında başka bir çalışma yoktur.

Nâbî'nin en fazla tanınan ve üzerinde çokça çalışılan üçüncü manzum eseri ise *Hayriyye* ya da *Hayrî-nâme* adlı ahlâkî ve didaktik mesnevisidir. Yüzün üzerinde nüshası bulunan *Hayriyye* üzerinde bugüne kadar hazırlanan en kapsamlı çalışma Mahmut Kaplan'ın Doktora tezi olarak hazırlayıp yayımladığı *Hayriye-i Nâbî (İnceleme-Metin)* adlı çalışmasıdır. Mahmut Kaplan'ın bu çalışması dışında İskender Pala da Nâbî'nin *Hayriye-nâmesi*'ni neşretmiştir. Yine 1956 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde İlhan Yılmaz Damacı tarafından *Hayriye-i Nabi* adıyla bitirme tezi olarak da hazırlanmıştır. Bunların dışında Ali Fuat Bilkan, *Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı* adıyla bir inceleme yayımlamıştır.

Nâbî'nin bir diğer manzum eseri de *Tercüme-i Hadis-i Erbâ'in*'dir. İranlı şair Abdurrahman Câmî (öl. 1492)'nin aynı adla eserinin tercümesinden ibarettir. 1686-87 yılında tercüme edilen Nâbî'nin bu eseri 1331/1912-3 yılında Necip Asım tarafından Milli Tetebbular Mecmuası'nda eski harflerle yayımlanmıştır. Daha sonra da Abdulkadir Karahan [1991:242-244], *Türk Edebiyatında Kırk Hadis* adlı çalışmasında Nâbî'nin bu eserini incelemiştir. Bu iki çalışmanın dışında bugüne kadar başka bir çalışma hazırlanmış değildir. Oysa en azından eserin içeriğiyle ilgili daha teferruatlı ve mukayeseye dayalı çalışmaların yapılması gerektiğini düşünüyoruz.

Nâbî'nin önemli manzum eserlerinden biri de *Hayrabâd* adındaki mesnevidir. Eserin konusu, İranlı şair Attâr'ın *İlâhi-nâme* adlı eserindeki bir hikâyeden alınmıştır. Hayradâd tercüme bir eser olmayıp gayet akıcı ve sürükleyici bir üslûpla kaleme alınmış macera romanı gibidir. Eser üzerinde, Sibel Ülger'in, *Nabî'nin Hayrabâd'ı (İnceleme-metin)*, adlı yayımlanmamış bir yüksek lisans çalışması dışında başka bir çalışma mevcut değildir.

Nâbî'nin son manzum eseri ise bir *Sur-nâme*'dir. IV. Mehmed'in 1675 yılında Edirne'de oğlu II. Mustafa ve III. Ahmed'in sünnetleri için düzenlediği törenleri konu alan Nâbî'nin bu eserinin tam ismi *Vakâyi'-i*

Hıtân-ı Şehzâdegân-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gazi dir. Tamamı 587 beyit ve şairin gençlik dönemine ait bu eseri Agâh Sırrı Levend 1944 yılında *Nâbî'nin Sur-nâme'si* adıyla yayımlamıştır.

Nâbî'nin yukarıda kısaca değindiğimiz manzum eserlerinin dışında dört mensur eser yazdığını ifade etmiştik. Bunlardan ilki *Fetih-nâme-i Kamanîçe*'dir. IV. Mehmed'in 1671 yılında Lehistan üzerine yaptığı sefere Musahib Mustafa Paşa'nın isteğiyle katılan Nâbî'nin kaleme aldığı bu eser üzerine Hüseyin Yüksel'in *Gazavatnameler ve Nabi'nin Fetih-name-i Kamanîçe Adlı Eserinin Metni*, isimli yüksek lisans tezi dışında başka bir çalışma yapılmış değildir. Eser 1281 tarihinde de eski harflerle yayımlanmıştır.

Şairin mensur eserleri arasında en meşhur ve üzerinde en fazla çalışma yapılan diğer bir eseri *Tuhfetü'l-Haremeyn*'dir. Nâbî'nin 1678 yılında hacca gidip döndükten beş yıl sonra (1683'te) kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Haremeyn*'i seyahat-nâme niteliğinde bir eserdir. Kendi türü içinde de edebî bir üslupla yazılmış önemli hac seyahat-nâmelerinden biridir. Nâbî'nin bu eseri araştırmacıların dikkatini çekmiş olacak ki tespitlerimize göre iki yüksek lisans, bir doktora ve bir de üniversite dışında bir araştırmacının çalışma konusu olmuştur. Eser üzerinde ilk yüksek lisans çalışması, *Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i (Dil incelemesi, transkripsiyonlu metin ve indeks)* adıyla Muhsin Kalkışım'a tarafından hazırlanmış olup yayımlanmamıştır. Daha sonra aynı eser, Selami Turan tarafından 1995 yılında "*Nâbî Tuhfetü'l-Haremeyn (inceleme-metin)*", adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma da yayımlanmamıştır. Bu iki yüksek lisans tezinden sonra eser, Menderes Çoşkun tarafından İngilizce olarak oldukça titiz ve büyük gayretlerle doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Aynı tezin bazı bölümleri genişletilerek Türkçe'ye çevrilmiş ve *Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nabi'nin Tuhfetü'l-haremeyn'i* adıyla yayımlanmıştır. Yukarıda kısmen değindiğimiz iki yüksek lisans ve doktora tezlerinin dışında, Urfalı emekli öğretmen ve araştırmacı Mahmut Karakaş tarafından da eserin matbu nüshası esas alınarak *Tuhfetü'l-Haremeyn (Hac Hatıraları)* adıyla yayımlanmıştır.

Malumunuz olduğu üzere, Nâbî'nin gayet ağdalı bir dille kaleme aldığı *Zey-i Siyer-i Veysî* adında bir mensur eseri vardır. Söz konusu eser, süslü Divân nesrinin tanınmış isimlerinden Veysî (öl. 1628)'nin kaleme aldığı

Şair Nâbî Sempozyumu

Siyer kitabının Bedir Savaşı'ndan Mekke'nin fethine kadar ki zeylinden ibarettir. [Kaplan 1995: 43; Karahan 1987: 49] Külfetli bir dille yazıldığı ve İslâm tarihiyle ilgili olduğu için sahanın araştırmacıları tarafından ihmal edilmiş kanaatindeyim. Nâbî'nin bu eseri üzerine hazırlanmış bir çalışmaya rastlayamadım. Eser 1248 yılında eski harflerle Bulak'ta basılmıştır.

Nâbî'nin dördüncü ve son mensur eseri ise mektuplarını içeren Münşeât'ıdır. Prof. Dr. Mahmut Kaplan [1995: 43-45]'in Nâbî'nin bu eseri için yıllar önce verdiği "*Mektuplar, Nâbî'nin hayatı kadar, dönemini de aydınlatabilecek belgeler niteliğindedir. Fakat münşeât bugüne kadar ciddi bir şekilde incelenmemiş ne eski ne de yeni harflerle baskısı yapılmıştır.*" hükmün değişmediğini belirtmekle yetiniyorum. Ancak Meserret Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî* adlı monografisinde yer yer şairin münşeâtına atıflar yapmaktadır.

Son zamanlarda şair, yazar, eser ya da bir konu hakkında hazırlanan bibliyografyalarda bir artış gözlenmektedir.¹ Bu oldukça sevinc verici bir durumdur. Çünkü bu bibliyografyalar bundan sonra hazırlanacak çalışmalar için kaynaklara ulaşma noktasında inanılmaz kolaylıklar sağlayacak ve aynı konuda birbirinin tekrarı olan çalışmaların hazırlanmasına imkân vermeyecektir.

¹ 1956 yılında Müjgan Cunbur tarafından hazırlanan *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, adlı çalışmasından sonra Milli Kütüphane tarafından hazırlanan Kaşgarlı Mahmut, Mevlana, Yahya Kemal Beyatlı, Nazım Hikmet Bibliyografyalarını sayabiliriz. Yine Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nin özel sayı olarak hazırlanan *Eski Türk Edebiyatı Tarihi I* ve II'deki birçok makale, konu ağırlıklı olarak alanla ilgili çalışmaları ve literatürü içermektedir. Örneğin C. II'de yer alan bazı çalışmalar şunlardır: Barış Karacasu, "Türk Edebiyatında Şehringizler", C. 5, S. 10, 2007, s. 259-313; Mücahit Kaçar, "Cümhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında "Belâgat" Çalışmaları", C. 5, S. 10, 2007, s. 315-330; Azmi Bilgin, "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", C. 5, S. 10, 2007, s. 331-352; Ahmet Kartal, "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî", C. 5, S. 10, 2007, s. 353-432; "Filiz Kılıç, Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri", C. 5, S. 10, 2007, s. 543-564; Betül Sinan, "Necâtî Bey ve Şeyh Gâlib Literatürü", C. 5, S. 10, 2007, s. 565-586; Berat Açıl, "Eski Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar", C. 5, S. 10, 2007, s. 587-596; Hanife Koncu, "Leylâ ve Mecnûn Bibliyografyası", C. 5, S. 10, 2007, s. 597-615; Hanife Koncu, "Yûsuf ve Züleyhâ Bibliyografyası", C. 5, S. 10, 2007, s. 617-630.

Bu düşünceden hareketle, Klâsik edebiyatımızda Nâbî gibi büyük bir şairin, gerek hayatı gerekse de eserleri üzerine yapılan bilimsel çalışmaları, makaleleri, bildirileri kısaca hakkında yazılıp çizilenleri bir arada görmek için bir bibliyografya hazırlamaya karar verdik. Bu güne kadar Nâbî'nin bibliyografyası hazırlanmış değildir. Daha da önemlisi Urfa gibi taşra bir şehirden Osmanlı payitahtına giderek belli bir çevre edinen, padişahların, paşaların ve en önemlisi şairlerin takdirini kazanan ve birçok türde birbirinden değerli eserler bırakan Nâbî ile ilgili bu güne kadar bilimsel bir organizasyon ne yazık ki düzenlenmiş değildir. Bu açıdan iki gündür devam eden Şair Nâbî Sempozyumu hem bir ilk, hem de Urfa'da düzenleniyor olması ayrı bir önemi haizdir diye düşünüyorum.

Nâbî ve eserleri üzerine bugüne kadar yayımlanmış kitap sayısını 28 olarak tespit ettik. Bu rakama biraz sonra değineceğim yayımlanmış doçentlik ve doktora tezleri de dâhildir. Yayımlanmış olan bu kitapları teker teker tanıtmak ya da burada incelemeye çalışmak niyetinde değilim. Ancak yayımlanmış doçentlik ve doktora tezleri hariç, Nâbî ile ilgili yayımlanmış olan eserlerin birçoğu ya birbirinin benzeri, ya da şairin hayatını, sanatını ve eserlerini içeren biyografi türü çalışmalardır. Yine metin neşri çalışmalarının dışında Prof. Dr. Mine Mengi'nin *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi*, Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan'ın, *Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı* ve Hüseyin Yorulmaz'ın *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü (Eski Şiirde Hikemiyat)* gibi konu ağırlıklı çalışmaların sayısı da fazla değildir.

Tespitlerimize göre Nâbî ve eserleri üzerine 2 doçentlik (birisi merhume Prof. Dr. Meserret Diriözün *Eserlerine Göre Nâbî*, diğeri de Prof. Dr. Mine Mengi hocamızın *Divân Şiirinde Hikemî Tarzın Temsilcisi Nâbî'* adlı çalışma), ikisi yurt dışında olmak üzere 5 doktora ve 13 yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Hazırlanan doçentlik ve doktora tezlerinin tümü yayımlanmıştır. Ancak –bildiğimiz kadarıyla- yüksek lisans tezlerinin hiçbiri bugüne değin yayımlanmamıştır. Oysa bin bir emekle hazırlanan ve genellikle konu ağırlıklı bu tezlerin bir an önce yayımlanması gerekir diye düşünüyorum. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Nâbî ile ilgili hazırlanmış lisans tezlerinin sayısı ise 11'dir.

Nâbî ve eserleriyle ilgili yazılmış makalelerin sayısı istenilen sayıda olmasa da kayda değerdir. Bizim ulaşabildiğimiz makale sayısının toplamı

Şair Nâbî Sempozyumu

şimdilik kaydıyla 92'dir. Bu makalelerden 15'inin birinci sıra ile Prof. Dr. A. Fuat Bilkan'a ait olduğunu belirtmem gerekir. Yine 7 makaleyle ikinci sırayı Prof. Dr. Menderes Çoşkun'a almaktadır. Tespitlerimize göre Nâbî ve eserleri üzerine değişik sempozyumlarda sunulan bildiri sayısı ise şimdilik 17'dir. Bu rakama iki gündür devam eden bu Sempozyumu'nda sunulan bildiriler dâhil değildir.

Yurtdışında özellikle de Halep'te Nâbî ile ilgili çalışmaların hazırlandığını tahmin etmekteydik. Ancak Halep Üniversitesi'nde bir yıl misafir öğretim üyesi olarak çalışan hocamız Prof. Dr. Mahmut Kaplan'ın ifadelerine göre Nâbî'nin Halep'te pek tanınmadığı bu yüzden Nâbî ve eserleri üzerine bilimsel çalışmaların bulunmadığı anlaşılmıştır.

Hazırladığımız çalışmayı, kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler, şeklinde tasnif ettik. Ancak Nâbî'nin eserlerinin matbu ve yazmalarını bunun dışında tuttuk. Çünkü henüz kütüphanelerdeki yazma eserlerimizin tamamının künyesi hazırlanmış değildir. Şairin matbu ve yazma eserleri hakkında küçük bir istatistiki bilgi vermek gerekirse İSAM'ın internet sahifesindeki "Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı'nda Nâbî yazılıp tuşlandığında muhtelif kütüphanelerde olmak üzere 400'ün üzerinde Nâbî'in yazma ya da matbu eseriyle karşılaşır. Malumunuz olduğu üzere bu sitede ülkemizin birçok kütüphanesinde bulunan yazmalar -Mesela Konya Bölge yazmaları, Ankara Üniversitesi DTCF Ktp yazmaları, bazı il ve ilçelerdeki kütüphanelerin yazmaları ve şahıs kitaplıkları- kayıtlı değildir. Bir de yurt dışında bulunan yazma ve matbu eserleri ilave edersek bu sayının ne kadar artacağını tahmin edebiliriz.

Sonuç

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve Klâsik edebiyatımızın en önemli şairlerinden biri olan Nâbî ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların sayıca yetersiz olduğu, hatta bugüne kadar hazırlanan çalışmaların da şairin *Divân'ı*, *Hayriyye'si* ve *Tuhfetü'l-Haremeyn'i* üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Oysa Nâbî'nin tarihle ilgili *Fetih-nâme-i Kamâniçe'si* (bir yüksek lisan tezi dışında), mektuplarını içeren *Münşeât'ı*, *Terceme-i Hadis-i Erbaîn'i* ya da *Zeyl-i Siyer-i Veysi* adlı mensur eserlerinin henüz çevriyazıları bile yapılmış değildir. Nâbî'nin bütün yönleriyle anlaşılabilmesi için öncelikle tüm eserlerin metin neşirlerinin tamamlanması; gittikçe önem kazanan mukayeseli çalışmaların ve modern

yaklaşımlarla gerek manzum gerekse mensur eserlerdeki konuların ve temaların araştırılması gerektiği düşüncesindeyim. Bugüne kadar Nâbî ve eserleri üzerine hazırlanmış birbirinden değerli çalışmaların bundan sonra da artarak devam edeceği ümidiyle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

BİBLİYOGRAFYA

A. Kitaplar

- Aktüccar, Halil, *Nabi, hayatı, sanatı ve eserleri*, Gökşin Yayınları, İstanbul, 1984.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Divânı*, C. I-II, MEB, İstanbul, 1997.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Hikmet Şair Tarih*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Bilkan, Ali Fuat, *Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı*, Bizim BüroYayınları, Ankara, 2000 ve Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Hayatı-Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Coşkun, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nabi'nin Tuhfetü'l- Hameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- De Courteille, (Pavet), *Conseils de Nabi Efendi*, Paris, 1857. [Hayriye'nin Fransızca terc.]
- Diriöz, Meserret, *Nabi Divanı, Eserlerine Göre Nâbî*, FEY Vakfı, İstanbul, 1994.
- İbrahim Alâeddin, *Nâbî*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1933.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (inceleme-metin)*, AKM, Ankara, 1995.
- Karahan, Abdülkadir, *Nâbî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Karahan, Abdülkadir, *Nâbî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1953-1967.
- Karahan, Abdülkadir, *Kahramanlar ve Şairler Beldesi Şanlıurfa'ya Bir Armağan (Nâbî'deUrfa ve Çağının Bazı Olayları)*, İstanbul, 1987.
- Karakaş, Mahmut, *Tuhfetü'l-Hameyn (Hac Hatıraları)*, Özdal Yayınları, Şanlıurfa, 1989.
- Kurtoğlu, Mehmet, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve TurizmMüdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008.

Şair Nâbî Sempozyumu

- Levend, Agah Sırrı, *Nabi'nin Surnâmesi, (Vakâyi'-i Hıtân-ı Şehzadegân-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gâzi li-Nabi Efendi)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1944.
- Mengi, Mine, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi*, AKM Yayınları, Ankara, 1987.
- Nâbî, *Seçme Gazeller*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1970.
- Necip Asım, *Terceme-i Hadisi Erbâ'in*, Milli Tetebbular Mecmuası, II. C, İstanbul, 1931.
- Okuyucu, Cihan, *Nabi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.
- Pala, İskender, *Nabi Hayriye*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1989; 2002.
- Pala, İskender, *Şâhâne Gazeller: Nâbî (Şiir Yorumları)*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tuncer, Ferit Ragıb, *Nâbî, Viktor Hugo, Jul Sezar, Ziya Paşa*, Öğretmen Dergisi Gençlik Yayınları, 1954.
- Uraz, Murat, *Nabi Hayatı, Şahsiyeti, Gazelleri ve Eserlerinden Seçme Parçalar*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1944.
- Ünlü, Seyfeddin, *Hicaz Seyahatnamesi (Tuhfetu'l-Haremeyn Şair Nabi)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- Yorulmaz, Hüseyin, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü (Eski Şiirde Hikemiyat)*, Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Yorulmaz, Hüseyin, *Urfalı Nabi*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

B. Tezler

1. Doçentlik Tezleri

- Diriöz, Meserret, *Eserlerine Göre Nabi*, Hacettepe Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, (Basılmış doçentlik tezi), Ankara, 1976.
- Mengi, Mine, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Temsilcisi Nabi*, (Yayımlanmış Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi, 1975.

2. Doktora Tezleri

- Bilkan, Ali Fuad, *Nabi Divanı (Karşılaştırmalı Metin)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriye-i Nabi (İnceleme-metin)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

- Yorulmaz, Hüseyin, *Divan Şiirinde Nabi ve Hikemi Tarz*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Coşkun, Menderes, *Otoman Pilgrimage Narratives and Nabi's Tuhfetü'l-haremeyn" (Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nabi'nin Tuhfetü'l-haremeyn'i)* (Yayımlanmış Doktora Tezi,) Ph.D.diss., The University of Durham, 1999.
- Fouadel-Shofie, Faiza, *The Gazeliyyât of the 17th century Ottoman poet: Nabi*, Ph.D.diss., The University of Edingburgh, 1969.

3. Yüksek Lisan Tezleri

- Akgül, Sefer, *Nabi'nin İnanç Esasları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Bağçeci, Lokman, *Nabi Divanı'ndaki Küçük Mesneviler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Bankır, M. Malik, *Nâbî, Divânçe-i Gazeliyyât-ı Farisî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nabi'nin Kasideleri ve Kasideciliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- Çakar, Şükran, *Nabi Divanı'nda Maddi Kültür Unsurları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Kalkışım, M. Muhsin, *Nabi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i (Dil incelemesi, transkripsiyonlu metin ve indeks)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982.
- Öner, Esra, *Nabi Divanı'nda Teşbih Unsuru Olarak Çiçekler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Ötkün, Ramazan, *Dini ve tasavvufi yönden Nabi Divanı'nın tahlili (Kasideler Bölümü)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Şengül, Nedim, *Nabi'nin Farsça Şiirleri, (tahkikli metin)"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Turan, Selami, *Nabi Tuhfetü'l-Haremeyn (İnceleme-metin)*, (Yayımlanmamış

Şair Nâbî Sempozyumu

Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Ülger, Sibel, *Nabî'nin Hayrabâd'ı (İnceleme-metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Yıldırım, Yusuf, *Dinî ve Tasavvufî Yönünden Nâbî Divanı'nın Tahlili (gazeller bölümü)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Yüksel, Hüseyin, *Gazavatnameler ve Nabî'nin Fetih-name-i Kamanîçe Adlı Eserinin Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

4. Lisans Tezleri

Bakırcı, Handan, *Nâbî, Na't, Mehdiye ve Kasidelerinin Transkripsiyonu*, (Bitirme Tezi), Ankara, 1950-1951.

Çubukçu, M. Ali, *Nabî'nin Türkçe Divanında Fikir Unsurları* (Bitirme Tezi), Ankara Üniversitesi TDCF. Ktp. Bt. 80, 1966.

Damacı, İlhan Yılmaz, *Hayriye-i Nabî*, Türkiyat Enstitüsü, Tez no: 487, 1956.

Gökbarlar, Hatice, *Nâbî Divânı'nda İçtimai ve Mahalli Hayatı Gösteren Parçalarla Darb-ı Mesel Mahiyetindeki Veciz Sözler*, Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 169, 1945.

Güleç, Seyit, *Nabî Divanı'nda Hiciv ve Mizah*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Üniversitesi, 1950.

Karaca, Recai, *Hayriye ile Lütfiye Arasında Bir Mukayese*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., B.T, 1127.

Küntür, Azize, *Nabî ve Sur-name'sinin Edebi, İçtimai Bakımından Tetkiki*, Türkiyat Enstitüsü, Tez no: 196, İstanbul, 1944-45.

Özün, Mustafa Nihat, *Nabî*, Türkiyat Enstitüsü, Tez no: 16.

Şenyüksel, Füsun, *Fuzûlî, Nâ'ilî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib'in Bestelenmiş Eserleri*, (Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1972.

Sonsöz, Mehmet, *Nabî Divanında Tasavvufî Aşkın Tasviri*, (Bitirme tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Tez no: 8512.

Ünlü, Sevin, *Nabî'nin Hayr-abâd'ı*" (Bitirme tezi), Ankara Üniversitesi DTCF

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, DTCF Ktp. 57.

C. Makaleler

- Akay, Hasan, “Nabi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, İslâmî Edebiyat, (2), 1989, s. 9-13.
- Akçay, Hasan, “Fikir ve Tefekkür Şairi Nâbî”, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 214-221.
- Akkuş, Metin, “Yusuf Nabi'de İnsan Tipi ve Özeleştirisi”, AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 3(1995), s. 197-203. Aynı makale *Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları: Makaleler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2000, s. 186-94. yayımlanmıştır.
- Altınışik, Yusuf, “Bir Aşk Beyti”, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 230- 232.
- Azlal, Eyüp, “Nabi'nin Edebî Etkisi”, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 263-265.
- Bektaş, Ekrem, “Nâbî'nin “Bu” Redifli Gazeline Urfalı Şairler Tarafından Yapılan Tahmis Ve Yazılan Nazireler”, Gazi Türkiyat (Türklük Bilimi Araştırma Dergisi, Güz 2008, S. 3, Ankara, 2009, s. 51-66.
- Bilkan, Ali Fuat, “Eğerçi köhne meta'uz revacumuz yokdur/Revaca da o kadar ihtiyacumuz yokdur”, *Dergâh* 9, S. 101, 1998, s. 12-14.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nabi Divanı Nüshalarının Şecereleştirilmesi”, Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 1, 1996, s.91-118.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nabi'nin Bir Kasidesine Göre 17.Yüzyılda Sadaret Makamı: Devleti yiyen kurtlar”, *Dergah* C. 5, S. 52, 1994, s, 10-11.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nabi'nin Hayriname Adlı Eseri”, *Milli Kültür*, S. 71, 1990, s. 52-55.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nabi'nin Muammalarına Dair”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 3, 1995, s. 205-17.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nabi'nin Sanat Çerçevesi ve Sanatçı Dostları”, *Yedi İklim* 9, S. 65, 1995, s. 62-69.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nabi'den Akif İnan'a Urfa Şiiri”, *M. Akif İnan Kitabı*, TYB,

Şair Nâbî Sempozyumu

- Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 28-38.
- Bilkan, Ali Fuat, "Nabî'nin Sulhiyyesi ve 'Yorgun Osmanlı'", Dergâh C. 5, S. 50, Nisan 1994, s. 9. Aynı makale *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Haz: Mehmet Kalpaklı, İstanbul: YKY, 1999: 456-58. de tekrar yayımlanmıştır.
- Bilkan, Ali Fuat, "Sa'ib-i Tebrizi ve Nabî Üzerine Bir Mukayese Denemesi", Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl 1, S.3, 1999/2000, s. 97-106; Aynı yazı daha önce "Sa'ib-i Tebrizi ve Nabî" adıyla IV. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, 28-30 Mayıs 1998, On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale'de bildiri olarak sunulmuştur.
- Bilkan, Ali Fuat, "Nabî'nin Şiirlerinde Merkez-Taşra Mukayesesi ve İstanbul Sevgisi", Akademik Araştırmalar Dergisi Yıl 5, S. 17, 2003, s. 179-84.
- Bilkan, Ali Fuat, "Nabî'nin 'Azliyye'si ve Yukarıdakiler", Türk Edebiyatı, S. 245, 1994, s, 38-39.
- Bilkan, Ali Fuat, "XVII. Yüzyılda Gelişen Hikemî Tarz ve Nâbî'nin Hayri-nâme'si" *Türkler*, Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 11, Ankara: Yeni Türkiye, 2002, s. 742-47.
- Bilkan, Ali Fuat, "Nabî'nin Klâsik Şiirdeki Yeri", *Ayla Demiroğlu Kitabı*, (Haz. Doç. Dr. Âdem Ceyhan), İstanbul, 2006, s. 228-236.
- Bilkan, Ali Fuat, "Nabî'nin "Mi'râc-nâme"si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Yıl: Güz/2008, s. 1-8.
- Bilkan, A. Fuat, "Nabî'nin Poetikası ve Şiir Hakkındaki Düşünceleri", *Türk Edebiyatı*, İstanbul, (178), 1988, s. 32-33.
- Billurcu, İbrahim, "Nâbî", *Urfa Almanak*, 1970, s. 20-24.
- Chmielowska, Danuta, "Nabî, Vehbî ve Vasıf'ın Eserlerinde Türk Kadını" *Erdem*, Aydın Sayılı Özel Sayısı II 9, S. 26, 1996, s. 505-83.
- Coşkun, Menderes, "Nabî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn Adlı Seyahatnamesinde Kullandığı Nesir Dili ve Üslubu", *Türk Yurdu*, Yıl 29, S. 162-163, 2001, s. 88-94.
- Coşkun, Menderes, "Nabî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin Kendi Türü İçindeki Diğer Eserlerle Olan İlişkisi", *Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz hatıra kitabı*, Haz: M. Fatih Köksal, Ahmet Naci Baykoca, Ankara, 2003, s. 83-91.
- Coşkun, Menderes, "Şair Nabî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin İçeriğinin

- Analistik Bir Yaklaşımla İncelenmesi”, Bilig, S. 17, 2001, s. 81-95.
- Coşkun, Menderes, “The Most Literary Otoman Pilgrimage Narrative: Nabi’s Tuhfetü’l-Haremeyn” TURCICA: Revue d’Etudes Turques Peuples, Langues, Cultures, Etats, no 32, 2000, s. 363-88.
- Coşkun, Menderes, "Rafi'nin Tuhfetü'l-haremeyni'l-Farisi Adlı Farsça Bir Seyahatnamesi: Nabi'den Çeviri mi İntihal mi?", Türk Kültürü, 458, 2001, s. 377-382.
- Coşkun, Menderes, "Nabi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn Adlı Seyahatnamesinin Edebi Kaynakları", İlmî Araştırmalar", 12, 2001, s. 63-72.
- Coşkun, Menderes, "The Most Literary Ottoman Pilgrimage Narrative: Nabi's Tuhfetü'l-Haremeyn, Turcica: Revue d'Etudes turques peuples, langues, cultures, Etats, 32, 2000, 363-388.
- Demirel, Şener, “Çocuk Edebiyatı ve Divan Şiiri Örneğinde Nabi'nin Hayriyyesi”, Bizim Külliye Dergisi, S. 9, 2001, s. 50-54.
- Diclehan, Şakir, “Şair Nabi ve Hayriyyesi”, Diriliş, 30. Yıl, 7. Dönem, 1989, S. 41-42, s. 31-47.
- Diriöz, Meserret, “Nabi'nin Ailesine Ait Yeni Bilgiler”, Türk Kültürü Dergisi, C. 14, S. 167, 1976, s. 28.
- Diriöz, Meserret, “Nâbî'nin Ailesine Dâir Yani Bilgiler”, Türk Kültürü, Sayı 167, 1976, s. 668-673.
- Diriöz, Meserret, “Hayrî-nâme Şâirine Göre İlim ve Ahlâka Verilen Değer”, Millî Kültür, Yıl: 1, S 12, Ankara, 1979, s.
- Diriöz, Meserret, “Urfalı Şair Nâbî”, Harran Üniversitesinin Bilimsel Temelleri, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1995, s. 22-27.
- Durmuş, Efe, “Şair Nabi ve Culusiyye Kasideleri”, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 222-229.
- Dursun, Osman, “Nâbî'nin Edebi Kişiliği”, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 249-251.
- Ertop, Konur, “Şiirlerinde İçine Kapanık, Eylemden Uzak Bir Toplumun Görüşlerini Dile Getiren Şair: Nabi”, Milliyet Sanat, 8, 1977, S. 226, s. 14.
- Güzelbey, Cemil Cahit, “Gaziantep Şer'i Sicillerinde Nabi İle İlgili Bir Belge,

Şair Nâbî Sempozyumu

- Bir Gazel, Bir Tarih Koşuğu”, Harran Dergisi, S.13, Şanlıurfa, 1980, s.13.
- Güfta, Hüseyin, “Hazık: Nef’i, Nabi Muakkibi Bir Şair”, İslami Edebiyat, S. 23 (Ocak- Mart, 1994), s. 32-35.
- H. Avni Lifij, “Nabi`nin Evi” Millî Mecmua, İstanbul, (72), 1926, s. 1157-1158.
- İbrahim Alaeddin, “Nabi’ye Göre Terbiye”, Tedrisat Mecmuası, İstanbul, (65), 1925, s. 141-151.
- İsen, Mustafa, “Divan Edebiyatında Geleneğe Direnenler I: Nabi”, Dergâh 3, S.27 (Mayıs 1992): 10; Aynı yazı *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara, 1997: 385-421.’de tekrar yayımlanmıştır.
- Kalkışım, Muhsin, “Nabi’nin Tuhfetü’l-Hameyn’i ve Dil Hususiyetleri”, İslami Edebiyat, S. 16, 1992, s. 13-5.
- Kalkışım, Muhsin, “Nâbî’de Zâhid ve Vâiz Eleştirisi / Nabi’s Criticism of Prayerful and Preacher”, Journal of Qafqaz University, Fall 2002, s. 65-72.
- Kalpaklı, Mehmet, Walter Andrews and N. Black “The Seventeenth Century Otoman Poetry: Baki, Ruhi, Nabi, Nedim” World Poetry: an anthology of verse from antiquity to our time, General Editor C. Fadiman, New York: W. W. Norton Comp., 1998: 665-69.
- Kaplan, Mahmut, “Bir Şairin Barışa Teşekkürü: Nabi’nin Sulhiyye Kasidesi” Köprü, S. 82 (Bahar 2003), s. 54-60.
- Kaplan, Mahmut, “Nâbî’den Oğluna Oruca Dair Öğütler”, Genç Yaklaşım, Sayı 3, İstanbul, 2004.
- Kaplan, Mehmet, “Nabi ve Orta İnsan Tipi”, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-I, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976, s. 214.
- Karahan, Abdülkadir, “Nabi’nin El Yazısı, İmzası, Mührü ve Surnamesi’ne Dair”, TDE Dergisi, C. II, İstanbul, 1948, s. 133-140.
- Karahan, Abdülkadir, “Nabi ve İstanbul Sevgisi”, Türk Dili Dergisi, S. 20, Ankara, 1953, s. 567-570.
- Karahan, Abdülkadir, Nâbî’nin Dünya ve Hayat Görüşü Üzerine”, Türk Edebiyatı, S. 152, 1986, s. 22-23.
- Karakaş, Mahmut, “Nabi’nin Hayriyyesi Hakkında I”, Harran Dergisi, C. 2, S. 17, 1980, s. 7-8.; Yazarın aynı başlıklı yazısı C. 3’ün 25, 27, 28, 29 ve 30. sayılarında devam etmiştir.

- Karakaş, Mahmut, "Urfalı Şair Nâbî'den Bilmeceler I", *Harran Dergisi*, C. 1, S. 12, 1980, s. 32; Aynı yazının devamı aynı derginin C. 2, S. 14, 1980, s. 20-21'de yayımlanmıştır.
- Karakaş, Mahmut, "Urfalı Şair Nâbî'nin Hayrabad Adlı Eseri Hakkında I", *Harran Dergisi*, C. 1, S. 1, 1979, s. 13-14; Aynı yazının devamı, aynı derginin C.1, S. 2, 3, 4, 5 ve 6. sayılarında yayımlanmıştır.
- Karakaş, Mahmut, "Şair Nâbî'nin Çağı ve Çağdaşları Hakkındaki Görüşleri I," *Harran Dergisi*, C. 3, S. 25, 1989, s. 7-8; aynı yazının devamı C. 3, S. 26, 1989, s. 9-12'de yayımlanmıştır.
- Karasevda, Necdet, "Usandık Redifli Gazelin Şerhi", *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 236-239.
- Kılıçarslan, M. Hulusi, "Nâbî'nin Gazeline Tahmis", C. 1, S. 1, 1979, s. 12.
- Kırkbıyık, Mehmet, "Nâbî'nin Bazı Şiirlerinde Anlamca Birbirleriyle İlgili ve Ebced Hesabında Eşitlik Gösteren Kelimelerin Kullanılması Üzerine" *Journal of Turkish Studies*, V. 31/2, 81-90 (2007).
- Koçoğlu, Turgut, "Nâbî'nin "Gelür Gider" Redifli Bir Gazeline Walter G. Andrews Ve İskender Pala Tarafından Yapılan İki Şerhin Metot Açısından Mukayesesi" *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer 2007, s. 376-385.
- Korkmaz, Seyfullah, "Nabi'nin Kırk Hadis Tercümesi" Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat, Bilgi Şöleni, 12-13 Nisan 2001, *Bildiriler*, E.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, Nu.1, C. 1, Kayseri 2001, ss. 449-464. Aynı yazı Türk Kültürü, Sayı 459, 2001, s. 404-420. de yayımlanmıştır.
- Kortantamer, Tuncer, "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 151-192; Aynı yazı daha önce *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, İzmir, 1984, 83-116'nde yayımlanmıştı.
- Kurnaz, Cemal, "Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ, Ankara, 1997: 402-05; ilk kez *Milli Eğitim Dergisi*, S. 81 (1989), s. 71-3.
- Kurtoğlu, Mehmet, "Şair Nâbî ve Urfa", *Hafızasını Arayan Şehir*, Tila Yayınları, Şanlıurfa, 2007, s. 273-276. Aynı yazı daha önce *Harran Dergisi*, C. 5, S. 54-55, 1999, 23-25'de yayımlanmıştır.

Şair Nâbî Sempozyumu

- Kut, Günay, “Nâbî'nin Hayrî-nâme'si” Türk Edebiyatı, 1987, S. 162, s. 47-49.
- Kut, Günay, “Nâbî'nin Dilber Dilinden Yazdığı İki Gazel ve Dürrî'nin Nazireleri”, *Gündağ Kayaoğlu Anı Kitabı*, Taç Vakfı, İstanbul, 2005.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat, “Tezkirelere Göre Urfalı Divân Şairleri”, *Harran Dergisi*, C. 3, S. 36, 1990, s. 10-11
- Maraş, M. Atilla, “Hayriyye-i Nabi'nin Tanımı”, *İlim ve Sanat*, Sayı: 20 (Temmuz-Ağustos) 1988, s. 20. Aynı yazı *Harran Dergisi* (C.4, S. 38, 1991, s. 3-5) 'nde yayımlanmıştır.
- Maraş, M. Atilla, “Çözülme Devri Zihniyeti ve Şair Nâbî'nin Şiirlerinde İnsan”, *Harran Dergisi*, C. 3, S. 36, 1990, s. 4-7.
- Mehmed Halid, “Birkaç Anadolu Siması Önünde”, *Dergah*, 1337, C.II, Milli Mecmua, “Nabi'nin Kütüphanesi”, Milli Mecmua, 1926, s. 74.
- Mengi, Mine, “Çağının İnsanı Olarak Nabi” *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ, Ankara, 2000, s.176-186; aynı yazı daha önce *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, (Haz: Mustafa Canpolat, Semih Tezcan, Mustafa Şerif Onaran), TDK, Ankara, 1978, s. 177-84'de yayımlanmıştır.
- Mengi, Mine (2000), “Gerileme Devrini Belgeleyen Bir Edebi Eser: Nâbî'nin Hayriyye'si” *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ, Ankara, s. 187-197.
- “Nabi'nin Kütüphanesi”, *Millî Mecmua*, İstanbul, (74), 1926, 1200.
- Necib Asım, “Hadis-i Erbaîn Tercümelere”, *Millî Tetebbular Mecmuası*, C. 2, S. 4, Yıl 1331, s. 143-165.
- Ocal, M. Hulusi, Mana Adamı Şair Nâbî, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 252-253.
- Olgun, İbrahim, “Akşehir ve Konya (Tuhfetü'l-Haremeyn'den Alıntı)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVII, S. 258, s. 494-5.
- Olgun, Tahir, “Şeyh Galib, Neden Nabi'ye Atmış, Tutmuştu?” *Bilgi Yurdu*, İstanbul, (43), 1941, s. 5-6.
- Pala, İskender, “Aşına Güzeller: Nabi'nin Demokrasi Gazeli”, *Türk Edebiyatı*, Yıl 26, S. 295 (Mayıs 1998), s. 21-22.
- Pala, İskender “Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Nabi Tesiri” *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1990, 195-209.
- Ressam, H. Avni, “Nabi'nin Evi”, *Milli Mecmua*, C. VI. S. 72, 1926.
- Saraç, M. Adil, “Nâbî ve Tuhfetü'l-Haremeyn”, *Harran Dergisi*, C. 3, S. 38, 1989, s. 22.

- Sönmez, Asım, “Şair Nâbî’nin Bestekârlığı”, İleri Musiki Mecmuası, XXI/250, Ankara, 1969, s. 12-14.
- Sözer, Ali, “Nâbî’nin Gitmiş Redifli Gazeli ve Zamaneden Şikâyet”, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Mehmet, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 233-235.
- Sözer, Ali, Nâbî Divânı’nda Kanaat Kavramının Ele Alınışı Üzerine, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 254-262.
- Tatçı, Mustafa, “Şair Nabi’nin Muhyiddin-i Arabî’ye Bir Medhiyesi”, *Edebiyattan İçeri: Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Ankara, 1997:370-86; ilk kez Türk Yurdu, S. 9 (1987), s. 14-17’de yayımlanmış.
- Tökel, Dursun Ali, "Divan Şâiri Nâbî ve Popülizm Eleştirisi", Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Kasım 2004, Yıl: 5, Sayı 57.
- Uygur, Türker, “Nabi’nin Divanında Adına Kaside Yazılan Devlet Adamları”, *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Kurtoğlu, Mehmet, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 190-200.
- Ün, Cumhur, “Nâbî’nin Bir Latifesi”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 1, Yıl: Güz/ 2008, s. 241-254.
- Yorulmaz, Hüseyin, “Koca Ragıp Paşa, Nabi ve Fitnat’a Dair”, Dergâh 1, S.8 (Ekim 1990): 9. Yorulmaz, Hüseyin, “Nabi Üzerine Önemli Bir Çalışma” Dergâh 5, S. 55 (Eylül 1994): 5,22.
- Yöntem, Ali Canip, “Tarihi Aydınlatacak Edebi Eserlerden Hayriye ve Lutfiyye”, İstanbul Kültür Dergisi, Mart, 1945. Aynı yazı İstanbul Mecmuası 1945, S. 3, s. 8’de yayımlanır.
- Yöntem, Ali Canip, “Nabi” Çınaraltı, İstanbul, (131), 1944, s. 6-7; (132), 1944, s. 11-12; (134), 1944, s. 10, 15; (135), 1944, s. 10.

E. Bildiriler

- Atik, Hikmet, “Nabi’nin Surnamesi’nde Padişah’a ve Şehzadelere Sunulan Hediyeler”, *Hediye Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 330 – 333.
- Atik, Hikmet, “Nâbî’nin Hayriyye’sinde Oğlu Ebu’l-Hayr Mehmet Çelebi’ye Öğütleri, Türk Halkları Çocuk Edebiyatı Uluslararası Kongresi, 13–15 Kasım 2008, Bakü, Azerbaycan.

Şair Nâbî Sempozyumu

- Azlal, Eyüp, “Nâbî'nin 18. Asırda Edebî ve Sosyal Etkisi”, V. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu -Uluslararası- (Prof. Dr. Harun Tolasa Hatırasına), 16-18 Ekim 2009, Mardin.
- Bektaş, Ekrem, “Nâbî'nin Şiirlerinde Hz. Muhammed Sevgisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Şanlıurfa I. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 21-22 Nisan 2007, Şanlıurfa, s. 385-398.
- Bilkan, Ali Fuad, “Nabî'nin Gazellerinde Görme Biçimleri ve Şairin Gazel Tarzına Getirdiği Yenilik”, *The Ghazal as a Genre of World Literature: The Otoman Gazal in its Historical Context*, May 16-18, 1999, Orient Institut, Goethe Institut, IRCICA, İstanbul.
- Bilkan, Ali Fuat, “Nabî'nin Klasik Şiirdeki Yeri”, *Prof. Dr. Abdulkadir Karahan'a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (6-7-8 Mayıs 2005 Şanlıurfa), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa, 2006, s. 170-179.
- Diriöz, Meserret, “Şair Yusuf Nabî”, *Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri: Harranlı Bilim Adamları*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995:22-7; Gevher Nesibe Haftası, 21-22 Mart 1994'te sunulan bildiri.
- İnce, Adnan, “Nabî ve Seyranî'de Bazı Sosyal Mes'eler”, II. Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, (16-18 Mayıs 1996), Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Güngör, Şeyma, “Nabî'nin Çağı ve Bazı Olaylarla Durumlar Karşısındaki Tutumu”, Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul, 1988.
- Kadıoğlu, Selim, “Nabî'nin Hayriyyesi'nin Mebhas-ı Lazime-i Hikmet-i Tıp Bölümü: Şair Gözüyle 17. Yüzyıl Osmanlı Tıbbına Eleştirel Bir Bakış”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul, 12-15 Nisan 1999, Tebliğler, Derleyen: Hidayet Y. Nuhoğlu, İstanbul: IRCICA, 2001: 417-35, Türkçe-İngilizce-Arapça.
- Kaplan, Mahmut, “Nâbî'nin Mizah Anlayışı”, *Prof. Dr. Abdulkadir Karahan Anısına Uluslar arası, Divân Edebiyatı Sempozyumu* (27-28 Mayıs 2008), Beykoz Belediyesi, Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 279-288.
- Korkmaz, Seyfullah, “Nabî'nin Manzum Kırk hadis Tercümesi” Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Şöleni, (12-13 Nisan 2001 Kayseri) Bildiriler, Haz: Mustafa Argunşah, İsmail Görkem, Hülya Argunşah,

- Atabey Kılıç, C.1, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2001: 449-64; Aynı bildiri “Nabi’nin Manzum Kırk Tercümesi” Türk Kültürü 39, S. 459, Temmuz 2001, 404-20’de yayımlanmıştır.
- Karahan, Abdulkadir, Nâbî’de Urfa ve Çağının Bazı Olayları”, XI. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 5-9 Eylül 1990) Bildirileri, Ankara, 1994, C. III, s. 921-937.
- Mengi, Mine, “Gerileme Devrini Belgeleyen Bir Edebi Eser: Nabi’nin Hayriyyesi”, X. Uluslar arası Türk Tarih Kongresi, Ankara: TTK, 1994; Aynı yazı *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara, 2000:187-97’de yayımlanmış.
- Ocak, Tulga, “Nâbî’nin Hayriyye’sinde Bir Türk Gencinin Eğitimiyle İlgili Görüşleri ve Seçilecek Meslekler”, 16-19 Kasım 1987 *Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Sempozyumu Bildirileri*, 1988, 189-205.
- Oğraş, Rıza, “Nâbî ve Nedîm’in Şiirlerinde İstanbul”, Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, *I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu*, (3-5 Nisan 2008), Beşir Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 845-859.
- Özyıldırım, Ali Emre, “Sebk-i Hindî şairi olarak Nâbî ve takipçileri”, Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî, 29 Nisan 2005, Bildiriler, Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Turkuaz, İstanbul, 2006, s. 143 vö.).
- Savran, Ömer, “Nâbî’nin Şiirlerinde Döneminin Sosyal Eleştirisi”, Prof. Dr. Abdulkadir Karahan’a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, (6-7-8 Mayıs 2005 Şanlıurfa), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa, 2006, s. 156-168; Aynı yazı tekrar *Urfalı Nabi (Şair Nabi)*, Haz: Mehmet Kurtoğlu, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 201-213’te yayımlanmış.
- Üstüner, Kaplan, “Dönemin Sosyal Problemlerine Nabi’den Çözüm Önerileri”, Osmanlı Devleti’nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Klasik Türk Edebiyatına Bakış Paneli, 8 Aralık 1999, Harran Üniversitesi, Urfa.

Genel Değerlendirme

Prof. Dr. Mine MENGİ

Değerli katılımcılar, iki gündür süren *Şair Nâbî Sempozyumunun* son oturumuna, değerlendirme oturumuna gelmiş bulunmaktayız. Bu iki günlük süreç içerisinde bir üçlü işbirliği ile toplantının çok başarılı bir şekilde sürdürüldüğünü ve bir sona gelindiğini görüyoruz. Bu üçlü iş birlikteliği içerisinde öncelikle Şanlıurfa Belediyesi Kültür İşlerinden sorumlu birim, daha sonra Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına sayın Prof. Dr. Ali BAKKAL ve çok değerli meslektaşım Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi biraz önce konuşmasını tamamlamış olan Yrd. Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ arkadaşım, hepsine başarılarından dolayı bizlere gösterdiği misafirperverlikten dolayı ve Nâbî konusundaki hassasiyetlerinden dolayı çok başarılı buluyorum, çok teşekkür ediyorum. Şimdi tabii teşekkür burada bitmiyor. Dün akşam sayın Mehmet ÖZBEK bize gerçekten bir müzik ziyafeti sundu, kendisine şükranlarımı sunuyorum, çok teşekkür ediyorum. Ayrıca değişik vesilelerle adımları ve özellikle doçentlik tezimi alan arkadaşlarıma da şükran borcumu, teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bizi dinleyen katılımcı olan herkese de teşekkür ediyorum. Sempozyum iki gün sürdü dedim. Yedi oturum olarak gerçekleşti, otuz beş dolayında bildiri sunuldu. Bunlar Nâbî'nin hakim, âlim, şair, eğitimci ve musikşinas kimliği ile ilgili bildiriler karşımıza çıktı. İlk altı oturum daha çok dışarıdan misafir olarak gelen ve Harran Üniversitesinin elemanlarının katılımıyla gerçekleşti. Bugünkü son oturum çok ilginç oldu. Urfa, Urfa'yla ilgili olarak Nâbî üzerinde duruldu ve bence Urfa şair Nâbî ilişkisi belki daha başlarda da bir oturum içerisinde yapılabilirdi diye düşünüyorum. Hem renk katardı, hem de Urfa-Nâbî ilişkisi öne çekilmiş olurdu diye düşünüyorum. Toplantı eşit disiplinlerden olan uzmanların katılımıyla gerçekleşti dedim. Toplantının adı Şair Nâbî Sempozyumu idi, ama daha çok onu anma toplantısıydı, onu yâd etme ve ruhunu şad etme toplantısıydı. İnşallah ruhu şad oldu, öyle diyelim. Bildirilerin merkezinde tabii ki Nâbî'nin eserleri vardı. Eserlerine göndermeler yapıldı, örnekler alındı bu örneklemelerde genel olarak iki ana eser öne çıktı. Bunlardan ilki *Hayriyye* oldu diğeri ise *Divanı* oldu bu gün *Tuhfetü'l-Harameyn* üzerinde duruldu. Bu eserlerin basılmış olması, ortaya çıkmış olması mutlaka Nâbî ile bu eserler arasında bildiriler bağlamında ilişki kurulmasında etken olarak

karşımıza çıktı. Gönül dilerdi ki onun çok yanlı edebi kişiliği, hakimliği, âlimliği diğer eserlerine de atıflar yapılarak anlatılsın, ama inşallah Nâbî ile ilgili bundan sonra yapılacak toplantılarda o eserlerde söz konusu edilecektir, ön plana çıkarılacaktır. Toplantımız biraz hızlı geçti, tartışmalara yer verilmedi, oysa sempozyumda genel olarak konu bildiri sunulurken bildirinin arkasından bildiriyle ilgili tartışmayı da beraberinde getirir ya da belki hemen bildiri arkasından gelmeyebilir ama bazı toplantılarda o oturumun bitiminde tartışmaya yer verilir. Bu sefer maalesef olmadı ama bir süredir benim katıldığım toplantılarda jet hızıyla bildiriler sunuluyor, arkadan tartışmalara yer verilemiyor. Katılımcı sayısının çokluğu zamanın sınırlılığı gittiğimiz yöreyi tanımak ve ev sahiplerinin de tanıtma isteği işin bu yanının eksik kalmasına neden oluyor diye düşünüyorum. Sempozyum bildirileri genelde konunun tanıtılmasından sonra bildiri sunulduğu zaman bildirilerle ilgili yeni bilgilerin ya da bildiride konuyla ilgili yeni bildirilerin verilmesi veya eski bildiriler veriliyorsa bu eski bildirilere yeni bildirilerin ve daha da önemlisi yanırlar varsa daha önce sunulan bildirilerde o yanırların düzeltilmesi şeklinde yapılmıştır. Burada da yeni bilgiler verilmesi yoluna gidildi. Nâbî'nin çok yanlı yönleriyle tanıtımına yer verildi ama yanırlarla ilgili herhangi bir bilgi verilmesi yoluna gidilmedi. Genç arkadaşarımdan bildiri sunacakları zaman iki hususa dikkat etmelerini istirham ediyorum. Bunlardan birincisi yeni bilgilerle gelmesi, ikincisi daha önceki bilgileri deşerek onların yanırlarını bulup onları düzelterek gelmeleri, bu iki husus bu sempozyumlarda önem arz ediyor. Toplantı merkezi bir yerde gerçekleştirildi, Kültür Merkezinde gerçekleştirildi. Belki bu nedenle üniversite camiasından uzak kalındı ve üniversitenin, üniversitelinin katılımı gerçekleştirilemedi. Üniversiteli öğrencilerin katılımı çok sınırlı kaldı, öğretim elemanlarının katılımı sınırlı kaldı daha önce de belirtildiği gibi bir edebiyat öğretmenleri, Türkçe öğretmenleri gurubunun olduğu düşünöldüğü zaman onların katılımı da çok sınırlı kaldı. Bundan sonraki toplantılarda inşaallah bu durumların giderilmesini ve daha çok katılımı toplantıların yapılmasını diliyorum. Ben sözümü diğer arkadaşarıma bırakıyorum, sanırım onlar da değerlendirmeye gidecekler teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN

Ben de Mine MENGİ hocamız gibi bu güzel Sempozyumu düzenleyen başta Şanlıurfa Belediyesinin ona düzenlemede yardımcı olan Harran Üniversitesinin sevgili hocamız Ali BAKKAL Beyi ve iştirak eden öğretim üyesi arkadaşlarımızı Fen-Edebiyat Fakültesinde Ekrem BEKTAŞ kardeşimizi tebrik ediyorum. Gerçekten Urfa'nın şanına layık, Nâbî'nin şanına layık bir Sempozyum yapıldı. Sempozyumun burada benim açımdan da çok faydalı olduğunu söylemek istiyorum. Çünkü sempozyumlar sadece dinleyiciler için değildir, tebliğciler için de bir eğitim vasıtasıdır, aracıdır. Çünkü beşikten mezara kadar ilim bitmiyor, ilmin sonu yok. Yani öğretim üyeleri de hatta biz hepimiz öğrencilerimizden bile dersler öğrettiğimiz kişilerden de bir şeyler öğreniriz. Ben öğrencilerimin yazılılarından çok şey öğrendim, hatta bilimsel çalışmalarım da bile kullandım. Çünkü sonuç olarak onlar da bir mesele üzerinde düşünen genç beyinler. Akıllı insanlar, akıllı insanların aklından istifade etmesini bilen insanlardır. Bu bakımdan sempozyumların iyi takip edilirse izleyiciler açısından olduğu kadar sempozyuma bildiriyle katılanlar açısından yoğun eğitim, bir pişme süreci olarak terakki edilmesi gerekiyor. Mesela biz burada şu anda şair Nâbî'nin lafız-mana ilişkileri çerçevesi içerisinde onun şiirle ilgili görüş ve düşüncelerini biliyordum ama paralel ve daha başka alanlarda Nâbî'nin çok değişik yönlerini aydınlatan sempozyumla bilim kolunu da tamamlayan ikmal eden zenginleştiren bildiriler olarak benim hafızamda, bilgi dünyamda yerini aldı inşallah. Şimdi izleyicilerimizden fazla iltifat görmedik. Ancak gelenlerin ilgileri ve dikkatleri bizi heyecanlandırdı. Allah var etsin hepsini. Şimdi burada bir şey daha dikkatimi çekti, tek celsede, tek salonda toplanmış olması hakikaten dağılmayı önledi. Bir kere eğer iki ayrı salonda olsaydı A salonu B salonu insan bu durumda ortada kalıyor. Yani oraya gitseniz beriki; beriye gitseniz oradakini ihmal etmiş olacaksınız. Burada tercih yapmak çok zor, ben programı görünce önce seksiyon olarak kalın baktım tek salonda olunca çok sevdim. Bir de tabii bazı sempozyumlarda çok sayıda bildiri kabul ediliyor, bu sefer iki üç seksiyon halinde devam etmek zorunda kalınıyor. Bu da dağılmaya sebebiyet veriyor, burada ise yani daha özlü az sayıda ama daha keyfiyetli daha ağırlıklı olan şeyler seçilip ve herkesin iştiraki ile tabii bir eksiği Mine hocamızın da söylediği gibi tartışma ortamının olmaması ama buna rağmen bildiriciler, bildiri sunanlar buraya çok iyi hazırlıklı gelmişler. Burada, ben zaman zaman bazı sempozyumlarda gördüğümüz yani doçentliğe terfi için veyahut da doçentlikte kullanılmak üzere yani sadece katılımını göstermek üzere hazırlanmış maalesef içi boş bildirilerden hiç birisi yoktu, çok ağırlıklı, çok ciddi hazırlanmış bildirilerdi. Ben çok istifade ettim, umarım dinleyiciler de istifade etmiştir. Şimdi burada Menderes kardeşimizin söylediği bir söz benim dikkatimi çok çekti. Nâbîyolog dedi bu bizi aslında eski edebiyatımızın değerleri, kişilerin mesele bazında

yoğunlaşma ihtiyacını bizde hissettiriyor doğrudur. Yani bir Bâkî üzerinde yani her şeyiyle Bâkî uzmanı olan bir Nedim uzmanı bir Fuzulî bir Şeyhülislam Yahya, Hayalî Bey üzerinde artık tamamen son noktayı koyabilmiş, bütün yönleriyle o konuda uzmanlaşmış insanlara ihtiyacımız var. Nâbî de böyle. Ben Nâbî'nin daha önce aşağı yukarı bütün eserlerini okudum. Bir kere fişledim, bilhassa Divanı. Şimdi bir de Urfa'yı Nâbî'nin vesilesiyle tekrar tanımış olduk. Urfa'nın nasıl zengin bir kültür, bir şiir, bir edebiyat bir musiki hazinesine sahip bir şehir olduğunu bir de değerli Mehmet Bey çok güzel ifade ettiler. Divan edebiyatının halkla alakası yoktur, halktan kopuk, hayattan kopuk bir edebiyattır, geyiğine, geyik muhabbetine fazlasıyla kendini kaptırmış insanlar keşke burada olsaydılar da bir başkentlik yapmamış, bir eyalet bile olmayan bir şehirde bu kadar zengin bir eski edebiyat birikimini nasıl izah edeceklerdi? doğrusu onu merak ediyorum. Bu bizim için derslerde de kullanılacak bir şeydir. Nitekim yıllar önce Fuzulî Sempozyumunda rahmetli babamın da arkadaşı olan Naim Hocayı İstanbul'a çağırmıştık, şiir okudu, geldi orada Nedim'den Nâbî'den Bakî'den bir Fuzulî hafızı, Bâkî hafızı rahmetli. Sonra ben onu derse soktum, onuncu amfide o kalpağıyla o cübbesiyle geldi derse girdi. Öğretim üyelerini topladık amfi lebaleb doldu, orada bize Nefî'den Nâbî' inanılmaz güzellikte hem de aruz vezniyle, neticede bir berberdir, bildiğin berberlikten. Sonra imam olmuştur. Orada görüldü ki edebiyat bizim milli edebiyatımızdır, asla bir zümre edebiyatı değildir, halktan kopuk değildir, halkla da çatışan bir kültürün edebiyatı değildir. Dolayısıyla bunlar bu tip sempozyumlar şehirlerin bu milli değerini tekrar gözümüzün önüne getirmemizi sağlıyor. Bir de bir şey daha söyleyeceğim. Bu günlerde özellikle bu konu önemli musikinin, edebiyatın sanatın toplumu toplum yapan değer yapmak itibari ile taşıdığı değeri burada bir kere daha idrak ettik. Yani ben özellikle Urfa'nın milli birliğe ve beraberliğe nasıl meftun bir şehir olduğunu, ben daha önce de geldim Urfa'ya bunun sebebini niye burada bölücülük niye burada ayrımcılık yeşermiyor. Çünkü ortak kültüre herkes sahip çıkmış bu hepimizin kültürü, musikimiz edebiyatımız, dilimiz ve dilimizin estetik çiçekleri anlatımındaki şarkılarımız, gazellerimiz bizi yüreğimizden birleştiriyor. Hiçbir güç sanatın, edebiyatın kültürün, medeniyet değerlerinin bağladığı bağı hiçbir güç koparamaz. Zaten ne geliyorsa kötülük adına, cehaletten geliyor. Burada bulunanlardan tekrar ben teşekkür ediyorum, değerli meslektaşlarıma da katkılarından dolayı hakikaten özverili katkılarından dolayı tebrik ediyorum, teşekkür ediyorum, hepsinin gözlerinden öpüyorum.

Öncelikle sempozyumu düzenleyen Şanlıurfa belediyesine ve sempozyumu düzenleme komitesine teşekkür ediyorum iki gündür gerçekten çok güzel bir heyecan yaşadım Nâbînin üniversitelerimize bu kadar ilgi görmesi ayrıca taktire şayan değerlendirmeyi sayın hocam Mine MENGİ ve Muhammet Nur DOĞAN hocam yaptılar onların lafına benim katacak bir şeyim yok ben sadece birkaç teklifimi seslendirmek istiyorum Ali Fuat beyle sohbet ederken Ali Fuat bey bundan sonraki sempozyumlarım tematik yapılmasını yararını anladık bende buna katılıyorum yani konu belirlenir ve o konuyla ilgili derinlemesine çalışmalar yapılırsa Nâbî daha iyi anlaşılır bu iki gün belki bir aşk ve belki yoklamak gibi bir durum oldu çeşitli yönlerinden evet hocamın da ifade ettiği gibi genel üç eser üzerinde duruldu ama müşadî zeytiyel beytisi kamanîçe nifeti ile ilgili eserlere de önemle durulması gerekiyor bunlarda ileriki sempozyumlarda olur benim bir teklifim urfa bir kültür şehri bir şiir şehri urfanın sanıyorum ben epey uzakta kaldığım için bilmiyorum ama yaşlı çınarları vardır bu çınarların kaybolmadan önce bu kültürle ilgili özellikle ilgili Nâbî ile ilgili hatıralarının üniversite tarafından derlenen çünkü ben babamdan biliyorum Nâbî ile ilgili bazı fıkralar anlatırdı bunlar kitaplarda yoktu ve sanırım halk arasında özellikle kültürle ve şiirle uğraşanlarda bu fıkraları kayda geçmemiş olanların derlenmesini teklif ediyorum ayrıca Mehmet ÖZBEK beyefendiye bir yarışmadan bahsetti ben sabırsızlıkla böyle bir yarışmanın düzenlenmesini bekliyorum Nâbîyi belki biraz daha urfanın içine yayar Urfalılara Nâbî nasıl bir kıymete sahip olduklarını hatırlatır beni acizane bir teklifim urfa belediyesi ve üniversite bir Nâbî araştırma ödülü ve Nâbî araştırma enstitüsü kurmalıdır yani böyle bir değer hangi ülkede olsa adına enstitüler kurulur heykelleri dikilir okullara sokaklara caddelere adı verilir evet urfada bu yapılmış ama bir araştırma enstitüsü Nâbî için zaruridir. Bu kadar eser veren bir insan için fazla bir istek olmasa gerek bir başka husus ben yine Mehmet ÖZBEK konuyu hatırlatıyorum Nâbînin gazellerini mutlaka bestelenmesi ve duyurulması benim söyleyeceklerim bu kadar güzel bir sempozyum oldu benim için çok ufuk açıcı oldu Nâbîyi bildiğimi zanediyordum ama bilmediğim çok yönü olduğunu fark ettim daha çok çalışmamız gerektiğini anladım hepinizi saygıyla selemliyorum sağ olun var olun.